

L11812151

aria

B
68

162

Del Col^o de la Comp^o de Sefy de Gran^a.
to. 5.

ARISTOTE- LIS STAGI- RITÆ

LIBRI Omnes, quibus tota Moralis
Philosophia, quæ ad formandos mo-
res tum SINGVLORVM, tum
FAMILIÆ, tum CIVITATIS,
spectat, continetur.

*Quorum seriem versa pagella
indicabit.*

BIBLIOTECA HOSPITAL REAL GRANADA	
Sala:	A
Estante:	37
Numero:	470

LUGDUNI,
Apud hæredes Iacobi Iunta.

1560.

*Que hoc quinto uolumine
continentur.*

Aristotelis Moralium Nicomachio-
rum libri Decem, Ioanne Ber-
nardo Feliciano interprete.

Magnorum Moralium libri Duo, Geor-
gio Valla Placentino interprete.

Moralium Eudemiorum libri Quatuor:
Primus, Secundus, Tertius, & Septi-
mus, incerto interprete. Quartum
vero, Quintum, & Sextum in Quin-
to, Sexto, & Septimo Nicomachiorū
reperies, cum idem ad verbum hi
cum illis sint.

De virtutibus libellus, Alexandro Cha-
maillardo interprete.

Politicorum libri Octo, Leonardo Are-
tino interprete.

Oeconomicorum libri Duo, seu vnus in
duas diuisus partes, Aretino interprete.

Eorundem Oeconomicorum libri Duo,
Bernardino Donato Veronensi inter-
prete. Primi quidem dimidium ē
Græco ab ipso translatum: reliquum
vero, cum Græcum codicem non ha-
beret, paraphrasi expressum. Secundus
vero, q̄ in latinis aliis codicibus nō ni-
si paucis legebatur, ē Græco trāsatus.

ARISTOTELIS

STAGIRITAE PE-

RIPATETICORVM

Principis Moralium

Nicomachio-

rum

LIBER PRIMVS:

Ioanne Bernardo Feliciano
interprete.

SVMMA LIBRI.

*De finium diuersitate. De felicitate, sine ac sum-
mo bono ipsius felicit. De anima duplici parte.
ac virtutis diuisione.*

De vniversali boni appetitu ac finium diuersitate.

C A P. I.

Mnis ars, omnisq; discendi
via, actio item, atque electio
bonum quoddam expetere vi-
detur. quapropter bene id esse
bonum ipsum asseruerunt,
quod omnia expetunt. Finiū
vero quādam videtur esse diffe-
rentia. alij enim operationes,
alij præter has opera quædam sunt. Ac quorum
præter actiones fines aliqui sunt: in his opera
ipsa operationibus censentur præstantiora. Cū
autem multæ & actiones & sciētix & artes sint,

*Bonum est,
quod omnia
appetunt.
Finiū dif-
ferentia.*

4 Moral. Nicomachiorum

multi etiam fines euadant, necesse est. medicina quidem, sanitas: nauium extructricis, nauis: militaris, victoria: domesticæ ac familiaris, diuitiæ ipsæ. Quæcunq; vero huiusmodi sunt, sub vnam aliquam facultatem & potentiam reducuntur: quemadmodum sub equestrem frenorum effectrix, aliaque omnes quæ equestria instrumenta conficiunt: atque hæc, omnisque demum actio bellica sub militare: atque eodem modo sub alias aliæ atque in iis omnibus fines earum quæ architectonica habentur, magis quàm reliqui omnes aliarum quæ subiacent, expetendi sunt: nam illos quoq; horum causa sectamur. Neque tamen interest quæquam, siue operationes ipsæ fines actionum sint, siue præter ipsas aliud quippiam, sicut in antedictis scientiis.

Quid unus agibilem finis, qui similis sit facultati.

CAP. II.

S igitur agendarum rerum finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neq; omnia ob aliud eligimus (in infinitum enim ita fieret progressus, vanusque & inanis appetitus noster esset) perspicuum est eum summum bonum, atq; optimum futurum. Nonne igitur magnū ad vitam cognitio ipsius momentum affert? nam si quemadmodum sagittarij, scopum habeamus, magis bonum & honestum assequi possemus. Quod si ita est, experiendum quidnam is sit, figura comprehendere: cuiusque scientiæ, vel facultatis censeatur. Videretur autem esse eius quæ maxime principalis, maximæque architectonica est: cuiusmodi ciuilis apparet. Quippe cum ea sit, quæ quasi

esse

Liber Primus.

3

esse in ciuitatibus scientias oporteat: tum quales quémque discere, & quousque, constituat. Videamúsque vel maxime honorabiles facultates, qualis est militaris, familiaris, & Oratoria, sub ea esse collocatas. Cum enim cæteris actiuis scientiis hæc vtatur, quid item agendū, à quibusque abstinendum præscribat, ac fanciat: eius finis aliarum omnium fines complectetur: efficieturque, vt is bonum ipsum humanum sit. Nam si etiam & vni homini & ciuitati bonum idem sit: bonum tamen ciuitatis & acquirere & conseruare, maius quid ac diuinius videtur. Ac contentus quidem esse etiam vnusquisque potest, si vni soli: pulchrius tamen ac diuinius, si genti ac ciuitatibus bonum efficiatur. Hæc igitur sunt, quæ discendi hæc via, quæ ciuilibus quædam est, appetit.

De modo procedendi, & audire moralè.

CAP. III.

Satis vero hac de re dictum existimetur: si sperinde explicatum fuerit, ac subiecta materia postulat. Nam exacta tractatio non simili modo in vnoquoque genere exquirenda est: quemadmodum neque in artium opificiis. Honestæ autem & iusta, de quibus ciuilibus considerat, tantam differentiam, tantumque errorem in se habent: vt lege, non natura esse videantur. In bonis etiam talem quandam errorem inesse propterea patet, quod multis damna ex ipsis eueniunt: nonnulli enim ob diuitias, alij ob fortitudinem periere. Cõtenti igitur erimus, si nos, cum de talibus differamus, pingui quadam minerua, atq; adumbrata figuratione

Exactæ tractatio non si simili modo in vnoquoque genere exquirenda. Idè 2. Me. tex. 15.

verum ostendamus: cumq; de iis, quæ plerunq; eueniunt, atq; ex iis ratiocinemur, similia etiam concluderimus. Eodem modo etiam vnusquisq; debet ea, quæ de aliquo dicuntur, admittere. est enim eruditi earum exactam in vnoquoque genere explicationem requirere, quatenus pati sui ipsius natura potest. Nam & mathematicum suasionibus vtentem approbare: & ab Oratore demonstrationes exigere, simile vitium videtur. Verum vnusquisque ea recte iudicat, quæ cognoscit: atque eorum bonus iudex est. vnam quamque igitur rem bene iudicat, qui in ea: absolute vero omnia, qui in omnibus eruditus est. Atq; hinc fit, vt iuuenis auditor civilis idoneus esse non possit: quippe cum imperitus actionem vitæ sit, ex quibus, & de quibus rationes conficiuntur. Adde quod cum perturbaciones sequatur, frustra & inutiliter audiet. finis enim non cognitio, sed actio est. Interest autem nihil, iuuenis aetate, an moribus iuuenilis aliquis sit. nõ enim defectus penes tempus est: sed quia & vitæ, & singula persequitur ex perturbatione. Talibus enim cognitio, perinde atque, incontinensibus inutilis euadit. Illis autem esse perquam vtilis potest: qui secundum rationem & appetitiones & actiones suas moderantur. Ac de auditore quidem, & quomodo admitti huiusmodi rationes debeant, quidque proponamus, hæc tenus exorsum sit.

De summo bono, & recta auditoris educatione.

CAP. IIII.

Nunc iam dicamus repetita oratione, quoniam omnis cognitio, omnisque electio bonum quoddam appetit: quidnam illud sit, quod

quod civilem appetere dicimus: quidque illud, quod omnium agendorum bonorum summum est. De nomine sane inter omnes ferè constat. nam & plerique & elegantes felicitatem id appellant: & felicem esse idem quod bene viuere, beneque agere esse opinantur. De felicitate vero, quænam sit, dissentiunt. neque simili modo & vulgus & sapientes eam definiunt. nonnulli enim aliquid ex iis, quæ euidencia, manifestaq; sunt, vt voluptatem, vt diuitias, vt honorem: alij aliud eam esse dicunt. sæpe etiam fit, vt idem de ea diuersa opinetur. cum enim ægrotat, sanitatem: cum pauper est, diuitias summum bonum putat, qui autem ignorantia conscij sibi ipsis sunt, eos admirantur, qui magnum quid ac supra vires suas referunt. Nonnulli vero præter multa hæc bona aliud quoddam per se bonum esse existimant: quod esset in causa, vt omnia etiam hæc bona sint. Sed omnes velle opinionones exquirere superuacaneum fortasse est: satisque erit, si eas solummodo inuestigemus, quæ extant maxime ac supereminet: vel videntur rationem aliquam in se habere. Neque tamen illud nos lateat, differre inter se disputationes, quæ vel à principijs sunt, vel ad principia. Recte enim etiam Plato de hoc dubitabat: quærebaturq; vtrumne ab initijs, an ad initia via esset: perinde atque in stadio, à munerarijsne ad metam, an econtrario. Nam à notis est incipiendum. ea autem duobus modis sunt: alia enim sunt nobis, alia absolute ac simpliciter nota. fortasse igitur ab iis nobis est incipiendum, quæ nobis nota sunt. Quocirca bene moribus institutus esse debet, qui de honestis & iustis, ac omni deniq; civili re est conuenienter auditurus, principium

An ab initijs, an ad initia via esset recte Plato dubitabat.

enim est, quòd sit: atque id si satis constiterit: nihil amplius erit opus indagare, cur sit. Et qui eiusmodi est: vel iam habet: vel accipere principia facile potest. Cui vero neutrum horum adest, Hesiòdum audiat hæc dicentem.

Optimus ille, potest qui ex se cognoscere cuncta.

Ille bonus, monitis quòs aliorum obtemperat: at qui

Ex se nec novit, nec quæ bene consulit alter

Percipit, admittitque animo: est ignavus, inersque.

Quòd felicitas non sit voluptas, honor, virtus, aut diuitia.

C A P. V.

Sed nos eò redeamus, vnde digressi sumus. Bonum enim & felicitatem non absque ratione homines ex variis viuendi modis videntur existimare, plerique quidem atque importunissimi voluptatem esse putant: vnde etiam fructuioni deditam vitam amant. Tres enim sunt, quæ maxime excellunt vitæ, hæc, quam modo dixi: tum ciuilis: ac contemplatiua tertia. Plerique igitur serviles prorsus videntur, cum pecudum vitam eligant: rationem tamen propterea consequuntur, quia multi ex iis, qui in potestatibus sunt constituti, dissolutam perinde ac Sardanapalus vitam traducunt. Elegantes vero & ad agendum idonei honorem esse felicitatem existimant: hic enim ciuilis vitæ ferè finis est. Sed hic tamen remotior aliquantulo esse ab eo ipso quod quærimus, bono videtur, magis enim in iis qui honorem exhibent, quam qui eo afficiuntur, consistit, bonum vero ipsum eiusmodi esse diuinamus: vt proprium quoddam sit, quod auferri facile nequeat. Præterea sectari honorem ob id videntur, vt seipsi bonos esse credant.

Honor magis est in iis, qui honorem exhibent, quam in iis qui eo afficiuntur.

credant. Quærunto enim à prudentibus, & ab iis à quibus cognoscuntur, & ob virtutem honore affici. Peripicuum igitur est, horum etiam ipsorum sententia honore virtutem esse potiorem. vnde fortasse etiam aliquis magis esse eam: ciuilibus vitæ finem existimaret, sed imperfectior tamen etiam ipsa est. Videretur enim fieri posse, vt qui virtutem habeat, vel dormiat, vel in vita nihil agat: malis præterea affligatur, sitque maxime infortunatus: cuiusmodi hominem sane felicem appellari nemo, nisi qui seruare positionem velit. Ac de his quidem hæcenus: satis enim etiam in circularibus de ipsis dictum est. Tertia vita est contemplatiua, de qua in sequentibus considerabimus. Pecuniaria vero violenta quædam est: & diuitiæ neque ipsæ proculdubio sunt id quod quæritur, bonum: sunt enim viles, alteriutque causa comparantur. Idcirco ea potius, quæ prius dicta sunt, esse fines aliquis existimaret, eò quòd propter se expetuntur. Sed neq; illa tamen videntur: licet multa ad ipsa hæc coniectæ rationes fuerint. hæc igitur missa faciamus.

Quòd non sit idea.

C A P. VI.

Melius vero fortasse est, vt vniuersale consideremus, & quomodo dicatur inquiremus. quanquam arduam nobis hanc questionem futuram esse video: propterea quòd amici sunt, qui formas introduxerunt. Sed forsitan rectius esse, & oportere videretur: vt pro veritatis salute vnusquisque, & præsertim philosophi sua quoque propria refutarent. Nam licet amici ambo sint, sanctum est veritatem ipsis in honore antepone. Qui igitur hanc opinionem attu-

Rectius est pro veritatis salute sua propria refutare præsertim philosophum.

Quod per se est, prius natura est eo quod est ad aliquid.

lerunt, in illis ideas nullas faciebant, in quibus prius & posterius aliquid dicerent. Vnde neque numerorum speciem, id est ideam constituebant. At bonum dicitur & in eo quod est quid, & in quali, & in eo quod est ad aliquid. Quod vero per se est & substantia, prius eo natura est quod est ad aliquid. esse enim hoc appendix quaedam videtur atque accidens eius quod est. Quare communis aliqua in his idea esse non potest. Præterea cum bonum totidem modis dicatur, quot illud quod est (nam & in substantia dicitur, ut Deus & mens: & in qualitate, virtus: & in quantitate mediocre: & in eo quod est ad aliquid, ut le: & in tempore, occasio: & in vbi, diueriatio: & alia huiusmodi) perspicuum est commune aliquod vniuersale atque vnum esse non posse. non enim in omnibus denuncupationibus, id est predicamentis, sed in vno tantum diceretur. Præterea in iis quæ vnam habent ideam, vna quoque scientia est: atque ita bonorum omnium vna quædam scientia esset, sed multæ sunt scientiæ eorum etiam quæ sub vna denuncupatione constituuntur, ut occasio: in bello, militaris ars: in morbo, medicina, & mediocris: in alimento, medicina: in laboribus, exercitatoria. Dubitaret autem quispiam quidnam velint per se vnumquodque dicere: si & in per se homine & in homine vna & eadem ratio hominis est, nam quatenus homo, nihil differunt. Quod si ita est, neque quatenus bonum, quicquam distabunt. Veruntamen neque quia se, impiternum aliquid est, ideo magis bonum erit: si quidem neque albius quod diutius, quam quod vno die tantum durat, albius est. Probabilius autem de ipso Pythagorei dicere videntur: cum vnum in bonorum consortio

Albius diutius non est albius albo vnius diei.

consortio constituentur: quos quidem sequutus videtur etiam Speusippus. Sed de his alia sit dissertatio. In iis vero quæ dicta sunt, controuersia quædam subest: propterea quod non de omni bono rationes dictæ sunt: sed secundum vnam speciem ea dicuntur, quæ per se amantur & appetuntur: quæ vero hæc conferuntur, aut efficiunt quodammodo, aut contraria prohibent: propter hæc aliòque modo bona dicuntur. Perspicuum igitur est bona duobus modis dici: alia per se, alia propterea quæ per se dicuntur. Seivngamus igitur bona hæc per se ab vtilibus: ac consideremus an ea secundum vnam ideam dicantur. Qualia vero esse per se bona aliquis statueret? an ea quæ vel si sola relinquantur, persequimur: ut sapere: ut videre: ut voluptates nonnullæ, & honores, nam licet hæc ob aliud quippiam persequamur: esse tamen ex iis quæ sunt per se bona, statuere aliquis posset. An aliud quidem quippiam præter ideam? Quare vana erit species. Quod si hæc quoque per se bona sunt, necesse erit eandem in omnibus ipsis boni rationem existere: quemadmodum eadem in niue & cerusa albedinis ratio est. at honoris, prudentiæ, & voluptatis in eo quod bona sunt, diuersæ ac differentes rationes reperiuntur. Non est igitur bonum commune quid in vna idea. Sed quomammodo dicuntur? non enim videntur esse æquiuoca à fortuna: nunquid eò quod ab vno sunt, vel ad vnum omnia ipsa conferuntur? An magis secundum proportionem. nam quemadmodum in corpore est visus: sic in anima est mens: & aliud in alio. Sed omittenda in præsentia fortasse hæc sunt. exacte enim de his tractare ad aliam magis philoso

Bona alia per se, alia propterea, quæ per se.

philosophiam spectat. Simili modo etiam de idea. Nam etiam si vnum aliquod sit, quod communiter denuncupetur bonum, aut separabile quid ipsum per se sit: manifestum est id neque agi neque acquiri ab homine posse. Nunc autem tale quid quaeritur. Melius vero fortasse alicui videretur esse, si ipsum cognosceremus ad ea quæ acquiri atque agi possunt, bona. nam quasi exemplum id habentes magis ea quæ nobis bona sunt cognoscere, & si cognouerimus consequi etiam possemus. Hæc quidem ratio probabilitatem quandam habet: a scientiis tamen videtur dissentire. omnes enim cum bonum quoddam appetant, idque quod sibi deest, inquirunt: cognitionem eius prætermittunt. Dubium sanè etiam est, quam utilitatem consequatur textor aut faber in sua arte: si bonum ipsum cognorit, vel quomodo medicus ad medendum, aut dux ad imperandum peritior reddetur: si ideam ipsam contemplantus fuerit. Nam neque ita speculati sanitatem medicus videtur, sed hominis sanitatem: imò vero fortasse huius hominis sanitatem: quippe cum singulis medeatur. ac de his quidem hæcenus.

*De felicitatis subiecto, substantia, & præceptis
in vnaquaque scientia obseruandis.*

CAP. VII.

Nunc rursus redeamus ad id, quod quaerimus, bonum: quidque id sit inuestigemus. videtur enim aliud in alia actione, atque arte esse. nam aliud in medicina, aliud in re militari, & reliquis similiter. Quid igitur vniuersiuisque bonum est? An id, cuius gratia cætera aguntur?

hoc

hoc autem est in medicina sanitas: in arte militari victoria: in adificatoria domus: in omni denique actione & electione finis ipsæ, cuius gratia reliqua omnia omnes agunt. Quare si quis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit. Si plures, hi ipsi. Iam vero digrediendo in idem deuenit oratio. Quocirca magis enitendum, vt hoc idem declaremus. Quoniam vero plures esse fines videntur: & horum quosdam ob aliud expetimus, vt diuitias, tibias, instrumenta denique omnia: non omnes esse perfectos perspiciuum est, at optimus finis esse quid perfectam videtur. Quare si vnum aliquid erit quod perfectum sit, id erit quod quaerimus: si plura, id quod perfectissimum horum est. Id autem, quod per se sectandum est, eo perfectius dicimus, quod propter aliud appetimus, quodque nunquam ob aliud eligendam est, iis quæ & per se & ob aliud expetuntur, absolute autem perfectum, quod semper per se: nunquam ob aliud expetendum est. Eiusmodi autem videtur felicitas maxime esse. hanc enim propter seipsam semper, & nunquam ob aliud expetimus. At honorem, voluptatem, mentem, ac virtutem omnem etiam propter ipsa expetimus: quippe cum eadem expeteremus, etiam si nihil inde nobis eueniret: felicitatis tamen causa etiam ipsa eadem expetimus, ex his felices nos futuros existimantes. horum vero causa nullus felicitatem, neque omnino ob aliud quippiam expetit, Idem vero etiam è sufficientia videtur euenire. perfectum enim bonum esse sufficiens apparet. Sufficiens autem dicimus non ipsi soli qui vitam solitariam agit, sed parentibus, sed filiis,

*Perfectissimum
quod per se
quàm quod
per aliud se
standum est.*

sed

*Вонъ то
что, естъ id,
симиу гра-
тия cætera
агунтур.*

sed vxori, amicis denique ac ciuibus: quandoquidem homo ciuilis natura est. Horum tamen terminus aliquis statuendus est. nam si ad parētes, & nepotes & amicorum amicos hoc protenderimus: in infinitum res progredietur. Sed de hoc alias considerandum. Sufficiens vero id esse statuimus: quod si solum relinquatur, sufficientem atque expetibilem vitam, nulliusque rei indigam facit. Talem autem esse felicitatē ipsam existimamus. Quinetiam maxime omnium expetendam, si cum aliis nō connumeretur: si vero connumeretur, perspicuum est eam vel cum minimo quoque ex bonis magis expetendam fore. siquidem bonorum supereminentia fit id, quod adiungitur. maius vero bonū magis semper expetendum est. Itaque felicitas cum agendorum finis sit, perfectum quoddam ac sufficiens videtur. Sed fortasse si dicamus felicitatem optimum esse, concessum quoddam ab omnibus videtur: adhuc tamen desideratur, vt euidentius quid ea sit, exponamus. Fortasse vero hoc fieret, si hominis opus sumeretur. nam quemadmodum tibicini & statuario, alisque artificibus, & denique omnibus, quorum opus aliquod & actio existit, in opere bonū ipsum, & id quod bene est, videtur consistere: ita homini quoque, si modo eius aliquod opus est, esse videretur. Vtrum igitur fabri & sutoris opera sunt aliqua, & actiones: hominis vero opus est nullum, sed natura homo otiosus est? An quemadmodum oculi, pedis, manus, & denique vniuscuiusque membri opus quoddam extat: sic etiā hominis præter omnia hæc opus quoddam statuere aliquis posset? Quisnam igitur hoc erit? nam viuere commune etiam cum plantis videtur:

Maius bonum magis semper expetendū est.

detur: nunc vero proprium quoddam est, quod quaritur, vnde nutriendi augendique vita omnis separanda est. Sequitur sentiendi vita, sed ea quoque cum equo & boue & omnibus demum animalibus communis videtur. Reliqua est igitur actiua quamdam vita, eius quod ratione præditum est. Id autem partim rationi obtemperat: partim eam habet, atque intelligit. Sed cum duobus modis etiam hæc dicatur, ea quæ est in operatione, statuenda est. Quod si est opus hominis animæ operatio secundum rationem, vel non sine ratione, idemque genere esse opus huius, & huius probi asseueramus: vt citharædi, & probi citharædi: & absolute in omnibus, si excellentia virtutis operi fuit adiuncta: citharædi enim est cithara canere: probi citharædi bene id facere. Quod si, inquam, ita est: & hominis opus esse vitam quandam statuimus: eamque animæ operationem & actionem cum ratione esse asseueramus: ac probi viri bene hæc, recteque exequi esse censemus: singula autē bene ex propria virtute perficiuntur. Si ita est: operatio animæ ex virtute bonum humanum efficitur. Si plures sint virtutes, ex optima & perfectissima. Et insuper in vita perfecta, ver enim neque vna hirundo, neque vnus dies facit: ita quoque beatum & felicem hominem neque vnus dies, neque breue aliquod tempus efficit. Bonum igitur ipsum ita circumscripsum sit, oportet enim fortasse prius figurare, deinde postea depingere. Videretur autem cuiuslibet esse ea, quæ bene circumscriptione sunt comprehensa, producere ac distinguere: & tempus talium inuentor, vel adiutor bonus esse, vnde & artium facta sunt incrementa. cuiuslibet enim est quod deest, addere. Oportet

Opus homini est anima operatio secundū rationem.

Operatio ex virtute bonum humanum est.

Vna hirundo non facit ver, neque vnus dies.

autem

autem eorum, quæ ante dicta sunt, meminisse: & exactam tractationem non eodem modo in omnibus requirere: sed in singulis, prout subiecta materia postulat. Atque id eatenus, quatenus arti unicuique convenit. sæber enim & geometra diuerso modo rectum angulum vtrique considerant: ille quatenus solummodo ad opus vtile est: hic cum veritatis speculator sit, quid, & quale sit, indagar. Eodem modo in aliis quoque faciendum est: ne plura ornamenta extrinsecus quàm ipsum opus euadant. Neque simili modo in omnibus causa requirèda est: sed est in quibusdam fati, si bene demonstratum fuerit, quòd sint: id quod etiam in principiis ipsis contingit, quòd autem sit aliquid, primum ac principium quoddam est. Ex principiis vero alia sunt, quæ inductione: alia quæ sensu: nonnulla quæ assuetudine quadam: alia quæ alio quodam modo considerantur. Singula autem ita sunt tractanda, vt natura eorum postulat: dandæque est opera, vt rectè definiantur: magnum enim afferre momentum ad ea quæ sequuntur, consueuere, videtur enim principium plus quàm dimidium totius esse: compluræque eorum quæ in quæstionem veniunt, per ipsum manifestantur.

In singulis prout subiecta materia postulat, ita ratio facièda est.

Non in omnibus simili modo causa perquirèda est.

Principiorum diuersa est cõsideratio.

Principium videtur plus quàm dimidium totius esse.

De dictorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario.

CAP. VIII

Cum vero omnia consonant, quæ Considerandumque est de ipsa non solum ex conclusione, sed ex his quibus ratio constat, verum etiam ex his quæ de ipsa dicuntur: cum vero enim consonant omnia, quæ in re in-

suat:

sunt: à falso autem cito dissonant ac discrepant. *in vno instrum. à falso autem cito dissonant.*

Cùm igitur bona in tres partes distributa sint, & à falso autem cito dissonant.

alia externa, alia circa animam, alia circa corpus dicantur, quæ circa animam sunt, maxime proprie, ac maxime bona appellamus: actiones autem & operationes animales circa animam statuimus. Quare ex hac opinione, quæ antiqua est & à philosophis concessa, rectè hoc diceretur. Rectè etiam constitutum fuit, actiones quasdam & operationes finem ipsum dici, ita enim ex bonis animæ sunt, non externis. Consentit etiam cum ratione hac illud, quod aiunt, bene viuere, ac bene agere felicem. serè enim bona quædam vita & bona actio felicitas dicitur. Videntur autem omnia quæ circa felicitatem inquiruntur, inesse huic, quòd à nobis dictum est. aliis enim virtus, aliis prudentia, nonnullis sapientia quædam esse felicitas videtur: quibusdam hæc, aut aliquid ex his cum voluptate, vel non sine voluptate, sunt etiam qui simul externam prosperitatem assument. Atque ex his alia multi & antiqui, alia pauci & illustres viri dicunt: quos sanè aberrare tota via vtroque minime, sed in vno saltem aliquo, vel in plerisque assequi veritatem verisimile est. Cùm illis sanè qui dicunt omnem virtutem, vel quandam eam esse nostra consentit oratio: quippe cum huius sit operatio secundum virtutem, in re est tamen non parum fortasse in possessione, an in vtu, & in habitu item, an in operatione esse optimū existimemus. Fieri enim potest vt habitus licet ad sit, nullum tamen bonum efficiat: id quod in dormiente, vel alio aliquo modo manente otioso homine euenit, vt operatio autem nihil boni agat, non datur. ager enim necessario, &

Arist. Moral. Nicom.

b B

bene etiam aget. Sicut autem in Olympiis non pulcherrimi, & robustissimi coronantur: sed qui decerrant: ex his enim nonnulli vincunt: sic ex honestis probisque hominibus in vita illi qui recte agunt, & compotes fiunt. Est que ipsorum vita suauius ac iucunda. Latari enim ex affectionibus animæ est. vnicuique autem id est iucundum, ad quod spectando talis rei studiosus quispiam dicitur: vt equus equorum, spectaculum spectaculorum studioso: eodem modo & iustitiæ amator iusta: & in vniuersum virtutis studioso virtus. Apud plerosque vero iucunda inter se pugnant, propterea quod eiusmodi natura minime sunt: sed quæ studiosis honestatis sunt iucunda, ea natura iucunda sunt, ac voluptuosa: tales autem sunt actiones, quæ ex virtute proueniunt. Ipsorum autem vita voluptate quasi a ppendice aliqua minime indiget: sed in se eam habet. Præterea enim quæ dicta sunt, qui bonis actionibus non delectatur, bonus minime est. neque enim vel iustum quempiam dixeris, qui iuste agendo non delectetur: vel liberalem, qui liberalibus actionibus non gaudeat: & in aliis simili modo. Quod si ita est: actiones secundum virtutem per te iucundæ sunt: Quin etiam bonæ & honestæ: atque vnumquodque horum maxime, si modo de ipsis probus bene iudicat: iudicat autem, vt diximus. Optima igitur, pulcherrima, & iucundissima res est felicitas: neque distincta hæc sunt: sicut Deliacum illud epigramma præscribit:

Si valet, optima: si est iustus, pulcherrima res est: Iucundissima, si quæ quod amat potitur.

Omnia enim hæc operationibus secundum virtutem insunt: has autem, aut vnam ex his, quæ optima

optima sit, felicitatem esse affirmamus. Videtur tamen etiam ipsa externis bonis sicut diximus, indigere. fieri enim non potest, vel non facile sit, vt cui necessaria non suppetunt, is bona atque honesta agat. Multa etenim & per amicos, & diuitias, & ciuilem potentiam quasi per instrumenta quædam aguntur. Quibusdam vero priuati nonnulli, vt nobilitate, bona prole, pulchritudine beatitudinem maculant. non enim felicitatis admodum compos ille est, qui vel specie prorsus deformis, vel genere ignobilis, vel solitarius est, ac prole carens. Nec minus etiam fortasse, si alicui pessimi filij fuerint, aut boni mortui sint. Videtur igitur, vt diximus, tali etiã prosperitate felicitas indigere. Vnde nonnulli idem eam cū bona fortuna, alij cū virtute esse dicunt.

De modo assequende felicitatis.

C A P. IX.

Vnde etiam dubitatur, vtrum disciplina, an assuetudine, an alia quapiã exercitatione acquiri possit, an ex aliqua diuina sorte, an ex fortuna proueniat. Si tamen aliquod aliud est à diis hominibus exhibitum donum, verisimile est felicitatem quoque à diis exhiberi: ac tanto magis, quanto ipsa omnium humanarum rerum optima est. Sed hoc fortasse ad aliam magis disceptationem spectat, videtur tamen, licet à Diis non mittatur, sed vel ex virtute, vel disciplina aliqua, vel exercitatione accedat: ex diuinissimis rebus felicitas esse: quippe cum præmium virtutis & finis optimum quoddam ac diuinū, beatūmq; esse videatur. Estque præterea quoddam longe commune. disciplina enim quadam ac diligentia acquiri ab omnibus potest, modo

Qui actionibus bonis non delectatur, bonus minime est.

Felicitas optima, pulcherrima, et iucundissima res est.

ad virtutem consequendam læsi ac manci non fuerint. Quod si melius est hoc modo, quàm ob fortunam felicem vnumquemque esse: rem ita se habere consentaneum est, siquidem & ea quæ secundum naturam sunt, & ea similiter quæ aut ex arte, aut quapiã alia causa & præcipue optima proveniunt: sicut quàm pulcherrime fieri potest, ita suapte natura se habent. Quod vero maximum ac pulcherrimũ est, id fortunæ committere, valde prauum est. Imò ex ratione ipsa patet id quod quæritur, esse enim eam animi quandam operationem secundum virtutem definitum est. Ex reliquis vero bonis alia inesse ipsi necesse est: alia adiutricia atque vtilia instrumentaria natura sunt. Atque hæc cum iis quæ in principio diximus, consentirent. finem enim ciuilem facultatis optimum esse statuebamus. at hæc magnam diligentiam adhibet, vt ciues quodammodo afficiat, bonosque & ad honesta agenda idoneos reddat. Merito igitur neque bouem, neque equum, aut quippiam aliud animal felix appellamus: quippe cum nullum ex ipsis talis operationis esse particeps possit.

Pueri non sunt felices, nisi spe.

Eadem etiam de causa neque puer felix est: nondum enim est ad tales res agendas per ætatem idoneus: qui vero dicuntur felices, spe dicuntur. Nam, sicut diximus, & perfecta virtute, & vita perfecta opus est. Multæ enim mutationes, & variæ fortunæ in vita contingunt: & fieri potest, vt qui maxime prosperitate floruerit, is in senectute in magnas calamitates incidat, sicut in Herolcis de Priamo fabulis proditum est. At eum qui talibus fortunis vsus, miserabiliterque mortuus fuerit, felicem proleto dicit nemo.

Qui in hac vita dicendus sit felix.

CAP. X.

NVnquid igitur neq; alius quispiam homo quoad viuit, felix dicendus est: sed ex sententia Solonis finem spectare oportet? Siquæ ita statuendum est, felix ne tunc erit aliquis, vbi mortuus fuerit. An hoc absurdum penitus est, præsertim apud nos, qui felicitatem operationem quandam esse dicimus? Quod si mortuum felicem esse non dicimus, neque Solon id voluit, sed solummodo hominem dixit tunc beatũ appellari tuto posse, quippe qui extra omnia mala & infortunia iam collocatus sit: hoc quoque dubitationem quãdam habet. videtur enim mortuo bonum & malum adesse, perinde ac viuenti & non sentienti, vt honores, & infamiæ: filiorum & omnino posterorum prosperæ, & aduersæ fortunæ. Dubitationem etiam hæc asferunt, fieri enim potest vt ei qui vsque ad senectutem beate vixerit, secundumque rationem mortuus sit: multæ mutationes in posteris ac nepotibus contingant: vt alij boni sint, vitæque pro dignitate consequantur, alij contra, qui sanè in distantis erga parentes multis modis sese habere possunt. Absurdum igitur esset, si mortuus simul etiã mutaretur: & modo felix, modo miser efficeretur. Absurdum quoque est, si nihil neque ad aliquod tempus posterorum res ad parentes pertineant. Sed redeundum ad id, de quo prius dubitabamus. ex illo enim fortasse etiã id quod nunc quæritur, considerabitur. Si igitur finem spectare oportet, & tunc beatum vnumquemque, dicere, nõ quod sit, sed quod prius erat beatus: quomodo absurdum non est, si quando est felix,

nō vere dici potest de ipso id quodei inest: idcirco quia eos qui adhuc viuunt, ob mutationes appellare felices nolumus: felicitatēq; stabile quid esse ac minime mutabile: fortunas vero sepe circa eisdē reuolui existimamus? Perspicuū enim est, si sequi fortunas velimus, nos eundem felicem, & rursus miserum sæpe esse dicturos: Chamæleontem quendam, imbecilliterq; stabilitum felicem facientes. An sequi fortunas minime rectum est: quippe cū in ipsis, vt bene ac male viuamus, nequaquam sitū sit, sed ipsis humana vita, sicut diximus, solummodo indigeat, sed in operationibus secundū virtutē felicitatis: in contrariis contrarij præcipua vis collocata est. Attestatur autē huic sententiā, & id de quo nunc dubitauimus, in nullo enim ex operibus humanis, sicut in operationibus secundū virtutem firmitas est. hæc siquidē stabiliore etiā sciētis videntur, atque ex his ipsis stabiliore, quæ præstantiores: eō quōd beati in his maxime & assidue viuere cōsueuerūt. hoc enim simile causa est, vt in ipsis obliuio nulla cōtingat. Inerit igitur id quod quæritur, ipsi felici: eritq; per totā vitam talis. semper enim vel maxime omnium ea aget & contemplantur, quæ sunt secundum virtutem, fortunāq; pulcherrime seret, atque omni ex parte prorsus accurate atq; apte: quippe qui vere bonus & quadratus absque vituperatione sit. Cū multa autem sint, quæ à fortuna eueniunt, quæ & magnitudine & paruitate inter se differunt, parua tam secunda quā aduersa vitæ nullum momentum asserre perspicuum est: magna vero & multa si bona sint, beatiorē vitam reddent: nam & ipsa sunt ad augendū ornatum idonea, & vsus ipsorum pulcherrime

In nullo ex operibus nostris, sicut in operationibus secundum virtutem, firmitas est.

hone stūsq; est, si contra eueniant, premunt, ac lædunt beatitudinem: quippe cū & molestias afferant, & multis operationibus impedimento sint. Quōd si operationes vitæ dominæ sunt, quemadmodum diximus: nullus ex beatis miser efficeretur, nunquam enim odiosum quippiam, ac prauū aget. Nam eum qui re vera bonus est, ac prudens, decote omnem fortunam perferre, & pro facultatibus semper pulcherrima quæq; atq; optima agere existimamus, perinde ac ducem bonum præsentī exercitū maxime bellicæ vtī: & futorem ex datis coriis pulcherrimum calceum facere: atq; eodē modo reliquos artifices putamus. Quōd si ita est, felix quidem miser nunquam efficietur: beatus tamen erit, si in Friami calamitates inciderit. Neque etiam varius quidam erit, ac mutabilis, neque enim vel facile, vel à quibuscūbet infortuniis, sed à multis & ingentibus à felicitate dimouebitur. Atque ex talibus effici rursus felix in paruo tempore non poterit: sed si modo id licet, in multo quodam ac perfecto tempore contingeret, si in eo magnas aliquas ac præclaras res fuerit consecutus. Quid igitur vetat, quō minus eum felicem dicamus, qui ex perfecta virtutē operatur: externisq; bonis abunde fuerit instructus, non quolibet tempore, sed perfecto? An addendum qui & victurus ita est, & secundum rationem vita defecturus: nam futurum incertum nobis est: felicitatem vero finem, ac perfectum quid omnino & prorsus constituimus. Si vero ita est: ex iis qui viuunt, beatos eos dicemus, quibus hæc quæ dicta sunt, & ad sunt, & ad erunt: ac beatos quidem vt homines. Sed de his quidem hæcenus definitum sit.

Felix miser
nūquā efficitur.

*Quod posterorum fortuna ad defunctos
pertineant.*

CAP. XI.

FORTUNAS vero posterorum atq; amicorum omnium dicere nihil conferre, longe esse ab amicitia alienum, quin etiam opinionibus contrarium videtur. Cum tamen multa sint ea quæ eueniunt, variâsq; habeant differentias: & alia magis, alia minus pertineant: sigillatim omnia distinguere prolixum atq; infinitum videtur: si autem vniuersaliter ac figura dixerimus, satis fortasse erit, si videlicet quemadmodum & ex eius calamitatibus aliæ pondus ac momentum quoddam ad vitam afferunt, aliæ leuiiores videntur: sic quoq; ea quæ amicis similiter omnibus accidunt. In singulis vero calamitatibus differentia ea est, viuentibusne, an mortuis contingant, quæ sanè multo maior est, quam si netaria res ac dira in Tragediis præexistant, an agantur. Consideranda igitur hoc modo etiam differentia est. Magis autem fortasse dubitandum de vita defunctis, an boni alicuius vel contrarij possint esse participes. Videtur enim ex his etia si pertingat ad ipsos quippiam, siue bonum siue contrarium: ex ille quoddam ac paruum id esse, vel absolute & simpliciter, vel ipsis. Sin minus, tantum saltem ac tale: vt neq; felices eos qui non sunt facere: neq; eos qui sunt, priuare felicitate possit. Conferre igitur quid defunctis prosperi amicorum successus videntur: simili modo etiam infortunia: ita tamen ac tantum, vt neq; felices reddere in felices, neq; quippiam tale efficere valeant.

Quod

*Quod felicitas bonum sit honorabile potius,
quam laudabile.*

CAP. XII.

HIS ita definitis de felicitate, consideremus vtrum ex iis sit, quæ laude, an potius quæ honore digna habentur: nam eâ non esse inter facultates reponendâ, manifestum est. Videtur autem omne laudabile propterea laudari, quia qualitate aliqua præditum est, & ad aliquid quoddam modo refertur, iustum enim & fortem, & omnino bonum virum in etia virtutè ob actiones & opera solemus laudare: robustum quoq; & cursui habitum, & vnumquémq; ex aliis, non alia de causa, quam quòd qualitate quadam præditi sunt, & ad bonum quoddam, honestumq; quodam modo se habent. Atque hoc ex Deorum laudibus perspicuum est: nam cum ad nos referuntur, ridiculi videntur, id autem contingit ex eo quòd laudes per relationem, vt diximus, efficiuntur. At si talium est laus, optimorum sanè nullam esse laudem constat, sed malus quiddam ac melius, quemadmodum videtur. Deos enim beatos ac felices dicimus, beatos item dicimus viros eos, qui maxime diuini sunt. Simili modo etiam bona, nemo enim felicitatem laudat, quemadmodum iustitiam: sed vt diuinius quid ac melius, beatam rem dicit, ac prædicat. Recte etiam videtur Eudoxus in defensione voluptatis principatum ei attribuere, ex eo enim quod non laudatur, cum bonum sit, indicari existimabat eam rebus laudabilibus esse præstantiorem, talem autem esse Deum, & bonum ipsum censebat: quippe cum ad hæc reliqua etiam referantur. Laus enim virtutis est. Idonei enim ad ho-

nestas res agendas ex ea efficiuntur. Commendationes vero operum sunt, tam animæ quàm corporis simili modo. Verùm hæc exacte tractare forsitan eorum magis est, quorum labor in laudationibus conficiendis versatur, nobis vero satis id esse debet, quòd ex his quæ diximus, ex honorabilibus perfectisque rebus esse felicitatem constat. Videtur autem & ex eo ita se habere, quia principium est: huius enim gratia reliqua omnia omnes agimus, principium vero & causam bonorum honorabile quoddam ac diuinum statuimus.

De duplici animæ parte, ac virtutis diuisione.

C A P. X I I I.

Quoniam igitur felicitas, animæ per virtutem perfectam operatio quædam est: de virtute considerandum videtur, hoc enim modo fortasse efficietur, vt melius de felicitate etiam contemplerur. Videtur autem & is qui re vera ciuilis est, circa hanc maxime laborare, propositum enim eius est, vt ciues bonos, legibusque obtemperantes efficiat. Atque huius rei argumentum tam Cretensium quàm Lacedæmoniorum legislatores habemus: & si quæ alij tales extiterunt. Quòd si ciuilis facultatis hæc consideratio est, patet inquisitionem hanc perinde atque à principio proposuimus, futuram. De virtute autem, humana scilicet, considerandum est: nam & de bono humano, & de felicitate humana, quærebatur. Virtutem vero humanam dicimus non corporis, sed animæ, felicitatem quoque animæ operationem appellamus. Sed si hæc ita se habent, perspicuum est, ciuilem quæ ad animam spectant,

stant, quodammodo cognoscere oportere: quemadmodum oculum, & totum corpus, cum qui curaturus est. Atque eò magis, quòd ciuilis facultas honorabilior, meliorque medicina est. Elegantes quoque medici multa circa cognitionem corporis pertractant. Contemplandum igitur etiã ciuili homini de anima est: atque id, horum causa, & quatenus satis est ad ea quæ hic quæruntur, nam exactius absolutiusque rem hanc excutere laboriosius fortasse est ac difficilium, quàm præsentis negotio cõueniat. Dicuntur autem de ipsa in extraneis etiam disputationibus nonnulla, quæ satis sunt: vtendumque ipsis est. Quemadmodum alteram partem eius esse rationis participem, alteram expertem, nam vtrum distinctæ sint, vt corporis partes & omnia diuisibilia an ratione tantum duæ sint, re autem separari inter se minime possint, vt in circumferentiâ conuexum & concuum: illud vero nihil ad propositum refert. Irrationalis autem partis, alia communi & vegetali per similes est, ita appello eam, quæ augendi, & alendi causa est, talem enim animæ facultatem in omnibus quæ aluntur, statueret aliquis: & in feribus quoque: quin etiam eandem hanc in perfectis: & conuenientius etiã quàm aliam quampiam. Huius autem communis quædam virtus, non humana apparet: quippe cum pars hæc & facultas in somnis maxime operari videatur: bonus autem & malus discerni in somno minime possit. Vnde inquit felices in dimidia parte vitæ à miseris nihil distare. Atque hoc conuenienter euenit, otium enim animæ somnus est, quæ vel bona vel mala dicitur. Nisi quatenus paululum motiones aliquæ ad eam pertingunt: eatenus enim motorum

Felices in dimidia parte vitæ à miseris nihil distare inquirunt.

destorum meliora quàm quorumlibet visa apparent. Ac de his quidem satis, atque hac nutriendi facultas, est enim humanæ virtutis experta, omittenda est. Videtur autem etiam altera quædam natura animæ irrationalis esse: quæ rationis tamen quædam ex parte capax sit. Continentis enim & incontinentis rationem, animæ item id quod rationem habet laudamus: quippe cum recte & ad optima incitet, videtur tamen aliud quid etiam in ipsis inesse, quod pugnet, resistatq; rationi. Planè enim quemadmodum resoluta corporis membra si ad dextram mouere volueris, è contrario in sinistram deferuntur: sic quoq; in anima contingit, in contrarias enim partes incontinentium appetitiones feruntur. Sed in corporibus quidem quod præter propositum fertur, videmus: in anima non videmus. Fortasse autem nihilominus in anima quoque esse quippiam præter rationem existimandum est, quod ei aduersetur ac resistat: quo modo vero diuersum sit, nihil refert. Quod tamen etiam ipsum rationis esse particeps videtur, quemadmodum diximus: continentis enim rationi obtemperat. Atq; etiam magis fortasse in temperante ac forti obediens est: omnia enim in his rationi consonant. Esse igitur irrationalis quoq; hæc duplex videtur, nam vegetalis nullo modo cum ratione communicat: concupiscibilis autem & omnino appetibilis particeps rationis quodam modo est: quatenus ipsi obedit, imperiòq; eius obtemperat. Ita profecto & patris & amicorum habere rationem dicimus, & non sicut mathematicorum. Parere autem quodam modo rationi irrationalera hanc partem admonitio, & omnis increpatio,

& cohortatio indicat. Quòd si dicendum est hanc quoq; partem rationem habere, duplex erit ea quæ rationem habet: altera enim proprie & in se eam habebit: altera ita, vt is qui dicto patris audiens est. Virtus quoque secundum hanc differentiam distinguitur, nam alias ex ipsis intellectiuas, alias morales dicimus: sapientiam, perspicaciam, & prudentiam, intellectiuas: liberalitatem & temperantiam, morales. Cum enim de moribus loquimur, non sapientem aut perspicacem, sed mansuetum aut temperantem aliquem dicimus.

Laudamus etiam sapientem
ex habitu: habitus vero
laudabiles virtutes
appellamus.

ARIST

ARISTOTELIS

MORALIVM NI

COMACHIO-

RVM

LIBER SECUNDVS:

SVMMA LIBRI.

De virtute in genere, ac eius essentia. Quo pacto mediocritates inter extrema disponantur vitia- que ac virtutes opponantur. Et quibus precis ad medium ducamur.

De productione virtutis intellectualis, ac moralis.

CAP. I.

Vm duplex igitur virtus sit, quæadmodum diximus, intellectualis & moralis: intellectualis ut plurimum ex doctrina habet & generationem & incrementum: vnde & experientia & tempore indiget: moralis vero ex more, id est assuetudine acquiritur: vnde etiam nomen habuit, parua in more immutatione facta. Ex quo etiam patet, nullam ex moralibus virtutibus natura in nobis acquiri. Nihil enim ex iis, quæ natura sunt, assuescere aliter potest, ut lapis, cum natura deorsum feratur, nunquam sursum ferri assuescet: neque si milles quispiam eum sursum proiciendo velit assuescere, neque ignis deorsum ferri: neque aliud quippiam aliter quam natura comparatum sit, vnde quæ assues-

assuescet, neque igitur natura, neque præter naturam virtutes hæc in nobis acquiruntur: sed cum idonei ad ipsas suscipiendas natura simus, assuetudine perficimur. Præterea eorum quæ natura nobis eueniunt, facultates prius accipimus, deinde reddimus operationes: id quod in sensibus perspicuum est, non enim ex eo quod sæpe vel vidimus, vel audiuius, sensus & videndi & audiendi accipiuntur: sed e contrario, habentes vsi sumus, & non vsi habuimus, sed virtutes accipimus, vbi prius fuerimus operati, quæadmodum etiam in aliis artibus, quæ enim vbi didicerimus, facere oportet: ea faciendo discimus, sicut enim ædificatio ædificatores, cithara canendo citharædici efficiuntur: ita quoque iusta agendo iusti, temperantia temperantes, fortia fortes euadimus. Huic rei attestatur id, quod in ciuitatibus fieri consuevit, legum lattores enim ciues assuesfaciendo bonos reddunt: hæc quoque est vniuersi cuiusque legumlatoris voluntas, qui vero id bene non efficiunt, peccant, atque in hoc bona res publica à mala differunt. Accedit quod ex iisdem & per eadem omnis virtus & acquiritur, & corrumpitur, simili modo etiam ars, ex eo enim quod citharam pulsant, & boni & mali citharistæ euadunt, eadem ratione quoque ædificatores, & reliqui omnes. nam ex eo quod ædificant bene, boni: ex eo quod male, mali efficiuntur. nisi enim ita esset, nullo opus esset doctore, sed omnes vel boni fieret, vel mali. Ita igitur in virtutibus quoque est: agendo enim quæ ad commercia hominum spectant, alij iusti, alij iniusti efficiuntur: agendo quoque in terribilibus rebus consistunt, assuescendosque vel confidere vel timere, alij fortes, alij ignaui euadimus, pari modo in iis quæ ad cupiditates & iras pertinent, temperantes alij, & mansueti, alij iracundi

iracundi & intemperantes fieri conspiciuntur illi, quod hoc hi, quod illo modo in illis se gerunt: & ut vno verbo dicam, ex similibus operationibus habitus fiunt, unde operationes qualitate quadam præditas oportet reddere, quippe cum ex earum differentiis habitus quoque consequantur, non igitur parum refert, sic ne an sic statim ab adolescentia consuescat aliquis, sed quam plurimum: imò totum in eo penitus consistit.

Quod virtus ab excessu & defectu corrumpatur, ad mediocres inclinans operationes.

C A P. II.

Quoniam igitur præsens tractatio non est speculationis causa, quemadmodum aliter non enim sic, ut cognoscamus quid sit virtus, sed ut boni efficiamur: alioqui nulla eius esset utilitas) necesse est, ut de actionibus, quomodo agendæ sint, consideremus: quippe cum in eis sita vis sit, ut habitus quoque prædicti qualitate quadam reddantur, sicuti diximus. Agere igitur secundum rectam rationem commune est, & in præsentia ita sumatur: dicetur autem postea de ipso, & quid sit recta ratio, & quomodo ad alias virtutes sese habeat. Illudque prius concessum apud nos consistet, omnem de agendis disputationem figura quadam, non autem exacte pertractari oportere: quemadmodum in principio etiam docuimus, cum pro subiecta materia rationes esse postulandas, quæque in actionibus versantur, vtiliæque sunt, nullam habere stabilitatem, sicuti neque salubria, diceremus. Cumque vniuersalis ratio eiusmodi sit, minus exquisitam quoque particularem esse

Pro subiecta materia rationes esse postulandas.

esse manifestum est: quippe cum neque sub artem, neque sub præceptionem aliquam cadat: debeantque illi qui agunt, subinde opportunitatem obseruare: id quod in medicina, & in gubernandi arte conspiciunt. Verum licet talis præsens hæc tractatio sit, enitendum est tamen, ut ei succurramus. Primum igitur illud considerandum: res huiuscemodi & à defectu & ab excessu corrumpi solere (opus enim est ut in obicitis manifesta adducamus testimonia) sicut in viribus & sanitate conspiciamus. quæ enim nimium excedunt modum exercitationes, & quæ item deficiunt, vires corrumpunt: simili modo potus & cibi nimis vel copiosi vel tenues sanitatem: moderata vero omnia & faciunt, & augent, & conseruant. Idem quoque in temperantia, & fortitudine, & aliis virtutibus fit. Qui enim omnia fugit & timet, neque quicquam sustinet, ignauus: qui contra nihil omnino timet, sed omnia adit, audax efficitur. Ita etiam qui omni volupate fruatur, à nullâque abstinet, intemperans: qui omnes fugit: quemadmodum agrestes, stupidus quidam est, nam & temperantia & fortitudo ab excessu & defectu corruptæ, à mediocritate autem conseruari consuevit. At vero non solum generationes & incrementa & corruptiones ex iisdem & ab eisdem efficiuntur: verum etiam operationes in iisdem quoque erunt, nam in aliis, quæ manifestiora sunt, res ita se habet: ut in viribus, nam & illæ: tum ex multi cibi sumptione, tum ex multis laboribus sustinendis comparantur: & vtræque hæc præstare maxime omnium robustus potest. Idem in virtutibus contingit: ex eo enim quod abstinentus à volupatibus, efficacior temperantiss;

& effecti temperantes maxime abstinere à voluptatibus possumus. pari ratione in fortitudine, assuescendo formidanda contemnere, & sustinere sortes efficitur: effecti vero, maxime sustinere ac pati terribilia possumus.

Virtutem moralem esse circa voluptates, ac dolores.

C A P. III.

Signum autem habituum sit vel voluptas vel ægritudo, quæ facta subsequitur. Nam qui à corporis voluptatibus abstinere, si eo ipso gaudeat, temperans: si dolet, intemperans est existimandus. qui item sustinet terribilia & vel gaudeat, vel certe non dolet, fortis: qui autem dolet, ignauius est. moralis enim virtus circa voluptates dolorisque versatur: quippe cum ob voluptatem mala agamus: ob dolorem vero ab honestis abstinemus. Quæ propter, ut Plato inquit, ab adolescentia ita institutos esse oportet homines, ut iis gaudeat, & doleat, quibus gaudere & dolere debent: hæc enim recta eruditio est. Præterea si virtutes circa actiones & affectus sunt, & omnem affectum, omnemque actionem sequitur vel voluptas vel dolor: circiterque virtus circa voluptates & dolores versatur. indicant id punitiones, quæ per dolores adhibentur: sunt enim medicationes quædam: at medicationes per contraria fieri consueverunt. Præterea, quemadmodum etiam prius diximus, omnis animæ habitus ad ea & circa ea naturam suam habet, à quibus deterior fieri & melior consuevit: at per voluptates & ægritudines pravi habitus fiunt, dum periculantur aut fugiunt homines, aut quas non debent, aut quædo

non debent, aut quemadmodum non debent, aut quot aliis modis à ratione talia præscribuntur. Vnde etiam definiens virtutes nonnulli incompatibilitates, tranquillitatesque esse quasdam eas asserunt: non tamen recte: quia absolute dicunt, neque addunt, ut oportet, & quando, & cætera quæ adiunguntur. talis igitur virtus esse circa voluptates & dolores facultas quædam ponitur, quæ optimas res agat: vitium autem contrarium. De iisdem autem etiam inde esse manifestum poterit: quod cum tria sint quæ in electionem, tria item quæ in repudiationem cadunt, honestum, utile, & iucundum: & tria contraria, turpe, inutile, & molestum: circa omnia hæc bonus vir recte agit, malus vero peccat. ac præcipue circa voluptatem. nam & communis hæc est animalibus, & omnia, quæ in optionem veniunt, consequitur: quippe cum tam honestum, quam utile iucundum ac voluptuosum videatur. Adde quod ab infantia ipsa voluptas in omnibus nobis inolevit: ut difficile sit affectum eiusmodi vitæ nostræ penè incorporatum atque imbibitum extergere. Quinetiam ad regulam voluptatis & doloris actiones dirigere alij magis, alij minus consuevimus: ut propterea præsentem tractationem circa hæc versari necesse sit. non enim parum ad actiones facit benè an male gaudeamus, aut doleamus. Præterea voluptati repugnare difficilius est, quam iræ, ut Heraclitus inquit: at circa id quod difficilius est, semper & ars & virtus versatur: quod enim bene fit, melius in eo est. quare propter hoc etiam circa voluptates & dolores totum negotium & moralis & ciuilis versabitur. qui enim bene his utetur, bonus: qui ma-

Circa difficultius, semper ars, & virtus versatur.

Omnem affectum, omnemque actionem sequitur voluptas vel dolor.

le, erit malus. Virtutem: igitur circa voluptatem & dolorem versari, ab iudiciumque, à quibus fit, & augeri & corrumpi, cum scilicet non eodem modo existunt, nec non circa eadem operari, et quibus ortum habet, satis dictum sit.

Qua inter iusta agere & iuste agere differentia sit.
CAP. IIII.

Debitaret autem quispiam quo modo dicamus iustos iusta agendo, temperantis temperantes effici oportere. nam si agunt iam iusta & temperantia, iusti iam sunt, & temperantes: sicut si grammatica & musica, grammatici & musici iam sunt. An neque in artibus ita res se habet: quippe cum possit grammaticum quippiam aliquis facere, vel ex fortuna, vel alio suggerente, tunc tamen erit grammaticus, si & grammaticum aliquid, & grammatice faciet: hoc est ex grammatica arte, quæ in ipso est. Præterea neque simile hoc est in artibus & virtutibus. quæ enim ab artibus fiunt, id in seipsis habent, quod bene effectæ sint: satis siquidem illud est, ut quoquo modo efficiantur. quæ vero secundum virtutes fiunt, non si aliquo modo ipsa sese habeant, continuo iuste & temperanter aguntur: sed si etiam qui agit, aliquo modo affectus agat: primum quidem, si sciens: deinde, si eligens: atque eligens propter ipsa: tertio, si stabili atque immutabili affectu præditus agat. Hæc vero ad alias artes consequendas connumerari non solent, sed ipsa sola cognitio sufficit: ad virtutes autem cognitio parum, vel nihil valet: reliqua non parum, sed multum ac totum conferunt: quippe quæ ex eo etiam comparantur,

tur, quod sæpe iusta & temperantia aguntur. Res igitur iustæ & temperantes dicuntur, cum fuerint tales, quales vir iustus vel temperans ageret. iustus vero vir & temperans est, non qui hæc agit: sed qui etiam ita agit, ut iusti & temperantes solent. recte igitur ex eo quod iusta agit, iustus: & ex eo quod temperantia, temperans fieri dicitur. non agendo autem hæc, ne futurum quidem esset, ut bonus quispiam evaderet. Plerique tamen cum hæc non agant, ad disputationem confugiunt. putantque ita se philosophari, ac probos futuros: qui sanè perinde faciunt, atque ægrotantes: qui cum medicos diligenter audiant, nihil tamen eorum, quæ ab ipsis mandantur, efficiunt. sicut igitur neque illi corpore vnquam bene valebunt, dum ita curantur: sic neque isti animo, dum ita philosophantur, bene habebunt.

De affectu, facultate, habitu, & habitum esse genus virtutis.

C A P. V.

Post hæc autem quid sit ipsa virtus, considerandum est. Quoniam igitur tria sunt, quæ in anima efficiuntur, affectus, facultates, habitus: aliquid ex iis esse virtutem necesse est. Affectus autem voco cupiditatem, iram, & exan-

† *Mul. cod. non habent exci adescen tiam.*

descensum, timorem, fiduciam, invidiam, gaudium, amicitiam, odium, desiderium, æmulationem, misericordiam: ea denique omnia quæ voluptas vel dolor consequitur. Facultates vero seu potentias eas, quibus idonei esse dicimur, ut his omnibus afficiamur: id est quibus vel irasci, vel dolere, vel misereri possumus. Sed habitus eos appello, quibus vel bene vel male

ad affectus nos habemus: vt ad irascendum, si vehementer aut remisse, male: si mediocriter bene, simili modo ad reliqua. Affectus igitur, neque ipsę virtutes, neque ipsa vitia sunt. Nam neq; ex illis boni vel mali dicimur, sed ex virtutibus aut vitiis. neq; ex illis laudari, aut vituperari conseruimus. non enim qui timet aut irascitur, laudatur: neq; qui irascitur absolute, vituperatur, sed qui quodammodo ita afficitur: sed ex virtutibus & vitiis & laudamur & vituperamur. Præterea irascimur & timemus sine electione: virtutes vero sunt electiones quædã, aut non sine electione existunt. Ad hæc, ex affectibus moueri dicimur, ex virtutibus vero & vitiis non moueri, sed quodam modo disponi. Propterea neque facultates & potentie sunt: quippe cum neque boni neque mali ob id dicamur, quod absolute † agere possimus: neq; laudemur aut vituperemur. Adde quod facultate præditi & potentes natura sumus: boni aut mali, sicut superius diximus, natura minime efficiamur. Si ergo virtutes neque affectus sunt neq; facultates: habitus necessario sunt. Quid igitur sit virtus genere, ita dictum est.

† a. l. affici.

De duplici mediocritate, & virtutis substantia.

C A P. V I.

OPortet autem vt non solum ita dicamus, habitum esse virtutem: sed qualisnam habitus ea sit, quoque explicemus. Dicendum est igitur omnem virtutem, & ipsum id cuius est virtus, bene affectum reddere, & opus eius bene efficere. exempli gratia, oculi virtus & oculum ipsum, & opus ipsius bonum facit: quippe cum oculi

oculi virtute fiat, vt bene inspiciamus. simili modo equi virtus & equum ipsum probum efficit, & ad cursum, gestandumque fessorem, ac suu stinendos hostes idoneum. Quod si in omnibus ita se habet res, virtus quoque hominis nihil aliud erit quàm habitus, ex quo & bonus homo ipse efficietur, & bene opus suum reddet. quo modo autem id fiet, & antea diximus, & nunc etiam esse manifestum poterit: si qualisnam sit natura ipsius virtutis cõtemplemur. In omni igitur re continua ac diuisibili aliud plus, aliud minus, aliud æquale accipere possumus: atque hæc vel quantum ad ipsam rem attinet, vel quantum ad nos. æquale autem inter excessum & defectum medium quoddam est. Ac rei quidem medium id dico, quod ab vtroq; extremo æque distat: estque vnum & idem omnibus. quantum vero ad nos, quod neque modum excedit, neq; deficit: idq; non vnum & idem apud omnes est. verbi causa, si decem plura sunt, & duo pauca: sex media accipiunt quantum ad rem: quippe quæ ex æquo & superent, & superentur. id quod secundum arithmeticam rationem medium est. Quantum ad nos vero nõ ita est accipiendũ. non enim si alicui decem minas comedere multum est, duas parum: sex ei Alipta comedendas præcipiet. nam fortasse id quoque ei qui sumpturus sit, erit vel nimium vel parum: Miloni quidem parum: nimium autem ei qui exercitacionem incipiat. Idem in cursu & lucta considerandum est. Ita igitur vniuersisq; scientiæ alicuius particeps excessum & defectum fugiens, mediũ querit, atq; eligit: ac medium quidem non rei, sed quod quantum ad nos medium est. Quod si omnis scientia ad medium spectans, atque ad

Medium quid.

ipsum sua opera dirigens ita opus bene absoluit: ut de bene absolutis operibus illud dici consueverit, ut neque demi neque addi quicquam posse fateamur: quasi excessus & defectus quod bene est, corrumpat: mediocritas conferuet. Si boni igitur artifices, ut nunc dicebamus, ad hoc spectantes operantur: virtus vero omni arte exactior est & melior, quemadmodum etiam natura: efficitur proculdubio ut ea medij coniectrix ac collimatrix sit. De morali loquor. hæc enim circa affectus & actiones versatur: in quibus excessus & defectus & medium est: ut & timeat, & confidat aliquis, cupiat & abhorreat, irascatur & misereatur, ac demum lætetur & doleat magis & minus: atque utraq; hæc non bene, nam quando oportet, & ob quæ, & erga quos, & cuius causa, & ut oportet, hæc facere, medium est atque optimum: id quod est ipsius virtutis. Simili modo circa actiones est excessus & defectus & medium. at virtus circa affectus actionesque versatur: in quibus excessus peccat, defectus vituperatur, medium vero & laudem & rectam executionem consequitur. Hæc autem utraq; ad virtutem pertinent. mediocritas igitur quædam virtus erit, cum medij ipsius coniectrix, collimatrixque sit. Præterea peccare multis modis possumus: malum enim est infiniti, ut Pythagorici coniectabant, bonum autem finiti: recte agere vno vero modo tantum licet, arque iccirco illud facile, hoc difficile est: facile siquidem est à scopo aberrare, sicut ipsum attingere difficile. ob id igitur excessus & defectus vitij est, virtutis mediocritas, nam,

Virtutis definitio. Simpliciter bonus est, sed malus omnimode.

Virtus igitur est habitus electivus in mediocritate

tate quantum ad nos consistens: quæ quidem mediocritas ratione præfinita sit: atque ita, ut prudens præfinitur: mediocritas autem duorum vitiorum, alterius per excessum, alterius per defectum. atque eo etiam quod vitia alia deficiunt ab eo quod fieri debet, alia exuperant & in affectibus & in actionibus: virtus vero medium & inuenit, & eligit. Quapropter substantia quidem & ratione quæ quid sit res exponit, mediocritas: quantum ad optimum autem spectat, & quod bene se habet: extremitas virtus est. Neque tamen omnis actio, omnisque affectus mediocritatem admittit. nonnulli enim sunt affectus, qui statim vel ipso nomine cum prauitate implicantur: ut malevolentia, impudentia, & inuidia: & item actiones, ut adulterium, furtum, homicidium. omnia enim hæc & huiusmodi ita appellantur, quia non excessus ipsorum aut defectus, sed ipsa mala sunt: ut nullo modo possit quispiam in ipsis recte agere, sed peccare semper necesse sit: neque bene, aut non bene se gerat, dum quatenus & quando, & quomodo oportet, adulterium committit: sed dum absolute vnumquodque horum facit, continuo peccat. Perinde igitur est, ac si quis iniuste, ignaue, intemperanterque agendo ponendam esse mediocritatem, excessumque & defectum censeat: nam hoc modo exuperationis & defectio nis mediocritas, exuperationis item exuperatio, & defectio nis defectio inueniretur. Quemadmodum autem temperantiæ & fortitudinis nullus est excessus aut defectus, propterea quod medium ipsum extremum etiam quodam modo est: ita neque illorum mediocritas vlla, aut excessus aut defectus esse potest: sed utcumque

agantur, peccatum est. omnino enim neq; exuperationis aut defectiois mediocritas, neque mediocritatis exuperatio aut defectio villa est.

Mediocrisatum inter duo extrema dispositio.

CAP. VII.

AT vero non oportet solum vniuersaliter hæc dicere, sed particularibus etiam accommodare. quæ enim de actionibus sunt disputationes, si vniuersaliter tractantur, communiores: si particulariter, veriores sunt. circa particularia enim actiones versantur, quibus consentanea esse debent quæ dicuntur. Sumenda igitur hæc ex descriptione sunt. Circa timores quidem & fiducia mediocritas fortitudo est. eorum vero qui excedunt, ille qui intrepiditate excedit, vacat nomine: multa enim sunt, quæ nomen non habent: qui confidendo exuperat, audax est. at qui & in timendo exuperat, & in contidendo deficit, is est ignauus. Circa voluptates vero & ægritudines non omnes, sed corporales, atq; eas maxime quæ in tactu existunt, circa ægritudines autem minus, mediocritas temperantia est: excessus intemperantia. at quia non admodum inueniri consueverunt, qui in voluptatibus deficiant, iccirco neque nomen aliquod huiusmodi homines adepti sunt: sed stupidi appellantur. Circa dationem acceptio-nemq; pecuniarum mediocritas est liberalitas: excessus & defectus, prodigalitas & illiberalitas seu auaritia: in quibus contrario modo excedunt & deficiunt homines, prodigus enim in largiendo excedit, in accipiendo deficit: auarus contra excedit in accipiendo, in dando deficit.

Ac de his quidem nunc figura quadam ac summam

matim dicimus, hac ipsa breuitate contenti: postea accuratius de iisdem pertractabimus ac de finiemus. Iam circa pecunias aliarum quoque sunt dispositiones, è quibus mediocritas magnificentia est. nam magnificus à liberali eo differt, quòd ille circa parua, hic circa magna versatur. excessus est decori imperitia, seu indecorum, & ineptitudo operaria: defectus paruificentia: quæ vitia differunt etiã ipsa ab iis, quæ circa liberalitatem sunt, quomodo vero differat, postertius dicetur. At vero circa honorem & ignominiam mediocritas est magnanimitas: excessus inflatio quæ dicitur: defectus pusillanimitas. Sicut autem magnificentia liberalitatem correspondere diximus, vt in eo ab illa differret, quòd circa parua versatur: ita magnanimitas, quæ in magno honore versatur, alia quædam virtus correspondet, cuius circa parua officium est, sic enim, vt sicut oportet, honor appetatur: & magis etiã vel minus quã oportet. vnde qui in appetitione hac excedit, ambitiosus: qui deficit, inambitiosus dicitur: medium nomine vacat. dispositiones quoque ipsæ innominatæ sunt: ambitiosi tantum, excepta, quæ ambitiositas dicitur. hincque euenit, vt extremi de media sede decerent. & nos quoque medium interdum ambitiosum, interdum inambitiosum vocitamus: & modo ambitiosum, modo inambitiosum laudamus. Qua de causa vero id fiat, in sequentibus dicetur. nunc autem de reliquis eo modo quo cœpimus, pertractandum est. Circa iram igitur excessus, & defectus, & mediocritas quoque est: sed, cum nominibus ferè careant, medium mansuetum, mediocritatem mansuetudinem vocabimus. ex extremis vero ille qui excedit, iracundus sit, & vitium

riu iracundia: qui deficit, iræ vacuus: & defectus
 iræ vacuitas appelletur. Sunt autē etiā aliæ tres
 mediocritates, quæ similitudinē quandam in-
 ter se habent, sed tamen differunt: cum enim cir-
 ca sermonum, actionūmq; communionem om-
 nes versentur, in eo sunt dissimiles, quòd vna
 circa verum, quod in ipsis est, aliæ circa iucun-
 dum negotium suū habent, quod quidem iucū-
 dum duplex, alterum in ioco, alterum in omni-
 bus vitæ commerciis consistit. Dicendum igitur
 de his quoq; est, vt magis in omnibus medio-
 critatem esse laudabilē perspiciamus, extrema
 vero neque recta, neq; laudabilia, sed vitupera-
 tione digna haberi, ex his vero plerāq; nomine
 etiā ipsa vacant, sed tentādum tamen sicut in
 cæteris, nomina quoq; his inuenire: quo & dilu-
 cidior fiat, & facilius intelligi oratio possit. Cir-
 ca verum igitur qui mediocris est, verax, me-
 diocritas ipsa veritas seu veracitas nūcupetur:
 fictio vero, si in maius quid, quām re vera sit,
 tendit arrogantia, & qui eam habet arrogans:
 si in minus, dissimulatio, quique ea est prædi-
 tus, dissimulatio appelletur. Circa iucundū ve-
 ro, si est in ioco mediocris, facetus, & dispositio
 ipsa facetudo est: excessus scurrilitas, & qui ea
 est præditus, scurras: qui autem deficit, rusticus
 quidā, & rusticitas ipsi habitus dicitur, si est in
 cæteris vitæ commerciis, qui sicut debet iucun-
 dus est, amicus, & mediocritas amicitia: qui ex-
 cedit, si nullius rei causa, obsequiosus: si ob vtili-
 tatem aliquam suā id facit, adulator: at qui defi-
 cit, in omnibū, ne iniucunde se gerit, litigiosus
 quidam & morosus appellatur. Sunt quoque in
 affectibus, & in iis quæ circa affectus sunt, me-
 diocritates quædam. verecundia enim virtus
 quidem

quidem nō est, sed laudatur: tamen simili modo
 verecundus. nam & in his alius mediocris dici-
 tur, alius excedens, alius deficiens, atque exce-
 dens quidem quasi pauidus qui in omnibus ve-
 recundatur: deficiens qui nihil omnino veretur,
 impudens: mediocris verecundus appellatur.
 Indignatio quoque inuidiæ mediocritas est &
 malevolentia: qui quidem habitus circa illam
 ægritudinem & voluptatē versantur, quæ susci-
 pitur ex iis quæ aliis contingunt, indignabūsus
 enim dolore afficitur, cum aliquos prospera for-
 tuna inuigine vt videt, inuidus vero hunc exce-
 dens ex omnibus dolorem percipit, at maleuo-
 lus tantum à dolendo deficit, vt etiam gaudeat.
 Ac de his quidem alius erit differendi locus.
 De iustitia quoque quia nō simpliciter dicitur,
 postea distinguemus, ac de vtraque quomodo
 mediocritates sint, explicabimus, de virtutibus
 item rationalibus simili modo.

De virtutum ac vitiorum mutua oppositione.
 CAP. VIII.

CUM tres autem dispositiones sint, duo sci-
 licet vitia, per excessum vnum, alterū per
 defectū, & virtus vna quæ mediocritas est: om-
 nes omnibus quodammodo opponuntur: extre-
 mæ enim & mediæ, & inter se contrariæ sunt:
 media vero extremis, nam quæadmodū æquale
 si minori comparetur, maius: si maiori, minus
 euadit: ita quoq; mediū habitus tā in affectibus
 quām in actionibus, si ad defectus spectemus,
 excedunt: si ad excessus, deficiunt. fortis enim re-
 spectu ignaui audax: respectu audacis contra
 ignaui videtur, simili modo etiam temperans,
 si ad stupidū referatur, intemperas: si ad intem-
 peran

perantē. stupidus, item liberalis ad auarū comparatus, prodigus: ad prodigum vero auarus, vnde efficitur, vt extremi medium ad alterum vterq; expellant: & fortē quidem timidus & audacem, audax timidum vocet, atq; in aliis simili modo. Cū hæc igitur ita inter sese opposita sint: extremis maior inter se quā cum medio contrarietas est, quippe cū longius à se mutuo quā à medio distent, quemadmodum magnū à paruo & paruum à magno abest lōgius, quā alterutrum ab eo quod æquale est. Adde quòd nonnullis extremis cum medio esse similitudo quædam videtur: vt audaciæ cum fortitudine, & prodigalitati cū liberalitate, at extremis inter sese maxima est dissimilitudo. Quæ vero maxime à se mutuo distant, cōtraria esse definiuntur: quare fit, vt magis cōtraria ea sint, quæ magis distant. Iam vero medio in nonnullis defectus, in nonnullis excessus magis opponitur: exempli gratia, fortitudini nequaquam audacia quæ est excessus, sed ignauia quæ est defectus, magis aduersatur: temperatiæ item nō stupiditas quæ deficit, sed quæ excedit, intemperantia magis opposita est. Id vero duabus de causis euenit, vna est ex ipsa re: nā quia propius est & similius medio alterū extremū, iccirco non id, sed contrariū magis opponimus, vt quoniam similius esse fortitudini propiorque audacia videtur, ignauia vero dissimilior: ignauiam fortitudini magis opponimus, quippe cū ea, quæ magis à medio distant, magis contraria esse videantur, atque hæc vna ex re ipsa causa est. Altera est ex nobis ipsis, ad quæ enim nos natura quodammodo magis sumus affecti, ea medio magis esse contraria videntur: verbi causa, ad voluptates natu

natura magis sumus affecti, iccirco ad intemperantiam sumus, quā ad modestiam procliuiores, hæc igitur magis contraria esse dicimus, ad quæ maius incrementum in nobis fit: ac propterea intemperantia, quæ est excessus, temperantiæ magis contraria est.

De præceptis. contra ad ipsum medium ducunt.

CAP. IX.

Virtutē igitur moralem mediocritatē esse, atq; id quomodo: mediocritatēque esse duorū viciorū, quorum alterum per excessum, alterū per defectū sit: necnō eiusmodi eam esse; propterea quòd mediæ cōiectrix est, quod in affectibus actionibūsq; existit, satis dictum est. Idcirco probū esse etiā difficile est: quippe cū in vnaquaq; re mediū inuenire sit difficile, vt circuli mediū deprehendere nō cui libet, sed scientis solūmodo est: sic quoq; & irasci, & dare pecuniā, & sumptus facere cuiuslibet est, & facile: at cui, & quantum, & quando, & cuius causa, & quomodo oporteat eadē hæc facere, nō cuiuslibet, neq; facile est: siquidē recte facere, & rarum est, & laudabile, quemadmodū etiā honestum. Quocirca oportet eum, qui mediū coniectare vult, primum à magis cōtrario recedere, quemadmodum etiam Calypso ita monebat,

Sic procul à fumo, atque undu cobibere carnem sis memor.

Ex extremis enim alterum magis alterum minus peccabile est. Quoniam igitur mediū assequi ita exquisitè difficile est: cecūda, vt inquit, nauigatione minima ex malis sumenda sunt. Id autem erit eo maxime modo, quo diximus. Spectandum vero est, ad quæ nos procliuiores sumus

simus quippe cum alij ad alia natura propensi sint: id quod ex voluptate & dolore qui nobis euenit, facile perspiciemus: atque in contrarium nos ipsos abstrahendum, nam si procul a peccando nos ipsos remouerimus, ad medium deueniemus, id quod qui ligna distorta dirigunt, facere consueuerunt. In omnibus autem a iucunditate & voluptate maxime cauendum est: non enim de ipsa incorrupti iudicamus. Quod ergo Troianorum proceres erga Helenam iecerunt, id nobis quoque, erga voluptatem faciendum est: in omnibusque voce illorum erga ipsam utendum. si enim ita a nobis ipsam dimiserimus, minus peccabimus. Hæc igitur faciētes, ut summam dicam, maxime medium assequi poterimus. Quanquam id fortasse difficile admodum est, & præcipue in particularibus ac singulis. non enim facile definire possumus quomodo, & quibus, & ob quæ, & quatenus irascendum sit, nos nanque interdum eos qui deficiunt, laudamus, & manifestum vocamus: interdum qui exasperantur, insensique sunt, viriles appellamus, qui vero parum a recte agendo siue ad maius, siue ad minus declinat: non vituperatur: sed qui multum excedit: is enim minime later, quousque, autem & quatenus reprehendus aliquis sit, definire ratione non facile potest, non enim statui diuersum quippiam a sensibilibus debet, talia vero in particularibus constituta sunt, & in sensu iudicium est. Hoc itaque tatum id declarat, medium habitum in omnibus esse laudabilem: oportereque modo ad excessum, modo ad defectum declinare: ita enim facillime fiet, ut medium, rectumque ipsum assequamur.

ARIST.

ARISTOTELIS

MORALIUM NICHOMACHIO-

RVM,

LIBER TERTIUS.

SUMMÆ LIBRI.

De spontaneo, & inuito: ac de iis, quæ ad spontaneum consequuntur. De fortitudine: De temperantia: ipsarum specibus, atque extremis.

De spontaneo, & inuito.

CAP. I.

Vm virtus circa affectus actionesque versetur, cumque in spontaneis laudes & vituperationes, in inuitis venia, interdum etiam misericordia existat: necessarium fortasse est iis qui de virtute considerant, spontaneum, & inuitum definire: id quod etiam iis qui leges faciunt, ad præmia, pœnasque instituendas minime inutile est. Videntur vero inuita ea esse, quæ aut vi, aut ignoratione efficiuntur. Id autem est violentum, cuius principium extrinsecus eiusmodi est, ut ei neque qui agit, neque qui patitur, quippiam conferat: quemadmodum si ventus aliquò, aut homines qui potestatem habeant, nos derulerint. Quæcunque autem timore maiorum malorum, vel ob honestum aliquod

Violentum quid.

quæ ob bonum.

Arist. Moral. Nicoma.

d D

aguntur: vt si tyrannus aliquibus, quorum parentes ac liberos in potestate haberet, turpe aliquid agere iuberet, quique id agerent, salui essent: qui non agerent, perirent: vtrum spontanea sint, an inuita, cōtrouersum est. Tale quid etiam in iacturis contingit, quæ in tempestatibus fieri consueuerunt. nemo enim sponte absolute sua abicit, sed ob salutem tum suam, tum aliorum omnes, modo mētis compotes sint, facere id videntur. Mixta igitur huiusmodi actiones cum sint, spontaneis tamē magis sunt similes: quippe cum eligendæ sint, tunc cum aguntur, finis vero actionis in occasione sit, & spontaneam igitur & inuitam, quando id agit quisque, dicendum est: agit autem sponte: principium enim mouendi instrumentarias partes in huiusmodi actionibus in ipso est: at quorum principium in ipso est, ea agere vel non agere in ipso quoque est situm, spontanea igitur huiusmodi sunt, simpliciter vero inuita: quippe cum tale quippiam per se eligat nemo. Ob actiones autē huiusmodi interdum etiam laudatur homines, cum pro magnis & honestis rebus turpe aliquid, aut molestum sustinuerit: si vero e contrario, vituperantur, nam turpissima sustinere nullius honesta, aut mediocris rei causa, malū est. Ob nonnulla vero laus quidem minime, sed venia exhibetur: cum ea quæ non debet, agit quispiam ob eiusmodi, quæ & humanam naturam excedunt, & à nullo sustinerentur, quædam autem fortasse sunt, ad quæ perpetranda nemo cogi, compellive potest: sed potius extrema quæque pati, ac mori conuenit. etenim ridicula ea sunt, quæ Euripideum Alcmaonem ad matrem interficiendam compulerunt. Sed difficile interdum

est iudicare, quale pro quali eligendum, ac quid pro quo sustinendum sit: difficilius etiam in iis, quæ decreuerimus, persistere. vt plurimū enim quæ expectantur. molesta: quæ vero cogūt, turpia sunt. vnde & laudes & vituperia iis contingere consueuerunt, qui vel fuerunt, vel non fuerunt, coacti. Qualia igitur esse violenta dicenda sunt? An simpliciter cum & causa extrinsecus fuerit, & qui agit, nihil contulerit: quæ vero licet per se inuita sint, nunc tamen & pro his eligenda fuerint, principiumque in agente habuerint: ea per se inuita, nunc autem & pro his spontanea sunt: imò sunt spontaneis similia. actiones enim circa particularia sunt: hæc autem spontanea sunt, quoniam igitur differentia multa in particularibus existunt: qualia pro qualibus eligenda sint, definiri non facile potest. Quod si quispiam & iucunda & molesta esse violenta idcirco dixerit, quod extrinsecus sint, & nos cogant: is efficit, vt ea ratione omnia sibi esse violenta vnusquisque putet: quippe cum horū causa omnia omnes agant: alij violenter & inuiti ob molestum: alij ob iucundum cum voluptate. Sed ridiculum sanè est in externa potius causam referre quam in seipsam, quod huiusmodi rebus facile capiatur: & honesta sibi, turpia iucundis ascribere. Videtur autem violentum id esse, cuius principium extrinsecus est, nihilque ad id confert ille qui cogitur: at quod ob ignorantem sit, non spontaneum quidē omne est: sed inuitum id est, quod vel dolorem vel penitentiam affert. qui enim cum ex ignorantie quippiam egerit, factum minime ægre fertis sanè neque sponte egit, id quod ignorauit: neque inuitus, cum non dolcat, ex iis igitur, qui ex-

*Violentum
quid*

*Diuersum
est ex ignora
tione & igno
rante agere.*

ignoracione agunt, quem facti pœnitent, fecisse inuitus videtur: quem non pœnitent, quia tamen diuersus est, nō sponte egisse dicatur. nam qui differt, melius est vt nomen quoque propriū habeat. Diuersum quoque est, ex ignoracione, ignorantem agere. qui enim vel ebrius est, vel iratus, non videtur ex ignoracione agere, sed ob aliud quippiam ex iis quæ dicta sunt: quippicum non sciens, sed ignorans agat. Vnusquisque igitur prauus quid agendum, à quibusque abstinentium sit, ignorat: obque huiusmodi errore iniusti, & omnino mali homines efficiuntur. Inuitus igitur dici debet, non si quis ignorat id quod conducit: non enim ignoratio, quæ in electione consistit, inuiti est causa, sed prauitatis: neque ea quæ est vniuersalis: quippe cum de eam homines vituperentur, sed ea, quæ circa particularia versatur, in quibus & circa quæ actio existit. in his enim & misericordia & veni locum habet: nam qui horum aliquid ignorat, sanè inuitus agit. Melius autem fortasse est vt hæc quænam, & quot sint, explicemus, considerandam igitur est, quis, & quid, & circa quic aut in quo agat: interdum etiam quo, vt instrumento: & cuius causa, vt salutis: & quomodo, v sensim an vehementer. hæc enim omnia nisi in sanus sit, nemo ignorat: sed neque ipsum agentem: quo pacto enim se ipsum ignorauerit quispiam? ignorare tamen id quod agit aliquis potest: exempli causa, cum lapsos se dicendo est inquirunt, aut ignorasse arcanum esse: vt Aeschylus mysteria: aut ostendere volentes emisisse, vt catapultam, existimare etiam aliquis filium esse hostem posset, vt Merope: & mucronatam hastam retulam esse: & lapidem esse pumicem, posset

posset item quis salutis causa verberans ac ferrens interficere: & monstrare volens, quemadmodum faciunt ij qui summis manibus certant, percutere. Cum in omnibus imitatur his, in quibus est actio, ignorantia contingat: sit, vt qui aliquid ex his ignorauerit, inuitus egisse videatur, atque id in præcipuis maxime, præcipua autem esse ea videntur, in quibus ipsa actio est, & id cuius causa quippiam sit. Oportet tamen, vt actio hæc quæ ex tali ignoracione inuoluntarie facta esse dicitur, dolorem ac pœnitentiam afferat. Cum igitur inuitum sit, quod vel vi vel ignoracione agitur: spontaneum illud esse videtur, cuius principium est in eo qui agit, particularia cognoscente in quibus actio consistit. Fortasse enim non rectè dicuntur in vita ea esse, quæ vel ex ira, vel ex cupiditate efficiuntur. Primum enim nullum ex aliis animalibus sponte ager: sed neque pueri. Deinde, vtrum nihil ex iis quæ vel ex cupiditate, vel ex ira agimus, sponte facimus? an honesta sponte, turpia inuiti agemus? An id ridiculum existimandum est, cum vna causa vtrorumque sit. Absurdum fortasse etiam esse, inuita ea esse dicere, quæ oportet appetere, oportet autem & ob aliqua irasci, & nonnulla appetere, vt sanitatem, & disciplinam, videnturque ea quæ iniura sunt, molesta: quæ ex cupiditate sunt, iucunda esse. Præterea quid interest inter ea quæ ex ratione, aut ex ira peccamus, ad hoc vt inuiti fecisse videamur? fugienda enim ambo sunt: videnturque irrationales affectus nihilominus humani esse: actionesque ipsius hominis ab ira, & cupiditate proficiscuntur: vt absurdum sit inuita hæc existimare.

*Spontaneum
quid.*

Oportet aliquando nasci.

CVM quid sit spontaneum, quidq; inuitur definiuerimus: sequitur vt de electione i differamus: quippe quæ & virtuti maxime est affinis, & magis quàm actiones mores ipsos in dicare videatur. Electio vero spontaneū quodam esse apparet: non idem tamen prorsus est spontaneum enim latius patet: nam & spontaneum cum pueris & reliquis animalibus commune est, electio minime: & quæ de improbo sunt, spontanea sunt, non autem ex electione. Qui vero eam vel cupiditatem, vel iram, vel voluntatem, vel opinionem quandam esse affirmant, non recte dicere videntur: electio enim non est communis nobis cum brutis, sed cupiditas & ira, est. Et incontinens cum cupiditate quidem agit, non tamen cum electione: conueniens contra cum electione, & non cum cupiditate. Adde quod electioni cupiditas aduersatur, cupiditas autem cupiditati minime. Cupiditas præterea iucundi & molesti est: electio neq; iucundi, neq; molesti. Sed ira quoq; esse multo minus videtur: minime enim quæ ex ira sunt, electione facta esse existimantur. At vero ne voluntas vlllo modo est: licet proxima ei esse videatur, electio siquidẽ eorū minime est, quæ fieri non possunt: quæ si quis diceret se eligere stolidus esse videretur: voluntas vero est, vt in mortalitatis voluntas præterea est eorum etiã quæ nullo modo ab eo qui vult, agi queunt: vt histrionem aliquem, aut athletam victorem uadere. cuiusmodi sanè nihil quispiam eligat, sed ea solummodo quæ ex sese fieri posse existimantur.

mauerit. voluntas præterea finis magis est: electio vero eorum quæ ad finem spectant, vt, sani esse volumus: eligimus vero ea, quibus sani esse valeamus. felices quoq; esse volumus, atq; ita dicimus: dicere vero, eligimus felices esse, minime conuenit. omnino enim in iis esse electio videtur, quæ in nostra potestate sita sunt. Verum neq; opinio est, opinio enim circa omnia versatur, nec minus circa æterna, & quæ fieri nequeant: quàm quæ in nostra sita sunt potestate. adde quod vero & falso, non bono & malo distinguitur: at electio his magis. In vniuersum vero esse idem cum opinione electione foras esse neq; diceret quispiã: sed ne cum aliqua quidem in particulari, bona etenim aut mala eligendo qualitate quadã affecti sumus: opinando autem minime. Et eligimus capere aliquid, aut fugere, aut eiusmodi quippiã: opinamur vero quid sit aliquid, aut cui, aut quomodo conferat, sed accipere vel fugere non admodum opinamur. & electio quidem laudatur, eod quod eius est, cuius esse magis oportet, aut quod recta est: opinio, quia est vera. Quæ itè maxime scimus esse bona, eligimus: quæ nõ admodũ scimus, ea opinamur. videnturq; non iidem optima & eligere & opinari: sed nonnulli sunt, qui melius opinantur, ob vitium tamen ea quæ non deest, eligere consueuerunt. Antecedat autem an sequatur electione opinio, nihil interest: non enim id nunc consideramus: sed an idem cum opinione aliqua electio sit. Quid igitur aut quale est electio, quando nihil eorum est quæ dicta sunt? spontaneum sanè esse quoddã videtur, non omne tamen spontaneum eligibile est: sed id scilicet, quod est præconsultatũ: quippe cum electio seu

propositum cum ratione, ac cogitatione existat: id quod significare nomen etiam ipsum videtur. quasi id quod eligitur seu proponitur, ex aliis legatur, ponaturve ante alia.

De consultatione.
CAP. III.

Verum cōsultāntne de omnibus homines, quodlibetque est consultabile: an de quibusdam non est consultabile? Sed fortasse consultabile id dicendum est, de quo mentis compos vir, non quiuis vel stolidus vel infans consultaret. De æternis autem nemo consultat: vt de mundo, aut diametro & latere, quod nulla inter se æquabilitate conueniant: at neq; de iis que in motu quidem sunt, sed semper tamen circa eadem versantur, siue necessitate, siue natura, siue aliqua alia de causa: vt de solstitiis, atque ortibus: neq; de iis quæ alias aliter eueniunt: vt de siccitatibus, & imbribus: neq; item de iis quæ fortuna contingunt: vt de thesauri inuentione. Sed neq; de humanis omnibus cōsultamus: verbi causa quomodo Scythæ optime administrare remp. possint, nullus ex Lacedæmoniiis consultat: nihil enim ex his eiusmodi est, vt agi per nos ipsos valeat. Consultamus autem de agendis rebus, atq; iis quæ in nostra sita sunt potestate: hæc enim restat: quippe cum causæ nullæ aliæ esse videantur, quàm natura, & necessitas, & fortuna: mens præterea, atq; omne id quod per hominem agit: vnusquisq; autem de iis, quæ per ipsum agi possunt, consulat. Ac circa quidem exquisitas ac certas scientias, easq; quæ ex sese sibi sufficient, nulla consultatio est: vt de literis:

teris: non enim dubitamus, quomodo scribendum sit. Sed de iis, quæcunq; per nos fiunt, neq; semper eodē modo eueniunt, cōsultamus. vt de iis quæ ad medicam artem spectant, & pecuniariam: atq; eò magis etiam in gubernandi arte deliberamus, quàm exercitatoria, quāto minus exactis, atq; exquisitis rationibus constat, ac simili modo de reliquis. Magis etiam in **†** artibus quàm in scientiis consultatio est: eò quod in ipsis magis ambigere consueuimus. Consultatio autem de illis est, quæ vt plurimum quidē fiunt: incerta tamen sunt quomodo euadant: & in quibus indeterminatio existit. Ad magnas vero res consultores etiam adhibere consueuimus, nobis ipsos diffidentes, quasi sufficere ad discernendū soli nequeamus. Ac cōsultamus quidem non de finibus, sed de iis quæ ad finem tendunt. nam neq; medicus an sanare: neq; orator an persuadere: neq; ciuilis an bene legibus institutam patriâ reddere debeat: neq; ex aliis quispam de fine consulat, sed omnes, eum finem quendam statuerint, quo modo ac per quæ euenire is possit deliberant: siq; is per plura fieri posse videatur, per quòdam facillime atq; optime fieri queat, considerat. si per vnum, quo modo per id effici recte valeat: & illud itē per quid, atq; id tantisper, donec ad primam causam deuenierint: id quod in inuentione extremum est. Qui enim cōsultat, querere videtur & reuoluerē predicto modo, quemadmodum designationem. Non quælibet autem questio consultatio est, vt mathematica: sed quælibet tamen consultatio inquisitio est. & quod extremū est in resolutione, in generatione esse primum videtur. at que hi cum in in rem quæ fieri nequeat, incidit.

† a. *lopinio
nibus.*

*Non consul
tamus de fi
nibus, sed
de iis quæ
ad finē ten
dunt.*

*Extremum
in resolutio
ne, in gene
ratione vi
detur esse
primum.*

rint, desistit: vt si pecuniis opus sit, earumq; expeditio nullo modo appareat: si vero fieri posse res videatur, eam aggrediuntur, fieri autē posse ea dicuntur, quæ per nos fieri possunt: nam quæ per amicos fiunt, per nos quodā modo fieri videntur: quippe cum principiū in nobis sit. Quæruntur autem interdum instrumenta, interdum vsus ipsorum, simili modo quoque in reliquis, interdum per quod, interdū quo pacto, aut per quid quippiā fieri debeat. Videtur autē, quemadmodum dictum est, homo esse actionū principium: consultatio vero de iis esse, quæ ab ipso homine agi queunt: actiones autem aliorum causa fiunt, non est igitur consultabilis finis: sed ea in consultationem veniunt, quæ ad finem ipsum spectant: neque hæc tamen particularia vt, an panis hoc sit, vel subigatur, vel qualitate affectus sit, vt oportet: ad sensum enim hæc pertinent, nam si semper consultaret quispiam, infinite progrediretur. Consultabile autem & eligibile idem est: nisi quod eligibile definitū iam est: quippe cum nihil aliud sit, quam id quod ex deliberatione ante positum fuerit, definit enim vnusquisque tunc inquirere quo modo sibi agendum sit, cum in se ipsum principium re duxerit, in eamque sui partem, quæ principatum obtinet: ea enim est quæ eligit. Hoc autem ex antiquis etiam rebus publicis manifestum est, quas Homerus imitabatur, nam reges ea, quæ elegerant, ad populum referrebant. Cum igitur eligibile nihil aliud sit quam consultabile appetibile eorū quæ in nobis sunt: & electio quoq; eorum quæ in nobis sunt consultatiua appetitio erit, simul enim atq; consultauius, iudicamus: atq; inde secundum † consultationem appetim

appetimus. Circa quæ igitur versetur electio, quodq; eorum sit, quæ ad fines tendunt, figura dictum iam sit.

De voluntate, & eo quod est voluntate appetibile.

CAPVT IIII.

Voluntatem vero finis ipsius esse, dictum iam est: quæ sanè nonnullis videtur boni ipsius esse, nonnullis apparentis boni, sed euenit, vt & illis qui bonum esse voluntate appetibile asserunt: id quod vult is, qui non recte eligit, non sit voluntate appetibile: nam si est voluntate appetibile, erit continuo etiam bonum: at malum forte est: & illis qui bonum apparens voluntate appetibile esse inquirunt, nihil sit natura voluntate appetibile: sed quod vnicique ita visum fuerit, at aliud aliis videtur: & aliquādo etiam si ita inciderit, contraria apparent. Quod si hæc non placent, nunquid dicendum, simpliciter quidem ac reuera voluntate appetibile esse id quod est bonum: vnicique vero id, quod videtur vnicique esse: ac probo, quidem, quod re vera etiam esse, videri improbo, quodcunque inciderit, quemadmodum etiam in corporibus euenit: bene enim affectis salubria ea sunt, quæ re vera sunt eiusmodi: morbo correptis diuersa, simili modo amara, & dulcia, & calida, & grauiā, & id genus reliqua, singula enim probus vir recte iudicat: & in singulis verum ipsi apparet. In vnoquoque enim habitu propria quædam & honesta & iucunda sunt, & in singulis plurimum fortasse probus vir in dignoscendo eo quod verum est, differet: quippe qui tanquam regula ac mensura ipsorum sit:

fit: pleriq; autem è vulgo hominibus deceptio surrepere ob voluptatem videtur: quibus scilicet voluptas, licet non sit, bonum tamen apparet. eligunt enim iucunditatem quasi bonum, dolorem quasi malum iugiant.

De iis quæ in nostra sunt potestate.

C A P. V.

CVm igitur voluntate appetibilis finis sit, consultabilia autem & eligibilia ea quæ ad finem spectant: actiones quæ circa hæc sunt, & ex electione, & spontaneæ etiam proculdubio sunt. at virtutum operationes circa hæc versantur: efficitur igitur, vt virtus quoq; in nobis & similiter vitium sit. In quibus enim in nostra potestate situm est agere, situm est etiam non agere: & in quibus non agere, simili modo etiam agere. quapropter si agere cum honestum sit, in nostra est potestate, non agere quoq; cum turpe sit, in nobis erit collocatum. si item non agere, cum honestum sit, in nobis est, agere quoq; cum turpe sit, erit nostræ facultatis. Quod si honesta agere & turpia, & simili modo non agere in nostra est potestate: id autem erat, vt boni & mali simus: in nostra potestate quoque erit, vt & frugi simus, & nequam. Nam dicere neminem neque sponte improbum, neque inuitum beatum esse, alterum iustum esse, alterum verum videtur: quippe cum beatus nemo inuitus euadat: improbitas vero spontanea sit. Alioqui illæ quæ nunc dicta sunt, repugnandum est: dicendumq; hominem principium minime esse, neque actionum sicut filiorum esse generatorem. Quod si hæc videntur, neque in alia principia referte

Nemo beatus inuitus euadit.

referte actiones nostras possimus, quàm in ea quæ in nobis sunt: quorum principia in nobis sunt etiam ipsa in nobis esse, & spontanea necesse est. His attestari & priuatim singuli, & ipsi legum-latores videntur: qui eos, qui mala perpetrant, castigant ac puniunt, si tamen neq; vi coacti ea egerint, neq; ex ignorantia, cuius ipsi sibi causam non exhibuerint: eos autem qui honesta agunt, honoribus prosequuntur: vt & hos incitent, & illos prohibeant. Atqui ad ea, quæ neq; spontanea sunt, neq; sunt in nobis, agenda hortatur nemo: quippe cum nihil antiquum sit, vt persuasi simus aut calescere, aut dolere, aut esurire, aut quoduis aliud eiusmodi: nihilo enim minus ea patiemur. Nam ob ignorantem etiam puniunt, si sibi ipse ignorantis causa quispiam fuisse videatur. Vnde cbris duplex pœnæ institutæ sunt. in ipso enim qui inebriatur principium est: cum sui quisque in eo dominus sit, vt non inebrietur: id quod ignorantis est causa. Eos quoq; puniunt, qui aliquid eorum ignorant, quæ ad leges pertinet: quæ quidem & sciri debeant, & difficilia non sint. Simili modo etiam in aliis, quæcunque ignorare per negligentiam videntur, eò quod in ipsis sit non ignorare: quippe qui adhibent diligentiam dominis sint, ac potestatem habeant. Sed fortasse eiusmodi aliquis est, vt diligentiam non adhibeat. at vt eiusmodi sint homines, atq; & iniusti & intemperantes euadant, ipsi in causa sunt: dū & dissolute ac remisse viuunt, & maleficia perpetrant, & in compositionibus, talibusq; aliis libidinibus ætatem degunt. operationes enim, quæ circa singula sunt, tales homines reddunt, atque hoc ex iis esse manifestum potest, qui ad quod

quodlibet certamen, aut actionem sese exercēt id enim operari assidue solent. ignorare igitur ex operationibus circa singula habitus existere valde stupidi hominis est. Absurdū præterea est, & eum qui iniuste agit, iniustum esse nolle: & eum qui intemperanter, intemperantem, sed si quis non ignorās ea agit, ex quibus iniustus efficitur: sponte iniustus est. non tamē si voluerit, iniustus esse desinet, & iustus erit. Nam neque qui ægrotat, sanus efficitur: licet, si ita cōtigerit, sponte ægrotet tum intemperanter viuendo, tum medicorū præceptis non obtemperādo: verum tunc quidem licebat ei non ægrotare: vbi tamē semel neglexit, non amplius licet. Quemadmodum neq; qui lapidem proiecit, resumere eum amplius potest, quamuis in eo emitendi ac proiciendi facultas fuerit: principium enim in ipso erat: eodem modo quoq; & iniusto & intemperanti à principio licebat non esse eiusmodi: vnde sponte eiusmodi sunt: vbi vero semel tales euaserunt, non amplius non esse tales eis licet. Sed neq; animi solum vitia spontanea sunt, verū corporis etiā in nōnullis, quos scilicet increpare consueuimus. qui enim natura deformes sunt, eos reprehēdit nemo: sed illos qui per otium & negligentia tales euaserunt: simili modo si turpitudō vel ex infirmitate, vel ex membri alicuius mutilatione cōtigerit, nullus enim ei, qui vel natura, vel ex morbo, vel ex vulnere factus sit cæcus, cæcitatem exprobrabit, sed miserebitur potius: at eum obiurgant omnes, qui ex temulentia, vel alia quapiam intemperantia excæcatus fuerit. atq; ita fit, vt vitia corporis, quæ in nostra potestate sunt, vitū perentur: quæ non sunt, minime. quōd si ita est, in aliis quoq;

vitiā

vitiā, quæ reprehenduntur, in nostra erunt potestate. Quōd si quis dixerit: omnes id appetunt, quod bonum esse ipsis videtur: visionis autem dominium habet nemo: sed talis vniciq; finis apparet, qualis quisque est. Verum si vnusquisque habituum sibi quodam modo in causa est, visionis quoq; quodammodo erit: sin autem nemo sibi est in causa, vt mala faciat, sed ex ignorantia finis ea agit, ex iisq; summū bonum cōsequaturū existimat: appetitio vero finis minime spontanea est, sed oportet vt vnusquisq; idoneus natus sit, habeatq; quasi vsum, quo recte valeat discernere, & id quod vere bonum est eligere: siq; is est bono ingenio præditus, cui bona hæc natura affectio insita est: quod enim maximum est, & pulcherrimum, quōdque ab aliis accipere aut discere nullo modo licet, id quale natura est, tale ipse habebit: atque ita quidem bene & recte natura esse affectum ipsa erit perfecta ac vera natura: habitus atque aptitudo. Si in quā hæc vera sunt, cur magis virtus quam vitium sponte acquiratur, non video. virinque enim tam bono, quam malo simili modo finis vel natura vel quomodoocunque & apparet, & statuitur: ad quem postea cetera referētes quomodocunque agunt. siue igitur finis non natura vnicique apparet, qualiscunq; is sit, sed aliquid etiam apud ipsum est: siue naturalis quidem finis est, quia tamen reliqua probus vir sponte agit, virtus spontanea est: nihilominus vitium quoq; spontaneum sit, necesse est. nam similiter quoque malo in actionibus inest facultas, vt ex sese agat: etiam si in fine non sit. Si ergo quemadmodum dicitur, spontaneæ sunt virtutes: habituum enim coadiutores quodam modo

† a. l. ex qui
bus.

modo nos sumus, ex eoq; quòd sumus qualitate quadam affectu talem etiam finem statuimus virtus quippe quæ simili ratione efficiantur, ipsa etiam spontanea erunt. Ac communiter quidè de virtutibus à nobis dictum est: genúsq; ipsarum figura quadam, id est, ipsas mediocritates esse, atq; habitus: † à quibus item fiant: ad ipsasq; agendas idoneos esse homines secundum ipsas: in nobisq; etiam eas esse, & spontaneas: atq; ita demù, vt recta ratio præscripserit. Non simili autem modo actiones spontaneæ sunt, atq; habitus. actionum enim à principio vsq; ad finem domini sumus, cum singula quæq; cognoscamus: at habituum principij tantum facultas in nobis est: singulorum autem additio non nota: quemadmodum in ægrotationibus. quoniã tamen in nostra erat potestate vel ita, vel non ita vt: etiam habitus ipsi spontanei sunt.

De fortitudine, & fortis.

C A P. VI.

Sed iam repetita oratione, de singulis virtutibus, quænam sint, & quales, & quo modo differamus: ita enim fiet, vt etiam quot sint, facile cõstet. Ac primum dicamus de fortitudine quam quidem esse mediocritatem quæ circa timores fiduciasq; versetur, superius dictum iam est. Timemus autè ea scilicet quæ terribilia sunt ea vero sunt, vt simpliciter dicamus, mala: vnde etiam timorem expectationem mali esse definiunt, ac timemus quidem mala omnia: vt infamiam, paupertatem, morbum, solitudinem amicorù, mortem. Non circa omnia tamen esse vir fortis videtur: quippe cum nõnulla omnino timere

timere debeamus, quæ & timere honestum, & non timere turpe est: vt, infamiã, qui enim eam timeret, modestus ac verecundus: qui non timeret, impudens est. à nonnullis tamen per translationem fortis appellatur: cum simile quid cum forti viro etiam ipse habeat. nam etiam fortis intrepidus quidam est, timorèque vacuum. Paupertatem autem fortasse timere non licet, neq; morbum, neque omnino quippiam, quod neq; à vitio proficiatur, neque per nos ipsos fiat. Sed neque qui in his est intrepidus, fortis est: sed ex similitudine tamen fortis dicitur. nonnulli siquidem sunt, qui licet in bellicis periculis sint timidi: liberales tamen sunt, & in abiiciendis pecuniis fidèter se gerunt. Neq; præterea si quis filiorum aut vxoris contumeliam, aut inuidiã, aut tale quippiam timet: is timidus est: neque fortis, si flagris cædendus confidit. Circa qualia igitur terribilia fortis versatur? An circa maxima. nemo enim tolerantior malorum est. mors autem maxime omnium rerum est horribilis: quippe cum terminus sit: nihìque amplius homini mortuo neq; bonum, neq; malum esse videatur. Sed neq; circa mortem quamlibet versari fortis videtur: vt si in mari, vel morbo contigerit. Circa qualem igitur versabitur? An circa eam, quæ in pulcherrimis rebus contingit: cuiusmodi sunt, quæ in bello oppetuntur: in maximo scilicet, & pulcherrimo periculo. His consentiunt etiam honores, qui & à ciuitatibus, & à regibus instituti sunt. Ille itaque proprie vir fortis dicitur, qui circa præclaram mortem impavidus fuerit, circàq; ea quæ mortem afferunt, cum proxima sunt. eiusmodi autem maxime sunt, quæ in bello occurrere consueuerunt. **V.**

Mors maxime omnium rerum est horribilis.

runtamen & in mari & in morbis vir fortis im-
pauidus est: non ita tamen, vt maritimi homi-
nes: hi enim desperata salute sua ægre eiusmodi
genus mortis ferunt: illi bona spe ob nauigandi
peritiam freti sunt. Fortes præterea in iis virili-
ter se gerunt, in quibus vires spectantur, aut
præclarum est mori: quorum neutrum in tali-
bus generibus necis existit.

De terribilium diuersitate, & fortitudinis extremis.
CAP. VII

ID autem quod terrorem incutit, non omni-
bus est idem: dicimusq; aliquid supra homi-
nem esse: quod quidem vnicique sanæ men-
tis homini terribile est. at quæ hominem non
excedit, magnitudine differunt, & eo quod
magis vel minus efficiuntur. simili modo ea quæ
fiduciam nobis afferunt. Fortis autem vir, vt ho-
mo, erit interritus: timebit tamen etiam ipse hu-
iusmodi mala, sed vt oportet tamen, & vt ratio
præscribit, honestatis causa sustinebit, ac feret
quippe cum hic finis virtutis sit, efficitur autem
vt magis & minus hæc timeamus: item vt ea
quæ non sunt terribilia, quasi terribilia sint, ti-
meamus. Peccatq; committuntur aliud cum ti-
memus ea quæ non oportet, aliud cum non sicut
oportet, aliud cum non oportet, vel aliquid e-
iusmodi. similiter quoq; circa ea quæ fiduciam
afferunt. Qui igitur ea quæ oportet, & cuius cau-
sa oportet, & vt oportet, sustinet, ac timeret, & si-
mili modo etiam cõfidit, fortis est: quippe cum
† pro dignitate & sicut ratio præscribit, fortis
vir & paciatur, & agat. Finis autem vniuscuiusq;
operationis est, qui secundum habitum existit:
at viro forti fortitudo ipsa honesta res est: talis
igitur

igitur erit etiam finis: quippe cum sine singula
definiatur: honestatisque causa fortis vir iusti-
neat, atq; agat ea quæ ex ipsa fortitudine sunt.
Ex illis vero qui exuperant, qui intrepiditate
excedit, nomine vacat: multa enim huiusmodi
nominibus vacare superius à nobis dictum est:
posset tamen esse insanus quidam, atq; indolens,
si quidem neq; terræ motus neq; vndationes ti-
meat: id quod Celtas facere dicunt. At qui con-
fidendo in terribilibus rebus excellit, audax est:
qui quidem audax & arrogans esse, & fortitudi-
nis affectator videtur. sicut enim ille circa for-
midabiles res se gerit, ita hic ipse videri vult: in
quibusq; potest, illum imitatur. vnde efficitur,
vt pleriq; ex ipsis timidaudaces sint: in his enim
audacter se gerentes formidolosa non sustinet.
Qui autem timedo excedit, is est ignauus: nam
& quæ non oportet, & sicut non oportet, timet:
& reliqua eiusmodi omnia ipsum consequun-
tur. confidendo etiam deficit. sed in doloribus
excedens magis est manifestus: quippe cum de-
sperabundus quidam sit, ignauus: omnia enim
timet. e contrario fortis: confidere enim bene-
sperantis hominis est. Circa hæc igitur & igna-
uus & audax & fortis versantur: diuerso tamen
modo. illi enim excedunt, & deficient: hic me-
diocriter se gerit, atq; vt oportet. atque audaces
quidem præcipites sunt, voluntq; ante ipsa pe-
ricula periclitari. in ipsis vero constituti absi-
stunt: sed fortes in operibus ipsis acres ac cele-
res, antea quieti sunt, itaq; sicut dictum est, forti-
tudo mediocritas est circa terribilia, & ea quæ
fiduciam afferunt, in iis rebus, quas diximus: &
ea de causa quia honestum est, eligit, ac susti-
net: vel quia id nõ facere turpe est. Mori autem

vt vel paupertatem, vel amorem, vel molestiam quippiam fugiamus, fortis viri minime est, sed potius timidi: quippe cum laboriosa fugere melius sit. neque hanc mortem sustinet quispiam quia honestum sit, sed vt malum euitet ac si fiat. fortitudo igitur tale quippiam est.

De quinque modis fortitudinis non vera.

CAP. VIII.

Dicuntur autem etiam alia fortitudinis quinque modis. Primum ciuilis: maximam enim ea similis est: quippe cum ciues tum o multas & opprobria, tum ob honores legibus institutos pericula subeant: atque ob id fortissimum esse videantur illi, apud quos sicut ignaui ignominia, ita fortes honore afficiuntur. tales etiam Homerus inducit vt Diomedem, & Hectorem. *Ne mihi Polydamas faciat conuicia primus.*

& Diomedes:

Sic aliquando inter Troas iactabitur Hektor?

Tydes metuens à me est in castra fugatus.

Atque hæc quidem fortitudo illi maxime, qui prius dicta est, assimilatur, propterea quod et virtutem existit: ob verecundiam siquidem, & honesti appetitionem, honoris scilicet, & opprobrii, quod turpe est fugiendi causa. Eodem referre etiam eos quispiam posset, qui ab iis, qui principatum obtinent coguntur: peiores tamen in eo sunt, quod non ob pudorem, sed ob timorem id faciunt: atque vt non quod turpe, sed quod molestum est, fugiant. cogunt enim illi qui potestatem in alios habent: vt Hector:

Si vero pugnam quem detestare videbo:

si certe nulla poterit ratione cauere.

Quin auibus. cambisque obiectus prada voretur.

Et qui imperant, & si recesserint, verberat, idem faciunt: nec non qui ante fossas, vel rale quippiam acies instruunt: omnes enim cogunt. Verum non ob necessitatem, sed ob honestatem fortem esse oportet. Videtur autem vniuscuiusque etiam rei experientia fortitudo quædam esse: vnde etiam Socrates fortitudinem esse scientiam existimabat. Ac tales quidem alij aliis in rebus sunt: in bellicis vero milites: quippe cum multa vanæ res belli esse videantur, quas ipsi maxime exploratas habent. vnde ob id fortes videntur, quia cuiusmodi res illæ sint, alij ignorant. atque ita & subire eas, & nihil pati ex peritia militari maxime possunt. Item & cauere, & percutere, cum armis vt valeant, eaque habeant, quæ & ad faciendum & non patiendum maxime idonea sunt. vt cum aliis quasi inermibus armati, & quasi certandi imperitis athletæ ipsi decertent. In huiusmodi enim certaminibus non fortissimi quique pugnacissimi etiam sunt: sed qui robore maxime præditi sunt, corporaque optima habent. Nam milites timidi tunc efficiuntur, cum vel crescit periculum, vel copiis & apparatus destituuntur: primi enim fugiunt. at ciuilis exercitus manet, mortemque oppetit. Id quod in Hermæo contigit: huic enim turpe est fugere: morsque huiusmodi saluti anteponenda. illi vero initio tanquam superiores periculis sese exponunt: cognita deinde re fugiunt, mortem magis quam turpitudinem metuentes. sed vir fortis talis minime est. Et iram quodque in fortitudinem referunt. fortes enim videntur esse illi etiam, qui iracunde perinde ac feræ contra vulnerantes feruntur. propterea quod

† a. l. inci-
tatrix.

fortes iracundi esse consueverunt. ira enim est maxime ad pericula subeunda † perreçtrix, & præcipitatrix. vnde etiam Homerus: *-vires inciat ira.* Et, *-animos iramq; ciebat.* Et, *per naves ac subit furor.* Et, *sanguis feruuit intus.* Omnia enim eiusmodi excitationem atque impetum iræ significat, sed fortes quidem honestatis cauſam agunt, ira tamen ipsos adiuuat: feræ autem a dolore: propterea quòd enim vel percussus sunt, vel timent incitantur: nam si in syluis vel saltibus suis fuerint, non irruunt. Non igitur fortes sunt: quippe quæ dolore & ira in periculis impulsæ feruntur, nihil mali ac molesti prævidentes. nam eo modo etiam aſini essent fortes: cum efuriunt: qui si etiam verberentur, à pabulo minime recedunt. Quam etiam adulteri multi ob libidinem audacia perpetrant. non igitur sunt fortes, qui ex dolore, aut ira in periculis impelluntur. Maxime autem naturalis esse hæc videtur, quæ est ex ira: videturque esse fortitudo, ubi electionem, & id cuius causa faciendus vnumquodq; est, assumpserit. & homines etiam cum irascuntur, dolent: lætantur cum vlciscuntur, qui autem ob hæc faciunt quippiam, pugnares quidem sunt, sed non fortes: quippe cum non honestatis causa, neque vt ratio præscribit, sed ob affectum agant: similitudinem tamen quandam habent. Neq; etiam illi, qui bene sperant, fortes sunt, nam propterea in periculis confident, quia & sæpe & multos vicerunt: simili tamen sunt, eò quòd vtrique sunt confidentes. sed fortes ob antedicta cõsidunt: hi autem, quia se superiores esse, nihilq; mali vicissim perperuros existimant id quòd ebrii quoque facere consueverunt: in bonam enim spem inducunt.

tur: cum vero ipsis talia non contingunt, quæ sperauerant, fugiunt. At vero fortis viri erant, ea quæ terribilia homini & sunt & videntur, ea causa sustinere, quia id facere honestum: non facere turpe est. Ideo esse etiam fortioris videtur in improuisis terroribus intrepidum, imperturbatumque sese præstare, quam in conspicuis: ex habitu enim id magis proficiscitur, minusque ex præparatione. Nam quæ antea palam sunt, ex consideratione quispiam eligere ac ratione potest: quæ repente accidunt, non nisi ex habitu. Fortes etiam videntur esse illi qui ignorant: & sanè non longe absunt à bene sperantibus: in eo tamen sunt peiores, quòd hi nullam habent sui existimationem: illi habent. vnde etiam aliquandiu manent: hi vero decepti si vel cognouerint aliud quid esse, vel suspicati fuerint, fugiunt. Id quòd Argiui fecerunt, cum in Laconas quati essent Sicyonij, incidissent. Quales igitur sint fortes viri, & qui videantur fortes, dictum iam est.

De propritatibus fortitudinis.

CAP. IX.

Quamuis autem circa fiducias & timores versetur fortitudo: non simili modo tamen in vtrisque, sed in timendis rebus magis spectatur. qui enim in his imperturbatus fuerit, sicutque debet se gesserit: is magis est fortis, quam qui in illis, quæ fiduciam afferunt. Tolerandis igitur molestis rebus homines, sicut dictum est, fortes dicuntur. vnde etiam molesta res est fortitudo, & merito laudatur: quippe cum molesta sustinere, quam à iucundis absti-

nere difficilius sit. Veruntamen fortitudinis finis iucundus quidem esse videri potest, sed obscurari tamen ab iis, quæ circum ipsum accidunt: quemadmodum in gymniciis certaminibus euenit. Pugili enim iucundus sanè finis est, cuius causa agit, coronæ videlicet & honores: verbera vero, cum sit carneus, dolorem afferunt: atque omnis demum labor molestus est, quia autem hæc multa sunt, finis ipse cuius causa certamen subiit, parua res cum sit, nullam in se habere iucunditatem videtur. Si igitur circa fortitudinem idem est, mors & vulnera molesta quidem erunt forti viro, & inuito contingunt: sustinebuntur tamen, quia id facere honestum, non facere turpe est. Ac quò magis omni virtute ornatus, & felicius fuerit, eò magis ob mortem dolebit: quippe cum eiusmodi vir maxime dignus sit, qui viuat: maximisque bonis sciens priuetur: quod dolore affert. nihilo minus tamen fortis erit: & fortasse etiam magis, quia honestatem in bello omnibus his anteponebat. Non igitur in omnibus virtutibus inest, ut cum iucunditate operemur: nisi quatenus finem ipsum attingimus. Nihil autem fortasse prohibet, quin milites optimi sint illi, qui non modo tales, sed etiam minus fortes, & nullo alio bono præditi sunt: hi enim prompti sunt ad pericula obeunda, vitamque cum paruo lucro commutant. Ac de fortitudine quidem hæc tenus dictum sit. nam quid ea sit, ex antedictis figurata quadam comprehendere non est difficile.

De tem

De temperantia, & eius extremis.

CAP. X.

Post hanc autem dicamus de temperantia: hæc enim irrationalium partium esse virtutes videntur. Ac temperantiam quidem moderate esse circa voluptates à nobis dictum iam est: nam minus, nec simili modo circa dolores versatur. in his etiam intemperantia existit. Circa quales vero fit voluptates, definiendum est: animæq; ac corporis voluptates distinguendæ: ut ambitiositas, & discèdi cupiditas. uterque enim ex his ea re gaudet, cuius est cupidus: corpusque minime, sed cogitationem potius affectam habet. atque hi qui in talibus voluptatibus constituti sunt, neque temperantes, neque intemperantes dicuntur. non secus etiam qui in aliis sunt, quæ ad corpus non spectant: qui enim fabularum, narrationumque studiosi sunt, & de quibuslibet rebus colloquendo dies conterunt: nugaces appellare consueuimus, non intemperantes. neque eos intemperantes dicimus, qui vel pecuniarum, vel amicorum causa dolore afficiuntur. Sed circa corporis voluptates temperantia solummodo versatur: atque eas non omnes. Qui enim iis gaudent, quæ visu percipiuntur, ut colore, figura, pictura: neque temperantes, neque intemperantes dicuntur: licet esse videantur: & ut oportet, etiam his, & per excessum, & defectum gaudeant. Simili modo in iis, quæ ad auditum pertinent. neque enim quispiam vel eos qui supra modum cantibus, aut fabularum actione oblectantur intemperantes: vel eos, qui ut oportet, idem faciunt, temperantes appellat. Neque item eos, qui odoribus gaudent, nisi secundum accidens. nam qui

e E f

malorum, vel rosarum, vel suffimentorum olfactu delectantur, minime vocamus intemperantes: sed eos potius, qui vnguentorum, aut opofiorum odore illiciuntur: quippe cum his propterea oblectentur intemperantes, quia per hanc in recordationem concupitarum rerum veni consueverunt. Videre enim etiam quoslibet alio licet, cum esuriunt, cibariorum odoribus oblectari, at vero talibus oblectari intemperatis est: ab eo enim concupitæ res eiusmodi sunt. Ad id quod neque cæteris animalibus ex his sensibus voluptas percipitur, nisi ex accidenti, nam nec canes odore leporum, sed comestione gaudent: sensum vero odor præbuit, neque leo bouis vocem, sed esu lætatur: ex voce autem prope eum esse cum senserit, ea videtur oblectari, simili modo neque, si viderit, aut inuenerit ceruum, vel sylvestrem capram, voluptate aliqua afficitur, nisi quia cibum inde habebit. Circa eiusmodi igitur voluptates temperantia & intemperantia versatur, quæ cæteris quoque animalibus commune sunt: seruilisque ob id ac ferinæ habentur. hæc autem sunt & tactus, & gustatus. Sed gustatum vel nihil uti videntur: quippe cum gustatum indicium saporum sit, id quod faciunt ij, qui vinum explorant, vel opsonia condiunt, at non admodum his oblectantur, vel non quatenus intemperantes, sed fruitione ipsa, quæ tota per tactum efficitur in cibus, in potibus, & iis qui venerea nuncupantur. Vnde gula deditus quidam Philoxenus Eryxius guttur sibi longius grui collo dari optabat: utpote qui tactu oblectatur. tactus autem sensuum est maxime communis, circa quem intemperantia versatur. Et merito esse vituperabilis videri propterea debet, qui

quia nobis inest, non quatenus homines, sed quatenus sumus animalia. Talibus igitur oblectari, & acquiescere serinum est. Nam voluptates, quæ maxime liberales per tactum efficiuntur, exceptæ ab his sunt: ut illæ sunt, quæ in gymnasii per frictionem calefactionemque fieri consueverunt, non enim circa totum corpus, sed circa partes quasdam intemperantis tactus versatur.

Diversas cupiditatum species esse.

CAP. XI.

AT vero cupiditatum alia communes videntur esse, alia propriæ, atque appositiuæ. ut alimenti cupiditas naturalis est: siccum enim vel humidum alimentum, vel etiam utrunque, cum indigent, omnes cupiunt, quin etiam appetit & iuuenis, ut inquit Homerus, florensque cubile: tale vero ac tale, vel eadem non omnes, iccirco nostrum esse id videtur. Habet tamen & aliquid naturale: quippe cum alia aliis iucunda sint, & omnibus suauiora quædam sint cæteris quibuslibet. In naturalibus igitur cupiditatibus pauci: atque hi in vno, id est nimio peccant, qui enim comedit vel vilia quælibet, aut bibit, quoad supra modum repletur: is multitudine naturalis cupiditatis terminos excedit, naturalis enim cupiditas indigentia repleto est, atque iccirco huiusmodi homines ventrifurentes appellantur: propterea quod ultra quam deceat, ventri replendo student, ac tales quidem euadunt ij, qui seruili admodum ingenio præditi sunt. Circa vero proprias cupiditates multi, ac multis modis

modis peccat: nam cum talis cuiusdam rei studiosi homines dicantur, quia oblectantur vel quibus non oportet, vel magis quam plerique faciant, vel non ut oportet, vel non quo oportet: omnibus sane intemperantes excedunt: quippe qui & gaudent nonnullis, quibus non oportet, quae odio profecto digna sunt, & si aliquibus gaudendum est, magis quam oportet, quamque plerique gaudeant, id facere consueverunt. Atque excessum quidem circa voluptates intemperantiam esse ac vituperabilem perspicuum est. Circa autem dolores non quemadmodum in fortitudine, ita hic sustinendo temperans, non sustinendo intemperans dicitur: sed intemperans unusquisque est, dum propterea quod iucunda non consequitur, magis quam oportet, doleret: dolorumque ipsi affert voluptas: temperans, dum absentia, abstinentiamque voluptatis nullo dolore afficitur. Intemperans igitur iucunda omnia appetit, vel ea quae maxime iucunditatem afferunt: duciturque a cupiditate adeo, ut ea omnibus aliis anteponat: atque ita fit, ut doleat, dum & voto frustratur, & cupit quippe cum non sine dolore cupiditas sit, dolere autem ob voluptatem absurdum videtur. At qui deficient circa voluptates, minusque quam oportet, illis oblectantur, non ferè inveniuntur: talis enim stupiditas humana non est, nam caetera animalia cum delectum ciborum habeant, aliis oblectantur, aliis minime. si vero quispiam sit, cui nihil sit iucundum, nullaque inter hunc & illum cibum differentia sit: is sane procul esse ab hominis natura videtur. Quocirca quia eiusmodi homines non admodum esse consueverunt, effectum est, ut ne nomen quidem vllum conseruati sint. Temperans autem circa haec mediocriter

riter se habet: nam neque iis oblectatur, quibus intemperans maxime consuevit, sed potius aegre afficitur: neque omnino iis gaudet, quibus non oportet: neque vlla aliqua huiusmodi re vehementer oblectatur: neque si absit, dolet: neque cupit nisi mediocriter: neque magis quam decet, quapiam re, neque quando non decet, afficitur: neque demum tale aliquid appetit: sed ea tantummodo iucunda, quae vel ad sanitatem, vel ad bonam habitudinem faciunt: atque ea quidem mediocriter, & sicut decet, & caetera etiam, quae his impediendo non sint, † vel praeter honestatem, vel supra facultates: nam qui ita facit, magis tales voluptates amat, quam dignum sit. At temperans non eiusmodi est, sed sicut recta ratio praescribit.

† a. l. vel quantum ad honestatem spectat, vel facultates.

De temperantia extremis.

CAP. XII.

Intemperantia vero spontaneo magis similis, quam ignavia videtur: quippe cum haec ex voluptate, illa ex dolore existat: ex quibus altera eligenda: alter fugiendus est. Ac dolor quidem exturbat & corrumpit naturam eius, qui eo afficitur: voluptas autem nihil tale facit. Magisque spontanea est: atque idcirco maiori opprobrio prosequenda. Nam & assuescere his rebus, cum plures in vita hominum eiusmodi sint, facilius est: & assuetudo ipsa periculo vacat, in formidolosus autem rebus contrarium est. Ignavia etiam non simili modo ut particularia esse spontanea videri posset: ipsa enim doloris esse experies: autem particulares dolore adeo exturbant, ut & arma abiicere, & caetera indecore gerere homines non vereantur: atque idcirco esse etiam violentae

lentæ videtur. At intemperanti e contrario euenit. particularia enim quippe cum ea concupiscat, atque appetat, spontanea suat: totum autem atque vniuersum minus. nemo enim est, qui intemperans esse cupiat. Nomen autem ipsum intemperantiæ seu incastigantionis de puerilibus peccatis dicere consueuimus, vtrum vero ab vtro dicatur, nihil ad præsens negotium refert: posterius enim à priori dictum esse satis constat: ac non male videtur fuisse translatum: nam quod turpia appetit, incrementumque magnum accipit, castigandum est ac temperandum: huiusmodi autem maxime est & cupiditas & puer: quippe cum & ex cupiditate viuât pueri, & maxime in ipsis voluptatis vigeat appetitio. Si igitur non obediens, neque imperanti subditum id fuerit, longè latèque effertur: infatiabilis siquidem rerum iucundarum appetitio est, & stulto vndeunque occurrit, cupiditatis præterea operatio quod cognatum sibi est, auget: & si magnæ vehementesque fuerint cupiditates, rationem extrudunt. Quæ propter mediocres eas esse oportet, ac paucas, rationique minime aduersantes. Atque id quod tale est, obediens, ac castigatum temperatumque appellamus. Sicut enim pueri ad pædagogum præceptum viuere oportet: ita concupiscibilem animam facultatem rationis imperio obtemperare: atque ideo temperantis cupiditas cum ratione cõientiat, necesse est: quippe cum vtrisque propositus scopus honestas sit: nam & temperans cupit quæ oportet, & quâdo oportet: & ratio quoque ita præscribit. Atque hæc de temperantia dicta à nobis sint.

ARIST

ARISTOTELIS

MORALIVM NICOMACHIORVM

LIBER QVARTVS.

SVMMÆ LIBRI.

De liberalitate. De magnificentiâ. De magnanimitate. De moderato honoris studio. De mansuetudine. De comitate. De veracitate. De facetudine. ipsarumque omnium extremis. De veretundia.

De liberalitate & eius extremis.

CAP. I.

Vnc dicamus de liberalitate. Circa pecunias autem esse mediocritas videtur. liberalis enim non in bellicis rebus, neque in iis in quibus temperans, neque item in iudiciis, sed in datione, acceptioneque, pecuniarum, ac magis in datione laudè meretur, pecunias autem omnia ea dicimus, quorum æstimationem numus metitur. Prodigalitas autem & illiberalitas excessus & defectus circa pecunias sunt, atque illiberalitatem quidè illis semper attribuimus, qui magis quàm decet, pecuniis student: at prodigalitatem complicantes aliis interdum adiungimus:

Quibus illiberalitate, quibusue prodigalitate attributamur.

gimus:

gimus: nam & incontinentes, & eos qui in in-
temperantiam opes consumunt, prodigos vo-
care consueuimus, idcirco huiusmodi homines
esse improbiſſimi videntur, propterea quòd
multa simul vitia habeant: non tamen proprie
ita appellatur. Debet enim prodigus esse is, qui
vno tantum vitio sit præditus, vt scilicet fortu-
nas suas consumat. prodigus enim seu inserua-
tus est, qui per se ipse perditur. nã esse sui ipsius
perditio videtur etiam bonorum dissipatio: v-
pote cum ea sint, ex quibus vitam traducamus.

Atque ad hunc modum sane prodigalitate ac-
cipimus. Iis autem, quorum est vsus aliquis, &
bene & male vti licet: at diuitiæ ex vtenſilibus
sunt: optime vero vnaquaq; re vitur is, qui vir-
tutem vniciuque rei conuenientem habet: & di-
uitiis igitur is optime vtetur, qui ea virtute erit
præditus, quæ circa diuitias versatur, atque hic
ipse vir liberalis est. Vsus autem pecuniarum
sumptus ac datio, acceptio vero & conseruatio
esse possessio potius videtur, atque idcirco libe-
ralis vitri magis est dare quibus oportet, quàm
accipere vnde oportet, & non accipere vnde nõ
oportet. ¶ magis enim beneficio afficere, quàm
affici, & honestè agere, quàm non agere turpia,
virtutis proprium est. At obscurum non est ex
datione consequi vt beneficia conferamus, ho-
nestè que agamus: ex acceptione vero vt benefi-
ciis afficiamur, non agamusque turpia, gratia
item ei qui dat, exhibetur, non ei qui non acci-
pit: & laus etiam magis, non accipere præterea
quàm dare facilius est. sunt enim quisq; magis
non profundere, quàm alienum non accipere
consuevit. Liberales quoque illi dicuntur qui
dant: qui autem non accipiunt nõ liberalitatis,

sed iustitiæ non minus laudem consequuntur:
qui vero accipiunt, ne prorsus quidem laudan-
tur. Quin etiam liberales maxime omnium fe-
rè, qui virtute quapiam alia præditi sunt, amari
consueuerunt: vtilitatem enim afferunt: at id in-
datione collocatum est. At vero omnes ex vir-
tute actiones & honestæ sunt, & honestatis cau-
sa sunt: & liberalis igitur honestatis causa da-
bit, & rectè. dabit enim & quibus, & quæcunq;
& quando oportet: reliquisque aliis modis, qui
rectam dationem consequuntur: atq; id vel iu-
cunde, vel sine dolore. quod enim ex virtute fit,
id vel cum voluptate, vel sine dolore certe effi-
citur: minime autem molestum est. nam neque
qui vel iis quibus non oportet, vel non honesta-
tis, sed alia quapiam causa dat, esse liberalis di-
cetur, sed alius quidam, neque qui moleste dat,
is enim pecunias honestis actionibus antepo-
neret: at hoc minime liberalis est. Sed neque ac-
cipiet vnde non oportet. non enim eius, qui non
magnificat pecunias, talis acceptio est, neq; erit
perax. non enim ad eum spectat qui beneficia in
alios confert, vt facile beneficiis afficiatur: vnde
autem oportet, accipiet, ex propriis videlicet
possessionibus: nõ quia honestum id sit, sed quia
necessarium, vt habeat quod det, neque res suas
negliget: quippe cum ex ipsis velit aliquibus
suppeditare, neque dabit quibuslibet, vt habeat
quod det quibus oportet, & quando, & vbi ho-
nestum est. Liberalis vitri etiam valde est ita in-
dado excedere, vt pauciora sibi relinquat: quip-
pe cum ad se minime respicere liberalis pro-
prium sit. Liberalitas tamen pro facultatis di-
citur: non enim in multitudine eorũ quæ dan-
tur, sed in habitu eius qui dat, actio liberalis cõ-

*Rebus, qua
rũ est vsus,
bene & ma-
le vti licet.*

¶ *Virtutis
magis est be-
neficium affi-
cere, quàm
affici: & ho-
nestè agere,
quàm non
agere tur-
pia.*

*Non in mul-
titudine da-
torum, sed
in habitu e-
ius, qui dat,
actio libera-
lis consistit.*

fficit: qui quidem habitus est, qui dat pro facultatibus. Vnde nihil vetat, quin liberalior aliquis sit, qui pauciora dederit, si modo ex paucioribus etiam fuerit elargitus. Illi autem esse liberaliores videntur, qui non ipsi acquisuerunt facultates, sed ab aliis accipere: propterea quoque indigentiam experti minime sunt: & omnes sunt ipsorum opera, ut pariter, & poetarum, manibus amare consueuerunt. At vero facile non est, ut liberalis diues sit, qui neque accipiendi neque conseruandi, sed erogandi potius est studiosus: neque pecunias propter ipsas, sed dandi causa estimat. Atque idcirco crimini dari fortunae consuevit: quod qui maxime digni sunt, minime ditescant. Id autem non absque ratione accidit: quippe cum fieri minime possit, ut habeat pecunias is, qui nullam diligentiam adhibet, ut eas habeat, id quod in ceteris etiam rebus fit. Non dabit tamen quibus non oportet, neque quando non oportet, & reliqua huiusmodi: alioquin non ageret secundum liberalitatem: neque ita expensas pecunias posset in ea quae debet, expendere. Sicut enim diximus, is est liberalis, qui pro facultatibus, & in ea quae debet, sumptus facit: quod vero excedit prodigus, atque ideo tyrannos prodigos non dicimus: facile enim esse minime videtur, ut dationibus & sumptibus excedere opus multitudinem possint. Cum igitur liberalitas mediocritas sit, quae circa pecuniarum dationem acceptionemque versatur: liberalis dabit & expendet in ea quae oportet, & quotcumque oportet, tam in paruis, quam in magnis, atque id iucunde faciet: accipiet item & vnde oportet, & quotcumque oportet. Nam cum virtus circa utraque sit mediocritas, utraque ut debet, faciet.

ciet. moderatam enim dationem talis acceptio consequitur: quae autem non est talis, contraria est, quae igitur consequuntur, in eodem simul contingunt: quae vero sunt contrariae, minime. Quod si inciderit, ut praeter quam debeat, & bene se habeat expendere: dolebit quidem, sed moderate, & sicut debet. nam ob quae oportet, & sicut oportet, & latari & dolere ad virtutem spectat. Est etiam liberalis quantum ad pecunias attinet, in societate vitae perfacilis. iniuria enim affici potest, cum magni pecunias non aestimet, magisque aegre fert, si quid oportuerit, non expenderit: quam dolet, si quid expenderit, quod minime debuerit, neque Simonidi assentitur, prodigus vero etiam in his peccat: nam ob quae oportet, & sicut oportet, neque latatur, neque dolet, id quod progredientibus manifestius patebit. Dictum a nobis est prodigaliter & illiberaliter excessus esse & detectus: atque eas in duobus, datione & acceptione consistere: nam, etiam sumptum in dationem reponimus. Prodigalitas enim in dando & non accipiendo excedit, in accipiendo autem deficit, illiberalitas contra in dando deficit, in accipiendo excedit, sed in paruis tamen. Ac quae ad prodigaliter quidem spectant, non admodum coaugeri consueuerunt: quippe cum facile minime sit, ut qui nulla ex parte accipit, omnibus largiatur. cito enim priuatos eos homines qui dant, facultas deserit: qui quidem prodigi esse etiam videtur, id est inservati. Nam qui huiusmodi est, non paulo melior illiberali esse videretur: cum & aetate, & inopia curari facile possit, atque ita ad medium redire. cum enim ea habeat, quae sunt liberalis, quippe qui det quidem & non accipiat,

Ad virtutem spectat ob quae oportet. & sicut oportet. lata- ri. et dolere.

Amare omnes sua ipsorum opera consueuerunt.

*Cur prodigus illibera
li melior sit.*

sed neutrum tamen neque ut debet, neque bene faciat, si ad hoc tatum vel assueuerit, vel aliquo alio modo fuerit mutatus, liberalis euadet, siquidem ut & det quibus oportet, & non accipiat unde non oportet, unde neque esse moribus prauus videtur, in dando enim & non accipiendo excedere non mali & ignobilis, sed stolidi potius hominis est. Qui autem hoc modo est prodigus, longe illiberali & auaro, cum ob antedita, tum propterea esse melior videtur: quia ipsi multis, illiberalis nemini prodest, imò ne sibi ipse quidem utilis est. Plerique tamen prodigis, sicut dictum est, etiam unde non oportet, accipiunt: atque in hoc sunt illiberales: qui ideo accipiendum prompti efficiuntur, quia cum velint expendere, facere id facile nequeunt. cito enim ipsis opes deficiunt: ut aliunde sibi comparare eas cogantur, quoniam præterea nullam honestatis curam habent, vndeque nullo habito delectu accipiunt, dare enim cum cupiant, quo pacto & unde id faciant, non curant. Quapropter neque liberales eorum dationes sunt, cum non sint honestæ, neque huius ipsius causa, neque ut oportet, efficiuntur: imò interdum eos, quos oporteret esse pauperes, diuites redeunt, atque illi qui moderati sunt moribus, nihil: adulatoribus autem & cæteris, qui aliam quam ipsam voluptatem ipsis sumministrant, multa largiuntur, unde efficitur, ut plerique ex his intemperantes etiam sint: nam & quia facile expendunt, in intemperantias etiam profusos sumptos faciunt: & qui non ad honestatem spectantes viuunt, ad voluptates quoque declinant. Prodigus igitur si incorrectus permaneat, in hæc transit: si curacionem admittat, ad mediocritatem deuenire, honesta

nestatemque potest. At illiberalitas incurabilis est, nam & senectus & omnis imbecillitas redere illiberales videtur: magisque quam prodigalitas, hominibus natura misa est: nam plerique sunt pecuniarum cupidi magis, quam ad dandum prompti: & late patet, multiformisque est. Multi enim modi esse illiberalitatis videtur, nam cum in duobus constituta sit in dandi excessu, & defectu accipiendi, non omnibus integra adest, sed interdum separatur: atque ita fit, ut nonnulli in accipiendo excedant, alij in dando deficiant. nam qui his nominibus præditi sunt, ut dicantur parci, tenaces, retracti & restricti, omnes in dando deficiunt. Non appetunt autem aliena, neque accipere volunt alij ob probitatem quandam, turpiusque rerum euitationem. videntur enim aliqui, vel certe dicunt, propterea conseruare, ne aliquando agere turpe aliquid cogantur. Inrer hos est etiam cuminifeca, & vnusquisque alius huiusmodi, qui nomē sortitus est ab excessu, quod nemini quicquam daturus sit. Alij ob timorem ab alienis abstinent: propterea quod facile minime est, ut si aliquis aliena acceperit, alij ab eo quicquam non accipiant: atque idcirco neque accipere, neque dare ipsis his placet. Nonnulli vero in accipiendo excedunt, dum & vnde cumque & quodcumque accipere non verentur: ut sunt, qui illiberalia opificia exercent, & lenones, & id genus cæteri, & fœneratores, qui etiam parua magna cum vsuris accipiunt, qui quidem omnes neque unde debent, neque quantum debent, accipiunt. Communis autem his omnibus turpis quæstus videtur: causa enim lucri omnes, atque eius parui, opprobria subeunt. Nam qui magna unde non oportet, & quæ

† a. l. obseruare.

† a. l. qui paulatim et magnis cum vsuris accipiunt.

nō oportet, accipiunt, vt tyrannos, qui vrbes populantur, & templa diripiunt, non illiberales, sed improbos potius, sed impios, sed iniustos appellare consueuimus. At aleator, & fur seu spoliator, & latro ex illiberalibus etiā ipsi sunt cum turpi lucro dediti sint. vtrique enim lucii causa negociantur, & opprobria sustinent: & licet quidem pericula maxima acceptionis causa subeant: illi ab amicis quibus dare deberent, lucrantur, vtrique igitur cum vnde non oportet, velint lucrum cōparare, turpi lucro dediti sunt, atque omnes huiuscemodi acceptiones sunt illiberales. Merito vero illiberalitas contraria liberalitati propterea esse dicitur, quod maius malum quā prodigalitas est, magisque in ea peccāt homines, quā in prodigalitate, de qua superius iam diximus. De liberalitate igitur, & oppositis vitiis hactenus dictum sit.

De magnificentia, & eius extremis.

CAP. II.

Sequi videtur, vt de magnificentia, seu magnidecentia disseramus: nam etiam ipsa esse quādā virtus videtur, quæ circa pecunias versatur: nō in omnes tamen quæ ad pecunias spectant, actiones, sicut liberalitas, diffunditur, sed in sumptuosas tantum: atque in his liberalitatem magnitudine excellit. nam sicut nomen ipsum significat, in magnitudine decēs sumptus est, magnitudo autem est aliquid. non enim aut tritremis, aut supplicationum præfecto idem sumptus est: sed qui est decorus & ipse, & in quo, & circa quod fit. At qui in paruis aut mediocribus pro dignitate sumptus facit, magnificus

minime

minime dicitur: vt id, Mendico panem poscenti sæpe ferebam: sed qui in magnis, nam qui est magnificus, liberalis etiam continuo est: liberalis autem, non continuo magnificus. Huius vero habitus defectus paruificentia seu paruidecentia, excessus decori imperitia & ineptitudo quædam operaria appellatur. & eiusmodi ceteri habitus, qui non excedunt magnitudine circa quæ oportet: sed in quibus non oportet, & sicut non oportet, splendorem affectant. Verum de his posteriore dicemus. Magnificus autem seu magnidecens esse scientiam similis videtur: quippe qui & quod decet contemplari, & magnos consone facere sumptus possit. quemadmodum enim in principio diximus, habitus operationibus definitur, & iis quorum habitus est: magnifici vero sumptus, & magni sunt, & decentes: talia igitur erunt etiam opera. ita enim fiet, vt sumptus, & magnus, & operi decorus euadat: vt & opus sumptu, & sumptum opere dignum esse oportet, vel etiam sumptum excedere. Atque huiusmodi sumptus magnificus honestatis causa faciet: commune enim hoc est virtutibus: iucunde etiam & large: eō quod nimis exacta ratio paruifici est: considerabitque magis quomodo pulcherrimum ac decentissimum opus efficiatur, quā quanti constet, quomodoque fieri minimo precio possit. Necessē vero est, vt magnificus sit etiam liberalis. nam & liberalis expendet, & quæ oportet, & sicut oportet. in his tamen quod est magnum, magnifici est: vt magnitudo. Si circa eadem liberalitas sit, etiā ab æquali sumptu opus magnificentius faciet. non enim eadem & possessionis &

operis virtus est. nam possessio antepositur, quæ est dignissima ac preciosissima: opus, quod magnum & pulchrum est. talis enim rei inspectio est admirabilis. quod autem est magnificum, est admirabile: operisq; magnificentia virtutis in magnitudine est. Ex impèlis autem quas honorabiles dicimus, illæ sunt, quæ ad Deorum donaria, quædificationes, & sacrificia pertinent: quæq; ad omnem denique gentiorum numen spectant, quæ item ad publicam munificentiam gloriosæ sunt: ut, si cubi vel ludorum edendorum, vel triremium extruendarum, vel epuli civitati exhibendi splendide gerendam præfecturam existimant. In omnibus autem, sicut dictum est, ad agentem quoq; haberi relatio debet, quisnam, & ex quibus facultatibus agat. digni enim his esse sumptus debent, & non solum operi, verum etiam facienti decenter esse accommodati. Atque iccirco pauper nequaquam esse magnificus potest, cum ea non habeat, ex quibus sumptus decenter faciat. nam qui id aggreditur, stultus est: præter dignitatem enim ager, præterque id quod oportet. id autem secundum virtutem est, quod recte fit. Decent etiam eos huiusmodi sumptus, quibus tale aliquid præcessit vel ab ipso factum, vel à maioribus, vel ab iis qui ad ipsos pertinent: nobiles item, & illustres, & qui sunt cuiusmodi. omnia namque hæc magnitudinem in se habent & dignitatem. Ac maxime quidem talis magnificus est in talibusque impensis magnificentia, sicut dictum est, versatur: quippe quæ & maximæ sint, & honorificentissimæ. Sed ex privatis tamen etiam illæ ad magnificum spectant, quæ semel fieri consueverunt: ut nuptiæ, & siquid tale est: & si alicui rei vel tota civitas

studet,

studet, vel qui in dignitate constituti sunt: quæ etiam ad hospitum susceptiones, & dimissiones attinent, ad munera item & remunerationes. non enim magnificus in suum, sed in publicum decus sumptuosus est. munera autem quandam cum templorum donariis habent similitudinem. Magnifici etiam est, ita ædes extruere ut divitiis conveniant: quippe cum etiam hoc ornamentum quoddam sit, & in ea opera sumptus magis facere, quæ sunt magis diuturnæ pulcherrima enim hæc sunt, & in singulis decorum servare: nam non eadem sunt Diis & hominibus, aut ad templum & sepulcrum ornandum accommodata. Et quoniam unusquisque sumptus suo in genere est magnus, magnificentissimus est ille, qui in magna re est magnus. Hic vero, qui in his magnus est, estque inter magnitudinem quæ est in opere, & eam quæ est in sumptu, differentia. pila enim & lecythus pulcherrima puerilis quidem doni in se habent magnificentiam: huius tamen rei precium parvum est, & illiberale. atque iccirco magnifici est, ut in quocunque genere quippiam tegerit, magnifice id faciat. quod enim eiusmodi est, & superari non facile potest: & ita se habet, ut sumptus dignitas postulat. Ac magnificus quidem talis est. At qui excedit ineptusque est, sumptus faciendo supra quam deceat, excedit, sicut dictum est. in parvis enim rebus multa impendit: splendoremque absone affectat: ut qui & sodales, qui symbolum dederunt, nuptiali convivio excipit: & ædilitatem gerens comædis in transitu purpuram exhibet, sicut Megarenses consueverant: atque hæc omnia non honestatis, sed ostentandarum

f f s

diuitiarum causa faciet, vt inde in admirationem sui homines adducat. atq; vbi multa oporteat expendere, pauca: vbi pauca, multa expendet. At paruificus in omnibus deficiet: nam & si magnos sumptus fecerit, in paruo deficiente postea honestatem perdet, & quodcumque fecerit cunctando faciet, spectandoque id, vt quàm minimum expendat: conquereturque in super, ac maiora quàm decet, se facere omnia existimabit. Ac sunt quidem habitus hi vitia: non tamen huiusmodi, vt opprobria afferant: propter ea quòd neque aliis nocent, neque deformes admodum sunt.

De magnanimitate, & eius extremis.

CAP. III.

IAm vero magnanimitas circa magna, vel et nomine versari videtur. circa qualia autem versetur, primum assumamus, qua in re nihil refert, habitumne ipsius, an eum, qui secundum habitum est, consideremus. Esse sanè magnanimus is viderur, qui cum magnis sit dignus, magnis quoque sese dignum esse existimat: nam qui non pro dignitate id facit, stolidus est: at virtute præditus neque stolidus, neque stultus est quispiam. Atque est quidem magnanimus hic, quem dicimus. Qui autem paruis est dignus, eisdemque se dignum censet, temperans, non magnanimus est: quippe cum magnanimitas in magnitudine consistat, perinde ac pulchritudo in magno corpore, nam parui elegantes, & concinni, non autem pulchri dicuntur. At qui cum sit indignus, dignum se magnis putat, inflatus quidam est. non

omnis tamen est inflatus, qui maioribus, quàm sit, dignum se esse censet. Qui autem minoribus dignum quàm sit, se esse arbitrat, pusillanimus est: siue magnis, siue mediocribus, siue etiam paruis dignus sit, modo minoribus dignum se esse sentiat. maxime tamen esse videretur huiusmodi, is qui magnis est dignus, nam quid fecisset, si tantis non esset dignus? Est igitur magnanimus magnitudine extremus, in eo vero quod oportet, medius: eo enim dignum se censet, quod pro dignitate est. illi autem excedunt, & deficiunt. Si autem magnis se esse dignum existimat magnanimus, dignus cum sit, & præcipue maximis, circa vnum maxime versabitur: quod quid sit ex dignitate ipsa definiendum est. dignitas autem ad externa bona dicitur: quorum maximum id esse statueremus, quod diis attribuis, quòdque maxime appetunt, qui in dignitate constituti sunt, quod item ob præclarissimas res dari præmium consuevit: at huiusmodi est honor: externorum enim bonorum id maximum est: circa honores igitur & ignominias vt oportet, versatur magnanimus. Quin absque ratione quoque magnanimi munus circa honorem esse apparet. magni etenim viri honore se ipsos dignos maxime existimat, ac pro dignitate illi quidem. sed pusillanimus deficit, tam si ad ipsum, quàm si ad magnanimi dignitatem spectemus. inflatus autem ad se solummodo, non autem ad magnanimum excedit. At magnanimus si quidem maximis est dignus, optimus quoque sit necesse est. maiori enim honore dignus est, qui est melior: maximis vero, qui est optimus. oportet igitur vt qui magnanimus re

Maiori honore dignus est, qui est melior: maximis, qui optimus.

vera

† a. l. mode flus.

† a. l. quod
aliquem la
serit, reus
fit.

† a. l. a. s.
quid quod
laferis, fu
giat.

Honor vir
tutis est pre
mium.

vera est, bonus etiam sit. esse etiam magnanimi videtur id quod in vnaquaque virtute magnum est. nulloque pacto ei conuenit vt sua hōne aliqua fraudulenter vtatur, ac iugiat, aut iniuste agat. cuius enim causa turpe aliquid faciet is, cui nihil est magnum? nam si quis diligenter singula consideret, magnanimus si non est bonus, prorsus ridiculus videbitur. imo neque honore quidem erit dignus, si sit malus. quippe cū virtutis prēmium sit honor, bonis que attribuitur. Videtur igitur magnanimitas quasi ornāmentum quoddam esse virtutum: nam & maiores ipsas reddit, & sine ipsis esse non potest. ac propter ea re vera esse magnanimum difficile est, cum id existere sine integritate nullo modo queat. Ac maxime quidem magnanimitas circa honores & ignominias versatur, ob eōsque honores qui & magni sunt, & à probis viris exhibentur, mediocriter quidem latabitur, vt pote sibi accommodatos, vel etiam minores quā sibi conueniat: integra enim & absoluta virtuti nullus honor tribui dignus potest: admittet tamen eos magnanimus à probis viris, licet inferiores sint, propterea quod non habent illi maiores quibus aspicere ipsum valeant. sed qui à quibuslibet è vulgo hominibus, ob paruāque res exhibentur, eos prorsus contemnet: non enim est eis dignus. simili modo etiam ignominiam, quippe quæ circa ipsum iure non accidat. Maxime igitur, sicut dictum est, circa honores versatur magnanimus, nihilo minus tamen & in diuitiis, & potestatibus, & omni tam prospera quā aduersa fortuna, quomodocunque contigerit, moderate se geret: vt neque in prosperis

successibus lætitia gestiat, neque id aduersis rebus tristitia supra modum obruatur. Nam neque circa honorem quasi maxima res sit, ita se gerit. potestates autem & diuitiæ ob honorem expetendæ sunt: qui enim ipsas habent, ob eas affici honoribus volunt. cui vero vel honor ipse paruus est, ei cætera quoque sunt parua. Quapropter magnanimi esse etiam contemptores videntur. Qui etiam fortunæ prosperitates videntur conferre ad magnanimitatem, qui enim nobiles sunt, & diuites, & in potestate constituti, honore digni habentur: in excellentia enim quajam sunt. omne autem, quod bono aliquo excellit, est honorabilius. propterea huiusmodi res magis reddere magnanimos homines consueverunt: nanque à quibusdam honorantur. sed re vera solus bonus honorandus est. cui tamen vtraque insunt, is magis habetur dignus, qui honore afficiatur. Qui autem sine virtute huiusmodi bona possident: neque merito magnis honoribus dignos se esse arbitrantur, neque recte magnanimi dicuntur: quippe cū hæc absque integra atque absoluta virtute esse non possint: sed contemptores, contumeliosi, atque huiusmodi vitiis præditi efficiuntur. non facile enim sit, vt sine virtute confone ac moderate prosperos rerum successus quispiam ferat. dum igitur hi ferre prosperam fortunam nequeunt, putantque se alios excellere, omnes alios despiciunt: ipsi vero agunt quodcunque forte inciderit, imitantur enim magnanimum, licet ei similes minime sint. atque id faciunt in quibus possunt. quæ enim ex virtute sunt, ea non agunt, sed contemnunt alios. At magna-

† a. l. frequē
ri periclitās,
aut libētis pe
riclitam.

nimus iure ac merito contemnit: nam vere opi
natur. plerique alij autem ita vt forte incidit.
Neq; vero aut † paruipericlitans, aut frequenti
periclitans, propterea quòd pauca sunt, quæ ma
gnitaciati: sed magnipericlitans est. & cùm per
clitatur, vitæ suæ non parcat, quasi dignum o
mnino non sit ei viuere. Talisque est, vt afficiat
beneficiis alios, ipse affici erubescat. excellentis
enim illud est: hoc eius, qui excellitur. Estque
eiusmodi, vt plura retribuat. ita enim fiet, vt
qui prior contulerit beneficium, insuper de
beat, beneficiumque accepisse videatur. Memi
nisse præterea eorum videntur, quibus benigne
fecerint: eorum autem à quibus accepierint mi
nime. quippe cùm is. qui accepierit, minor sit
eo qui beneficium contulerit: ipsi autem velim
esse superiores: vnde etiam illa iucunde, hæc in
iucunde audire consueuerunt. Atq; iccirco ne
que Thetis beneficia Iouidicitur commemo
rare: neque Lacedæmonij ad Athenienses: sed
tantummodo ea, quibus tuerant affecti. Magna
nimi quoque est † à nemine quippiam, aut vit
tandem pecere, sed promptè aliis ministrare:
præstareque se apud eos qui in dignitate sunt,
præclaræque fortuna vtuntur, magnum: apud
mediocris sortis homines mediocrem: eò quòd
illos superare difficile, atque egregium, hos
facile est. & inter illos gloriari est à generoso
animo minime alienum, inter humiles vero in
uidiosum: quemadmodum inter imbecillos
† viribus non contendere. Neque ad honora
tas res accedere, aut vbi alij principatum obti
nent: ociosumque esse ac cunctorum, nisi vbi
magnus aliquis honor magnumque opus est:
paucasque res agendas, sed magnas eas ac ce
lebres

† a. l. nemi
ne indigere.

† a. l. viri
bus conten
dere.

lebres aggredi. Necessè etiam est vt aperte tam
odium quam amorem præ se ferat: latere enim
velle timentis hominis est. Maiorémque curam
veritatis, quam opinionis habeat: dicatque &
agat omnia aperte: id enim est contemptoris.
ideo liberior in loquendo est: est enim etiam e
ius, qui liberior in loquendo sit. vnde est & con
temptor, & verax, nisi vbi per dissimulationem
loquitur. dissimulatione autem vitur ad multi
tudinem. Magnanimi quoque proprium id est,
vt viuere ad alterius arbitrium non possit, nisi
ad amici: est enim seruire. vnde etiam omnes a
dulatores famularij: & humiles homines adu
latores sunt. Adde quòd neque est admirator.
nihil enim magnum ipsi est, neque iniuriarum
memor: quippe cùm magnanimi non sit me
minisse, & præsertim malorum, sed ea potius
despicere. Neque hominiloquus: neque enim
aut de se, aut de altero quippiam dicit. neque
vt vel ipse laudetur, vel alij vituperentur, cu
rat. sed neque est laudator: atque iccirco fit, vt
neque maledicus ne in inimicos quidem, nisi
ob contumeliam sit. De necessariis item, aut
paruis minime est querulus, aut precabundus:
ita enim se gerere eius hominis est, qui circa
hæc studeat. eiusmodi præterea est, vt hono
sta potius & instructuosa, quam fructuosa & vi
lia acquirat, & possideat: est enim eius qui ex
se sufficiat. Quin etiam & motus ipse magna
nimi esse tardus videtur, & vox grauis, & lo
quutio stabilis. nam neque qui circa pauca stu
det, est festinabundus: neque qui nihil magnum
existimat, contentus & vehemens. acuta au
tem vox, & celeritas ex his efficitur. Ac talis
quidem magnanimus est. Qui autem deficit,
pusillā

† a. l. pigri.

puffillanimus: qui excedit, inflatus est. sed neq̄ hi tamen mali, non enim malefici sunt: sed est peccantes videntur. puffillanimus enim cum bene dignus sit, seipsum iis ipsis priuat, quibus est dignus: videturque prauum quoddam in eo habere, quod & bonis dignum se non esse existimat, & se ipsum etiam ignorat. alioqui cum bona sint, quibus est dignus, ea proculdubio appeteret. Non tamen huiusmodi homines stolidi, sed esse & intelligentes potius videntur: talisque opinio peiores etiam ipsos reddit. singuli enim ea quæ dignitati suæ conueniunt, appetere consueuerunt. adde quod & ab honestis actionibus & studiis quasi sint indigni, & ab externis quoque bonis simili modo abstinent. At inflati stolidi sunt. seque ipsos ignorant, atque id palam: quasi enim sint digni, honorabiles res aggreduuntur, deinde redarguuntur: vestitumque etiam, & habitu, atque huiusmodi rebus ornantur: prosperaque fortunæ suas esse manifestas volunt: de ipsisque prædicant, quasi ob eas honores sint consequuturi. Magnanimitati autem puffillanimitas magis est opposita, quam inflatio: quippe quæ & magis contingat, & peior sit. Magnanimitas igitur circa honorem magnum, sicut dictum est, versatur.

De moderato honoris studio, & eius extremis.

C A P. IIII.

Circa honorem autem esse quædam aliam virtutem etiam videtur, ut superius diximus, quæ magnanimitati ita respondet, ut magnificentie liberalitas: illæ enim utraq; sicut à magnis abstinēt, sic in mediocribus & paruis nos ut oportet

oportet, afficiunt, ac disponunt. Quemadmodum autem in datione & acceptione pecuniarum & mediocritas est & excessus & defectus: ita quoque in honoris appetitione licet & magis quam oportet & minus, & vnde oportet, & ut oportet, vnumquodque se gerere. nam & ambitiosum vituperamus, quippe qui & magis quam oportet, & vnde non oportet, honorem affectet: & inambitiosum, eò quod ne ob honesta quidem facta honore affici velit. Interdum tamen fit, ut vel ambitiosum quasi virilem & elegantem, vel inambitiosum quasi modestum & temperantem laude prosequamur, ut superioribus in libris dictum iam est. Perspicuum autem est cum pluribus modis talis cuiusdam rei studiosus & cupidus aliquis dicatur, non semper nos ad idem honoris cupidum, id est ambitiosum referre: sed cum laudamus, ad id quod magis quam plerique est vulgo: cum vituperamus ad id quod magis quam oportet, honores ipsos appetat. Quia vero nomine vacat mediocritas, fit, ut de ea quasi deserta sede extrema decerent. Verum in quibus est excessus & defectus, ibidem quoque esse medium necesse est. appetunt autem honores & magis & minus: ergo etiam ut oportet. Laudatur igitur hic habitus, quæ est circa honorem nomine vacans mediocritas: quæ sane si ambitioni comparatur, inambitiositas: si inambitiositati, ambitiositas: si vtrisque, vtraque esse quodammodo videtur. Id quod etiam circa alias virtutes est. Extremi autem hic videntur inter se opponi, propterea quod & medium nullum nomen & sortitum est.

Arist. Moral. Nicoma.

g G

† a. l. medius.
† sortitus.

De mansuetudine, eiusque extremis.

C A P. V.

IAM vero mansuetudo circa iram mediocritas est. nam cum nomine hac in re careat mediū, & ferē etiam extrema, ad medium mansuetudinem ipsam referimus: licet ad defectum qui nomen non habet, declinare magis videatur. at excessus iracundia quædam dici potest nam affectus est ira, quam quæ efficiunt, sunt multa & diuersa. Qui igitur ob quæ oportet, quibus oportet irascitur, adde etiam quo modo, & quando, & quousque debet, laudatur eiusque is mansuetus potest: quippe cum mansuetudo ipsa laude afficiatur. Mansuetus enim ille est, qui perturbatione vacat, & ab affectu nimis ducitur, sed quemadmodum ratio ipsa fuerit, ita & ob id, & tam diu succenset: peccareque potius videtur in defectu: quippe qui non ad ultionem, sed ad veniam dandam propitius sit. At defectus, siue iræ vacuitas quædam sit, siue quippiam aliud, vituperatur: nam qui & ob quæ oportet, & sicut oportet, & quando, & in quo oportet, non irascuntur, hi profecto esse stulti videntur, qui enim non irascitur, neque videtur sentire, neque dolore affici, neque esse idoneus ad vlciscendum. At tolerare si lacessaris, partique tui contumelia afficiantur, seruire profecto est. Excessus vero secundum omnes quidem modos sit: nam & in quos non oportet, & ob quæ non oportet, & magis item, & citius, & diutius quam oportet, existit: non tamen ita, & vniuersa eidem insunt: non enim id potest, nam malum etiam seipsum perdit: & si integrum sit, intolerabile euadit. Iracundi igitur cito irascuntur,

Ira defectus quo par sit vituperabilis.

Mansuetudo etiam seipsum perdit.

irascuntur, & quibus non debent, & ob quæ non debent, & magis quam oportet: sed, quod optimum in se habent, cito etiam desistunt. hoc autem ipsis propterea euenit, quia iram minime continent, sed reddunt. vnde ob celeritatem manifesti sunt, deinde cessant. supra modum autem celeres sunt, & ad omnes res & quacunque de causa iracundi, ij qui sunt exandescentes & summe bilioli. vnde nomen etiam habent. Acerbi vero difficulter reconciliantur, & longo tempore irascuntur. continent enim iram, & non nisi ubi reddiderint, cessant: nam vltio his iram sedat, dum voluptatem loco doloris inducit: quod quousque non euenit, grauatum animam habent. quia vero id non est manifestum: neque suasionem apud eos vitur quispiam: & ipsi se cum iram concoquere non nisi mora quadam temporis possunt. suntque huiusmodi homines tum sibi ipsi molestissimi, tum iis qui maxime ipsi sunt amici. Insectos autem eos dicimus, qui & ob quæ non debent, & magis item quam debent, & diutius succensent: & placari sine vltione † vel etiam punitione non possunt. At vero mansuetudini excessum magis opponimus: quippe cum & magis fiat: humanum enim magis est vindictam sumere: & ad conuictum hominum insecti etiam peiores sint. Quod autem tum in superioribus etiam libris diximus, tum ex iis quæ dicuntur, satis constat, quomodo, quibus, ob quæ, quanto tempore irascendum sit, quousque item aliquis progrediens vel recte facturus sit, vel peccaturus non est facile definire. qui enim paululum transgreditur, non vituperatur, siue ad nimium, siue ad parum deflexerit: imo interdum & eos qui deficiunt, lau-

† a. l. & p. sione.

Qui parum transgreditur, non vituperatur.

damus, mansuetosque appellamus: & eos qui infesti sunt, tanquam ad imperandum idoneos, vitiles nuncupare consueuimus. Quantum igitur, & quomodo quippiam transgressus sit vituperandus, statui ratione non facile potest: in particularibus enim & sensu iudicium est. Verum tamen illud satis perspicuum est, sicut medium habitum, quo efficitur, ut & quibus oportet, irascamur, & obire, & quomodo oportet, & secundum cetera omnia huiusmodi, esse laudandum: ita excessum & defectum, si parum quidem peccant, parum: si paulo amplius, magis: si multum, vehementer esse vituperandos, ex quo efficitur, ut medium habitum consequendum esse manifestum sit. Atque hæc de habitibus, qui circa iram existunt, dicta sufficiant.

De comitate, & visu extremis.

CAP. VI.

AT in congressionibus quoque & conuersu, sermonumque & negociorum communitate esse alij placidi & obsequiosi videntur, qui omnia in gratiam laudant, nullaque in re aduersantur: sed minime molestos existimant se esse oportere iis, quibus cum habent consuetudinem. alij e contrario in omnibus aduersantur, nullamque sibi habendam rationem putant, ne molesti sint: qui morosi & litigiosi nuncupantur. Verum sicut hos utrosque habitus esse vituperabiles: ita medium esse laudabilem constat, quo videlicet efficitur, ut vnusquisque & quæ oportet, & sicut oportet, vel admittat, vel grauate ferat. Nomen tamen huic medio nullum impositum est: sed amicitia maxime similis videtur. talis enim est qui habitu hoc medio est prædi-

præditus, qualem modestum ac probum amicum esse volumus: si id videlicet assumpserit, ut diligat, nam ab amicitia in eo differt, quod est sine affectu diligendi eos quibuscum versatur. non enim quia vel amat, vel odit, suscipit singula ut debet, sed quia est talis: quippe cum idem facturus sit tam apud notos, quam ignotos: tam apud familiares, quam eos, quibus cum nulla familiaritas intercesserit. vbiq; tamen prout singulis conueniet. non enim perinde familiares atque externos aut studio prosequi, aut dolore afficere nos conuenit. In vniuersum igitur dictum est in congressionibus hunc ut oportet, se esse gesturum. spectans autem ad honestatem & utilitatem id attendet, ut dolorem non afferat, vel collatificet & obsequatur. videtur enim circa voluptates, dolorisque eos versari, qui in congressionibus existunt: in quibus si vel non honestum ipsi fuerit, vel damnosum etiam obsequi, id minime faciet, sed grauate se geret, potiusque esse molestus volet. si item obsequi facienti aut dedecus, atque id non paruum aut damnum, aduersario autem dolorem paruum allatura sit, non admittet, sed ægre feret ac repudiat. diuerso autem modo cum iis qui in dignitate constituti sunt & priuatis, cum magis item & maius familiaribus, cæterisque diuersi inter se generis hominibus congressiones faciet: singulisque id quod decet, attribuet. ac collatificare quidem per se eligit, cauebitque contristare. sed euenientia tamen ipsa si maiora fuerint, honestatem inquam & utilitatem consequetur: voluptatisque causa magna, quæ postea subsequutura sit, paruum dolorem afferre non verebitur. Ac medius quidem talis est, nomenque

non habet. Qui autem obsequitur, si nulla alia de causa id facit, nisi ut iucundus sit, placidus est & obsequiosus: si ut emolumentum aliquod adipiscatur, atque id vel pecuniis, vel iis rebus, quæ pecuniis comparantur, adulator. at eum qui omnia moleste accipit, esse morosum & litigiosum iam diximus. quia vero medium caret nomine, inter sese extrema ipsa opponi videntur.

De veracitate, & eius extremis.

C A P. VII.

Circa eadem ferè etiam arrogantia mediocritas versatur: quæ quidem etiam ipsa nomen non habet. non ab re autem erit, ut de his quoque disseramus. nam & singula pertractando melius quæ ad mores spectant, percipere poterimus: & virtutes esse mediocritates tunc demum credemus, ubi in omnibus id ita se habere perspexerimus. In conviuendo igitur qui cum voluptate & dolore congressiones faciunt, dicti iam sunt. nunc de veracibus & mentientibus, atque id tam verbis, quam actionibus & fictione dicendum est. Arrogans quidem est is, qui illustria quædam vel quæ non habet, vel maiora quam habet, fingit, ac sibi vendicat. dissimulatur contra, qui quæ sibi insunt vel negat, vel diminuit. At medius cum sit ipse ille qui est, & tam vita quam verbis verax, ea ipsa planè quæ sibi insunt, neque maiora, neque minora esse confiteretur. Atque horum vnumquodq; potest & alicuius & nullius rei causa fieri. qualis autem vniuersisque est, talia etiam, nisi alicuius rei causa faciat, & agit & dicit: nec noui iram vitam quoque suam omnem instituit, ac per se quidem mendacium prauum est & vituperatione dignum,

verum honestum & laudabile. iccirco fit, ut verax ipse qui est medius, laudem mereatur: mentientes autem vituperatio afficiendi sunt: vtrique illi quidè, sed magis tamen arrogans. Sed de vtrisque his iam dicamus: ac prius de veraci. non enim de eo intelligi volumus, qui in pactionibus verum dicit, atque iis quæ ad iniustitiam vel iustitiam spectant: id enim est alterius virtutis: sed de eo qui licet nihil huiusmodi intersit, & vita & verbis propterea verum dicit, quia talis ex habitu est: qui sanè, cum sit huiusmodi, merito esse probus videtur. qui enim veritatis est studiosus, & ubi nihil refert, verum dicit: multo magis ubi referet, id faciet. ubi enim turpe esse mendacium, cauebit profecto, quod per se etiam euitabat. Talis autem est laudabilis: licet magis ad id declinet, quod vero minus est, nam quia inuidiosæ sunt nimis excellentiæ, id esse moderatius videtur, atque aptius. Qui autem maiora quam habet, fingit, si id nullius rei causa facit, prauo quidem similis est: alioqui enim minime gaudeat mendacio: vanus tamè potius videtur, quam malus. Sin alicuius causa, aut gloriæ & honoris: atque is non admodum est vituperabilis, sicut arrogans: aut argenti, eorumque, quæ ad argentum pertinent, qui deformior est. At arrogans non in potestate, sed in electione consistit: ex habitu enim & quia est talis, arrogans est. Quæ admodum etiam mendax, alter est, qui mendacio ipso gaudet: alter, qui vel gloriam, vel lucrum appetit. Qui igitur gloriæ causa arroganter se gerunt, eiusmodi res simulant, ob quas laudari, felicis que prædicari homines consueverunt: qui lucri, eas quarum fruitione alij oblectantur: quæque etiam si non adint, latere facile possunt.

*Qualis est
vniuersisque,
talisa etiam
agit, & dicit.
Mendacium
per se prauum
& vituperatione
dignum est.*

vt medicum esse, aut vatem, aut sapientem. atque
 iccirco plerique huiusmodi res sibi fingunt atque
 arrogant: quippe cum in ipsis ea sint, quae dixi-
 mus. At dissimulatores minus quam sit dicen-
 tes, moribus esse elegantiores videntur, apparet
 enim eos non quaestus gratia id facere, sed vt
 euitent importunitatem, ac fastum. atque hi quoque
 maxime illustria & clara solent recusare: quem-
 admodum etiam Socrates faciebat. Qui autem
 parua & manifesta dissimulant, et versute deli-
 cati dicuntur, & contemendi sunt. Adde quod
 haec arrogantia interdum videtur: vt Lacedae-
 moniorum vestitus, nam tam excessus, quam
 nimius defectus ad arrogantiam spectat, qui
 vero moderate dissimulatione vtuntur, eaque
 dissimulant, quae non nimis sunt aperta, atque
 ante oculos posita elegantes videntur. Ac ve-
 raci quidem arrogans magis opponitur: peior
 enim est.

De facie tudine, & eius extremis.

CAP. VIII.

CVM autem in vita requies etiam quaedam
 sit, in qua homines ioco vtantur: videtur
 etiam hic esse congressio quaedam moderata &
 dicendi ea quae oportet, & vt oportet, & au-
 diendi. differentia quoque in eo erit, vt & inter-
 tales quosdam dicamus, & tales audiamus. Cir-
 ca quae excessum etiam esse medij, & defectum
 perspicuum est. Qui igitur ridiculis excedunt,
 scurræ esse atque importuni videntur: qui ridi-
 cula penitus affectant, adeo vt studeant potius
 risum mouere, quam honeste loqui, doloréque
 eum non afficere quem cauillantur. Qui autem
 neque ipsi quicquam ridiculi dicunt, neque alios
 dicen-

dicentes æquo animo patiuntur, rustici & duri
 sunt. At qui apte ac moderate iocantur, faceti
 ac versatiles dicuntur, quasi ad versionem apti-
 morum enim huiusmodi esse videntur moti-
 ones: atque vt corpora, ita etiam mores ex
 motionibus iudicantur. Quoniam vero ridicu-
 lum admodum redundat, & plerique sunt, qui
 iocis delectantur & cauillis magis quam de-
 ceat: effectum est, vt scurræ quasi elegantes fa-
 ceti nuncupentur: quos tamen differre ab ele-
 gantibus, ac non parum quidem ex iis quae dixi-
 mus, manifestum est. Huic autem medio ha-
 bitui congruit etiam vrbanitas seu dexteritas.
 vrbani vero est ac dexteri hominis talia dicere
 & audire, qualia probo atque ingenuo conueni-
 unt. Quaedam enim sunt, quae & ioco dicere
 & audire talem hominem decet: & ingenui ho-
 minis locus à seruilis, & item eruditi ab ineru-
 diti ioco distat. Id quod ex comædijs veteribus
 & nouis licet vnicuique perspicere: illis enim
 verborum obscœnitas, his obscœnitatis suspitio
 rantum risum faciebat. Hæc autem in hone-
 state non paruam habent differentiam. Vtrum
 igitur ea re definiendus est aptus cauillator,
 quod ea dicat quae ingenuum hominem decet,
 an quod molestia non afficiat audientem, aut
 etiam oblectetur? An hoc quoque nullam cer-
 tam definitionem admittit. aliud enim alij &
 odiosum & iucundum esse consuevit: quocirca
 talia etiam audierit: nam quae quisque audire pa-
 titur, eadem quodque facere videtur, sed non
 omnia faciet: cauillum enim conuicium quod-
 dam est. legum latores autem, cum nonnulla
 conuicia prohibeant, debebant fortasse cauilla
 etiam vetare. Elegans igitur & ingenuus quasi

*Ut corpora,
 ita etiam mo-
 res ex motio-
 nibus iudicantur.*

*† a. l. versute
 glorijsi.*

sibi ipse lex sit, ita se geret. ac talis quidem medi-
 us est, siue urbanus & dexter, siue faceris ap-
 pellandus sit. Scurra autem cum superetur ridi-
 culis, neque sibi neque aliis parcat, modo risum
 moueat: eaque dicit, quorum nihil elegans di-
 ceret, nonnulla autem ne audiret quidem. At
 rusticus est ad huiuscemodi consuetudines
 ineptus: cum enim nihil ipse conferat, omnia
 agre accipit. Ac requies sanè & iocus in vita
 esse necessaria videntur. Tres igitur hæ, quas di-
 ximus mediocritates, in vita sunt: quæ in verbo
 rum omnes, actionumque quarundam com-
 munitate versantur: in quibus illud inreest,
 quòd vna circa veritatem, reliquæ circa iucun-
 ditatem consistunt: ex iis vero quæ circa volu-
 ptatem sunt, altera in iocis, altera in reliquis
 vitæ congressionibus locum habet.

De verecundia.

C A P. I X.

DE verecundia autem quasi de virtute ali-
 qua dicendū non est: affectus enim magis
 esse quàm habitus videtur: quippe quæ timor
 quidam infamiz esse definiatur, existatq; non
 secus ac timor, qui circa res terribiles accidit.
 Rubescunt siquidem qui pudore afficiuntur: qui
 mortem riment, pallent: vt corporalia vtraque
 esse videantur: id quod affectionis magis quàm
 habitus est. At non omni ætati affectus hic con-
 uenit, sed iuuenili tantum, nam qui ea sunt æta-
 te, oportere esse verecundos existimamus: pro-
 pterea quòd cum ex perturbatione viuant, ob
 idque in multis peccent, à verecundia peccare
 prohibentur. ac iuuenes quidem, qui verecundi
 sunt, laudamus: seniozem quòd sit pudibundus,
 laudi

laudauerit nemo, nihil enim cum quicquam
 agere debere censemus, in quo pudor consistat.
 nam pudor probi viri esse nullo pacto potest,
 cum ob malas res exoritur. neque enim agen-
 dæ res eiusmodi sunt. Quòd si alia sunt re vera
 turpia, alia opinione, nihil refert. neutra enim
 agi debent. Quare minime est erubescendum:
 prauum namque hominis est, esse eiusmodi, vt tur-
 pe aliquid agat, ita vero esse affectum, vt si tur-
 pe quid egeris erubescas, ac propterea probum
 te esse existimare, absurdum planè est. nam ex
 iis quæ sponte agimus, verecundia existit: pro-
 bus autem vir sponte nunquam male aget. Quo-
 circa verecundia ex conditione probata res est,
 si enim ageret, erubesceret, at hoc circa virtutes
 minime contingit, si vero impudentia malum
 est, & cum quis turpia agere non verecunda-
 tur, nihilo magis bonum est existimandum
 cum quis turpia agendo erubescit.

Sed neque continentia, virtus est,
 sed quoddam aliud mixtura,
 de qua posterius per-
 tractabimus. Nunc
 de iustitia di-
 camus.

*

ARIST

ARISTOTELIS

MORALIVM NI-
MACHIO-

RVM,

LIBER QUINTVS.

SVMMAE LIBRI.

*De iustitia & iniustitia. De iure, & iniuria: ac
ipsorum speciebus. De aequitate, & aequo.**De iustitia & iniustitia, & modis iniusti.*

CAP. I.

De iustitia & iniustitia con-
siderandum est, circa qua-
les actiones versentur, qua-
lis item sit mediocritas ius-
titia: & ius etiam quorum
sit medium. Hæc autè con-
sideratio eadem docendi
via progrediatur, qua vsi in
superioribus etiam fuimus. Videmus igitur om-
nes eiusmodi habitum appellare iustitiam so-
lere, ex quo ad agendas res iustas homines i-
telligi efficiuntur: ex quo item iuste agunt, voluntque
iusta: iniustitiam quoque simili modo, ex quo
iniuste agunt, & volunt iniusta. Idcirco etiam à
nobis vt in figura hæc statuatur. Neque enim in
scientiis & facultatibus & in habitibus idem est
modus. nam facultas & scientia eadem cum sit,
esse contrariorum videtur. habitus autem con-

trarius

trarius contrariorum esse nullo modo potest,
verbi causa, ex sanitate contraria minime agun-
tur, sed salubria tantummodo: quippe cum sanè
quempiam incedere dicamus, cum ita incedit,
vt sanus. Sæpe quidem contrarius habitus ex *Sæpe contra-*
contrario, sæpe item idem habitus ex subiectis *rius habitus*
sibi rebus agnoscitur: nam & si bona corporis *ex contra-*
habitu fuerit nota, mala quoque habitu *riu, sæpe ex*
innotescit: & ex bene habitis corporibus bona *subiectis si-*
habitu, & ex bona habitudine vicissim cor- *bi rebus a-*
pora ipsa quæ bene affecta sunt, fiunt manife- *gnoscitur.*
sta. si enim bona habitu carnis densitas est,
necesse est vt & mala habitu raritas sit: &
quod bona habitu est affectum, spissitudi-
nem in carne efficiat. Sequitur autem plerumque,
vt si vnum multis modis dicitur, alterum quoque
dicatur: vt si ius, etiam iniuria. Iustitia autem &
iniustitia dici pluribus modis videtur, sed quia
proxima ipsarum cognominatio est, sicut in iis, quæ
procul distant, magis apparet. magna enim in
forma differentia est, vt clauem æquiuoce dici
manifestum est, & eam quæ collo animalium
subiacet, & eam qua fores clauduntur. Sed iam
mamus quot modis iniustus dicitur. Videtur igitur
iniustus is esse qui & illegitimus, & plurius
vsurpator, & iniquus est: quare iustam quoque
esse & legitimum & æquum patebit. Ius ergo
etiam ipsum legitimum, & æquum erit: iniuria
contra illegitima & iniqua. Nam quia iniustus
etiam est plurius vsurpator, circa bona non
omnia versabitur: sed circa ea tantum, in quibus
fortuna prosperitas & aduersitas constitit, quæ
semper quidem absolute ac simpliciter bona sunt,
quibusdam tamen non semper bona euadunt: homines
autem ea operantur ac per-

ac persequuntur. At non opus est. optare enim deberent, ut quæ simpliciter sunt bona, sibi ipsi quoque bona essent: & eligere ea quæ sibi ipsi bona sunt. Quamquam iniustus non semper plus, sed in iis quæ simpliciter mala sunt, minus etiam eligit, sed quia minus de malis esse quodammodo bonum videtur, in bonis autem est pluri usurpatio: propterea pluri esse usurpator videtur, est item iniustus. hoc enim continet, & commune est: necnon illegitimus, hoc est legum transgressio, id est iniquitas omnem iniustitiam continet: estque omni iniustitiam commune. Quoniam autem illegitimus iniustus, legitimus vero iustus est: omnia legitima esse quodammodo iusta perspicuum est. nam quæ sunt à legumlatrice facultate definita, ea legitima sunt: quorum singula iusta esse affirmamus, leges autem de omnibus præscribunt, ea spectantes quæ vel communiter omnibus conferunt, vel optimis quibusque, vel principalibus, qui scilicet aut virtute, aut tali aliquo modo huiusmodi fuerint atque ita uno quidem modo ea iusta dicimus, quæ felicitatem eiusque partes civili societati & efficiunt, & conseruant. Quin etiam lex præcipit & id quod fortis viri opus est, ut non deserere ordines, non fugere, non abicere arma: & id quod est temperantis, ut non committere adulterium, non contumeliose se gerere: & id quod est mansueti, ut non verberare, non maledicere: simili modo quoque secundum alias virtutes & vitia alia iubet, alia prohibet, ac recta quidè lex est, quæ recte mala, quæ tumultuarie posita est. Atque hæc quidè iustitia virtus perfecta est, non absolute tamen, sed ad alterum, ut propter ea sepe iustitia virtutum præstantissima esse videatur,

Iustitia virtutum præstantissima.

deatur: & neque hesperus, neque lucifer sit adeo admirabilis, adde quòd in proverbiis dicimus,

Iustitia in se virtutes complectitur omnes.

Ac perfecta quidem maxime est, quia perfecta virtutis est usus perfecta autem, quia qui eam habet, non solum secum, sed cum altero etiam virtute uti potest. Multi enim sunt, qui in privatis rebus virtute uti possunt: in ceteris quæ ad alium spectant, non possunt, unde recte illud Biantis dictum videtur: principatus virum ostendet, quippe cum ad alterum iam, & in societate princeps verferet. Ob id quoque ipsum iustitia sola ex omnibus virtutibus esse alienum bonum videtur, quia ad alterum spectat, agit enim ea, quæ alteri conducunt, aut principi, aut republicæ. Pessimus igitur est, qui & secum & cum aliis prauitate vitur: optimus autem non qui secum, sed qui cum aliis virtutem exercet: quippe cum id difficile admodum sit. Itaque neque hæc iustitia pars virtutis, sed integra virtus est: neque huic opposita iniustitia pars vitij, sed integra est vitiositas, quid vero virtus & iustitia hæc differat, ex iis quæ diximus, iam patet. vtraque enim eadem est: esse tamen vtrarumque non est idem: nam quatenus ad alterum spectat, iustitia: quatenus talis quidam est habitus, virtus simpliciter est.

Biantis dictum, Principatus virum ostendit.

Quid iustitia particularis, & quotuplex.

CAP. II.

Quærimus autem eam quæ in parte virtutis iustitia est: est enim quædam ut dicimus, simili modo & de iniustitia ea quærimus, quæ locum partis obtinet: quæ quòd sit, illud est argumentum, quòd qui aliqua alia prauitate operatur,

tur, licet iniuste agat, nihil tamen amplius vsurpat, cuiusmodi exempli causa est, qui aut abiicit scutum ob ignauiam, aut aliquem ob acerbitatem maledictis insectatur, aut ob auaritiam pecuniis non iuuat. Quando autem plus vsurpat aliquis, saepe id nullo ex talibus vitiis, at neque vniuersis, sed prauitate tamē quadam agit, cum vituperetur, atque iniustitia. Est igitur alia quaedam iniustitia, quæ tanquam pars est integræ illius & vniuersalis: item iniuria quædam, quæ in parte consistit illius iniuriæ vniuersalis, quæ præter legem est. Adde quòd si alius lucrandi causa adulterium committat, pecuniâsque accipiat, alius tribuat, damnoque afficiatur ob cupiditatem: hic intemperans magis esse videbitur quàm pluri vsurpator ille iniustus, & non intemperans, perspicuum scilicet, propterea quòd lucrandi causa id facit. Præterea alia omnia iniuste facta ad quandam prauitatem semper referuntur: vt si adulteratus sit aliquis, ad intemperantiam: si astitem in acie deseruerit, ad ignauiam: si verberauerit, ad iram, at si lucratus est quispiam, ad nullum aliud vitium redigi id, quàm ad iniustitiam potest. Quare perspicuum est esse iniustitiam quandam ab illa integræ & vniuersali in iustitia diuersam, quæ locum partis oblineat, atque vniuoca sit: eò quòd in eodē genere est definitio, vtriusque enim vis in eo consistit, vt ad alterum spectent: sed hæc tamen circa honorem, aut pecunias, aut salutē, aut si cuncta nomine vno possent comprehendī, circa ea omnia versatur, ob voluptatē, quæ è lucro consequitur, illa autem circa vniuersa, circa quæ etiam probus vir munus suum exerceat. Esse igitur iustitias plures, atque ex his vnam quandā

quæ

quæ diuersa à tota & integræ virtute sit, iam patet: quæ autem ea sit, & qualis statuendum est. Definitum iam fuit iniurium id esse quod & illegitimum, & iniquum essetius vero, quod & legitimum & æquum, ex illegitimo vero iniustitia prior illa, de qua diximus, existit. At quia iniquum & illegitimum non est idem, sed diuersa ita sunt, vt pars & totum, omne enim iniquum est illegitimum, non omne autem illegitimum est iniquum: & plus omne est iniquum, non autem contra iniquum omne plus est, efficitur, vt iniuria quoque & iniustitia non eadē, sed diuersa ab illis sint: atque hæc vt partes, illa vt tota habeantur, hæc enim iniustitia vniuersæ illius iniustitiæ pars est, & iustitia iustitiæ similiter.

Quare etiam de iustitia particulari, & particulari iniustitia, de iure item & iniuria dicendum est, ea igitur quæ ex tota virtute constituta est iustitia, & iniustitia, quarū altera totius virtutis, altera totius vitiositatis vsus ad alterū est: omittatur ius quoque & iniuria, quæ ex his dependent, quomodo definienda sint, manifestum est. Pleraque enim legitima ea ferē sunt, quæ ex integræ ac tota virtute præcipiuntur: nam lex secundum vnam quaque virtutem viuere iubet, secundum vnum quodque vitium prohibet, efficitur autē totius virtutis ea sunt legitima, quæ legibus ad publicam institutionem sancita sunt. Quæ vero ad singulorum institutionem spectant, quæ absolute vir bonus euadit, ciuili sine sit facultatis an alterius, postea definiemus. non enim idem fortasse est virum aliquem, & ciuem omnem esse bonum. Iustitiæ igitur particularis, iurisque eius, quod ad ipsam attinet, vna species est, quæ in distributionibus aut honoris, aut

pecuniarum, aut cæterarum rerum cōsistit, quæ diuidi in eos possunt, qui eiusdem ciuitatis participes sunt, in his enim euenit, vt alter alteri vel iniquam, vel æquam habere portionem queat altera, quæ in commerciis hominum enē tandis versatur. Cuius duæ sunt partes, nam ex cōmerciis alia sunt spontanea, alia inuoluntaria, spontanea eiusmodi sunt, venditio, emptio, mutuatio, sponso, vsura, depositio, conductio: atque hæc spontanea ea de causa dicuntur, quia principium commerciorum horum spontaneum est, ex inuoluntariis autem clandestina alia sunt, vt furtum, adulterium, veneficium, leuocinium, seruorum seductio, dolose perpetratum homicidium, falsa testificatio alia violenta, vt flagellatio, vincula, mors, rapina, mutilatio, conuiciatio, contumelia illatio.

De iure distributio.

CAP. III.

Quoniam autem & iniustus iniquus, & iniuria iniqua est, medium quoddam esse iniqui perspicuum est: id autem est æquum. in quacunque enim actione est plus & minus, in eadem esse æquum necesse est. si igitur iniuria est iniqua, ius est æquum: id quod etiam absque ratione omnibus manifestum est, cum vero æquum sit medium, ius quoque proculdubio medium quoddam erit. Est autem æquum in minimis duobus. Necesse est igitur, vt ius & medium, & æquum sit, & ad quoddam, & quibusdam, & in eo quidem, quod est medium, est aliquorum, ea autem sunt plus & minus, in eo quod est æquum, duorum: in eo vero quod ius, quibusdam, & ad quosdam.

dam. Itaq. necessario consequitur, vt ius in quatuor minimis versetur: nam & ij quibus ius aliud quod est, duo sunt, & res duæ etiam in quibus ius ipsum consistit: eademq. & in quibus æqualitas est, sicut enim se habent ea in quibus, eodem modo etiam illa. nam si non sunt æquales, neq. æqualia habebant. Inde enim pugne & criminationes oriri consueuerunt, cum aut æquales non æqualia, aut non æquales æqualia habent & potantur. Hoc autem ex eo quod pro dignitate fit, etiam patet. ius enim quod est in distributionibus pro dignitate quadam esse oportere omnes fatentur. Dignitatem tamen non omnes esse eandem asserunt, sed populari statu videntes libertatem: principum paucorum sectantes diuitias, & nonnulli nobilitatem, qui in optima administratione degunt, virtutem. Ius igitur quiddam est, quod in proportionem consistit. Quod enim proportionem constat, id non tam vniuersario numero, quam vniuersum proprium est: nam proportio æqualitas est rationum, in quatuorque minimis reperitur, diuisam sanè in quatuor consistere perspicuum est: sed & continentem nihilominus. vno enim hæc perinde ac duobus videtur, bisque id accipit, in hunc modum, qualis primi respectus est ad secundum, talis secundi ad tertium: bis enim hic secundum dictum est. Quare si secundum bis positum sit, quatuor erunt ea quæ constant proportionem. Est autem etiam ius in minimis quatuor, ratio que eadem est: quippe cum diuisa simili modo inter se ea sint & quibus, & quæ. Sicut igitur primus terminus sese habebit ad secundum, ita tertius ad quartum, igitur etiam alterna vice, sicut primus ad tertium, ita secundus ad quartum;

quare etiam totum ad totum, quod distributio binatim copulat: quæ, si etiam ita composita fuerint, iuste copulat. Primi igitur termini cum tertio, & secundi cum quarto iugatio ius illud est, quod in distributione consistit. Ius autem est medium: eius inquam quod præter proportionem est, quod enim proportione constat, est medium: ius autem constat. Hanc vero proportionem mathematici geometricam vocant: propterea quod in geometrica euenit, ut eandem totum ad totum rationem habeat, quam habet alterutrum ad alterutrum. Non est autem continens hæc proportio: non enim vnus & idem terminus efficitur, & cui & quod. Ius hoc igitur est id, quod proportione constat: iniuria id, quod præter proportionem est, vnde fit ut alteri plus, alteri minus exhibeatur, id quod & in actionibus ipsis contingit: qui enim iniuria afficitur plus, qui afficitur, minus ex bonis habet, in malis autem contra: quippe cum minus malum, si ad maius comparetur, boni locum obtineat. minus enim malum magis expetendum est, quam maius: at quod est expetendum, est bonum: & quod magis, maius. Atque hæc vna iuris species est.

De iure commutatio & emendatio.

CAP. IIII.

Reliqua vero altera iuris est emendatio, quod in commerciis tum spontaneis, tum inuoluntariis fit: diuersamque à priore speciem habet. Ius enim publicorum bonorum distributum ea semper fit proportione, quæ dicta superius est, nam si ex pecuniis publicis faciendum sit distributio, eadem ratione fiet, quam habent

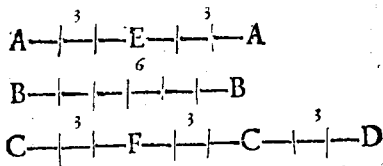
inter

inter se ea quæ fuerint contributa, iniuriæque. item huic iuri opposita præter eandem est proportionem. Ius vero quod in commerciis est, est quidem æquum quoddam, & iniuria iniquum: non tamen illa constat proportione, sed arithmetica. nihil enim refert, probumne vir malum, an malus probum suo priuarit: neque probumne an improbus adulterium commiserit: sed ad solam nocuenti differentiam lex spectat: perindeque personis vitur, ac si æquales sint, si ille iniuria afficiat, hic afficiatur: hic lædatur, ille lædatur. Quare iniuriam hanc, cum sit iniqua, æquare iudex conatur. Nam cum hic percussus est, ille percussit: hic interfecit, ille autem interit: affectio & actio in partes non æquas diuisa est, sed de lucro detrahens iudex damno redigere ad æqualitatem eas conatur. Dicuntur enim hæc absolute loquendo de talibus etiam rebus, licet nonnullis minime idoneum nomen esse videatur, ut lucrum ei qui percussit, damnum ei qui percussus est, accomodari possit. Sed vbi tamen perceptio ipsa fuerit mensurata, hoc damnum, illud lucrum vocatur. Quare æquum pluris & paucioris medium est: lucrum autem & damnum est & plus & minus, contrario tamen modo. plus enim boni, & minus mali est lucrum, contrarium vero, damnum, quorum quidem medium æquum est, quod esse ius dicimus. Ius igitur emendatio iuris lucri & damni medium est: vnde etiam cum altereantur homines, ad iudicem confugiant, ad iudicem autem ire est ire ad ius ipsum: quippe cum iudex nihil aliud sit, quam ius quoddam animatum. & quærunt iudicem medium: & vocant nonnulli mediatores, quasi si medium fuerint con-

Iudex nihil aliud est quam ius quoddam animatum.

sequuti, ius quoque ipsum sint consequuturi. Ius igitur medium quoddam est: si quidem & iudex iudex autem ad æqualitatem redigit. Et quemadmodum si linea in duas inæquales partes diuisa sit: illud quo maior pars dimidiū excedit, ab ea aufert, & adiungit minori: cum autem totum æqualiter fuerit bipartitum, tum vero suum se habere inquit, cum æquum quisque acceperit. Æquum autem medium est pluris & paucioris arithmetica proportione: ac propterea appellatur ius *δικαιον*, eò quòd *δικα*, id est bifariam diuisum est: quasi *δικαιον*, id est bipartitum dixeris: & iudex *δικαστής*, quasi *δικαστής*, id est bipartitor dicitur. Si enim duo sint æqualia, & ab altero aliquid auferatur, & addatur alteri, id duabus talibus partibus alterum excedet: nam si dempta quidem esset vna pars ab altero, non adiuncta tamen alteri, vna tantum parte eiusmodi excederet, efficietur igitur vt & id cui est adiunctum, vna parte medium, & medium vna similiter illud excedat, à quo detractum est. Ex hoc ergo cognoscemus & qui ab eo detrahendum sit, qui plus habet: & quid ei qui minus habet, adiungere debeamus. Id enim quo medium excedit, minus habenti addendum est: id autem quo exceditur, à maximo est detrahendum. Sint æquales inter se lineæ A A, & B B, & C C: dematurque ab A A pars quædam A E, & addatur ei in qua est C C: efficiaturque C D. Quare tota D C C linea excedet E A parte ea in qua est C D: & ea in qua est C F: excedet igitur etiam mediam, id est B B parte C D.

Et

Est autem hoc in aliis quoque artibus. tollentur enim, nisi & quod facit, & quantum & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur. Quin etiam nomina hæc damnum & lucrum & spontaneis contractibus videntur emeruisse. cum enim quis plus habet, quam suū erat, lucrum: cum minus, quàm à principio habuerat, damnum facere dicitur, in vendendo scilicet & emendo, aliisque huiusmodi, quæ legibus permittuntur. Cum autem neque plus neque minus, sed sua cuique per se ipsa euaserint: sua ipsorum habere dicuntur, neque damnum pati, neque lucrari. Quare ius lucri cuiusdam & damni eorum est medium, quæ præter spontaneum sunt: cum æquum quisque & prius & posterius habet.

De retaliationē, numo, & indigentia.

C A P. V.

Videtur autem nonnullis & retaliatio absolute & simpliciter ius ipsum esse: quemadmodum Pythagorei dicebant: ius enim absolute esse retaliationem definebant, verum retaliatio neque ad distributum ius, neque ad emendatum accommodatur. volunt tamen ipsi Rhadamanti quoque ius hoc dicere,
Si contra passus fueris, quod fecerit idem:

h H 4

Vide primo
 Mag. Moral.
 cap. 14.

Iudicium plane rectum, vindictæq. fiet.

Sæpenumero enim dissidet: vt si magistratum quis gerens percusserit, repercutiendus non est. si autem magistratum gerentem quis percusserit, non solum est percuiendus, sed sup-
plicio insuper afficiendus. adde quòd spontè an inuiti læcerimus, multum refert. Sed in communitatibus commercialibus tale ius retaliatum conseruat rem, si ex proportione, non ex æqualitate existat, contra enim faciendo ex proportione ciuitas continetur. Vel enim dant operam homines vt malum reddant, alioqui esse seruitus videtur, nisi par pari referatur: vel vt bonum recipiant, alioqui nulla fiet participatio: participatione autem ciuitates consistunt ac continentur. vnde etiam Gratiarum remplum obuiam statuunt, vt retributio efficiatur. quippe cum id proprium Gratiarum sit, vt & ei qui nobis gratificatus est vicissim inferaiamus: & ipse rursus gratificando nos prouocet. Coniunctio autem quæ per diametrum sit, retributionem hanc facit, quæ constat proportione. exempli gratia, sit ædificator, in quo statuatur A: sutor, in quo B: domus, in quo C: calceus, in quo D. oportet igitur, vt ædificator à sutore opus ipsius accipiat, & ipse suam illi tradat. Quòd si primum sit æquum ex proportione, deinde retaliatum efficiatur, erit id quod dicimus: sin minus, æquum non erit, neque consistet. nihil enim vetat quominus opus alterius alterius opere præstabilis sit. quocirca adæquanda ea sunt. Est autem hoc in aliis quoque artibus: tolerentur enim, nisi & quod facit, & quantum & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali affice-

retur.

retur. Non enim ex duobus medicis societas fit, sed ex medico & agricola: & demum diuersis & non æqualibus. sed hi tamen adæquandi sunt. Iccirco omnia ea, quorum est permutatio, comparabilia esse quodam modo debent, ob quod numus in vsum venit, quòd quodam modo medium efficitur: metitur enim omnia: quare etiam excessum & defectum: quot scilicet calcei domui, vel alimentum æquales sint. Oportet igitur quotus est ædificator, aut agricola ad sutorem, tot calceos ad domum, aut alimentum æquiparari. nisi enim ita sit, nec permutatio, nec societas esse villo modo poterit: id autem non erit, nisi æqualia omnia quodam modo inter se sint. oportet igitur, vt vno quodam, sicut dictum est etiam prius, cuncta mensurentur. at id est re vera quidem indigentia, quæ omnia continet: nam si nulla re indigerent homines, aut non similiter, efficeretur vt vel non esset vlla omnino, vel non eadem permutatio. sed indigentia tamen loco ex pacto quasi substituitur numus. vnde etiam nomisma appellatur, eò quòd non natura, sed νόμος, id est, instituto & lege constat: in nobisque sit eum mutare, atque inutilem reddere. Erit igitur retaliatio, cum adæquata iam singula fuerint: vt quo loco est agricola ad sutorem, eodem opus sutoris ad agricolæ opus sit. Cum autem permutarint, in figuram proportionis redigere opus non est: alioqui alterum extremum vtrasque haberet exuperationes. sed vbi habuerint sua quisque, ita æqui & socij efficiuntur: eò quòd in ipsis fieri hæc æqualitas potest. Sic agricola A: alimentum C: sutor B: opus ipsius ad-

*Numus.
Nomisma.*

æquarum D. si autem non hoc modo fiat re-
liatio, nulla erit societas.

6 agricola A ————— B futor 3

4 alimentum C ————— D calcei 4
Indigentiam vero quasi rem vnam quandã esse
quæ contineat, illud declarat: quòd cum mutua
ope non indiguerint aut vtrius; aut alteri, per-
mutationem non faciunt: quemadmodum cum
eo, quod quisquam habet, alius indiguerit, vt vi-
no, pro quo frumenti exportatione concedunt,
id igitur ad æquatum prius sit, necesse est. Sed li-
cet nunc non indigeat quisquam: pro futura ta-
men permutatione quasi sponfor, si indigentia
inciderit, eam fore, nobis intercedit numus: qui
enim eum affert, accipiendi facultatem habeat
necesse est. Idem tamen etiam ipsi huic contingit:
non enim semper equaliter potest: quamuis
magis soleat permanere. iccirco precio cuncta
æstimata esse oportet. ita enim semper erit per-
mutatio: at si ea fuerit, societas quoq; sit neces-
se. Numus igitur, vt pote mediũ, commensurabi-
les inter se efficit res, atq; ita adæquat. neq; enim
vlla esse societas potest, nisi sit permutatio: neq;
permutatio, nisi sit æqualitas: neq; æqualitas, ni-
si etiã commensuratio sit. Ac re quidem vera fie-
ri non potest, vt quæ adeo inter se distant, com-
mensurabilia efficiantur: sed pro indigentia ta-
mẽ ratione satis cõmode fit. vnum igitur quod-
dam esse oportet atq; id ex constitutione. vnde
etiam nomisma. id est numus vocatur. hic enim
est, qui commenturabilia reddit omnia. numo
enim omnia mensurantur. Sit Domus A: minã
decem B: lectus C: sitq; A dimidium ad B:
liquidem quinq; minis domus digna esse cen-
seatur,

seatur, aut æquali re: lectus autem, id est C de-
cima sit pars ipsius B. patebit profecto quot le-
cti domui æquales euadant: nimirum quinque.

A B C
domus ————— lectus
5 ————— 10 minã ————— 1

Ira autem fieri consueuisse permutationem an-
te quã numus inueniretur, perspicuum est.
nihil enim interest an lecti quinque, pro domo
vna exhibeantur: an tantum, quanti lecti ipsi
quinque constant. Quid igitur iniuria, quid
item ius sit, dictum iam est. His ita definitis
perspicuum est iustam actionem inter adicere
iniuria & affici medium quoque esse: illud e-
nim plus habere est: hoc minus. Iustitia ve-
ro non eodem modo, quo alia superiores vir-
tutes, mediocritas est: sed ob id quia medijs est,
iniustitia autem extremorum. Ac iustitia qui-
dem est, qua iustus dicitur iusti operator ex ele-
ctione, ac distributor tã sibi ad alterum, quã
alteri ad alterum: non ita vt expendarum re-
rum maiorem partem sibi, minorem alteri ex-
hibeat, damnosarum e contrario: sed æquum ex
proportione distribuat. & alteri ad alterũ simi-
li modo. Iniustitia autem contra est, qua in-
iusti operator & distributor vnusquisque dicitur,
id autem excessus & defectus est vel vtilis
rei, vel damnosæ præter proportionem. atque
iccirco iniustitia excessus est & defectus, quia
exuperationis & defectiois est. In se qui-
dem exuperationis rei illius quæ absolute
est vtilis, & defectiois damnosæ: in aliis in
vniuersum quidem similiter, quantum tamen
ad id spectat, quod præter proportionem est,
vtrò modo inciderit, iniuste facti autem mi-

nus est iniuria affici, maius afficere. De iustitia quidem & iniustitia, quænam sit utriusque natura: de iure similiter & iniuria in vniuersum, ad hunc modum dictum iam sit.

De iniuria & iure civilibus, herilibus & familiaribus.

CAP. VI.

*Hanc partem
vsq; sibi, Nō
est autem,
non exposit
Aner.*

Quoniam vero fieri potest, ut quis licet iniuste agat, non tamen sit iniustus: qualiænam iniuste facta quispiam committens in vna quaque iniustitia iniustus continuo esse dicitur? surne, an adulter, an latro? an ita quidem nihil intererit? nam concumbere cum muliere quis posset non ignarus qua cum rem habeat: non tamen ex electionis principio, sed ex affectu id faceret? qui sanè iniuste quidem agit, non tamen est iniustus, sicut neque iur, licet furatus sit: neque adulter, licet adulterium commiserit, simili modo etiam de aliis. Quo modo sanè retaliatio ad ius sese habeat dictum iam superius est. Non est autem ignorandum id quod nunc quærimus & simpliciter ius, & civile ius esse. hoc autem est quod communio- nem vitæ affert, ut liberis hominibus & æqualibus necessaria sufficiant: atque id vel proportionem vel numero, quare quibus hoc non adest, inter eos neque ius civile esse existimandum est: sed ius quoddam, & per similitudinem. Est enim ius inter illos, quibus etiam lex est: lex autem inter eos est, in quibus est iniustitia: iudicium enim iuris & iniuriæ diiudicatio est: in quibus vero est iniustitia, in iis quoque iniuste facere est. Non in omnibus tamen, in quibus est iniuste facere, est etiam iniustitia, hoc autem est cum quis plus ex simpliciter bonis, minus

ex simp

ex simpliciter malis sibi attribuit. Propterea non sinimus dominari hominem, sed rationem: eò quòd sibi ipsi id facit, & tyrannus euadit, est autem qui dominatur, iuris ipsius custos: at si iuris, æqui etiam. Quoniam vero esse ipsi nihil amplius videtur, siquidem est iustus, non enim amplius ex simpliciter bono sibi attribuit, nisi id ipsi proportionem conueniat: siccirco alteri laborat. Atque ideo iustitiam alienum esse bonum inquit, quemadmodum etiam prius dictum est, merces igitur quædam danda est: ea autem est honor, & donum. quibus vero hæc satis non sunt, ij tyranni efficiuntur. At vero Herile ius ac paternum idem cum his minime est, sed simile, nullius enim erga sua simpliciter iniustitia est: possessio autem, & liberi quoad tantum fuerint & non separati, quasi quædam vniuersusque sunt: at sese lædere eligi nemo: vnde nullius erga se iniustitia est, igitur neque civile ius neque iniuria erit: quippe quæ & lege existant, & inter eos, in quibus esse lex potest: hi autem erant illi, quibus & dominandi, & obtemperandi æqualitas inest. Siccirco magis erga vxorẽ, quam liberos & possessiones ius est: id enim est ius familiare: quod tamen à civili etiam ipsum diuersum esse constat.

Nullius erga se iniustitia est.

De iure naturali & legitimo.

CAP. VII.

Civile autem ius aliud naturale est, aliud legitimum, naturale, quo vbiq; eandem vim habet, & non quia vel ita videtur, vel mihi me: legitimum, quòd à principio vtrum hoc an illo modo fiat, nihil refert: vbi vero fuerit institutum, refert, ut mina captiuos redimi, vt

capit

capram sacrificare, non duas oues: ea item quæ de singulis faciunt, ut Brasidæ sacrificare: nec non ea quæ suæ decretalia. Sed: nonnullis omnia esse huiusmodi videntur: quia: quod est natura, immobile est, & vbiq; eandem vim habet: quemadmodum ignis qui & hic & apud Persas vri: iura vero moueri vident. At hoc non ita est, sed quodam modo, quamquam apud Deos fortasse nullo modo est: apud nos autem est quoddam etiam naturale, quod mobile sit, licet non omne: sed est tamē aliud natura, aliud non natura. Quidā autē sit quod natura est, ex his quæ possunt aliter sese habere: & quid nō natura, sed lege & institutione, siquidē vtrāq; mobilia simili modo sunt: perspicuum est: & in aliis quoque eadem determinatio accommodabitur. natura enim dextra manus potior est: licet fieri possit, ut omnes ambidextri sint. Iura vero ex institutione & vtilitate similia mensuris sunt: non enim vbiq; sunt æquales vinarix & frumentariæ mensuræ, sed maiores sunt vbi emunt: vbi vendunt minores. simili modo non naturalia, sed humana iura, non eadem vbiq; sunt: nam neq; res publica apud omnes est eadem: sed vna tantum vbiq;: ea est secundum naturam, quæ optima est: Vnumquodque autem ius & legitimum, ut vniuersalia sese habent ad particularia, nam quæ aguntur, multa sunt: illorum autem vnumquodq; est vnum: vniuersale enim est, iniuste autem factum & iniuria, iustificatio item & ius inter se differunt: iniuria enim cum natura sit vel constitutione, cum sit iniuste factum eadit: prius vero quam facta fuerit, iniuria tantummodo est. nam vbi est facta, iniuste factū dicitur. simili modo etiā

iustif

iustificatio. Sed id tamen quod commune est, potius iuste factum: iustificatio vero iniuste facti correctio vocatur. horum autem sigillatim: qualēsnam & quot species sint, ac circa quæ versentur, postea considerandum est.

De triplici nocimento, quod aliis irrogatur.

CAP. VIII.

Cum iura vero & iniuria sint: ea, quæ diximus: & iniuste agit, & iuste quispiā, cum sponte agit. nam cum iniustus facit, neq; iniuste neq; iuste agere censendus est; nisi ex accidenti: accidit enim ut ea quæ agunt, vel iusta sint, vel iniusta. At iuste vel iniuste factum spontaneo & iniuste definitur. Cum enim spontaneū fuerit, vituperatur: tuncq; etiā est iniuste factum. Quare fit ut iniustam quidem esse quippiam possit, quod tamen nondum iniuste factum sit, nisi id etiam affuerit, ut sponte factum sit. Appello autem spontaneum, quemadmodum etiam prius dictum est; illud quod in sua quisque potestate situm cognoscens, neq; ignorans agit, aut quæ, aut quo, aut cuius: id est aut quem verberet, aut qua re, aut cuius causa: & vnumquodque illorum, non per accidens, neque per vim, ut si quis apprehensa manu ipsius alium verberet: non sponte autem ipse id faciat, non est enim in ipso fieri etiam potest, ut qui verberatur, sit pater: ipse autem hominem eum quidem esse, aut ex presentibus aliquem sciat, patrem tamen esse ignoret. simili modo quoque de illis quorum causa quippiam fit, definiendum est, hisque quæ ad actionem totam spectant. Quod autem ignoratur, aut non ignoratur, non est tamen in ipso: vel per vim fit: iniustum est. multa enim

ta enim ex iis, quæ sunt natura, scientes etiam agimus & patimur: quorum nihil neque spontaneum est, neque inuitum: ut senescere, vel mori. Sed id quod per accidens fit, tam in iustis quam in iniustis simili modo contingit. nam sicut si quis inuitus & timore inductus reddiderit depositum, is neque iusta agere, neque iuste facere dicendus est, nisi per accidens: sic pari modo qui coactus & inuitus non reddiderit, per accidens iniuria afficere, & iniusta agere est dicendus. Ex spontaneis autem alia cum electione agimus, alia sine electione. cum electione ea agimus, quæ præconsultatione sine electione, quæ nulla præconsultatione adhibita facimus. Verum, cum tres sint læsiones, quæ in societatibus eueniunt: quæ cum ignorantia fiunt, sunt peccata, cum neque quem, neque quod, neque quo, neque cuius causa existimauerat quispiam, ea egerit: vel enim non esse percussurum, vel non hoc, vel non hunc, vel non huius causa putauit: sed accidit id, cuius causa minime putarat: verbi gratia, non ut vulneraret, sed ut stimularet: aut non quem, aut non sicut volebat. Quando igitur præter rationem euenit læsio, infortunium est: quando vero non præter rationem, sed sine tamen vitio, peccatum. peccat enim quisque cum in se principium causæ habuerit: infortunata egit, cum extrinsecus. At cum cognoscens quidem, sed sine tamen præconsultatione agit quispiam, iniuste factum est: ut sunt, quæ ex ira fiunt, aliisque affectibus, qui necessarii, naturalisq; hominibus accidunt. qui in his enim lædunt, & peccant, iniuste quidem agunt, suntque hæc iniuste facta, nondum tamen iniusti ob hæc

ob hæc, neque prauis ipsi homines habentur: quippe cum læsio ipsa ex prauitate minime euenit. Nam cum ex electione læserit quispiam, tunc demum iniustus ac prauus est. Quocirca recte ea quæ ex ira fiunt, non esse ex providentia iudicantur: non enim principium affert, qui irata facit, sed qui ad iram prouocauit. Præterea neque hic factum sit necne, sed iurè an iniuria factum sit controuersia est: ita siquidem apparens iniustitia est. non enim sicut in commerciis factumne sit, contendunt, ubi necesse est alterum prauum oratione esse, nisi ex obliuione id faciant: sed de facto consentientes, iurè an iniuria id factum sit, altercantur: quod qui insidiosè fecit, minime ignorat. quare alter iniuria se esse affectum putat, alter minime. Si autem ex electione læserit, iniuste agit: & ex his iam iniuste factis iniustus est, qui iniuriam facit: cum vel præter proportionem fuerint, aut æquum. simili modo etiam iustus est unusquisque, cum ex electione iuste egerit. iuste agit autem, si tantummodo sponte agat. At ex iis, quæ inuiti agimus, alia ignoscenda sunt, alia minime, nam quæ non modo ignorantes, sed ex ignorantia committimus, sunt ignoscenda: quæ vero non ex ignorantia, sed ignorantes facimus, ex affectu tamen neque naturali neque humano, venia digna minime iunt.

De eo, quod est pati iniuriam.

CAP. IX.

Dubitare autem quisquam posset, an satis de facienda patiendaque iniuria definitum sit. Ac primum an sit id quod Euripides dixit: absurde inquiring,

Arist. Moral. Nicoma.

11

*Quomodo parentem occiderim exponam lreuis
Volens volentem, vel nolentem non volent.*

Vtrum re vera fieri possit, vt sponte quispiam iniuria afficiatur, uelene, an omne id inuitum sit? quemadmodum iniuria afficere quoq; spontaneum totum est:an spontaneum aliud, aliud sit inuitum? Et simili modo de iustificando: iuste agere enim spontaneum totum est: vt merito vtroque modo opponi debeat, & iniuria affici & iustificari: vt vel spontaneum vel inuitum vtrunque esse affirmemus. Absurdum autem videretur, si iustificari spontaneum esse totum diceremus: quippe cum nonnulli sint, qui non sponte iustificentur. Nam etiam de eo dubitaret quispiam, vtrum vnusquisq; qui iniustum aliquid passus est, iniuria quoq; afficiatur: an sicut in agendo, ita in patiendo quoque res sese habeat. fieri enim potest, vt in vtrisque ex accidenti iusta consequamur. idem autem in iniustis quoq; euenire manifestum est: quippe cum non idem sit iniusta agere & iniuste agere, id est iniuria afficere: neque iniusta pati, & iniuria affici, similiter quoque iuste agere quempiam & iustificari dicendum est. non enim potest quisquam iniuria affici, nisi aliquis sit, qui iniuria afficiat: neque iustificari, nisi iuste quispiam agat, iureque afficiat. Verum si absolute iniuria afficere est sponte ledere, sponte autem ledere, est scientem quem, & quod, & quomodo: intemperans vero sponte seipsum ledit: sponte is iniuria afficeretur: possetque fieri, vt ipse seipsum quispiam iniuria afficeret. at hoc vnum ex iis est, quæ in dubium veniant, vtrum iniuria afficere seipsum quispiam possit. Adde quod sponte etiam ob intemperantiam aliquis ab alio volente

lente iniuria afficeretur: vt hoc modo quispiam sponte affici iniuria queat. An fortasse non fecit definitio est: sed, cum dicimus ledere esse scientem & quem, & quod, & quomodo, addendum est, præter illius voluntatem qui leditur. Leditur igitur sponte aliquis, atque iniusta patitur: nullus tamen est qui iniuria sponte afficiatur, quippe cum id velit nemo: ne incontinenens quidem: sed præter voluntatem agat. nemo enim vult id, quod non esse bonum existimat. at incontinenens quod non esse agendum putat id agit: qui enim sua ipsius dat, sicut Homerus inquit Glaucum dedisse Diomedii,

Aurea pro ferreo, ac pro centena novenni.

nulla afficitur iniuria: quippe cum in ipsius potestate sit dare. iniuria vero affici, minime in ipso est: sed esse aliquem oportet, qui iniuria afficiat. Atque iniuria affici quidem non esse spontaneum manifestum est. Duo præterea ex iis quæ proposuimus, supersunt dicenda. vtrum is, qui plus præter dignitatem distribuit, iniuriam afferat, an is qui id habet, fieri ne item possit, vt se ipsum quispiam iniuria afficiat. Nam si fieri potest id, quod prius dictum est: & qui distribuit iniuria afficit, non qui habet plus: si quis alteri quam sibi plus distribuit sponte & sciens, is se ipse iniuria afficit: id quod facere modesti homines consueverunt. modestus enim eiusmodi est, vt imminui sua non difficulter patitur. An neque hoc simplex est: ex alio enim bono, si ita incidit, plus usurpauit: vt ex gloria, aut eo quod absolute honestum est. Sed soluitur etiam ex iniuria afficiendi definitione. nihil enim præter suam patitur voluntatem, vt propterea affici iniuria minime possit, sed ledatur tan-

† a. l. quo.

† a. l. quo.

tum: si modo pati ipsum quippiam dicendum est. Perspicuum quoque est, eum qui distribuit, iniuria afficere, non eum semper qui plus habet. non enim cui iniustum inest, is iniuriam facit, sed cui inest id ut sponte hoc faciat: id autem est, unde principium actionis proficiscitur: quod sane in distribuente, non in accipiente consistit. Adde quod, cum facere multis modis dicatur: & quodammodo inanimata interficiant, & manus, & seruus, cum mandauerit aliquis: hæc sane non iniuste faciunt, sed iniusta tamen committunt. Accedit quod, si ignorans iudicauit quispiam, non iniuria afficit, quantum ad legitimum ius attinet, neque iniustum iudicium est: sed quodammodo tamen iniustum, aliud enim legitimum, aliud primum ius est. Ac si sciens iudicauit iniuste, plus sibi usurpat & ipse vel gratiæ vel vindictæ: perinde quidem ac si quis iniuste facti quoque ipse partem accepit: & ille etiam, qui ob hæc iniuste iudicauit, plus habet. Etenim in illis qui agrum adiudicauit, is non agrum, sed argentum accepit. Homines autem in sua potestate situm existimant, ut iniuria afficiant, propterea etiam ius ipsum putant facile esse: quod tamen non est, rem habere enim cum vxore vicini, & percutere proximum, & manu porrigere pecuniam & facile est, & in ipsis: sed ita tamen se habentes hæc facere, neque facile, neque in ipsis est. Simili modo quoque cognoscere iusta & iniusta nullam sapientiam esse existimant: propterea quod difficile minime est ea intelligere, de quibus leges præscribunt. Verum iusta non hæc sunt nisi per accidens: sed ea sunt iusta, quæ quodammodo aguntur, & quodammodo distribuuntur. Id autem difficilissimum est

est quam salubria cognoscere: nam illic mel, vinum, veratrum, adustionem item & incisionem noscere facilius est: quomodo autem ad sanitatem afferendam, cui, & quando adhibenda hæc sint, tam est sane difficile cognoscere, quam medicum esse. Ob id autem ipsum etiam iusti hominis esse existimant nihilo minus iniuste agere: quoniam nihilo minus iustus. imo etiam magis facere vnum quodque ex his potest, nam & rem habere cum muliere, & percutere: & vir fortis scutum abicere, & in fugam versus in vtram partem velit, currere potest. Sed ignaue agere, & iniuste non est hæc facere, nisi per accidens. nam hæc facere est, cum aliquis ita se habens agit. Quemadmodum etiam mederi & sanare non est incidere, aut non incidere, vel medicamenta adhibere, aut non adhibere: sed quodammodo vtraque hæc facere. Iura autem inter eos sunt, qui bonorum simpliciter sunt participes: in quibus & excessum habent & defectum, quibusdam enim horum non est excessus, ut fortasse Diis: quibusdam nulla pars utilis est, ut incurabilibus & malis, sed nocent omnia: at quibusdam quadamtenus: atque hoc propterea humanum est.

De æquitate, æquo, & bono.

CAP. X.

Sequitur, ut de æquitate & æquo & bono, quomodo scilicet illa ad iustitiam, hoc ad ius respiciat, disseramus. Neque enim si quis recte consideret, ut idem absolute spectare, neque ut diuersum prorsus genere videtur. & interdum æquum & bonum, hominemque ipsum eiusmodi laudamus, ita ut ad alia quoque trans-

ferre hoc nomen laudando consueuerimus, æquum hominem probum appellantes: interdum, dum rationem sequimur, absurdum videtur æquum & bonum, si præter ius quiddam est, esse laudabile. vel enim ius non est honestum: vel æquum & bonum non est ius, si diuersum quid est: vel si vtrunque est honestum, idem vtraque sunt. Ac dubitatio quidem circa æquum & bonum ferè ex his contingit: in qua omnia quodammodo recte sese habent, nihilque est quod sibi aduersetur ac repugnet. nam cum æquum & bonum iuris cuiusdam æquum sit, melius ius quoddam est: neque tamen quasi diuersum aliquod genus est iure ipso melius. Ius igitur & æquum & bonum idem est. cum enim vtraque honesti sint, æquum & bonum honestius, meliusque est. Dubitatio autem hæc oritur, quia æquum & bonum ius est non secundum legem, sed legitimi iuris correctio. Cuius rei caua est, quod lex in vniuersum omnis statuitur: nec fieri potest, vt recte de quibusdam in vniuersum definiatur, in quibus enim necesse est, vt in vniuersum dicatur, recte autem id non potest: lex id sumit quod vt plurimum fit, non ignorans tanè quod peccatur. & nihilo minus tamen recte sese habet: quippe cum peccatum in lege minime sit, neque in legislatore, sed in rei ipsius natura consistat. statim enim rerum agendarum materia eiusmodi est. Quando igitur lex in vniuersum dixerit, & præter vniuersale postea quippiam congerit: tunc recte sese habet, si qua legislator omisit, absoluteque ac simpliciter loquendo peccauit, corrigatur delectus: id quod legislator etiam ipse si adesset, dixerit: & si sciuisset, ita præferentem legem instituisset.

stituisset. Itcirco ius quidem est & melius quoddam iure, non eo tamen quod absolute est & simpliciter, sed eo quod ex absolute loquendo peccat. estque ea æqui & boni natura, vt legis qua parte deficit, ob vniuersale, emendatio sit. id enim est in causa, vt etiam non omnia secundum legem sint, propterea quod vt de quibusdã lex sanciat, fieri nullo modo potest. quapropter decreto opus est: indefiniti enim indefinita etiam esse regula debet. sicut ædificationis Lesbix plumbea norma, quæ ad lapidis figuram transmutatur, neque immobilis manet: sic decretum ad res ipsas accommodatur. Quidnam igitur sit æquum & bonum, & quid ius, & quo iure melius id sit, perspicuum iam est. Ex quo etiam patet quissnam æquus & bonus vir sit: qui enim talia eligit, atque agit, neque est exactus iuris exequutor in peiorem partem, sed immittit potius, etiam si legem ad id adiutricem habeat: is æquus & bonus est: habitusque ipse æquitas, quæ quidem iustitia quædam, nec diuicius ab ea habitus est.

De eo quod est facere iniuriam sibi ipsi.

CAP. XI.

EX his quæ diximus, manifestum etiam fit, an fieri possit, vt quis iniuria seipsum afficiat, necne. Nonnulla enim sunt iura, quæ ad vniuersam virtutem spectantia à legibus sunt instituta: exempli causa, lex non iubet se ipsum quempiam occidere: quæ autem non iubet, vetat. Præterea cum quis præter legem lædit non referens læsionem, sponte iniuriam facit: qui autem sponte facit, is sciens & quem, & quomodo, facit, at qui ob iram seipsum iugulat,

sponte præter rectam legem id agit, quod lex non permittit: iniuriam igitur facit, sed cui? civitati nimirum, non sibi: quippe cum sponte patitur: nemo vero sponte iniuria afficiatur. Unde etiam ipsum civitas mulctat: et que, qui se ipsum necavit, quasi civitatem iniuria affecerit, ignominia quædam irrogatur. Adde quod neque eo modo potest quispiam se ipsum iniuria afficere, quo iniustus ille est, qui solummodo iniuste agit, & non omnino est pravius: id quod diuersum ab illo est. est enim quodammodo iniustus ita pravius, ut ignavus: non ut totam in se habens prauitatem. Quare neque secundum hanc sibi facit iniuriam quispiam: simul enim idem auferri, ac detrahi eidem posset: quod omnino nequit: sed semper inter plures esse ius & iniuriam necesse est. Nec non spontaneum, & ex electione, & prius. nam qui propterea quod passus est, idem vicissim facit: iniuriam facere minime videtur. ipse autem se ipsum iisdem simul & afficit, & afficitur. Præterea fieri posset ut sponte quispiam iniuria afficeretur. Ad hæc vero sine particularibus iniuste factis iniuriam facit nemo. at nemo vel cum sua vxore adulterium committit, vel parietem suum perfodit, vel suas ipsius opes furatur. Ac demum quod iniuria se ipsum quispiam afficiat, definitione ea soluitur, qua iniuria affici vnumquemque constitutum est. Perspicuum autem est vtrunq; tam iniuria affici, quam afficere, esse malum: alterum enim est minus, alterum amplius habere, quam sit mediocre. Quemadmodum in medicina salubris, in exercitatoria eius rei, quæ ad bonum habitum facit. peius tamen est iniuria afficere: quippe cum id cum vitio sit, & vituperabile:

bile: & cum vitio quidem vel perfecto, & absolute, vel prope. Non enim omne quod spontaneum est, est cum iniustitia. at iniuria affici sine vitio & iniustitia est: iniuria igitur affici per se minus malum est. Nihil tamen vetat, quin ex accidenti esse maius malum possit. sed ars tamen id nihil curat: quippe quæ inquit lateris dolorem maiorem esse morbum quam cæspitationem. licet ex accidenti alterum interdum euenire queat: contingat, ut ex cæspitatione aliquis ceciderit, atque ita ab hostibus captus fuerit, atque interfectus. At vero per translationem & similitudinē est ius non sibi ad se ipsum, sed sibi cum quibusdam ex suis: quanquam non omne ius, sed herile tantum vel familiare. In his enim rationibus pars animæ nostræ rationis particeps ab ea quæ est expertis, distat, ad quæ cum spectamus, esse iniustitia quædam ad se ipsum videtur: quoniam scilicet fieri potest, ut in his aliquo modo præter suas appetitiones quispiam afficiatur. Sicut igitur principi, & subdito, ita his quoque inter se esse ius quoddam videtur. Ac de iniustitia quidem, cæterisque moralibus virtutibus in hunc modum definitum sit.

ARISTOTELIS

MORALIVM NI-
COMACHIO-
RVM

LIBER SEXTVS.

SVMMÆ LIBRI.

De principijs agendi. De intellectu habitibus, scientia scilicet, arte, intellectu, sapientia, prudentia. De prudentie partibus, & his, quæ ad eam consequuntur. De sapientia, ac prudentia utilitate. De naturali virtute, ac virtutum & prudentia cõnexioni.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ.

CAP. I.

Quoniam prius diximus & medium esse eligendum, excessum neque defectum, & medium esse sicut ratio recta præscribit, hoc iam distinguamus. In omnibus enim ante dictis habitibus, quemadmodum in aliis, est quidã

scopus ac finis, in quem respiciens is qui habet rationem, intendit, ac remittit. estque quidam mediocritatem terminus, quas inter excessum & defectum esse dicimus, cum secundum rectam rationem extiterint. Ac si ita dicamus, verum quidem est, non tamen perspicuum: quippe cum in omnibus aliis studiis, circa quæ est

scientia,

scientia, verum sit dicere, neque amplius neque minus esse elaborandum, neque ociandum, sed mediocriter, atque ut recta ratio præscribit, nam qui solum hoc habet, nihil amplius cognoscet: verbi causa qualia corpori exhibenda sint: si quis dixerit, ea quæ iubet medicina, & sicut is qui ea est præditus, statuit. Idcirco oportet etiam circa animi habitus non solum vere hoc dictum esse, sed etiam determinatum, quoniam sit recta ratio, quæque eius finitio sit. Cum igitur virtutes animi diuiseremus, alias morum, alias mentis esse diximus. Ac de moralibus quidem iam differuimus: de reliquis nunc dicamus, si prius tamen de anima nonnulla exposuerimus. Superius enim duas esse animæ partes dictum est, alteram rationis capacem, alteram expertem, nunc vero eodem modo rationis capax diuidenda est. statuaturque duæ esse ratione prædita partes: vna, qua cuiusmodi res contemplamur, quatenus principia aliter sese habere non possunt: altera, qua ea consideramus, quæ esse aliter possunt. Ad ea enim quæ genere iuncta diuersa, cognoscenda, ex animæ quoque partibus diacria genere ea est, quæ ad vtrunque cognoscendum est apta: quidem ex similitudine quadam atque assimilata cognitio ipsis contingit. Quarum altera sciendi, altera ratiocinandi facultas dicatur. consultare enim & ratiocinari idem est, at de his quæ non possunt aliter sese habere, consultat nemo. Quare ratiocinatrix vna quædam pars est eius animæ partis, quæ rationis est capax. Quis igitur vtriusque harum optimus habitus sit, statuendum est: is enim est vtriusque virtus: at virtus ad opus proprium spectat.

De illa, quæ non possunt aliter se habere, consultat nemo.

De principis agendi.

CAP. II.

TRia autem sunt, quæ in anima actionis, ac veritatis dominium habent: sensus, intellectus, & appetitus. Sed ex his sensus nullius principium actionis est, id quod perspicuum est ex eo, quod bestiarum sensum cum habeant, actionis participes minime sunt. Quod vero in cogitatione affirmatio & negatio est, idem in appetitu persequitur est, & fuga. Quare cum moralis virtus habitus electivus sit, electio vero consultatrix appetitio: propterea oportet, si modo electio proba est, ut & ratio sit vera, & appetitus rectus: & eadem & illa dicat, & hic persequatur. Atque hæc cogitatio seu mens, & veritas actiua est. Contemplatiua autem cogitationis & non actiua neque effectiua bene & male esse, est verum & falsum. hoc enim totius cogitatiua opus est, sed actiua & cogitatiua veritas est, quæ appetitui recto consentanea sit. Electio igitur actionis principium est, unde est motus, non cuius causa, electionis vero appetitus, & ratio quæ alicuius causa est. Unde neque sine intellectu & cogitatione, neque sine morali habitu electio est. bona etenim actio, & quod item contrarium in actione est, sine intellectu & cogitatione, & moribus non existit. Cogitatio vero ipsa nihil movet, sed ea quæ causa alicuius est, & actiua. hæc etiã enim effectivè dominatur: quippe cum causa alicuius faciat, unusquisque qui facit: neque finis absolute, sed ad aliquid & alicuius sit, id quod fit, non tamen id quod agitur. bona enim actio finis est: finis vero ipsius est appe

est appetitus. Idcirco vel appetitivus intellectus, vel intellectivus appetitus electio est. Tale autè principium est homo. Nihil autem est eligibile, quod factum est, verbi causa, illum expugnasse eligit nemo. non enim consultat quisquam, de eo quod factum est, sed de eo quod futurum est, esseque aliter potest, quod autem factum est, quoniam factum sit, fieri nullo modo potest.

Idcirco recte. Agatho inquit:

Re nanque sola hac ipse privatur Dem.

Ut falsa minime infesta possit reddere.

Utrarumque igitur intellectivarum partium opus veritas est. Quocirca secundum quos habitus utraque maxime verum dicit, utrarumque virtutes erunt.

Habituum intellectualium enumeratio: quod scientia obiectum, & quæ proprietatis.

CAP. III.

Sumpto igitur altius principio rursus de ipsis dicamus. Sint autem ea, quibus anima affirmando aut negando verum dicit, numero quinque, hæc vero sunt ars, scientia, prudentia, sapientia, intellectus. nam existimatione & opinione fieri potest, ut mentiamur. Scientia igitur quid sit, inde manifestum est: si exquire tractare, & non sequi similitudines opus est. Omnes enim id, quod scimus, non posse aliter sese habere existimamus: quæ autè aliter esse possunt, cum extra contemplationem fuerint, an sint, necne, latent, scibile igitur necessario est: ergo æternum. quæ enim necessario sunt, absolute omnia sunt æterna: quæ autem sunt æterna, generationi, & corruptioni minime subiacent. Omnis præterea scientia eiusmodi est, ut doceri:

scibile

Quo solo privatur dem.

Contemplatiua, & a. Finis mentis opera.

Vide principium primum libri Poste.

scibile vero, ut disci posse videatur, ex præcongnitis autem sit omnis doctrina: ut in *Resolutoriis* etiam diximus. nam altera ea inductione fit: altera ratiocinatione, atque inductio quidē principium est vniuersali, ratiocinatio ex vniuersalibus. Sunt igitur principia, ex quibus constat ratiocinatio, quorum non est ratiocinatio: ergo inductio. Efficitur igitur, ut scientia quidē demonstratibus sit habitus: & quæcunque alia in *Resolutoriis* definiuimus. Quādo enim quodāmodo credit, & nota ipsi sunt principia: scit. Nam si non magis quā cōclusio, ea nota sint, scientiam ex accidenti habebit. Ac de scientia quidem in hunc modum definitur sit.

De arte.

CAP. IIII.

EIUS autem quod esse aliter potest, aliud efficiendum, aliud agendum est. Effectio autem & actio diuersum quid est, de ipsis autem his, extratiis etiā sermonibus credimus. Quare etiam habitus actiuus cum ratione ab effectiuo habitu cum ratione diuersum quid est, neque à se mutuo continentur, neque enim actio effectio, neque effectio actio est. Quoniam autem edificatoria, ars quædam est, atque id quod habitus quidam cum ratione effectiuus, neq. vlla ars est, quæ non sit habitus cum ratione effectiuus: neque vllus huiusmodi habitus, qui non sit ars: efficitur, ut & ars, & habitus cū ratione vera effectiuus idem sit. Ars autem omnis circa generationem veritatur, comminisciturq; & contemplatur, ut eorum aliquid fiat, quæ & esse & non esse possunt: quorumque principium est in eo qui facit, non in eo quod efficitur. Neq. enim eorum

eorum est ars, quæ ex necessitate vel sunt vel sunt, neque eorum, quæ sunt secundum naturam, in se enim hæc principium habet. Quia autem effectio & actio diuersum quid est, non actionis, sed effectiois esse attem necesse est: & quodammodo circa eandem veratur & ars & fortuna, sicut etiam Agatho inquit:

Fortunam amat ars, artem ipsa fortuna inuicem.

Ars igitur, sicut dictum est, habitus quidam est cum ratione vera effectiuus: inertia autem e contrario, habitus cum ratione tantā effectiuus, circa id quod aliter esse a que aliter potest.

*Quid sit
ars: quæ adque
inertia.*

De prudentia.

CAP. V.

DE prudentia vero ita statuere possemus, si consideraremus quōnam esse prudentes dicamus. Videtur igitur prudentis viri esse proprium, posse recte consultare de iis quæ sibi ipsi bona sunt, atque vtilia, non ex parte, ut quænam ad sanitatem & robur conferat, sed quæ ad bene viuendum in *†* vniuersum. Cui rei argumento illud est, quod eo. etiam, qui circa aliquid consultant, prudentes appellamus, cum ad finē alium quem bonum de iis quorum non est ars, recte ratiocinantur. Quare in vniuersum quoque is erit prudens, qui est consultatorius. De iis vero, quæ aut esse aliter non possunt, aut neque ut tub actionem ipsius cadere. consultat nemo. Quapropter si modo scientia est cum demonstratio: & eorum quorum principia possunt aliter se habere, nulla est demonstratio. omnia enim possunt aliter se habere: de necessariis autem non licet consultare: prudentia neque scientia, neq. ars esse vllō modo poterit. Scientia quidem, propter

† a. l. vniuersum.

propterea quia id, quod in actionem venit, esse aliter potest: ars, quoniam aliud actionis, & aliud effectiois genus est. Restat igitur ut prudentia habitus sit vera cum ratione actus circa ea que & bona & mala homini sunt. Nam effectio- nis finis diuersum quid ab ea extractionis vero, non semper. ipsa enim bona actio finis est. Propterea Periclem atque huiusmodi viros prudētes esse existimamus, quia & que sibi & que aliis hominibus sunt bona, possunt contemplari, eos autem esse tales putamus, qui familiares & ciuiles sunt. Inde etiam est quod temperantiam *σωφροσύνη* appellamus, utpote prudentiam conseruantem. talem enim existimatione conseruat: quippe cum iucundum & molestum non omnem existimationem corrumpat, & peruertat, verbi causa triangulum tres angulos duobus rectis aequales habere, vel non habere: sed eas tantum que ad agendas res spectant. Principia enim agendarum rerum sunt id: cuius causa res aguntur; illi autem qui aut voluptate. aut dolore corruptus est, principium statim non apparebit, neque eius causa, atque ob id omnia eligi, atque agi oportere. vitium enim eiusmodi est, ut principium corrumpat: Quamobrem necessesse est prudentiam habitum esse cum ratione vera actuum circa ea que humana bona sunt. Iam vero artis est virtus, prudentia autem minime. Atque in arte quidem qui sponte peccat, magis eligendum est, minus, qui in prudentia idem facit, sicut etiam circa virtutes. Igitur prudentiam non artem, sed virtutem quandam esse manifestum est: Cum autem duæ sint animæ partes, que rationis capaces sunt, prudentia alterius virtus esse videtur, id est opinatiæ: nam circa

id quod

id quod aliter se habere potest & opinio & prudentia versatur. Adde quod neque habitus est duntaxat cum ratione, cuius rei indicium est, quod eiusmodi habitus esse obliuio potest, prudentia non potest.

De intellectu.

CAP. VI.

Quoniam vero scientia de vniuersalibus ac necessariis existimatio est: rerum autem demonstrabilium, scientia que omnia principia sunt: cum ratione enim est scientia: efficitur, ut principij rei scibilis neque scientia, neque ars, neque prudentia esse possit. Quod enim est scibile, demonstrabile est: hæc autem circa ea versantur, que esse aliter possunt. Sed neque vero sapientia horum est. sapientis enim est, de nonnullis habere demonstratione. Si igitur ea quibus verum, & nunquam falsum dicimus circa ea que vel possunt, vel non possunt aliter euenire, sunt scientia & sapientia & prudentia, & intellectus: ex tribus autem horum esse nihil potest, tria dico, prudentiam, sapientiam, & scientiam, restat intellectum esse principiorum.

De sapientia.

CAP. VII.

Sapientiam autem in artibus attribuere illis consueuimus, qui absolutissimi in ipsis sunt: vnde Phidiam sapientem marmorarium, Polycletem statuarium sapientem dicimus, nihil aliud hic sapientia nomine quam artis ipsius virtutem significantes. Ceterum esse alios quosdam omnino, non ex parte sapientes existimamus, neque alia aliqua in re sapientes: quem-

Arist. Moral. Nicom.

k k

*Prudentia
definitio.*

admodum inquit Homerus in Margite:
*Is nec fossor erat, nec erat rēhusus arator,
 Aut alia re aliqua sapiens, sic numina diuūm
 Concessere.*

Quapropter exactissimam scientiarum esse sapientiam manifestum est. Sapientem igitur non solum ea quæ ex principiis sunt cognoscere, sed etiam circa principia ipsa verum dicere oportet. Quare sapientia erit intellectus & scientia: ac quasi habens caput scientiarum præstantissimarum. Absurdum enim est, si quis scientiam civilem, aut prudentiam honestissimam esse existimat, nisi scilicet homo sit optimum omnium quæ in mundo sunt. Nam si salubre & bonum hominibus ac piscibus diuersum est, album autem & rectum idem, sapiens quoque idem, prudens diuersum esse omnes assueverunt, id enim singula quod circa seipsum quod bene se habet, considerat, prudens esse dicerent, et quæ seipsa committerent. Vnde etiam bestias nonnullas prudentes esse inquirunt, quæcunque in vita traducenda providēdi habere vim quādam videntur. Perisicuum autem est civilem & sapientiam eandem esse nullo modo posse, nam si eam quæ circa sibiipsis vitia versatur, sapientiam dicent, multe erant sapientiar. non enim vna est quæ omnium animalium bonum consideret, sed singulorum diuersa, nisi scilicet vna quoque sit medicina circa omnia, quæ sunt. Quod si hominem ceterorum animalium optimum esse dixerint, id nihil refert: quandoquidem homine alia natura sunt longe diuiniora, ut ea quæ sunt manifestissima, ex quibus mundus constitutus est. Constat igitur ex his quæ dicta sunt, sapientiam esse rerum præstantissimam

rum natura scientiam & intellectū. Vnde Anaxagoram & Thalem atque huiusmodi homines, cum ignorare ea quæ sibi vitia sunt, viderint, non prudentes, sed sapientes esse dicunt: ac superuacua quidem, & admiranda, & difficilia, & diuina cognoscere ipsos asserunt, sed inutilia tamen: propterea quod non humana bona inquirunt, prudentia autem circa humana bona versatur, atque ea quæ in cōsultationem cadūt. Prudentis enim id maxime opus esse dicimus, ut recte consuleret: de illis autem cōsultat nemo, quæ euenire aliter nequeunt: neque de his quorum finis aliquis non est, atque is eiusmodi, ut agendum bonum sit. Bonus autem cōsultor absolute ille est, qui quod optimū homini ex agendis rebus est, coniectura assequi ratiocinando potest. Adde quod neque vniver salium tantum prudentia est, sed opus est, ut singula etiam cognoscat. est enim actiua, at actio circa particularia versatur. Hinc fit, ut nonnulli etiam nescientes nonnullis scientibus actuosiores sint: & in reliquis illi qui sunt periti, nam si quis leues quidem carnes cognouerit, faciles concoctu esse, & salubres; quæ tamen leues sunt, ignoretis profecto sanitatem non efficiet, sed ille efficiet magis, qui auium carnes esse leues & salubres sciuerit, prudentia vero actiua est. Quare vel vtraque, vel hanc potius habere oportet. Esset autem quædam etiam hic architectonica ac princeps.

De partibus prudentia.

CAP. VIII.

ATque est quidem & civilis prudentia idem habitus: essentia tamen ipsis eadem non est. Eius autem prudentiæ, quæ circa civitatem ver-

Vide consimile in proemio Metaphys.

atur, altera est vt architectonica ac præses, quæ est legislatrix: altera vt particularis, quæ communi nomine ciuilis appellatur: atque hæc actiua est consultatiua. decretum enim vt pote extremum agēda res est. Iccirco ciuitatem administrare hi tantummodo dicuntur. hi enim perinde ac manuales artifices soli agunt. At vero prudentia etiam maxime ea esse videretur, quæ circa seipsum & vnū quispiam vitur, atq; hæc communi nomine prudentia appellatur, illarū autem alia familiaris, alia legislatrix, alia ciuilis dicitur: atque huius altera consultatiua, altera iudicialis. Species igitur cognationis quædā esset, sibi ipsi prospicere: sed differentiam magnā tamen habet, videturque ille qui sua cognoscit, in hisque versatur, prudens, ciuiles autem & negociosi. Vnde etiam Euripides:

*Quo nanque pacto valeo prudens dicere?
Cui sic licebat inter alios milites
Negocio esse sine vilo, & equam sumere
Partem bonorum catero cum exercitu?
Nam curiosos, atque agentes plurima
Odicere diui.*

Querunt enim quod sibi bonum est: idque agendum esse existimāt. Ex hac igitur opinione euenit, vt prudētes hi sint: tamen si fortasse vnius cuiusque bonum sine familiari & ciuili nō est. Præterea vero quomodo propriū vnus cuiusque bonum administrare oporteat, obscurum est, atque idcirco considerandum. Huiusce autem rei iudicium quoque illud est, quod iuuenes licet geometrici & mathematici, atque in eiusmodi rebus sapientes euadant: prudentes tamen euadere non videntur. Causa autem ea est, quod particularium est prudentia, quæ ex experientia

† a.l. prou. non est. experientiā enim temporis afferet longitudo. Nam illud etiam consideratione dignū videtur: quid sit, quod puer heri mathematicus potest, sapiens, aut naturalis nō potest. An quia illa per abstractionem sunt, horum autem principia ab experientia fumuntur: & hæc non credunt quidem iuuenes sed dicūt: illorum vnum quodque quid sit, obscurum non est. Præterea error in consultando, vel circa vniuersale, vel circa singulare cōtingit. vel enim omnes aquas ponderosas esse prauas, vel hanc esse ponderosam ignorat quispiam. Prudentiam autem non esse scientiam perspicuum est. est enim vltimi, sicut diximus: quippe cum eiusmodi sit id quod in actionem cadit. Vnde etiā intellectui opposita est. ille enim est terminorum, quorum nulla ratio est: hæc vltimi, cuius non est scientia, sed sensus, neque is proprius, sed eiusmodi; quo sentimus, in mathematicis triangulum esse vltimū. sistet enim etiam illic, sed hic sanè sensus magis est qui est prudentia: ille species altera est.

De bona consultatione.

CAP. IX.

IAm vero querere & consultare inter se differunt, consultare enim querere aliquid est. Oportet autem de bona cōsultatione, quidnam sit, statuere: vt rum scientia aliqua, an opinio, an bona coniectatio, an aliquod aliud genus. Scientia quidem non est. non enim de iis quæ sciunt. inquirunt, bona autem consultatio, consultatio quædam est: qui, vero consultat querit, & ratiocinatur. Sed neque bona coniectatio est: quippe cum & absque ratione, & citum quid bona

† a.l. prudētia.

† a.l. curiosi.

Præterea mathematici euadūt, prudentes minime.

coniectatio sit: longo autem tempore consultet. Vnde aiunt, cito agenda esse que consultaue- rit: tarde vero ac diu consultandū. Adde quod soler- tia & bona consultatio diuersa inter se sunt. soler- tia vero bona quædā coniectatio est. Neq; ve- ro bona consultatio opinio vlla est, sed quoniam errat, qui male consultat: qui bene, recte id facit bonam consultationem esse rectitudinem quan- dam perspicuum est: quæ tamen neque scientiæ est, neq; opinionis, scientiæ siquidē neq; recti- tudo vlla est, neq; error: opinionis autē veritas rectitudo est. Accedit, quod definitum iam om- ne id est, cuius est opinio. Quæ etiam neq; sine ratione, bona consultatio est: cogitatione igitur est inferior: quippe cum nondum sit enuncia- tio, nam opinio non inquisitio, sed enuntiatio iam est, qui autem consultat, siue bene, siue ma- le id faciat, quærit ali- quid, ac ratiocinatur. Sed bona consultatio consultationis rectitudo quæ- dam est. ideo primum quid sit, & circa quid versetur consultatio, est querendum. Quoniam vero rectitudo pluribus modis dicitur: non om- nem rectitudinem esse bonam consultatio- nem perspicuum est. incontinens enim & pra- uis quod proponit sibi ratiocinando videre, assequetur: vt ita recte quidē consultauerit: ma- gnum tamen malum sibi compararit. At bene consultasse esse bonum quoddam videtur, talis enim rectitudo consultationis bona consultatio est, quæ ad bonum assequendū spectat. Sed fieri tamen potest, vt falsa ratiocinatione id asse- quatur, quodque oportet facere assequamur, per quod tamen oportet, non assequamur: sed me- dius terminus falsus sit. quare neq; eadem erit bona consultatio, quæ quod oportet quidem assequat

assequetur quispiam, non tamē per quod oportet. Præterea fieri potest vt multo tempore ali- quis aliquis vero cito consultans quippiam as- se quatur. ergo neque illa adhuc bona consul- tatio est: sed ea rectitudo, quæ secundum vtili- tatem & id quod oportet, & sicut, & quando, existit. Fieri item potest, vt & absolute bene cō- sulter quispiam, & ad quendam finem. Bona ita- que consultatio absolute ea est, quæ ad finē ab- solute: quædam vero bona consultatio, quæ ad quendam finem spectans perficitur. Si igitur pruden- tium est bene consultare, bona consultatio rectitudo ea esse videretur quæ secundum vtili- tatem ad quendam finem spectat, cuius pruden- tia vera existimatio est.

De perspicacia.

CAP. X.

IAm vero perspicacia quoq; est & hebetudo, quibus homines perspicaces atq; hebetes di- cimus. neq; omnino idem cum scientia vel opi- nione hæc est: omnes enim essent perspicaces. neq; est vna aliqua ex singulis scientiis: verbi causa neq; medicina: de salubribus enim esset. neq; geometria: nam circa magnitudines ver- saretur. neq; enim de iis quæ semper sunt, & mo- tu carent, perspicacia est, neq; de iis quæ quo- modolibet fiunt: sed de quibus dubitaret quis- piam, atq; consultaret. Ideo circa eadem quid- em, circa quæ prudentia, versatur: idem tamen prudentia & perspicacia non est. prudentia e- nim præceptiua est: quid enim agendum aut nō agendum sit, finis est ipsius: perspicacia vero iu- dicatiua tantummodo. idem namq; est perspi- cacia & bona perspicacia: perspicaces siquidē

etiam bene perspicaces sunt. Neq; vero habere, neq; acquirere prudentiam per spicacia est: sed sicut perspicere dicitur discernere, cum scientia quispia viturita quoq; cum opinione vitur ad ea iudicanda, de quibus prudentia est, alio dicente: & iudicanda quidem recte: bene enim & recte idem est: & inde nomen hoc venit perspicacia, qua bene perspicaces homines sunt, ex ea scilicet quae in discendo consistit. discernere enim sapienter, perspicere dicimus.

De sententia.

C A P. X I.

IAm quae vocatur sententia, qua bene sentientes, & habere sententiam quosdam dicimus, est aequi & boni viri iudicium rectum. Cui rei id argumentum est, quod aequum & bonum virum maxime esse ad consentiendum, id est ignoscendum idoneum dicimus: aequitatem vero esse, habere consensionem & veniam circa singula. consensio autem sententia est iudicatiua recta aequi & boni viri: at recta ea est, quae est veracis. Sunt autem omnes habitus consentaneae ad idem tendentes: nam & sententiam, & perspicaciam, & prudentiam, & intellectum ad eisdem referentes dicimus: dum & sententiam, & intellectum iam habere, & prudentes, & perspicaces appellamus. omnes enim facultates haec ultimarum sunt & particularium. Atque in eo quidem quod ad iudicandum idoneus quispiam est, de iis quae egit prudens, perspicax & bene sentiens, seu consentiens erit: nam aequa communia bonis omnibus sunt, in eo quod ad alium spectant. Agenda autem res ex iis sunt, quae particularia & ultima omnium sunt, nam & prudentem oportet ea cognos

cognoscere: & perspicacia & sententia circa agenda versatur, at haec ultima sunt. Intellectus quoque ultimus est in vtranque partem. primorum enim & ultimarum terminorum intellectus est, non ratio. ille quidem, qui in demonstrationibus versatur, immobilium terminorum, & primorum: alter qui in actuius consistit, ultimi, & eius quod euenire aliter atque aliter potest, & alterius propositionis. Haec enim eius cuius causa aliquid est, principia sunt: quippe cum ex singularibus vniuersalia existant, quorum sane habere sensum oportet: is autem sensus intellectus est. Quocirca esse etiam haec naturalia videntur ac sapiens quidem natura nemo est: sed sententiam habet, & perspicaciam, & intellectum. Iudicium cuius illud est, quod haec sequi etiam aetates existimamus: talisque aetas intellectu & sententia praedita est, quasi causa ex natura ipsa sit. Ideo & principium & finis intellectus est. ex his enim, & de his demonstrationes sunt. Quare peritorum hominum & seniorum seu prudentum pronuntiationibus & opinionibus absque demonstratione, non minus quam demonstrationibus attendendum est, quia namque ex ipsa experientia visum habent, principia intuentur. Quid igitur sapientia & prudentia sit: & circa quae vtraque versetur: tum alterius alteram animae portionis virtutem esse, dictum iam est.

De utilitate sapientiae & prudentiae.

C A P. X I I.

Dubitaret autem quispiam de ipsis his habitibus quae in re vtilis sint. sapientia enim nihil contempletur quo fieri homo felix possit: quippe cum nullius sit generationis: at prudentia

tia hoc quidem habet, sed cuius causa opus ipsa
 est? siquidem prudentia est, quæ circa ea versa-
 tur, quæ iusta, & honesta, & bona homini sunt:
 ea autem sunt huiusmodi, cum agere vitæ boni
 est, ac nihilo magis ad agendum idoneus eod quod
 cognoscimus: ipsa hæc, sedum, siquidem habitus
 virtutes sunt: quemadmodum neque salubria, ne-
 que bonæ habitudini convenientia, quæ non eod
 quod faciunt, sed quia ex habitu existunt, ita di-
 cuntur. nihilo enim ad agendum idonei magis
 ex eo sumus, quod medicinam aut exercitatoriam
 habemus. Quod si non horum causa prudentia
 statuenda est, sed ut probi fiant: iis sanè qui probi
 sunt, nihil erit vitæ: quin etiam neque iis qui non
 habent: quippe cum nihil referat, habeantne ali-
 quis, an habitibus aliis obediat: factis que nobis
 fit: quemadmodum & in sanitate. nam quamuis
 sani esse velimus, medicinam tamen non disci-
 mus. Accedit ad hæc quod absurdum esse vide-
 retur, si principalior & præstantior quam sapien-
 tia ea esset, quæ ipsa esset deterior: quæ enim fa-
 cit, circa singula dominatur, atque imperat. De
 his igitur dicendum est: nunc enim de ipsis tan-
 tum dubitationem exposuimus. Primum itaque
 utraque per se necessario esse expetendas dici-
 mus, cum utriusque animæ portionis virtutes
 sint, licet neutra ex ipsis quicquam efficiat. Deinde
 etiam efficiunt quidem, non tamen ut medicina
 sanitatè: sed ut sanitas bonæ habitudinis opera-
 tiones, sic sapientia felicitatè. cum enim totius
 virtutis pars sit, dum habetur, atque operatur, se-
 licem facit. Præterea opus & ex prudentia & ex
 morali virtute perficitur. virtus enim proposi-
 tum scopum: prudentia quæ ad ipsum tendunt, re-
 cta efficit. Quæ autem animæ partis, id est al-

triciis,

triciis, nulla talis virtus est: quippe cum in ea age-
 re aut non agere sicut minime sit. At vero de eo,
 quod ex prudentia ad agenda vel honesta vel ius-
 ta nihilo aptiores sint homines, paulo altius
 incipiendum est, hoc sumpto initio: quemadmo-
 dum iusta agentes nonnullos nondum esse ius-
 tos dicimus, ut eos qui ea quæ à legibus præci-
 piuntur, vel inuiti faciunt, vel ex ignorantia,
 vel ob aliquid aliud, & non ob ipsa, cum tamen
 ea agant, quæ oportet, quæque bonum virum de-
 cetera licet, ut quodam modo se habens quis-
 piam singula agat, ut bonus sit: id est ex electio-
 ne, & ipsorum eorum causa quæ aguntur. Ele-
 ctionem igitur rectam virtus facit: quæcumque
 autem natura comparatum est, ut illius causa
 agatur non virtutis, sed alterius facultatis sunt.
 Attendendum autem est, ac de his manifestius
 dicendum est itaque facultas quædam quam cal-
 lidi: atem vocant: ea est talis, ut quæ ad suppo-
 situm scopum conducunt, agere possit, atque assè-
 qui: atque hæc quidem si propositum honestum
 sit, est laudabilis: si prauum, versutia est. Unde
 etiam prudentes callidos, & versutos esse dici-
 mus. Prudentia vero hæc facultas non est: non
 sine tamen facultate hac existit: sed habitus ocu-
 lo huic animæ non absque virtute acquiritur,
 sicut diximus, & perspicuum est. Ratiocinatio-
 nes enim agendarum rerum principium habet,
 quando quidem eiusmodi est finis, & quod opti-
 mum est: quodcumque illud iuerit. Sit enim verbi
 causa, quod inciderit: id nisi bono viro non ap-
 paret: propterea quod distorquet prauitas, fa-
 citque: ut circa actiua principia tallamur. Quare
 non posse quempiam prudentem esse nisi bo-
 nus sit, manifestum est.

Di

De naturali virtute. & de virtutum & prudentiæ connexione.

CAP. XIII.

Sed considerandum rursus etiam de virtute sest: nã simili modo quoq; virtus sese habet, sicut prudentia eũ calliditate non idem quidẽ, sed simile tamen quid est: ita virtus naturalis cum ea, quæ proprie virtus dicitur. Omnibus enim singuli ex moribus esse quodã modo natura videtur, nam & iusti & temperantes & fortes sumus, & cætera statim ab ipso ortu habemus. Sed aliud tamen est quod quarimus, vt proprie bonum sit, & talia alio modo adsint. Etenim pueris & bestiis naturales insunt habitus: sed sine intellectu, & mente esse noxij apparent. Cæterum tantum inspicere videntur: quod quemadmodum in corpore valido quod sine visu mouetur, contingit, vt vehementer erret, propterea quod visu caret: ita quoq; hic euenit. ¶ si intellectum acceperit, in agendo differt: atque habitus licet similis sit, proprie tamen virtus tunc erit. Quare quemadmodũ in opinatiua parte duæ species sunt, calliditas, & prudentia: ita in morali duæ quoq; sunt: quarum altera virtus naturalis, altera proprie virtus est: atque harũ ea quæ proprie virtus est, non sine prudẽtia existit. Vnde etiã omnes virtutes prudẽtias esse inquit: & Socrates partim recte querebat, partim errabat, quod enim prudẽtias esse omnes virtutes opinabatur, errabat: recte dicebat, quod nõ sine prudẽtia esse eas assererat. Signũ autẽ illud est, quod nunc omnes cum definiunt virtutẽ, vbi habitũ eam esse dixerunt, & ad quæ est, adiungunt secundũ rectam rationẽ, recta au-

tem

tem ratio est, quæ secundũ prudentiã existit. Videntur igitur vaticinari quodam modo omnes talem esse habitum virtutem, qui secundũ prudentiam existit. Paululum tamen transeundum est, virtus enim non tam secundũ rectam rationem, quàm cum recta ratione habitus est: at recta de huiusmodi ratio est prudentia. Ac Socrates quidem rationes virtutes esse existimabat: scientias enim eas esse omnes dicebat: nos cum ratione esse arbitramur. Ex his igitur quæ dicta sunt, constat neq; proprie bonum esse sine prudẽtia, neq; prudẽtiam sine morali virtute quempiam posse. Quin etiam ratio illa hinc solui potest, quæ separatas esse inter se virtutes differeret aliquis: eo quod idem ad omnes aptissimum minime sit, atque iccirco alias iam, alias nondum acquisierit, hoc siquidem in naturalibus virtutibus licet: in iis vero quibus absolute bonus vocatur quispiam, non licet simul enim cum prudentia, quæ vna est, omnes existant. Perspicuum autem est & prudentia esse opus: etiam si non esset adũua, propterea quod partis animæ virtus est: & sine prudẽtia & virtute esse electionem rectam non posse: eo quod hæc finem: illa quæ ad finem tendunt vt agamus, facit. At vero neq; præsidet sapientiæ: neq; melioris quàm ipsa partis est, quemadmodum neque sanitati medicina: neq; enim ipsa vititur, sed vt fiat providet, quocirca illius causa præcipit, non autem illi. Simile præterea illud est, si quis ciuilem, propterea quod de omnibus præcipit, quæ in ciuitate sunt: Diis præesse ac dominari etiam diceret.

ARIST

ARISTOTELIS

MORALIVM NICHOMACHIO-

RVM,

LIBER SEPTIMVS.

SVMME LIBRI.

De heroica virtute. De continentia. & earum oppositis. De continente. & incontinente. De voluptate. & ipsius speciebus, ac de dolore.

De heroica virtute. continentia. & earum oppositis.

CAP. I.

Est hæc alio sumpto initio dicendum est, rerum circa mores lugèdaturum tres species esse, vitium, incontinentiam & feritatem: quarum duabus quæ sint contraria, manifestum est: alterum enim virtutem, alterum continentiam

vocamus, feritati autè maxime conuenire quispiam diceret virtutem, quæ supra nos est, heroicam quandam, ac diuinam, quemadmodum Homerus Ariamum de Hectore dicentem inducit, eò quòd valde erat bonus,

- Non hominis mortalis filius ille

Esse videbatur, sed magna è stirpe deorum.

Quòd si ex hominibus, sicut dicunt, ob virtutis excellentiam diuini efficiuntur: huiusmodi quidam

dam scilicet esset habitus, qui feritati opponitur. Nam sicut bestiarum neque vitium est, neque virtus, ita neque Dei: sed hæc præstantius quid virtute, illa diuersum quoddam à vitio genus est. Quoniam vero rarum est, vt vir diuinus sit: quemadmodum Lacones, cum alii eum valde admirantur, diuinus, inquit, vir est: sic & ferinus natura inter homines rarus aliquis est: maxime tamen inter Barbaros reperitur, fuit vero nonnulla etiam ex morbis, & læsionibus, quin etiam eos homines, qui vitii exuperant, ita infamamus. Sed de tali quidem affectione posterius mentio quædam faciendam est, de vitio autem dictum est prius. De incontinentia vero & mollitie, & deliciis nunc est differendum: de continentia, item & tolerantia, neque enim quasi iidem cum virtute & prauitate habitus sint, neque vt diuersum genus, vtraque harum existimanda est. Oportet autem, sicut in aliis fecimus, ponere ea quæ apparent, & prius dubitare, deinde ita demonstrare, ac maxime quidem omnia illustria & probabilia circa hos affectus: sin minus, pleraque, & præcipua producere debemus, nam si soluantur ea, quæ difficultatem habent, illustria vero & probabilia relinquuntur satis erit demonstratum. Videtur igitur continentia & tolerantia ex bonis & laudabilibus: incontinentia vero, & mollities est prauis & vituperatione dignis rebus esse. Idem quoque esse continens & perstans in consilio rationis, idem incontinens & è rationis consilio excedens, atque incontinens quidem cognoscens praua esse quæ agit, ob affectum tamen agit: at continens cum prauas sciat esse cupiditates, ob rationem eas non sequitur, Temperantem quoque continentem

tinentem & toleratē esse dicunt.atq; eum qui eiusmodi sit, alij omnem esse temperantē asserunt, alij minime: & intemperantē incontinentē & incontinentē intemperantem confuse, alij diuersos esse aiunt. At prudentē interdum negant esse posse incontinentem: interdum nonnullos qui sint prudentes & callidi, esse incontinentes affirmant. adde quod incontinentes & iræ, & honoris, & lucri etiam dicuntur. Atque ea quidem quæ dicuntur, huiusmodi sunt.

De continente & incontinente.

CAP. II.

Dubitaret autem quispiam quo modo recte existimans aliquis agat incontinēt. Nam vt sciens quispiam agat, aiunt nonnulli fieri nullo modo posse. absurdum enim est si adsit scientia, vt existimabat Socrates, aliud quid dominari, ac quasi mancipium hominem trahere. Socrates enim aduersus rationem omnino pugnabat, quasi nulla esset incontinentia: neminem siquidem aiebat existimantem præter id quod optimum est, agere, sed ex ignorantia. quæ sanè oratio iis aduersatur quæ euidenter apparent. quærendūmq; est circa affectū si ex ignorantia agit quispiam, quis ignorantis modus sit. nam non existimare qui incontinenter agit, agenda esse ea quæ agit, antequam in affectu sit constitutus, manifestum est. Sunt autē nonnulli, qui alta concedunt, alia non. scientia enim nihil esse potentius concedit: illud nō dant, præter id quod visum fuerit melius, agere neminem. ac propterea inquirunt incontinentem non scientiam, sed opinionem habentem à voluptatibus superari. Veruntamen si opinio,

io, non scientia, neque valida existimatio est, quæ resistit, sed remissa, qualis est in ambigentibus: venia danda est quod non in his persistat quispiam aduersus vehementes cupiditates. at prauitati, aut alicui ex aliis vicuperatione dignis rebus venia non datur. Prudentia igitur resistente id sit: validissima enim res ea est. sed est absurdum. fiet enim vt idem simul & prudens sit & incontinens. ac facere sponte prauissima quæque prudentis esse nemo diceret. Præterea ad agendum idoneum esse prudentem superius demonstratum est: quippe qui vltimorum quidam sit, & virtutes reliquas habeat. Adde quod si continens ex eo est quod vehementes & prauas habet cupiditates: neque temperans erit continens, neque continens temperans: propterea quod neque quod nimium est, neque prauas habere cupiditates est temperantis: sed tamen oportet. Nam si bonæ sint cupiditates, habitus qui prohibet, ne eas sequamur, prauus est: qua re efficietur vt non omnis continentia honesta sit. si imbecillæ vero sint & non prauæ, nihil egregium erit: si prauæ & imbecillæ, nihil magnum. Præterea, si continentia facit, vt in omni opinione persistamus etiam in falsa, praua est: si item ab omni opinione exturbat incontinentia, aliqua incontinentia reperietur, quæ honesta sit: vt Sophoclis Neoptolemus in Philoctete. laude dignus enim est, cum in iis quæ ipsi Ulysses suaserat, quia mentiri ægre ferebat, non persistet. Quin etiam captiosa ratio mentiens, dubitatio est. dum enim volunt incredibilia conuincere, vt si assequuti fuerint, arguti esse videantur: facta ratiocinatio dubitatio euadit. vincta enim mens est, dum stare quidem non vult,

propterea quòd non placet quod conclusum est: quia tamen quomodo soluat rationem non habet, progredi non potest. Euenit autem ex quadam ratione, vt imprudentia cum incontinentia virtus sit. contraria enim agit ob incontinentiam quàm existimet: mala autem esse bona, non esse que agenda existimat: quare bona & non mala aget. Accedit quòd qui ex eo quòd persuasus est, & ex electione iucunda & agit & seclatur, melior esse eo videretur, qui non ex consilio, sed ex incontinentia eadè agit. aptior enim est, vt curetur: quippe qui admittere dissuasionem possit. at incontinens ei proverbio est obnoxius, quo dicimus, Quando aqua fauces strangulat, quid amplius bibere opus est? nam si non persuasus esset ea quæ agit, si dissuaderetur, desisteret: nunc autem persuasus, nihilominus alia agit. Insuper si circa omnia incontinentia & continentia versatur, quis absolute incontinens erit? nam omnes incontinentias qui habeat, est nemo. quosdam autem absolute esse dicimus. Ac tales quidem dubitationes incidunt. ex his autem alia tollenda sunt, alia relinquenda: quippe cum dubitationis solutio nihil aliud quàm inuentio sit.

Dubitationis solutio nihil aliud quàm inuentio est.

Quoniam pacto incontinentes agant.

C A P. I I I.

Primum igitur considerandum est, vtrum cognoscentes necne, agant, & quomodo cognoscentes. deinde circa quæ incontinens & continens, hoc est vtrum circa omnes voluptates & ægritudines, an circa definitas aliquas statuendus sit. tum vtrum continens & tolerans idem sit, an diuersus. & simili modo de cæteris que

quæ cognata cõtemplationi huic sunt. Initium autem considerationis est, vtrum continens & incontinens in eo quòd circa quædam, an in eo quòd quodammodo versantur, habeant differentiam. id autem quod dico tale est: vtrum incontinens ex eo quòd circa talia versatur tantummodo, sit incontinens, an ex eo quòd quodammodo versatur, an non, sed ex vtrisque. Deinde an incontinentia & continentia circa omnia versetur, necne. qui enim absolute est incontinens, non circa omnia versatur, sed circa quæ intemperans: neque absolute ad ea sese habet: idem enim cum intemperantia esset: sed eò quòd hoc modo habet, ille enim ex electione dicitur præsentem voluptatè semper esse persequendam existimans: incontinens vero cum non existimet, persequitur. Nam si vera opinio, & non scientia sit, ex qua incontinenter agunt homines, nihil ad rationem id refert: cum nonnulli ex iis qui opinantur, non ambigant, sed certo se scire existiment. Si igitur opinantes propterea quia leuiter credunt, magis quàm scientes præter existimationem suam agent: scientia ab opinione nihil differet. nonnulli enim sunt, qui nihilo minorem iis quæ opinantur, quàm alij iis quæ sciunt, fidem adhibeat. id Heraclitus ostendit. Sed quoniam duobus modis scire dicimus: tam enim dicitur scire, qui habet scientiam & ea non vitur, quàm qui vitur: differentia erit, si quis agat ea quæ non debet, dum habet quidem scientiam, sed non cõtemplatur, & dum habet, & cõtemplatur: hoc enim videtur absurdum: sed non, dum non cõtemplatur. Præterea cum duo propositionum modi sint, nihil vetat, quo minus qui vtraque habet, præter scientiam

agat, dum vniuersali vtitur, & non particulari. particularia enim ea sunt, quæ in actionem veniunt. Diuersum autem est vniuersale: alterum enim in ipso, alterum in re est: vt omni homini sicca conferre: & ipsum esse hominem: vel siccum esse quod huiusmodi est: an vero hoc huiusmodi sit, aut non habet, aut non operatur. Ex his igitur modis incredibile est quanta differentia futura sit: vt si ita cognoscat quispiam, nihil absurdum: sin aliter, mirandum videatur. Ad hæc habere scientiam alio modo contingit hominibus, quam dictum sit. nam dum habet quis, & ea non vtitur, diuersum esse habitum videmus: vt & habere quodammodo & non habere videatur: cuiusmodi est qui dormit, qui furit, qui vino oppressus est. ita autem affecti sunt etiam illi qui in perturbationibus sunt constituti. ira enim & venereorum cupiditates, nonnullaque huiusmodi corpus etiam manifeste immutant, quosdamque in furores inducunt: vt pateat simili modo affectos incōtinētes dici oportere. Quod autem verba ex scientia dicant, id argumentum nullum est, qui enim sunt in his affectibus constituti, demonstrationes, & carmina Empedoclis dicunt: qui item primum didicerunt, conueniunt quidem verba, nondum tamen sciunt. cognatum enim, ac coalitū esse oportet: ad quod tempore opus est. Quocirca eos, qui incontinen- ter agunt, ita dicere existimandum est, vt illi faciunt, qui histrionis munere funguntur. Adde quod ita quoque naturali quadam ratione inspicere causam quispiā posset. altera enim vniuersalis opinio est: altera de particularibus rebus, quibus præsidet sensus. quanto autem ex ipsis vna euaserit: alibi quidem enunciet anima, in esse

effectiuis vero, agat statim, necesse est: vt, si omne dulce gustandum est, hoc autem est dulce, vt pote vnum quoddam ex particularibus: necesse est vt qui potest, & non prohibetur, simul hoc quoque agat. Quando igitur vniuersalis opinio inest, quæ prohibeat gustare: altera vero, quæ omne dulce suaue esse dicat: hoc autem est dulce, atque hæc est, quæ operatur: forte vero adest cupiditas: illa quidem fugiendum esse ait, cupiditas ducit: quippe cum mouere vnum quodque ex membris queat. Quare fit vt ex ratione quodammodo & opinione incontinen-ter quispiam agat: quæ quidem opinio non per se, sed ex accidenti contraria sit. cupiditas enim, non opinio rectæ rationi contraria est. Vnde etiam bestiarum incontinen-tes propterea non sunt, quia particularium imaginationem & memoriam habent, non vniuersalium existimationem. Quomodo vero soluatur ignorantia, & incontinen-ter rursus efficiatur sciens: eadem ratio est, quæ & de temulento & dormiente, non propria huius affectionis, quæ quidem à naturæ indagatoribus audienda est. Quoniam autem vltima propositio est expositæ sensui rei opinio, actionūque domina est: hanc vel non habet, qui in affectu est constitutus: vel ita habet, vt non tamen eo quod habet, eam liceat scire, sed dicere duntaxat, non secus ac vino oppressus Empedoclis carmina. propterea item quod vltimus terminus non est vniuersalis, neque ita vt vniuersalis scientiam efficere videtur. Atque id quod querebat Socrates, videtur contingere. non enim affectus existit præsentē ea, quæ videtur, proprie esse scientia, quippe quæ neque ipsa ex affectu distrahatur: sed præsentē ea quæ sensuua est. Vtrum igitur cognoscens necne, & quo-

† a l. domi-
na.

modo cognoscens agere incontinenter qui-
spiam possit, hæc tunc dictum sit.

Circa quæ continens, & incontinens versetur.

CAP. IIII.

Iam vero utrum aliquis absolute incontinens
sit, an omnes ex parte: et si sit, circa quæ ver-
setur, dicendum deinceps est. Circa voluptates
quidem & dolores continentes & tolerantes,
nec non incontinentes & molles versari perspi-
cium est. Quoniam vero ex iis, quæ voluptatem
afferunt, alia necessaria sunt, alia eligenda qui-
dem per se, sed eiusmodi tamen ut excessum
etiam habeant: necessaria quæ ad corpus spe-
ctant, cuiusmodi sunt alimentum, veneris usus,
ac cætera huiusmodi corporalia, circa quæ tem-
perantiam & intemperantiam constituimus:
non necessaria, sed per se eligenda, victoria, ho-
nor, diuitiæ, ac reliqua talia, quæ bona sunt &
iucunda: eos qui in his præter rectam rationem
quæ in ipsis est, absolute quidem incontinentes
non dicimus: sed addentes pecuniarum, lucri,
honoris, iræ incontinentes appellamus, & non
absolute: ut pote diuersos, & qui ex similitudine
dicantur. Non secus atque ille homo dicebatur
qui in Olympiis vicit. illius enim communis
ratio à propria parum distabat: sed diuersa ta-
men erat. Cui rei id signum est, quòd incōtinen-
tia, non ut error tantum, sed ut vitium quoddam,
quod aut absolute, aut ex parte aliqua sit, vitu-
peratur: horum autem nemo, sed illorum qui cir-
ca corporales fructiones versantur, circa quas
temperantem & intemperantem existere dixi-
mus, qui non ex electione, sed præter electio-
nem & consilium excessus & iucundorum se-
ctatur,

ctatur, & molestorum fugit, famis videlicet, sitis,
caloris, frigoris, cæterorumque omnium, quæ ad
tractum gustatumque spectant: is non cum addi-
tione, quòd circa hæc scilicet sit, verbi causa iræ,
sed absolute tantummodo incontinens dicitur.
Indicio illud est: nam intemperantes circa has,
non circa aliquam ex illis dicuntur: & propterea
incontinentem & intemperantem, continentem
item & temperantem non ex illis quempiam in
eodem constituimus, propterea quòd circa eas-
dem quodammodo voluptates, doloresque eos-
dem versentur, quanquam hi circa eadem qui-
dem utriusque versantur, non tamen eodem modo:
illi enim eligunt: hi non eligunt. Vnde magis in-
temperantem eum diceremus, qui vel nihil, vel
leuiter cupiens & excessus sectatur, & dolores
mediocres fugit: quam hunc qui propterea idem
facit, quia vehemente cupiditate afficitur. quid
enim faceret ille, si aut valida aliqua cupiditas,
aut in necessariorum rerum inopia vehemens
dolor incesset. Quoniam vero ex cupiditati-
bus & voluptatibus alia sunt ex iis, quæ genere
sunt honesta ac proba: nam iucundorum non-
nulla natura sunt expetenda, alia his contraria,
alia media, sicut prius diuisum à nobis est: ut pe-
cuniæ, lucrum, victoria, & honor: in omnibus
porro & talibus, & mediis, non quia afficiuntur,
& cupiunt, & amant, vituperantur homines: sed
quia quodammodo, afficiuntur, & excedunt. I-
circo quicumque præter rationem vel superantur,
vel aliquid ex iis quæ natura sunt honesta &
bona, persequuntur, ut illi qui circa honorem
magis quam oporteat, student, vel circa filios.
& parentes: bona enim hæc sunt, & qui circa ea
student, laudari consueverunt: sed in his tamen

excessus etiam quidam est, si quis quemadmodum Niobe aduersus Deos pugnaret: aut erga patrem ita esset affectus, vt Satyrus qui patricola appellabatur, valde enim insanire videbatur. Nulla igitur circa hæc prauitas existit: ob id quod dictum est: propterea quòd vnumquodq; per se est ex iis quæ natura sunt expetenda: prauitamen & fugiendi excessus ipsorum sunt. simili modo quoq; neq; incontinentia, quippe cū incontinentia non modo fugienda, verū etiam ex iis sit, quæ vituperatione digna habentur. ex affectus tamen similitudine incontinentiã adiungentes, circa vnumquodq; dicunt, vt malum medicum, malum histrionem, quem absolute malum nullo modo vocarent. Quemadmodum itaq; neque hic propterea quòd vnum quodque ipsorum non vitium, sed proportione simile est: ita videlicet etiam illic existimandum est incontinentiam & continentiam eam duntaxat esse, quæ eadem, circa quæ temperantia versatur, & intemperantia. nam circa iram per similitudinem dicimus: vnde etiã addētes iræ incontinentem, sicut honoris, & lucri appellamus.

Circa iucunda præter naturam non esse incontinentiam, eiusque duas esse species.

C A P. V.

Cum autem nonnulla iucunda natura sint, atq; ex his alia absolute ac simpliciter, alia pro generibus animalium atq; hominum: nonnulla vero non natura, sed partim ex læsionibus, partim ex consuetudine, partim etiam ob naturas prauas huiusmodi sint: circa quoq; horum singula inspicere similes habitus possumus. Dico autem ferinos: cuiusmodi erat ea mulier, quam

quam grauidarum ventres rescindere, atq; inde fœtus comedere consueuisse inquirunt: vel ea, quibus aiunt quasdam efferatas circa Pontum nationes oblectari, alios enim crudis, alios humanis carnibus vesci, alios sibi iniucem infantes ad epulandum mutuare perhibent, vel quod de Phalaride dicitur. Atq; hi quidem ferini habitus sunt. alij vero nonnullis ex morbo & infania contingunt: vt illi, qui matrem mactauit, & in cibum sumpsit: qui item consenuit iecur comedit. alij item morbofi sunt, vel ex consuetudine: vt pilorum euulsiones, vnguium rosiones, carbonum etiam & terræ comestiones: præterea veneriorum vsus cum maribus: id quod tum natura, tum consuetudine euenit, quemadmodum illis qui à pueritia consueuerunt. Quibuscunq; igitur in causa est natura, eos incontinentes appellaret nemo: sicut neque fœminas, quòd non subagitent, sed subagitentur: simili modo neq; eos qui ex consuetudine morbose sese habent. Ac cūm habet quidem vnumquodq; horū quispiam, vitij terminos excedit, perinde atque immanitas ac feritas: cūm habet tamen & vel superat, vel superatur, ea neq; continentia absolute, neq; incontinentia est, sed ex similitudine. sicut etiam ille qui circa iram affectus est, non incontinens, sed hoc modo affectionis incontinens dicendus est. Omne enim excedēs vitium & imprudentia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas partim ferinum est, partim morbosum. Qui nãq; talis natura est vt omnia timeat, etiam si mus obstrepuerit, ferina is timiditate timidus est. quidam etiam selem ex morbo timebat. ex imprudentibus itē qui irrationabiles sunt, & sensu tantummodo viuunt, ferini habentur.

tur:cuiusmodi nonnullę longinquorum Barbarorum nationes sunt. Qui autem ex morbo aut comitiali, aut infania idę faciunt, morbofi sunt. Fieri vero potest vt ex his aliqua interdum quispiam habeat tantum, & non superetur. quemadmodum si Phalaris cupiens infantem edere, se cohibuisset: vel ad venereorum nefariam voluptatem incitatus, quispiam. fit etiam, vt non solum habeat hęc aliquis, verum etiam superetur. Quemadmodum igitur prauitas, quę homini conuenit, absolute prauitas dicitur: quę vero cū additione appellatur, non absolute, sed serina, vel morbosa prauitas vocatur. eodę modo esse incontinentiam patet aliam serinam, aliam morbosam: absolute vero solam eam, quę intemperantię humanę correspondet. Incontinentiam itaq; & continentiam circa ea tantum versari, circa quę intemperantia & temperantia, circa alia vero aliam incontinentię speciem esse, quę non absolute, sed per translationem ita dicitur, perspicuum est.

*De incontinentia ira, & voluptatum differentiis,
& vitio humano.* CAP. VI.

IAm vero minus turpem esse incontinentiam irę, quàm cupiditatem consideremus. ira enim audire quidem rationem videtur, sed non recte tamen percipere, quemadmodum fessini ministri faciunt, qui priusquàm omnia qua dicuntur, audiuerint, excurrunt: deinde ꝑ ab actione aberrant: & canes quoq; antequàm inspexerint, an amicus sit quispiam, si strepitum tantummodo fecerit, latrant: ita ira ob seruorem, celeritatęmq; naturę, audiens quidem, sed non quid præcipiatur, attendens, ad vindictam incitatur, nam statim

vbi

vbi ratio vel imaginatio contumeliam aut contemptum esse ostenderit, ipsa quasi ratiocinando collegerit bellum ei esse inferendum, indignatur. at cupiditas si tantum ratio aut sensus suauē esse aliquid dixerit, ad frustrationē eius incitatur. quare ira rationem quodammodo sequitur: cupiditas non sequitur. turpior igitur cupiditas est. irę enim incontinens à ratione quodammodo vincitur: hic vero à cupiditate, non à ratione superatur. Præterea magis ignoscendum est, si quis naturales appetitiones sequatur: nam talibus etiam cupiditatibus quę communes omnibus sunt, & quatenus sunt communes, venia magis dari consuevit. at iracundia & acerbitas naturalis magis est quàm cupiditates quę excedunt, & necessaria minime sunt. quemadmodum ille, qui se excusabat quod patrem verberasset: nam hic, inquit, suum, & ille item suum verberauit: & commonstrans infantem, hic etiã inquit, vbi vir euaserit, me ipsum verberabit: gentile enim nobis hoc est. ille quoq; qui trahebatur à filio, vbi ad ianuam deuentum est, desistere iubebat: nam se quoque eoufq; patrem suum traxisse. Adde quod qui insidiosus agunt, sunt iniustiores: iracundus vero minime est insidiosus, sed apertus, sicut etiam ira, at cupiditas huiusmodi est, qualem etiam Venerem dicunt.

Cyprigena enim fraudes nesciens, &

Zonam de pectore soluit, inquit Homerus,

Hic fraus est, quę vel prudentes decipit ipsos.

Quare si iniustior & turpior incontinentia hęc est, quàm ea quę circa iram versatur: & absolute incontinentia, & quodammodo vitium erit. Accedit quod dolore affectus contumelia vitur nemo. Qui autem ex ira quispiam facit cum dolore

id facit

id facit: qui vero contumelia utitur, cum voluptate. si igitur ea sunt iniustiora ob quæ indignari maxime conuenit, incontinentia quoque cupiditatis eiusmodi erit: quippe cū in ira contumelia minime sit, incontinentiam itaque cupiditatis ea quæ circa iram existit esse turpiorem continentiam item & incontinentiam circa cupiditates & voluptates corporis versari, manifestum est. Harum autem ipsarum differentiarum sumenda sunt. sicut enim à principio dictū fuit, alia tam genere quàm magnitudine humana sunt ac naturales: alia ferinæ: alia ex læsionibus & morbis euenientes, ac circa harum primas temperantia & intemperantia versatur: vnde bestias neque temperantes neque intemperantes dicimus, nisi per translationem: & si quo alio modo omnino animalium genus aliud ab alio tum contumelia & salacitate, tum voracitate differt. Non enim electionem, neque rationem habent, sed è natura non secus ac furentes homines excefferunt, feritas autem minus quidem quàm vitium, sed horribilius tamè malum est, quippe cum non sit corrupta, quemadmodum in homine optima pars, sed desit, & nõ habeat. Simile nanque est perinde ac si inanimatum ad animatum conferre velimus, vtrum peius sit, semper enim prauitas eius quod non habet principium: intellectus autem est principium: minus idonea ad nocendum est. Non secus igitur est ac si iniustitiam ad iniustum hominem quispiam conferat: vtrumque enim aliquo modo peius est. millies plura enim mala homo malus quàm bestia perpetraret.

De continente, incontinente, tolerante, & molli.

CAP. VII.

AT vero circa tactus gustatusque voluptates & dolores, cupiditates item & fugas, circa quas intemperantia & temperantia definita prius est; ita se habere quispiam potest, ut vel quibus plerique sunt superiores ab iis vincatur: vel ea superet, quibus plerique succumbunt. Ex his autem qui circa voluptates versatur, alter incontinens, alter continens: qui circa dolores, alter mollis, tolerans alter dicitur; plurimorum vero habitus medij sunt, licet magis ad deteriores declinent. Sed quia nonnullæ voluptates necessariae sunt, alia non necessaria, & quadantenus excessus vero & defectus necessarij minime sunt: & simili modo etiam circa cupiditates & dolores res sese habet: qui iucundarum rerum excessus vel cum excessu, vel electione & propter ipsas, nullamque aliam ob rem euenientem persequitur, intemperans est. Necessè enim est hunc nõ esse eiusmodi, ut eum poeniteat: quare est incurabilis: nam quem non poenitet, incurabilis est, qui vero deficit, est huic oppositus, qui est medius; temperans. simili modo quoque qui corporis dolores, non quia fit inferior & vincatur, sed ex electione fugit. At eorum qui nõ eligunt, alter ob voluptatem, alter ob id quod fugit dolorè ex cupiditate euenientem; ducitur: quare inter se differunt. vnicuique enim peior esse videretur, si quis aut nihil, aut leuiter cupiens turpe aliquid perpetraret: quàm si vehementi cupiditate affectus idem faceret. item si non iratus, quàm si iratus verberaret quispiam, quid enim ageret, si in affectu esset

esset constitutus: ideo intemperans incontinēte deterior est. Ex iis vero quos diximus, alter in mollitiæ specie magis est, alter est incontinens, incontinenti autem continens: molli tolerans opponitur: tolerare enim in resistēdo consistit, continentia in confinendo & cohibendo. diuersum autem est resistere & cohibere, non secus ac non superari, & vincere, vt hac causa continentia quàm tolerantia sit experibilior. Qui vero deficit in iis aduersus quæ plerique renitentur, & possuntis mollis est, & delicatus. delicias enim mollitia quædam est, qui scilicet pallium trahit, ne si ipsum tollat, dolorem sibi laborando creet: & dum ægrotantem imitatur, miserum esse non existimat, cum misero similis sit. Pari modo quoque circa continentiam & incontinentiâ res sese habet. non enim si quis vehementibus & modum excedentibus aut voluptatibus, aut doloribus vincitur, id mirum est, quin si resistens vincitur, venia etiam dignum habetur: vt Theodeti Philoctetes à vipera morsus, aut Carcini in Alope Cercyon: & sicut ij qui cum cohibere risam nitantur, in profusum cachinnū erumpunt: id quod Xenophanto contigit. Sed si ab iis vincitur, usque nequit repugnare, quibus plerique possunt resistere: atque id non ex natura generis, aut morbo. Quemadmodum apud Persarum reges mollities ex genere est: & sicut fœmina à mari distat. Iocosus quoque esse intemperans videtur sed esse mollis. iocus enim cum sit requies, relaxatio est. Iocosus vero ex iis est, qui in hac excedunt. Incontinentia alia temeritas, alia imbecillitas est. nam alij vbi consultarunt, in iis quæ decreuerunt, ob affectum postea non perstant: alij quia nō cōsultarunt, ab affectu ducuntur.

ducuntur. nonnulli enim, quemadmodum qui se prius titillarint, non titillantur: ita quoque ipsi cum præsentierint, ac prauiderint, seque ipsos & rationem præcitantur, siue iucūdam, siue molestum quippiam fuerit, ab affectu non superantur, præcipue vero celeres, & atra bile affecti temeraria incontinentia sunt incontinentes. illi enim ob celeritatem, hi ob vehementiam rationem non expectant, propterea quod procliuēs ad sequendam imaginationem sunt.

Quæ incontinentis & intemperantis differentia sit.

C A P. VIII.

AT intemperans, sicut dictum est, non est eiusmodi, vt eum pœniteat, perstat enim in proposito, sed incontinentem quodammodo pœnitet, quo circa non sicut dubitauimus, ita sese res habet, sed hic facile potest sanari, ille incurabilis est: quippe cum prauitas ex morbis aquæ inter cutem & tabi, incontinentia comitialibus perquam similis sit. illa enim cōtinua, hæc non continua improbitas est, atque omnino diuersum est incontinentiæ & vitij genus. vitium enim latet, incontinentia non latet. Ex iis autē ipsis illi qui exturbantur, meliores sunt, quàm qui rationem habent, atque in ea nō persistunt. à minori enim affectu superantur: & non inconstituti, vt alteri sunt. nam similis incontinens est iis, qui & cito, & paucō vino, & pauciore etiam quàm plerique inebriantur. Incontinentiam igitur nō esse vitium, manifestum est, sed quadam ex parte fortasse. hæc enim præter electionem, id est electionem, sed in actionibus tamen habet similitudinem, quemadmodum Demodocus in Milesios dicebat: Milesij sanè non sunt

sunt quidem imprudentes: sed ea tamen agunt, quæ imprudentes solent: sic incontinentes licet iniusti non sint; iniuste tamen agunt. Quoniam vero alter talis est ut non ex eo quod persuasus sit, voluptates corporis supra modum; & præter rectam rationem sequatur: alter autem persuasus est, quia est talis ut eas sequatur: illi dissuaderi facile potest: huic non potest. Virtus enim & prauitas principium altera corrumpit; altera conseruat; in actionibus autem principium illud est cuius causa res fit, sicut in mathematicis suppositiones. nam neque illic ratio est quæ doctrinam tradat principiorum, neque hic, sed virtus vel naturalis, vel assuetudine comparata recte opinandi circa principium præceptrix est. Ac temperans quidem huiusmodi est: huic vero contrarius intemperans, est etiam quidam qui ex affectu è recta ratione exturbatur, quem sanè superat affectus, ut ex recta ratione minime agat, non tamen ita superat, ut talis euadat, qui eiusmodi voluptates effusse sibi esse sectandas persuasum habeat: atque hic est incontinentens, qui intemperante melior est, nec est absolute prauus: qui ppe cum in eo id quod optimum est, id est principium ipsum conseruetur, contrarius huic alius est qui persistit, neque ex affectu exturbatur. Hinc igitur alterum probum, alterum prauum esse habitum patet.

De continentis & pertinacis conuenientia & differentia.

CAP. IX.

Vtrum igitur continens is est, qui in qualicumque ratione & qualicumque electione, an qui in recta tantum persistit? utrum item incontinentens,

tinens, qui in qualicumque & ratione & electione perstat, an qui in falsa ratione, & non recta electione permanet? nunquid ex accidenti in qualicumque, per se vero in vera ratione, & in recta electione persistit alter, alter non persistit? nã si quis illud ob hoc eligit & sectatur hoc per se: prius illud ex accidenti sectatur, atque eligit: per se autè simpliciter & absolute appellamus. Quare fit ut quodammodo in qualicumque opinione, absolute autem in vera alter perseueret, alter non perseueret. Sunt autem nonnulli in opinione perseuerantes, quos pertinaces vocat, ut obstinati, & qui non facile dissuasionem admittunt: qui similitudinem quidem cum continente quandam habent, sicut prodigus cum liberali, audax cum forti, diuersi tamen in multis sunt. continens enim ex affectu & cupiditate nõ immutatur: nam cum inciderit, suasioni obtemperans est: ille non à ratione, cupiditates enim admittunt plerique, atque à voluptatibus ducuntur. Ac sunt quidem pertinaces qui suæ sunt sententiæ homines, & ineruditi, & rustici, atque hi quidem suæ sunt sententiæ, ex voluptate & dolore, gaudent enim cum vincunt, si non dissuasi fuerint: dolent contra si sua, perinde ac sint decreta, irrita fuerint effecta, ut hac ratione incontinenti magis, quam continenti similes sint. Sed sunt etiam quidam qui in iis quæ decreuerunt non perstant, neque tamen ob incontinentiam, ut in Philoctete Sophoclis Neoptolemus, atqui is ob voluptatem quidem, non persistit: sed honestum erat, verum enim dicere ipsi erat honestum, cum ad metiendum ab Ulyse fuisset persuasus. non enim omnis qui ob voluptatem quippiam agit, intemperans est, aut prauus, aut

incontiniens: sed qui ob turpem voluptatem agit. Cum autem sit quidem etiam talis, qui corporalibus minus quam oporteat oblectetur, neque in ratione tamen persistat, inter hunc & incontinentem medius continens est. Incontiniens enim in ratione non persistit, quia magis quam oportet: hic, quia minus quam oportet, quippiam sectatur. at continens persistat, & ob neutrum immutatur. Si continentia vero honesta est, utroque hos contrarios habitus esse praeferat, sicuti etiam videntur, necesse est: quia tamen alter ex his in paucis, & raro solet reperiri: sit, ut, quemadmodum temperantia intemperantiae esse contraria tantum videtur, sic incontinentiae continentia esse videatur. Ceterum quia multa dicuntur ex similitudine, consequitur, ut continentia temperantis quoque per similitudinem sit. nam & continens eiusmodi est, ut nihil praeter rectam rationem ob corporis voluptates faciat: & similiter temperans, sed ille tamen praeus habet cupiditates: hic non habet: atque hic est talis, ut praeter rationem non oblectetur, ille ut oblectetur quidem, sed tamen non ducatur. Similes item incontinentens & intemperans inter se sunt, qui quidem, cum sint diuersi, utriusque corporis voluptates sequuntur: sed alter oportere existimans, alter non existimans id facit.

Prudentiam & incontinentiam simul in eodem non esse.

CAP. X.

SED neque ut idem simul & prudens & incontinentens sit, fieri ullo modo potest, qui enim prudens sit, eum simul & praeum esse moribus demonstratum est. Adde quod non in eo solum quod

quod cognoscit, est prudens quisquam, sed in eo quod est actiuosus, incontinentens autem actiuosus non est. Callidum tamen esse incontinentem, nihil vetat, unde etiam prudentes esse nonnulli videntur, qui sint incontinentes: propterea quod calliditas eo modo quo superius diximus a prudentia discrepat, estque quantum ad rationem spectat, proxima: quantum ad electionem, diuersa. Neque igitur ut cognoscens, & contempnans, sed ut dormiens, & vino oppressus, ac sponte quidem agit, quodam enim modo cognoscit & quid, & cuius causa facit: praeus tamen non est: quippe cum electio eius proba sit, quare semipraeus est, & non iniustus. non enim est insidiosus. Alter enim ex ipsis in iis quae consultauit, non persistat: alter qui atra bile est affectus, ne consultat quidem omnino. Ac similis quidem est incontinentens ciuitati, quae omnia quae fieri debent, discernat, legemque bonas habeat, sed eis tamen non utatur: quemadmodum Anaxandrides cauillatus est: Nil iura curans consulebat ciuitas: praeus vero utenti quidem legibus, sed malis, similis est. Versatur autem incontinentia & continentia circa id quod multitudinis habitum excedit. nam alter amplius, alter minus persistat, quam multitudinis facultas sit. Atque ex incontinentiis sanabilius illa est, quae qui atra bile sunt praedicti, uti consueuerunt, quam ea quae illorum est qui consultant, sed postea tamen in iis quae consultarunt, non persistunt, incontinentens item ex assuetudine, quam ex natura sanari facilius possunt: quippe cum consuetudinem quam naturam immutare facilius sit, nam ob id quoque consuetudinem mutare est difficile, quia natura perquam simi-

Consuetudinem quam naturam immutare facilius est.

lis est, quemadmodum etiam Euenus inquit:
*Consuetudo quidem rerum tractatio longa est:
 Quam procedentem naturam dicimus esse.*

Quid igitur continentia sit & incontinentia,
 quid tolerantia & mollities: quàmque hi habi-
 tus inter se rationem habeant, dictum iam est.

De voluptate.

CAP. XI.

AT vero de voluptate & dolore cõtemplari-
 cius est qui circa ciuilem facultatem phi-
 losophatur. is enim finis eius architectus est, ad
 quem spectantes vnum quodque tum malũ, tum
 bonum appellamus. Præterea de his cõsiderare
 necessarium etiam est: quippe cùm virtutẽ mo-
 ralem & vitium circa voluptates, & dolores con-
 stituerimus: & felicitatem pietiq; existere cum
 voluptate asserant: vnde etiam beatum à verbo
χαίρειν, quod est gaudere, *μακρότερον* nomina-
 rint. Quibusdam igitur nulla voluptas neque
 per se neque ex accidenti esse bonum videtur.
 non enim posse idem & bonum esse & volupta-
 tem asserunt. alij nonnullas bonas, plerasq; pra-
 uas esse opinantur. tertia sententia præterea est,
 etiam si omnes sint bonæ, optimum tamen vo-
 luptatem esse nullo modo posse. Atque omnino
 quidem non esse bonum propterea dicunt, quòd
 omnis voluptas generatio est sensibilis in natu-
 ram: nulla enim generatio finibus est cognata,
 verbi causa, nulla ædificatio domus est. Tempe-
 rans præterea voluptates fugit: item prudens
 quod dolore vacat, persequitur, non quod iu-
 cundum est: voluptates etiã prudentiæ sunt im-
 pedimento. atq; eò magis, quòd quis magis oble-
 scatur, vt in venetorum voluptate contingit: in
 quæ

qua constitutus nemo intelligere quippiam po-
 test. Huc accedit, quòd voluptatis nulla ars est:
 cùm tamen bonum omne opus artis esse cõse-
 tur. Adde quòd pueri quoque & bestia volupta-
 tes persequuntur. Quòd autem non omnes esse
 probas dicant, propterea est, quia turpes etiam
 nonnullæ, & probrosæ, & noxiæ quoque repe-
 riuntur, quippe cùm morbosa sint quædam ex
 iis quæ voluptate afficiunt. At non optimũ esse
 voluptatem asserunt, ob id quia non finis, sed
 generatio est. Atque ea quidem quæ dicuntur,
 huiusmodi sunt.

Improbatio rationum de voluptate.

CAP. XII.

AT enim non effici ex his vt voluptas aut
 bonum aut optimum non sit, hinc perspi-
 cum erit: primum, quia bonum dupliciter, al-
 terum enim absolute, alterum alicui bonum di-
 citur: & naturæ & habitus id sequentur, quare
 sequentur quoque idem & motiones, & genera-
 tiones. Quæ item esse prauæ videntur, absolute
 aliæ sunt prauæ, non tamen alicui, sed eligendæ:
 alicui sunt: aliæ ne huic quidem, nisi aliquando,
 & paruo tempore, & non sunt eligendæ: quædam
 vero ne voluptates quidem sunt, sed videntur:
 quæcũque cum dolore, & medicinæ causa exi-
 stunt: cuiusmodi voluptates ægrotantium sunt.
 Præterea cùm bonum aliud operatio sit, aliud
 habitus: quæ in naturalem habitum cõstitunt,
 ex accidenti suauas ac iucundæ sunt, operatio
 autem est in cupiditatibus & submolesti habi-
 tus, ac naturæ. Nam sine dolore etiam & cupi-
 ditate voluptates existunt, vt contẽplandi ope-
 rationes, quæ minime indigentis naturæ sunt.

† a. l. des-
 cientiæ.

Argumento id est, quòd non eadem iucunditate oblectantur, dum repletur natura, & dum constituta est, sed dum est constituta, iis quæ absolute sunt iucunda, dum repletur, contrariis etiã gaudent, accidit siquidem, & amaris delectantur: quorum nihil neque natura, neque absolute iucundum est, quare neque ipsæ voluptates, sicut enim iucunda inter sese distant, ita quoque voluptates quæ ab ipsis eueniunt, Adde quòd non est necesse, vt aliud quid melius voluptate sit, quemadmodum nonnulli dicunt, sinè ipsum generationis: generationes enim voluptates nõ sunt, neque cum generatione omnes existunt, sed operationes sunt & fines: neque ex iis quæ gignuntur, sed ex iis quibus vtimur, efficiuntur, finis item non omnium diuersum quid est, sed earum quæ ad naturæ perfectionem deducuntur. Vnde sensibilem generationem voluptatem esse dicere, non recte se habet, sed potius dicendum est, operationem esse eam habitus qui secundum naturam est, & potius quàm sensibilem, impedimento vacantem. Videtur autem ex eo generatio esse, quia proprie bonum est: operationem enim generationem esse existimant, cum tamen diuersa sit. Nam quòd aiunt prauas eas esse, quia morbofa nonnulla sunt iucunda, idem de salubribus dicendum esset, quædam enim ex ipsis ad rem pecuniariam praua sunt: vt hoc modo praua ambo essent, at in hoc non sunt praua: quippe cum contemplari quoque quantum ad sanitatem attinet, nocumentum interdum afferat. Neque prudentiæ vero, neque alicui habitui impedimento est ea quæ ab vnoquoque procedit voluptas, sed aliena: nam quæ à contemplando & discendo proueniunt, magis

vt

vt contemplerur, ac dicamus, efficiunt. Nullam vero voluptatē artis vllius esse opus, probabiliter contingit: quippe cum neque alterius operationis vllius ars sit, sed facultatis, tamen si & vnguenteria ars, & opsonatoria esse voluptatis videtur. Quòd autem temperans fugiat, & prudens dolore carentem vitam persequatur, persequantur item tam pueri, quàm bestię, omnia eodem modo soluntur. Nam quia dictum est quo modo bonæ absolute, & quo modo non bonæ voluptates omnes sint: tales pueri & bestię persequuntur: harumque indolentiam prudens seclatur, quæ cum cupiditate & dolore existunt, & corporis sunt: huiusmodi enim sunt hæ: harum item excessus secundum quos intemperans intemperans est, propterea temperans has fugit: nam etiam temperantis voluptates sunt.

De voluptatum speciebus.

CAP. XIII.

Cæterum dolor quoque esse malum & fugiendum conceditur: atque alius absolute malus, alius, eò quòd quodam modo impedimento est, fugienda autem rei, quatenus est fugienda & mala, bonum contrarium est: bonum igitur quoddam esse voluptatem necesse est. Nam quemadmodum soluebat Speusippus, non competit solutio, sicut maius minori & æquali, ita contrarium hic esse, non enim idem quod malum aliquod voluptatem esse quispiam dixerit. Iam vero si nonnullæ voluptates sunt prauæ, nihil vetat aliquam esse optimum: sicut scientiam aliquam, licet prauæ quædam sint, fortasse vero etiam necessarium est, siquidem vniuscuiusque

habitus operationes sine impedimento sunt, siue omnium operatio sit felicitas, siue alicuius ipsorum, si impedimento vacet, eam esse maxime expectendam. hoc autem est voluptas. Quare efficitur, ut quædam voluptas optimum sit, licet multæ voluptates forte absolute præuæ sint, ac propterea omnes felicem vitam iucundam esse existimant: voluptatemq; felicitati consentaneæ annectunt: quippe cum nulla operatio quæ impeditur, perfecta sit, felicitas vero sit perfecta. Ideo fit, ut ex corporis & externis bonis, fortunæq; ipsa insuper indigeat felix, ne hæc impediatur. Nam qui eum qui rota torquetur, & calamitatibus magnis opprimitur, si bonus sit, felicem esse dicunt: vel inuiti, vel sponte nihil dicunt. Quia vero insuper fortunæ indiget felix: idem esse nonnullis fortunæ prosperitas, & felicitas videtur: cum tamen non sit: nam ipsa quoque cum excedit, impedimento est, ac fortasse non amplius fortunæ prosperitas appellari iure potest: quippe cum eius definitio ad felicitatem spectet. Quod item omnes & bestiarum & homines voluptatem sequuntur, id ipsam esse quodam modo optimum indicat.

*Non prorsus sama illa perit, quam multa per orbem
Turba hominum celebrat.*

Sed quia neq; eadem natura, neq; idem habitus optimus aut est, aut videtur: neque voluptatem eandem omnes, voluptatem tamen omnes sequuntur. fortasse etiam non eam sequuntur, quæ putant, neq; quam dicerent, sed eandem. omnia enim natura diuinum quid habent. Sed corporis voluptates nominis huius hæreditatem consequuntur ex eo sunt, quod sæpe in ipsas incidunt homines, omnesq; earum sunt participes. unde

quia solæ notæ sunt, solas has esse opinantur. Perspicuum etiam est, nisi voluptas sit bonum & operatio, fieri non posse, ut iucunde felix vitam traducat. Cuius enim cautâ indigeret ipsa, si non est bonum? sed etiam moleste viuere poterit, nam neq; malum neq; bonum est dolor, si neq; voluptas. Quare cur fugeret neque igitur probi viri vita erit iucundior, nisi etiam operationes ipsius sint.

De corporis voluptatibus.

CAP. XIII.

AT vero de corporis voluptatibus cõsiderandum illis est, qui nonnullas voluptates valde eligens eas dicunt, illas videlicet quæ honestæ sunt, sed non corporales, & eas circa quas versatur intemperans. Qui sit igitur, ut contrarij dolores præui sint? malo etenim bonum contrarium est. An ita bonæ sunt illæ quæ sunt necessariae, propterea quod quod non est malum, bonum est? An aliquatenus bonæ sunt? Habituum enim & motuum, quorum melioris excessus, non est: neque voluptatis est excessus: quorum autem est, est etiam voluptatis. at corporis bonorum est excessus, & prauus prosequendo excessum, & non necessaria voluptates prauus est: omnes siquidem & opsoniis & viniis & venercis quodam modo oblectantur, sed non ut debent. Contra in dolore, non enim excessum fugit quispiam, sed omnino fugit: quippe cum excessui dolor contrarius minime sit, sed ei qui excessum persequitur. Quoniam autem non tantum opus est, ut verum dicamus, sed etiam oportet, ut falsi causam explicemus: hoc enim ad fidem faciendam conducit, nam cum

racioni consentanea visa fuerit causa, cur verū appareat esse, quod verum non est: facit, vt vero magis fidem adhibeamus: sic circo dicendum est, quā fiat, vt corporis voluptates expetibiliore esse videantur. Trimum igitur, quia expellit dolorem: atq; ob doloris excessum excedētem voluptatem, quasi medela quaedam sit, atq; omnino corporis voluptatem persequuntur, medelæ autem vehementes sunt: vnde eas etiam persequuntur, quia circa contrarium videntur, atq; ob duo hæc bonum non esse voluptas videtur, sicut dictum est: quoniam aliæ prauæ naturæ actiones sunt, siue ab ortu, vt bestiarum, siue ex consuetudine, vt prauorum hominū: aliæ sunt medelæ, quia sunt indigentis: meliusque est habere quā fieri: aliæ accidunt, dum perficiuntur, ex accidenti igitur probæ sunt. Adde quod quia vehementes sunt, illi eas persequuntur, qui lætari aliis nequeunt. ipsi siquidem sitis quasdam sibi præparant, quando igitur innoxie sunt, increpatione vacat: quando noxiæ, prauum est, neq; enim habent alia quibus lætentur, & neutrum habere plerisq; molestum est ob naturam. Semper enim laborat animal: quemadmodum etiam naturales disputationes testantur, quæ videre & audire esse molestum asserunt. sed cōfucti iam sumus, vt inquirunt, similiter etiam in iuuentute ob auctiōnem perinde ac temulenti afficiuntur: & iuuentus iucundum quid est. Attribile vero affecti natura semper medela indiget. corpus enim corū ex temperatura semper motetur: semperq; appetitu vehementi incitantur. voluptas autem & contraria & quæuis, modo sit vehemēs, dolorem expellit, ac propterea in temperantes ac prauis euadunt, Quæ autem sine dolore

dolore sunt voluptates, excessum non habent. atq; hæc natura, non ex accidenti iucundarum rerum sunt. Ex accidenti autem iucunda appello quæ medicinam affertunt: nam quia accidit, vt medicinam consequamur, dum id quod sanum substat, agit aliquid: propterea esse iucundum videtur: natura vero iucunda, quæ talis naturæ actionem efficiunt. Nulla autem res propterea est, quæ eadem semper suauis sit, quia simplex natura nostra minime est, sed intum diuersum quid etiam habet, quo est corruptibilis: vt si alterum quid agat, id alteri naturæ sit præter naturam. cum vero adæquantur, neque molestum, neque iucundum id quod agitur esse videatur. Nam si alicuius natura simplex sit, ei semper eadem actio erit iucundissima, atq; iccirco Deus semper vna ac simplici gaudet voluptate, neque enim motionis tantum, sed immobilitatis etiam operatio est: magisq; in quiete quā in motu voluptas consistit. At vero dei voluptas mutatio omnium res suauissima est, vt poeta inquit, ob prauitatem quandam, sicut enim homo prauus mutabilis est: ita etiam natura, quæ mutatione indiget: non enim est simplex, neque proba. Ac de continentia quidem & incontinentia, & de voluptate & dolore: quid sit, que vnumquodque horum, & quomodo alia ex ipsis sunt bona, alia mala, dictū iam est. post-hac vero de amicitia dicemus.

Deus semper vna ac simplici gaudet voluptate, neque enim motionis tantum, sed immobilitatis etiam operatio est: magisq; in quiete quā in motu voluptas consistit.

Voluptas in quiete magis quā in motu consistit.

ARISTOTELIS

MORALIVM NI-
COMACHIO-

R V M,

LIBER OCTAVVS.
SVMMAE LIBRI.

*De amicitia, & eius speciebus. De amicis: ac de
multis, quae circa amicitiam & amicos sunt
consideranda.*

De amicitia.

CAP. I.

Ost haec sequitur, vt de ami-
citia differamus: quippe
quae aut virtus quaedam, aut
cum virtute est. Resq; est ad
vitam maxime necessaria.
absq; amicis enim viuere,
licet caetera bona omnia
suppeterent, eligeret nemo.
nam & diuites, & principatus, potestatesq; ha-
bentes maxime indigere amicis videtur. Quid
enim prodest eiusmodi prosperitas, si beneficiu
tollatur, quod erga amicos & praecipue fit, &
maxime laudatur? aut quomodo sine amicis cu-
stodiri, conseruariq; possit? quanto enim am-
plior, tanto etiam periculosior est. In paupertate
etiam & reli. uis inforsuniis amicos esse vni-
cum refugium putant. Iuuenibus item condu-
cit ad

cit ad id vt non peccent: & senioribus ad obse-
quium & ad defectum actionum, ad quas ob
imbecillitatem auxilio indigent: & iis qui in
statu sunt constituti, ad honestas res capessen-
das. Si bini simul ire parent, nam & ad intelli-
gendum & agendum magis idonei sunt. Inesse
etiam natura ei videtur quod genuit, erga id
quod genitum est: ite item quod genitum est, er-
ga id quod genuit: atq; id non tam in homini-
bus quam in auibus, & plerisq; aliis animalibus
cotingit: & iis item quae eiusdem nationis sunt,
& hominibus praecipue: vnde humanos, id est
hominum amatores laudamus. Quam familia-
ris etiam atque amica res fit homini vnusquis-
que homo, in erroribus quoq; conspicere licet.
Videtur etiam ciuitates continere amicitia. &
legislatores magis ipsi quam iustitiae student:
concordia enim esse simile quid amicitiae vi-
detur, quam illi maxime affectant: seditionem
vero, quae inimicitia est, maxime expellunt. nam
si sunt amici, iustitia opus non est: sin autem sint
iusti, amicitia indigent. Adde quod id quod ma-
xime ius est, esse amicabile videtur: neq; solum
necessarium est, verum etiam honestum. amico-
rum enim amatores laudamus. multorumq; ami-
citia vna quaedam esse ex honestis rebus videtur.
praeterea nonnulli eisdem & bonos viros & ami-
cos esse opinantur. Controuersia autem de ipsa
non parua est, nam alij similitudinem quaedam
eam esse statuunt, & similes amicos. vnde simi-
lem inquit ad similem ire, & graculu ad gra-
culum, & caetera huiusmodi. alij e contrario si-
gulos omnes tales esse inter se dicunt: ac de ipsis
altius, & naturalius inuestigant. Euripides qui-
dem inquitens:

*Absq; ami-
cu vivere
eligeret ne-
mo.*

*Humentem amare pluuiam cum terra est arida:
Cælumq; sacrum cum grauatum est imbribus,
Telluris arenis cadere in sinum appetere.*

Et Heraclitus aduersarium esse conferens : & ex differentibus pulcherrimam coaptationem fieri : & omnia ex lite oriri. contraria vero his asserunt cum alijs, tum Empedocles: simile enim simile appetere ait. Sed naturales dubitationes missas faciamus: quippe quæ præsentî considerationi minime sint accommodatæ. quæ autem humana sunt, & ad mores affectûsque pertinent, inspiciamus: vtrum videlicet inter omnes homines amicitia contingat, an fieri non possit, vt prauî amici sint: vtrum item vna species amicitia an plures reperiantur. Qui enim vnam esse speciem, ex eo opinantur, quod magis & minus admittit: non idoneo argumento nituntur: nam ea etiam, quæ diuersa sunt specie, magis & minus admittere consueuerunt. de quibus antea iam dictum est.

De amabili.

C A P. I I.

Fortasse vero de his constabit si amabile ipsum cognitû fuerit, quippe cum non quolibet amari videatur, sed quod amabile est: id autem aut bonum, aut iucundum, aut vtile sit. Vtile autem id esse videri potest, per quod bonum aliquod aut voluptas efficitur: ita vt bonum & iucundum amabilia sint, vt fines. Vtrum igitur bonum amant, an quod ipsis bonum est? discrepant enim interdum hæc. similiter quoq; circa ipsum iucundum. Videtur autem quod ipsi bonum est, amare vnusquisque: & esse quidem

dem quod absolute bonum est, amabile: cui vero, quod cuiq; est, at amat vnusquisq; non quod ipsi est bonum, sed quod apparet: sed id nihil refert, nam amabile apparens erit. Cum tria vero sint, propter quæ amant homines, de inanimatorum amore amicitia minime dicitur: quippe cum neq; redamatio, neq; voluntas boni illorû vlla sit. ridiculum enim esset fortasse, si vno quispiam bona vellet: nam si modo aliquid est, saluum esse illud vult aliquis, vt ipse habeat. Amico autem inquit bona velle oportere illius causa: eosque qui ita bona volunt, si non idem ab illo existat, beneuolos dicunt. beneuolentiam enim in mirua affectione amicitiam esse. An addendum est non latentem? nam multi beneuoli sunt iis etiam quos non viderunt: quos scilicet putant modestos esse, vel vtilis. quo etiam modo illorum quispiam erga hos affici posset: ac beneuoli quidem esse inter se hi videntur, amicos autem eos qui quo modo inter se affecti sint, ignorant, appellare quis posset? Oportet igitur, vt beneuoli mutuo inter se sint, vel sint; bona ob vnum aliquid ex iis, quæ dicta sunt.

De speciebus amicitia.

C A P. I I I.

EA vero inter se specie differunt: ergo dilectiones quoq; & amicitia. tres enim æquales numero amabilibus amicitia species sunt: quippe cum in vnoquoque sit redamatio non latens, qui autê mutuo se amant, volunt sibi mutuo bona eatenus, quatenus amant. Qui quidem ob vtilitatem amant, se mutuo non per se amant: sed quatenus bonum aliquod à se mutuo

tuu percipiunt. Simili modo qui ob voluptatem amici sunt: non enim urbanos amant, quia qualitate quadam sunt affecti, sed quia iucundi ipsis sunt. ita & qui ob utilitatem, & qui ob voluptatem amant: illi ob suum bonum, hi ob suam voluptatem diligunt, non quatenus est ille qui amatur, sed quatenus est utilis, vel iucundus. Ex accidenti igitur amicitia hæc sunt. non enim quatenus est ille qui amatur, quicumque is sit, eatenus amatur: sed quatenus bonum aliquid alter, alter voluptatem affert. Huiusmodi autem amicitia dissolui facile possunt. cum similes ipsi non permaneant. nam si non amplius iucundi, aut utiles fuerint, amare desistunt. at vtile non permanet, sed aliàs aliud euadit: quo fit, ut dissoluto eo, ob quod amici erant, amicitia quoque ipsa dissoluatur, quippe quæ propter illud erat. Maxime vero inter senes huiusmodi amicitia videtur existere: non enim qui hæc ætate sunt, iucundum persequuntur, sed vtile: quicumque; item ex iuuenibus in statu; constitutis hominibus utilitatem sectantur. Tales autem neque viuere simul consueuerunt: quandoque etiam neque sunt iucundi: neque tali consuetudine indigent, nisi utiles sint. eatenus enim sunt iucundi, quatenus bonum aliquod sperant. inter has homines etiam reponunt. At iuuenum amicitia esse ob voluptatem videtur: quippe cum ex affectu vitam traducant: & maxime quod sibi iucundum est, quodque est præfens si ceterum. mutata autem ætate iucunda, ipsa etiam diuersa euadunt: unde cito amici & fiunt, & esse desinunt. quia amicitia vna cum iucunditate mutatur. talis vero voluptatis velox mutatio est. Iuuenes etiam amatorij sunt: quippe cum ex perturbationis

bationis affectu & voluptate multa illa amatorie affectionis vis oritur. ideo fit ut & ament, & cito desistant, sæpe eodem die sententiam mutantes: simulque toto die versari, & conuiuere velint. ita enim id quod ex amicitia requirunt, ipsis euenit. Bonorum vero & eorum qui in virtute sunt similes, amicitia perfecta demum est. hi enim mutuo sibi bona similiter volunt, quatenus sunt boni: boni autem sunt per se. at qui amicis bona volunt ipsorum causa, maxime amici sunt: quippe cum per se, ita sese habeant, & non ex accidenti. unde horum amicitia præcipue permanet, quoad boni fuerint: virtus vero stabilis res est. Estque vterque & absolute bonus & amico, nam boni & absolute, & sibi mutuo boni sunt. vtilis item, & iucundi similiter. boni enim sunt & absolute, & sibi mutuo iucundi, singulis siquidem propriæ actiones, & tales voluptatem afferunt: bonorum autem actiones tales, vel similes sunt. Vnde fit ut talis amicitia stabilis merito sit. in ipsa enim omnia quæ amicis esse debent, coniunguntur. nam cum omnis amicitia ob bonum sit, aut ob voluptatem, vel absolute, vel amanti, & per similitudinem quandam: huic omnia antedicta per se intunt. huic enim similes etiam reliquæ sunt: & absolute bonum, absoluteque iucundum inest. hæc autem maxime amabilia sunt: & amare etiam & quæ maxime est amicitia atque optima in his est. Par autem est, ut raræ tales amicitia sint: quippe cum pauci huiusmodi reperiantur. adde quod tempore & consuetudine indiget, nam, ut est in proverbio, fieri nequit, ut mutuo homines sese cognoscant prius quam saltem qui dicitur, consumpserint: neque prius sese admittant, sintque inter se amici, quam

† a. l. hæc vatione enim similes etiam in reliquis sunt.

alter alteri amabilis & videatur esse, & creditur. Qui autem cito sese gerunt amice inter se, volunt illi quidem esse amici: sed non sunt tamen, nisi quoque & amabiles sint, & se esse non ignorent, ac voluntas quidem amicitie velox est, amicitia minime. hæc igitur & tempore & reliquis perfecta est: ex omnibusque his existit: similisque utriusque ab utroque est. id quod inesse amicis necesse est.

Honestam amicitiam proprie dici amicitiam, alias vero ex accidenti.

CAP. IIII.

AT vero quæ ob iucundum existit amicitia, huius similitudinem habet: nam boni iucundi inter se sunt: simili modo quoque qui ob utilitatem amant: quippe cum boni quoque tales erga se mutuo sint. Maxime autem inter hos etiam amicitia tunc perdurant, cum æqualitas ab utrisque mutuo exhibetur, ut voluptas: neque tantummodo ita, verum etiam ab eodem, ut urbanis: sed non ut amatori & amato. hi enim non iisdem obiectantur: sed alter amore illius, alter obsequiis amatoris gaudet. quo fit, ut desinente ætatis flore, cum alteri facies non amplius iucunda sit, alteri obsequium non præstetur. Multi autem permanent, si pares moribus cum sint, ex consuetudine mores dilexerunt, at qui non iucunditatem in amatoriis rebus, sed utilitatem compendant, iij minus & amant, & perseverant. Qui vero ob utilitatem sunt amici, vna cum utilitate dissoluntur: nam non sui mutuo erant amici, sed utilitatis. Atque ob voluptatem quidem & utilitatem & pravi inter se, & boni

& boni erga prauos, & neuter erga qualemcumque esse amicus potest: ac per seipos non nisi bonos esse manifestum est. pravi enim, nisi utilitas aliqua intercedat, mutua consuetudine non oblectantur. solaque est bonorum amicitia, in qua nullus calumnie locus pateat: non enim facile cuiquam de eo credunt, qui longo tempore ab ipsis fuerit probatus. & credere in his est, & nulla iniuria se mutuo officere: & que quid demum in vera amicitia esse censetur. In aliis vero societatibus nihil vetat, quo minus talia existant. nam cum homines eos quoque amicos vocent, qui ob utilitatem sunt amici, ut ciuitates: considerationes enim inter ciuitates fieri utilitatis causa videntur: & eos qui ob voluptatem se mutuo diligunt, ut pueri: fortasse tales homines dicere amicos nos quoque debemus: speciesque amicitia esse plures: ac primo quidem & proprie cum quæ bonorum est hominum, quatenus sunt boni: reliqua vero per similitudinem: quatenus enim bonum quid, & simile inter ipsos est, eatenus sunt amici. iucundam siquidem voluptuosis hominibus bonum quid est. sed non admodum hæc coniunguntur: neque iidem & ob utilitatem & ob iucunditatem sunt amici. quæ enim ex accidenti sunt non admodum copulantur. Cum vero in hæc species amicitia distributa sit: pravi ob utilitatem vel voluptatem, qua in re sunt similes: boni ob seipos sunt amici. in eo enim quod boni sunt, sese mutuo amant. atque hi sunt absolute amici. illi ex accidenti sunt, & quia cum his habent similitudinem.

Qui dicendi amicus, & qui ad amicitiam apti.

C A P. V.

Quemadmodum autem in virtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ita quoque in amicitia est. nam qui in conuictu degunt, mutua consuetudine oblectantur, & bona sibi mutuo suppeditant: qui vero dormiunt, vel locis diuisi sunt, non operantur illi quidem: sed ita tamen affecti sunt, vt amice operentur. Nam loca non amicitiam absolute, sed operationem dissoluunt. Si que diuturna absentia fuerit, amicitia quoque videtur obliuionem inducere. vnde dictum est: multas iam amicitias dissoluit inaffabilitas. Senes autem aut austeri esse ad amicitiam idonei non videntur: quippe, cum parum voluptatis in ipsis insit: cum molesto autem, aut non suauiter versari possit nemo. natura enim quod molestum est, fugere: quod iucundum, appetere videtur. Sed qui se mutuo admittunt, non tamen simul viuunt: beneuolis potius, quam amicis similes sunt. nam nihil est ita amicorum, vt simul viuere. praesidium enim indigi appetunt: simul autem diem traducere etiam beati: quippe cum solitariis his esse minime conueniat: simul vero degere non liceat, nisi iucundi sint, iisdemque oblectentur, id quod habere sodalitia amicitia videtur. Ac maxime quidem amicitia, sicut saepius iam diximus, bonorum est. quod enim absolute bonum, ac iucundum est, amabile est, a quo eligibile: vnicuique vero, quod vnicuique est tale. bonus autem bono ob vtraque haec. Caeterum dilectio affectui, amicitia habitui: similis est. Dilectio enim nihilominus est erga inanimata, cum electione

ctione vero redamant: at electio ab habitu est: & bona volunt iis quos amant, illorum causa non ex affectu, sed ex habitu: & amantes amicum, quod sibi ipsis bonum est, amant. bonus enim vir amicus effectus bonum ei fit, cui est amicus. vterque igitur & quod sibi bonum est, amat: & aequalem vicem voluntati & iucunditati refert. aequalitas enim amicitia dicitur. At haec in bonorum amicitia maxime insunt. In austeris vero & senibus eo minus amicitia fit, quo sunt morosiores, minusque consuetudinibus gaudent: haec enim maxime videntur esse amica, amicitiaque; effectrica, atque iccirco iuuenes cito amici efficiuntur: senes non ita: quippe cum non fiant amici illis, quibus non oblectantur. Simili modo quoque austeri, sed hi beneuoli quidem inter se sunt, quia bona volunt, & ad indigentias subueniunt: amici tamen non admodum sunt, propterea quod non simul diem traducunt, neque mutua consuetudine delectantur, quae ad amicitiam pertinere maxime videntur.

In qua amicitia plures possint esse amici.

C A P. VI.

AT vero vt multis quispiam sit amicus amicitia perfecta, fieri non potest. quemadmodum neque vt amore multorum simul aliquis capiatur. exuperationi enim simile hoc est. quod autem est huiusmodi, ad vnum spectare natura consuevit. Multos vero eidem simul vehementer placere, non facile est: fortasse etiam neque bonum esse. opus praeterea est & experimentum capere, & consuetudine vti: id quod perquam difficile est. Ob utilitatem tamen & iucundita-

tem fieri potest, vt multis quis placeat: multi enim tales sunt: & in breui tempore ministraciones sunt. Magisq; ex his ea similis est amicitia: quæ ex iucunditate existit, cum eadem ab vtriusque exhibentur: & sese mutuo, vel iisdem oblectantur: cuiusmodi iuuenum amicitia: sunt: magisq; in his quod liberale est, conspicitur. Quæ vero est ob utilitatem, vulgarium hominum est. Et beati vtilibus minime indigent, sed iucundis. volunt enim simul cum aliquibus viuere, & molestiam paruo tempore tolerat. nam assidue sustineret nemo: quia ne bonum quidem ipsam, si molestum ipsi esset. iccirco amicos iucundos quærunt. fortasse vero oportet vt etiam bonos, cum tales ipsi sint: & sibi ipsis ite bonos. ita enim ipsis inerunt ea, quæ amicis inesse debent. At qui in potestatibus constituti sunt, distinctis amicis vti videntur: alij enim ipsis vtilis, alij iucundi sunt. vt autem vtraque iisdem exhibeant, non admodum contingit: quippe cum neque iucundos cum virtute, neque vtilis ad honestates quærant. sed alios vrbanos voluptatis causa, alios idoneos ad agenda ea quæ mandata fuerint. hæc autem in eodem non admodum sunt. probum quidem virum esse simul & iucundum & vtile, dictum iam est. Sed ei qui excellit, huiusmodi amicus fieri non solet, nisi etiam virtute excellatur: sin minus, non adæquatur ex rata portione superatus. Cæterum non admodum tales esse consueverunt. Atque hæc quidem amicitia: in æqualitate consistunt. eadem enim ab vtriusque exhibentur, voluntque sibi mutuo: aut alterum pro altero recompensant, vt voluptatem pro vtilitate. has autem minus esse amicitias, minusque permanere dictum iam est. Sed & ob

simi

similitudinem & ob dissimilitudinē eiusdem & esse & non esse amicitia: videntur. ex similitudine enim quam habent cum ea quæ est ex virtute, videntur amicitia: quippe cum altera iucunditatem, altera vtilitatem in se habeat, quæ vtraque illi etiam insunt: in eo vero quod illa calumnia vacat, stabilisque est, hæc cito immutantur, aliaque multis differunt: ex illius dissimilitudine amicitia: non videntur.

De amicitia in supereminencia.

CAP. VII.

Altera est amicitia: species ex supereminencia: vt patri erga filium, & denique seniori erga iuniorem, & viro erga vxorem, & principi omni erga subditos. Sed hæc inter se etiam differunt. non enim eadem est parentibus erga liberos, & principibus erga subditos: verum neque patri erga filium, & filio erga patrem: neque viro erga vxorem, & vxori erga virum. diuersa enim vnicuique horum virtus, diuersumque opus est: diuersa item ea ob quæ amant: diuersi igitur etiam amores, & amicitia: erunt. atque eadem quidem vtriusque ab altero neque exhibentur, neque sunt requirenda: sed cum parentibus liberi ea tribuunt, quæ debentur iis qui genuerunt, & parentes filiis ea quæ filiis exhiberi debent: stabilis talium, ac bona amicitia est. In omnibus autem amicitia: quæ per supereminenciam existunt, amor etiam proportionem esse debet vt meliorem amari magis, quam amare, & vtiliorem, & aliorum vnumquemque similiter. cum enim pro dignitate amor extiterit: tunc quodammodo æqualitas fit. id quod esse amicitia: videtur. At vero æquale in iustis & amicitia esse non similiter videtur.

nam in iustis primo est quod est pro dignitate secundo quod in quantitate est: in amicitia vero quod est in quantitate primo, secundo quod pro dignitate est. id autem perspicuum est, si multa virtutis & vitij, affluentia, aut alicuius alterius distantia fuerit: non enim amplius sunt amici, sed ne esse quidem se dignum putant. Hoc autem in Diis clarissime patet, qui plurimum omnibus bonis præstant, item in regibus: neque enim his plerique esse amicos se dignum ducunt, cum inferiores longe sint: neque optimis & sapientissimis, illi qui nihili sunt. In his tamen exacta prænitio non est, quousque sint amici. multis enim ablatis adhuc manet, si vero longe separatus aliquis sit, ut Deus, non amplius manet. Vnde etiam in dubitationem venit: numquid amici amicis maxima ex bonis velint, ut Deos esse? non enim amplius ipsis erunt amici: neque etiam erunt bona: amici enim bona sunt. Si igitur recte dictum est, amicum amico velle bona eius ipsius cause: eum ipsum qualiscunque est, manere oporteret: homini autem permanenti maxima bona adesse volet, & fortasse non omnia: sibi ipsi enim maxime bona vnusquisque vult.

Amicitiam magis consistere in eo ut amet, quam ut ametur.

CAP. VIII.

Plerique autem ob ambitionem amari magis videntur velle, quam amare: vnde amatores adulatorum plerique sunt. adulator enim amicus est qui excellitur, aut se esse talem, magisque amare, quam amari se simulat, amari autem & honorari, quod videlicet plerique appetunt, prope accedere inter se videntur, sed non

per

per se tamen honorem eligere videntur, sed ex accidenti. gaudent enim plerique, cum ab iis, qui in potestate constituti sunt, honorantur, ob spem: quippe cum si aliqua re indiguerint, eam ab ipsis consequuturos se esse existiment: atque ita honore quasi signo quodam beneficii accipiendi letari consueverint. Qui vero à probis viris & scientibus honorem asstant, ij propria opinionem de se ipsis confirmare cupiunt: gaudent quod boni sint, eorum iudicio qui id dicunt, credentes, at amari per se gaudent, quo circa id melius esse, quam honorari, & amicitia expetenda per se esse videretur. Sed in eo quod amat aliquis magis, quam in eo quod amatur, consistere videtur. Argumento sunt matres, quæ amando gaudent, nonnullæ enim filios suos educandos tradunt, amantque scientes, sed amari non curant, si vtrunq; non potest: sed satis ipsis videtur, si liberos suos bene agentes inspiciant, amantque ipsos, etiam si ob ignorantem illi quæ matri debentur, tribuere nequeant. Cum vero amicitia magis in amando consistat, & amatores amicorum laudent: amare esse amicorum virtus videtur, quare inter quos hoc pro dignitate fit, ij stabiles amici sunt: amicitiaque eorum permanet, at hoc modo illi etiam qui inæquales sunt, amici maxime essent: eò quod adæquari possunt. æqualitas vero & similitudo amicitia est, & præcipue ea quæ est ex virtute similitudo, cum enim stabiles per se ipsi sint: etiam inter se mutuo permanent: & neque indigent prauis, neque talia subministrant: sed ut ita dicam, etiam prohibent, bonorum siquidem est neque ipsos peccare, neque amicis permittere. Pravi autem firmitatem quidem nullam habent, neque enim

sibi ipsi similes permanent. sed ad paruum tempus tamen amici fiunt, prauitate inter se mutuo oblectari. qui vero sunt vtilis, & iucundi, diutius durant: permanent enim quoad voluptates & vtilitates sibi mutuo exhibuerint. Ex contrariis autem maxime videtur fieri amicitia, quæ ob vtilitatem existit. vt pauper diuiti, imperito sciens amicus sit. quod enim consequitur aliquis indigus, illud appetens aliud quid recompensat. Huc trahere etiam quispiam posset amorem & amatum, pulchrum item & turpem. Vnde amatores ridiculi interdum videntur, dum sicut amant, ita se esse amandos censent. si simili modo sanè essent amabiles, fortasse censere ita deberent: cum nihil vero huiusmodi habeant, ridiculum est. Sed forsitan neque contrarium per se contrarium appetit, sed ex accidenti: medij autem appetitio est, quod bonum est. verbi causa, sicco, bonum est non si humidum euadat, sed si ad medium perueniat. calido item & aliis, simili modo. Verum hæc cum paulo à proposito alieni ora sint, in præsentia omittantur.

De ciuili amicitia.

C A P.

I X.

Videtur autem, quemadmodum in principio dictum est, circa eadem, & in iisdem & amicitia esse, & ius. in omni enim societate esse quoddam ius videtur, & amicitia quoque: conuectores enim & commilitones tanquam amicos appellant: pari modo etiam qui in aliis societatibus versantur. quatenus autem inter se commercium habent, eatenus amicitia inter ipsos est: nam & ius, & prouerbium communes res amica

amicorum esse inquit, recte sanè, in communitate si quidem amicitia est, fratribus autè & sodalibus communia omnia sunt: reliquis definita, atque aliquibus plura, quibusdam pauciora, quippe cum amicitia quoque alia magis sint, alia minus. Differunt autem & iura ipsa. non enim eadem sunt parentibus erga filios, & fratribus inter se: neque sodalibus eadem, & ciuibus, simili modo etiam in reliquis amicitia, diuersa igitur etiam iniuria ad vnumquemque horum sunt, incrementumque accipiunt, quo magis erga amicos fiunt, vt pecuniis sodalem priuare grauius est, quam ciuem, & non opem ferre fratri quam alieno, patrem item percutere quam quemlibet alium. Augeri etiam simul cum amicitia ius ipsum natura conuenit: vt pote cum iisdem consistant, & æqualiter pertingant. At vero societates omnes partibus ciuilibus similes sunt. nam ob vtile aliquod conueniunt homines, aliquibusque eorum comparantes quæ ad vitam pertinent: & ciuilibus societas vtilitatis gratia videtur, & à principio constituisse, & perseuerare. id enim & legumatores coniectant, & ius esse inquit, quod communiter conducit. Reliquæ igitur societates particulatim vtilitate appetunt. ex empti causa, nauigatores eam quæ ex nauigatione euenit, vel ad pecuniarum comparationem, vel tale aliquid spectantem: commilitones eam quæ ex bello acquiritur, siue pecunias, siue victoriam, siue urbem appetant, similiter quoque tribales, & curiales. Nonnullæ vero societates fieri ob voluptatem videntur, chorealium scilicet sodalium, & contributorum: quæ sacrificij, & conuictus causa constituuntur. At quæ hæc quidem omnes sub ciuili constitutæ sunt, non

enim presentem utilitatem ciuili appetit, sed ad omnem vitam spectat. Et qui sacrificia faciunt, circa eaque conuentus, honores Diis exhibent: & sibiipsis cum voluptate requiem comparant. prisca enim sacrificia & conuentus videntur post fructuum collectiones quasi primitiæ quædam fieri consueuisse. in his enim maxime temporibus ocio vacabant, omnes igitur societates partes esse ciuili videntur, tales autem amicitia tales societates consequentur.

De speciebus ciuilitatis.

C A P. X.

Ciuilitatis vero tres species sunt, totidemque transgressiones, quasi corruptiones quædam illarum. Ac ciuilitates quidem, regnum, & optimi potentia, & tertia quæ a censibus existit: quæ censipotentiam vocare accommodatum videtur, sed plerique rempublicam eam appellare consueuerunt, harum optima regnum, pessima censipotencia est. Ac regni quidem transgressio tyrannis est. ambo enim vnus imperio constat: plurimum tamen differunt. Tyrannus enim suam, rex subditorum utilitatem spectat. non enim est rex nisi ex se ipse sufficiat, omnibusque bonis excellat: at qui talis est, nulla re indiget, quocirca utilitatem non sibi, sed subditis procurabit. nam qui eiusmodi non est, sortitus potius est, quam rex. Tyrannis vero e contrario huic, suum ipsius bonum persequitur, claritque eam esse pessimam, manifestum est. id enim est pessimum, quod optimo est contrarium: regno autem in tyrannidem transitus fit: tyrannus enim principatus vnus prauitas est, & prauus rex, tyrannus euadit. Ex optimipotentia autem in paucipo-

tentiam fit mutatio, vitio principum qui præter dignitatem res ciuitatis distribuunt, & omnia, aut pleraque bona sibiipsis referuant, & magistratus semper iisdem demandant, diuitias plurimi facientes, vnde pauci atque iidem prauo loco optimorum dominantur. Sed ex censipotentia in populi potentiam. hæ enim finitimæ inter se sunt. multitudinis enim & censipotencia esse consuevit, & æquales omnes qui in cæsu sunt. Ac populipotentia, quippe cum paulum Respublicæ speciem transgrediat, minime praua est. Ac respublicæ quidem seu ciuilitates in hunc maxime modum immutatur. ita enim ad minimum & facillime transeunt. Quarum similitudines & quasi exempla sumere etiam in familiaribus quispiam posset. patris enim erga filios societas figuram regni habet: quippe cum patri cura filiorum sit, vnde etiam Homerus Iouem patrem appellat, eò quòd regnum paternum imperium esse debet. At apud Persas patris imperium tyrannicum est, qui vt seruis filiis suis utitur. Tyrannicum item est heri erga seruos. in eo enim id quod hero utile est, agitur. Sed hoc esse rectum videtur. Persicum illud prauum, atque errans. eorum enim qui sunt diuersi, diuersa quoque imperia sunt. Viri & vxoris optimatum potestati simile apparet: pro dignitate siquidem imperat vir, ac circa ea circa quæ vitum decet: quæ autem vxori conueniunt, ea illi attribuit. nam si omnium dominus esse velit vir, in paucipotentiam delabitur: præter dignitatem enim id facit, & nõ quatenus est melior. Interdum vero vxores quoque, quibus patri inoniam omne obtigit, dominantur: vnde non ex virtute sed ex diuitiis & potentia, sicut in paucorum potentatu. impe-

Tyrannus suam, rex subditorum utilitatem spectat.

ria sunt. Fratrum autem societas consipientiæ similis est sunt enim æquales, nisi quatenus ætatibus distant, unde si longe ætatibus diuersi sint, fraterna inter ipsos amicitia non amplius est. Populipotencia autem in iis maxime cohabitationibus apparet, quæ sine domino sunt. ibi enim æquales omnes, in iis item, ubi cum princeps imbellis sit, potestatem agendi quidlibet vnusquisque habet.

De amicitia regia, paterna, familiari & fraterna.

CAP. XI.

IN vnaquaque autem ciuilitate eatenus amicitia apparet, quatenus & ius. Regi sanè erga subditos in beneficij supereminencia bene facit enim iis qui sub regno suo sunt: siquidem bonus cum sit, ipsorum curam habet, vt bene agant, nõ secus atque ouium pastor. unde Homerus Agamemnonem pastorem populorum dixit. Talis autem paterna etiam est: tametsi magnitudine beneficiorum præstat, autor enim eius est quod videtur esse maximum, vt videlicet sint filij, eorumque educationis, & institutionis, id quod maioribus quoque attribuitur. Nam & pater filiorum, & maiores nepotum, & rex à se rectorum natura imperium obtinet. Atque amicitia hæc in supereminencia sunt, atque iccirco honorantur parentes, ac ius inter hos non idem est, sed pro dignitate. sic enim & amicitia. Viri item & vxoris eadem amicitia est, atque in optimi potentia constituta: quippe cum secundum virtutem & præstantiori amplius bonum sit, & vnicuique quod conuenit, ita quoque etiam ius. At vero fratrum amicitia sodalitiæ est similis: æquales siquidem sunt & cõtantæ, atque huiusmodi simi-

lium morum, similiaque & affectuum plerumque, & a. l. disciunt. huic similis reipublicæ illius amicitia est, plurimum. que ex censu constat: quippe cum in ea æquales inter se esse ciues debeant, ac probi: per vicis que, & ex quo principatus fiat, simili modo amicitia. In transgressionibus autem sicut iuris, ita amicitia etiam parum admodum est, & minimum omnium in pessima, in tyrannide siquidem amicitia reperitur aut nihil, aut parum. in quibus enim principi & subdito commune est nihil, in iis neque amicitia est: quippe cum neque ius aliquod sit, sed tale quippiam, quod artificij erga instrumentum, animæ erga corpus, hero erga seruum: nam hæc vtilitate ab iis consequuntur, qui ipsi vt confueverunt. Sed erga inanimata neque amicitia vlla est, neque ius, neque erga equum, aut bouem, neque erga seruum, quatenus seruus est: nihil enim habent commune. nam sicut seruus animatum est instrumentum, ita instrumentum inanimatum seruus est, quocirca in eo quod est seruus, erga ipsum amicitia non est: in eo quod homo est: quippe cum vnicuique homini ius quoddam esse videatur erga vnumquemque, qui cum ipso legis, ac fœderis esse particeps potest, & amicitia igitur erit, quatenus homo est. Atque in tyrannidibus quidem & amicitia, & iuris parum admodum est, in populi administrationibus plurimum. cum enim sint æquales, multa inter se habent communia.

De amicitia sodalitiæ, & filiali.

CAP. XII.

IN cõmuniõne igitur & societate omnis amicitia consistit, sicut dictum est, cõsanguineam tamen & sodalitiã segregaret quispiam: nam

ciui

ciuiles, & tribules, & nauticæ, & quæ sunt huiusmodi, socialibus magis similes sunt. esse enim quasi ex pactione quadam videntur, inter has vero aliquis etiam hospitalitiam reponeret. Con sanguinea autem esse multiformis videtur, & tota ex paterna dependere. parentes enim amant liberos, quasi ex se quiddam sint: liberi autem parentes, quasi ex illis quippiam sint, magisque sciunt parentes qui ex se orti sint liberi, quam nati ex illis se esse genitos, maiorem item id à quo aliquis est, cum genito habet necessitudinis connexionem: quam quod factum est, cum eo qui fecit. proprium enim ei à quo oritur quippiam, est id quod ex ipso oritur: vt dens, vt capillus, & quodlibet ei qui id habet, illorum autem nulli id à quo oritur, vel minus, accedit etiam longinquitas temporis, hi siquidem liberos statim ubi nati sunt, amant: illi progressu temporis parentes, ubi intelligentiam, aut sensum adepti sunt. Atque hinc cur matres magis diligant, etiam patet. Parentes igitur filios vt seipsum amant, qui enim ex ipsis oriuntur, sunt quasi alteri ipsi, dum separati sunt, filii autem patres, vt ab illis producti. At fratres se mutuo diligunt ex eo, quod ex iisdem nati sunt. eadem enim quam cum illis habent, natura ipsos inter se esse idem facit: vnde inquirunt eundem sanguinem, eandemque radicem, atque huiusmodi, sunt itaque idem quodammodo etiam in distinctis. Multum etiam ad amicitiam facit & coeducatio, & ætas. ætate enim æqualem æqualis delectat: & consuescentes sodales sunt, vnde fraterna hæc amicitia sodalitia est persimilis. Patrueles item, & reliqui cognati ex his coniunctionem habent, eò quod videlicet ab iisdem sunt: suntque alij propin-

quio

quiores, alij alieniores, quò vel proprius, vel longius autor generis abest. Estque amicitia filiis erga parentes, & hominibus erga Deos tanquam erga bonum quoddam, atque excellens. beneficia enim maxima contulere, quippe cum sint in causa vt & sint, & enutriti atque educati fuerint, posteaquam in lucem venerunt, habetque huiusmodi amicitia iucunditatem atque vtilitatem eo magis quam alienarum, quo etiam communior vita inter ipsos est. Sunt item in fraterna, ea que in sodalitia, & magis inter probos, & omnino similes: quo coniunctiores etiam ab ortu se mutuo diligunt, quoque moribus sunt similiores, qui ex iisdem nati sunt, simulque nutriti, atque instituti similiter. Temporis præterea comprobatio plurima, ac firmissima est. Atque in cæteris cognatis ita amicitie ratio pro portione seruat. Viro item & vxori amicitia esse natura videretur. homo enim coniugale magis, quam ciuile animal est: quanto prior magisque necessaria est familia quam ciuitas, & filiorum quoque procreatio animalibus communior. Sed aliis quidem animalibus eatenus communicatio est: at homines non sobolis procreandæ tantummodo, sed rerum etiam que ad vitam spectant, comparadarum causa cohabitant. officia enim continuo diuisa inter ipsos sunt, alia viri, & alia vxoris: sibi que mutuo opitulatur, quæ propria sunt, in commune constituentes, atque ob id & vtilitas & iucunditas esse in hac amicitia videntur, esse etiam posset ob virtutem si probi essent: est siquidem vtriusque virtus: atque eiusmodi re gauderent. Vinculum autem ipsorum esse filij videntur, vnde citius qui liberis carent, dissolui consueuerunt, quippe cum filij commune bonum

Arist. Moral. Nicom.

o o

ambobus sit, quod autem commune est, conuenit. At vero cum quaeritur quomodo viro cum vxore sit conuiuendum, & demum amico cum amico, nihil aliud quaeri videtur, quam quod pacto ius est. neque enim amico erga amicū, neque erga alienum, & sodalem, & condiscipulū idem ius esse constat.

De duplici iure, & de compensanda amicitia.

CAP. XIII.

Cum tres sint amicitiae, quemadmodum in principio dictum est, & in vnaquaque alij in aequalitate, alij in excellentia sint amici: similiter enim boni sunt amici, & melior peiorum: similiter etiam iucundi, & ob vtilitatem, vel aequales in adiumentis exhibendis, vel differentes: eos qui in aequalitate consistunt, & amando & reliquis adaequari oportet: eos vero qui sunt inaequales, reddere quod proportionem supereminetia requiritur. Expostulationes autem & querelae in ea amicitia fieri consueverunt, quae ex vtilitate est, vel sola, vel maxime: atque id non iniuria. qui enim ob virtutem amici sunt, ad beneficia sibi mutuo conferenda sunt prompti, quod virtutis & amicitiae proprium est. eorum vero qui in hoc certant, ex postulationes nullae, neque pugnae esse possunt: quippe cum erga eum qui amat & beneficit, indignetur nemo, sed si gratus sit, beneficiendo etiam ipse respondeat: quisque beneficiendo exuperat. cum consequatur id quod cupit, accusare nullo modo amicū possit: nam vterque bonum appetit. Neque in iis admodum quae ex voluptate consistunt, contingere accusationem consuevit. simul enim vtriusque id fit, quod cupiunt,

cupiunt, si conuictu mutuo oblectantur. ridiculus enim videretur, qui non oblectantem accusaret, cum liceat non simul degere. At ea est ex postulatrix amicitia quae ex vtilitate contrahitur. nam cum ob commodum proprium mutua consuetudine vtiuntur, pluris semper indigent, minusque se habere existimant, quam conueniat: accusantque quod quantum indigent, tantum etiam non consequuntur, cum digni sint: qui vero benefaciunt, tantum exhibere nequeunt, quantum indigent illi qui accipiunt. Videtur autem sicut ius est duplex, alterum non scriptum, alterum legitimum: sic amicitia, quae ex vtilitate fit, moralis altera esse, altera legitima. querelae igitur tunc praecipue oriuntur, cum non ex eadem contractus sunt ac dissolutiones. Ac legitima quidem in condicis consistit, altera omnino vulgaris est manu in manu: liberalior altera in tempus, ex pacto tamen quid pro quo reddendum sit, in qua manifestum quidem est & non ambiguum quod debetur: sed amica dilatio conceditur, vnde inter nonnullos ex his iudicia minime fiunt, sed acquiescendum putant; cum fide inter se contraxerint. Sed moralis non in condicis versatur, sed tanquam amico donat, aut quodcumque aliud alteri exhibet: deinde aut aequale aut amplius sibi esse recipiendum censet, quasi non dederit, sed mutuarit, cum autem non sicut contraxit, etiam dissoluat: alterum accusabit, hoc vero contingit, propterea quod volunt quidem honesta omnes, aut plerique, sed vtilia tamen eligunt, honestum enim est beneficium conferre, non ut vicissim recipiamus, vtile autem beneficium affici est. Siquis igitur potest, retribuere debet

dignas gratias iis quæ accepit, atque id sponte. inuitus enim amicus faciendus non est: igitur eò quòd aberrauerit in principio, ab eòque acceperit beneficium, à quo non oportebat. non enim ab amico accepit, atque eò qui propter ipsum id faceret: perinde ac si ex condicòtis beneficio affectus sit, ita dissoluendum, pepigisset siquidem qui potest, se esse redditurum: & cum qui non potest, neque ille qui dedit, dignum censuisset qui acciperet, quare si potest, reddendum est, in principio autem est considerandum, à quo & qua conditione beneficio afficiatur quispiam, ut his acquiescat, vel minime. Dubitationem autem hæc res habet, utrum utilitate eius qui accepit, an beneficio eius qui contulit, metiendum sit id quod retribuere debemus. qui enim acceperunt, extenuantes rem talia se accepisse à benemeritis dicunt, quæ sicut illis parua erant, ita ipsi accipere ab aliis poterant: illi vero contra, quæ maxima erant apud se, & ab aliis non licebat, & in periculis, ac necessitatibus huiusmodi se dedisse aiunt, nunquid igitur quia ob utilitatem est amicitia, eius qui beneficio est affectus utilitas mensura est: hic enim est is qui indiget: & ille huic opitulatur, quasi æquam gratiam recepturus. tanta igitur fuit opitulatio, quantum aditus est, unde tantum est illi reddendum, quantum est consequutus vel etiam amplius, id quod honestius est. In amicitia autem quæ ex virtute existunt, criminationes nullæ sunt, sed eius electio qui beneficium contulit, mensuræ similis est: quippe cum virtutis, ac morum præcipua vis in electione consistat.

De que

*De querelis in amicitia per supereminentiã,
& de abdicatione.*

CAP. XIII.

IN illis vero quæ ex supereminentiã fiunt, dissensionem quoque, accidere consueuerunt. uterque enim plus sibi esse habendum censet, quod quando fit, amicitia dissoluitur. nam qui melior est, conuenire sibi existimat, ut plus habeat. bono enim amplius esse tribuendum. similiter etiam qui est utilior: inutilem enim aiunt non oportere æqualem partem habere: alioqui ministracionem futuram non amicitiam, nisi pro dignitate operum fiant ea, quæ in amicitia aguntur, putant siquidem sicut in pecuniarum communicatione plura accipiunt, qui plura contulerunt: ita in amicitia quoque esse faciendum. At indigus & peior e contrario: boni enim amici esse opem ferre indigentibus. quid enim inquirunt, prodest, si probò viro aut potenti quispiam sit amicus, si nullam utilitatem ex eo sit consequuturus: videtur autem uterque, recte censere, oportetque utrique ex amicitia amplius quidem tribui, non eiusdem tamen rei amplius: sed ei qui excellit, honoris: ei qui indiget, lucri. virtutis enim & beneficij præmium honor, indigentia subsidium lucrum est. Hoc ita se habere in rebus publicis apparet. non enim honore afficitur, qui nullum bonum reip. affert: quippe cum id quod publicum est, ei detur, qui de republica bene meretur, publicum autem quoddam est honor. nõ enim fieri potest, ut & lucretur quispiam ex republica, & honoretur: cum in omnibus minus habere sustineat nemo. ei igitur qui in pecuniis est inferior, honorem: ei qui

munera non accepit, pecunias tribuunt. quod enim pro dignitate fit, amicitiam, sicut dictum est, & adæquat, & conseruat. Ita igitur etiam cum inæqualibus versandum est, ab eòque qui aut in pecuniis aut in virtute est adiutus, retribuendus honor est: atque id, quatenus facultas ipsius fert. quod enim fieri potest, non quod pro dignitate fit, amicitia exigit. Neque enim quod pro dignitate fit, in omnibus est: sicut in honoribus qui Diis, aut parentibus exhibetur: nemo enim referre his dignam gratiam posset: sed qui pro viribus colit, is esse probus videtur. Atque iccirco non licere filio parem abdicare, patri autem filium licere videretur. reddere enim oportet eum qui debet, at quicquid fecerit filius, nihil dignum collatis beneficiis fecit. quare semper debet, quibus autem debetur, iis dimittendi est facultas: igitur patri quoque erit. Adde quod nemo fortasse vnquam abscessurus ab eo videretur, nisi prauitate exuperaret, nam præter naturalem amicitiam subsidium non detrectare humanum est. ei vero fugiendum est, aut non studendum opem ferre, si sit prauus. bene scio enim affici volunt plerique, facere autem ut inutile fugere consueuerunt. Ac de his quidem hætenus dictum sit.

ARIST

ARISTOTELIS

MORALIVM NICOMACHIO-

RVM

LIBER NONVS.

SUMMÆ LIBRI.

De amicitia conseruatione, ac ipsius operibus. De beneuolentia, cõcordia, beneficentia, amore sui. De amicis felicitas, amicorum numero, in qua fortuna sint habendi. & ipsorum præcipuo munere.

Quæ conseruent amicitiam.

CAP. I.

IN omnibus amicitiiis, quæ dissimiles specie sunt, id quod proportionè respondet, sicut dictum est, amicitiam conseruat. quemadmodum & in ciuili, sutori pro calceis pro dignitate commutatio fit: textori item, & reliquis. Atque hic communis mensura numus comparatus est, ad quem omnia referuntur, quòque mensurantur omnia. In amatoria autem amator interdum criminatur, quod cum supra modum amet, non redametur, cum nihil ipse, si ita incidere, amabile in se habeat: sepe item amatus, quod cum ille prius promiserit omnia,

nihil postea præstet. Huiusmodi autem querimoniarum contingunt, cum alter voluptatis causa amatum amat, alter amatorem ob utilitatem: & hæc ambobus non adiunt. nam cum horum causa amicitia cõstet, cum ea non sunt ob quæ amabãt, amicitia dissolutio efficitur. non enim se mutuo amabant: sed ea quæ utriusque aderant, quæ stabilia non sunt, quocirca huiusmodi etiã sunt amicitia. At morum amicitia per se cum sit, permanet, sicut dictum est. Dissentiunt autem etiam cum alia sunt ipsis, & non ea quæ appetunt. perinde enim est ac si nihil fiat, cum id nõ consequitur quispiam quod cupit. quemadmodum citharædo ille qui quãto melius caneret, tanto plura pollicitus fuerat: cum repeteret mane quod iuerat ipsi promissum, voluptatem pro voluptate reddidisse se dixit. si igitur uterque id volebat, satis habuisset: sin alter oblectationem, alter lucrum, & ille habet, hic minime: non recte id quod ad societatem spectat, inter hos esset. quibus enim indiget quispiam, ius & studet, atque illius causa hæc dabit. Sed dignitatem rei statuere utrius est: utrumne qui prius contulit, an eius qui prius accepit? ille enim qui confert, ei videtur permittere. id quod aiunt etiam Protagoram facere consuevisse. cum enim qualiacunque docuisset: ei qui didicerat iubebat æstimare, quanti viderentur esse digna ea quæ sciebat, & tantum accipiebat. in talibus autem factis est nonnullis illud: Ast homini merces. At qui cum pecuniam præceperint, nihil postea faciunt ex iis quæ dixerunt: ob nimios promissionum excessus merito in accusationes incidunt. non enim præstant ea, quæ pepigerunt. Atque hoc fortasse sophistæ coguntur facere

propt̃

propterea quòd nemo eis daret argẽtum ob ea quæ sciunt. hi igitur cum non faciant ea, ob quæ mercedem acceperunt, merito accusantur. Vbi vero nulla subministratio nis pactio fit: illos qui per se prius dant, absque crimine villo esse dictum iam est. eiusmodi enim amicitia est, quæ ex virtute constatur. retributioque est ex electione facienda. ea enim amici, & virtutis est. Ita etiam convenit iis qui philosophiæ causa inter se habent societatem. non enim pecuniis dignitas æstimatur: neque honor æquiparabilis exhiberi posset: sed fortasse satis est, sicut etiã erga Deos, & parentes, id quod fieri potest. Quòd si datio eiusmodi non fuerit, sed ob aliquod maxime quidem fortasse ea facienda esse retributio, quæ utriusque pro dignitate esse videatur: sin id non contingit, non modo necessarium videbitur, ut is qui prius habet, ipse statuatur, verum etiam iustum: quantam enim is utilitatem consequutus fuerit, aut pro quanto voluptatem elegerit, si tantum ille receperit: dignam remunerationem habebit. nam etiam in venalibus rebus ita fieri apparet. Quibusdam etiam in locis leges sunt, ne de voluntariis commerciis iudicia hant: eò quòd oporteat cum eo qui creditur, ita dissolvere, quemadmodum societatem iniit. iustus enim esse putat, ut cui permissum est, is statuatur, quàm qui permisit. Nam plerunque non æqui æstimant qui habent, & qui habere volunt. sua enim singulis & quæ dant, digna multo precio videntur. sed retributio tamen tanta fit, quantum statuerint illi qui acceperunt. Oportet autem fortasse non tanti æstimare, quanti appareret alicui cum habet: sed quanti æstimabat, antequam haberet.

Nota philo-
sophia de
dignitatem.

† a. l. eadẽ
dat.

† a. l. placer

Singulis pro dignitate beneficia esse rependenda.

CAP. II.

AT vero huiusmodi res dubitationem admittunt, vtrum videlicet patri omnia tri- buenda sint, & parendum in omnibus? an ægro- tans debeat medico obtemperare? & qui eligit imperatorem, bellicæ rei peritum hominem eli- gere. Simili modo amicōne magis, an probo vi- ro inferuendum? & bene merito reddendane magis gratia sit, quàm sodali dandum, si vtriusq; non liceat? Nunquid autem omnia huiusmodi exacte definire facile non est: multas enim atq; omnigenas & magnitudine & paruitate, & ho- nestate, & necessitate habent differentias. illud tamen obscurum non est: non omnia eidem esse reddenda. Et beneficia retribuenda, vt plurimū, magis sunt, quàm sodali inferuendum: & sicut mutuum cui debet quispiam, restituendum ma- gis, quàm sodali dandum. Sed fortasse neq; hoc semper: vt si quis redemptus à latronibus fuerit, vtrum is vicissim redimere eum debet, qui liber- rarit, quicumq; ille sit, an non capto quidem, sed repetendi reddere, an patrem redimere? redi- mere enim patrem magis etiam quàm, seipsum debere videretur. Quod igitur dictum est, in vniuersum debitum esse reddendum: sed si datio honestate, aut necessitate superexcedat, ad hæc est declinandum. Interdum enim neque equum est, vt quod prius alter contulit beneficium, re- pendamus: cum ille ille probrum virum esse sciens benefecerit: ab hoc vero fiat retributio ei quem prauum esse existimat. nam neque ei, qui mu- tuauit, remutuandum est. ille enim cum puta- ret se recepturum esse, probo viro mutuauit: hic

hic autem à prauo recepturum se quippiam nõ sperat. siue igitur re vera ira res se habet, æqua- lis dignitas minime est. siue non ita quidem est; sed opinantur, non absurde facere viderentur. Veruntamen id quod sepe dictum à nobis est, disputationes de affectibus & actionibus ita de- finita ac certa sunt, sicut ea, circa quæ versan- tur. Non omnia igitur omnibus esse retribuenda, neque patri omnia: quemadmodum neque Ioui omnia sacrificantur: obscurum minime est. quia vero alia parentibus, & fratribus, & sodalibus, & benemeritis reddenda sunt: singulis propria & accommodata sunt attribuenda. Ita vero etiam facere videntur. ad nuptias enim cognatos inuitant: his enim commune genus est: atque iccirco actiones quoque quæ circa id fiunt, communes sunt obeandem causam quo- que ad sponsalia conuenire debere cognatos maxime existimant. Parentibus autem alimenta præcipue suppeditanda esse viderentur, vt- pote cum debeamus: cumque illis qui in causa sunt, vt sumus, honestius sit, quàm nobis ipsis in his opem ferre. honor quoq; parentibus quem- admodum Diis, exhibendus est: non omnis tamen parentibus. neque enim idem patri & matri: neque is qui conuenit sapienti, aut duci, sed paternus: & simili modo maternus. Om- ni item seniori honor pro ætate reddendus est, assurgendo, & sessione cedendo, atque huius- modi cæteris. sodalibus autem & fratribus lo- quitio libera, omniumque communitas exhibenda est. Cognatis itaque & tribulibus & ciui- bus, reliquisq; omnibus enitendum est, vt sem- per quod accommodatū est, tribuamus, quæque vnicuique insunt quantum ad coniunctionem, & virt

& virtutē, & vltim attinet, comparatione facta diiudicemus. atq; eorum quidē quæ eiusdē sunt generis, facilius iudicium est: difficilius eorum quæ differunt, nō ob id tamen desistendum: sed ita vt fieri potest, facienda distinctio est,

Quando seruanda amicitia.

C A P. I I I.

ORitur autem dubitatio, vtrum cum iis qui non permanent, dissoluendæ sint amicitia: necne, an cum iis qui ob vtilitatem, aut iucunditatem sunt amici, cum non amplius ea habent, dissolutionem fieri absurdum non est: illorū enim erant amici: quibus deficientibus cōsentaneum est, vt etiam ipsi non amplius amēt. Criminaretur autem quispiā, si ille qui ob vtilitatem, aut voluptatem amat, se ob mores amare simulauerit. Sicut enim in principio diximus, plurimæ dissensiones inter amicos oriuntur, cum non similiter & putant, & sunt amici. Cum igitur frustratus fuerit aliquis, atq; ob mores se diligere existimari, cum nihil eiusmodi ille agat: se ipsum is culpet. cum autem illius simulatione deceptus fuerit: eum qui deceperit, accusare iustum est: atq; eo magis quam eos qui moxetas adulterant, quo circa rem preciosiore maleficium huius est. At si admiserit vt bonū, prauus vero ille euaserit, & videatur: nunquid amplius amandus est? An fieri non potest? si quidem non quodlibet est amabile, sed bonum: neq; amādum prauum est. prauū enim esse amicum, aut similem prauo fieri nullo modo oportet. simile autem simili esse amicū, dictum iam est. Nunquid vero statim facienda dissolutio est? an non cum omnibus, sed cum iis qui ob prauit

prauitatem incurabiles sunt: nam qui correctio nem admittunt, iis eo magis in moribus, quam in facultatibus. ferendum auxilium est, quo & præstantiores, & amicitie sunt accommodatiores. Videtur autem ille qui dissoluit amicitiam, nihil absurdi facere: quippe cum non huic neq; tali fuerit amicus. quocirca cum eum immutatū referuare nequeat, abscedit. At vero si alter perstet, alter vero probior euaserit, ita vt lōge præstet virtute, nunquid vtendum amico est? An fieri non potest? in magna autem distantia id maxime perspicuum fit: vt in amicitia à pueritia conflatis, si enim alter permaneat animo puer, alter vir quā optimus euadat: quo pacto esse poterunt amici, cum neq; iisdem oblectentur, neq; gaudeant, & dolcant? neque enim inter sese mutuo hæc inerunt ipsis. absque his vero esse amicos non licebat: quippe cum fieri nequeat, vt simul degant. Sed de his dictum iam est. Num autem nihilo secius se gerere debet erga ipsum, ac si nunquam fuisset amicus? an antahabitæ consuetudinis memoria retinenda est, & quemadmodum amicis magis quā alienis gratificandum esse existimamus: ita iis qui fuerunt, ob amicitiam quæ prius intercessit, tribuendum aliquid est: quando non ob nimiam prauitatem facta est dissolutio.

Quæ opera amicitia: & quod non sint prauorum.

C A P. I I I I.

IAm vero ea quæ ad amicos attinent, & quibus amicitia definiuntur, ex iis quæ erga se quisq; agit, esse videtur profecta. Statuunt enim amicum esse eum qui vult & agit bona, aut quæ apparent, illius causa: vel eum qui vult & esse & viuere

& viuere amicū ipsius causa. id quod matres erga filios faciunt: & amici, inter quos offētio aliqua incidit. Alij eum qui simul degit, & eadem eligit: aut qui condolet & congaudet cum amico. maxime vero etiam hoc matribus contingit. At aliquo ex his amicitiam quoq; definiunt, quorum vnumquodque probo viro erga seipsum inest: ceteris vero, quatenus tale se esse existimant. Videtur enim, quemadmodum dictum est, virtus, & probus vir vnicuique esse mensura, is enim secum conseruit, & eadem rota anima appetit. Et vult etiam sibi ipsi bona, & quæ apparent, atque agit. boni enim est sui quoque causa bonum elaborare: intellectiua siquidem partis gratia, quæ esse vnicuique nostrum videtur. Vult quoque viuere se, & saluum esse, & maxime id, quo sapit. Probo enim viro esse bonum est. Vnicuique autem sibi ipsi vult bona. effectus vero alius illud quod euat, omnia habere eligit nemo. habet enim etiam nunc Deus bonum, sed cum sit ipse id quod eaque est. Vnicuique vero id quod intelligit, esse videretur, vel præcipue. quisque est huiusmodi, secum degere vult. iucunda enim id facit: quippe cum & factorum oblectabiles recordationes, & factorum spes bonæ hactenas autem sint iucunda. Contemplationibus præterea abundat cogitatione: condoleatque & collatur secum maxime idem profus, & molestum est; & iucundum, & non aliâ aliud. pœnitentia siquidem vacat, vt ita dicam. Eo quod i igitur probo viro erga seipsum vnumquodque horum inest, isque erga amicū, perinde atque erga seipsum sese gerit: est enim amicus alter ipse: amicitia quoque esse horum aliquando videtur, & amici illi quibus

Amicus est alter ipse.

hæc

hæc insunt. Nam vtum erga seipsum amicitia sit, necne, in præsentia omittamus. videretur autem eatenus esse amicitia, quatenus est duo ^{† a. l. nō am} vel plura ex iis quæ dicta sunt: & quia excessus ^{plus duo} amicitia similis est ei quæ erga seipsum est. At ^{sunt eadem} antedicta inesse videntur etiam plerisque, quamuis prauis sint. nunquid tamen quatenus sibi placeat, probosque se esse existimant, eatenus participes eorum sunt. Nam ex iis qui vehementer sunt prauis & facinorosi, nemini hæc insunt: quin ne videntur quidem. ferè autem neque prauis. dissentiant enim inter se, dum alia cupiunt, alia volunt: vt incontinentes, qui loco eorum quæ sibi esse bona videntur, iucunda quidem eligunt, sed noxia. alij autem ob ignauiam & segnitiam ab agendis iis desistunt, quæ sibi esse optima existimant. At qui multa & graua scelera perpetrarunt: & ob prauitatem odio habentur, & vitam fugiunt, seque ipsos interficiunt. Ac quarunt quidem improbi huiusmodi alios, quibus cum diem traducant, & se ipsos fugiunt: propterea quod quando secum sunt, multorum & grauium scelerum recordantur, atque alia huiusmodi sperant, quorum quando cum aliis versantur, obliuiscuntur: cumque nihil in se amabile habeant, amice erga se ipsos nullo modo afficiuntur. Neque igitur collatantur, neque condolent huiusmodi homines secum. seditione enim animarum agitur. pars enim vna ob prauitatem dolet, cum aliquibus abstinet, altera lætatur, & quasi diuidentes illa huc, hæc illuc trahit. & licet fieri nequeat vt simul doleat & lætetur quispiam, sed paulo post tamen dolet, quia lætatur est: nollentque ea sibi iucunda extitisse. pœnitentia enim, ^{prauis}

prauī pleni sunt. Præuus ergo cūm nihil in se habeat amabile: neque erga seipsum amice esse affectus videtur. Quod si ita se habere valde miserum est, enixe fugienda prauitas est, dandāq; opera vnicuiq; , vt probus euadat : sic enim fiet vt & erga seipsum amice esse affectus , & aliorum esse amicus possit.

De beneuolentia.

CAP. V.

IAm vero beneuolentia est quidem similis amicitia, amicitia tamen non est: quippe cum beneuolentia erga ignotos quoq; , & latens esse possit: amicitia non possit. Et prius etiam dicta hæc sunt. Sed neq; amatio est: neq; enim intentionem, neq; appetitionem, habet quæ amationem consequuntur. atq; amatio quidē cum consuetudine beneuolentia de recenti etiam fit. Id quod etiam erga certatores cōtingit, beneuoli si quidem eis sunt, simulq; cum eis volunt: nihil tamen cooperantur. sicut enim diximus, de recenti beneuoli fiunt, & leuiter diligunt. Videtur igitur principium amicitia esse, non secus atq; amoris ea voluptas quæ ex aspectu percipitur. nemo enim amore capitur, nisi prius specie fuerit oblectatus. qui vero forma oblectatur, nihilo magis amore capitur: sed cum & absentes desiderat, & præsentēs cupit. Ita vero etiam amici esse non possunt, nisi beneuoli prius fuerint, beneuoli autem nihil magis diligunt. volunt enim tantum bona iis quibus sunt beneuoli, nihil tamen cooperarentur, nullamq; pro ipsis molestiam susciperent. Quocirca translatione vtens aliquis esse ipsam † principium amicitia diceret: quæ cūm inueterata fuerit, & in
consue

consuetudinem deuenit, amicitia euadat: non ea quidem quæ ex utilitate, aut voluptate conciliatur: neq; enim ob hæc beneuolentia existit. Nam qui beneficio est affectus, pro iis quæ accipit, beneuolentiam retribuit, iuste se gerens. Qui vero aliquem prospere agere vult spe utilitatis consequendæ ex ea re: non illi, sed sibi potius beneuolus est: quemadmodum neque amicus, si commodi alicuius causa illi obsequitur. Omnino autem beneuolentia ob virtutem & probitatem quandam existit, cūm pulcher aliquis, aut fortis, aut tale aliquid visus cuiquam fuerit, sicut de certatoribus iam diximus.

De concordia.

CAP. VI.

Concordia præterea spectare quoq; ad amicitiam videtur: vnde opinionis consensus minime est: hoc enim iis etiam qui mutuo sese ignorant, posse inesse. neque eos qui qualibet de re consentiunt, concordēs esse inquit: verbi causa, si de cœlestibus consentiant: concordēs enim de his esse ad amicitiam non attinet. sed ciuitates concordēs esse dicunt, cūm de illis quæ conferunt, consentiunt, & eadē eligunt, aguntq; ea quæ publice visa fuerint. Circa agenda igitur concordēs sunt, atque ea quæ in magnitudine consistunt, & vtriusque, vel omnibus inesse possunt. vt ciuitates cum omnibus visum fuerit magistratus electione esse creandos: vel ineundam cum Lacedæmoniis societatem: vel regnare Pit tacum, quando etiā ipse voluerit. At cum vterq; seipsum vult, vt in Phœnissis, in seditione sunt. Concordēs autem esse non est, si idem vterque animo concipit, quodcumq; illud sit: sed si quod

in eodem est. ut cum & populus & probi viri optimos regnare consentiunt. ita enim omnibus contingit id quod appetunt. Concordia vero ciuiliis esse amicitia videtur: quemadmodum etiam dicitur. circa conducentia enim versatur, atque ea quæ ad vitam attinent. estque huiusmodi concordia inter probos viros: hi enim & secum, & inter se sunt concordēs, cum in iisdem, ut ita dicam, sint. huiusmodi siquidem hominum voluntates permanent, neque transfluunt, sicut Euripus: voluntque ea quæ & iusta sunt, & conducent: atque hæc communiter appetunt. At ut prauis concordēs sint, nisi parumper, sicut etiam ut sint amici, fieri non potest: cum in utilibus rebus amplio rem partem appetant: in laboribus contra & ministratiōibus deficiant, cum enim vnusquisque sibi hæc velit, alterum ad examen reuocat, & prohibet. nam quod commune est, perit, cum ab his non seruetur: atque inde euenit, ut cum alij necessitatem inferant, ipsi vero quæ iusta sunt facere nolint: seditione agitentur.

De beneficiis.

C A P. VII.

AT vero beneficii amare magis videntur eos quos beneficiis affecerunt, quam affecti illos à quibus acceperunt. id quod quasi à ratione dissentaneum quærit consuevit. Plerisque igitur id contingere propterea videtur, quia hi debent, illis debetur, sicut ergo in mutuis illi qui debent, eos non esse, volunt quibus debent: qui vero mutuarunt de salute debitorum curam etiam habent: sic & eos aiunt qui beneficium contulerunt, utpote gratias recepturos, velle illos

illos esse quibus contulerunt: illis autem non esse curæ, ut quippiam retribuunt. Atque Epicharmus quidem fortasse diceret ipsos hæc ex prauo spectantes dicere. Sed esse hæc humana res videtur. immemores enim sunt plerique: magisque beneficium accipere quam conferre appetunt. Videretur autem huiusce rei magis naturalis causa esse, neque similis ei quæ de mutuantibus relata est. non enim esse dilectio circa illos, sed voluntas ut salui sint, recipiendi causa. at qui beneficium contulerunt eos qui acceperunt, diligunt, atque amant, etiam si nulla in re ipsis vtilis vel in præsentia sint, vel in posterum sint futuri. Id quod etiam in artificibus contingit: vnusquisque enim opus proprium magis amat, quam ab opere amaretur, si animatum fieret. Maxime vero fortasse circa poetas idem euenit, qui poemata propria perinde ac filios supra modum amant. Huic rei simile est, quod ad benemeritos attinet: nam beneficio affectus opus ipsorum est: id igitur amant magis, quam opus eum qui effecit. Huiusce rei illud in causa est, quod esse est expetibile, atque amabile omnibus: sumus autem operatione & actu: viuendo enim atque agendo sumus. qui fecit igitur, operatione opus ipsum quodammodo est: quocirca amat opus, propterea quod esse appetit. at hoc naturale est. quod enim potestate est, id operatione opus ipsum indicat. Adde quod ei qui beneficium contulit, honesti illud est quod actione est perfectum: quare gaudet eo in quo illud est qui vero affectus est, nihil honesti habet in illo qui affecit. sed si modo quicquam habet, id est quod conducit, at id minus iucundum, atque amabile est. Præsentis siquidem operatio, futuri

*Vide idem
supralib. 4.
cap. 1.*

spes, facti memoria iucunda est. at iucundissimum est quod operatione consistit, atq; amabile simili modo. ei igitur qui affectit, opus perma-
 net: honestum enim est diuturnum. ei vero qui est affectus, praterit utilitas. Ac memoria quidem honestarum rerum iucunda est: vtilium non admodum, vel minus. expectatio vero sese habere contrario modo videtur. Atque amatio sanè effectiōni: amari affectiōni simile est. amare igitur, atque ea quæ ad amicitiam pertinent, eos consequuntur, qui in actione excellunt. Præ-
 terea omnes ea, quæ laboriose facta sunt, magis amant: vt qui pecunias acquisuerunt, magis, quam qui ab aliis acceperunt. at beneficio affici labore vacare: benefacere laboriosum videtur. Propterea etiam matres liberorum sunt aman-
 tiores: laboriosior siquidem generatio est, magis-
 que suos esse filios sciunt. id autem beneficis quoque esse proprium videtur.

Matres libe-
 torum sunt
 amantiōres.

De amore sui.

C A P. V I I I.

AT enim dubitatur, vtrum amare seipsum maxime, an aliquem alium oporteat. increpant enim eos qui seipso maxime amant: & quasi in dedecus sui amatores appellant. videnturque prauus sui causa omnia agere, ac tanto magis, quanto improbius fuerit, vnde ipsi crimini dant, quòd ab seipso nihil agat. Probus autem ob honestatem: atque id eo magis, quo melior est: amicique causa: sui autem causa agere omittit. Ab orationibus tamen his opera ipsa discrepant: atque id non absurde. dicunt enim eum maxime amandum esse, qui maxime sit amicus: maxime vero est amicus, qui vult bona

ei cui

ei cui maxime vult, illius causa, etiam si id sciturus sit nemo. at hæc vnicuiq; erga seipsum, & cætera etiam omnia quibus amicus definitur, maxime insunt. dictum siquidè est omnia quæ ad amicitiam attinent, à seipso ad alios quoque deuenire. proueria item omnia consentiunt, vt Vna anima: & Cõmunia omnia amicorum: & Aequalitas amicitia: & Tibiæ genu ppinquius. omnia enim hæc vnicuiq; erga seipsum maxime insunt: quippe cum amicus maxime sibi ipsi sit. Amare igitur etiam seipsum maxime oportet. Cum igitur vtriq; probabilitatem afferant, non iniuria in dubium venit, vtros sequi magis debeamus. Quocirca fortasse huiusmodi Orationes quorsum vtræq; & quatenus veræ sint, diuidendum est ac distinguendum. Si itaq; statueremus quo pacto vtriq; sui amatorem appellat, forsitan hoc constaret. Qui igitur hoc in opprobrium inducunt, eos sui amatores vocat, qui sibi in pecuniis honoribus, & voluptatibus corporis amplius vendicant. pleriq; enim hæc appetunt: hisq;, perinde atq; optima sint, omni studio incumbunt. vnde etiam decetabiles res ipse euaserunt. Qui ergo in his plus sibi vsurpât, cupiditatibus, atq; omnino affectibus, irrationaliq; animæ parti obsequuntur. huiusmodi autem pleriq; è vulgo sunt. atque iccirco à plerisque, qui prauis sunt, imposita appellatio est. Merito igitur his qui ita sui sunt amatores, opprobrio datur. Eos autem qui huiusmodi res sibi attribuit, solere à plerisque sui amatores. vocari dubium non est. nam siquis semper vel iusta agere, vel temperantia, vel qualiacunq; alia ex virtute maxime omnium agere studeat, semperq; quod honestum est, sibi vendicet: eum sui amatorem ap-

*Prouerbia
 in amicitia.*

pellabit nemo, neque vituperabit. quanquam is magis esse sui amator videretur: cum ea quæ maxime & honesta, & bona sint, sibi attribuat: suique præstantissimæ parti obsequatur, ei que in omnibus obtemperet. Sicut autè & ciuitas esse maxime id videtur quod in ipsa præstantissimum est, & omnis alia cõgregatio: ita & homo, & sui amator igitur est, qui id amat, eiq; obsequitur, continens item & incontinens ex eo dicitur, quod mens contineat reliqua & vincat, aut minime: quasi id vnusquisq; sic videtur, q; egisse ipsi, & sponte, ea quæ cum ratione maxime egerunt. Id igitur præcipue esse vnumquẽq; probumque virum præcipue id amare, obicium non est, vnde etiam sui amator maxime esset, diuersa quidem specie ab eo qui vituperatur: qui sanè tanto differt, quanto vita cum ratione illi præstat quæ ex perturbatione traducitur, & appetitio vel honesti, vel eius quod conferre videatur. Eos itaque qui circa honestas actiones præcipue student, omnes admittunt ac laudant, si omnes autem ad honesta consuequenda certarent, honestissimæque agere contenderent: & publice omnibus opportuna, & priuatim singulis maxima bona euenirent, siquidem vir rus tale quid est. Quocirca bonus vir esse sui amator debet: nam honesta agendo, & sibi & aliis proderit, prauus non debet: eò quod prauos affectus sequens, & sibi & aliis nocebit. Ac prauo quidem homini quæ agere debet, & quæ agit, inter se discrepant. at probus quæ debet, ea etiam agit, mens enim omnis quod sibi optimum est, eligit: probus vero menti obtemperat. Verum autem est quod de probò viro dicitur, eum amicorum causâ & patriæ multa, agere, etiam

etiam si pro ipsiis mors fuerit oppetenda. nam & pecunias & honores proiciet, & demum ea bona, quæ in certamen apud homines veniunt, dum quod honestum est, sibi ipsi vendicat. Breui enim tempore lætari vehementer magis eligeret, quàm lōgo leuiter: & viuere honeste vno anno, quàm multis quomodolibet: vnam item actionem honestam & magnam quàm multas & paruas. Hoc autem iis fortasse euenit qui pro aliis mortem obire consueverunt. eligunt enim magnum quoddam honestum sibi ipsi, pecuniâque profunderent, quo amici plures accipiant, pecuniæ enim amico, ipsi honestum comparatur, quod autem maius bonum est, sibi attribuit. In honoribus etiam & magistratibus idem modus est: omnia enim hæc amico concedet, honestum siquidem hoc ipsi est, ac laudabile, vt merito probus esse videatur, cum honestatem omnibus anteponat. Fieri item potest, vt actiones amico permittat: sitque ipsi honestius, quoddam causa amico fuerit vt eas egerit: quàm si ipse egisset. In omnibus igitur laude dignis rebus honestatis amplius sibi attribuere vir probus videtur. Atq; ita quidem sui amatorem esse oportet, sicut dictũ est: vt pleriq; autem sunt, minime,

De amicis felicis, & quibus indigeat,

CAP. IX.

IAm vero de felice ipso quoq; dubium est, indigeatne amicis, necne? nihil enim beatis ex seque sufficientibus opus esse amicis inquirunt: adiunt enim ipsi bona: vt cum ex se sufficiant, nulla re amplius indigeant, amicum autè cum sit alter ipse, suppeditare ea, quæ per se quispiam nequit, vnde, fortuna cum dat bene, quidnam

amicis est opus? Sed absurdum videtur, cum bona omnia felici attribuamus, amicos non tribuere: quod ex bonis externis esse maximum videtur. Nam si amici magis est beneficium conferre, quam accipere: boni item viri & virtutis est benefacere: benefacere autem amicis, quam alienis honestius est: probus vir iis indigebit qui beneficio afficiantur. Vnde etiam in quaestione venit, utrum in aduersa, an in prospera fortuna amicis magis opus sit: eo quod & qui in infortunio est constitutus, iis indigeat, qui beneficia conferant: & qui fortunati sunt, iis, quibus beneficiant. Adde quod absurdum fortasse est, ut beatum solitarium esse faciamus. nemo enim esset, qui omnia bona habere per seipsum eligeret: quippe cum ciuile animal sit homo, & ad conuictum natura aptum. & felici igitur hoc inest: quae enim natura bona sunt habet: constat autem cum amicis & probis viris melius esse quam cum alienis, & quibuslibet hominibus diem traducere: opus igitur felici amicis est. Quid ergo primi illi dicunt, & quomodo illorum vera oratio est? An quia plerique amicos eos esse opinantur qui utiles sunt. talibus igitur, cum bona ipsi omnia adsint, nullo modo indigebit beatus: sed neque illis qui ob voluptatem sunt amici, vel parumper. cum enim vita eius iucunda sit, aduentitia voluptate non indiget. cum itaque talibus amicis non indigeat, non indigere amicis videtur. Id autem verum fortasse minime est. in principio enim dictum iam est, felicitatem operationem quandam esse. operationem autem fieri, & non esse ut possessionem aliquam, patet. at si felicem esse in viuendo & operando consistit: boni autem viri operatio

honesti

honesti & iucunda per se est, sicut in principio diximus: & quod est proprium vniuscuiusque, iucundum quoque est: alios vero spectare magis quam nosmetipsos, aliorumque actiones quam nostras possumus: proborum autem virorum actiones qui sint amici, bonis sunt iucundae: ambo enim ea habent, quae iucunda natura sunt: beatus profecto amicis huiusmodi indigebit, si quidem actiones honestas & proprias contemplari vult: tales autem sunt boni viri, qui amicus sit. Felicem praeterea iucunde viuere oportere existimant. at solitario difficilis vita est: non est enim facile per seipsum assidue operari, cum aliis vero, & ad alios facilius. operatio igitur quae magis erit continua, iucunda per seipsam erit. id quod circa beatum esse oportet. Probus enim vir, quatenus est probus, sicut ex virtute proficiscentibus actionibus gaudet: ita eas molesteste fert, quae ex vitio existunt: non secus atque musicus pulchris modulationibus oblectatur, prauis offenditur. Adde quod ex conuictu cum bonis exercitatio etiam quadam virtutis efficitur: quemadmodum quoque Theognis inquit:

A iustis discas bona: si versabere amico

Cum prauo, amittes mens bona siqua tibi est.

Si etiam naturalius consideremus, probus amicus probo esse natura expectendus videtur. quod enim natura bonum est probo viro bonum & iucundum esse iam diximus. Viuere autem ipsum desiniunt potestate sensus animalibus, hominibus sensus & intellectiois. potestas vero in operationem reducitur. at in operatione id quod praecipuum est, consistit. viuere autem nihil aliud esse, quam sentire vel intelligere praecipue & proprie videtur, sed viuere ex iis est quae bona &

Hanc partem usque ad finem capituli non exponit Auer.

iucunda sunt. Definitum enim est, quod autem est definitum, ex boni natura est: quod vero natura est bonum, probo viro etiam bonum est: atque iccirco iucundum esse omnibus videtur. Non debemus autem pravam vitam & corruptam, in doloribusque constituta sumere: ea enim indefinita est, non secus atque ea quæ in ipsa insunt. Ac de dolore quidem in sequentibus planior res efficietur. Quod si vivere ipsum est bonum, iucundum quoque est: quod ex eo etiam videtur, quod omnes id appetunt: & præcipue probi viri, & beati. his enim vita maxime est expetenda: ipsorumque vita beatissima est. Qui autem videt, se videre sentit: & qui audit, se audire: & se ambulare, qui ambulat: atque in aliis simili modo quiddam est quod sentit nos operari, sentire vero possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere. nos sentire autem vel intelligere, nihil aliud est quam nos esse: esse enim sentire vel intelligere erat, at sentire se vivere ex iis est quæ per se sunt iucunda: vita enim natura bonum est: bonum vero sibi inesse sentire est iucundum. vivere autem expetendum est & præcipue bonis: propterea quod esse bonum ipsis, & iucundum est. consentientes enim id quod per se bonum est, lætitia afficiuntur. Ceterum sicut erga se ipsum, ita erga amicum affectus est probus vir: alter enim ipse est amicus. quemadmodum igitur vnicuique, se esse, ita quoque amicis esse expetendum est, vel similiter: at esse ob id erat expetendum, quia se bonum esse sentiebat: talis autem personæ suavis per se est: sentire igitur simul etiam amicum esse oportet. id autem fieri in conuiuendo, communicandisque tum verbis, tum consiliis potest: ita enim conuiuere de hominibus

dici

dici videtur: & non sicut de pecudibus, in eodem loco pasci. Si igitur beato viro esse expetibile per se est, cum bonum natura & iucundum sit: simile autem amicis quoque esse ipsum est: amicus etiam ex iis esset, quæ expetenda sunt. at quod ipsi est expetendum, id inesse ipsi opus est, alioqui indigens hac parte erit: qui igitur qui felix futurus est, probis amicis opus erit.

De numero amicorum, multine an pauci habendi sint.

CAP. X.

Sed nunquid quamplurimi amici faciendi sunt? An quemadmodum de hospitalitate consone dictum illud videtur, *Multorum neque, sed hominum, neque nullius hospes:* Sic in amicitia quoque conueniet, neque amicis profus carere, neque amicos supra modum multos sibi conciliare. Illis sane qui ad utilitatem spectant, valde etiam congruere id quod dictum est, videretur, multis enim vicissim subministrare laboriosum est: non estque ad id agendum ipsis victus sufficiens. plures igitur quam qui ad proprium victum conueniant, admodum curiosi sunt: tum ad bene viuendum impeditum afferunt, nihil itaque ipsis opus est. Qui item voluptatis causa amant, pauci sufficiunt: non secus atque in edulio condimentum. Probi autem amici vtrum plurimi numero esse debent? An amicorum quoque, multitudinis, sicut & ciuitatis modus quidam est? neque enim ex decem hominibus constare ciuitas potest: neque item ex decies decem millibus ciuitas existit. Sed quantitas non est fortasse vna quedam, sed omnis quæ inter definita quedam media est. amicorum igitur

igitur quoque multitudo definita quædam est, & fortasse plurimi illi sunt, quibus cum vitam traducere quispiam posset. id enim maxime ad amicitiam pertinere videbatur. Non posse autem cum multis viuere quempiam, multisque se impertire, obscurum non est. Esse præterea illos quoque inter sese amicos oportet: si inter se omnes conuicturi sint: id autem difficile in multis est. Difficile quoque illud est, ut congaudeat quispiam & condoleat accommodate cum multis. verisimile enim est simul incidere posse, ut cum altero collatandum, cum altero condolendum sit. Fortasse igitur recte se habet, non querere quamplurimos habere amicos, sed tot, quot ad conuivendum idonei sint. neque enim fieri posse videretur, ut multis vehementer amicus quispiam sit: iccirco neque ut plurimum amore sit captus: exuperatio enim amicitiae quædam esse consuevit: id autem erga unum est: & vehementer igitur erga paucos quoque erit. Ita vero usu venire hoc etiam in rebus videtur. in amicitia enim sodalitia multi amici non existunt, sed quæ celebrantur amicitiae, inter duos dicuntur. Qui autem multorum sunt amici, & cum omnibus familiariter versantur: ij nemini sunt amici, nisi ciuilitate, quos obsequiosos vocant. Nam ciuilitate multis esse amicus potest quispiam, etiam si obsequiosus non sit, sed re vera probus: ob virtutem vero, & propter sese erga multos non potest, sed contentus esse unusquisque debet, si vel paucos huiusmodi inuenerit.

Utra in fortuna habendi sint amici.

C A P. X I.

Vtrum autem in prospera, an in aduersa fortuna amicis opus est: in utraque enim requiruntur.

quiruntur. nam & infortunati subsidio: & fortunati conuictoribus indigent, illisque hominibus, in quos beneficia conferant, benefacere enim volunt. Atque in aduersis quidem rebus necessarium magis id est, ut utilibus siquidem ibi est opus, in prosperis tamen est honestius. Vnde etiam probos querunt, hos siquidem beneficiis afficere, cum hisque vitam traducere expectandum magis est. Est enim presentia hæc amicorum tam in prosperis quam in aduersis rebus iucunda. qui dolent enim condolentibus amicis subleuari consueuerunt. Vnde etiam dubitaret quispiam, nunquid quasi oneris partem suscipiant, an id quidem minime, sed presentia ipsorum suavis in modum sit, condolendique intellectio dolorem minorem reddat. Sed hæcne ob causam, an ob aliud quippiam subleuentur, omittamus: euenire tamen prorsus illud quod dictum est, videtur. Ipsorum vero presentia mista quædam esse apparet. nam videre amicos iucundum est, presentium in aduersa fortuna constituto, affertque subsidium quoddam ad minuendum dolorem. amicus enim consolationem præstat & aspectu & oratione, si commodus sit: quippe cum & mores nouerit, & ob quæ vel lætetur, vel doleat. sentire autem dolore affici amicum suas ob calamitates, molestum est. in causa enim esse amicis, ut doleant, unusquisque euitat, ac fugit. Atque iccirco qui viriles natura sunt, cauent ne amici secum condoleant. & nisi ipse dolorem qui ab illis suscipitur, indolentia exuperet, non sustinet: atque omnino collugentes non admittit, propterea quod lugubris neque ipse est. Muliercula vero, atque huiusmodi viri collamentantibus delectantur: eosque vel amicos & condolen-

dolentes diligunt, sed in omnibus imitari proculdubio meliorem debemus. At vero in prosperis rebus amicorum præsentia & vitæ traditionem iucundam habet, & intellectuonē, quod sua ob bona lætentur. Quocirca videretur ad prosperas fortunas prompte amicos esse inuitandos: beneficium enim esse honestum est: ad aduersas autem tarde: quippe cum malorū participes quam minimum facere amicos deceat. Vnde illud: esse me miserum est satis, maxime autem aduocandi sunt amici, quādo parua molestia suscepta prodesse multum possunt. At ire e contrario fortasse conuenit: ad infortunatos non inuitatum & prompte: amici enim benefacere est, & maxime iis, qui in indigentia constituti sunt, & qui non petierunt: vt trique siquidē honestius est, atque iucūdius, ad fortunatos vero vt cooperemur quidem, prompte: etenim ad hæc quoque amicis opus est, vt autem beneficiis afficiamur, tarde, quandoquidem studere vtilitatem consequi honestum non est. In sua uitatis tamen reiiciendo fortasse vitanda opinio est: quandoq; enim contingit: Esse igitur amico- rum præsentia expetenda in omnibus videtur.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia.

CAP. XII.

Igitur quemadmodū amore captis inspicere est amabilissimum, magis que hunc sensum quam cæteros eligunt: vt pote cum ex eo amor & maxime existat & oriatur: ita quoque amicis conuiuere expetendum maxime est. amicitia enim est communicatio, & sicut erga seipsum, ita quoque erga amicum sese habet: at sensus erga

erga se vnus cuiusque quod sit, expetibile est: erga amicum igitur quoque erit, sed eius operatio in conuiuendo sit, quare merito id appetunt. Quodque est singulis esse ipsum, aut cuius causa viuere eligunt: ea in re cum amicis degere volunt. Quocirca alij compositant: alij alea colludunt: coexercen:ur quidam & cōuenantur: nonnulli comphilosophantur: in eo singuli diem simul traducentes, quod maxime in vita amant. cum enim conuiuere cum amicis velint, hæc faciunt, hæcque cum illis communicant, quibus cum se conuiuere existimant. Prauorum igitur amicitia praua est. praua enim secum communicant instabiles cum sint, & prauis etiam efficiuntur, dum sibi mutuo similes euadunt. at proborum proba atque honesta est, congressionibusque insuper augetur, videnturque hi meliores quoque effici, dum operantur, ac se mutuo corrigunt. exprimunt enim à se mutuo ea, quibus oblectantur, vnde id: **A iustis discas bona.** Ac de amicitia quidem hætenus dictum sit.

Sequitur vt de voluptate discamus.

*

ARIS

ARISTOTELIS

MORALIVM NI-

COMACHIO-

RVM

LIBER DECIMVS.

SVMMAE LIBRI.

*De voluptate, ac eius speciebus. De felicitate,
& contemplatiua, & actiua: preparatioue, ac
sermonis continuatio ad libros de Republica.*

De voluptate.

C A P. I.

Ost hęc fortasse sequitur vt de voluptate differamus: quippe quę maxime affinis esse generi nostro videatur, vnde iuvenes voluptate & dolore quasi gubernaculo dirigentes erudiunt. Maximūque esse ad morum virtutem videtur, si gaudeamus quibus oportet, & oderimus ea quę odio habēda sunt. hęc enim cū momentum ac vim ad virtutem & felicem vitam habeant, per totam vitam pertinent. iucunda siquidem eligunt, fugiūt ea quę dolorem afferunt. De talibus autē minime pręmittendū esse videretur, pręsertim cū magnam habeant controuersiam. Nonnulli enim bonum ipsum voluptatem esse dicunt, alij contrario admodum prauam rem eam esse affirmant. Atque illi quidem fortasse rem esse ita persuasi

persuasi: sed hi, melius esse ad vitam nostrā rati, si voluptas, quanuis non sit, praua esse demonstrentur, plerisque enim ad ipsam esse procliuēs, seruitręque aiunt voluptatibus: vt iccirco in contrarium ipsos reducere opus sit. sic enim fore, vt ad medium redeant. Videndum autem ne nō recte hoc dicatur. orationes enim de iis, quę in affectibus, & actionibus consistunt, minorem quā opera ipsa habent probabilitatē, quando itaque discrepant ab iis quę sensu percipiuntur: contemptę veritatem quoque ipsam insuper tollunt. nam qui vituperat voluptatem, si appetere ipsam quandoque conspiciatur: declinare ad ipsam videtur, quasi omnis voluptas eiusmodi sit, non est enim multitudinis distinguere. Videntur igitur verę orationes non solum ad cognoscendum, sed ad vitam quoque ipsam esse vtilissimę. cū enim rebus consentaneę sunt, creduntur: atque ita audientes ad vitam, sicut ipsę pręferant, traducendam incitant. Sed de his satis. Ea nunc, quę de voluptate dicuntur, persequamur.

Opinio Eudoxi de voluptate.

C A P. II.

FVdokus quidem voluptatē bonum ipsum esse existimabat, propterea quod omnia videbat eam appetere, tam quę prędita essent ratione, quā quę ea carerent: atque in omnibus quod est experibile, id honestum: & quod maxime huiusmodi, id pręstantissimū esse cernebat: omnia autem ad idem ferri, id omnibus esse optimū indicare. vnumquodque enim quod sibi bonum esset, inuenire, non secus atque alimentum, quod igitur omnibus esset bonum,

Arist. Moral. Nicom.

q 2

quodque omnia appeteret, ipsum bonum esse conficiebat. Cuius sanè rationes ob morum virtutem magis quam propter se ipsas credebatur: præcipue enim temperans esse videbatur: ut nō ut amicus voluptatis putaretur hæc dicere, sed quia ita re vera esset. Nec minus autem ex contrario quoque manifestum idem esse existimabat. dolorem enim per se omnibus fugiendum esse, contrarium autem simili modo expetendū. Maxime autem id esse expetendū dicebat, quod non ob aliud, neque alterius causa eligeremus, huiusmodi vero proculdubio voluptatem esse: quippe cum à nemine requiramus, cur voluptate afficiatur: eo quod expetenda per se ipsa voluptas sit. Et cuius ex bonis adiunctam eligendum magis ipsum reddere: ut iuste agere, & temperanter, augerisque bonum ipsum se ipso. Sed hæc quidem ratio videtur ex bonis esse ipsam ostendere, nihilo tamè magis, quam aliud quippiam. omne enim bonum † cum altero magis expetendum est, quàm solum. Atque huiusmodi sanè ratione Plato quoque voluptatem ipsum per se bonum esse destruit. iucundam enim vitam cum prudentia quàm sine prudentia esse magis expetendam, quod si mistum est præstantius: ipsum per se bonum voluptatem nō esse: quippe cum ipsum per se bonum nulla re ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur. Perspicuum autem est ipsum per se bonum neque aliud quicquam esse posse, quod cum alio ex iis quæ per se sunt bona, magis expetendum sit, quoddam igitur est eiusmodi, cuius etiam nos participes sumus, tale enim est quod queritur. Nam qui id bonū esse negant, quod omnes appetunt: nihil dicunt, quod enim omnibus videtur, id esse affirmamus,

† a. l. quod cum alio magis expetendum est quàm s. l. u: tale minime est.

mus, qui vero hanc fidem tollit, is non admodum probabiliora dicturus est. nam si mēte carentia hæc appeteret, esset sanè aliquid, quod dicitur: at si etiam ea quæ prudentia sunt prædita, quomodo dicere aliquid possunt? Fortasse vero in pravis quoque naturale quoddam bonum est præstantius quàm ipsa per se sint, quod proprium bonum appetit. Sed neque de contrario recte esse dictum videtur. non enim si dolor est malum, continuo voluptatem esse bonū inquirunt, oppositum siquidem malum malo esse aiunt, & utraq; ei quod neutrum est. Non male sanè hæc dicentes. non tamè vere. si enim utraq; essent mala, fugienda quoque utraq; esse oportebat: si neutra, neutrum aut similiter. Sed illum quidem fugere ut malum, hanc expetere ut bonum videntur, ita igitur etiam opponuntur.

Dicentium voluptatem non esse bonum confutatio, & si non omnis expetibilis sit.

CAP. III.

AT enim neque si ex qualitatibus nō est voluptas, propterea neque ex bonis eam esse censendum est. nam neque virtutis operationes sunt qualitates, neque felicitas. Dicunt etiā bonum definitum esse, voluptatem vero indefinitam, propterea quod admittit, ut magis & minus fieri possit, at si ex voluptatis susceptione id iudicant, idem & in iustitia, & in reliquis virtutibus eueniet, ex quibus euidenter magis & minus eiusmodi homines esse affirmāt. iusti enim & fortes magis sunt: fit etiam, ut & iuste & temperanter magis & minus agamus. Sin autem in voluptatibus ipsis hoc statuunt: videant non dicāt causam huiusce rei, si alia mixtione omni

vacent, mixtae aliae sint. Quid prohibet autem quia sicut santras, quae cum definita sit, admittit tamen, ut esse magis ac minus possit: ita quoque esse voluptatem dicamus: non enim contemperatura eadem in omnibus: neque una quaedam semper in eodem est sed remittitur, atque aliquandiu perdurat: eoque differt, quod magis, & minus inest. Tale igitur quippiam in voluptate quoque esse potest. Praeterea cum perfectum ipsum per se bonum, motiones vero & generationes imperfectas esse statuunt: voluptatem motionem esse & generationem conantur demonstrare: Sed non recte dicere id videntur, neque motionem eam esse verum est. motioni enim propria esse tarditas & celeritas videtur: & si non per se ipsam, ut motui mundi, at ad aliud, voluptati vero neutrum horum inest. fieri enim potest ut cito quispiam voluptatem perceperit, sicut ut iratus sit: ut autem percipiat, minime: neque ad alterum, ut ambulet vero, & crescat, atque omnia huiusmodi potest. Ac mutari quidem in voluptatem cito & tarde licet: operari autem ex ipsa, id est voluptate affici, cito, non licet. Quo pacto item esse generatio potest? non enim ex quolibet quodlibet gigni videtur, sed in illud dissolui vnum quoque, ex quo generatur, & cuius generatio est voluptas, dolor eius corruptio erit. Dicunt item dolorem indigentiam eius esse, quod secundum naturam est: voluptatem repletionem, at haec corporis sunt affectiones: si igitur voluptas eius quod est secundum naturam repletio est, illud in quo repletio fit, esset id quod voluptatem perciperet: corpus igitur id esset, sed non videtur: voluptas igitur repletio non est, sed unusquisque & voluptate affici dum fit reple

fit repletio: & dolorem percipere, dum secatur, consuevit. Opinio autem haec ex voluptatibus & doloribus circa alimentum euenientibus videtur extitisse. vbi enim indigenti effecti fuerint, atque ob id dolore praecipitati: percipere voluptatem ex repletionem aiunt. At hoc non circa omnes voluptates accidit. dolore enim vacant tum disciplinates: tum ex iis quae sensus afficiunt, illae quae olfactu, quae auditu, & visu percipiuntur. Multae ite recordationes, & spes huiusmodi sunt. Cuius igitur haec erunt generationes, cum nullius rei praecesserint indigentiae, cuius repletiones esse haec possint? Aduersus eos autem qui probrosas voluptates producunt, dicere quispiam posset non esse ea iucunda. non enim si male affectis iucunda sunt, ideo absolute quoque esse ea iucunda existimandum est: sed ipsi illis tantummodo, quemadmodum neque salubria aut dulcia, aut amara, quae aegrotantibus: neque alba, quae lippientibus esse huiusmodi videntur. An ita quoque dici posset, expetendas quidem esse voluptates: non tamen ex his, quemadmodum etiam diuitem esse, expetendum est, sed non ex proditione: & sanum esse item, sed non ex cuiuslibet rei esu. An specie differunt voluptates. quae enim ex honestis rebus existunt diuerse ab illis sunt, quae ex turpibus percipiuntur, neque fieri potest ut iusti quispiam voluptate afficiatur, nisi sit iustus: aut mulici, nisi sit musicus: atque in reliquis simili modo. Declarare autem videtur etiam amicus ab adulatore diuersus cum sit, non esse bonum voluptate: aut voluptates esse specie diuersas. hic enim ad bonum versari: ille ad voluptatem videtur, atque illud probro datur: hoc laudi est, utpote cum ad alia, atque alia ver-

sentur. Nemo præterea expeteret vel viuere ita, vt pueri mente præditus illis voluptatibus, quàm maxime fieri potest, afficeretur, quibus pueri oblectari consueuerunt. vel turpe aliquid agendo ita gaudere, vt nullum vnquam dolorè percepturus sit. Et circa multa studium adhibemus, etiam si nullam afferrent voluptatè: vt videre, meminisse, cognoscere, virtutes habere. quòd si hæc voluptates necessario consequuntur, nihil refert. expeteremus nanq; ea nihilominus, licet etiam nulla inde voluptas exoriretur. Voluptatem igitur neq; esse ipsum per se bonum, neq; omnem esse expetendam: nonnullasque esse per se expetibiles, quæ differant aut specie, aut iis à quibus eueniunt: planum videtur. Ac de iis quidem quæ de voluptate & dolore feruntur, satis dictum sit.

Quidnam sit voluptas, & quo modo operationem perficiat.

C A P. I I I I.

Quidnam autem sit voluptas, aut qualis, clarius fiet, si disputationem à principio repetamus. Visio enim quocumque tempore esse perfecta videtur. nulla enim re deficit, quæ postea succedens speciem eius perficiat. huic similis quoque voluptas est. totum siquidem quoddam est: neque vllò in tempore statuere aliquis voluptatem posset, cuius, si longiore heret tempore, species perficeretur. Idcirco neque motio est, in tempore enim fit omnis motus, & cuiusdam etiam finis est, vt ædificatio tunc perfecta est, cum fecit id quod appetit, vel in omni videlicet tempore, vel in hoc. nam in partibus temporis imperfectæ omnes,

nes, & à tota, & inter se sunt specie diuersa. lapidum siquidem compositio diuersa à columnæ virgatione: atq; hæc vtræq; à templi extruptione differunt. templi enim effectio, cum nulla re deficiat ad propositum, perfecta est: fundamenti vero, & triglyphi fabrica est imperfecta: quippe cum vtræq; partis sit. Specie igitur differunt. neque fieri potest vt in quocumq; tempore motionem specie perfectam sumamus, nisi in toto. Simili modo quoq; in ingressione, & cæteris. nam si delatio est motio quæ alicunde aliquid fit: eius differentia sunt secundum speciem, volatus, ingressus, & saltus. atq; huiusmodi, neq; tantum hoc modo, verum etiam in ingressione ipsa differentia est: nam alicunde & aliquid non idem in studio & in parte eius est, & in alia, atq; alia parte: neq; percurrere lineam hanc, & illam. non solum enim lineam, sed in loco constitutam pertrāsit: in diuerso autem hæc, quam illa est. Sed accuratius de motu alibi iam diximus. Videtur autem non in omni tempore motio esse perfecta: sed pleræque imperfecta, & specie differentes: siquidem alicunde aliquid speciem earum efficit, at voluptatis in quolibet tempore perfecta species est. perspicuum igitur est, & diuersas has inter se esse: & voluptatem quippiam ex iis esse, quæ integra ac perfecta sunt. Hoc autem ex eo etiam videretur, quòd moueri nisi in tempore quippiam non potest: voluptate autem affici potest. quod enim in ipso nunc fit, totum quoddam est. Ex his autem manifestum est, non rectè dicere eos qui voluptatem esse motionem, vel generationem asserunt. non enim omnium hæc dicuntur: sed partibilium, & eorum quæ tota minime sunt.

nam neque visionis generatio est, neque punctus, neque unitatis. neque enim horum quippiam motio aut generatio est. igitur nec voluptatis quoque erit: quippe cum totum quod iam sit, sed sensus cuiuslibet, cum circa sensibilem rem operatur. Perfecte autem eius qui bene est affectus circa pulcherrimum ex iis quæ sensui subiiciuntur tale enim quid maxime esse perfecta operatio videtur. Vtrum autem ipsum sensum, an id in quo ipse est, operari dicamus, nihil interfit, in vnoquoque enim optima eius est operatio, quod optime affectam est erga præstantissimum ex iis quæ ipsi subiiciuntur. Atque hæc perfectissima esset, ac iucundissima. In omni enim sensu voluptas est: in omni item simili modo intellectu & contemplatione, iucundissima autem ea est, quæ perfectissima: at perfectissima eius est, quod bene affectum est erga optimum eorum quæ ipsi subiiciuntur. operatio enim vero voluptas perficit. Non eodem tamen modo & voluptas perficit, & sensibile, † & sensus, cum bona sunt, quemadmodum neque sanitas & medicus simili modo in causa sunt, ut sani simus. In vnoquoque autem sensu voluptatem fieri perspicuum est: quippe cum & visiones, & auditiones esse iucundas dicamus. pariter enim profecto eas vel quam maxime esse, si & sensus præstantissimus sit, & circa tale quippiam operetur. nam si huiusmodi sunt & quod sentitur, & quod sentit: semper existet voluptas, modo ad sit quod agat, & quod afficiatur. Perficit autem operationem voluptas, non ut habitus quidam qui inest, sed ut finis superexorians: perinde atque venustas iis qui in flore ætatis constituti sunt. quousque autem sensibile vel intellig

telligibile, & id quod iudicatur, vel contemplatur tale fuerit, quale esse debet: in operatione in erit voluptas. cum enim id & quod ut afficiatur & quod ut efficiatur idoneum est, similia sunt, & inter se eodem modo se se habent: idem fieri natura consuevit. Quo modo igitur fit, ut nemo assidue voluptate afficiatur? an delatigatur? omnia enim humana ad assidue operandum imbecillia sunt. quocirca neque voluptas assidue euenit: operationem enim consequitur. Nonnulla tamen sunt quæ cum noua sunt, oblectant: postea vero non simili modo, hanc causa causa: quia primum incitatus animus est, in eorumque operatione intentus, quemadmodum in visu faciunt, qui inspiciunt: postea vero operatio eiusmodi non amplius fit, sed neglecta. unde etiam voluptas hebetatur. Omnes autem voluptatem appetere propterea unusquisque existimaret, quia viuere omnes appetunt. vita vero operatio quædam est. Et circa ea unusquisque & iis operatur, quæ vel maxime placent, ut musicus auditu circa modulationes: discendi studiosus mente circa contemplationes: atque ita singuli ex cæteris. voluptas vero operationes perficit: & viuere quoque ipsum, quod appetunt, merito igitur voluptatem etiam appetunt, quippe quæ viuere ipsum quod expetendum est, perficiat. Vtrum vero vitam ob voluptatem, an voluptatem ob vitam expetamus, in præsentia omitteatur. coniuncta enim hæc inter se ita sunt, ut separari nullo modo queant: quippe cum & sine operatione non fiat voluptas, & operationem omnem voluptas perficiat.

Operatione voluptas perficit.

† a. l. sensum.

Voluptates inter se specie differre.

CAP. V.

VNde differre etiam specie videntur. quæ enim specie diuersa sunt, à diuersis perfici existimamus, ita siquidem apparent & naturalia, & quæ ab arte efficiuntur. vt animalia, arbores, pictura, statua, domus, vas. simili modo quoque diuersas specie operationes à specie differentibus perfici putamus. mentis autem operationes ab iis quæ sunt sensuum, atq; hæc inter sese specie differunt, quare etiam quæ ipsas perficiunt voluptates. Constare autem hoc ex eo etiam posset, quod voluptas vnaquæq; operationi ei affinitate est coniuncta, quæ perficit. simul enim operatione propria atq; affinis voluptas auget: quippe cum singula magis iudicent, absoluantque exactius qui cum voluptate operantur. vt qui geometricis rationibus oblectantur, geometrici euadunt, & singula magis intelligunt, atq; aduertunt. simili modo musicæ studiosi, & ædificandi, & cæteri alii in suo quisque opere proficiunt, dum eo oblectantur, ac gaudent. voluptates vero sunt quæ incrementum exhibent. ac affinia sunt & propria quæ augent, quæ autem diuersis specie sunt propria, inter se quoque specie differunt. Magis præterea inde hoc pateret, quod voluptates quæ à diuersis eueniunt, operationibus sunt impedimento. studiosi enim tibiarum orationibus attendere nequeunt, si tibia canentem quempiam audiuerint, tibiæ cantu magis, quam præsentem operatione oblectati. voluptas igitur quæ ex tibiæ cantu prouenit, operationem circa orationem corrumpit. Id in cæteris quoque vsu venit, cum circa duo

simul

simul operatur quispiam: quæ enim est iucundior operatio, alteram extrudit: atq; eo magis, quo in voluptate longius excelluerit: adeo vt ex altera operetur nihil. Atque iccirco fit, vt cum aliqua re vehementer gaudemus, aliud quid non admodum agamus: cumq; aliis leuiter oblectamur, alia faciamus, vt in theatris bellaria esitant: id tunc maxime faciunt, cum viles certatores sunt. Quoniam autem propria voluptas exacte absoluit operationes, diuturnioresq; & meliores reddit: alienæ vero labefactæ, ac perdunt: longe eas inter se distare manifestum est. Ferè enim alienæ voluptates id faciunt quod proprii dolores, proprii enim dolores operationes corrumpit. verbi causa, si alicui vel scribere iucundum est & molestum, vel ratiocinari, cum dolorem afferat operatio, fit, vt is neq; scribat, naq; ratiocinetur. Ex propriis igitur voluptatibus, & doloribus contrarium circa operationes contingit, propriæ autem sunt voluptates, quæ ex operatione aliqua per se existunt. alienæ vero aliæ appellantur, propterea quod simile quid efficiunt, quod dolor corrumpunt enim: veruntamen non simili modo. At vero cum operationes probitate & prauitate differant: & aliæ ex ipsis expetendæ sint: aliæ fugiendæ, aliæ neutræ: simili modo voluptates etiam sese habent: in vnaquaq; enim operatione propria voluptas existit, in bona honesta, in praua improba. Nam & cupiditates honestorum laudabiles, turpium vituperabiles sunt. Affiniores autem operationibus sunt voluptates quæ in ipsis existunt, quam appetitiones. hæc enim & temporibus & natura distinctæ sunt: illæ adeo annexæ operationibus sunt, adeoq; ab ipsis indistinctæ.

vt

vt an i lem cum voluptate operatio fit , ambiguum esse videatur. Neque tamen voluptatem esse mentem, aut sensum putandum est : est enim absurdum, sed quia non separantur, esse idem quibusdā videntur, sicut igitur operationes, ita quoq; diuersæ voluptates sunt. Vtilis autem à ta-
 & ueritate differt : & auditus & olfactus à gustatu, simili modo quoq; differunt voluptates : atq; ex his illæ quæ circa mentem existunt : & vitæ q; à se mutuo. Esse vero vniciuique animali propria voluptas, quemadmodum etiam opus videtur : ea enim est quæ in operatione existit, id in vnoquoq; consideranti ita esse apparebit, equi siquidem, & canis, & hominis voluptas diuersa est. Quemadmodum Heraclitus inquit, asinos stramentitias paleas magis quàm aurum esse electuros: quippe cum aliis pabulum auro iucundius sit. Ac voluptates quidem eorum quæ specie diuersa sunt, specie differunt: quæ sunt eorundem, indifferentes esse consentaneū est, in hominibus tamen non parum variant, eadem enim alios dolore, alios oblectatione afficiunt, quibusdā molesta & odiosa, iucunda & amabilia nonnullis sunt, in dulcibus quoq; idē euenit, quippe cum non eadem febricitanti, & sano esse huiusmodi videantur: neq; calidū quipiam imbecillo, & ei qui bono habitu præditus sit, similiter in aliis etiam contingit. Videtur autem in omnibus similibus id esse quod probō viro apparet. Quod si hoc recte dicitur, quemadmodum videtur, & est: & vnus cuiusque mensura est virtus, & bonus vir, quatenus est talis: voluptates quoq; erunt quæ huic videntur, & iucunda ea quibus hic oblectatur. Si cui tamen ea videntur iucunda quæ huic sunt molesta, nihil mirum

mirum esse debet: multæ etenim corruptelæ hominum, & labe contingunt, non sunt namq; iucunda: sed his, atq; ita affectis. Eas igitur quæ sine dubio turpes sunt, non esse dicendas voluptates nisi corruptis hominibus manifestū est. Ex iis vero quæ esse honestæ videntur, qualis, aut quænam esse hominis dicenda est? an ex operationibus patet, has enim ipsæ voluptates sequuntur. siue igitur vna, siue plures sint perfecti & beati viri operationes: quæ has perficiunt voluptates, præcipue hominis voluptates esse dicerentur: reliquæ autem secundo loco, & ex parte aliqua, non secus atque operationes.

De felicitate.

C A P. V I.

Cum dicta autem sint ea, quæ ad virtutes, & amicitias, & voluptates spectant: reliquum est, vt de felicitate figura quadam disseramus, quoniam finem eam humanarum rerū esse statuimus. Si igitur antedicta repetamus, breuior nobis euadet oratio. Diximus eam nō esse habitum, nam in eo inesset, qui per totam vitam dormiret, & plantæ vitam traderet, maximisq; infortunis affligeretur. Quod si hæc non placent, sed magis in operationem quandam ipsa reponenda est, sicut in superioribus est dictum: ex operationibus autem aliæ sunt necessaria, & ob alia expectandæ, aliæ per se patet, felicitatē aliquam ex iis quæ per se, & non ob aliud sunt expectandæ, esse statuendam, felicitas enim nullius rei indiga est, sed ex sese ipsa sufficit. Per se autē sunt expectandæ illæ, ex quibus præter operationem requiritur nihil: cuius modi

Felicitas nullius rei indiga est. si lex ipsa sufficit.

Vnius cuiusque mensura est virtus.

modi esse actiones videtur, quæ ex virtute fiunt: bona enim & honesta agere ex iis est, quæ per se experuntur. Quin etiam ex lusionibus illæ quæ iucundæ sunt: quippe cum non ob aliud ipsas eligat: damnum enim ex ipsis potius quam utilitatem & corpora & fortunas negligentes, consequuntur. Confugiunt autem ad huiusmodi diversiones plerique eorum qui felices habentur. unde apud tyrannos in existimatione sunt, qui in talibus diversionibus sunt urbani: quippe cum in iis quæ illi appetunt, sese exhibeant iucundos. indigent autem talibus. Ac videntur quidem hæc felicia esse, propterea quod qui in potestatibus constituti sunt, his vacant. sed nullum fortasse argumentum huiusmodi homines sunt. non enim in dominata virtus collocata est, aut intellectus, ex quibus honestæ operationes existunt. Neque si isti quia sinceræ & liberalis voluptatis gustum non habent, ad corporis voluptates confugiunt: propterea has magis esse expetendas existimandum est. nam & pueri quæ apud se in precio sunt, præstantissima esse opinantur. Consentaneum igitur est, ut sicut pueris & viris diversa esse in precio videntur: ita pravis & bonis quoque videantur. Unde quemadmodum sæpe dictum est, ea sunt preciosa & iucunda, quæ probo viro huiusmodi sunt. atque ea maxime expetenda operatio est unicuique, quæ ex habitu proprio: probo autem viro, quæ ex virtute fit. Non est igitur in lusu felicitas, absurdum enim est lulum esse finem: & negociari, & laborare tota vita luendi causa. nam omnia, ut ita dicam, præter felicitatem alterius causa expetimus: quippe cum finis ipsa hæc sit. serio autem agere & laborare

luso

lusionis causa stultum planè ac puerile admodum videtur. Ludere autem ut serio agat quispiam ex Anacharsidis sententia videtur recte se habere: quippe cum lusus requies similis sit. & cum nequeat homines assidue operari, requies indiget. non est igitur finis requies: causa enim operationis fit. At esse ex virtute vita felix videtur: hæc autem studiosa & seria est, non in lusu versatur. Meliora præterea seria & studiosa esse dicimus ridiculis, & iis quæ cum lusu fiunt. Et melioris semper partis, & hominis operationem esse studiosiorem affirmamus. melioris autem operatio præstantior, felicitati quoque accommodatior iam est. Frui irem corporis voluptatibus quilibet etiam mancipium, non minus quam optimus possit: incipio autem felicitatem tribuit. nemo, si quidem neque etiam vitam: non enim in talibus diversionibus felicitas consistit: sed in operationibus quæ ex virtute proficiuntur, quemadmodum dictum est prius.

De felicitate contemplativa.

CAP. VII.

SI vero felicitas est ex virtute operatio, consentaneum est eam ex illa esse, quæ præstantissima est: hæc autem eius erit, quod est optimum. Sive igitur id intellectus sit, sive aliud quippiam, quod sanè secundum naturam videtur principatum obtinere, & præsidere, notionemque habere de honestis, & divinis rebus: sive divinum quoddam etiam ipsum sit, siquæ ex his quæ in nobis sunt divinisimum: huius secundum propriam virtutem operatio, perfecta felicitas esset: quam esse contemplativam dictum iam est. Atque hoc tum cum superius dictis, tum cum veritate consentiens

sentiens esse videretur. nam & præstantissima est hæc operatio: quippe cum ex iis quæ in nobis sunt, intellectus huiusmodi sit: & ex iis quæ in cognitionem cadunt, illa circa quæ intellectus versatur. Et præterea assiduissima, contemplari siquidæ assidue magis, quàm operari quippiam possumus. Existimamusq; oportere voluptatem felicitati esse admixtam. iucundissima autem ex virtutis operationibus ea proculdubio est, quæ secundum sapientiam fit. Philosophia ergo mirabiles habere & puritate & nobilitate voluptates videtur. Consentaneum autem est scientibus quàm quærentibus iucundior rem vitæ translationem esse. tum sufficientia quæ dicitur, in contemplatiua maxime est. Nam eorum quidæ quæ ad viuendû necessaria sunt, & sapiens & iustus, & cæteri indigent. huiusmodi tamen hominibus cum abunde res superent, iustus iis indiget erga quos, & quibus cum iuste agat: temperans item simili modo, & fortis, & cæteri singuli: sapiens vero etiam si per seipsum sit contemplari potest: atque id tanto magis, quanto sapientior fuerit. melius quidem fortasse si adiutores habeat: sufficientissimus tamen ipse est. Sola præterea ipsa per seipsam amari videretur: quippe cum ex ea præterquam quòd contemplatus fuerit quispiam, eueniat nihil. ex agendis autem rebus aut plus, aut minus aliquid præter actionem nobis comparamus. Videtur item felicitas in ocio esse. negociis enim distringimur, vt ocicimur: & bellû gerimus, vt in pace degamus. Atq; actiuarum quidem virtutû operationes in ciuilibus, vel bellicis rebus versantur. quarû actiones negotiosæ videtur. Bellicæ sanè etiã omnino. nemo enim est, qui vel bellû expectat,

vel apparatus bellicû faciat bellandi causa. sanguinarius enim prorsus quidam esse videretur, si amicos ea causa sibi hostes redderet, vt pugna, & cædes orirentur. Ciuilis quoque hominis operatio negotiosa est præter ipsam etiã ciuitatis administrationem, dum potestates & honores sibi & ciuibus comparat, vel etiam felicitatem ipsam, quæ diuersa est à ciuili, quam etiam quærimus, vt pote scilicet diuersam. Si igitur ex actionibus quæ secundum virtutes fiunt, bellicæ & ciuiles pulchritudine & magnitudine excellunt, atque hæc negotiosæ sunt, finemque quendam appetunt, & non per se sunt expetendæ: intellectus vero operatio tum studio præstare, cum contemplatiua sit, tum appetere præter seipsam finem nullum videtur, habereque voluptatem propriam, quæ operationem ipsam auget: & sufficientia quoq; & otiositas, & indefatigabilitas, vt pote humana, & quæcunq; alia beato attribuuntur, ex hac operatione videtur existere: perfectæ sanè felicitas hæc hominis est, vbi vitæ longitudinè perfectam est nata. nihil enim eorum quæ sunt felicitatis imperfectum est. Ac talis quidem vita præstantior esset, quàm homini conueniat. non enim quatenus homo est, ita viuet: sed quatenus diuinum quid in ipso inest. quanto autem id præstat composito, tanto quoq; eius operatio ab operatione distat, quæ ex virtute alia existit. Si igitur intellectus diuinum quid est, si ad hominem respiciamus: sic vita quæ ex intellectu traducitur, si humanæ vitæ comparetur, diuina etiam ipsa est. Neq; vero oportet quemadmodum nonnulli monent, vnumquemque cum sit homo, humana: & cum sit mortalis, cogitare mortalia: sed quatenus

licer, immortalem se reddere, omniaq. efficere, vt ex præstantissimo omnium quæ in ipso est, vitam traducat. nam licet id mole sit paruum: vi tamen, & pretio omnia longo interuallo excellit. Id autem esse etiam vnusquisque videretur, siquidem præcipuum, & melius est, quocirca absurdum esset, si non suam quisque, sed alicuius alterius vitam expeteret. Quòdque dictum superius est, nunc etiam conueniet, quod enim naturæ vnus cuiusque est accommodatum, id præstantissimum, ac iucundissimum vnicioue est, ergo etiam homini vita, quæ ex intellectu traducitur: siquidem maxime id homo est.

De felicitate actiua. & præcipuo munere operationis.

C A P. V I I I.

HAcc igitur etiam felicissima est. Secundo vero loco ea quæ ex alia virtute existit: quippe cum operationes quæ secundum ipsam sunt, humanæ sint. Iusta enim & fortia & cetera, ex aliis virtutibus erga nos mutuo agimus in commerciis, & vsibus, actionibusque variis, & in affectibus, seruantes quod decorum vniciuq. est. hæc autem humana esse omnia videntur. Nonnulla vero etiam è corpore videntur euenire: multamque affinitatem cum affectibus habere morum virtus. Quin etiam prudentia cum motum virtute, atque hæc cum prudentia coniuncta est. siquidem prudentiæ principia ex virtutibus moralibus: rectitudo vero moralium virtutum ex prudentia existit: at hæc connexæ cum affectibus sunt, & circa compositum versantur, virtutes vero compositi humanæ sunt, & vita igitur quæ secundum ipsas traducitur, & felici-

tas huiusmodi erit. Mentis autem separata est, de ipsa enim hoc tantum modo est dictum: nam exquisitè tractare maius est, quàm presenti proposito conueniat. Videretur vero vel parum vel minus quàm moralis, externarum rerum apparatu indigere, necessarii enim rebus vtriusq. est opus: atque id ex æquo est: licet magis circa corpus, & quæ huiusmodi sunt, ciuilibus laboret. parum enim quid differret. Sed in operationibus longe distabit. liberali enim ad liberalia agenda, & iusto ad retributiones faciendas pecuniis erit opus: quippe cum obscuræ voluntates sint: simulentque etiam illi, qui iusti non sunt, iuste agere se velle. fortitudini item potentia, si modo quippiam ex virtute exequi debet: & temperanti potestate opus erit. quo pacto enim aut talis aut alius quispiam esse manifestus possit? Sed queri consuevit, vtrum electio an actio magis propria virtutis sit: cum in vtriusque consistat virtus. vnde manifestum est in vtriusque id futurum, quod perfectum est. ad actiones autem exequendas multis est opus: & quò plures & meliores sunt, eò pluribus. Contemplati vero nulla huiusmodi rerum ad operationem quidem indigentia est: quin ferè contemplationi esse impedimento consueuerunt. quatenus tamen homo est, cum pluribusque vitam degit, ex virtute agere proponit. talibus igitur ad humane ferendum indigebit. Nam perfectam felicitatem contemplatiuam quandam operationem esse, constare vel inde posset, quòd Deos maxime beatos, & felices esse existimamus. Nam quales actiones attribuere eis debemus, iustasne? sed ridiculi sanè viderentur, si commercia facerent, & deposita redderent, atque alia

huiusmodi inter se contraherent. Nunquid fortes? ut formidolosa sustineat periclitenturque quia honestum sit? An liberales? sed cui dabunt absurdum quippe, si etiam ipsis numum, aut tale quippiam adesse dicamus. Nam si temperantes esse eos asseruerimus, quidnam eiusmodi essent? quod enim prauas cupiditates non habeant, molesta atque inuidiosa laus est. si demum omnia percurramus, quæ ad actiones attinent, parua & indigna diis esse videbuntur. At viuere Deos omnes existimant: quare etiam operari. non enim ut de Endymione dicitur, dormire eos oportet. ei igitur qui uiuit, & actione, & effectione item magis caret, præter contemplationem quid restat? Quare Dei operatio cum beatitudine excellat, contemplatiua erit: & ex humanis ea erit felicissima, quæ huic maxime est cognata. Argumento illud est, quod cætera animalia quæ tali operatione penitus carent, expertia felicitatis quoque sunt. Diis enim beata tota vita est. hominibus autem eatenus, quatenus similitudo quædam eiusmodi operationis in ipsis inest, ac cæterorum animalium nullum est felix, propterea quod contemplationis particeps nullo modo est. Quousque igitur pro tenditur contemplatio, eousque etiam felicitas sese extendit: & quibuscunque magis inest contemplatio, iis magis quoque inesse felicitatem constat: atque illam quidem non ex accidenti, sed ex ipsa contemplatione. ipsa enim per se ipsam est pretiosa. Quare felicitas contemplatio quædam est. Opus erit autem & externa prosperitate homini nato. non enim ad contemplandum natura ex sese sufficit, sed oportet, ut & corpus valeat, & alimentum, & cætera obsequia sup-

petant. Non tamen multis & magnis opus fore felici existimandum est: etiam si absque externis bonis beatum quempiam esse non liceat. non enim in exuperatione sufficientia consistit, neque iudicium, neque actio: quippe cum fieri possit, ut qui etiam terræ & mari non imperat, honesta agat, ex mediocribus siquidem rebus agere ex virtute vnusquisque possit. Id quod cernere inde euidenter licet, quod priuati homines non minus, imo etiam magis quam potentes, honesta agere videntur. Satis igitur est, si tot facultates suppetant. felix enim erit vita eius, qui ex virtute operatur. Quin & Solon felices recte fortasse definit: cum inquit eos esse qui externis rebus mediocriter fuerint instructi, & honestissima egerunt, ut existimabat, modestèque vixerunt. fieri enim potest, ut mediocria possidentes ea agant, quæ oportet. Videtur etiam Anaxagoras felicem non diuitem neque potentem existimasse: cum dixit, sibi non esse mirum futurum, si plerisque è vulgo absurdus quispiam esse videatur: eos enim externis rebus, quarum tantummodo sensum habent, iudicare consueuisse. Sapientium igitur opinionibus cum rationibus consentiunt, ac fidem quidem aliquam talia quoque afferunt: sed verum ipsum tamen in agendis rebus ex factis & vita iudicatur: in his enim præcipua vis consistit. Quocirca ante dicta ita consideranda sunt, ut ad vitam & facta referantur: & si cum factis consentiunt, admittenda: sin ab eis discrepant, verba sunt existimanda. At qui ex intellectu operatur, huncque excolit, atque optime afficit: is esse Deo carissimus videtur. nam si aliquam humanarum rerum curam dii habent, sicut videtur: consentaneum est ipsos re-

*Diū beata
tota vita est.
hominibus
quatenus o-
perationis si-
milis in
ipsis inest.*

*Quis Deo
carissimus.*

illa quæ optima est, atq; ipsis maxime cognata, delectari, qui est intellectus: & quæ qui eam maxime amant, & honorant, remunerari. ut pote qui eorum quæ ipsis sunt amica, curam habeant, recteque & honeste agant. Hæc autem omnia sapienti maxime inesse, obscurum non est: is igitur est Deo carissimus: eundemque esse etiam felicissimum verisimile est. Quare ita quoque efficitur, ut sapiens maxime felix sit.

Peroratio operis.

C A P. I X.

Nunquid igitur si de his & virtutibus, præterea etiam de amicitia & voluptate satis figura dictum est, sine habere propositum hoc nostrum est existimandum? An quemadmodum dicitur, in agendis rebus finis non est contemplari singula & cognoscere, sed agere: neque igitur in virtute satis est, si eam cognouerimus: sed ut eam habeamus, eamque vitamur, est eritendum: vel si quo alio modo boni efficiamur. Nam si verba ad reddendos homines probos sufficerent: multas sanè & magnas mercedes, ut inquit Theognis, afferrent, oporteretque, ea comparare, sed videntur quidem posse liberales adolescentes hortari atque incitare, morésque eorum ex virtute sibi obnoxios generosos, ac vere honestatis studiosos reddere. At plerosque ad probitatem provocare, non posse, non enim pudori, sed timori obedire: neque abstinere à malis ob dedecus, sed ob pœnam cõsueverunt, nam cum ex affectu viuant, proprias voluptates, atque ea ex quibus existunt, persequuntur: dolorésque oppositos fugiunt: eius autem quod honestum, & vere iucundum est, cum id prorsus non degustarint,

gustarint, ne notionem quidem ullam habent. Eos igitur qui tales sunt, ad moderationem traducere quæ oratio possit fieri enim nequit, aut facile non est, ut quæ ex diutino vsu moribus sunt præoccupata, verbis amoueamus. sed satis fortasse est, si quamuis omnia adsint, quibus probi effici videmur, euadere participes virtutis possimus. Fieri autem bonos alij natura, alij consuetudine, alij doctrina existimant. Ac quod ad naturam quidem attinet, in nobis non esse manifestum est, sed ex quadam diuina causa, iis qui re vera fortunati sunt, oratio vero & doctrina videndum est nunquid non in omnibus vim habeat, sed opus sit, ut præcultus auditoris animus sit, ad recte & gaudendum, & odio prosequendum, non secus ac terra, quæ semen sit nutritura. non enim audiret orationem dehortantem, neque intelligeret qui ex perturbatione viuit, qui autem ita affectus est, dissuaderi qui potest: non enim omnino orationi, sed vi cedere perturbatio videtur. Oportet igitur mores prius virtuti esse accommodatos, ut & honestatem diligant, & abhorreant turpitudinem. Ut autem à pueritia quis institutio recta ad virtutem instruat, difficile est: nisi sub talibus legibus fuerit educatus: nam temperanter, tolerantéque viuere plerisque, & præsertim adolescentibus iucundum non est, quocirca est opus ut & educatio & studia constituta legibus sint: ita enim fiet, ut consuetudine tractata molesta esse desinant. Non satis tamen fortasse est, si quando adolescentes sunt homines, sed educationem rectam & curam consequantur: sed cum in viros quoque adulti debeant ipsa hæc exercere, atque assuescere: ad hæc etiam, & omnino ad omnem

vitam opus legibus est. pleriq; enim necessitati potius quam rationi: & multis quam honestati obediunt. Quapropter sunt, qui legiflatores censent inuitare ad virtutem ac prouocare homines honestatis causa debere: eò quòd probi ex consuetudine præcipue obtemperaturi sint: illis vero qui non parent, suntque natura inertiores, castigaciones & pœnas irrogare: qui autem insanabiles sunt, prorsus exterminare. probum enim & qui ad honestatem viuít, rationi esse obediturum: prauum autem voluptatem appetentem non secus ac iumentum dolore puniri. vnde etiam tales dolores exhiberi oportere inquit, qui voluptatibus quæ amantur, maxime aduersentur. Quòd si quemadmodum dictum est, eum qui bonus futurus est, honeste educatum esse, atque assuetum oportet: deinde ita in honestis studiis viuere, & neque inuitum neque sponte praua agere: id autem fieret, si ex intellectu quodam & recto ordine vim habente vita traduceretur: paternam quidem iussio neque vim, neque necessitatem habet: sicque omnino viri vnus, nisi rex, aut talis aliquis sit. at lex, cum ex prudentia quadam ex mente profecta oratio sit, cogendi vim habet. Atque homines quidem qui appetitionibus aduersantur, etiam si recte id faciant, plerique odio prosequuntur. at lex cum probitatem iubet, odio non est. In sola vero Lacedæmoniorum ciuitate cum paucis educationis & studiorum habuisse curam legiflator videtur: in plerisque aliis neglecta hæc fuerunt: viuítque vnusquisque sicut vult, Cyclo-pum more, filiis dans iura suis & vxori. Præstantissimum quidem est, vt curam publicam & rectam habeamus, atque id facere possimus: si ta-

men

men publicæ id negligatur: conuenire vnusquisque videtur, vt liberis suis & amicis ad virtutem conducat, vel conducere saltem proponat. Maxime autem id posse facere videretur ex iis quæ dicta sunt, is qui ad leges ferendas idoneus euaserit. per leges enim videlicet curæ publicæ, atque honestæ per honestas fieri consueuerunt. Scriptæne sint an non scriptæ, interesse nihil videtur: neque vnusne an multi per eas instituantur. quemadmodum neque in musica, & exercitatoria, cæterisque aliis studiis. Sicut enim in ciuitatibus legum instituta & mores: sic in domibus paternæ orationes, & mores valent. quibus ob cognitionem & beneficia etiam magis: quippe cum affecti erga parentes iam dudum, atque obtemperantes natura sint. Adde quòd priuatarum educationes à publicis differunt: non secus atque in medicina. cum enim vniuersaliter febricitati inedia, & quies conferat: alicui tamen forte non ita conducit, & pugillandi artifex non omnibus fortasse eandem pugnam imponit. Videnturque magis exacte absolui singula si priuata cura adhibeatur. magis enim quod accommodatum sibi est, vnusquisque consequitur. Sed curam optime adhiberet quidem † singulis rebus & medicus & exercitationis magister, & vnusquisque alius, qui vniuersale cognosceret, quid omnibus aut talibus conducat: communium enim rerum scientiæ & dicuntur, & sunt: nihil tamen fortasse vetat, quominus vnus alicuius rei, licet scientia præditus non sit, curam habere quispiam possit: qui modo quæ in vnaquaque re accidunt, experientia diligenter obseruarit. Quemadmodum etiam medici nonnulli optimi esse sibi ipsis videntur, qui alteri ferre opera-

† a. l. vnus
uersalibus.

nullam queunt. nec minus forsitan ei qui artifex & contemplatiuus effici vult, ad vniuersale videtur esse procedendum, atque id quomodo fieri possit, cognoscendum. de hoc enim scientias esse dictum iam est. Ac fortasse ei qui vult siue multos, siue paucos diligentia ac studio meliores reddere, vt ad legumlationem, idoneus euadat, enitendum est: si legibus boni effici possumus. quamcumque enim & prius latam recte disponere cuiuslibet non est: sed si modo est cuiuspiam, est scientis, sicut in equestri arte, & reliquis quarum cura aliqua & prædètia est. Post hæc igitur considerandum, vnde aut quomodo ad leges ferendas fieri idoneus quispiam possit, an sicut in cæteris sit, ex ciuilibus? An non simile quid in ciuili & reliquis scientiis & facultatibus apparet? quippe cum in cæteris iidem facultates tradant qui ex eis operantur: vt medici, & pictores. ciuiles autem res rhetores docere profiteantur, cum tamen nemo ex ipsis eas agat, sed illitantum qui rempublicam gerunt. qui quidem facultate quadam potius & experientia, quam intellectu id agunt. Nam neque scribere neque dicere de huiusmodi rebus conspiciuntur: cum tamen fortasse id præclarior fuerit, quam iudiciales & deliberatiuus orationes cõficere. Neque ciuiles vel filios suos, vel aliquos alios reddere amicos videntur: id quod fuerat sanè consentaneum, si modo potuissent. neque enim ciuitatibus melius quicquam reliquissent: neque vel sibi vel carissimis quibusque adesse quicquam quam huiusmodi facultatem maluissent. Non parum tamen conferre experientia videtur: non enim ex ciuili consuetudine magis ciuiles redderentur. vnde etiam fit, vt qui de

ciuili

ciuili facultate cognoscere appetunt, iis opus insuper experientia sit. At rhetores ij, qui hæc proficiunt, valde procul abesse ab ea docenda videntur. neque enim omnino qualisnam ea sit, & circa quæ versetur, sciunt. non enim eandem cum rhetorica, aut peiorem eam esse statuerent: neque legum institutionem facilem esse existimarent, cum approbatas leges collegerit quispiam, posse inde optimas eligi asserentes: quasi electio ea perspicacitate non indigeat, & iudicare recte maximum non sit. Non secus atque in musica euenit. periti nanque in singulis opera recte iudicant: & quibus, aut quomodo perficiantur, quæ debent: qualia item qualibus consonent, cognoscere conueuerunt. imperitis vero satis est, si bene, an male tactum opus sit, eos non lateat, sicut in pictura. Leges enim ciuilibus operibus similes sunt. Quomodo igitur ex his ad legumlationem idoneus euadere, aut optimas quasque iudicare quispiam possit? Nam neque ex scriptis ad medendum idonei fieri videntur: cum tamen in his non solum curationes, sed quomodo etiam & sanari queant homines, & curatio adhibenda sit vniuscuiusque habitu distincto, tradere conentur. quæ sanè sicut expertis conducunt, ita inscientibus inutilia sunt. Fortasse igitur legum quoque & rerum publicarum collectiones iis qui contemplari possunt, & iudicare quidnam recte, aut contra sese habeat, aut qualia qualibus conueniant, viles essent. at qui sine habitu talia pertraçant, iis iudicare quidem recte non licet, nisi iortuito. perspicaciores tamen ad ea forsitan efficerentur. Cum itaque antiquiores negotium de legumlatione imperuestigatum prætermiserint: melius

fortasse

fortasse est, vt nos ipsi id consideremus: atque omnino de republica: vt pro viribus philosophia quæ ad humanas res spectat, perficiatur. Quocirca primum siquid à veteribus rectè dictum est, id conabimur recensere: deinde ex collectis rebus publicis, quænam sint ea considerabimus, quæ ciuitates, & singulas respublicas & corrumpunt & conseruant, quâsque ob causas aliæ bene, aliæ e contrario administrantur. His enim consideratis quænam optima respublica sit, & quomodo vnaquæque instituta, quibusque legibus & moribus vtens: magis perspicere poterimus. Sumpro igitur hinc initio dicamus.

Librorum Decem Moralium Nicomachiorum finis.

Etsi hos Moralium Nicomachiorum libros, ex Aristot. verbis, Politicorum libri subsequi debere videntur: tamen quoniam & alij eius nomini libri de moribus pertractantes inueniuntur: eos omnes, ne Moralium Philosophia feret interruptio, ante illos de Repub. collocasse opportunum visum est.

ARIST

ARISTOTELIS

STAGIRITAE, PE-

RIPATETICORVM

Principis, Magno-

rum Mora-

lium

LIBER PRIMVS.

Georgio Valla Placentino
interpretare.

SVMME LIBRI.

De bono. De virtute in genere. De vltioneo. ad alios, quæ ad ipsum spectant. De virtutum speciebus. De veritate, ac iis, quibus ipsam coniectamus.

De virtute agendum esse, & antiquorum de ea afferuntur opiniones.

CAP. I.

Voniam de pertinentibus ad mores dicere constituimus, primum cuiusnam rei pars sit mos, ducimus considerandum. Vt igitur paucis absoluâ, non rei alius videtur pars esse, quàm ciuilis. Atqui ciuilibus in rebus citra quempiam qualem esse, effici nihil potest, qualem inquam, vt studiosum esse, ac probum, studiosum porro esse,

esse, idem quod virtutes habere. Quod si quispiã civiilibus in rebus solers esse debeat, eundem moris studiosum esse oportet. Apparet itaque rei civiilis, omne negocium quod circa mōres est, partem esse atque principium: vt in totum iure mihi videatur habere appellationem negotium atque tractatio, non moralem, sed civilem. Expedi itaque (vt est videre) de virtute primum dicere, & quid sit, & ex quibus constet. nec enim ferè vtile fuerit virtuten: quidem nosse, vt vero sit, ac ex quibus, negligere, quãdoquidem ex quibus sit cōiectare: nedum vt nossumus quid sit, conyderandum. simul enim nosse volumus, ac huiusmodi nos esse. At nequaquã facere poterimus, nisi ex quibus, & quomodo sit percaluerimus. Scire igitur quid sit virtus, necesse est. siquidẽ & ex quibus sit, & quomodo, scitu haudquaquam facile est ignorantia quid sit, quemadmodum in scientiis. Verum ne latere quidẽ nos oportet, si qui de his prius disseruere. Primum igitur Pythagoras de virtute dicere aggressus est, quanquam non recte, virtutes siquidem ad numeros referendo, suam virtutum nõ fecit inspectionem, nec enim iustitia est numerus pariter par. Cui succedens Socrates de hac re melius plerãque differuit: sed ne ipse quidem recte, quoniam virtutes scientias efficiebat: quod fieri nullo modo potest. Cũtã siquidem scientiã cum ratione: atqui ratio in solo animã gignitur intellectu: quocirca virtutes omnes, in animã parte rationali efficiantur, necesse est. Euenit itaque, vt qui virtutes scientias faciat, irrationalem animã partem extinguat, quod faciẽdo, affectum ac morem perimat. Quamobrẽ non recte hoc modo virtutes amplexus est.

Postea

Postea demũ Plato animam in partem quã teneret rationẽ, & in eam quã esset rationis exers, recte distribuit: reddiditque suas vtrique virtutes, quatenus hæc, probe: reliqua vero, neutiquam recte, quandoquidem virtutem cum trãstatione quã de bono per se esset, admiscuit: nõ equidem recte, quia non peculiare, & summeq; enim de eo quod est, ac de vero differentem, de virtute dicere oportuit: illi siquidem nihil est cũ hoc commune. Tanta igitur illi, & hoc modo amplexi sunt.

De bono in communi.

C A P. I I.

DEinceps ergo nobis coniectandum, quidnam de his dicendum fuerit. Inruendum igitur est in primis, scientiã omnis atque facultatis finem esse aliquem, idque per se bonũ, nulla siquidem scientia, tacitas nulla mali causa est. Quod si facultatum omnium bonus est finis, non dubium, quin etiam optimã sit optimus: atqui civiilis optimã est facultas: igitur ipsius finis bonus. De bono itaque (vt videtur) nobis dicendum est. At de bono non in vniuersum, sed nobis bono. neque enim Deorum bonum agendũ est, quemadmodum de eo alia habenda iuerit oratio. & consideratio nunc sit aliena. De nobis itaque bono dicendum est. De quo sanè differendum in primis est, quõnam dicatur modo, neque enim simplex atque vnum est, quandoquidem dicitur bonum, aut quod in vnoquoque est optimũ, id vero suapte natura deligibile: aut cuius participatione alia sicut bona, id nimirum idea boni est. An igitur de boni idea loqui oportet? An non atqui vt commune, quod est in omnibus

nibus bonum. aliud enim ab ipsa idea videri debet, si quidem separabile id per se est, quod idea commune vero in cunctis existit, non utique idem quod separabile. nec enim unquam separabile, & per se agnatum vim habens in cunctis fuerit. Nunquid igitur de hoc nobis differendum bono, quod in omnibus existit? An non quid ita? nempe quoniam id commune est, ut definitio & inductio, definitionem autem oportet cuiuslibet referre essentiam, seu bonum, seu malum sit, seu quiduis aliud, refert certe definitionem, ut eiusmodi bonum in uniuersum est, non quatenus ipsum per se deligibile. Verum quod in cunctis existit, definitioni est simile, definitio certe ait bonum esse quippiam, quod neque scientia, neque facultas vlla dicit. neque enim finem suum asserit bonum esse, verum id alterius est inspicere facultatis, quandoquidem neque medicus, neque aedificator refert, hic quidem sanitatem esse bonam, ille vero domum, sed hic quidem quod sanitatem prætendat, & quemadmodum faciat, ille vero domum. Non dubium igitur, quin ne rei civili quidem de communi bono dicendum sit: vna siquidem & hæc reliquarum scientiarum est. Atqui hoc nullius est dicere aut facultatis, aut scientiæ, ut de fine, ne quidem igitur rei civilis, quod de communi bono est dicere, eo, quod per definitionem est. Verum enimvero neque de eo, quod per inductionem commune: quid ita? quod, cum voluerimus particulariter aliquod bonum demonstrare, aut definitione demonstramus, ut ratio eadem congruat ei quod per se bonum, & ei quod bonum esse demonstrare voluerimus: aut inductione, sicut cum velimus magnanimitatem boni esse demonstrare,

strare, dicimus, nimirum iustitia bonum est, & fortitudo, ac omnino virtutes: magnanimitas autem virtus est: ergo & magnanimitas bonum. Non igitur de communi per inductionem bono rei civili dicendum est: quod eadem contingere non possunt huic, & per definitionem communi bono, nam quod bonum, hinc etiam dicit. Manifestum igitur de optimo bono dicendum esse, eoque quod nobis optimum sit. In totum autem viderit quispiam bonum non vnus esse scientiæ aut facultatis de vniversali bono considerare. Cur ita? nempe quod bonum est in omnibus prædicamentis. nam in quo, in quali, in quanto, in quando, in ad aliquid, ac prorsus in omnibus. Cæterum quando bonum in medicina, medicus nouit: at in gubernatoria, gubernator: & in singulis singuli. Quando secundum quid sit, nouit medicus: at quando nauigandum, gubernator. In qualibet utique quando bonum, quiuis quod propter se cognouerit, neque enim medicus quod in gubernatoria bonum quando cognouerit: neque gubernator, quod in medicina. Ne igitur quidem hoc modo de communi bono dicendum est, siquidem quando, in cunctis commune est, similiter etiam quod ad aliquid bonum, ac quod in aliis prædicamentis, commune est omnibus. Atqui nullius est facultatis, aut scientiæ dicere de eo bono quod in vnaquaque est: ne igitur quidem rei civilis est dicere de communi bono, de bono igitur, ac de optimo, atque nobis optimo. Cæterum, cum qui velit quippiam demonstrare, minime apertis non oportet exemplis uti, sed ubi obscura aperienda sunt, manifestis, ac in eis quæ sub intelligentiam cadunt, sensibilibus: ea siquidem sunt apertissima. Cum igitur de bono

dicere quispiam tentauerit, de idea neutiquam dicendum est: tamen si de idea dicendum existimem, ubi de bono dicant. Aiunt nanque de maxime bono esse differendum, at id vnumquodque precipue tale est, ut præcipue sit bonum idea, ut opinantur, huiusmodi certe oratio fortassis vera. verum neutiquam ciuili scientia vel facultas, de qua in præsentia nobis est oratio, de hoc per se bono, sed nobis bono. Nulla siquidem scientia aut facultas de sine loquitur, quod sit bonum, & proinde, ne quidem res ciuili, ideo non de bono, quod iuxta ideam est, loquitur. Verum fortassis ait, hoc per se bono vtendum esse principio, ab eo progrediendo ad singula. In quo ne ita quidem recte, expedit siquidem, sua cuiuslibet sumere principia. absurdum enim sit, volenti ostendere triangulum duobus rectis æquales habere angulos. sumere principium eiusmodi, anima immortalis est: neque enim hoc proprium, oportet siquidem principium suum esse eius rei, qua de agatur, atque coniunctum, nunc vero absque hoc quid anima sit immortalis, demonstrauerit quispiam duobus rectis æquales habere triangulum, itidem & de bonis est inspicere alia citra ideam boni, proinde proprium non est huius per se boni principium. Ac ne quidem Socrates recte scientias virtutes faciebat. Is enim nihil incassum & temere esse arbitratus est, ex eo autem quod est, virtutes esse scientias, ei eueniebat virtutes esse frustra, quid ita? In scientiis nimirum contingit pariter nosse scientiam quid est, & scitum esse. nam si quis norit quid sit medicina, is confestim est medicus, similiter etiam in aliis scientiis. At in virtutibus non idem est, neque enim si quis nouerit quid sit iustitia,

tia, continuo etiam iustus est: itidem & in aliis, Euenit igitur, & temere virtutes esse, & non esse scientias.

Quot modis dicatur bonum.

C A P. I I I.

AT quoniam de his nobis differendum est, annitatur bonum dicere, quot dicatur modis. Sunt nimirum bonorum alia honorabilia, laudabilia alia, potentia alia, honorabile huiusmodi dico, quod diuinum, quod mellus ut anima mensque est, quod antiquius, quod principium, & alia id genus. Honorabilia certe, in quibus honorabilia siquidem omnia honorabiles consequitur, igitur etiam virtus honorabile bonum est, quando ab ipsa probus quispiam gignitur, is nanque in virtutis penetrat habitum. At laudabilia, ut virtutes, ab ipsarum nanque actionibus laus emergit. Quæ vero potentia, ut dominatus, opulencia, robur, pulchritudo, iis nanque bonus bene, ut malus male uti potuerit, ideo etiam potentia eiusmodi bona nuncupantur, bona certe sunt: vsu siquidem ipsorum boni, non utique mali approbantur, id genus nimirum bonis euenit, ortus causam ipsorum esse fortunam, à fortuna nanque & opulencia, & dominatus est, & quæcunque prorsus in potestatis ordinem perueniunt. Reliquum porro ac quartum inter bona est salubre, etiam bonum efficiens, sicut exercitium sanitaris, ac si id genus est aliud. Verum aliam quoque subeunt bona distributionem. Ut bonorum quædam prorsus & omnifariam sunt eligibilia, quædam vero non, veluti iustitia, aliaque virtutes, omnifariam & omnino sunt eligibiles, at robur, & opulencia, poten-

*Alia Boni
dissio.*

tiâque, & id genus alia, neque omnifariam neq; omnino. Rursus quoque aliter. Bonorum alia sunt fines, alia nō, quemadmodum sanitas quidem finis: atque sanitatis causa ne utiquam finis est. Et quæcunque ita habent, eorum semper finis melior, ut sanitas melior quā quæ salubria, in totūmq; profus id melius, cuius gratia sunt & alia. Rursus ipsorum finium, præstat semper qui perfectus est imperfecto. Est nimirum perfectus, cuius accessu nullo amplius nobis opus est. Imperfectus autem, cuius aduētū alium desideramus, quemadmodum iustitiæ duntaxat aduentu, plura desideramus, at felicitatis accessū, nulla re amplius nobis opus est. Is ergo nobis optimus quem desideramus, qui finis perfectus, absolutus namque finis bonum est: necnō

De optimo. finis bonum. Hinc igitur, quoniam modo optimum considerandum est: nunquid eo modo ut ipsum quoq; recensēamus. An id videbitur alienum? siquidem optimum finis est perfectus, ac perfectus finis, ut paucis abfoluam, nil aliud quā felicitas esse videtur. Ex multis porro bonis felicitatem constare comprobatur. Quōd si optimum coniectans, ipsum quoque cum aliis annumeres, ipsum se melius esse cōstabit, siquidem optimum erit. Ut salubria ponendo & saninitatem, consideres quīdam horum omnium optimum, nempe sanitas: quōd si horum optimum est, id se quoque melius, quod admodum absurdum est: non igitur optimum ita coniectandum. Sed an id quōdāmodo fuerit, ut absq; se? An hoc etiam absurdū? nam felicitas ex quibusdam constata bonis est; hoc vero ex quibus constet bonis, an sic optimum, considerare fuerit alienum. neque enim est quicquam aliud ab

his

his felicitas, verum hæc ipsa, an ita quispiam recte concernens, optimum considerauerit? sicut ipsam felicitatem quæ ex his sit bonis, diiudicās erga alia quæ in ipsa collecta non sunt: ita optimum considerans, recte considerauerit. Cæterum non est simplex, quod nūc quarimus, optimum, ut dicat quispiam, optimum cunctorum bonorum, in vnum concretorum esse prudentiam. Verum hoc ferè modo, non querendū est optimum bonū, perfectum siquidem quarimus bonum. At prudentia sola, ne utiquam perfectū. non igitur hoc optimum quod quarimus, neq; indagamus optimum. Præterea aliam admittūt bona sectionem, sunt siquidem bonorum alia in anima, ut virtutes: alia in corpore, ut sanitas, venustas: alia externa, opulencia, dominatus, honor, & si quid est huiusmodi. At horum quæ in anima sunt, optima. Quæ porro in anima definita sunt bona, trifariam distribuūtur, in prudentiam, in virtutem, & in voluptatem. Post hoc igitur, quod profitemur omnes, etiam finis videtur bonorum, idēque absolutissimum esse felicitas, quod sane faremur esse in bene agēdo, ac bene viuendo. Cæterum finis simplex nō est, sed duplex. quorūdam enim est finis ipsa actio, vsusque, sicut vsus. Est nimirum vsus optabilior habitu: finis autem vsus, nemo siquidem velit vsu habere ad non spectandum, sed conuictandum, idem de auditu, cæterisque dicendū, proinde quorum vsus & habitus est, semper melius & optabilior eorum est vsus habitu. vsus enim & actio finis, cum sit propter vsu ipse habitus. Post id si considerauerit quispiam in cunctis scientiis intuebitur non aliam esse cōsiderationem in extruenda domo, quā in proba domo,

*Alia item
dissio.*

sed utrobique suppetere ædificatoriam, & cuius effector ædificator, ut cuius sit virtus, eiusdem sit effectrix. Idem in aliis omnibus par est coniectare.

Virtutem in anima esse: felicitatem vero in actione consistere, & in ætate perfecta.

CAP. III.

PRæterea intuemur, alia re nulla, quàm anima nos viuere, in anima autem est virtus, idem certe fatemur facere animam, animæque virtutem. Cæterum virtus in vnoquoque cuius est virtus, idem facit, at anima etiam alia. Atqui anima viuimus, ob animæ itaque virtutem bene viuimus. Cæterum bene viuere, & bene agere nihil aliud dicimus, quàm felicem esse: ergo & feliciter agere, & felicitas in viuendo est, verum bene viuere est in viuendo ex virtutibus. hoc igitur est finis, & felicitas, & optimum. In vsu itaque, necesse est & actione felicitas. nam quorum habitus vsusque est, vsus & actio finis: atqui animæ virtus est habitus, & actio finis: vsus ipsius, eorum quæ sub electionem cadūt: ergo finis ipsius actio vsusque fuerit, felicitas igitur in viuendo ex virtutibus sit, necesse est. Quoniã igitur optimum bonū est felicitas, & hæc ipsa finis, actione viuendo ex virtutibus, felices fuerimus, optimumque bonum habuerimus. Cum igitur sit felicitas bonum perfectum ac finis, nos latere non oportet, id in ætate perfecta esse. non enim in puero (quia nec puer dici felix potest) sed viro, is nanque perfectus, & ne quidem in tempore imperfecto, sed perfecto, perfectū fuerit utique tempus. quandiu homo viuere potuerit, recte nanque à multis dicitur, felicem in longissimo

vita

vita tempore esse iudicandum: ut opus sit perfectum esse, & in tempore perfecto, & in homine. Quòd autem sit actio, hinc quispiam poterit intueri. In somnis nanque, ut inter viuendum si quispiam dormiat, eiusmodi nolim talem dicere esse felicem, ipsi quidem existit viuere: sed eidem ex virtutibus, quod erat ex actione, viuere non existit.

De animæ altrice portione quædam: & in ipsa virtutem non esse.

CAP. V.

Rursus quod mox dicendum, non admodum quæ diximus participare, & ne quidem ab ipsis longe abesse videbitur. quippe quòd animæ portio quædam esse putetur qua alimur, quam altricem appellamus. iure profecto ita: siquidem lapides ali non posse intuemur, & perinde non dubium, quin sit ali animatorum. Quòd si animatorum causa est anima, atque animæ talium partium nulla alendi fuerit causa, quales sunt rationalis, vel irascibilis, vel concupiscibilis, sed alia quædam præter has, & ei nullum magis peculiare possumus nomen, quàm alentis accommodare. Dicat fortassis quispiam. nunquid ex hac quoque parte animæ virtus est. nam si fuerit, non dubium quin etiã eadem agere opus sit. perfectæ siquidem virtutis actio felicitas est. At nunquid eius sit vel nõ sit virtus, alia fuerit oratio. Quæ si fuerit, huius nõ est actio. nam in huiusmodi parte impulsus esse non videtur: sed igni videtur esse consimilis, cui quicquid immerferis, absument. at si non obiectis, ne quidem ad capiendum impellitur. Ita hæc habet pars animæ, ut si alimētum obicitas,

alac: sin minus, ne quidem ad alendam commo-
ueatur, & perinde ne quidem actio, cuius non
est commotio. proinde hæc pars ad felicitatem
capessendam nihil coadiuuat. Deinceps igitur,
quid sit virtus dicendum, quandoquidem eius
actio felicitas est. Ut paucis itaque absolua-
m, virtus habitus est optimus. Verum non satis for-
te sit ita simpliciter loqui, sed euidentius fuerit
definiendam.

*Virtus habi-
tus est opti-
mus.*

*Diuisio animæ: & virtutem ab excessu de-
fectuque corrumpi.*

CAP. VI.

PRIMUM igitur de anima in qua exoritur,
non quid sit anima (alia siquidem eius rei
consideratio) sed ut quodammodo distribu-
tur, dicendum est. Anima nimirum, ut recep-
tum est, in duas partes distribuitur, in eam
quæ rationem habet, & quæ rationis experts
est. Ex ea parte quæ habet rationem, exoritur
prudentia, solertia, sapientia, ingenium, memo-
ria, & id genus alia. Ex parte rationis exper-
te, quæ virtutes appellantur, temperantia, for-
titude, iustitia, & quæuis alia, quas ex mori-
bus ducimus esse laudabiles. ex his nanque con-
sequi laudem dicimur. At ab eis quæ à ratione
dimanant, nemo laudatur. nec enim quod sa-
piens, nec quod prudens, nec prorsus ex huius-
modi aliquo quispiam laudandus accedit. neq;
porro rationis expertus, quatenus ad se sugge-
rendum idoneum est, suggeritque ei quod ob-
tineri rationem. Est nempe moralis virtus, quæ
ab excessu defectuque corrumpitur. Quod au-
tem tam defectus quam excessus corrumpat,
ex eis est videre quæ ad mores pertinent. (vten-
dum

dum sanè in rebus incertis testimoniis certis
est.) Contestim nanque in exercitiis hoc vide-
rit quispiam. quæ si excedant, robur affigunt:
sin deficient, eodem modo habent. idem in po-
tu ciboque euenit: affluentibus enim sanitas ab-
sumitur. idem fit & subdactis: quæ si moderata
fuerint, corporis firmitudinem custodiunt atq;
sanitatem. His consimile euenit in temperantia
& fortitudine, reliquisque virtutibus: nam si
quempiam eò vsque feceris intrepidum, ut ne
quidem Deos metuat, iam non fortis, sed de-
mens fuerit. sin cuncta formidantem, meticu-
losus. fortis ergo erit, qui neque omnia metuet,
neque nihil. Hæc igitur tam augment, quam labe-
faciant virtutem, nimirum nanque metur, & om-
nes labefaciunt, itidem qui de re nulla metu
commouentur: atqui circa metus est fortitudo:
mediocriter itaque metus fortitudinem locu-
pletat. ab eisdem igitur tam amplificatur quam
labefactatur fortitudo. ex metu nanque ita affi-
ciuntur. idem de cæteris dicendum virtutibus.

*Virtutem inter voluptatem & ægritudinem collo-
cari. Et unde moralis virtus dicitur a sit.*

CAP. VII.

VERSUS, non his modo virtutem quispiam
definierit, sed etiam ægritudine & volu-
ptate. Nam voluptate allesti, improba factita-
mus: ægritudini autem succumbentes, ab ho-
nestis deficiamus. alioqui non est virtutem & vi-
tium admittere citra ægritudinem & volupta-
tem. inter voluptates igitur & ægritudines vir-
tus collocatur. Virtus porro moralis hinc co-
gnomen habet, si modo velimus ex literis veri-
tatem excutere. dicendum erit * morem à mora

* ἠθῶν
ἀπὸ τῆ
θῶς, μετα-
το ἐν ἡ-
ac pulchre
fuit Latina
voces cum
Græci con-
sentiant.

habuisse cognomen, breuis in longam literæ facta mutatione: moralis siquidē appellatur, quōd ex mora assuescat. Idq; certum, quōd virtus nulla, quæ ex parte oriatur irrationali, ex natura nascatur. siquidem eorum quæ natura sunt, nihil est quod assuetudine aliud euadat. velut lapidis, grauiq; prorsus omnia, quæ ferendi deorsum vim agnatam habent, si à quouis sursum versus sæpius iactari assuescant, nunquā tamen sursum attollentur, sed semper deorsum cadent, idem de cæteris est intelligendum.

De affectibus, potentis, & habitibus.

CAP. VIII.

PREterea, qui velit quid sit virtus dicere, scire expedit quænam demum in anima procreentur. Sunt autem hæc huiusmodi, affectus, potentia, habitus. & proinde non dubium, quin horum quædam sit virtus. Affectus igitur sunt, ira, metus, odium, cupido, liuor, miseratio. talia comitati consueuerunt ægritudo, & voluptas. Potentia autem, quibus affici dicimur: nempe vnde possumus excandescere, ægrescere; miscrescere, & alia huiusmodi. At habitus sunt, vnde erga hæc habemus bene, vel male, sicut ad excandescendum. si nanq; supra modum iracunde, male in ira habemus. in in quibus expedit, prorsus ad iram non commouemur, ita quoq; male in ira habemus. mediocriter itaq; habendo, vt neque supra modum commoueamur, neque prorsus sumus incommobiles, tum si ita habeamus, recte affecti sumus. In similibus quoque aliis idem intelligendum. iracundum nanque & bene, in medio iræ & ad iram incommobilitatis positum est. Simile est in iactantia &

& dissimulatione, plura nanque quàm adfint sibi arrogare, iactantia est. minus vero, dissimulationis. inter hæc igitur medium est veritas. Idem in cæteris omnibus est intelligendum. id enim proprium ipsius est habitus, vt bene maleve erga hæc habeat, bene in iis habere fuerit neq; excedere neq; deficere. erga medium itaque istorum vnde laudandi accedimus. habitus est: sicut male erga excessum & defectum. quandoquidem igitur harum perturbationum virtus est medium: perturbationes autem sunt ægritudines & voluptates, aut non citra ægritudinem vel voluptatem: virtus certe est circa ægritudines vel voluptates. id quod hinc certū. Sunt nimirum etiam affectus alij, vt videbitur cuiuspiam, in quibus non in excessu & defectu aliquo est vitium: velut adulterium, & adulter. nec enim magis est talis, qui ingenuas constuprat. Cæterum & hoc, & si quid aliud huiusmodi est, quod à voluptate comprehenditur, quæ per intemperantiam, vel etiam quod in defectu, quōdque in excessu sub vituperationem cadit.

Quid mediocritati opponatur.

CAP. IX.

DEinceps igitur fuerit sane dictu necessarium, quidnam demum mediocritati aduersetur, excessusne an defectus. Nam quibusdam mediocritatibus defectus opponitur, vt nonnullis excessus. sicut fortitudini neutriquam excessus existens audacia, sed quæ defectus est timiditas, temperantia vero intemperantia & incommobilitas circa voluptates, non utiq; quæ defectus est incommobilitas opponitur, sed intemperant

perantia quæ excessus est. Sunt nimirum vtraque tam excessus quam defectus medietati opposita. medietas siquidem excessu inferior, sed defectu superior. Ideo etiam prodigi, liberales esse illiberales aiunt, contra illiberales, prodigos vocant. Audaces contra et petulantes, fortes nominant timidos, ut timidi, fortes petulantes & furibundos diceudos putant. Duabus itaque de causis duxerimus medietati opponendum esse excessum atque defectum. quippe quod è re ipsa licet nobis considerare, vtrum potius extremorum ad medium propius accedat. propinquior ne liberalitatis sit prodigalitas, an auaritia, longinquior certe fuerit auaritia. atqui à medio quæ magis absunt, magis opposita existimantur. è re itaque defectum magis opponi apparet. Est etiam & aliter videre. ut ad quæ mentem magis pronam habemus, ea medio sint magis contraria. velut ad intemperantiam nati sumus proniores, quam ad decus capeßendum. quamobrem si additamentum potius ad ea fiat, ad quæ sumus proniores, ad quæ sit additamentum, ea sunt magis contraria: at qui proniores ad intemperantiam sumus, quam ad decus capeßendum: magis ergo excessus medietati contrarius: intemperantia siquidem intemperantiæ est excessus. Quid demum sit virtus, hinc nobis liceret intueri. medietas siquidem affectuum quædam esse videtur. Proinde qui velit moribus comprobari, ei affectuum medietas est quæuis constituenda. Et perinde probum esse operosum atque difficile est: quandoquidem in vnoquoque medium capere operosum est. velut circulum describere cuius obuium est: at in ipso medium capere, arduum.

*Affectuum
medietas
virtus est.*

arduum. itidem & excandescere quidem facile, nec non contrarium hic: at mediocriter habere, arduum. In totum autem in quavis perturbatione est videre, quod medium ambiat esse facile, medium vero vnde laudemur, arduum. ideo etiam raro probus.

Probus & malus esse in nobis existere: ubi redarguitur Socrates, aliter opinatus.

CAP. X.

Quoniam de virtute dictum est, deinceps fuerit considerandum, possit ea adesse nobis necne. Verum quemadmodum Socrates dixit, in nobis non est probus vel malus esse. quandoquidem si quis roget quemus, velint iustus esse, an iniustus, nemo delegerit iniustitiam. itidem de fortitudine & timiditate, reliquisque virtutibus semper eodem modo. inde non dubium, quin si mali sint aliqui, non spontanei sint mali, & perinde ne quidem probi. Hæc ratio nequitiam vera. nam cur demum legislator mala facere non permittit, at honesta & proba iubet? & in malis quidem multam infligit delinquentibus: in rebus autem honestis, nisi honesta peregerint. alioqui iniquum fuerit, ubi in nobis non sit, hoc legum conditores facere. ceterum, ut videtur, in nobis est probus & improbus esse. Item laudes & vituperationes id quoque attestantur. virtutem eaque laus, vitium autem vituperatio consequitur. atqui laus & vituperatio non inuitus attribuitur: manifestum igitur hoc modo in nostro arbitrio esse bona malaque facere. Collationem vero huiusmodi proferrebant, volentes demonstrare vitæ truncum non esse. quid namque est,

est, inquebant, quòd ægrotantes squalidos nemo vituperat? At hoc minime verum, tales nanque reprehendimus, cum suæ ægrotudinis ipsos causam esse cognouerimus. Quòdque male habent corpus, utpote id voluntarium esse, apparet nimirum, in vitio & virtute esse voluntarium. Rursus hinc etiam potuerit quispiam euidentius intueri, quòd omnis natura eius est essentia procreatrix, qualis ipsa est: veluti stirpes, & animalia, nam vtraque gignunt, ex principijsque producunt: ut arbor ex semine, id nanque principium est. Quòd porro principia cōsequitur, ita habet, ut enim habuerint principia, itaque de principijs ortum ducunt. Perspicue autem licet hoc in Geometria magis intueri: ubi cum aliqua sumptis principia, ut ea habuerint, ita etiam que ipsa consequuntur, velut si triangulum duobus rectis æquales habet angulos, quadratum quoque quatuor angulis rectis habeat, necesse est, & si triangulum secus, ita etiam & quadratum commutabitur, ex altera parte enim ei respondet, & si quadratum quatuor angulis rectis æquales non habuerit angulos, ne quidem triangulum duobus rectis habebit æquales. Idem igitur atque consimiliter de homine quoque intelligendum, Nam cum sit homo progeneritricis essentia, ex principijs quibusdam atque actionibus quibus efficit, homo progenerans est. Nam quid aliud? neque enim inanimatum aliquod efficere dicimus, neque etiam animatorum circa hominem quicquam. manifestum igitur, actionem hominem esse progeneritorem. Proinde quoniam actiones commutari intuentur, nec eadem vnquam agimus, suntque actiones ex aliquibus progeneritricibus principijs,

principijs, manifestum, quandoquidem actiones immutantur, etiam actionum immutari principia, à quibus sunt: quemadmodum collatione ostendimus geometrica. Arqui actionis tam bonæ quam malæ principium est propositum & voluntas, & quicquid ad rationem tendit. Non dubium igitur, quin hæc quoque commutantur, sponte nanque actiones immutamur, & perinde etiam principium atque propositum, nam hæc sponte fit mutatio. Proinde non dubium, quin in nobis sit & probos & malos esse. Forte hic quispiam occurrerit, quandoquidem inest iustum probumque esse, ero si voluero omnium probissimus. Id fieri nullo modo potest, curiam: quoniam non hoc in corpore gignitur, neque enim si quispiam voluerit corporis curam habere, omnium optimum habebit corpus, nam opus est non curam modo intendere, verum etiam natura honestum & bonum corpus esse, melius certe habebit corpus, non tamen esset omnium optimum. Idem de anima intelligendum est, neque enim iuxta propositum suum erit omnium probissimus, nisi etiam natura extiterit, melior quidem certe erit.

*Dubium.**Solutio.*

De spontaneo, & tribus appetitus generibus.

C A P. XI.

Quoniam igitur probum esse in nobis apparet, consequens dictum necessarium videtur de spontaneo differere, quidnam sit spontaneum: ad virtutem nanque capeffendam dominantissimum est spontaneum. In totum vero dicendum est spontaneum, quod non cogit agimus, verum de hoc, magis adhuc perspicue differendum est. Nempe ad id quod agimus

agimus, aliquis exurgit nobis appetitus. atque tres sunt appetitus species, cupiditas, furor, voluntas. Primum igitur actionem, quæ à cupiditate oritur, ducimus coniectadæ, vltro neane, an inuita sit, inuita neutiquam esse videri debet. cur ita & vnde id? nempe quòd quæcunque inuiti agimus, coacti faciamus necesse est. Atqui vbi subest agentibus aliqua necessitas, ægritonia consequetur. verum ex cupiditate agentes voluptas comitatur. proinde hoc pacto non erit ex cupiditate agere quippiam inuito animo, sed vltro neo. Cæterum ratio est alia, quæ ab incontinentia huic aduersatur. Nemo enim, inquit, sponte mala peragit, qui sciat mala esse: verum qui incontinens est, scit ea esse improba. agit tamen, ac ex cupiditate illectus agit: non ergo spontaneus: coactus ergo est. Hinc porrò eadem nos oppugnabit oratio. nam si ex cupiditate, non ex necessitate: cupiditate enim voluptas comes consequitur. sed quæ ex voluntate, non possis dicere ex necessitate. Alioquin non dubium est, quin incontinens sponte incontinentia agat: quandoquidem qui afficiunt iniuria, vltro afficiunt iniuria: atqui incontinentes iniusti sunt, atque iniuria afficiunt: incontinentes ergo in incontinentiam sponte delabuntur.

Socratica argumentatio, quæ vltro nean esse dicit.

CAP. XII.

Verum enimvero, inquit, ratio aduersatur, non esse vltro neum. Contingens siquidem laudatur, quòd sponte quæ ex continentia sunt agat, at laudatur in eis, quæ sponte sunt, quòd si ex cupiditate vltro neum est, quod cupida

piditati aduersatur, inuitum erit. sed continens contra cupiditatem insurgit: continens ergo non spontaneus fuerit continens. verum hoc non videtur: non ergo extra id quod ex cupiditate est, voluntarium. Rursus idem est in eis quæ ex furore, eadem namque huic (quas de cupiditate diximus) rationes conueniunt, & perinde ambiguitatem faciunt. iræ siquidem est, quod ad incontinentem continentemque pertinet. Restat species residua appetituum (vt in distributione posuimus) voluntas, vt an sit spontanea, coniectemus. Atqui incontinentes, quatenus impelluntur, eatenus volunt. agunt igitur incontinentes mala, volentes. sponte nimirum nemo mala agit, vbi sciat esse mala: neque incontinens mala agit, volens mala agere: non ergo spontaneus. Ne quidem igitur voluntas est spontanea. Hæc plane perimit oratio incontinentiam, & incontinentem. nam si non spontaneus, ne quidem vituperabilis. at est vituperabilis incontinens, spontaneus ergo. voluntas igitur spontanea. Cum sint itaque contrariæ quædam rationes magis perspicuæ, de spontaneo differendum est.

De vi.

CAP. XIII.

Prius itaque de vi, & necessitate dicendum fuerit. Vis enim etiam in carentibus anima. singulis namque animatis suis est locus attributus. igni quidem supra, terræ autè infra, est nimirum violari, furium lapidem ferri, ignem vero deorsum, est etiam animal violari, vt equum recta via decurrentem, præoccupatum vertere aliorum. Quibuscunque igitur

Arist. Magn. Moral.

† T

exterior est causa, aliquid contra naturam, aut præterquam volunt faciendi, cogi dicimus facere quæ faciunt. at quibus ipsis inest causa, hos nequaquam cogi dicimus. Neque incontinens negauerit se malum esse, verum à cupiditate agendi mala se coactum. Violenti igitur hæc nobis erit definitio, quorum agendi causa à qua cogantur, fuerit externa, vis est. quorum autem interior ac in ipsis causa est, nequaquam vis.

Violenti definitio.

De necessitate.

C A P. X I I I.

Rursus de necessitate, necessarioque dicendum. Necessarium non omnino, neque in omni dicendum est. quemadmodum sunt quæcunque causa voluptatis agimus. Nam si quispiam dicat se à voluptate coactum quod amici mulierem vitari, fuerit alienum. nec enim in omni necessarium est; sed in extrinsecus aduenientibus. ut si offendatur quispiam, à rerum necessitate coactus maius aliud quippiam deuitare. hoc modo in agrum properare coactus sum, nisi sædaturum velim agrum inuenire. in huiusmodi itaque est necessarium.

Spontaneum animi sententia esse: & quotupluciter inuitum dicitur.

C A P. X V.

AT quoniam in nullo est impulsu spontaneum, reliquum est vt fit ex animi sententia. Inuitum enim est, quod ex necessitate, vique efficitur: & tertio loco, quod non fit ex animi sententia. quod plane ex his quæ fiunt, certum est. Nam cum quis aliquem ceciderit, occideritve, aut eiusmodi aliquid effecerit, horum nihil præui

præuidens, eum dicimus inuitum fecisse, quippe quod vlroneum in animaduertendo esse facile deprehendatur. Velut olim mulierem aiunt quandam poculum exhibuisse cuidam amatorium, dein eo poculo hominem mortuum concidisse, eam vero mulierem in Arcopagum per fugisse. quam præsentem non alia de causa liberarunt, quam quod non id præuidens effecisset. amoris siquidem cupiditate obcæcata, in eo fuerat hallucinata, & perinde neutiquam spontanea eius poculi amatorij visa fuerat exhibitio: quandoquidem non ea mente dederat, vt perderet hominem. Inde igitur in id quod ex animi sententia fit, cadit voluntarium.

De proposito.

C A P. X V I.

Reliquum præterea est, vt propositum delectumque consideremus, sicne appetitus, nec ne. Appetitus nanque in cæteris quoque gignitur animalibus: propositum vero non. Siquidem cum ratione propositum est: at ratio nulli alij deputatur animali: non igitur fuerit appetitus. Verum nunquid voluntas? An ne id quidem? voluntas nanque eorum etiam est, quæ fieri non possunt: velut volumus quidem esse immortales, at id nobis non proponimus; deligimusque. Rursus propositum finis non est, sed ad finem. sicut nemo proponit sanescere, sed quæ ad sanitatem tendunt proponimus, deambulando, cursitando. at fines volumus. bene enim valere volumus. Hinc certum est, non idem esse voluntatem & propositum. Verum ita habere videtur propositum, vt eius est appellatio. vt hoc pro illo ponimus, atque deligi-

mus. sicut optimum pro deteriore, quod in nostra sit optio. & perinde deligi suum esse videatur. Quod si horum nihil est propositum, nunquid quod ex animi sententia, id in proposito est? An ne id quidem. multa enim intelligimus & opinamur ex animi sententia. Nunquid igitur quæ intelligimus, ea etiam proponimus? an non? sæpe siquidem intelligimus de Indis, at nequaquam proponimus atque deligimus, non ergo mentis sententia propositum. quoniam igitur horum nihil est propositum: suntque hæc animæ insita: aliquorum convenientium eorumque; propositum esse necesse est. Quoniam igitur est, quemadmodum paulo ante memorauimus, bonorum ad finem tendentium delectus, atque propositum, non utique finis. Ac est eorum quæ in nostra potestate sunt, & eorum quæ nobis diuersam ingerant ratiocinationem. hinc, an hoc deligendum. non dubium quin prius opus sit ea ipsa intelligere, & in consilium vocare. Cumque nobis intelligentibus quod præstare videatur, tum ad agendum aliquis insurgat impulsus, id agendo, ex proposito agere ducimur. Quod si propositum appetitus quidam est in consilium deueniens cum animi sententia, non est spontaneum, quod deligibile. sponte enim agimus multa, ante quam intelligamus atque consulamus. sicut sedendo, exurgendo, & id genus alia faciendo, sponte quidem, sed citra intelligentiam. Non ergo spontaneum deligibile, sed deligibile spontaneum. si quid enim agere consulentes proposuerimus, sponte agimus. Existunt vero ex conditoribus legum nonnulli, qui spontaneum & ex proposito definiant, planèque distinguant:

mino-

minoresque spontaneis, quam à proposito agentibus multas infligant. Est igitur propositum in eis quæ sub actionem cadunt, & eis ipsis, in quibus nostrum sit agere & non agere, & ita vel non ita, & in quibus propter quid esse capere. Verum propter quod simplex non est. In Geometria siquidem cum quis dixerit quadratum quatuor rectis æquales habere, & percunctatur propter quid, occurrit, quia etiam triangulum duobus rectis æquales habet. in his igitur ex definito principio sibi propter quid assumpserunt. At in eis quæ sub actionem cadunt, in quibus est propositum, non ita. nullum siquidem ponitur definitum. sed si quis exquirat, cur hoc fecisti? quoniam non erat aliter ut facerem: vel quoniam ita melius ex ipsis convenientibus (qualiacunque apparuerint esse meliora) delectus sumitur, & ob ea ipsa. quamobrem etiam in huiusmodi est consilium capere, ut expediat. At in scientiis nequaquam. nemo siquidem quemadmodum scribere opus sit nomen Archiclis, inquit consilium: quia quo pacto scribendum nomen Archiclis, est iam definitum. Mendum igitur non intelligentia gignitur, sed in scribendi actione positum, in quibus certe non est intelligentia error, ne de eis quidem inquit consilium. sed in quibus iam ut expedit optimum est, inde mendum procreatur. Atqui in eis quæ sub actionem cadunt, optimum est: & in quibus duplex mendum. Delinquimus igitur tam in eis quæ sub actionem cadunt, quam ex virtutibus. pariter enim virtutem coniectantes, per agnata nobis itinera hallucinamur. est siquidem in defectu excessusque; hallucinatio. in horum utrumlibet deserimur voluptate & agrimonia: quan-

doquidem ex voluptate in mala delabimur, vt ex aegritonia, honesta fugitamus.

De animi sententia.

C A P. XVII.

Rersum autem est, non quemadmodum sensus, animi sententia: velut visu non poterit quicquam aliud quam videre, non auditu aliud quam audire. icidem heque consultamus, nunquid audiendum auditu, an videndum, at animi sententia non huiusmodi, sed id & alia potest efficere. ob hoc ibi iam existit consultari. Est igitur in bonorum delectu, non in sine delectum. huic certe omnes astipulantur sententia, vt sanitatem esse bonum. verum quæ ad finem sunt, velut expediatne sanitati hoc comesse, an non. Facit igitur plurimum in his ad hallucinandum voluptas, & aegritonia. hanc siquidem amplectimur, illam vero fugimus.

Cuiusnam rei virtus coniectrix sit.

C A P. XVIII.

Quoniam igitur distribuimus, in quo & quomodo sit delectum, reliquum est vt intueamur cuiusnam rei sit virtus coniectrix, finisne, an ad finem: velut honestine, an ad honestum. Quo pacto scientia, vt rum adificatoris scientia finis, speciosi proponendi, an quæ ad finem spectandi, nam si hoc, speciose proponetur, sicut puichram domum efficere. at quæ ad hoc, non alius quicquam inueniet neque exhibebit, quam adificator. icidem in aliis quoque omnibus scientiis. Eodem modo igitur in virtute habere videbitur, vt ad finem potius ipsius tendat consideratio, recte nimirum proposuerit quæ

quæ ad finem sunt, & ex quibus finis constet. nec quisquam alius exhibebit inuenietque, quæ ad finem expediant. iuræque hoc virtus proposuerit, quibus in rebus optimi principium est vnumquodque quod efficiat, & proponat. Nihil igitur virtute melius est: quandoquidem huius causa etiam sunt alia, atque ad ipsam principium est. huius causa magis sunt quæ ad hoc at finis principio alium assimulatur, & eius causa est vnum quoduis. verum id erit modo aliquo. periade certum vt etiam in virtute, quandoquidem causa est optima, ipsam magis finis esse coniectricem, quam eorum quæ ad finem sunt. Atqui virtutis finis est honestum. honesti ergo magis coniectrix est virtus, quam ex quibus constet, sunt nempe hæc ipsius. At in vniuersum videri potest alienum, quandoquidem in pictura si quispiam fortassis egregius fuerit imitator, non tamen laudandus accedet, nisi optimam imitandi habuerit intentionem. Virtutis demum id omnino est sibi honestum proponere. Dixerit, quispiam, cur ita, num actionem meliorem esse dixerimus, quam virtutem ipsam: at nunc, non ex quo actio est, id virtuti vt pote honestius attribuiamus, sed in quo non est actio: ita. Atqui nunc hoc dicimus, habitu actionem esse meliorem. Alij nanque probum insipientes, ab actione diiudicant, quod non possit cuiuslibet quomodo habeat iudicare propositum. nam si foret singulorum nosse sententia, qualis erga honestatem esset, etiam citra actionem probus esse videri poterat. Denique quoniam affectuum quasdam recensuimus medicatas, circa quos affectus versentur, hinc nobis dicendum est.

Dubium.

Solutio.

De fortitudine, & forti.

CAP. XIX.

Cum igitur sit fortitudo circa audaciam ac metum, considerandum fuerit circa cuiusmodi metus atque audacias. Nunquid igitur si quispiam metuat ne rem disperdat suam, is timidus? sin circa hæc sit audax, fortis, an non? itidem si quis formidat solum, aut audeat, neque meticulosum fatendum est esse metuentem, neque fortem non metuentem. non igitur in eiusmodi metibus & audaciis fuerit fortitudo. At ne quidem in talibus, cuiusmodi si quis tonitrus & fulmina non metuat, vel quiduis aliud supra hominem horrendum fuerit, non iam fortis, sed furens. In metibus itaque & audaciis humanis est fortitudo, in eis, inquam, quæ cæteri metuant, aut omnes, in quibus qui audeat, fuerit fortis. His itaque definitis constituendum fuerit (quandoquidem multis in rebus fortes dici possunt) qualis sit fortis. Est enim ab experientia fortis aliquis, velut milites, isti siquidem ab experientia didicerunt in huiusmodi loco, vel huiusmodi tempore, vel rebus ita habentibus, fieri non posse ut malum subeant, & perinde qui hæc nouerit, & ea de causa ingruentes hostes sustinerit, non fortis. nam si horum nihil extiterit, non tolerauerit. Proinde ab experientia fortes dicendi non sunt. Neque Socrates recte aiebat fortitudinem esse scientiam. quandoquidem ex consuetudine scientia capiens experientiam efficitur scientia: at ab experientia tolerantantes nequiquam fatemur, planèque negamus fortes esse: non igitur fortitudo fuerit scientia. Rursus sunt quoque fortes ab experientia contra

*Fortis non
vere pluri-
mis modis.*

contrario. in experti siquidem eorum quæ eueniant, ab ea rerum nulla experientia sunt intrepidi, & ne hos quidem fortes esse dixerim. Sunt porrò qui fortes à perturbationibus existimantur: velut amantes, aut lymphatici. at ne hos quidem fortes dicere oportet: quandoquidem si ab ipsis affectus auferatur, non erunt amplius fortes. fortem siquidem perpetuo fortem esse oportet. & perinde ne fera quidem, ut sues, dici fortes possunt, quòd succumbant ingemantque percussa, neque fortem ob perturbationem dicere conuenit. Est vicissim fortitudo alia, quæ ciuiliis existimatur. velut si qui ciuium pudore offusi, tolerant pericula, ut fortes existimantur. quemadmodum verbi causa Homerus Hectora dicentem inducit:

Polydamas vereor me carpat in agmine primus.

Ideo pugnandum esse existimat. At ne quidem hæc dicenda fortitudo. in istorum enim singulis eadem congruet definitio. quo nanque ablato non perdurat fortitudo, efficere fortem non potest: ut si pudorem, unde fortis erat, abstuleris. Sunt item & aliter fortes existimati ob spem, bonique expectationem. at ne hos quidem dicere fortes possis, quandoquidem tales ac in talibus fortes dicere, videbitur alienum. proinde in nullis huiusmodi fortitudo collocanda est. qualis igitur & quisnam fortis sit, hinc considerandum. Ac ut paucis absoluiam, qui nulla iam supradicta causa fortis est, verum quod id honestum esse censetur, idque faciat, seu aliqua, seu nulla oblata fuerit occasio. Neque tamen protus citra perturbationem impulsūque gignitur fortitudo. expedit vero impulsū habere rationem, honesti causa, ad intrepide pericli-

*Fortis vere
qui dicitur.*

tandum. qui hoc modo, is erit fortis: & circa hæc fortitudo. Nec vero intrepidus esse oportet, ita ut cum forti fuerit occursum, in totum nihil metuatur. nec enim talis fortis, cui prorsus nihil est horrendum, ita nanque etiam lapsus, & reliqua inanissima fuerint fortia. Caterum metuendum quidem, sed tolerandum, nam si nihil metuens toleret, neutiquam fortis. item (ut etiam paulo ante de metu atque periculo differuimus) non omne, sed essentia quadam delectum intelligimus. Neque item in fortuito, & quouis tempore: verum in quo & metus, & plura imminent pericula, nam si quis decimo post anno futurum, non metuerit periculum, quonam pacto fortis? sunt enim, quod longe absint, fiducia pleni: qui si fuerint proximi, moriantur metu. Hæc denique fortitudo, & hic fortis.

De temperantia, & temperante.

C A P. XX.

Temperantia est intemperantiæ & incommobilitatis circa voluptates mediætas, Nam temperantiæ, ac prorsus virtus omnis habitus est optimus, ac optimus habitus optimi est: optimum vero inter excessum defectumque medium. quandoquidem utrinque prominent vituperandi, tam excessu quam defectu. Proinde si optimum medium: & temperantiæ, inter intemperantiæ & incommobilitatem est quadam mediætas: horum itaque fuerit quadam mediætas temperantiæ, quæ circa voluptates & ægrimonias versatur. Non tamen omnes, & quæ circa omnia. Neque enim si quispiam picturæ aut statuæ, vel huiusmodi alterius oblectetur apectu, erit iam intemperans, similiter ne quidè audiendo,

audiendo, aut olfaciendo, sed in eis voluptariis quæ in tactu sunt & gustu. Neque temperans circa eiusmodi, ut à nulla talis capiatur voluptas: nam tum incommobilis, & planèque sensu carens fuerit, verum qui oblectetur, & non agatur in ipsorum excessum, ita fruens, ne quid faciat operosum: totusque agendo ab honestate pendeat, non agendo quicquam nisi modeste, nam quicumque ab excessu talium voluptatum abstinerit, vel metus vel cuiuspiam alterius rei causa, temperans non est. Neque enim cetera animalia, præter hominem, dicimus temperantia, quod ab ipsis ratio absit, qua honestum deligimus, omnis siquidè virtus honesti est, & ad honestum tendit. Proinde erit temperantiæ circa voluptates, & ægrimonias, eamque in tactu gustumque progenitas. Demum consequens est ut de mansuetudine dicamus, & quid, & in quibus sit.

De mansuetudine, & mansueto.

C A P. XXI.

Mansuetudo igitur est inter iracundiam & iracundiæ cessationem. In totumque existimantur virtutes mediætas esse. Quod autem sint mediætas, hinc facile quis dixerit. Nam si quod optimum, in mediætas est collocatum: estque virtus habitus optimus, atque optimum est virtus: ergo sit medium necesse est. Quod sanè certum, singula considerantibus. Nam quia iracundus est, qui usquequaque & plurimum excandescit, ac eiusmodi sub reprehensionem cadens, nec decet vsquequaque excandescere omnibus, & omnino semper, neque contra ita habere, ut cuiquam nunquam, is nanque incommobilis sub reprehensionem cadit, cum igitur tam

tam is qui ad excessum, quam qui ad defectum peruenit, sub reprehensionem cadat: qui horum medius fuerit, mansuetus ac laudabilis. Neque enim ab ira deficiens, neque item excedens in ipsa, laudabilis, sed qui mediocriter in his habet, is mansuetus: harumque perturbationum medietas mansuetudo.

De liberalitate liberali, & eorum extremis: ac de plurimis auaritiæ speciebus.

CAP. XXII.

Liberalitas autem est inter prodigalitatem & auaritiæ medietas collocata, versatur autem huiusmodi perturbationes circa pecunias. Prodigus nanque est, qui ubi non decet impendit, & plura quam deceat, & cum minime decet. At auarus, ei contrarius non impendit ubi decet, & quantum decuerit, & quando decuerit. Virique sub reprehensionem cadunt: vnus quidem deficiendo, alter vero excedendo. Liberalis ergo quandoquidem laudabilis est, mediū inter hos tenet locum, quisnam demum? nempe qui ubi decet, & quantum decet impendit. Sunt autem plures auaritiæ species: sicut eorum quos nugiuendulos appellamus, cum inique emptores, nec non turpilucris, & paruiloqui, qui omnes auaritiæ succumbunt. Malum namque multiplex, at bonum solistimum. Quemadmodum sanitas quidem simplex, sed multiformis morbus, ita idē virtus simplex, cum sit vitium tamen multiforme, cuncti siquidem memorati, ob pecuniā sub vituperationem cadunt. Vtrum igitur liberalis est pecuniam nācisci, & comparare, an non? neque enim vilius alterius est virtutis. Nam neque fortitudinis est arma fabricare, sed alterius: verum ipsius

ipius est accipere, eisque recte uti. Idem de temperantia, cæterisque dicendum, at ne quidem liberalitatis, sed pecuniam incutientis.

De magnanimitate, magnanimo, & eorum extremis.

CAP. XXIII.

Magnanimitas est insolentiæ & pusillanimitatis medietas, & circa honorem in-honorantiamque versatur: & honorem quidem non à multis, sed à probis attributum, qui ei præcipue conueniat. Probi nanque periti iudices recte honorabunt. Honorari itaque se, qui dignus honore fuerit, potius volet ab his, qui ipsum cognouerint, neque enim de omni honore fuerit, sed optimo magnanimitas, honorabile bonum, & ordinem obtinens. principatus. Iure igitur despecti & improbi, magnis rebus se dignos opinati, ac subinde honorandos, dicuntur insolentes: qui vero sese summittunt, & magis quam par est abiiciunt, pusillanimiti. Horum igitur medius, qui non se ita abiicit, vt minore quam sit par honore velit honestari, neque rursus maiore quam deceat, neque omni, is demum est magnanimus. Et proinde certum est, magnanimitatem esse insolentiæ & pusillanimitatis medietatem.

De magnificentia, magnanimo, & eorum extremis.

CAP. XXIII.

Magnificentia est iactationis & vilitatis medietas: versatur autem magnificentia circa sumptus, quos magnificum facere par est. Quicumque igitur, ubi non expedit, sumptum facit, gloriosus iactabundusque est, vt si quis sodales ita epulo accipiat, ac si nuptias faciat, is gloria

gloriosus, talis nanque est, qui quo tempore nõ expedit, suam indicat assuetiam. Huic contrarius est vilis, qui vbi oportet, magnifice non impendit, nec facit vt nuptiarum dignitas exposcatur sumptum, sed ibi deest, is nimirum vilis. At magnificentia vel ex ipso nomine nobis potest qualis sit innotescere, opportuno nanque tempore magnifice factum recte magnificentia nomen assequetur. Magnificentia igitur fuerit, quandoquidem laudabilis est inter excessum defectumque circa sumptus idoneos quædam medietas. Sunt & nonnulli plures magnificentia existimant: velut dicentibus, magnifice sese infert, & huiusmodi alia magnificentia, non propria, sed à translatione nomen inuenientes. Nec enim in illis magnificentia, sed in eis quæ diximus.

De indignatione, indignabundo, & eorum extremis.

CAP. XXV.

Indignatio est inuidia & malevolentia medietas. ambæ enim istæ sub vituperatione cadunt, at indignabundus laudabilis. Est autem indignatio, quædam ægritonia de bonis, quæ indigno alicui aliquo pacto euenerunt. Indignabundus, qui in huiusmodi tristatur, idemque rursus tristetur, si quem viderit indigne malis afflictatum, ac demum indignatio, & indignabundus talis. Cui contrarius est inuidens, quippe qui tristabitur, cum quempiam prorsus, siue dignum siue indignum bene agere viderit, cui similiter maleolus par est, quippe qui lætatur quòd quis male agat, siue dignus, siue indignus sit. Nec indignabundus eiusmodi: verum inter hos medius.

De

De gravitate, graui, & eorum extremis.

CAP. XXVI.

Grauitas est inter morositatem & delectationem medium, quæ circa conuersationes. Morosus nanque est eiusmodi, vt nullius conuersatione aut colloquio capiatur, sed (vt nomẽ ipsius indicat) suo more, nam morosus quasi aliorum mores improbens, sibi que placens, est nominatus. Delectator autem talis, vt omnium velit habere conuersationem, & omnino, & omnifariam, horum neuter laudabilis. At grauis in medio istorum laudabilis, neque enim erga omnes, sed erga meritos, non erga neminem, sed erga hos ipsos consuecit.

De verecundia, verccundo, & eorum extremis.

CAP. XXVII.

Verecundia est inter impudentiam & stuporem medietas, in actionibus colloquissque constituta. Impudens est, qui vbique, & in omnes loquitur, & omnia vterque euenerint. At stupidus seu attonitus, huic contrarius, & cuncta & cunctos veritus, tam agendo quam dicendo. solertia enim expertus talis est, qui in cunctis obstupescit. At verecundia & verccundus inter hæc medium tenet locum. neque enim cuncta, & omnino (vt impudens) & dicit & agit: neque porro (vt attonitus) in omni & omnino trepidabit: verum aget loqueturque, vbi, & quæ, & quando expedit.

De urbanitate, urbano, & eorum extremis.

CAP. XXVIII.

Vrbanitas est scurrilitatis & rusticitatis medietas: in salibusque committitur. Scurra siqu

ra siquidem est, qui cuncta, & omnino incessendum esse existimat. Rusticus vero, qui neque incessere vult, neque recte incessum iri existimat, sed exandescit. Urbanus, qui inter hos medius, neque omnes, neque omnino incessens, neque item ipse agrestis, ac durus. At erit duobus ferè modis urbanus. nam & moderate incessere percalluerit, & aliorum iaculationem tolerabit. Ita nimirum urbanus atque urbanitas.

De amicitia, amico, & eorum extremis.

C A P. X X I X.

AMicitia inter assentationem & inimicitiam medietas, in actione sermonèq; versatur. Assentator nanque est, qui plura quam sit par, adsintque cui piam, arrogat. At insensus, inimicus, qui derogat etiam quæ adsunt, quorù neuter iure laudandus accedit. Inter quos medius est amicus, quippe qui nec plura presentibus cuiquam astruit, neque quæ minime conueniant laudauerit, neque e contrario imminuet, neq; omnino aduersabitur, præterquam existimetur tribuendū. Huiusmodi igitur est amicus.

De veritate, vero, & eorum extremis.

C A P. X X X.

Veritas inter dissimulationem & iactationem in oratione versatur, non omni. Cloriosus nimirum est, qui plura quam adsint sibi arrogat, aut seire fingit quæ non nouerit. Huic cōtrarius dissimulatore, pauciora & minora esse sua simulans: quæ que nouit diffidetur, occultatq; quæ cognoscit. Neutrum horū facit verus. neq; enim plura, neque pauciora quam quæ sibi asfuerint, confinget: sed ea demum & esse sibi & scire dicet, quæ teneat. Sint deniq; hæc ipsa virtutes,

tutes, an secus, alia fuerit consideratio. At quòd medietates iam memoratorum, hinc certū est, quòd qui ad hæc viuunt, laudibus exornantur.

De iustitia, & iusto, & eorum oppositis.

C A P. X X X I.

Consequitur ut iam de iustitia dicamus, quid sit, & in quibus, & circa quæ: si prius tamen quid sit iustum exposuerimus. Est sanè iustum duplex, vnum quidem ex lege, iusta siquidem perhibent, quæ lex iubet, at lex fortia & temperata nos facere iubet, profusq; cuncta quæ ex virtutibus ducuntur, Et perinde iustitiam, perfectam quandam esse virtutem dicunt. nam si iusta sunt quæ lex facere præscribit: lex autem quæ ex omnibus virtutibus sunt mandat: qui igitur ex lege iustis obtemperat, perfectam nanciscitur probitatem, proinde iustus & iustitia, virtus quædam perfecta est, vnum itaque quoddam iustum in his, & circa hæc. Verum enimvero non id iustum, neque circa hæc peruestigamus iustitiam, hoc nanque modo iusta, quatenus per sese à iusto sunt. nam temperas & fortis & cōtinēs, per sese est eiusmodi. Sed iustū indagamus, quod ad alterū refertur, aliud sanè quàm quod dictū est ex lege iustū: nam non est per sese esse iustū, quod in aduersus alterū iustis cōperitur, id nimirum est, quod querimus iustū, ac circa hoc iustitiam. Quod agit in alterum iustum (vt paucis aboluā) æquale est: nam iniustum in æquale. cum enim bonorum maiora sibi asciuerint, malorū vero minora admiserint, id in æquale. & hoc modo iniustū, & afficere iniuria opinamur. Non dubiū igitur cum sit iniuria in rebus inequalibus, quin iustitia & iustum in for-

derum æqualitate collocetur. Proinde certum est iustitiam mediocritatem quandam esse inter excessum atque defectum, & multum & paucū. Cum enim iniustus afficiendo iniuria plus habet, & affectus iniuria in afficiendo iniuria minus, tum horum medium iustum fuerit, atque medium æquale est: ergo æquale pluris & paucioris fuerit iustum, iustasque qui æquale volet, sed æquale in duobus saltem conficitur: ergo in alterum æquale esse, iustum est, talis demū fuerit iustus. Cum igitur iustitia in iusto & inæquali, & in mediocritate iustum quidem, in quibusdā iustum dicatur, æquale vero in quibusdā æquale, nec non medium in quibusdā medium: erit iustitia & iustum erga quosdam, & in quibusdā. Quoniam igitur iustum æquale est, & huic proportionale, æquale iustum fuerit. Atque proportionale in quatuor nihilominus perficitur, nam quemadmodum A ad B, ita C ad D. Sicut proportionale est, ut qui multa possideat, proferat multa: ita qui pauca possideat, pauca proferat, rursus eodem modo qui plurimum allaboret, plurima capiat: qui vero parum laboret, parum capiat, ut autem laborans ad non laborantem habuerit, ita plurima ad pauca: ut vero laborans ad plurima, ita non laborans ad pauca. Visus sanè est in libris de Republ. Plato uti eiusmodi de iusto proportione. Agricola enim (inquit) cibū parat, edificator vero domū, ut textor vestem, ita calceolarius calcei: agricola igitur edificatori cibum suggerit, & edificator agricolæ domum. Ita & eodem modo cæteri omnes habent, & perinde quæ apud se, permutant in ea quæ apud alios, est namque huiusmodi proportio, nam ut agricola calceolariō & textori, etiā

aliis

aliis omnibus eadē inuicem inter ipsos est proportio, quæ continet totam Rempub. atque comprehendit: ut liceat nobis intueri iustum proportionale esse, si quidem continet iustum Respub. idēque est iustū quod proportionale. At quoniam edificator suo opere plura meretur quàm calceolarius præter, difficile quoque est rependi contra à calceolariō aduersus edificatorem, neque enim pro calceis par fuerit domum capere: hinc iam censuerunt, quo hæc omnia venalia sint, argento uti, quod numisma vocant, ut pro dignitate cuiuslibet fiat inter ipsos inuicem contrahentes permutatio, quæ civilem communicationem contineat. Cum igitur in his & quæ proximè dicta sunt, iustum sit, erit iustitia circa hæc, cum delectū ex habitu impullum naçta. Est vero etiam iustum ex altera parte respondens, non tamen ut aiebant Pythagorici, rati namque illi sunt iustum esse, ubi quæ quis effecisset, eadem essent talionis vice ferenda, quod erga omnes non est idem. Neque enim iustum eadē seruo aduersus ingenuum ferre, quandoquidem si seruus ingenuum ceciderit, iustum non sit: ex altera parte tantum cædi, sed impensius, iustumque est in proportionē contra respondendi, nam quemadmodum ingenuus aduersus seruum melius habet, ita respondere factis aduersum qui fecerit. Itidem etiam ingenuo aduersus ingenuum erit, nec enim iustum est ut qui oculum eruerit, et tantum talionis pœna infligatur, sed multo plura ferat proportionis concutitione, quandoquidem & cepit prior, & affecit iniuria. Atque utrinque illata iniuria est, & perinde proportionale est ut ob iniurias etiam plura ferat,

Numisma

De quo in-
sto sit disce-
ptatio.

quàm fecerit, id iusti exigit ratio. Verùm quo-
niam multis modis iustum dicitur, definien-
dum fuerit de quònam demum iusto sit nobis
disceptatio. Est nimirum (vt perhibent) iustum
seruo aduersus dominum, & filio aduersus pa-
trem, in quibus æquiuoco nomine iustum ciuile
dici videbatur. Est nanque iustum (de quo nūc
loquimur) ciuile iustum, id propemodum in
ipsa æqualitate positum: communicantes nan-
que ciuiles nonnulli, natura quidem consimi-
les esse volunt, alij vero more. At filio erga pa-
trem, & seruo erga dominum ius vllum non
esse videbitur, neque enim puero meo aduer-
sum me, neque manui, neque itidem alicui mem-
bro, similiter igitur habere videbitur & filius
erga patrem. nam quemadmodum membrum
patris est filius, nisi iam virilem induerit æra-
tem, qua ab ipso separetur: tum enim in simili-
tudine & æqualitate est patri, sed ciuibus hu-
iufmodi esse licet: eadem de causa, ne quidem
vernæ erga dominum, est iustum, domini nan-
que quiddam est vernæ, cæterum si modo ei iu-
stum sit aliquod, id iustum erga ipsum fuerit
domesticum, quod in præsentia minime inda-
gamus, sed ciuile, siquidem in similitudine &
æqualitate ciuile iustum videri debet. Præterea
in mulieris & viri communicatione iustum est,
ferè quod ciuile iustum, deterius nanque est
mulier viro, sed quiddam magis domesticum,
& quodammodo magis æqualitatis particeps,
& perinde ipsorum vita communicationis te-
rè ciuilis est, proinde iustum etiam mulieri er-
ga virum præcipuum quodammodo iam præ
aliis ciuile est. Quoniam igitur iustum est, quod
in ciuili communicatione positum, tam iustitia,

tia, quàm iustus circa ciuile iustum erit. Sed iu-
storum quædam natura, quædam lege sunt.
Verum arbitrari ita oportet, ne putemus nun-
quam excidere quæ natura sunt, quæ sanè etiam
mutationem subeunt, vt, inquam, si iacuarii om-
nes semper sinistra annitatur, & eademus
scæuræ, atqui à natura sinistra est, at dextra mi-
nus nihilo à natura potiora sunt sinistris, tamen
si cuncta sinistra, sicut & dextra facinus, neque
quod intercedant, ob hoc à natura non sunt, ve-
rum si vt plurimum diutiusque ita permaneant,
& sinistra est sinistra, & dextra dextra, id quod
à natura est. Idem in à natura iustis, si nostro vsu
immutentur, ob hoc non à natura iusta non fue-
rint, imo equidem fuerint. nam quod vt pluri-
mum perdurat, id propalam iustum à natura
est: quod vero nos constituamus, legèque sci-
scamus, id certe iustum atque etiam ex lege iu-
stum nuncupamus. præstat igitur iustum quod
à natura est, illi quod ex lege. Cæterum quod
indagamus, iustum ciuile est, atqui ciuile, non
natura, sed lege est. Sed iniustum & iniuria,
neutiquam idem prorsus ducendum est, siqui-
dem iniustum lege definitur: veluti deposito
quemquam fraudare, iniustum sit, at iniuria,
vbi iniuste aliquid perpetretur. Itidem porro
iustum, ac (vt ita loquar) iustificatio, non est
idem. nam iustum lege definitum est, cum sit
iustificatio, iusta causa faciendi. Quando igitur
iustum, & quando non? nempe (vt paucis ab-
soluam) cum dedita opera & sponte quis per-
egerit (quid sponte sit paulo ante nobis dictum
est) & quando consulto, & in quem, & cui, & qua
de causa, is iusta peragit. Itidem ac similiter erit
etiam iniustum, qui consulto, & in quem, & cui,

& cutus causa deliquerit. At cum horum nihil consulto, iniusti tamen quippiam commiserit, tum demum iniustus non est, sed infortunatus. Nam si patrem occiderit, se hostem ratus occidere, iniustum quidem commisit: & cum neminem affecerit iniuria, egit tamen infeliciter. Quoniam igitur non afficere iniuria, ubi iniusta peragantur, id est, in ignorando positum, hoc paulo ante differuimus, cum neutiquam consulto quatenam offendit, neque cui, neque qua de causa factum est, definienda quoque videtur ignorantia: quoniam pacto per ignorantiam quem laedit, non afficit iniuria. Sic nimirum hanc diffinitio. Quandocumque perpetrandi aliquid absoluta fuerit ignorantia, id non fit consulto, & perinde ne quidem afficit iniuria. At cum ipse suæ causa fuerit ignorantia, perpetravit; quippiam ex ignorantia, cuius ipse extiterit causa, is plane afficit iniuria, ac eiusmodi iure criminis arguetur: velut in ebriis euenit. vino nanque meris, si quid mali perpetrarint, sine controuersia afferunt iniuriam: quandoquidem ipsi sibi eius ignorantia causa extiterunt. par enim fuit, ne tantum proluerentur, ut ignorantis caderent patrem. Idem in aliis est ignorantis, quæ ex ipsis gignuntur facientibus: ut qui per ipsas inserant iniuriam, sint iniusti. Quorum autem non ipsi sunt causa, sed ignorantia, ut delinquant, neutiquam iniusti. est enim uero eiusmodi ignorantia naturalis, velut nesciit euasens patres cædunt. Hæc nimirum naturalis inscitia non facit, ut ab actione infantes dicantur iniusti. ipsa siquidem hæc faciendi causa, est inscitia: neque ipsi suæ sunt causa, inscitia: ideo ne quidem iniusti dicuntur.

Quo pacto non afficit iniuria qui ex ignorantia laedit.

tur. Verum deterenda iniuria ut dicam, utrum qui afficitur iniuria sponte afficitur, an non? iusta nanque & iniusta sponte agimus. At non sponte attingimur iniuria, cruciatus siquidem deuitamus. & perinde non dubium, quin non sponte afficiamur iniuria, quod vltro nemo lædi sufferat. Nam affici iniuria, nonne est offendi? est ita. Caterum sunt quibus licuit æquale assequi, idque alij concedunt: quod si æquale consequi iustum fuit, & minus habere iniuria affici, sponteque minus habet: sponte ergo ait, quis afficitur iniuria. Verum manifestum hinc porro est, quod ne sponte quidem. Nam cuncti qui minus consequuntur, illius vice nanciscuntur aut honorem, aut laudem, aut gloriam, aut amicitiam, aut aliud id genus. Verum qui vicem alicuius subit, cuiusque rependitur pro eo quod amittit, neutiquam afficitur iniuria. quod si iniuria non afficitur, ne quidem sponte ergo. Rursum qui minus assequuntur, & quatenus æquale non accipiunt, affecti iniuria, iidem nobilitati, & exornati. hæc de causa euadunt, quod dicant æquale mihi capere licuit, ac nolui. cessi equidem seniori, aut amico. Atqui affectus iniuria exornatur nemo. quod si in illatis iniuriis nulla exornatio est, & in his exornantur deiecti, hoc modo prorsus affecti non fuerint iniuria. quod si iniuria non subiiciant, ne quidem sponte afficiuntur iniuria. Interim in huiusmodi oratione controuersari videmur incontinentibus. quandoquidem incontinentens nequiter agendo, se offendit, idque sponte facit. consulto igitur sese ipse lædit. proinde sponte ipse a sese afficitur iniuria. Caterum hic proposita definitio hanc præpediet rationem, Est autem definitio, non-

nem velle affici iniuria. At incontinentes, volens incontinenter agit: proinde si ipse se afficit iniuria: vult ergo mala sibi infligere. At qui vult nemo affici iniuria: proinde ne incontinentes quidem ipse sese sponte affecerit iniuria. Ceterum hinc fortassis ambigat quispiam, numquid accidat, vt sibi quisquam inferat iniuriam. in incontinentem siquidem iniecta consideratione videatur contingere, hoc nempe modo, si quæ agenda lex iubet, ea sunt iusta: qui non agit ea, iniuste facit. ac si erga quem agendum iubeat, neutiquã erga eundem id egerit, ipsum afficit iniuria. Lex certe temperantem esse iubet, rem suam non oblimare, corpus procurare, ac id genus alia. qui ergo hæc non peragit, se afficit iniuria: quandoquidem ergo alium neminem, talium est affectio iniuriarum. Atqui hæc nunquam vera extiterint, vt contingat se quempiam afficere iniuria. Contingere enim qui potest, vt eodem tempore plus quispiam habeat & minus, vt simul sponte & inuito agat quicquam. siquidem qui afficit iniuria, quatenus afficit, plus admittit: iniuria affectus, quatenus afficitur, minus. quod si ipse sibi infert iniuriam, contigerit vt per idem tempus plus idem habeat, & minus. verum hoc fieri non potest: non ergo se quispiam affecerit iniuria. Rursus qui afficit iniuria, sponte facit iniuriam. at affectus iniuria, inuitus fert iniuriam. proinde si contingat se quempiam afficere iniuria, contigerit simul & inuito & sponte quicquam agere. id autem fieri non potest: ne quidem igitur ita contigerit, sibi quenquam inferre iniuriam. Rursus si considerauerit quispiam particulares iniurias, nemo sit qui non faciat iniuriam.

An accidat, vt sibi quisquam inferat iniuriam.

riam: aut deposito fraudando, aut adulterium committendo, aut furando, aut aliquod eiusmodi iniuriæ genus particularium admitendo. nec tamen quispiam se vnquam deposito fraudauit, neque suam adulterio vitiauit vxorem, neque sibi furatus est. quod si in huiusmodi est afficere iniuria, neque contingit horum quicquam aduersum se facere iniuriam. Sin secus, ea non fuerit ciuili iniuria, sed domus administrationis, planèq; familiaris. anima siquidem in plures distributa partes, vnã habet suam quidem deteriorem, alteram vero meliorem. Proinde si quid in anima procreetur iniuriarum, id partium aduersum se inuicem est. Familiarem porro iniuriam distribuimus in deteriorem ac meliorem, vt fiat aduersum se iustum, & iniustum. verum id nos non coniectamus, sed ciuile. & perinde in id genus iniuriis, quas nos demum peruestigamus, neutiquam contingit vt se quisquam afficiat iniuria. At insuper vter afficit iniuria, & in vtro iniuria est? in eone, qui vtcunque iniuste possideat, an iudicante atque distribuyente, veluti in certaminibus? eniuvero qui præmium à præside atque hæc iudicante accepit, non ipse facit iniuria, tamen si ei iniuste tributum est. Sed qui tulit iudicium, malèque attribuit, is afficit iniuria. Estq; vbi idem afficiat iniuria, & vbi non. nam quatenus vere, & vt iusti natura postulabat, non iudicauit, eatenus afficit iniuria. quatenus vero eidem iustum esse visum est, neutiquam afficit iniuria.

De duplici animæ rationalis partibus: & quo pacto à se inuicem distinguantur.

C A P. XXXII.

Quoniam autem de virtutibus, & quæ sint, & in quibus, & circa quæ, iam dictum est, de singulisque, quemadmodum si recta agamus ratione, sit optimum: ita nimirum ex recta ratione agere dicendo, est, ut si quis dixerit sanitatem fieri optimam, salubria exhibendo, id utique minus apertum, & perinde aperito mihi quæ sint salubria, idem valet in ratione, & tam quid sit ratio; quàm quæ sit recta ratio nosse: ferè fuerit necessarium, primum in quo ratio gignitur considerare. Paucis equidem de anima antea locuti, diximus animæ partem esse, quæ habeat rationem. Ea, inquam, pars vna animæ habens rationem, in duas est partes distributa, quarum vna quidem consultatrix, altera autem scientiæ indagatrix, quæ quod inter se inuicè distinguantur, ex subiectis facile fuerit intueri. Nam quemadmodum inter se inuicem differunt colores, & succus, & sonus, & odor, itidem alios ipsis sensus natura accommodauit, sonum namque auditu, succum gustu cognoscimus, & colorem visu: similiter cætera eodem modo expedit coniectare. Quod porro alia sint subiecta, alias quoque esse animæ partes manifestum est, quibus illa cognoscimus: aliud siquidem intellectibile est, & sensibile aliud, atqui subiecta illa, anima deprehendimus: alia ergo pars fuerit quæ circa sensilia, & alia quæ circa intellectibilia, consultatrix autem circa sensilia in motu; versatur, atque prorsus circa omnia quæ in ortu intellectusque sunt.

nam

nam consultamus de eis quæ in nostra sunt potestate, agendi ac non agendi delectu, circa quæ consilium ac propositum est agendi, hæc nimirum sensilia, in motu; ad permutandum. proinde pars animæ ex ratione propositrix atque delectrix, sensilis.

De veritate, & iis quibus ipsam coniectamus.

C A P. XXXIII.

His itaque definitis, deinceps de veritate dicendum fuerit: quoniam de ipsa nobis est sermo: utque verum habeat coniectemus. Est profecto scientia, prudentia, mens, sapientia, existimatio, & circa igitur aliquid vnumquodque illorum est. Scientia igitur est circa id, quod sub scientiam cadit: quod cum demonstratione ac ratione est explicatum. Prudentia vero, circa ea quæ sub actionem cadunt, in quibus delectus euitatioque, & in nobis agere ac non agere est. Nimirum facientium & agentium non idem factile & actile. nam factibile, præter facturam, finis superest alius, sicut domesticatiuæ præter ædificationem (cùm sit domus effectrix) ipsius finis, præter facturam, domus est, itidem in opificina (ita enim nobis libet appellare quam tætonicam Græci vocant) aliique, facturis. At in eis quæ sub actionem cadunt (practica vocant Græci) præter actionem, nullus est alius finis. ut præter citharæ modulatum finis non est alius: sed id est finis, exercitium & actio. circa actionem itaque, & quæ in agendo posita sunt, prudentia. Circa facturam, & quæ in faciendo posita sunt, ars: siquidem in faciendo potius quàm agendo, est artem exercere, proinde fuerit prudentia,

*Scientia.**Prudentia.**Ars.*

prudencia, deligendi & agendi, quæ in nostra sunt potestate, habitus, tendente ad commodum ipsa quoque actione. Prudentia autem virtus est, non (vt facile est intueri) scientia, laudandi siquidem sunt prudentes: at laus virtutis. Item scientiæ quidem omnis virtus est. At prudentiæ virtus non est: sed vt apparet, id-

Mens. ipsum quiddam virtus est. Mens porro est circa principia intellectiualium: scientia enim eorum, que sunt cum demonstratione. atqui principia sunt indemonstrabilia: & perinde non circa principia scientia est, sed mens. Sapientia porro ex scientia mentisque constituitur, est nanque sapientia circa principia, ipsa quoque mentis particeps. At quatenus circa ea quæ post principia sunt cum demonstratione, scientiæ est particeps. & perinde non dubium, quin sapientia ex mente scientiæque confletur. Proinde circa ea ver-

Sapientia. fabitur; circa quæ mens atque scientia. Existimatio est, qua in omnibus serimur ancipites, eane ita, an secus. Sed vtrum prudentia & sapientia idem est, an non? Sapientia enim est circa ea quæ cum demonstratione quæque semper ita habent: prudentia non de talibus, sed de his quæ sunt in permutatione. quemadmodum rectum inflexumve, & cauum, & talia quæ sunt eiusmodi. At conferentia eo non habent modo, vt non inter se inuicem permutentur: sed permutantur, vt nunc hoc conferat, quod cras non conferet: & huic liceat, huic autem non, atque hoc modo conferat. Atqui circa ea, quæ conferunt, prudentia est, non sapientia. Differunt ergo inter se prudentia, atque sapientia. Vtrum sapientia virtus est, an non? Hinc perspicuum est, ex ipsa certe prudentia virtutem esse

*Dubitatio-
nis solutio.*

esse. Nam si virtus est prudentia, partis nempe alterius (vt diximus) quæ ex ratione sunt, estque prudentia quam sapientia deterior. circa deteriora enim versatur: quandoquidem sapientia circa æternum diuinumque, vt diximus, cum prudentia de hominis sit commodo. quare si quid deterius virtus est, æquum etiam fuerit, quod melius est esse virtutem. non dubium igitur, quin sapientia sit virtus. Quid est, aut circa quod industria? est nempe industria, in quibus & prudentia, circa ea quæ sub actionem cadunt. Industrius siquidem dicitur quatenus consulere recte aliquid iudicare, ac perspicere potuerit circa pusilla: in pusillissis eius iudicium. Est igitur industria, atque industrius prudentia, & prudentis pars. nec citra hæc. neque enim industrium à prudente separaueris. Idem profecto & in astutia existimandum est. Nam astutia, & astutus non est quidem prudentia, neque prudens. quinimo prudens astutus, & ideo astutia sibi quodammodo asciscit prudentiam. cæterum astutus etiam malus dicitur, quemadmodum Mentor astutus quidem fuisse visus est, non etiam prudens. Prudentis nanque & prudentiæ est optima expetere, eaque semper sibi proponere, atque ætitare. At astutiæ & astuti fuerit, coniectare, ex quibus nam demum fiant singula quæ sub actionem cadunt, & quæ exhibenda. Astutus in eiusmodi ac circa talia esse videatur. Dubitauerit quispiam & admirari potuerit, quod locuti de moribus, de que civili negotio, de sapientia dicamus. Nempe primum de hac re non videatur esse aliena consideratio, si (vt diximus) est virtus. Item Philosophi est de his demum coniectare, quæcumque in eodem fuerint.

Industria.

Astutia.

* Νό ἐ σὺ
νεργεῖ πῶς
τῶ φρονή-
σῃ ἢ δει-
νότης.

* ἤγῃ τὸ
ταῖσι πῶ
εἶσθε δῶ
*Dubitatio.
Solutio.*

fuerint, at necessarium, cum de his quæ in anima loquimur, de omnibus dicere. atqui est in anima sapientia: proinde alienum non fuerit de anima quoque dicere. Quemadmodum vero habet astutia ad prudentiam, ita de cunctis virtutibus haberi putandum est, veluti inquam sunt virtutes, quæ natura sint singulis ingenitæ, tanquam impulsus quidam ad fortia, ac iusta, in vnoquoque citra rationem, nec non de singulis erga eiusmodi possis cognoscere. sunt autem tam consuetudine, quam proposito. At quæ cum ratione sunt, velut temperantia aut fortitudo, quatenus sunt virtutes vt ingenitæ laudabiles. Naturalis igitur virtus ea ipsa, quæ citra rationem, à ratione parum separata, & à laude parum deficiens, rationi & proposito adiuncta, perfectam efficit virtutem. ideo etiam cum ratione exercetur. Nec citra rationem est ad virtutem naturalis impulsus. neque rursus ratio, atque propositum admodum perficitur, vt sit virtus citra impulsum naturalem. Ideo non recte Socrates sentiebat, cum diceret virtutem esse rationes. proficeret siquidem nihil agendo fortia atque iusta, qui nesciret ac rationi non proponeret. & perinde virtutem rationem esse, non recte aiebat. Sed qui nunc, melius. nam iuxta rectam rationem honesta agere, virtutem esse perhibent. At ne ita quidem recte, ager siquidem quispiam iusta, nullo proposito honestorum, nulla cognitione, sed irrationali aliquo impulsu recte hæc & iuxta rectam rationem, velut inquam recta iusserit ratio, ita agat. cæterum huiusmodi tamen actio neutiquam sub laudem cadit. Sed melius,

vt nos definimus, cum ratione impulsum esse ad honestatem. hoc nanque virtus etiam sub laudem cadit. Vtrum prudentia virtus, an non, ambigere nanque quispiam potuerit. Verum enimvero, hinc esse virtutem certum fuerit. Nam si iustitia, & fortitudo, cæteraque virtutes, quod honestorum quæ sub actionem cadant, laudabiles accidant, non dubium quin prudentia quoque eorum sit, quæ sub laudem cadunt, quæque in virtutis ordinem veniunt. Nam ad quæ fortitudo agenda commouetur, in eadem etiam prudentia, in totumque vt ipsa præscribit, ita etiam agit fortitudo. proinde si hæc sub laudem cadit, ea faciendo quæ præscripserit prudentia, etiam sine contouersia prudentia sub laudem cadit, virtusque est. Vtrum prudentia sub actionem cadit, an non, licuerit hinc nosse cuius, spectando scientias, quemadmodum ædificatorem. Est nanque in ædificatura, vt dici solet, vnus quidem quispiam architecton Græce, quem nos tum architectum, tum opificem nominamus, cui sumministrat sese ædificatoris domus, est faber. est sanè architectus seu opifex, cuius præscripto ad domum extruendam se faber accingit. Idem in reliquis fabrilibus habet, in quibus est architectus, & eius cuiusvis minister faber. & architectus erit, & huius ipsius faber ac minister. Si igitur eodem modo etiam in virtutibus habet, quod æquum ac rationale, etiam prudentia sub actionem cadit. quandoquidem virtutes omnes sub actionem cadunt, quarum prudentia tanquam architectus quidam est. quandoquidem vt ipsa præscrip

Vtrum prudentia virtus sit.

Prudentia sub actionem cadere.

præscriperit, ita virtutes, & qui ex virtutibus agunt, cum igitur virtutes sub actionem cadat, etiam sub actionem cadet prudentia. Vtrum omnibus quæ in anima, hæc imperat vt censeatur, pariterque ambigitur, an secus? Melioribus certe, vt sapientia est, imperare videri par non est, sed ea, vt dici solet, cuncta procurat, præscribensq; domina est. Cæterum forsitan vt in ædibus habet Atriensis: is nanq; præest omnibus, dispensatque omnia, sed nondam idem imperat omnibus, verû domino ocium parat, ne is præpeditus rerum domesticarû necessitate, dissoluatur, quo minus honesti quippiã & officiosi agat: ita atq; similiter prudentia, tanquam sapientiæ quidam Atriensis, ei ocium parat, vt suum peragat opus, affectus cohibendo, eosque temperando.

ARIST

ARISTOTELIS

MAGNORVM MORALIVM

LIBER SECUNDVS.

SVMMA LIBRI.

De equitate, modestia, promptitudine, feritate, incontinentia & continentia, voluptate, prospera fortuna, honesta probitate, recta ratione, ac amicitia.

De equitate, & equo.

CAP. I.

Ost ea quæ tradidimus, patet videtur vt de æquitate differamus, quidq; sit, & in quibus, & circa qualia. Est nimirum æquitas & æquus, qui descripta legibus iusta dimittit ac moderatur, nam quæ legislator particularim examine ad vnguem definire non potest, sed in vniuersum loquitur, hic in eisdem intercedens, deligit quæ legislator particulariter quidem definire volebat, verum ei facere non licuit. eiusmodi certe æquus, non omnino iuxta diminuens: quandoquidem quæ natura ac vere iusta sunt, non dimittit, sed ea duntaxat quæ legislator deseruit, cum explere non posset.

Arist. Moral. Nicoma.

XX

CAP. II.

Modestia ac modestus est, circa quæ & æquitas, nempe circa iusta, quæ omiſſa à legiſlatore, non ſatis ad vnguem definita ſunt, vt iudex inueniatur eorum, quæ legiſlator omittit, certòque cognoſcit à legiſlatore prætermiſſa quæ iuſta ſunt, iſ modestus eſt. Itaque non citra æquitatem, modestia iudicare ſiquidè modèſti: agez vero ad iudiciũ; perducere æqui fuerit.

De promptitudine.

CAP. III.

Promptitudo eſt, circa quæ & prudentia: nempe circa ea quæ ſub actionem cadunt: quippe quæ circa proſiſitum & euitationem. Eſt ſanè non citra prudentiam. nam prudentia horum ſub actionem cadens eſt. at promptitudo, habi:us, ſeu affectio, vel quiduis huiuſmodi, inſtructio optimorum & commodiſſimorum, eorum quæ ſub actionem cadant. Et perinde promptitudinis ea videri non debent, quæ ſortitu quoquomodo eueniant. nam quibus ratio deeſt quod optimum ſit conſiderans, vbi quoquomodo eueniat aliquid, hunc promptũ neſtquam dixeris, ſed fortunatum. nam quæ officia citra iudicantis rationem fuerint, felicitates æquum eſt appellare.

Dubitationes quædam circa iuſtitiam: prudentiam etiam. necnon & alias virtutes.

CAP. IIII.

Sed nonne iuſti eſt, colloquio & conuerſatione æquale cuiſlibet attribuerè, vt inquam qualis

qualis fuerit, quilibet, talem effectum aſſequi, an non id certe aſſentatoris, & delectantis eſſe planè videatur. cæterum iuxta cuiuſque dignitatem attribuerè colloquium ac conuerſationem, id iuſti & probi omnino eſſe viderbitur. Dubitare etiam forte quiſpiam poterit, an iniuriam inferre ſit offendere ſponte & ſcienter, & quæmpia u, & vt, & qua de cauſa. eſt autem nocumentum & iniuria, de bonis ac circa bona. aſſerens ergo iniuriam & iniuſtus cognouit & qualia bona, & qualia mala ſint: id autem, ac talia percallere prudentis atque prudentia: eſt. hoc modo fuerit abſurdum, vt bonũ ingens prudentia comitetur iniuſtum. An exiſtimandum non eſt, vt iniuſtum prudentia comitetur? Neque enim coniectat iniuſtus. ac ſimpliciter, & eidem bonum iudicare non poteſt, verum hæ lucinatur: cum prudentia ſuum ſit id inſpicere ex ſententia poſſe. Itidem vt in medicina aliud eſt, quod ſimpliciter ſalubre intuemur, quòdque ſanitatẽ efficit: quod veratum, & elaterium, & ſectiones, & exuſtiones ſalubres ſiat, ſanitatẽque prætant, nec tamen vt hæ omnes, ita medicina habemus ſcientiam. non enim particulare nouimus bonum, vt nouit medicus cuiſpiam hoc bonum, & quando, & qualiter affecto, in quo demum medicina ſcientia eſt. ſalubria igitur ſimpliciter cognoſcentes, nec dum tamen continuo nos medicina comitatur ſcientia. Itidem iniuſtus. quòd igitur ſimpliciter eſt bonũ, & tyrannis, & dominatus, & imperium nouit, verum ſibi bonum an ſecus, vel quando, vel quoquomodo affecto, neſtquam nouit id quod eſt in primis prudentia:, & proinde iniuſti comes non eſt prudentia: bona ſiquidem deligit, qui-

bus afferat iniuriam, quæ certe bonâ simplici-
ter, non ipsi sunt bona: quandoquidem opulen-
tia & dominatus simpliciter bonum est, ipsi cer-
te non fortassis bonum: nam qui imperat, rerum
copia affluens, multa sibi amicisque nequiter
facit, quando iure uti dominatus non potest.
Hinc ambigendum considerandumque vide-
tur, si ne aduersus nequam iniuria, necne. Nam
si in offensione iniuria est, & in priuatione bo-
norum offensus, neutiquam videri potest offen-
dere. siquidem quæ sibi esse bona arbitrat, bo-
na non sunt, nam dominatus & opulencia ne-
quam hominem offendunt, quod ipsis recte uti
non possit. proinde si quæ aduentantia offen-
dunt, ea bona abstulerit, afficere non videret
iniuriâ. Multis eiusmodi oratio videbitur admi-
rabilis. Omnes siquidem opinantur, se posse do-
minatu & imperio & opulencia uti: neutiquam
recte coniectantes. quod ex legislatore certum
est. Legis nanque lator non omnibus suadet im-
perare: verum (ut dictum est) cui ætas, cui co-
pia non defuerit ad dominandum: non autem
omnem posse imperare. Quod si quispiam indi-
gnetur se carere imperio atque gubernatione,
dixerit quispiam: neque tibi ea est anima, unde
imperare gubernareque possis. Corpore qui-
dem cernimus aliquos sanescere non posse, sim-
pliciter sibi bona exhibendo: at ne languori sue-
cumbat corpus, volens conualescere, aquam
prius & inedia exhibet. Ita qui nequam ha-
buerit animam, ne quippiam mali extereat, ei
opulencia & imperium & dominatus, & omni-
no alia id genus, sunt auferenda: quanto mobi-
lior, mutabiliorque est corpore anima. Nam
quemadmodum improbum corpus quispiam

fortitus,

fortitus, victum debet sibi adhibere idoneum:
ita improbam animam nactus, se viuendo red-
dere debet idoneum ad que memorauimus, de-
uitanda. Hoc etiam ambiguum esse potest: ut
cum non sit aliter agere fortiter quam iuste,
quando natura quis videatur acturus. In natu-
ralibus quippe virtutibus solum dicebamus im-
pulsus sine ratione ad honestatem esse oport-
ere. ita nimirum est delectus in ratione, quodq;
rationem habeat, ut pariter capiat & deligat.
Virtutem perfectam esse dicebamus, quæ cum
prudencia foret, non utique ad honestum citra
naturalem impulsus, neque virtus virtuti ad-
uerfabitur. agnatum nanque habet atque insi-
tum, ut rationi obtemperet, ut ipsa præscribit, ut
quo agit eò declinet. qui nanque sibi proponit,
melior. Et ne quidem alia sine prudentia vir-
tutes sunt, neque prudentia absque residuis vir-
tutibus perfecta: verum inuicem sese coadiu-
uant, comitantes prudentiam. At nihilominus
addubites quispiam, nunquid ita in virtutibus
habeat, quemadmodum in reliquis bonis quæ
externa, quæq; in corpore? hæc nanque cum fue-
rint eximias, deteriores efficiunt. sicut opum af-
fluentia elatos facit & truculentos: itidem reli-
qua bona, dominatus, honor, pulchritudo, ma-
gnitudo. Nunquid igitur & in virtute ita habet,
ut si quispiam iustitia vel fortitudo fuerit exube-
rans, fiat deterior, an non? cæterum à virtute
quidem honor gignitur: qui cum ingens fuerit,
deteriores facit: & perinde virtus fecerit dete-
riores, cum maior euaserit. An id neutiquam ve-
rum? quandoquidem & si sunt multa alia virtu-
tis opera, quemadmodum sunt, id etiam in pri-
mis est, ut qui eis bonis muniatur, eisdem recte

vti possit. Si demum probus, aduentante ei vel honore vel ingenti dominatu, ipsis non vtiatur, ne utiquam fuerit probus, neque honor, neque imperium, probum fecerit deteriore: & perinde ne quidem virtus. In totum autem, quoniam à principio nobis determinatum est, virtutes esse medietates, quoque magis sit virtus, eo magis erit medietas: proinde quo sublimior virtus euadet accedatque ad magnitudinem, non deteriore sed meliorem efficiet, medietas namque inter excessum defectumque perturbatio- num erat medietas. atque hæc igitur hæc tenus.

*De continentia & incontinentia, ac feritate
agendum esse.*

C A P. V.

DEinceps aliud nobis sumendum est prin-
cipium, de continentia incontinentiaque
dicturis, quemadmodum fuerit alienum, has in
virtutum vitiorumque numerum redigere, ita
de his futurum sermonem, alienum visum iri
necesse est. nec enim hæc virtus cæteris par est,
in aliis siquidem eodem tendunt tam ratio
quam perturbationes, nec inuicem sibi aduer-
santur. At in hac se inuicem oppugnant ratio
& affectus. Sunt nimirum in anima, vnde mali
esse dicamur, tria: vitium, incontinentia, feritas.
De vitio igitur ac virtute quid sit, ac in quibus,
à nobis supra dictum est: modo de incontinen-
tia ac feritate dicendum.

De feritate.

C A P. VI.

Est autem feritas quoddam vitium exube-
rans, cum eousque nequam prorsus quem-
piam

piam intuemur, vt ipsum non hominem, sed fe-
ram esse dicamus, licet & vitium ipsum ferita-
tem. Huic virtus opposita nominis experta est.
quippe quod eiusmodi supra hominem, tan-
quam heroicam quædam ac diuina. Eo certe hæc
virtus nominis experta, quod Dei virtus nulla.
præstantior siquidem omni virtute Deus, ac
non virtute probus, nam tum virtus sit Deo me-
lior. ideo nominis experta hæc virtus, quæ feri-
tatis vitio opposita est. Desiderat nimirum di-
uina, & supra hominem tali vitio obiectari.
quod quemadmodum feritas vitium hominem
excedens euadit, ita ei opposita virtus.

De incontinentia, & continentia.

C A P. VII.

DE incontinentia & continentia dicturis,
expedit nobis quæ ambiguos & contra-
rios sermones admittunt, significare: vt ex du-
biis orationibus considerando & exquirendo
veritatem, ad id quod perspicendum est perue-
niamus, nam tum demum ita verum scrutari
poterimus. Senex igitur Socrates tollebat pro-
sus, ac negabat esse incontinentiam: dicendo ne
minem esse qui mala facienda, sciens esse mala,
deligeret. atqui incontinens videtur sciens ma-
la deligere: agi namque à perturbatione. Hac ra-
tione incontinentiam esse non existimauit, ne-
quaquam rectè, alienum namque sit, hac ratione
persuados, quod factum est per tua sibiliter extin-
guete: incontinentes siquidem sunt homines, &
eadem malorum periti, veruntamen ea perpe-
trant. Quoniam igitur incontinentia est, nun-
quid incontinens aliquam habet peritiam, qua
inspiciat exquisitæque mala? At id non visum

fuerit cuiquam. quandoquidem alienū sit quod in nobis potentissimum firmissimūque est, vi ab aliquo superari. siquidem scientia, omnium quæ in nobis, firmissima, & nulli est obnoxia violentiæ. & perinde hæc ratio aduerfatur, quominus credatur esse scientia. Cæterum nunquid scientia quidem non est, sed opinio? at si habet incontinens opinionem, vituperandus non accedat. Nam si mali aliquid, non admodum præuidens planèq; cognoscens, sed opinatus agat, venia dignus videatur. quod voluptate agendi mala, non admodum mala esse cognouerit, sed tantum fuerit opinatus. At quos venia dignos esse censemus, eos nequiquam reprehendimus, & perinde si opinionem habet incontinens, vituperandus non erit. atqui vituperandus est. Huiusmodi rationes ambiguitatem obiciunt, quandoquidem quæ scientiam esse negauerunt, absurdum quiddam euenire compellunt: & quæ ne opinionem quidem, pariter, aliena euenire ostendunt. Verūm & dubitauerit hic quispiam, quod quia temperans & continens esse videtur, temperansne futuræ sint vehementes cupiditates. quod si continens erit, vehementibus agi cupiditatibus opus fuerit, neque enim continentem dixeris, qui mediocres compefcat cupiditates. Quod si vehementes cupiditates non habeat, ne quidem temperans erit, neque enim temperans qui nullo modo agitur à cupiditatibus. Ambiguitatem quoq; talia mouent, contingit siquidem exinde rationibus, incontinentem quandoque fore laudabilem & vituperabilem continentem. Sit nanque quispiam, inquit, ratiocinio hallucinatus, vt ratiocinanti, quæ honesta sint, mala videantur, ac cupiditate

ad ho

ad honesta ducatur. ratio quippe agere non permittit: at cupiditate allectus aget atqui talis, est incontinens, ager ergo honesta: cupiditas nanq; in talia adducit. sed ratio prohibebit: ratiocinio siquidem honestorum hallucinabatur. Is igitur incontinens quidem erit, veruntamen laudabilis. nam quatenus honesta peragit, laudabilis, absurdum id profecto euenit. Rursus hallucinetur interim ratiocinio, & honesta ei minime honesta esse videantur, at cupiditate ad honesta ducatur: continens nimirum est concupiscens quidem, sed non peragens id ob rationem. itaque ratiocinio hallucinatus honestorum, prohibebitur agere quæ concupiscit. prohibetur ergo honesta agere, ad hæc siquidem adduxit cupiditas. verum cum honesta agere oportuerit, non agens vituperandus accedit. ergo continens quandoque erit vituperandus: id quod valde dictū absurdum contigerit. Vtrum incontinentia & incontinens, in cunctis & circa cuncta, sicut circa pecunias, & honorem, & iram, & gloriam? nam circa hæc omnia existimantur, vel esse, vel non esse incontinentes. verum circa quid sit definita incontinentia, addubitauerit quispiam. Hæc igitur sunt quæ faciunt dubitationem. At ambiguitates soluere necesse est. Primum igitur quæ de scientia habita est dubitatio, ita diluenda videatur: nimirum esse absurdum, scientiam habere, & ipsam eicere vel intercidere. Eadem de opinione fuerit ratio: nihil siquidem refert, sitne opinio an scientia. Nam si vehemens fuerit opinio, quatenus stabilis est & credulitate inconcussa, à scientia non differt, credendo ita habere, vt existimant, si habeant opiniones: sicut Heraclitus Ephe-

sus talem habuit, de quibus opinabatur, opinionem alienum vtiq; nihil incontinenti, siue habeat scientiam, siue opinionem, qua dicimus flagitium aliquod committere. Est quippe scire duplex. vnum quidem habere scientiam: nam tum demum scire quēpiam dicimus eam rem, cuius teneat scientiam. alterum vero ipsam exercere scientiam. Incontingens igitur est, qui honestorum tenet scientiam, sed eam non exercet. Cū igitur hac non exercebitur scientia, nihil eueniet alienum, committere flagitium ipsum qui teneat scientiam. Est enim quemadmodum in dormientibus. isti siquidem cū habeant scientiam, multa tamen in somnis molesta & perpetrant & perpetuantur: neque enim scientia tum exercetur. idem est de incontinente. euenit siquidem vt dormienti, non exercere scientiam. Et perinde soluitur dubitatio. fuerat siquidem dubitatum, nunquid scientiam incontinens eiciat, cāve intercīdat: quandoquidem vtrunq; videbatur absurdum. Ceterum hinc fuerit rursus manifestum, quemadmodum diximus in Analyticis, ex duabus fieri syllogismum propositionibus: earūque primam vniuersalem, secundam, quæ sub illa, particularem. veluti scio omnem hominem febricitantem, sanum facere: atqui hic febricitat: scio igitur & hunc sanum facere. Est ergo vniuersali quidem $\dagger$ scientiæ scio deputatum: alteri vero particulari non. est igitur, vt etiam tum scientiam habenti fiat hallucinatio, velut hominem febricitantem sanum facere, si hic vtiq; febricitat, quem non nouerim. Itidem igitur de incontinente qui habeat scientiam, idem error eueniet. contigerit enim incontinentem in vniuersum habere scientiam,

vt talia

vt talia sunt improba, & perniciosa. nec tamen hæc ipsa, particulatim nosse improba. proinde ita habendo scientiam aberrabit: quandoquidem in vniuersum habet, non etiam particulatim. Non itaque hoc modo fuerit alienum, vt incontinens habendo scientiam, mali aliquid agat. est enim sicut in ebriis, à quibus cū excessit ebrietas, & ad sese redierunt, non excidit ipsis ratio, nec quidem scientia quæ sub ebrietate delituerat, iueratque prostrata: deinde ab ebrietate immutat rursus fit, qui prius erat. Ita habet incontinens. perturbatio enim cohibendo ratiocinium sepele: cū vero à perturbatione fuerit liberatus, vt qui ebrius, rursus in sese redit. Est & quædam alia de incontinente, quæ dubitationem faciebat, oratio: vbi laus incontinentem sequebatur aliquando, & continentem vituperatio quod neutiquam euenit. neque enim continens aut incontinens qui ratione falsus est, sed qui recta institutus ratione, qua tam mala quam bona discernit. Incontinens quidem, qui & eiusmodi ratione non persuasus est. sed continens, qui persuasus, ab ipsis non agit cupiditatibus. neque enim cuiuscunque $\dagger$ videtur patrem cædere turpe esse: sed qui cædere concupiscit, & abstinet, is continens est. Proinde si in iis neque continentia neque incontinentia, ne quidem laudabilis fuerit incontinentia: vt neque vituperabilis continentia, quemadmodum videbatur. Sunt nimirum incontinentiarum alia quidem valetudinaria, naturales alia. Valetudinaria eiusmodi, vt eorum qui diserpunt capillos, & manducant. Quod si quispiam huic imperet voluptati, non continuo laudabilis est: neque vituperabilis, quate

$\dagger$ aliter. vobis
videtur.

$\dagger$ a. l. sententia
vobis.

quatenus non imperat: aut non admodum probabilis. Naturales autem, ut in iudicio conuicti olim aiunt filium quod patrem cecidisset, defendisse, quod is patrem quoque suum cecidisset, aufugissetque, naturale etenim in iudicibus fuisse crimen visum est. Quod si quis à cædendo patre se continuerit, non continuo laudabilis, & ne nos quidem eiusmodi nunc incontinentias & continentias quærimus. sed quibus vituperandi accedunt, atque simpliciter laudandi. Bonorum certe quædam sunt externa, vt opulentiâ, dominatus, honor, amicitia, gloria. Quædam circa corpus necessaria, vt tactus & gustus. Qui ergo circa hæc incontinens, is incontinens simpliciter esse videatur, & vt corporalis, & quam quærimus incontinentiam, circa hæc esse videbitur. Ambigitur quoque, circa quidnam sit incontinentia. Circa honorem non est simpliciter incontinens. laudatur enim quodammodo, qui circa honorem incōtinens, nam honoris amas videtur. In totum autem dicimus, & in eiusmodi ponendo incontinentem, circa honorem aut gloriam aut iram esse incontinentem. Verum simpliciter incontinenti non accommodamus circa quæ, vt ei adsit manifestum aliquid sine appositione eius circa quod sit. est enim ferè circa voluptates & ægritudines corporis incontinens. Hinc manifestum est, circa hæc versari incontinentiam, nam quoniam incontinens vituperabilis, subiecta esse oportet vituperabilia. Honor igitur, & gloria, & dominatus, & pecuniæ, & circa quæcunque talia dicuntur incontinentes, sub vituperationem non cadunt: at corporis voluptates vituperandæ: ideo non iniuria qui circa has magis quam sit par versatur, is in-

conti

continentiarum quæ circa alia versari dicuntur, quæ circa iram maxime reprehendenda incontinentia, vtrum magis reprehendenda est quæ circa iram, an quæ circa voluptates? Est igitur quæ circa iram incontinentia similis pueris ad ministrandum promptis, hi nanque cum dixerit dominus, cedo mihi, promptitudine eredi, antequam audierint quid sit ministrandum, inter suggerendum hallucinantur. sæpe enim liber fuit exhibendus, & graphium dedere. Idem incontinens ire succumbit, cum primum enim audierit verbum, quod quispiam affecit iniuria, ira ad vlciscendum insultat, neutiquam patiens audire, expeditæne an non, vel non ita vehementer. Huiusmodi igitur ad iram impulsus, quæ ira deputatur incontinentia, non admodum videtur incessenda. At ad voluptatem impulsus sub reprehensionem cadit, sunt namque distincta in ipsa, ob rationem quæcunque avertunt ne agatur aliquid, & tamen ob rationem agitur. Ideo magis est quam per iram reprehendenda incontinentia voluptatis: quandoquidè per iram incontinentia ægritonia est: nemo siquidem stomachatus non ægrescit, at quæ ex concupiscentia cum voluptate, idcirco magis vituperabilis, quòd ex voluptate incontinentia abesse à conuictio non videtur. Vtrum vero tolerantia & continentia idem est, an nō? nam continentia necnon continens circa voluptates est, ipsas coercendo, at tolerantia circa ægrimonia: siquidem patiens ac sustinens ægrimonia, is tolerans est. Rursus incōtinencia & mollicies idem non est. Mollicies siquidem & mollis est succumbens laboribus, nō certe omnibus, sed quos

alios

alius aliquis necessario duxerit sustinendos: in-
 continens vero, qui voluptates sustinere non
 possit, sed remollescens ab eis agatur. Est porro
 quispiam intemperans appellatus. nunquid igitur
 intemperans idem, quod incontinens: atque
 ipse idem incontinens, quod intemperans? Nepe
 intemperans eiusmodi est, ut quæ agit, eadem &
 optima & commodissima sibi esse arbitretur,
 nec ullam habet rationem, quæ eius videatur ad-
 uersari voluptatibus. at incontinens habet rati-
 onem, quæ aduersatur ei, quatenus cupiditate
 agitur. Vter autem curatu facilior, intemperans,
 an incontinens? Certe intemperans curatu faci-
 lior videatur. nam si ratio ei aduenerit quæ ma-
 la esse doceat, ipse non operabitur. at inconti-
 nenti non desit ratio, & tamen agit mala, pro-
 inde huiusmodi incurabilis esse videbitur. Cæ-
 terum, utrum deterius afficitur, cui nihil adest
 boni, nec quod per illud existit, quam ille cui
 quod honore præcellit, male affectum est? Est
 nimirum incontinens, qui bonum obinet, re&ã
 rationem, cum intemperans non habeat. cum
 ergo ratio utriusque principatum obrineat, in-
 continens honoratissimum principium præ-
 sto: quod est ab intemperante abest: ergo in-
 continente intemperans deterius habet. Rursus, ut
 supra mentionem fecimus de feritatis vitio, nõ
 est ipsum in fera spectare, sed in homine, ferita-
 tis siquidem nomen adeptum est id vitium, ob
 singularem improbitatem. Sed cur in fera nihil?
 nempe quod improbum in fera principium non
 sit: est siquidem ratio principium. Quis vero im-
 probior: flagitiosiorque fuerit, incertum est, leo-
 ne, an Dionysius, an Phalaris, an Clearchus, vel
 horum quispiã in signis cuiusdam immanitatis.

Certum

Certum autem est malum in his principium il-
 lustria facinora coniectasse, ac in fera nullum
 profus est initium. Ita igitur improbum est, in
 ipso intemperante principium. nam quatenus
 quæ mala sunt committit, etiam ratio ei astipu-
 latur: censetque ea esse peragenda, quia impro-
 bum in ipso est principium. At in incontinente
 sanum principium est: ut hinc melior inconti-
 nens intemperante esse videatur. Sunt etiam in-
 continentia binæ species, vna quidem prorump-
 pens, & improuisa, & confestim proueniens: ve-
 lut cum speciosam viderimus mulierem, & con-
 festim afficiamur, & ab affectu erumpit impul-
 sus ad aliquid perpetrandum, quod fortasse nõ
 expediat. Altera vero, velut quædam imbecillitas,
 quæ cum ratione insurgit auertente. Prior
 igitur non admodum sub reprehensionem ca-
 dere videbitur: quando videm etiam virtutis
 studiosis potest euenire, calidis & ingeniosis. Se-
 cunda autem frigidis & melancholicis, tales ni-
 mirum reprehendendi. Rursus videas aliquem
 præoccupantem, quod speciosa mulier obiciat-
 tur, non affici, conuenit igitur se cohibere. nam
 qui eiusmodi ratione præuenerit, ex obuia vi-
 sione incontinens non commouebitur, nec tur-
 pe quicquam ager. Verum qui ratione cognoue-
 rit indecens aliquid, ad idque voluptate delabe-
 tur & remollescit, is multo magis reprehendẽ-
 dus. Neque enim probus vnquam, eiusmodi fue-
 rit incontinens, ratio namque præueniens se nõ
 permisit, dux siquidem ea in ipso probò exi-
 stit: cui non obtemperat improbus, sed voluptati
 deditus & remollescit, & quodammodo effa-
 minatur. Vtrum vero temperans sit continens,
 quod supra fecimus ambiguum, nunc differamus.

Est

Est igitur temperans & continens. nam continens non solum est præsentēs cupiditates cohibens, verum etiā talis, vt si nullæ adsint cupiditates, ita instructus, vt eas possit cohibere. Est autem temperans, qui nullas habeat cupiditates malas, recta quæ rationi circa hæc insistat, at continens, qui malas habet cupiditates, & aduersum ipsas rectam rationem, proinde temperantem continens comitatur, eritque temperans continens: siquidem temperans non afficitur, continens vero afficitur quidem, sed compescit affectus, quatenus afficitur, temperanti autem istorum est neutrum: ideo continens temperans non est. Vtrum intemperans incontinens, an incontinens intemperans? Aut neuter alterum comitatur. incontinens enim est, cuius ratio perturbationes oppugnat: at intemperans, non huiusmodi, sed qui mala agit, simulque incontinens astipulantem habet rationem. Non itaque intemperans, qualis incontinens: neque incontinens, qualis intemperans. Præterea improbius incontinente est intemperans. curatu enim difficiliora quæ naturalia, quam quæ ex consuetudine gignuntur: ob hoc siquidem valida esse videtur consuetudo, quod naturæ insideat, intemperans igitur eiusmodi, cuiusmodi quispiam natura est, ob hoc, & hac de causa in ipso improba ratio est. Neque talis est incontinens, quia ne quidem ratio eiusmodi nõ proba, oportuit nõque ipsam esse improbam, si foret natura, qualis est improbus. Incontinens igitur consuetudine malus esse videbitur, vt natura intemperans: curatu nanque longe difficilior intemperans, quando quidem consuetudo consuetudine exploditur: at natura à nemine extrudi potest. Vtrū au-

tem

tem cum sit incontinens eiusmodi, vt norit & non cedat rationi, sitque prudens huiusmodi, vt recta ratione singula perpendat: acciderit vt incontinens sit prudens, an nõ? ex his enim quæ dicta sunt, ambigere quispiam potuerit. Vt etiam si quæ à nobis antea dicta sunt, suspicere voluerimus, non erit prudens incontinens, dicebamus nanque prudentem esse, nõ cui recta ratio modo inesset, verum etiam quæ ex ratione optima viderentur, & perinde incontinens non fuerit prudens. Cæterum talis, astutus quidem est, distribuimus siquidem paulo ante astutum à prudente, vt inter se differeret, interim vnus quidem circa hæc solers, alter vero non solers, astutum igitur incontinentem esse contingit: neque enim solers circa quæ & astutus prudentem. vero incontinentem esse non contingit.

De voluptate.

CAP. VIII.

Post hæc de voluptate differendum est, cum de felicitate sit nobis oratio: felicitatem autem arbitrantur omnes, aut voluptatem esse & vitam delectabilem, aut non citra voluptatem. Nempe voluptatem vtgentes, nec inter bona enumerandam esse existimantes, ipsam citra ægritudinem esse voluerunt, sine ægritudine esse igitur vicinum voluptati est. Quapropter de voluptate quoque dicendum, nõ modo quia etiā alij ita arbitrantur, verum etiam quod nobis de voluptate dicere necessarium esse censeamus. Nam cum de felicitate nobis sit oratio, felicitatemque definierimus, planèque dixerimus in vita perfecta esse virtutis actionem, sitque virtus circa voluptatem & ægritudinem, de vo-

Arist. Magn. Moral.

y Y

luptate dicere necesse est, quando quidem circa voluptatem non est felicitas. Primum itaque dicemus, quod nonnulli ferant, voluptatem in numerum bonorum non venire existimantes, aiunt nanque primo ortum esse voluptatem: at ortum quiddam imperfectum: bonum porro imperfecti locum nunquam obtinere. Secundo loco, voluptates esse quiddam improbas: at improbitatem, nunquam bonum admittere. Rursum, quod gignatur in omnibus. nam & malo & improbo, & fere & cicuri deputatur: at bonum malis amiseri nefas, & ne quidem multis comune est. Quodque non potentissimum voluptas, at bonum potentissimum, quodque honesta agendi sit impedimentum, nam quod honesta agere prohibeat, bonum qui potest esse. Primum igitur primo occurrendum de ortu, ratioque diluenda, quod nequaquam vera sit. Est igitur in primis non omnis voluptas ortus, nam quæ ab inspicendo voluptas gignitur, ortus non est, nec quæ ab audiendo, & olfaciando, neque enim ex egestate procreata, quemadmodum in aliis, ut ex comedendo, vel bibendo, hæc nanque ex egestate, & redundantia fiunt, aut saturando egestatē, aut redundantia auferendo, ideo ortus esse videntur, at egestas & redundantia ægritudo, igitur ægritudo hic, ubi ortus voluptatis. At qui inspicendo, & audiendo, & olfaciando non est ut ægritudo antecedat, nemo siquidem spectando delectatus, aut olfaciando, prius testatus est, itidem in animi sententia inspicendi delectatio est, citra præcederem ægritudinem, & perinde fuerit voluptas aliqua, quæ ortus non est. Quod si voluptas, ut eorum dicitur oratio, ideo bonum non est, quia ortus, sitque voluptas aliqua, quæ

ortus

ortus non est, fuerit utique bonum voluptas. At qui in totum nulla est voluptas ortus, nam neque quæ à comedendo & bibendo voluptates ortus dici possunt. Verum hallucinantur, qui has voluptates ortus esse perhibent, putant siquidem quoniam prolatis rebus gignitur voluptas, ob hoc ortum esse: sed non est, quando quidem est pars animæ quædam, qua oblectamur, simul prolatis quibus indigebamus rebus, ea pars animæ quatenus exercetur & mouetur, oblectatur. At qui motus ipsius & exercitui voluptas est, quod cum prolatis rebus ea pars animæ exerceatur: aut propter ipsius actionem ortum esse censent voluptatem, quod certa sit rerum prolatio, animæ tamen pars incerta, perinde atque si quis hominem esse opinetur corpus, quod id sub sensum cadat, non autem animam, verum est anima, itidem & in hoc, est nanque pars quædam animæ qua oblectamur, quæ simul atque res prolata sunt, exercetur, ideo nulla voluptas est ortus, Verum & conuersio inquit in naturam, quæ sub sensum cadit, nam non conuertentibus sese in naturam voluptas est, siquidem conuertendo, naturæ egestatē in fit eius exaturatio, at (ut diximus) est, ut nulla egestate fiat oblectatio, siquidem egestas ægritudo, at circa ægritudinem dicimus oblectari, & perinde non fuerit voluptas egestatis conuersio, indignum nanque in huiusmodi voluptatibus nihil. Proinde si ideo quod ortus est voluptas, bonum esse non existimetur, nullaque est voluptas ortus: bonum utique fuerit voluptas, sed propterea quod non omnis inquit voluptas bonum, quispiam id reprehenderit hoc pacto. Nam quia bonum in omnibus dicitur esse prædicamentis, nempe in essentia, & in ad ali-

quid;& in quanto,& quando, ac in totum omnibus: illud quoque manifestum per omnia voluptatem aliquam comitari, proinde quia in omnibus prædicamentis est bonum, etiam voluptas fuerit bonum, & perinde quoniam in his quidem per se bona, etiam voluptas fuerit per se bonum, atqui à bonis voluptas est voluptas: bonum ergo fuerit omnis voluptas. Simul certū hinc etiam differre inter se specie voluptates: quandoquidem differunt etiam prædicamenta, in quibus est voluptas. Neque enim est, quemadmodum in scientiis, ut Grammatica, vel quacunque alia. nam si habeat quis splendide grammaticam, itidem afficitur qui sub ea grammatica grammaticus, eo modo quo & alius qui habeat grammaticam: & propterea non differunt grammaticæ, quæ in splendido, quæque in obscuro. At in voluptate, non ita. nã quæ ex ebrietate voluptas, & quæ ex copulatu, non eodem modo afficiunt: quamobrem specie inter se distinguui videbuntur voluptates. Cæterum quia sunt & malæ voluptates, etiam ob hoc voluptas bonum non esse videbatur, at id voluptatis minime proprium iudicium est, sed naturæ atque scientiæ. Nam est & natura mala, sicut vermium & crabronum, ac prorsus vilium animalium, nec tamen ob hoc natura malorum. Eodem modo habent & malæ scientiæ, sicut sedentariæ, nec tamen ob hoc malum scientia est, sed genere bonum tam scientiaria quam natura. Nam quemadmodum statuaria inspicendus non est, qualis quispiam sit, ex eo quod euenerit male exerceri, sed quod bene: ita ne quidē scientiam naturamve, aut quispiam aliud, quale sit, ex malis, sed ex probis. itidem ergo voluptas quoque

quoque genere bonum est. Quòd vero sint & malæ voluptates, ne nos quidem lateret. nam sunt etiam diuersæ naturæ animalium, ut bona & mala, sicut hominis quidem bona, lupi vero vel cuiusuis alterius feræ mala, similiter equi natura altera quam hominis, & asini, & canis. At voluptas conuersio est ex eo, quod contra naturam, in naturam cuiuslibet suam, proinde cuius fuerit suauissima improbæ naturæ, ea improba voluptas est. neque enim equo quod homini, & ne quidem aliis, at quoniam diuersæ naturæ sunt, diuersæ quoque voluptates. Nam voluptas conuersio est, & conuersio (inquiunt) in natura infidet, proinde & malæ naturæ mala conuersio est, ut probæ proba. Qui porrò voluptatem probam esse contendunt, eo afficiuntur modo, quo qui nescientes nectâr, Deos vinum potare existimant, nihilque esse eiusmodi peculiare putant, ex inficitia in id delabuntur. His similes sunt, qui cunctas voluptates ortus esse asserunt, & neutiquam bonum. nam quòd alias voluptates ignorent præter eas quæ corporis sunt, eas ducunt ortus esse, nec bonas, in vniuersum non rentur voluptatem esse bonum. Quoniam igitur est voluptas, & conuersæ naturæ & conuertentis, conuersæ quidem ex egestate ad expletionem: conuertentis autem, quæ à visu & auditu, & id genus aliis: meliores tuerint conuertentis naturæ actiones voluptates nanque vtrouis modo dictæ, sunt actiones. Proinde non dubium, quin à visu voluptates, & auditu, & intelligentia sint longè optimæ, cùmque sub corpus cadunt, ab exaturatione procreentur. Rursum id dicebatur, quod ne quidem bonum, si quidem quòd in omnibus sit,

& commune omnibus, non bonum. id certe in honoris cupido, & honoris cupiditate magis proprium est. honoris siquidem cupidus solus vult habere, & illo ceteros anteire. Voluptatem igitur, si ipsam per se bonum esse oporteat, esse eiusmodi continet, an non? atqui etiam contrario modo. ob id namque bonum esse videatur, quod cuncta expetant. agnatum enim cunctis, bonum expetere. & perinde, si cuncta voluptatem expetunt, genere bonum fuerit voluptas. Rursus quod sit impedimentum voluptas, ipsam bonum esse negauerunt, impedimentum esse asserendo, quod non recte videantur considerare. Neque enim ad res transigendas est impedimentum, si qua sit alia impedimentum: ut ebrietatis voluptas agere inhibuerit. Cæterum ita etiam scientia scientiæ fuerit impedimentum. nam non est, ut simul utraq; exerceat. Sed cur non bonum scientia, si voluptatem ex scientia excitarit? & utrum impedimentum sit, an ne? cæterum multo magis ager. voluptas. namque ad magis agendum, inde suscitata impellit, quia probum faciendo, agit quæ ex virtute, & ea suauiter agit. Nunquid multo etiam magis quæ ad actionem pertineant, exercebit? ac si oblectatus egerit, probus erit: si in istis honesta profequatur, non probus, ægritonia namque in eis quæ ex necessitate, est, proinde si quispiam ægrescat, honesta profequendo, coactus peragit. qui autem à necessitate agere compellitur, non probus. Cæterum non est, ut non tristetur vel oblectetur, quæ ad virtutem pertinent profequendo, nec aliquod medium est. Cur? nempe quod virtus in affectu, affectus vero in ægritudine & voluptate,

nec quicquam in medio positum est. Non dubium igitur, quia virtus cum ægritudine vel voluptate sit. Si quis igitur maſtus honesta profequatur, non bonus. proinde non fuerit virtus cum ægritonia: cum voluptate ergo. Tantum ergo abest impedimentum, ut etiam ad agendum exhortetur, in totumque non contingit, ut sit citra voluptatem, quod ab ipsa procreatio. Alia fuit oratio, quod nulla scientia faciat voluptatem. Ne id quidem verum est. conuiuiorum namque structores, & coronatum, nec non vnguentarij voluptatis sunt effectores. Cæterum aliis scientiis non est voluptas ut finis, sed cum voluptate, nec citra voluptatem. est igitur etiam scientia voluptatis effectrix. Rursus etiam aliter dicebatur, quod non optimum. Verum hoc modo atque hac ratione singulas icris perditum virtutes: siquidem fortitudo optimum non est. Nunquid igitur ob hoc non bonum? An id absurdum sit eisdem & in aliis, quod voluptas quia non optimum, non esse videatur bonum. Dubitauerit autem quispiam, per virtutes transiens huiusmodi. ut quia ratio quandoque imperat affectibus: de continentibus enim hoc dicebamus: & econuerso affectus imperant rationi, ut euenit incontinentibus. quia (inquam) expers rationis pars animæ, vitium admittendo, impetat rationi bene dispositæ: talis siquidem incontinentens, & ratio similiter mala: quamobrem ipsa quoque bene dispositis perturbationibus imperabit, suam virtutem incontinentibus. hoc si ita, euenerit abuti virtute: improba namque ratione affectus, virtutem usurpando, ipsa abutetur. hoc nimirum absurdum euenire videbitur. Tali sane dubitationi facile ex

eis quæ à nobis ante de virtute dicta sunt, est oc-
currere, atque refellere. Tum demum nanq; vir-
tutem esse dicebamus, cum ratio bene affecta,
perturbationibus suam virtutem habentibus fue-
rit moderata, necnon perturbationes rationi
consentaneæ. Ita nanq; affecta inter se inuicem
consentient, vt ratio quod optimum sit semper
præscribat. perturbationes vero facile bene dis-
ponit: id exequatur, quod ratio præscripserit.
Si ratio igitur male fuerit affecta, perturbatio-
nes vero bene, non fuerit virtus, deficiente ra-
tione. nam ex utroq; virtus, proinde non con-
tinerit virtute abuti. Simpliciter vero non
(quemadmodum alij opinantur) dux ratio vir-
tutis est atq; principium, sed potius perturba-
tiones. Ad honestum nanq; impulsus quedam
oportet primo innasci irrationalem, qui produ-
catur: atque ita postremo rationem esse discer-
nentem, atq; constituentem, quod sanè viderit
quispiam ex pueris, & rationis expertibus ani-
mantibus. In his nanq; sine ratione perturba-
tionum impulsus exoritur primo ad hone-
stum: mox posterior adueniens ratio & consti-
tuens, honesta agere exhortatur. Sed non si à ra-
tione ad honesta ceperit principium, perturba-
tiones consentientes comitantur. verum saepe
numero controuersantur. Quamobrem potius
conuenit perturbationem ad virtutem au-
tere bene affectam, quam rationem.

De prospera fortuna.

CAP. IX.

Interea dicendum de prospera fortuna est:
posteaquam de felicitate nobis est oratio. Ar-
bitrantur nanq; multi felicem vitam fortunata-

tam

tam esse, vel non esse citra fortunatam. & forte
non iniuria: absq; enim exteris bonis, quorum
domina fortuna est, felicem esse non contingit.
idcirco de secunda fortuna nobis dicendum:
necnon quis prorsus sit fortunatus, & in quibus
& circa quid. Primum igitur ad hæc qui: piam
accedens, spectansque dubitauerit. quandoqui-
dem non dixerit fortunatum esse, vt natura est
semper causa cuius est, eius vt plurimum eod-
dem modo est effectrix. at fortuna nunquam,
verum temere & sine ordine, ac vt fors tulerit.
ideo fortuna in eiusmodi esse dicitur, vbi neque
mens vlla, neque recta ratio est. nam vbi id, ni-
hilominus est quidquam ordinatum, ac est sem-
per eodem modo. non ita fortuna. Idcirco vbi
mens plurima ac ratio, ibi fortuna minima. *Ubi mens æ
ratio pluri-*
vbi plurius fortuna, ibi mens perexigua. At *ma, ibi for-*
nunquid secunda fortuna est, vt Deorum qua- *tuna mini-*
dam cura? an id minime videri debet: talium si- *ma: & è con-*
quidem dominum præficimus Deum, vt bo- *trario.*
na malæque meritis distribuat. at fortuna &
quæ à fortuna, tam vere quam vt fors tulerit
fuit. quod si huiusmodi distributori Deo ascri-
perimus, malum ipsum iudicem faciemus, ne-
que iustum. id neas Deo deputare. Cæterum
præter hæc, ad nihil aliud fortunam quispiam
ordinarit. proinde non dubium, quin horum
aliquid sit. mens certe ac ratio, necnon scientia,
prorsus alienum ab hoc esse videatur. præterea
neq; cura, neque benevolentia quæ à Deo, vi-
deatur esse felicitas, quoniam malis attribuitur
atque Deum malorum curam habere fas non
est. Reliquum igitur, & maxime peculiare for-
tunæ natura est. Est nimirum prosperitas ipsaq;
fortuna in his quæ in nobis non sunt, neq; coru

quorū ipsi sumus domini, quæq; possimus efficere. Ideo iustum quatenus iusto, nemo fortunatum dicit. & ne quidē fortem, nec prorsus quēquam alium à virtute præditum, in nobis siquidem est hæc habere, vel nō habere. Sed enim in talibus magis peculiare, ac suum, dicimus fortunam & prosperitatem, ingenuum nanq; dicimus fortunatum, ac prorsus cui talia bona extiterint, quorum ipse ne utiquam dominus est. veruntamen ne hinc quidem proprie prosperitas diceretur. Est tamen fortunatus & penumero dicitur. nam præter alicuius cōsiderationem, cum & alicui bonum aliquod agere contigerit, dicimus fortunatum. & eum cui iure infligi damnum debuerat, eiusmodi hominem lucrum facientem, dicimus fortunatum. Est igitur prosperitas, in agendo bonum aliquod præter rationem, & in non subeundo, vt debuit, malo. Cæterum potius ac magis peculiare in bono capiēdo prosperitas videatur, siquidem bonum capere, per se se fortunatū quiddam esse videtur: malum vero non subire, ex casu fortunatū. Est igitur prosperitas rationis experta, natura nanque fortunatus est, qui sine ratione ad bona impellitur, eaq; consequitur. Id vero naturæ est, nam animæ inest huiusmodi à natura, quo sine ratione impellamur ad ea, vnde bene habemus, eousque. vt si quis roget ita habentem, cūr nam id tibi ita libet agere? nescio, inquit, sed libet. Simile propemodum lymphaticis, siquidem lymphatici citra rationem ad aliquid agendum impelluntur. Prosperitatem vero, suo ac peculiari nomine appellare non habemus: verum ipsam sæpe dicimus esse causam. at hæc causa à nomine alienum quiddam est, quoniam causa, & cuius

& cuius est causa, aliud est: & citra impulsū bona consequentem causa, causa dicta est. vt malum non subire, vel potō minime animo deputatum. bonum capere. nanciscique bonum est profectō huiusmodi prosperitas ab illa distincta, videturque hæc ex rerum facti interuentu, ex casūque prosperitas. & perinde tametsi est huiusmodi prosperitas, non tamen ad felicitatem talis (inquam) prosperitas fuerit peculiaris, eus in ipso impulsu principium bonorum est & affluētudinis. Quoniam igitur est felicitas non sine bonis externis, & quæ à prosperitate (vt iam dudum dicebamus) oriuntur, felicitatem coadiuuant. De prosperitate igitur hæc tenus.

+ a. l. acq̄
sitionu.

De honesta probitate, honesto ac bono.

CAP. X.

Quoniam de singulis particulatim diximus reliquum iam fuerit vt in totum componendo singula accumulemus. Est igitur non male nomen impositum in contummato probō honesta probitas, honestus & bonus nanque dicitur, cum perfectē probus, siquidem virtutis bonum & honestum fatentur, sicut iustum honestum & bonum aiunt, fortem, temperantem, ac prorsus virtutum omnium. Quoniam igitur in duo distribuimus, vt alia quidem honesta: alia vero bona dicamus: & bonorum, alia quidem simpliciter bona, alia vero non: honesta potō, vt virtutes & virtutū actiones: bona certē, dominatum, opulentiam, gloriam, honorem, & id genus alia. Est igitur honestus & bonus, apud quem simpliciter bona sunt bona, & simpliciter honesta honesta sunt, talis nanq; honestus &

& bonus. Sed apud quem simpliciter bona non sunt bona, is neque honestus & bonus: sic ut ne quidem bene valere videatur, cui simpliciter salubria non sint salubria. Nam si opulentia, & dominatus adueniendo quippiam offenderint, optanda non fuerunt: sed talia quæ non offendant, sibi esse optauerint. Qui autem talis sit, qualis correptus ex bonis, ne ei adsint, ne quidem honestus ac bonus esse videatur: sed cui per se bona omnia, bona sint, nec ab ipsis absumatur, ut ab opulentia & dominatu, is honestus & bonus.

De recta ratione.

C A P. X I.

DEo quod est ex virtutibus recte agere, neutiquam satis absolute dictum est. nam dicebamus ex recta ratione agendum esse. verum ignarus interrogauerit id fortassis quispiam, ex recta ratione quidnam sit, & ubi recta ratio? Est nimirum ex recta ratione agere, cum animæ pars irrationalis non prohibuerit rationalem suam exercere actionem. tum denique enim ex recta ratione erit actio. Quoniam enim animæ partem, vnam quidem deteriorem habemus, alteram meliorem, semper deteriorem melioris causa obtinemus, sicut in corpore & anima, corpus animæ causa habere dicimur, cum ita habuerit ne præpediat, sed ita coniungatur & consurgat ad animæ opus perficiendum, quandoquidem deterius melioris est causa, ita ut secum meliorem exerceat. Cum igitur affectus menti non inhibuerit suum opus exercere, an non tum ex recta ratione fuerit? Ita propemodum. Verum fortassis dixerit quispiam, quomodo

affect

affectus habuerint, cum non impediuntur? ac quando nam ita habebunt, ut non prohibeantur? Nescio. quippe dictum neutiquam facile est. Neque enim medicus, sed quando dixerit febri citanti ptisanam proferendam. at quo pacto febricitare sentiam? cum (inquit) impalluisse videris, at pallecentem quomodo sciero: hic occurrat medicus, si non habes ex te (inquiens) ut talia sentias, non habeo amplius quid dicam. Hoc pacto de aliis communis huic erit oratio. Similiter habet & in affectibus dignoscendis. aliquid nanque per sese sensu oportet conicere. Querat porro & hoc fortassis quispiam, nunquid re ipsa ista cognoscens, ero continuo felix? nam sunt qui opinentur. Hoc certe est huiusmodi, ut cæterum scientiarum nulla discendi usum præbet & actionem, sed habitum duntaxat, ita ne quidem hic, hæc sciendo, usum tradit. Felicitas enim est (ut fatemur) actio, non habitus. neque enim sciendo ex quibus constat felicitas, sed ex utendo his, at qui horum usus & actio est. nec est præsentis tractationis hoc tradere: quandoquidem neque vlla alia quæpiam scientia usum tradit, sed habitum.

De amicitia, & amicis.

C A P. X I I.

Verum enimvero inter cuncta huiusmodi nobis de amicitia dicere necesse est, quid sit, & in quibus, & circa quid. quandoquidem ad omnem vitam ipsam tendere perspicimus, & omni tempore bonum esse, quo ad felicitatem complectendam. Primum igitur videbitur melius percurrere, ac excutere quæ ambigua sunt.

Nam

Nam est in primis amicitia in similibus, ut videtur, ac dici solet, siquidem graculus (inquit) graculo assidet, semper que Deus simile agit ad simile, dicitur quoque canis semper in eadem regula dormire. Interrogatus fertur Empedocles, cum canis semper in eadem dormiat regula, dixisse, quoniam simile canis habet regulæ, & perinde ob similitudinem eò rendere. Aliis porro visum est, potius in contrariis gigni amicitiam, amat siquidem imbrem terra (inquit) cum solam exaruit, quippe quòd (inquit) contrarium contrario velit conciliari, at in similibus nihil fieri contingit, siquidem simile (ut aiunt) simili non eget, ac talia in se stant. Iterum, utrum operosum est amicum fieri, an facile? velut assentatores confestim assentantur, nec amici sunt, ut esse videntur. Dubitauerit in his quoque quispiam, num fuerit probus malo amicus, an ne? amicitia siquidem in fide & constantia, at malus, neutiquam talis. An malus malo amicus? Ne id quidem. Primum igitur definiendum qualem consideremus amicitiam, est namque (ut opinantur) amicitia etiam erga Deum; atque inanimata, neutiquam rectè. Amicitiam namque hic esse dicimus, ubi amor reciprocus, at erga Deum amicitia neutiquam reciprocum, & ne quidem amare suscipit, alienum namque fuerit, si quispiam dixerit Iouem amare. At ne quidem ab inanimatis amorem esse contingit reciprocum: amor tamen erga inanimata est, ut vinum, vel huiusmodi aliud. Ideo non erga Deum querimus amicitiam, neque erga inanimata, sed erga animata, atque erga ea in quibus sit amare mutuo. Quòd si quis deinceps consideret, quid sit amabile, videndum est

est igitur non quicquam aliud quam per se bonum. Aliud nempe est amabile, & aliud amandum: quemadmodum consultabile & consultandum, utriusque enim bonum inest. Ita etiam amabile quidem, simpliciter bonum: amandum vero eodem modo bonum. Iterum amandum quidem, etiam amabile: at amabile non idem est, quod amandum. Hinc igitur & hac de causa est ambiguitas, num probus malo sit amicus, an ne. Connecitur namque quodam modo per se bono sibi bonum, & amandum amabili. habetur autem & consequitur bonum iucundum esse, & commodum. proborum igitur amicitia est, cum se mutuo amauerint: amant autem se inuicem, quatenus amabiles: & amabiles, quatenus boni, non igitur probus, inquit, malo erit amicus. Atqui erit: quando quidem per se bonum comitatur commodum & iucundum, si malus est qui suauis, hac de causa amicus, rursus quatenus commodus, eatenus amicus. Verum non erit ex amabili eiusmodi amicitia, siquidem amabile bonum est: atqui malus non amabilis: non ergo propter amabile, sed propter amandum. Sunt namque ab vniuersali amicitia quæ in ipsis probis est, hæc quoque amicitia quæ ex iucundo, & quæ ex commodo. qui ergo propter iucundum amicus, non tenet propter bonum amicitiam: neque qui propter commodum. Atqui sunt hæc amicitia, quæ propter bonum, quæ propter iucundum, quæ propter commodum, nec tamen eadem, & ne, quidè proptas inter se inuicem alienæ, sed ab eodem quodammodo dictæ sunt, velut medicum cultellum dicimus, medicum hominè, & medicam scienciam. hæc non similiter dicuntur: sed cultellus, quòd

quòd ad medicinam utilis fit, medicus dicitur, at homo, quòd sanitatem faciat. scientia vero, quòd sit causa atq; principiū. Itidē & amicitia non itidem quæ proborū, quippe quòd propter bonum, & quæ propter iucundum, & quæ propter commodum. Neq; dicuntur æquiuoce. verum non sunt eadē: sed circa eadē quodāmodo, ac ex eisdem. Quòd si quis dicat, qui propter iucundum amat, ei amicus non est, quandoquidem non propter bonum amicus est, is in amicitiam proborum demigrat. quæ ex his omnibus constat, quippe ex bono & iucundo, & ex commodo. proinde non est vere ex illa amicitia amicus, quæ propter iucundum, vel propter commodum. Vtrum igitur erit probus probo amicus, an non? siquidem non eget (inquit) similis simili. Hæc nimirum oratio, propter commodum indagat amicitiam. nam quatenus alter altero indiget, eatenus sunt amici, quatenus propter commodum conciliantur. cum aliter definiatur quæ propter commodum amicitia, & quæ propter virtutem, & quæ propter voluptatem, æquum utiq; hoc multo magis esse, qui virtute conciliantur. cuncta siquidem ipsis bona existūt, & iucundum, & commodum. Cæterum etiam probus malo. nam quatenus fortassis iucundus est, eatenus etiam amicus. Et malus malo. nam quatenus idē forte ipsis commodum, eatenus amici sunt. fieri nanque inuenimur, cum idem fuerit commodum, eos ob commodum conciliari. proinde nihil prohibet, etiā malis aliquod commodū esse. Constantissima igitur, ac stabilissima, & honestissima, quæ inest probis amicitia, quippe quòd propter virtutē, ac per se bonum. Nam virtus incommutabilis:

& quæ

& quæ per eam conciliatur amicitia, constantissima est. at quæ ex comodo stabilis non est amicitia, quippe quæ cum comodo elabitur. similiter etiam quæ propter voluptatem. Opprimorum igitur amicitia, quæ per virtutem excitata est multorum autem, quæ comodo, & quæ propter voluptatem, in oneribus, & his quæ obueniunt. Contingit autem etiam indignari cum malis amicis, pariterque admirari. Est vero non absurdum, cum enim amicitia principium ceperit voluptatem, propter quod amici sunt, itidem & comodo, simul enim hæc deficiunt, neutriquam etiam perdurauerit amicitia. At sæpe perstat quidem amicitia, verum abusus amico est. ideo indignatur, neque id iniuria. non enim propter virtutem cum hoc tibi fuerat conciliata, ut alienum non videatur nihil esse ex virtute. Quamobrem non recte indignantur, qui amicitiam per voluptatem conciliarunt, quod existiment ipsam per virtutem duraturam, quod fieri non potest. non enim quæ propter voluptatem & comodo, ex virtute est. Voluptate igitur conciliati, non recte virtutem quærunt. neque enim comitatur voluptatem & comodo. aliquod virtus: sed contra, ea ambo virtutem consequuntur. Alienum enim nisi bonos, putare sibi fore iucundos. *quandoquidem mali* (ut inquit Euripides) *ipsi sibi sunt iucundi. malus vero contabescit.* nec enim voluptatem virtus comitatur, sed virtutem voluptas comitatur. Vtrum vero etiam oportet in amicitia proborum esse voluptatem, an non? Alienum enim non videri oportere, nam si ab ipsis inter se inuicem auferas suauitatem, alios ad consuescendum in vita iucua-

dos amicos adeunt. nam ad simul viuendum nihil maius est, quàm iucundos esse. quamobrè alienum est non arbitrari, probos maxime simul inuicem vitam agere. id vero citra iucundum non est. expedit ergo (vt videtur) his maxime iucundis esse. Quoniam autem distributæ sunt in tres amicitia species, in hisque ambigebatur, vtrum in ipsa æquabilitate amicitia esset, an in eo quod esset inæquabile. Est igitur in vtroque: nam proborum, per similitudinem perfecta amicitia est, ac quæ per dissimilitudinem, ea quæ propter commodum. Nam eo modo copioso pauper, ob inopiam eorum quibus affluit diues, amicus est, ac eadem de causa, malus probus. siquidem propter virtutis inopiam, à quo sibi opitulatum iri putat, ei ob hoc amicus est. fit igitur propter commodum inter dissimiles amicitia. Hac de causa dixit Euripides,

Amat imbrem terra, cum solum exarscit.

His, vt pote contrariis, amicitia ob commodum exoritur. nam si libeat maximè contraria facere inter se inuicem vtilia, vt ignem & aquam componendo, ignis si desit humor, absumitur, quem sibi attrahit tanquam alimentum: tantum quidem, vt non succumbat. nam si superarit humor, ignis absumitur, si vero moderatus, conferet. Non dubium igitur, quin in maxime contrariis ob commodum sit amicitia. Deducuntur autem amicitia omnes, tam ipsa æqualitate quàm inæqualitate, in tres distributæ species. Est autem in cunctis contentio inter se inuicem amicitia, cum nequaquam similiter amaerint, vel fecerint, vel suppetuerint, vel cum id genus aliquid, & cum vnus quidem vehementer facit, alter vero deficit, in deficiendo in-

clatio

matio est, atque incafatio. Præterea in quibus idem est amicitia finis, vt si vtrique propter commodum inter se inuicem amici conciliantur, aut propter iucundum, aut propter virtutem, defectus qui ab altero, exploratus ac certus est. Si igitur plura tu mihi bona contuleris, quàm ego tibi, non ambigo quoniam tu de me bene meritus, à me plus amari debeas. Vbi autem non hæc amicitia amici fuerimus, ibi maiores differentia: defectus siquidem ab vtroque incertus. vt si propter voluptatem vnus quidem sit amicus, & propter commodum alter, inde oritur ambiguitas, neque enim qui commodo excedit, voluptatem censet dignam quæ commodo rependatur, nec qui voluptate superat, dignam gratiam in ipso commodo se existimat accipere. idcirco in eiusmodi amicitia magis exoriantur differentia. Qui vero ex inæqualitate amici sunt, nempe excedentes opibus, vel alio huiusmodi aliquo, non sibi censent amandum esse, sed ab inferioribus amari oportere existimant. At amare melius est quàm amari. siquidem amare voluptatis actio quædam est, & bonum: ab eo autem quod ametur nulla actio est. nepe cognoscere, melius quàm cognosci. cognosci enim & amari etiam in carentibus anima existit: ac cognoscere & amare in rebus animatis. Rursus beneficium esse melius quàm secus. qui amat, quatenus amat, beneficus est: amatus vero, quatenus amatur, non. Sed homines honoris cupiditate incensû, amari quàm amare malunt: quòd quatenus amantur, videantur præcellere. amatus siquidem voluptate, vel copia, vel virtute præcellit. At honoris cupidus eminentiam affectat, & qui excellunt, sibi non aman-

356. Magnorum Moralium

dum esse arbitrantur, quod in quibus excedunt, amantibus rependi opinantur. Item ipsis sunt deteriores illi, ob hoc non consentent amare debere, sed amari. Sed qui egenus pecuniarum, aut voluptatum, aut virtutis, is affluentem suscipit & amat, quod ea consequatur, aut se consequitur opinetur. Sunt autem & aliter ex consimili affectu conciliatae amicitiae, & ex eo quod cuiuspiam bona velint, in quibus non est cuncta haec comprehendens facta amicitia: nam saepe numero alij bona volumus, attamen cum alio vitam agere malimus: vtrum hoc amicitiae dicere oportet, an consummatae amicitiae nempe per virtutem affectus? in ea siquidem amicitia haec insunt cuncta. nam cum alio nemine vitam agere libuerit, siquidem iucundum, & commodum, & virtus inest probo, cui bona in primis voluerimus, & cum ipso viuere & bene viuere, & non cum quoquam alio magis. Nunquid sibi & erga se amicitia: an non id nunc omittamus, dicemus postea. sed enim nobis ipsis cuncta volumus, nempe nobiscum viuere vitamque ducere vna volumus. id ferè etiam necessarium, & bene viuere, & viuere ac bonum velle, non cuiquam alij magis. Rursus similitium affectuosi in primis sumus nobis ipsis. nam si labamur, vel in huiusmodi aliquid decidamus, conuicti tristamur. Hac de causa videatur erga se sibi amicitia. Talia quidem certe, vt in similitudine affectionem, & bene viuere, & id genus alia, aut erga nos ipsos dicimur referre amicitiam, aut in eam quae perfecta sit. in ambabus enim sunt haec omnia: nempe vna vitam agere, & esse velle, & bene esse, ac caetera omnia in his sunt. Rursus videatur ferè in quibus iustum est, in eisdem esse

esse amicitia. quamobrem quot iustorum sunt species, totidem & amicorum. Iustum certe est, & hospitij erga ciuem, & seruo erga dominum, & ciui erga ciuem, & filio erga patrem, & vxori erga virum, & quaecunque simpliciter alij conciliationes, & amicitiae sunt in horum singulis. amicitiarum vero hospitalis validissima videatur. neque enim vllus est communis, de quo ambigatur, finis, vt inter ciues. siquidem ambigunt propter excessum inter se inuicem, nec amici permanent. Nunc demum illud dicendum est. vtrum erga se sit amicitia, necne.

De amicitia erga se.

CAP. XII.

Quoniam igitur perspicimus, vt paulo ante dicebamus, quod ex singularibus amare cognoscitur: singularia vero nobis ipsi in primis velimus: nempe bona, & esse, & bene esse, & similitium affectantissimi nobis sumus, & nobiscum viuere praecipue malimus. Quod si ex singularibus cognoscitur amicitia: singularia vero nobis ipsis inesse volumus: non dubium quin ira erga nos sit amicitia, quemadmodum & iniuriam erga nos ipsos esse dicebamus. Nam quemadmodum alter quidem afficiens iniuria, alter vero affectus iniuria, vnus & idem est: & ob hoc, ne quidem esse videbatur iniuria: est nimirum, vt dicebamus, in animae partibus considerationem iactantes. quando quidem est videre, cum plures non consentiunt, tum aduersum se esse iniuriam: ita igitur hic erga se esse videatur amicitia. Nam quoniam amicus est (vt fatemur, cum demum voluerimus impense ami-

cum dicere) vna mea & huius anima est. At quando animæ plures sunt partes, tum vna fuerit anima, cum erga se inuicem consenserint ratio & perturbaciones. ita nanque vna erit, perinde atque si vna facta sit, erit erga se amicitia. Hæc autem erga se erit in bono amicitia, quandoquidem in co solo animæ partes bene inter se inuicem habent, quando inter se non differunt, quoniam malus nunquam sibi amicus est: se nanque semper oppugnat, nempe incontinens cum quid per voluptatem nequiter egerit, mox poenitentia affligitur, ac se excruciat. item & in aliis vitiis malus habet, sese oppugnano, ac sibi aduersando. Est autem amicitia etiam in ipsa æqualitate, vt sociorum, per æqualitatem numero & potestate boni. Neuter siquidem ipsorum debet altero plus sibi ascire; neq; numero bonorum, neque potestate, neque magnitudine, sed ex æquali habere socij aliqui cupiunt. At per æqualitatem, patris erga filium, & subditi & imperantis, & potioris & deterioris, & vxoris & viri est consideratio: ac simpliciter vbiunque inter potiorē & deterioerem in amicitia ordo intercessit. hæc nanque est ex ratione in disparilitate amicitia. Neque enim vnquam æquale vllus ex bono dabit, si meliori deteriorique dederit: sed maius semper ei qui excedat. id quippe est quodammodo ratione æquale, cum minus bonum capit deterior eo, qui melior est.

De affinitate.

CAP. XIII.

AMicitiarum omnium, quæ iam memorata sunt, in primis cognatus est amor, qui in aff

in affinitate, eaque ex parte in filium. Et cur nam pater filium magis amat, quàm filius patrem? vtrum (vt nonnulli inter multos recte aiunt) quòd pater beneficus erga filium sit, quòdque filius de patre benemeritus sit? hæc igitur causa in amicitia per commodum conciliata esse videbitur. quemadmodum & quæ per scientiam spectatur, ita quodammodo hic habebit. Est igitur idem finis atque actio, neque aliud aliquid præter actionem finis. vt tibicini eadem actio atque finis. perflare enim tibias ei & finis & actio est. non autem ædificationi: nam præter actionem alius est finis. Est igitur amicitia actio quædam. nec finis alius est præter actionem in amando, sed illud idem. Pater igitur semper magis quoquomodo satagit, ob hoc quòd eius factio sit filius, id quod in aliis cernimus. omnes siquidem erga quod ipsi effecerunt, sunt quodammodo beneuoli. pater igitur filio, vt pote suæ factioni, bona vult, memoria spèque adductus. ideo magis filium pater diligit, quàm filius patrem.

An benevolentia amicitia sit.

CAP. XV.

EXpedit autem iam distas & ex^{isti} matas amicitias existimare, sintne amicitia; vt benevolentia videaturne amicitia. Simpliciter igitur benevolentia neutiquam amicitia esse videatur: siquidem frequenter multis, aut videndo, aut audiendo aliquid de aliquo bono, beneuoli efficiamur, an tum etiam amici, an neque enim si quispiam Dario apud Persas existenti beneuolus (quemadmodum fortassis

fuerit confestim etiam erga Darium illi fuerit amicitia. At amicitia benevolentia quandoque initium esse videtur. Fiat nempe benevolentia amicitia, si voluntatem asseuerit qui bona potest prestare, ei praestandi in quo sit benevolentia. Moris certe benevolentia est, & erga morem. nemo siquidem aut vino, aut cuiquam alij inanimato suauis bono beneuolus esse perhibetur. sed si quis morum studiosus, erga ipsum benevolentia. Neque citra amicitiam benevolentia est, sed in eodem: iccirco amicitia esse videtur.

De concordia.

C A P. X V I.

Concordia autem est confinis amicitia, si proprie modo dictam accipias concordiam. nam siquis Empedocli astipuletur, arbitreturque sicut ille esse elementa, nunquid concors erit Empedocli, an ne? vel si quid aliud tale? Primum certe non est concordia in eis quae sub intelligentiam, sed quae sub actionem cadunt. & in his qui idem cognouerunt, sed si cum hoc intelligendi idem delectum habeant, circa quae pariter intelligunt. Nam si ambo dominari cognouerunt, hic quidem se, ille vero se, nunquid sunt concordēs, an non? ceterum si ego me velim imperare, & ille me, iam concordēs hoc pacto sumus. Est nimirum concordis esse, in eis quae sub actionem cadant, cum eiusdem voluntate. circa statum igitur dominantis, in eisdem quae sub actionem cadant, proprie dicitur esse concordia.

Quomodo

Quomodo probus sese amabit.

C A P. X V I I.

Verum quoniam est (vt diximus) sua alicuius erga se amicitia, vtrum probus sese amabit, an ne? est certe se amans, qui sua de causa agit omnia, vbi modo aliqua suggeratur utilitas. Malus igitur sui amans erit. sua enim de causa agit omnia. probus vero non. hac enim de causa est probus, quod alterius causa id agat. & proinde sui amans non est. Atqui omnes ad bona prosiliunt, opinanturque sua in primis esse oportere. idque praecipue manifestum est ex opulencia ac dominatu. Probus igitur alij haec statuet, nec vt officiosum in primis sibi, sed si alium viderit qui his commode magis vti possit, facile concesserit. Alij, hoc inscitia quadam non facient. neque enim opinantur talibus bonis abuturos, vel etiam ob honoris cupiditatem imperant. Probus vero horum neutrum efficiet. & perinde ne quidem propter eiusmodi bona sui amans erit, verum si honestas postularit. id enim solum nemini alij concesserit, at commoda & iucunda cesserit. Itaque in delectu honestatis sui amans erit. at vbi commodum ac iam dicta voluptas affectabitur, improbus erit, non bonus. Vtrum probus sese maxime amabit, an non? Est certe, vbi sese maxime amabit, est vbi non. Nam cum dicimus probum bona cedere quae ad utilitatem tendant, amicum magis quam se amicum amauerit ita. verum amico concedens sibi honestatem accommodat, eoque modo ista concedit. Est igitur vbi amicum se magis diligit, estque vbi sese maxime. in ipso nanque commodo, ami-

cum. at vbi honestum & bonum, ipse sese maxime diligit. Est igitur boni etiam amans, nec sui amans. solum enim siquidē sese amat, quod bonus. Malus autem sui amans est. neque enim habet quapropter se amet, sicut honestum aliquod, sed citra hæc ipse, quatenus ipse est, sese amabit. & perinde hæc de causa proprie sui amans diceretur.

De eo quod sibi satis.

C A P. X V I I I.

Dicendum de eo quod sibi satis, & non altero indigente. vtrum qui sibi satis egebit amicitia, an ne? nempe ipse sibi satis erit, etiam ob hoc, siquidem etiam poetæ talia iactant. Cum dæmon bene dederit, quid, amicis opus est? vade etiam gignitur inopia? Vtrum qui cuncta habeat bona, quique sibi satis sit, amicis egebit, an tum etiam maxime? cui enim bene faciet, aut quo cum vitam ducet? neque enim solus deget. Quod si his opus erit, neque contingunt hæc citra amicitiam, qui sibi satis est, egebit amicitia. Quæ igitur in sermonibus consueta capi similitudo ex Deo, neque illic tæde, neque hic fuerit vtilis. Neque enim si Deus sibi satis, nec vilo indigens, ob hoc etiam nos nullo indigebimus. Est nimirum iactatus de Deo huiusmodi sermo. nam quoniam bona cuncta obtinet Deus, ac sibi satis est, quid faciet? neque enim dormiet. Inspiciet aliquid, inquit: id nanque pulcherrimum, & maxime peculiare. Quid igitur inspiciet? nam si quicquam aliud inspiciet, id erit melius. hoc vero absurdum est, vt se quicquam melius habeat Deus. Ipse igitur sese

sese inspiciet. at hoc delirum. nam homini qui sese suspiciat, vt pote attonito, iacramus. quid igitur Deus inspiciat omittere, neque de eo quod sibi Deus satis sit, confideremus, sed de homine. Vtrum qui sibi satis sit, is egeat amicitia, necne? quod si quis amicum spectans viderit quid sit, & qualis amicus, talis qualis alter ego esse, tum vehementer amicum facies, quemadmodum dictum est, hic alter Hercules, alter amicus ego. Quoniam igitur difficillimum est (quemadmodum quidam dixere sapientes) sese cognoscere, & suauissimum: nam se nosse, iucundum: ex nobis ipsis certe nos non possumus inspicere. Quod autem nobis nobis possumus, hinc certum quod aliis iacramus, nec nobis cogniti quod eadem faciamus, id vero sit, aut quia bene volumus nobis, aut propter affectum. at nobis hæc ad recte iudicandum obstant plerisque. Quemadmodum igitur si velimus ipsi nostram spectare faciem, in speculo obtuemur, itidem esse cum nos cognoscere voluerimus, amicum spectantes nosse potuerimus. est si quidem (vt diximus) amicus alter ego. Quod si iucundum est se nosse, idque scire non est sine altero amico, opus erit amicitia, qui sibi satis sit vt se cognoscat. rursus etiam si honestum (vt est) benefacere, eum qui à fortuna bona obtineat, cui benefaciet? quo cum vitam aget? non enim solus deget. nam vitam ducere cum alio, & iucundum & necessarium est. Quod si hæc honesta & iucunda, necnon necessaria, & hæc sine amicitia esse non possunt, opus erit amicitia qui sibi satis sit.

De mul

De multorum amicitia.

CAP. XIX.

Vtrum multos habere amicos expedit, an paucos? Neque profecto multos (vt paucis absoluam) neque paucos oportet: nam si multi erunt, amorem in singulos distribuere erit operosum, in cunctis siquidem aliis imbecilla natura nostra, in plurima peruenire non potest. neque enim visu diutissime possumus: sed si plus mediocritate infliteris, ob imbecillam naturam deficit, nec auditu, neque aliis eiusmodi omnibus. Qui igitur amare non possit, deficit: iusque fuerit vt inlclametur coarguatque, quod amicus sit, nec amet, ceterum hac ratione esse non postulat amicitia. Rursus si multi, nunquam morere desierint, inter multos nanque par est, vt aliquid semper accidat infortunium, vnde tritari necesse sit, neque porro paucos, vnum vel duos esse expedit: sed inter parum & multum, vt tempus, atque ad amandum satis sit impulsus.

Quomodo amico utendum sit.

CAP. XX,

Deinceps considerandum fuerit quomodo utendum sit amico. Est profecto non in omni amicitia coniectatio, sed in qua se inuicem amici obiurgant. Atqui non in aliis eodem modo se obiurgant, sicut in ea quæ patris erga filium, eadem non est inlclamatio, vt par fuerit nonnullis, quemadmodum ego tibi, & tu mihi, quod si non, hic tam vehemens fuerit inlclamatio. At in amicis inæqualibus non est par, est vero patris erga filium amicitia in minime æquali, itidem vxoris erga virum, aut vernæ erga

dominum, prorsusque deterioris & melioris. In eiusmodi non erunt inlclamationes, sed vbi pares amici, & in ipsa amicitia talis erit obiurgatio. Proinde considerandum, quo pacto utendum amico fuerit, in ea demum amicitia, quæ inter pares fuerit conciliata.

Magnorum Moralium Aristotelis finis.

LECTORI.

Moralium etiam Eudemiorum libros (vt & alij fecere) huic Magnorum Moralium volumini subiungimus: qui, quanquam eadem, qua & Nicomachij pertractent, ea tamen saepe vniuerso diuerso explicant modo. Aristotelis autem operibus inseri solent: cum (cuiuscuque illi fuerint) eos ex ipsius depromptos officina Postiores approbavimus. Seculissimus tamen Quartum, Quintum, & Sextum libros (quanquam in Graecis reperiantur exemplaribus) cum iisdem ad verbum sint cum Quinto, Sexto, Septimoque Nicomachiorum: ne idem penitus, bis frustra repeteretur.

ARIST

ARISTOTELIS

STAGIRITAE, PE-

RIPATETICORVM

Principis, Moraliū

Eudemio-

rum

LIBER PRIMVS.

SVMMA LIBRI.

*Circa beatam vitam, ac felicitatem consideratio-
nes quā plurimae: Et non dari ipsius boni Ideam.*

*De beata vita agendum esse: de eoque, in quo con-
sistat, varia opiniones.*

CAP. I.

Vi numinis sententiam in Delo edisserit, vestibulo tem-
pli inscripsit: Non in eodem
omnia conuenire, Bonū hō-
nestum & iucundum. Nam
iustitiæ quidem cultum, rem
esse pulcherrimam, sanitatē
præstantissimam, rei vero
amatae consecutionem suauissimam. Quod nos
nequaquam concesserimus. felicitas enim cum
optima sit & pulcherrima, eadem etiam iucun-
dissima existit. Cæterum inter considerationes
varias, quæ in vnaqueque re naturæque excu-
tenda negotium faciunt, & contemplatione
egent, aliæ ad cognoscendum tantum pertinent,
alii

aliæ vero ad acquisitionem, & nēgotia spectant.
Quamobrem quæ in sola contemplatione po-
sita sunt, opportuno tempore (id quod methodi
proprium minus est) à nobis pertractabuntur.

Ante omnia vero considerandum, in quo-
nam vita beata consistat, & quo pacto ad eam
perueniatur. Vtrum, quemadmodum homines
parui, magni, & colore differētes, sic quibus no-
men beatorum contigit, natura fiant. An per
disciplinam, velut certam eo destinata scienti-
am. An per exercitationem, haud enim pauca,
neque natura, nec arte aliqua, sed consuetudine
sola parantur: vt mala malis, bona bonis. Aut
nullo quidem horum modorum, sed aut Dei ali-
cuius afflatu, quod fanatico furore correptis,
aut numine instinctis accidit. Aut etiam fortu-
na. plurimi enim felicitatem idem quod secun-
dam fortunam esse arbitrātur. Patet igitur bea-
titudinem euenire, vel per hæc omnia, vel qua-
dam, vel vnum aliquid. nam ad hæc principia
referūtur omnes rerum generationes: ac ab in-
telligentia profectæ actiones ad eas, quæ à scien-
tia fluunt, transferri queant. Porro bene beatęq;
viuere in tribus maxime rebus consistit, iis nē-
pe quæ potissimum expetuntur. Nam prudenti-
am alij, alij virtutem, alij vero voluptatem vt
summum aliquid eligunt, contenduntque inter
se de harum magnitudine & potestate, quam
ad felicitatis consecutionem vim aderat vbe-
riorem. Vnde fit, vt quidam prudentiam virtuti,
alij prudentiæ virtutem, nonnulli vtrique volu-
ptatem anteponan, quocirca ad bene beatęque
viuendum, quidam vnum ex his, alij duo, non-
nulli omnia requirunt. Et qui de his præcipiūt,
aiunt omnibus scopum quendam recte viuendi
propo

propositum esse, qui modo ex electione vivere iam queant: ut sunt honor, gloria, opes, eruditio: quem spectans quisque, omnes actiones peragat. Quæ propter vitæ propositum sine carens, insignis stultitiæ argumentum est: In primis vero apud seipsum quisque, nec temerarie, nec segniter constituere debet, quanam parte beata vitæ consistat, & quid sit, quo sine nemini ea contingat. Neque enim sanum esse, & id; & quo sine nequeat consistere sanitas, pro eodem reputari non debent. ita nec recte vivere idem cum eo est, citra quod id nemo consequatur, quod idem etiam in aliis innumeris observatur. Sunt autem cause eiusmodi, non equidem vitæ, sanitatisve propriæ, sed communes (ut sic loquar) omnium habituum & operationum, nam absque respiratione neque vigilia nec motus, nec bonum aut malum in uniuersum vllum subsistit. Aliæ vero propriæ sunt magis vniuersuiusque naturæ, quas ignorare non conueniat. neque enim ex æquo cum iam dictis ad bonam habitudinem acquirendam faciunt carniū esus, atque cibo ingestio deambulatio. Atque hæc sunt quæ difficultatem controuersiamque pariunt, dum quid sit recte vivere, & vnde contingat homini inquiritur: nam id, quo sine nemo queat beatus esse, nonnulli felicitatis partem existimant. Verum omnes omnium de his opiniones persequi superuacuum sit, quando & ægrotis, ac deliris, & pueris quædam videantur, quæ nemo sanæ mentis in quæstionem posuerit. Ratione enim opus non est: sed his quidem ætate prouectiore, qua corrigatur iudicium: illis vero punitione politica medicatæ, quæ dolori inferendo plagis, vim habet haud minorem, Similiter & vulgi, de rebus

bus omnibus ferè pronunciantis obmittenda sententia est, absurdum quippe ratione cum iis contendere, qui non rationem, sed multam mereantur.

Dubitationes de vita excellentissima: & eam secundum diuersos in diuersis poni generibus.

CAP. II.

Porro cum in omni negotio quæstiones oriatur, patet etiam de vita excellentissima dubitationes, opinionisque occurrere, quas sit expendere operæ pretium. controuersentium enim argumentis rationes contrariæ demonstrantur. Ignorare insuper haudquaquam conuenit subtractionis principium ea, quibus omnis consideratio destinatur. Scilicet, è quibus bene recteque vivere contingat (beate enim parcius dicere conuenit, ob spem quæ in singulis à bonis honestisque viris percipi solet.) Nam si vel in fortuitis, vel iis quæ natura eueniunt, sita est vita, honestas, commoditas (que spes eius præcidatur, multis quippe, qui frustra eò cura sedulitateque enitantur, siue id quod in ipsis est, siue studium actionemque spectes. Verum si in operatione penes ipsum posita, & in eo qualis quisque sit bene vivere constituatur, & communius & diuinius bonum fuerit: illud quidem, quia pluribus participare liceat: hoc, quòd operationes huiusmodi vel illiusmodi formare habeat necessum. Equidem quæ de his ambiguntur & disputantur, perspicua pleraque fuerint, si constituerit, quid vere tandem felicitarem oporteat appellare. An pro animo, hoc vel illo pacto disposito, ut quidam sapientes veteresque existimarunt, definire eam conueniat: an vero

Pro totius hominis statu, aut operationum potius qualitate & modo. Distinctis autem inter se: vitæ conditionibus & studiis, felicitatem nonnulli haudquaquam in eis collocant, sed necessariorum gratia tantum expeti contendunt: cuiusmodi sunt artes odiosæ, vt appellantur, & quæstuarie. (Odiosas autem voco, gloriæ tantum destinatas, mechanicas autem voco, sellularias & mercenarias: quæstuarias autem, foro cauponisq;que artibus comparatas.) Ergo cum ad vitam bene beatæque transigendam tria (vt supra diximus,) velut potissima bonorum genera ordinata sint, virtus, prudentia, & voluptas, totidem etiam vitæ genera enasci constat, quas omnes mentis saltem compotes adipisci & sectari cupiant: nemp̄e ciuile, philosophicum, & voluptuarium. Philosophus enim prudentiam contemplationemque veritatis: ciuilibus, actiones honestas, eas inquam, quæ à virtute proficiscuntur: voluptuarius vero corporis voluptates expetit, quapropter, vt supra dictum est, alium quam priores, felicem beatumque arbitrat. Vnde Anaxagoras Clazomenius à quodam interrogatus, quemnam beatissimum iudicaret, nullum, inquit, ex iis quos existimas: sed qui à felicitate alienissimus tibi videatur. Animaduertent enim nisi magnum, pulchrum, aut diuitem, neminem felicitis appellatione dignum illi censericum contra sibi felices beatique haberentur, qui iustis honestisque actionibus tranquille incumbere, diuinæque aliqua contemplatione participarent. Ceterum reuera sinceræque iudicatio de rebus difficultate vbique: plena est: rum in primis de iis, quæ obuia omniumq; cognitioni exposita vulgus ar-

bitra

bitratur, vt quid in vita expetendum sit, quòue comparato plenam cupiditatem consequantur. Multa quippe mortalium vitam circumstant, & molestam faciunt & acerbam vt sunt morbi, dolorum intentio, tempestates, vt si hæc consideranti optio à principio detur, non nasci; potius quam hæc experiri velint. Qua conditione vitæ puerilis est, ad quam nemo prudens, etiam si queat, redierit. Ac multa quidem, vel voluptatis dolorumque expertia, vel inhonestis saltem voluptatibus iuncta, eiusmodi sunt vt non esse omnino quam viuere, melius iudicetur. Ac in vniuersum, si congeras cuncta, quæ vel agunt vel patiuntur homines nõ volentes (quia nec ipsius gratia) adiectis infinitis temporum spatii, nihilo tamen magis viuere quam non viuere eligatur. Eodem pacto neque ob cibi venerisque voluptates, si reliquis destituta fuerit, quas vel cognitio vel visus, aut sensus quispiam alius suppeditarit, nemo nisi seruire mancipium magnopere sibi vitam exoptandam iudicaris, patet enim à bruto ita affectum hominem nihil distare, adeo vt bos Aegyptius, quem vt Apin colunt, hos monarchas multis modis antecellat. Eadem ratio est de somni voluptate. Quid enim refert, siue à prima natiuitatis die ad vltimam vsque, mille annis aut circiter somno profundo stertas, an vitam plantæ viuas. illæ enim eadem propemodum, qua infantes, vita participant, nam & hi vt primum in vtero concepti sunt, excrescunt quidem, sed velut iugi somno sopiti. Vnde constat, nequaquam nostræ cognitioni expositum, quid rectum illud bonumque in vita fiet. Quocirca Anaxagoras, ambigentem quendam sciscitantemque quare viuere

potius quàm non viuere expetendum esset, iustitiam cœlum mundique totius constitutionem & ordinem contueri: sentiens vitæ cupiditatem, non nisi scientiæ alicuius gratia laudabilem esse. Cæterum qui Sardanapalum, aut Smindyriden Sybaritam, aut alium quemcunque vitæ voluptuariæ indulgentem, beatum prædicant, hi in lætando felicitatem posuisse videntur. Rursum alij reperiuntur qui nec prudentiam nec corporis voluptates, actionibus à virtute prætulerint: quippe quas non gloriæ alicuius gratia sectantur: tum etiam cum felicitatem minime consequuntur. Sed & multis ciuilibus appellatio non contingit, nam nec reuera ciuiles sunt, qui honestas per se actiones expetunt: cum plerique alij habendi studio & gratia diuitiarum vitam eiusmodi capeffant. Inde manifestum est felicitatem ad tria vitæ genera transferrî: ciuile, philosophicum, & voluptuarium, neque clam est, quæ harum circa corporis voluptates consumetur: quæ item, qualisque sit, tum quo pacto fiat: vt non sit necessum quæ sint, sed num ad felicitatem, & quo pacto conferant perquirere: item an voluptates honestas vitæ applicare oporteat, an alio pacto quopiam inter sese communicent. Sunt enim & voluptates aliæ, quibus in rationibus colligendis beatum non absque dolore tantum, sed iucunde etiam viuere arbitrantur. Verum de his postea dicitur. Virtutis vero prudentiæque naturam excutiemus quæ sit, & vtrum beatæ vitæ partes existant, vel ipsæ, vel operationes ab ipsis profectæ. iunguntur enim felicitati, si nõ ab omnibus, certe ab inferioribus, & pretio aliquo dignis.

*Socras**Socratis opinio de virtute: ac ipsius redargutio.*

C A P. I I I.

SOcrates igitur, senex ille finem summum ponit homini virtutis cognitionem, & quid sit iustitia: quid fortitudo, & quæ pars reliqua eius inquirit. Et recte id, quando scientias virtutes omnes arbitrabatur, vt iuxta huc nosse iustitiam & iustum esse coincidunt, quemadmodum & geometriam architectonicamque didicisse, & geometram architectumque esse. Quocirca, nõ quo pacto, & ex quibus fiat, sed quid sit virtus vestigat, id quod in scientiis contemplatiuis vñ veniat. neque enim aliud est Astrologiæ, Geometriæ, physiologiæque officium, quam vt naturam subiectarum rerum norint & intelligant. sed enim ad eas ipsas nihil obstat, ad res necessarias multas vtilis nobis frugiferasque fieri. Verum aliud est actiuus scientiis, aliud cognitioni contemplationique finis propositus: vt sanitas medicinæ, recte iuris legumque constitutio politica. Ergo, cum res quidem honestas cognoscere pulchrum sit, in virtutis tamen consideratione, non tam quid sit, quam è quibus petatur, cognoscendum est. Neque enim scire quid sit fortitudo magnopere, sed fortes esse potius volumus: non scire iustitiam, sed iusti esse: quemadmodum sani esse benèque habere, quam sanitatem bonumque habitum cognoscere. Probationem vero horum omnium colligere per rationes oportet, adhibitis testimoniis exemplisque apparentibus. Potentissimum vero est, in omni probatione confessum omnibus testimonio proposita firmare posse, si id nequeas, omnino vel aliquam verisimilitudinem adferre. residet enim penes omnes aliqua

veritatis confessio, quæ nostris confirmandis queant adduci. Nam & ea quæ vere quidem, sed minus aperte dicuntur, perspicua fiunt, si cõsufa notioribus cõmutaris, rationes porrò in vnaquaq; methodo, vel philosophice, vel secus adhibentur: quæ etiam in politicis haud superuacue ita accommodantur, vt non solum quid, sed quare quid (quod philosophi est propriũ in vnaquaq;) intelligatur. *Qua* in re animaduersio accurata requiritur. Sunt enim quidã, qui vt philosophi esse appareat, nihil, si nihil appareat dicere, ignorant perigrinas incidunt, tractationesq; inanes aduocãt, idq; vel per ignorantiam, vel etiã per insolentiã: qua fit, vt nonnunquam periti rebûsq; agendis idonei, ab eiusmodi vincantur, qui hæc nec intelligant, nec in agẽdo industria vlla valeant. Cuius rei causa est inscitia: quæ in vnaquaq; re nihil est aliud quàm inopia iudicij, qua propriæ omnes à peregrinis distinguãtur. Recte vero habet, si causæ ratione, remq; demonstratã studiose discussisset. Tum (vt modo dictum est) nõ solum certis rationibus, sed apparẽtib; sæpe potius insistere oportet, animũq; aduertere. nã eas, nisi queas soluere, violẽter ad fidem habẽdam pertraheris. quocirca sæpe quidem id quod demonstratur ratione, verum existit quidem, sed non ea ex causa, quæ forte adfertur. nam & ex falsis vera colliguntur: quemadmodum in Analyticis ostenditur.

Bonorum diuisio, ac in quo membro felicitas sit constituenda.

CAP. IIII.

HAcc præfati, à primis obscurioribûsq; exorsis, ad manifestiora progrediemur, quid sit se

fit felicitas vestigaturi. Quæ omnium quidem consensu inter humana bona, maximum est & præstantissimum. (Humana adicio, quia excellentiori fortasse cuidam cõgruat, vt Deo alicui.) nam reliqua animantia hominẽ inferiora, huius appellationis prorsus sunt expertia. Neque enim felix dicitur, equus, auis, piscis, aut aliud quodcunq; animantis genus: nisi forte natura bonitate præstanti diuinã que re aliqua fruatur, vnde nomen hoc trahat. sed alia quædam bonorum participatione aliud alio commodus, incommodiũve viuunt. quod ad eum modum habere deinceps excutietur. Nunc vero dicamus, quòd bona, alia sunt agibilia, quædam non. id ita intelligas, quòd vt entia, quædam motu carent, ita etiam bona nonnulla. atq; hæc fortasse natura sunt præstantissima. Alia vero agibilia quidem, sed agibilia præstantioribus homine. Quia vero agibile bitariam dicitur (nam & quorum gratia agimus, & quæ propter illa actione participant, vt sanitas & diuitiæ, quæq; horum gratia sunt, salubria quæstuariãque inter agibilia connumeramus) patet & felicitatem inter agibilia homini præstantissimam dicendum esse.

Non dari ipsius boni Ideam.

CAP. V.

ITaq; considerãdum quod sit optimum illud, quòtque modis dicatur. Id tribus potissimum opinionibus constat. Omnium enim bonorum excellentissimum inquit ipsum bonum. Ipsum autem bonum esse, quod & primum sit, & aliis. sũe bonitatis causa: quorum verumque Id eẽ boni competit. Verumque dico, & primum

esse, & causam bonorum, quibus adiuerit. Iuxta hanc enim bona maxime dici, vt quę participacione, similitudinęq; huius primi boni, reuera bona & ipsa existant. sublata enim Idea, participantia quoq; auferri: quippe quę ex eius participacione nomen boni sortiuntur. Primum autem eum habere modum ad posterius, vt bonū ipsum boni Idea sit, quę vt reliquę à participantibus separatur. Verum huius opinionis consideratio alterius exercitacionis est, & logicę magis. resellentes enim, communęsq; rationes nulla alia scientia subsistunt. Porro si breuiter hæc dicere conuenit, pronunciamus primum Ideas non boni solum, sed cuiuscunq; alterius inutiliter cōtentiosęque affirmari. Plurimi autem modi sunt, tum peruagatarum populariumq; tum philosophicarum rationum, quibus hæc inquisitio fieri solet. Deinde si maxime Ideas, atq; Boni Ideas concesserint, nihil tamen id vel ad vitam honestam, vel actiones contulerit. quoties enim ens, toties & bonum dicitur. Quemadmodum enim ens (vt alibi quoq; ostensum) significat quid sit res, aut qualis, nonnunquam quantitas, aut quando, & præterea in eo ponatur inter alium quod moueatur, aliquando vero quod moueat: sic & bonum in singulis his ordinibus conspicitur. Substantia enim metem & Deum, qualitas iustum, quantitas mediocre, quando tempus & opportunitatem, motus docentem doctumq; complectitur. ergo vt ens non vnum est in prædictis consideratū, & ita nec bonum. & proinde neq; vna scientia & entis, & boni. Sed & nec cōformia inter sese ad eandem considerationem pertinent, vt tempus & mediocritas: sed alia aliud tenent: tempus, alia aliam mediocritatem spectant. Vt

oport

opportunitas: mediocritasq; in alimento, quas medicina & gymnastice: circa actiones vero bellicas ars militaris. & sic alia de aliis tradit doctęq; multo itaq; minus ipsum bonum vna aliqua scientia comprehendi queat. Præterea in quibus prius & posterius fuerit, eis communem quandam Ideam & separabilem nequeas constituere. sic enim sic aliquid primo prius, prius enim & commune & separabile est, eò quòd ablato communi, necesse sit & primum tolli. vt si duplum multipliciū primum est, non licet multiplex communiter prædicatum separari, quippe quòd duplo prius est: siquidem Ideam communem esse contendas. perinde enim fiat, ac si commune illud separabile reddas. nam si iustitia bona est, & fortitudo erit. Præterea considerandum quidnam vocent ipsum bonum. Ipsum quidem adiectum eo videtur, vt communem rationem intelligas, rationem, quę quid aliud est quàm æternum & inseparabile? Verum album diebus multis nihil magis album est quàm quod vno. quapropter commune bonum idem cum Idea centri nõ debet: omnibus enim inest. Rursum vero ostendendum, quoniam pacto in præsentiarum bonum demonstrat. Nunc equidem confessã bona demonstrat, ex iis penes quę bona residere in confesso est. Ex numeris quod iustitia & sanitas bonum. ordines enim & numeri sunt, vt numeris vnitatibusque inesse bonum affirmetur, cum vnum ipsum bonum sit. Verum ex cõfessis, vt sanitate, robore modestia, adstruere oportet & in immobilibus magis honestum esse: omnia enim hæc ordo quidam & quies. quòd si sic habet, alia utique magis bona sunt: quippe quę hæc intra sese complectantur. Verū

haud germana demonstratione probatur, vñ esse ipsum bonum, quod numeri concupiscant. Non enim appetere manifeste dicuntur, sed simpliciter admodum concupiscentiam etiam dicunt, quam quo pacto quis tribuat vita expertibus. Itaque operæ precium est circa hæc nihil occupari, neq; committere, vt citra rationem transmittantur, quæ ratione adhibita non difficulter persuadeatur. & affirmare omnia entia bonum aliquid appetere, verum id quidem: vnumquodq; enim proprium bonum expetit: oculus visum, corpus sanitatem, sic etiam reliqua. Verum non esse ipsum bonum eiusmodi, dubitationes habet, & politice inutile esse. proprium enim bonum videtur, quemadmodum & in aliis, vt gymnasticæ bona habitudo. aut enim nulli boni species, aut omnibus ex æquo utilis est. Porro non agibile, similiter neq; commune bonum, neq; commune, neq; ipsum bonum est. Si namq; mediocri bono inquit, nihil operabitur. neq; enim quomodocunq; medicina in quo libet operabitur, sed vt sanitas acquiratur. similiter & reliquæ artes singulæ. Verum quot modis dicatur bonum, & quod in eo sit pulchrum, & quod agibile & non agibile: eiusmodi autem bonum est id, cuius gratia: non est autem in immobilibus: liquebit, quod neque commune, neq; ipsum bonum quod quaeritur, Idea boni existat: illud enim immobile est, nõ agibile: hoc vero mobile, sed nihilo tamen magis agibile. Id autem cuius gratia, finis est præstantissimus, primumq; omnium & causa inferiorum. quo circa rerum homini agibilium ipsum bonum finis subiectus, scilicet omnium rectori, politici, æconomicq; prudentiæq;. Qui habitus ab aliis qui

quidem differunt, eò quod eiusmodi sunt: verum à se inuicem quomodo distinguantur, post explicabitur. Cæterum finem causam inferioribus esse ostendit ratio, qua finem definientes, reliqua eò bona demonstramus, quod finis causa existant. velut sanum vt sit corpus, quia causa est aliqua, ea utiq; ad ipsum confert. porro sanum esse tanquam causa mouens sanitatis est, quæq; vt alij bono sanitas sit facit. Præterea neque hoc monstratur, sanitatem bonam esse scilicet, nisi sophista sit, non medicus. is qui ea de re disputat. hi enim in aliena harena sese iactando cauillantur: neq; vllius artis principium monstratur. Id vero quod homini vt finis bonum est, cum omnium quæ quidem possunt ab homine fieri, sit præstantissimum, videndum præstantissimum quociens dicatur: siquidẽ hoc præstantissimum est: initium disputationis aliud sumentibus.

*

ARIST.

ARISTOTELIS

MORALIVM EV-

DE MIORVM

LIBER SECUNDVS.

SVMMA LIBRI.

*De virtute in vniuersum. Quo pacto inter vitia
virtutes conflictantur, ac inter se opponantur.
De voluntario, violento, ac electione. De fine, ac
in qua ad ipsum ducunt: ac quis sit ipsius vir-
tutis finis.*

*Bonorum divisio. Virtutem in opere existere:
quinq; sit ipsius vsus & opus.*

CAP. I.

Ost hæc autem de sequenti-
bus, aliud principium consti-
tuentibus, dicendum. Omnia
enim bona aut extra nos sunt,
aut in animo posita sunt: præ-
stantiora autem animi bona,
quemadmodum & peruul-
gata oratione distinguimus. Prudentia enim
virtus & voluptas in animo sunt, quorum aut
nonnulla, aut omnia fines omnibus esse videntur.
Animi autem bona, alia habitus & potentia
sunt, alia operationes & motus. Quibus ita
positis, & de virtute: iteamus præstantissimam
dispositionem esse aut habitum, aut potentiam
singulorum, quorum vsus aliquis opusve exti-

terit

terit. id autem inductione manifestum fiat.
Quemadmodum enim vestis & opus aliquod &
vsus assignamus, præstantissimumque eius ha-
bitum virtutem dicimus: sic & de animo sen-
tiendum. Est enim aliquod eius opus præstan-
tiorisque habitus præstantius opus, & vt sese ha-
bitus ad inuicem, ita actiones ab ipsis profectæ
habent, ac opus vniuscuiusque finis. Vnde ma-
nifestum est opus habitu præstare. finis enim quæ
finis, utiq; excellentissimus est, quando & supra
concessum. finem & vltimum & eprimum esse,
vt pote cuius gratia cuncta fiant. Paret igitur o-
pus habitum dispositionemq; excellere. Verum
opus bifariam dicitur. In aliis enim ab vsu diuer-
sum est. vt edificatoriæ domus, non ædificatio:
medicinæ sanitas, non sanatio, neq; medicatio.
in aliis vero vsus opusque non distant: vt visus
visio, mathematicæq; scientiæ speculatio. quo-
circa necessum, vt quorû opus in vsu consistat,
vsus habitu præstare. His ita determinatis dici-
mus opus negotij etiam virtutis opus esse: verum
non eodem pacto, vt futuriæ, futuriusq; calceus.
Et siquidem futuriæ, bonique futuri virtus est
aliqua, opus erit ipsius bonus accommodatusq;
calceus. eodem modo & in reliquis. nam & anime
opus est vitam rebus inferre: eius vero vsus vi-
gilia: quandoquidem somnus desidia quædam
est & quies. Quapropter cum opus vnum atque
idem sit necessario, anime virtutisque opus fue-
rit vita composita & honesta. id vero bonum an-
gustius, quod felicitatem supra vocabimus. erat
enim ea præstantissima nobis. Porro fines in a-
nimo constituti bona excellen- tissima sunt. ipse
vero habitus, & actus, quia est melior disposi-
tione operatio, erit & optimi habitus optima
etiam

etiam operatio: virtus autē optimus habitus est: quocirca operatio virtute siue anima proiecta, præstantissimum bonum est. cumq; felicitatem præstantissimum illud esse cõsuet. erit ea animę excellentis operatio. Hęc igitur perfectū quipiam est. vita vero & perfectā & imperiecta, similiter & virtus: quippe quod alia integra sit totaque, alia vero particula tantum. Vnde & imperfectorum quoque imperfecta operatio est. quo ostenditur, felicitatem esse vitę perfectę, & secundum perfectam virtutem operationem. Atq; hoc in definitione genus recte cõstitutum esse testatur communis omnium consensus, qui bene agere, benęq; viuere idem, quod felice beatumq; esse censent: quorum vnumquodq; vsus est & operatio, vitęque & actio. actiua enim vita * vsibus etiam comparata est. nam faber frena conficit, equiti etiam vsui futura. Tum etiam quod nec die tatum vna, nec puerili, neq; omni ætate felicitatem constare posse dicimus. Quo circa friuola est Solonis sententia, negantis viuum vllum beatum esse, nisi vbi finem attigerit. Nihil quippe imperfectum felix esse potest, cum integrum non sit. Deinde laudes virtutis actionibus earumq;, encomiis impendantur, & coronantur, non qui vincere quidem possint nec vincant tamen sed victores. sed & iudicium, quo qualis quisq; sit cõstituitur ex operibus, spectat. Præterea ob id non laudari felicitas solet, quia reliqua vel partes eius existunt, vel per ea sunt, aut ad ipsam reteruntur. quam obrem aliud est * prædicatio, aliud laus, aliud item encomium. Encomium enim oratio est, facta cuiusque singularia exponens. Laus veto vniuersalia celebrans, prædicatio autem finem intendit.

Vnde

Vnde manifestum redditur interdū, quo de controuertitur, quare media vitę parte, boni honestiq; prauos nihil antecellant: nihil enim discriminis inter dormientes est. Somnus enim est vitę otium, non operatio. Quapropter nutritiue partis virtus, quemadmodū nec corporis pars totius virtutis nequaquā censeri debet: eo quod in somno vim suam vberius exerat, agatq; nutritrix facultas: cum contra sensitiua, cõcupiscētiue dormiētibus sint imperfectiores, quatenus motu non participant: phantasię vero, nisi morbo, aut alio quo opiam malo præpedita fuerint, sapientum efficaciores.

Animę duas esse partes, ratione participantēs: virtutis item duas esse species.

CAP II.

Verum quia virtus animę est, non accidentarie, de anima considerandum deinceps studiosius erit. Sunt enim humane animę duę partes, quarum vtraque ratione participat, sed non eodem modo. altera enim vt imperio, altera vero vt obsequentię auscultationique nata: si quid præterea fuerit rationis expertis, prætermittatur. Neque vero referri in partē sine diuidi anima queat, an nequeat. sunt enim illi facultates diuersę, tum illę etiam, quas memorauimus supra. Quemadmodū in curua superficie concauum conuexumq; separari non possunt, item in eadem rectum & album, quantumquā rectum est, quod album non est, nisi per accedens substantia sit eiusdem licet. Ita si quę pars animę præterea adscribitur, obmittitur, vt naturale humane nanque animę hæ partes proprię sunt, quocirca nec nutritrix, nec cõcupiscēbilis

Felicitas quid.

* ἡ ἀρετή.

* ἡ εὐδαιμονία.

bilis facultas existimari hominis propria debet. Ex naturæ enim humanæ condatione necessum est rationem, ac rerum agendarum principium, tum operari si potentiam inesse. Porro quia ratio non imperat rationi: sed affectionibus & cupiditati, oportet & has quoque partes assignari. & quemadmodum bona habitudo ex singulis corporis virtutibus constat: ita & animæ virtus quatenus finis, è singulis constat. Virtutis vero duæ species sunt, moralis alia, alia intellectiva. neque enim iustos tantum, sed etiam intelligentes, sapientesque laudamus, quia virtutem, eiusve opus laudibus celebrari supra ostendimus: hæc vero cum non operentur, ipsæ quidem operationes tamen virtutum existunt. Quia vero intellectivæ partes cum ratione sunt, à parte rationem habente vendicantur, quæ imperium obtinet in anima, nempe quæ ratione participat. Morales vero irrationalis quidem partis sint, sed quæ necessario sequitur dicentem. neque enim interroganti, cuiusmodi sit moribus aliquis, respondemus sapiens vel callidus, sed mansuetus aut confidens.

Moralem virtutem circa iucunda, ac tristitia versari.

C A P. I I I.

HIs itaque consequens, ut de virtute morali, primum quid sit, & quæ eius partes consideretur. ad hæc enim etiam reducuntur ea, per quæ fiunt. Oportet autem inquisitionem, quem admodum in aliis, ita fieri, ut prius cõstet quod omnes quærent, & proinde per ea quæ vere quidem sed non perspicue dicuntur, ea quæ & vera sunt, & perspicua colligere. Perinde enim se hæc vestigatio habet, ac si sanitate finire dispositionem

sitionem corporis optimam instituamus: & Coriscum illum, qui in foro sedet, nigerrimum esse dicamus. quid enim sit alterutrum horum ignoramus. proinde quo quid sit utrunque cognoscatur, operæpretium est quo pacto habeat prænovisse. Primum igitur constituatur, præstantissimam actionem à præstantissimis virtutibus produci, & in singulis quid optimum sit efficere, idque ab uniuscuiusque virtute. Ut è laboribus, commodis, nutrimentoque idoneo bona habitudo oritur, ex habitudine vero optima, optima etiam elaborant homines: deinde omnem dispositionem ex iisdem hoc vel illo pacto illatis nasci & corrumpi velut sanitas ex laboribus, alimento, & anni tempore. quæ inductione patet. Proinde & virtus, talis dispositio est, nascens à motibus animæ præstantissimis, & vnde animæ affectiones, operæque præstantissima proveniunt, & ab iisdem aliquo modo & fit, & læditur. ad ea vero usus ipsius à quibus augetur & labefactatur, circa quæ & rectissime vitam disponit. Cæterum circa iucunda tristitiæque virtutem versari argumento sunt punitiones, quæ ut medicationis vice per contraria usurpantur in aliis, ita per hæc quoque fiunt. Patet igitur virtutem moralem circa iucunda tristitiæque versari.

Quid per hæc nomina, Mos, Affectus, Potentia, ac Habitus significetur.

C A P. I I I I.

Quoniam vero mos, ut nomen indicat, à consuetudine incrementum capit: (Adversus enim operatrix facultas exercitatione non Arist. Moral. Eudem. b B b

naturali, vt hoc vel illo pacto moueatur: et si inanimatis id non contingat: nemo enim lapidem quemlibet crebro sursum iactum, eisdem facere, nisi vi extrinsecus adhibita vidit) recte morem animæ iuxta imperantem rationem vocati, ac potentia qualitatem sequi dicimus. Neque vero prætereundum est, iuxta quas animæ affectiones quales quidam mores dicantur: iuxta potentias vero passionum à quibus passiuui, iuxtaque habitus modum erga affectus, dicuntur mores, vel affecti aliquo modo, vel passionibus minime obnoxij. Cæterum diuisio constituitur deinceps ex affectuū, potentiarumque, & habituum animæ enumeratione. Voco autem affectus, iram, metum, verecundiam, cupiditatem, & in vniuersum quæ per se voluptas, tristitiæve sensitiua sequitur: & secundum hæc quidem qualitas nulla formatur, sed afficiuntur homines iuxta potentias. Voco autem potentias, quibus fit, vt commune aliquid agere dicamur, vt iracundus, stupidus, amoribus deditus, verecundus, impudens. Habitus vero sunt, quibus afficitur, vt hæc secundum rationem nobis insint, aut contrarium: vt fortitudo, modestia, timor, intemperantia.

Morales virtutes omnes circa medium inter excessum ac defectum versari: ipsarumque omnium per exempla adumbratio.

C A P. V.

Quibus ita determinatis, constituendum, in omni continuo diuisibilique excessum, defectum, mediūque reperiri, atque hæc vel mutuo ad se inuicem vel nostri respectu: vt gymnastica, medicina, ædificatoria, gubernatoria, & que

& quæcunque actiones aliæ, siue iuxta scientiam institutæ, siue scientiæ expertes, aut artificiosæ, siue inartificiosæ: motus enim continuum quidpiam est, actio vero motus. In omnibus vero scientia & ratio medium nostri respectu, & quid optimum sit præcipit: sedque passim habitum gignit præstantissimum. quod etiam inductione & ratione probari potest. contraria enim contrariis pugnant, extrema vero & mediis & sibi medium enim vtrumlibet est ad vtrumlibet: vt æquale minore quidem maius, maiore vero minus existit. Itaque necessarium esse virtutem moralem circa mediam quædam versari, & medium quidpiam virtutem esse. Restat igitur vt dicatur cuiusmodi mediæ virtus sit, & circa quæ versetur mediæ: quæ omnia dilucidius exemplis, velut in tabula adumbrabimus. Sumatur enim Iracundia, doloris carentia, mansuetudo. Confidentia, timor, fortitudo. Impudentia, stupor, verecundia. Intemperantia, sine sensu vita, modestia. nam oppositum modestiæ, quod hic *ἀναστροφία* vocamus, nomine vero caret, Vindicta, Lucrum, damnum, iustum. Prodigalitas, sordes, liberalitas. Iactantia, dissimulatio, veritas. Adulatio, odium, auaritia. Placendi studium, contumacia, grauitas. Mollities, afflictio, tolerantia. Ostentatio inepta, pusillanimitas, magnanimitas. Profusio sumptuosa, illiberalitas, magnificentia. Versutia, stultitia, prudentia. Hæc atque eiusmodi affectiones animis accidunt, ac ab excessu defectūque nomen acquirunt. Iracundus enim dicitur, qui vehementius, & citius, & ob plura quàm deceat excandescit. Dolore autem vacans deficit, in quibus, & quando, & quomodo conueniebat. Con-

fidens, qui non metuit nec quæ decebat, nec quando, nec quomodo. Timidus vero qui metuit quæ non conuenit, nec quando, nec quomodo. Similiter & intemperans cupiditatibusq; indulgens, & qui modum nesciat in re. quacumq; tandem. Sentu uero humano caret, qui nec quantum expedit, nec secundum naturam concupiscit, sed omnis affectionis, ad instar lapidis, expers est. Lucri cupidus, qui vnde quaque questum aucupatur. Negligentes vero, aut nusquam aut à paucis certo conquirunt. Inabundus, plura quam possideat ostentat. Dissimulator, pauciora. Assentator, plura quam deceat laudat, odio prosequens, pauciora. Qui nimis ad voluptatem comparat orationem, placendi studiosus. Verum qui ægre aut pauca ad gratiam dicit, contumax appellatur. Et qui nullum dolorem, etiam, si expediat, sustinet, mollis. Qui vero omnem, proprio quidem & simplici nomine caret, sed translato, obduratus, ærumnosus, miserissque natus dicitur. Ostentator inceptus, qui pluribus se dignum arbitratur quam deceat. Pusillanimus, qui paucioribus. Profusus, qui omnibus sumptibus excedit. Illiberalis qui omnibus parcat. Similiter & parcus & prodigus: hic enim excedit erogando modum, alter eum non attingit. Versutus, in omnibus & vnde quaque alios in vtilitatis captione anteuertit. Stolidus vero etiam istic cessat, vbi non oportebat. Inuidus, ob successum plus quam deceat angitur. nam & dignorum successibus affiguntur tales. Contrarius huic nomine caret: is scilicet qui spectans indignorum successum, nihil commouetur tamen, sed expeditus est, securusque alienorum, perinde ac solent, qui

ventritantum inferuiunt. ille vero difficilis est ob inuidiæ morbum. Quæ vero in singulis ita habeant per accidens, superuacuum est determinare. nulla enim scientia, vel contemplatiua vel actiua, ea ratiocinando, agendove iungit. hæc enim contra deceptiones artium logicas adferuntur. Quocirca simpliciter hæc determinata nobis sufficiant, accuratius deinceps pertractanda, vbi de oppositis inter se habitibus disputabitur. Affectionum vero eiusmodi species ex eo nomen trahunt, quod aut iuxta excessum temporis, aut secundum quod magis quidque est, aut relatione ad aliquid differant, ij in quibus affectus exteruntur. Animo nanque præceps dicitur, eo quod citius quam oporteat prorumpat. Sæuus vero & immanis, eo quod violentius prorumpat. Acerbus vero, quod irascendi capter occasionem. Percussor vero & contumeliosus à punitionibus ex ira profectis. Delicati autem guloli, vinolentique, eo quod vtroque alimenti genere nimis & præter rationem deliniuntur. Cæterum ignorari non oportet, quando quomodo pro vberiore passione capitur, id quibusdam ex his non competere. Vt adulter non ex eo vocatur, quia magis soleat coniugatis misceri, sed malitia eius facti quadam expenditur, simul nanque & passio, & talem esse iunguntur, nec segregatur etiam ab eiusmodi contumelia. Vnde sæpe controuertitur, an qui congressus sit, etiam adulterium commiserit, vtputa si ignorans aut coactus fecerit. & qui percussit, etiam contumeliatus sit, atque eodem pacto in reliquis.

*Virtutes omnes morales circa dolores, ac voluptates
versari: easque mediocritates esse inter extrema: qua
& ipsi, & sibi inuicem pugnant.*

CAP. VI.

His ita peractis, non prætereundum, quòd
iuxta eandem distingui, alię enim rationalis par
tis contemplatiuę, quarum opus est veritatis
inquisitio, vel quomodo habeat, aut generatur:
alię vero partis irrationalis cupiditatibusque
obnoxia. non enim, si in partes diuidi anima
queat, idcirco omnes eius cupiditate partici
pant. Mores vero honestos aut prauos elucere
necessum in dolorum voluptatumque fuga, aut
persecutione: id quod ex diuisionibus affectuū,
potentiarum, habituūque, patet. potentia enim
& habitus affectionum iunt: ipsi vero affectus
dolore voluptatēque finiuntur. Itaque & ex his
& superioribus constat, omnes virtutes morales
circa dolores voluptatēque versari. Omnis enim
animi voluptas in ea intendit, quibus meliores,
deterioresve reddimur, etenim in dolorum, ac
voluptatum fuga, & persecutione tum prauos
fieri mores manifestū est, quando nec vt oportet,
nec quas oportet persequuntur ac fugiunt.
Ideoque promptum illud omnibus est, vt ani
mum in voluptatibus & tristitiis imperturbate
ac tranquille consistentem, virtutem definiant,
contrarięque de vitio loquantur. Quandoquid
dem autem virtutem iam liquet habitum eius
modi esse, quo & effectiui optimorum reddan
tur homines, vt optime etiam ad ea disponan
tur (optimum enim præstantissimum illud est
secundum rectam rationem, medium nempe
nostri

*Virtutis
definitio.*

nostri respectu, excessus defectusque) necessum
est virtutem moralem mediocritatem in re
qualibet esse, aut in voluptatibus doloribusque,
& in iucundis ac tristibus circa media quardam
versari. Mediocritas vero illa interdum in vo
luptatibus consistit, in iisdem enim & excessus
& defectus: interdum in doloribus: nonnun
quam in vtrisque. excessus enim fit, vel nimis
iucundis lætando, vel tristibus nimis dolendo.
Idque vel simpliciter, vel terminii communis
respectu: vt cum non velut vulgus, sed vir bo
nus, quemadmodum decet, commouetur. Quia
vero habitus quidam est, iuxta quem in eadem
re hic quidem ad excessum, alius vero ad defe
ctum prolatur, necessum est, vt quemadmo
dum hæc & sibi ipsis & medio contraria sunt,
sic etiam habitus & sibi inuicem & virtutibus
pugnare. Contingit autem oppositiones alibi
quidem omnes iuxta perspicuas esse, alibi vero
in excessibus, alicubi in defectu magis. Causa
autem contrarietatis eius est, quia non qui &
quæ semper inæqualiter, similiterve admodum,
sed qui nunc quidem ab excessu, nunc autem a
defectu citius transit ad medium, is contrarius
magis videtur. Quemadmodum in corporibus
laborando quidem excedere, quàm deficere,
videndo vero deficere, quàm excedere, salubrius
est. Itaque & delectus rerum earum, ij inquam,
qui his in exercitationibus sunt, similiter habent.
Pro rationeque hæc aut magis, aut minus
conducibiles dicuntur, vt nunc quidem qui la
borum, nunc qui continentia stabilitatisque stu
diosiores sunt, apti magis sanitati videantur.
Et contra, cum a mediocri & ab eo quod ratio
probat disceditur, nunc quidem ignauius ille

laborumque fugiens, non autem ambo, nunc vero luxu perditus & non famelicus ille delectu deterior dicitur. Id vero euenit, quod natura non in omnibus æqualiter à medio distat. laboribus enim minus quam voluptatibus capimur. quæ similiter circa animam habent. Contraria vero constituimus habitum, in quo magis excedunt, & in quem vulgus inclinatur: alter vero latet, perinde ac non existat prorsus. quia enim contingit rarius, non sentitur. Ita enim iram mansuetudini opponimus, & iracundiam mansueti. nam etsi excessus contingat in mansuetudine exercenda, siue admittenda reconciliatione, siue non irascendo cum sis cæsus alapis, pauci tamen eiusmodi reperiuntur, omnibus in alterum extremum propensis. ita nanque minime solet esse blanda.

Quarum actionum homo principium sit, & dominus.

C A P. VII.

Posteaquam igitur habitus circa quamlibet passionem, ac excessus defectusque, & contrarios habitus, quos habent secundum rectam rationem homines, enumerauimus, superest, vt quid sit recta ratio, cuiusve termini respectu, medium vocandum sit, exponatur. Manifestum vero omnes virtutes morales, omniâque vitia circa voluptates dolorisque excessus quosdam esse atque defectus. voluptates autem à memoratis habitibus affectionibusque fiunt. verum optimus habitus rei cuiusque medius existit. vnde patet virtutes aut omnes, aut quasdam in mediocritate sitas esse. Quapropter aliud principium considerationi sequenti constituitur.

Etenim

Etenim substantiæ omnes secundum naturam principia quædam sunt, & possunt singulæ multa eius generis progignere: vt homo hominem, & animal, in vniuersum animalia animalia, plantæque plantas. Præter hæc vero solus omnium animantium homo actionum quarundam principium est: quippe quod præter hunc nullum agere præterea dicitur. Sed enim ea propria vocantur, è quibus primum motus proficiscuntur. iustissime vero omnium, è quibus aliter nihil queat produci, cuiusmodi penes Deum sunt. Immobilia autem, vt in mathematicis, non per se quidem, sed similitudine quadam principia appellantur. Hic enim ipso principio labefactato, labefieri omnes, quæ ab illo principio fluxere, demonstrationes oportet: cum ipsæ inter se demonstrationes altera alteram tantisper non euertunt, quantisper illa communis suppositio, vnde lucem istæ suam habent, non euertitur. homo igitur motus cuiusdam principium est, nam actio motus est. Quia vero principium, quemadmodum & in aliis, eorum quæ per ipsum sunt fiuntque causa existit: vt in demonstrationibus, ita hic quoque penficulare ea conuenit. Nam si habente trigono duos rectos, necessum est tetragonum quatuor rectis constare, manifestum est quod trigonus duos rectos habens causa eius existat. Verum siquid in trigono mutaris, necessarium est & in tetragono mutares: vt si tres habuerunt sex, & si quatuor, octo. Sin vero non mutares, vt illud, ita hoc quoque habeat necesse est. Id ita necessario euenire ex Analyticis patet. verum in præsentiarum in tantillum neque dicere accurate, neque non dicere conuenit. Nam si nulla alia triangulo causa est,

cur habeat, id ipsum principium erit & causa, qua reliqua adstruantur. Quocirca si quædam sunt eiusmodi, ut etiam contra habere possint, necessario etiam principia sunt eiusmodi, nam ex necessariis nihil nisi necessarium concluditur: quæ vero à nobis oriuntur, etiam contrarie euenire possunt. equidem quæ penes homines sunt, pleraque eius generis comperiuntur, atque ipsi talium etiam principia existunt. Quorum igitur cumq; actionum principium & dominus homo constituitur, ea patet fieri & non fieri posse, & in sua etiam manu esse, qui fiant vel nõ fiant, ut puta quorum ipse dominus est, ut vel sint vel non sint: quæ vero in ipso sita sunt, ut faciat vel non faciat, eorum utriusque causa existit. Quoniam autem virtus ac vitium, & utrorũq; effectus, hi quidem laudantur, illi vero vituperantur: vituperantur autem laudanturque non quæ à necessitate, vel natura vel fortuna insunt, sed quorum ipsi causa sumus: quorum vero alij, eorundem etiam laus vel nota erit: manifestum virtutem ac vitium circa eiusmodi versari, quorum causa quisque est, & actionis principium. Quocirca dispiciendum quorum causa, quarumque actionum principium homo existat, etenim confitemur omnes voluntariorum tantum, & eorum quæ electionem admittunt, neq; à volentibus deliberatõque suscipiuntur, causam quemque esse: inuoluntariorum vero nequaquam. vnde satis constat, voluntariorum tantum virtutem esse ac vitium. Idcirco quid voluntarium, & inuoluntarium atque electio sit, cum virtus his vitiumque describantur, explicandum est. primum autem voluntariũ ipsum, & inuoluntarium considerandum.

De voluntario.

CAP. VIII.

E Tribus vero his vnum existere videtur, aut iuxta cupiditatem, aut electionem, aut intelligentiam. Nam voluntarium secundum hæc aliquid est: inuoluntarium vero præter hæc aliquid. Porro cupiditas in tres partes distribuitur, consultationem, irascentiam, & cupiditatẽ. itaque hæc distinguenda sunt, & primum quidem secundum cupiditatem. Omne enim, quod iuxta cupiditatem est, voluntarium utriusque iudicatur, nam inuoluntarium omne violentum videtur, & si violentum sit, etiam acerbum erit, omne scilicet, quod coacti faciunt aut patiuntur, quemadmodum Euenus inquit: *Omne rem necessariam molestam esse.* Itaque si quid molestum, idem etiam violentum erit, & contra, quicquid vero præter cupiditatem est, id omne dolore infert: iucundorum enim cupiditas est. itaque violenta etiã inuoluntaria sunt, & proinde quæ secundum cupiditatem, eadem voluntaria. hæc enim inter se invicem sunt contraria. Porro omnis malicia reddit deteriorem, intemperantia autem malicia quædam esse videtur, intemperans, qui præter rationem sequitur cupiditates, volens igitur faciet, & voluntarium iuxta cupiditatem. absurdum enim sit, intemperantes reddi: os, iustiores fore. Ex his igitur voluntarium secundum cupiditatem iudicari queat, ex aliis vero contrarium. quicquid enim sit voluntarie, id sit à volente: quodque à volente, id voluntarium, nemo autem vult quod malum esse norit. Verum intemperans non quæ vult facit: siquidem intemperanter agere est ex cupiditate id quod

quod optimum quis arbitratur agere, vnde volentem nolentemque eundem agere contingeret: quod est impossibile. Continens vero iustius agit incontinente. nam continentia virtus est. & proinde iustiores efficit sui studiosos. tum vero exerceret, cum contra cupiditatem secundum rationem viuatur. Quocirca iuste, quemadmodum & prae agere voluntarium est. vtraque enim voluntaria apparent, & necessum si alterum voluntarium sit, etiam alterum esse: quod vero praeter cupiditatem sit, voluntarium, idem igitur volens ager, & non volens. Sic etiam propemodum sese de ira habet. Nam continentia & incontinentia, quemadmodum circa cupiditatem, ita circa iram quoque versari videntur. nam quod irae repugnat triste est, & violenta eius cohibitio: itaque si violenta etiam inuoluntaria, & quod secundum iram sit, voluntarium. Videtur & Heraclitus, vim irae contuens, repressionem eius permolestam attestari. *Difficile enim*, inquit, *irae resistere est.* anima enim fruitur, animoque indulget ira. Sin impossibile eundem quippiam nolentem volentemque vnum idem facere, magis voluntarium est, quod a voluntate, quam cupiditate, aut irascentia fit: argumento est, quod multa facimus etiam absque ira, & cupiditate. Superest igitur, ut, an quod volunt homines, idem sit voluntarium, consideretur: videtur namque & id impossibile, quando & supra constitutum est, malitiam reddere iniustiores: ac intemperantia quidem malitia est. Contrarium vero vsu venit, eod quod nemo quae mala arbitratur, velit, quae tamen facit intemperans. Itaque si iniuria afficere spontaneum est, id autem ex voluntate: ergo intemperans factus non iniurius, sed temperate

priore

priore illo iustior erit, quod est impossibile. Voluntarium igitur non esse quod. iuxta cupiditatem fit, neque inuoluntarium quod contra cupiditatem fit, patet. Sed & neque id quod secundum electionem, ex iisdem manifestum est, nam quod ab electione fit, demonstratum est inuoluntarium non esse: sed magis quod quisque vult, id voluntarium, verum contingit etiam non volentem tamen spontaneum aliquid agere, atque solum id est demonstratum: multa insuper repentino motu facimus: eligit autem repente nemo. Etenim si trium horum aliquid voluntarium est necessario, erit aut secundum cupiditatem, aut electionem; aut intellectum, ex quibus cum duo priora non sint, relinquitur ut in eo quod contemplando quis agat situm, voluntarium illud dicamus. Ceterum paululum progressi oratione, finem tractatui de voluntario inuoluntarioque imponemus. Eorum enim quae vi aut non vi eueniunt, consideratio prioribus cognata est: ac propria. omne enim violentum inuoluntarium, quocirca de violento considerandum est; quid sit, quoque pacto ad voluntarium inuoluntariumque se habeat.

De violento.

CAP. IX.

Videtur autem violentum & necessarium, visque & necessitas voluntario persuasivumque in rebus agendis opponi. In vniuersum autem violentum necessitatemque etiam inanimatis assignamus. Nam & ignem vi coactumque deorsum ferri cernimus, verum, quando vero secundum naturam propriumque impetum fertur, nec violentia, nec voluntarium subest, sed nomine

nomine caret oppositio, verum cum præter hæc contingūt, vi dicimus fieri. Eodem pacto & animalia & inanimata vi multa cum facere, tum pati animaduertuntur: quando scilicet præter naturalem impetum ab externo aliquo mouentur. Quod in anima quidem expertibus simplex principium est, sed in animatis sæpe simplex, vt in quibus non semper ratio cupiditatisque consonant. Ac cæteris quidem animalibus quemadmodum & inanimatis violentum simplex est: quippe quæ cupiditati (nam ea viuunt) ratione minime contrarium habeat, homini vero ambo insunt certa quædam ætate, ea scilicet quæ rebus per rationem agendis idonea est. neque enim vel puerum vel feram agere dicimus. Proinde, cum violentum omne molestum esse, nec vi quisquã sed gaudens agere videatur, magna de temperante intemperantæque controuersia oritur, eò quòd vterque contrarios intra se impetus sentiens agit. Vnde temperantem vi seipsum à suauium cupiditate abstraxisse aiunt. dolet enim luctans cum resistente cupiditate. Intemperans autem vi, præter rationem rapitur, minus tamen affligitur. nam cupiditati lætus indulget, quippe qui suauibus intendit: quocirca non vi, sed volens agit, quia dolore vacat. Porro persuasio violentiæ necessitatique opponitur, temperans vero ea sectatur, de quibus persuasus est, non vi, sed volens. nam cupiditas citra persuasionem trahit, quippe quæ ratione caret. Quòd igitur ij soli vi inuicti; tacere videantur, quàmque ob causam, scilicet ob similitudinem, quæ & inanimata agere dicimus, exposuimus hætenus. Sed enim si & quod in determinatione positum istuc fuerat, adiiciatur, soluitur quod dictum est.

Quan

Quando igitur foris quippiam præter impetum intrinsecum mouerit sedarite, vi id fieri asseruimus: quando vero secus, non vi. In temperante autem intemperantæque insitus impetus ducit (vtrumque enim habet) & neuter vi & coactus. sed volens vterque agit. nam principium quod foris est, præter naturalem impetum, siue moueat, siue motum impediatur, necessitatem vocamus: vt si quis manu, & voluntate & cupiditate retinentis arrepta, percutiatur alium, verum si intrinsecus principium fuerit, vis non est: quandoquidè & voluptas inest & cupiditas, quæ statim à natiuitate in omnibus deprehenditur. Atque his ferè duobus à natura quippiam inesse determinamus, eo scilicet, quòd à natiuitate statim à natiuitate inest, & quòd generatione existente facile consequimur, vt senectus, canities, ac alia id genus. Itaque non secundum naturam facit alteruter, sed secundum naturam simpliciter, sed non eandem. Quæstionibus igitur de temperante intemperantæque, vtrum vi & non volens agat alter aut vterque, aut vi simul inuictique ambo, & si vis voluntaria sit, num volentes simul & nolentesque agant, ex dictis hætenus occurrèndum. Verum & aliter vi coactique agere dicuntur; nõ dissentientibus inter se mutuo ratione & cupiditate, quando scilicet id faciunt, quòd molestum quidem & friuolum iudicant, sed neglectum, damnum aut mortem inferat. hæc enim omnes, aut coactos facere aiunt, aut non, faciunt autem omnes: nam obmittere quidem licet, sed ferèndum incommodum. Verum ex his alia quidem violenta, alia vero non violenta forte quis dixerit. Quæcunque enim eorum, per quæ vel facere, vel non facere penes ipsum est, etiam si non volens

lens facit, tamen & facere sponte dicitur, & non vi: quæ vero penes ipsum non sunt, vi quodammodo, sed non simpliciter fieri dicitur, eò quòd non illud ipsum eligit, sed alicuius gratia agit. Verum ex his est quoddam discrimen. Nam ridiculus fuerit, si, vt contactus quis vitaret, occidisset alterum, vi se in contactum que fecisse dicat. maius enim acerbiusque malum oportet, nõ facienti proposuim sit. Sic enim contactus, & non vi faciet, scilicet quando malum boni gratia, vel ob maioris mali repulsionem agit, idque inuitus. neque enim penes ipsum hæc sunt, quocirca & amorem, & iras quasdam, & naturalia nonnulla inter inuoluntaria cõnumerant: quia violenta nimis & supra naturam sunt, vnde & veniam merentur, eo quòd vi cogere naturam soleant. Sed & magis vi, inuitè que facere videtur, qui facit ne vehementius aut leuiter doleat, vel etiam ne gaudeat. nam ad ipsum refertur vniuersum, quòd ferendo natura est. Verù quæ neque naturalis cupiditatis, nec rationis sunt, non debet penes ipsum esse censerì, quamobrem phanatici, & qui futura prædicunt, quamlibet intellectus opus faciunt, non tamen id penes ipsos esse asseueramus, neque vt faciant quæ fecerunt, neque vt dicant quæ dixerunt. Sed & nec per cupiditatem. Itaque & intellectus quidam affectusque, aut actiones secundum eiusmodi rationes & intelligentias, in nostra potestate non sunt: sed quæ admodum Philolaus inquit, rationes quædam sunt nobis potentiores. Ergo voluntariorum, ac inuoluntariorum consideratio, eorum quæ vi eueniunt tractatui iungenda est, atque hæc ita sint inter sese distincta. Nam qui spontaneum maxime interpellant, in se co-

actos

actos dicunt, vt in eam animi sententiã venirèt. Et quia finem id iam habet, & voluntarium, nec cupiditate nec electione terminatum est, reliquum est vt ea quæ iuxta intellectum sunt, determinentur. Videtur autem inuoluntario contrarium esse voluntarium, & quòd cuiusque gratia sciens quis facit. interdum enim nouit quòd pater sit, non tamen quòd occidat, sed seruet potius, vt Peliades petebant quidem poculum, sed vt amatorum & vino plenum, id vero venenũ erat. ignorans autem quem, cui, & quid, ex ignorantia, nõ per accidens agere dicitur. quòd autem ab ignorante tali sit, inuoluntarium est, ergo voluntarium contrarium est. Quæ igitur penes ipsum sunt, vt facere obmittat, facit nõ ignorans & per se, ea vtique voluntaria sunt, & voluntarium id ipsum est: quæ vero ignorans, ex eo quòd ignorat ea, inuitus facit. Porro quia scire & intelligere bifariam capiuntur, vel vt habeatur, vel vt vsurpetur scientia, qui habens non vtiitur, interdum ignorans merito dicitur, interdum vero nequaquam, velut si per negligẽtiam non vtiatur. Similiter & is vituperetur, qui vel facilius vel necessariorum peritiam, & per negligẽtiam, aut dolorem aliquem voluptatẽque non vestiget. Hæc loco huic inserenda videbantur. De voluntario igitur & inuoluntario hoc modo determinatum sit.

De electione.

C A P. X.

DE electione vero deinceps dicemus, expositis primum nonnullis quæstionibus. Ambigat enim fortasse quis, in quo genere oriantur, tum in quali constituenda sint, aut eademne

Arist. Moral. Eudem.

c C c

aut diuersa sint voluntarium & inuoluntarium. Maxime vero quidam asseuerant, & quærenti etiam ita forte videri queat, electionem ex duobus his alterum esse, scilicet aut opinionem aut appetitum. vtraque enim constansea videtur. Verum appetitum non esse patet ex eo, quòd tum aut voluntatem, aut cupiditatem, aut iram esse necessum sit nemo quippe nisi horum aliquid patiens appetit. Ira porro cupiditæque etiam feris inest: electio vero nequaquam, & tamen quibus hæc ambo insunt, multa absque ira cupiditatæque eligunt, sed dum passionibus affliguntur, non eligunt, sed tolerant. Præterea cupiditati iræque semper dolor iungitur, multa vero nos absque dolore eligimus. Voluntas insuper & electio idem non sunt. volunt enim interdum etiam ea homines, quæ impossibilia norunt, vt omnibus hominibus imperare, immortalẽ esse, id quòd nemo sciens impossibile elegerit: & in vniuersum, quæ & si non per se, sed sibi tamẽ impossibilia vel factu vel obmissu norit, vnde manifestum electionem esse rerum penes nos sitarum. Similiter clarum, nec opinionem esse, neque simpliciter, si quis aliquid putet, cum eligibile eiusmodi quid sit, quod viribus nostris paretur, multa vero opinione concipiunt, quæ penes nos non sunt, vt diametrum commensurabilem. Porro nec vera est nec falsa electio, sed & nec rerum penes nos sitarum opinio, qua faciendum aliquid vel non faciendum arbitramur. Commune vero id est de opinione & voluntate. nemo enim finem, sed ea quæ fini consequendo conferunt eligit: quemadmodum nemo sanum esse, sed ambulare, sedere, sanitatis gratia, neque felicitate potiri quisquam eligit,

sed

sed quæstus studium & periclitationes, felicitatis adipiscendæ gratia. Et in vniuersum declarat semper eligens, quod, cuiusve gratia eligat. est enim aliud id cuius gratia, & quod gratia alterius eligit: vult autem maxime finem, vt in pretio & sanum esse, feliciter beatæque viuere. Itaque patet aliam & opinionis & voluntatis rationem esse. voluntas enim & opinio maxime finem spectat, quod non facit electio. Ergo electionem patet, nec voluntatem, nec opinionem, nec simpliciter vllam animi perceptionem esse: quo simul elucet, & quid sit, quidve ab iis differat, ac vt se ad voluntarium habeat. Porro possibile esse aut non esse, alia eiusmodi sunt, vt de iis suscipiatur deliberatio: alia vero vt non suscipiatur. quorum enim generatio penes nos non est, etiam si fieri non fieri possint, sed quæ vel natura vel aliis ex causis sunt, de iis sciens nemo consultare instituat. Verum quæ non tantum fieri non fieri possunt, sed in consultationem etiam venire solent, ea sunt quæ pro arbitrio facere non facere possumus, quapropter non de remotis apud Indos, nec de circuli quadratura deliberamus: nam illa ad nos non spectant, hoc vero fieri nequit. Sed & nec de omnibus quæ à nobis queant fieri. vnde manifestum nec opinionem simpliciter electionem esse, eligibilia vero etiam agibilia, rerum scilicet penes nos existentium. Proinde miretur forte quis, quo pacto. medici, quæ scientia complectuntur, in deliberatione ponant, cum id non faciat grammaticus. Ratio eius ex eo constat, quod aut ratiocinando, aut sensu error omnis committatur, quorum vtrunque in Medicina contingit: in grammaticis vero iuxta sensum

& actionem quam spectant, in infinitum progrediuntur. Quoniam igitur neque opinio, neque voluntas est electio, est certe velut utrunque, & non ambo. ex improviso enim nemo eligit, sed cum faciendum videtur, conspiratque voluntas: quæ cum ambo eligenti insint, utroque constabit electio. Considerandum autem quomodo insint hæc: idque ex ipso nomine primum. Nam electio non simpliciter est, sed alterius ad alterum. unde considerationem consiliumque requirit, & proinde ex opinione consultatiua constituetur. Neque enim de fine, qui rebus omnibus quidam propositus est, sed de iis quæ ad finem, suscipitur consultatio, id vero omnes consultamus, donec ad nos transfulerimus generationis principium. Quod si nemo eligit, nisi re prius consultata expensaque, melius sit an deterius: voluit autem quæ possibilis nobis sunt, non quæ ad finem: erit electio cupiditas rerum penes nos sitarum, delibetratiua. enimvero omnes quæ eligimus, eadem volumus: nec tamen quæ volumus, omnia eligimus. Porro delibetratiuam facultatem voco, cuius principium est consultatio, quæ & concupiscit id, quod vtile decreuerit. Quapropter nec reliquis animantibus, nec omni ætati aut homini electio inest, eo quod nec consultare, nec causam quare quid eueniat iudicare queat. Opinacionem tamen, faciendumne quippiam sit, nihil vetat pluribus inesse, sed ratione perspicere nequaquam. animæ enim pars delibetratiua rationes causasque vestigat. Nam si cuius gratia, vna ex causis existit, (nam quare quid, causa est, & id cuius gratia quid est aut fit, ut professionis facultatum comportatio, quandoquidem eius gratia proficiunt)

constat eos qui proposito fine carent, consultationi parum idoneos esse. Quapropter cum quis facit aut negligit quæ penes nos sunt, ut faciamus vel non faciamus, idque non ignoranter, volens utique aut facit, aut non facit. Cæterum multa eiusmodi citra consultationem præcogitationemque agimus, unde necessum omne eligibile voluntarium esse, non autem voluntarium statim eligibile, item quæ ex electione sunt, omnia voluntaria sunt, non autem voluntaria omnia iuxta electionem. Similiter ex his manifestum, affectiones recte in voluntarias, inuoluntarias, & consultatas distribui: quæ etsi non sint accurata, veritatem tamen modo aliquo attingunt. verum, deinceps de his in tractatu de Iustis. Electionem igitur nec voluntatem simpliciter, nec opinionem esse patet, sed opinionem cum appetitione, quando ex consultatione concurrunt.

De fine, & iu qua ad finem ducunt: ubi virtutis assignatur definitio.

CAP. XI.

ET quia consultantes omnes gratia alicuius consultant, & scopum habent præfixum certum, quoniam respiciunt vtile, de fine quidem nemo deliberat, qui principium est & fundamentum, quemadmodum in contemplatiuis scientiis suppositiones: de quibus breuiter sub principium: verum in Analyticis accurate differuimus. Cæterum consideratio de iis quæ ad finem ducunt, partim vero inartificialis apud omnes est, ut bellum gerant necne, his quibus hoc in consultatione est. Obuium autem magis est quapropter id est, cuius gratia consultatio

existit, vt opes, vt voluptas, au aliquid aliud hu-
iusmodi, quodcunque finis est vice. nam consu-
lit quisquis consilium capit, vel finem recte
perspexerit constitueritque: tendit enim eo con-
sulendo quomodo hic finis in ipsum adduca-
tur, vel quomodo ipse perducatur in finem possit.
Finis autem semper natura bonus est, de quo &
particulariter consultant, medicus de remedio
adhibendo, dux de castrorum metatione, qui-
bus finis propositus est bonum, id scilicet, quod
simpliciter optimum. Verum quod præter na-
turam est, ex aliqua perversitate, non id qui-
dem vere, sed apparens bonum est. cuius rei
causa est, quod entium quorundam usus, non
nisi iis quibus facta natura sunt, applicari po-
test: vt sunt visibilia. neque enim videre licet,
quorum visio non sit, neque audire quorum
nulla auditio. Sed per scientiam etiam, ea quo-
rum scientia non est, possunt fieri. neque enim
æqualiter sanitatis morbiq; eadem est scientia,
sed illius quidem iuxta, huius autem præter na-
turam. Sic & voluntas secundum quidem natu-
ram boni est, præter naturam vero mali. & vult
natura quidem bonum, præter naturam vero, &
ex metis quadam euerfione, malum. Verum cu-
iusq; corruptio euerfioq; non in quodlibet, sed
in contraria & media competit: hos enim limi-
tes transgredi non licet. Et quia error non in
quælibet, sed in contraria committitur, quibus
contraria sunt, tum in ea contraria quæ iuxta
scientiam opponuntur, necessum est, & errore
& electionem à medio ad contraria ferri. Porro
cōtraria sunt, medium, maius & minus, eo quod
iucundum & triste sic habeant, vt ab anima iu-
cundum quidem bonum iudicetur, iucundius

vero

vero melius, & triste malum, tristius & deterius
vnde patet circa voluptates & dolores, virtutes
vitiq; versari, circa eligibilia namq; consistunt.
Electio autem circa bonum, malum, & apparen-
tia, quæ natura sunt voluptas & dolor, versatur.
Quoniã igitur ipsa virtus moralis ipsa medio-
citas est, omniq; circa voluptates & dolores
versatur, vitium autem circa excessum & defe-
ctum, & ea prorsus, in quibus etiam virtus con-
sistit: necessum est, virtutem moralem habitum

Virtus quid

*Virtutem actionem non peccabilem. finemque
rectum reddere.*

CAP. XII.

Quibus ita determinatis, dispiciatur, vtrum
virtus electionem reddat non peccabi-
lem finemque rectum: nempe vt cuius gratia
debeat, tantum eligat: an, vt nonnullis videtur,
rationem absoluat, id quod temperantiam di-
cimus, quippe quæ rationem non evertit. Sed
enim virtus & temperantia discernuntur ab
inuicem, de quibus post erit dicendi locus. qui-
bus enim cunq; rationem rectam præstare vir-
tus videtur, id causa existit, cuiusmodi etiam
temperantia. Cæterum eam laudabilium esse,
præmissis dubitationibus, ostendetur. Porro
scopum quidem licet esse rectum, verum in iis
quæ ad scopum aberrare. rursus scopo etiam
falso proposito, in iis quæ ad ipsum tendunt,
recte habere. interdum vero vtraque fallunt.

Vtrum igitur virtus scopum, an ea quæ ad scopum regit? Alseueramus autem scopum à virtute constitui, quocirca nec collectione, nec ratione aliqua hæc demonstrabuntur, sed vt principium hoc positum nobis esto. Neque enim medicus considerat, an esse sanum, sed vtrum deambulare, an non deambulare oporteat. Neque gymnastes an bene habere, sed vtrum luctari vel non luctari expediat. similiter neque alia vlla circa finem occupatur. Quemadmodum enim in contemplatiuis suppositiones principiorum locum obtinent, sic & effectiuis finis, & principium est & suppositio. quoniam si hoc sanum esse conuenit, necessum est hoc esse, siquidem illud expectes: quemadmodum isthic, si triangulo duo recti, necessum est hoc consequi. Cogitationis igitur principium finis est, actionis vero cogitationis terminus. Si igitur omnis rectitudinis, aut ratio causa est, aut virtus, si ratio non fuerit, per virtutem finis, non quæ sunt ad finem, constituetur. Finis autem est id cuius gratia: omnis enim delectio alicuius est de aliquo: cuius igitur gratia medium est, eius causa virtus, quæ id cuius gratia eligit. Verum quæ deceat consecutio alterius est facultatis, quæ id cuius gratia eligit. non enim ipsius est delectio, sed eius quod ipsius gratia. Equidem finis gratia agere oportet. verum vt finis rectus præfigatur, electionis munus est, cuius causa est virtus quocirca qualis quisque sit, ex electione iudicamus, non quid, sed cuius gratia faciat dependentes. Similiter & vitium contrariorum gratia electionem efficit. nam si quis cum in potestate sua sit bonum agere malumque obmittere, agat contrarium, necessum est hunc honesti stu-

sti studiosum haudquaquam esse. Itaque virtus & vitium voluntaria sunt, cum nulla necessitas ad mala perpetranda cogat. inuoluntaria enim cum turpia sint, non vituperantur tamen: contraque bona non inuoluntaria, sed voluntaria laudantur. Postremo omnes laudantes vituperantesque, electionem magis quam facta intuemur, etiam si virtute sit eligibilior operatio. Faciunt item mala quidem coacti, sed eligit ea nemo. Sed & quia difficile electionem cuiusmodi sit perspicere, idcirco ex operibus qualis quisque sit iudicare necessum habemus. itaque eligibilior actio, sed laudabilior electio. Ex positis igitur hæc eueniunt, & consentanea sunt apparentibus.

ccc 5

ARISTOTELIS

MORALIVM

EVDEMIQ-

RVM

LIBER TERTIVS.

SVMMA LIBRI.

*De virtutibus moralibus omnibus, iustitia excepta.**De fortitudine forti, & eorum extremis.*

CAP. I.

Ediocritates igitur esse in virtutibus, easque electivas, & contraria earum vicia, quæque sint, vniuersaliter dictum est. Singulatim vero vnamquamque persequentes, primum de fortitudine dicemus. fere enim apud omnes

in confesso est, & fortem circa terribilia verari, & fortitudinem vnam è virtutibus esse. Distinximus autem in tabula superiore, vtrum confidentia & fortitudo, cum alij quo pacto sibi inuicem opponantur, etiam inter se contraria sint. Vnde manifestum, qui ab iis habitibus nomen habent, etiam inter sese inuicem opponi. quemadmodum timidus. nam is magis quam deceat timere, minus vero audere dicitur. & confidens qui ipse quoque ex eo quod huiusmodi sit, minus scilicet, quam deceat timens, magisque, quam deceat

ceat audēs nomen trahit. vnde & audax ab audacia denominatur. Quocirca cum fortitudinis sit circa timores audaciamque, habitus præstantissimus: deceat vero nec vt audaces, qui in nonnullis deficiunt, in aliis vero excedunt, agere: neque timidorum instar, qui in eodem peccant, non eodem tamen sed contrario modo: audendo enim deficiunt, timendo vero excedunt: manifestum est mediam audaciæ timiditatisque dispositionem fortitudinē esse. is enim habitus optimus. Videtur autem fortis metu vacare vt plurimum, timidus autem metui obnoxius esse. Et hic quidem multa, pauca, magna que, & parua metuit, idque vehementer, & cito: ille vero contra, aut prorsus non, aut leuiter, ægre & raro, & non nisi magna. & hic quidem vehementer terribilia sustinet: ille vero nec leuiter quidem horrida. Quæ igitur sustinet fortis primum, sibi sine, an alteri terribilia? Etenim si alteri terribilia sufferat, nihil videatur magnificum fortem esse. sin vero sibi ipsi, necessum est non nisi magna & horrida terrorem incutere. Itaque si terribilia vehementer, vehemens: sin leuiter, infirmus etiam metus fuerit. vnde contingit fortem multos magnosque terrores formidare. Verum videtur timidum contrarie fortitudo præparare, vt in eo quod aut nihil aut pauca timeat, eaque & leuiter & ægre. Sed enim horribile, quemadmodum & iucundum & bonum, bifariam dicitur. alia enim simpliciter, alia vero cuidam iucunda bonaque vocantur non simpliciter: ac contra praua & minime iucunda, quemadmodum quæ prauis vitia sunt, & quæ iucunda pueris, quæ pueri sunt: sic etiam terribilia alia simpliciter, alia vero alicui. Quæ igitur timidus metuit, quæ timi-

dus, nemini terribilia sunt. Alia rursus leuiter, alia plurimis timentur. Et quæcunque naturæ humanæ horribilia sunt, ea simpliciter terribilia vocamus: fortis veto ad hæc intrepide habet, sustinetque eiusmodi, quæ partim ipsum quoque terrent, partim vero non. quæ enim homo est, terribilia illi quoque sunt, quæ vero fortis, non sunt, aut certe leniter, aut nequaquam. Terribilia tamen dicuntur, quæ à plerisque timeri solent, quocirca hic habitus laudatur. Quemadmodum enim robusti, sani que appellatur, non vt illi nonnullis laboribus frangatur, aut hi nullo excessu debilitentur, sed ex eo, quod vel prorsus non turbantur, aut simpliciter aut leniter, à quibus multi & plerique. valetudinarij enim à infirmi & timidi communibus vulgaribusque; passionibus afficiuntur, sed citius vehementiusque quam solent. multi præterea, quibus multi afficiuntur, ea vel non prorsus vel leniter ipsos tangunt. Quæritur autem num forti nihil sit terribile, neque metuat quicquam. An nihil vetat, pro eo ac dictum est ipsum quoque timere: fortitudo enim rationem sequitur, ratio vero honesta capessere iubet. quocirca qui non per hanc sustinet, is aut stupidus est, aut confidens. verum qui ob honestum tantum non metuit, solus fortis est. Timidus igitur quæ non decet metuit: audax vero in quibus non oportet, audet: fortis vero in vtroque agit quod decet, & proin medius existit. nam quæ ratio dicitur, ea & metuit & sustinet. quæ magna, acerba, interitumque inferencia nisi sint honesta, subire haud iubet. audax vero etiam non iubente ipsa subit: timidus vero ne si iubeat quidem: solus autem fortis ipsius iussui obtemperat.

De quinque speciebus fortitudinis non vera.

C A P. I I.

Species autem fortitudinis quinque sunt numero. eadem enim sustinent, non tamen eadem ob causas. Vnde vna ciuilis, quam verecundia parit. Altera militaris, ex peritia vsque rerum profecta: non quemadmodum dixit Socrates, vt horribilia, sed vt auxilia horribilium cognoscantur. Tertia per ignorantiam & imperitiam: velut est puerorum insanorumque fortitudo, quæ hi horribilia sustinent, illi vero serpentes manibus prehédunt. Alia rursus ex spe nascitur, quæ laute conuiuati ebriisque pericula suscipiunt. nam vinum spem solet addere. Postremo alia ex affectuum impotentia rationis expers, vt amore iræve accensorum. nam siue amet quis, audax potius quam timidus erit, multaque pericula sustinebit. velut qui in Metaponto tyrannum occidit: & in Creta fabulas recitauit. Siue ita commoueat: nam extra se rapitur animus. Vnde & ferè syluestres fortes dicuntur, nec sunt tamen. concitata enim sunt eiusmodi: non concitata, quemadmodum & audaces, inæquales sunt vehementer. Maxime autem naturalis est ab ira profecta fortitudo: iniusta enim ira. quapropter & pueri optime pugnant. ciuilis autem propter legem existit. Cæterum harum nulla secundum veritatem comparata est: ad cohortationes tamen in periculis vsus adferunt hæc omnia non mediocrem.

Quæ dicantur horribilia.

C A P. I I I.

DE horribilibus igitur cum simpliciter iam dixerimus, non ab re fuerit de his fusius determi
 determi

determinare. In vniuersum igitur horribilia dicuntur metus effectiua, ea scilicet quæ dolorem inferunt corruptiuum. Nam quibus alia afflictio incidit, alium etiam dolorem, diuersumque affectum, non metum parit. nam qui molestiam aliquam prospicit, velut eam, qua intidi aut æmuli, aut pudore suscitati affliguntur, aliud nomen sortitur, eò quòd metus eorum tantum malorum est, quorum natura interitum videtur inferre. Quocirca nonnulli quamlibet molles, fortes tamen sunt in quibusdam: & nonnulli duri ac tolerantes, timidi. Videtur enim propemodum proprium fortitudinis munus esse, circa mortem eiusque acerbiter recte affici, nam si algorem quis & calorem, pro eo ac ratio dicat, sustinet, cum à periculo absint, verum ad mortem mollis sit & timidus, non ob aliud, nisi ob interitum: alius vero ad eadem quidem mollis, erga mortem autem intrepidus, ille quidem timidus, hic autem fortis iudicari sanè queat, periculum nanque iis constare terribilibus tantum dicitur, quæ in propinquo habent eiusmodi interitus effectiua. apparet autem periculum, quando prope cernitur. Terribilia igitur, circa quæ versari fortis assolet, dicta iam nobis sunt, eò quòd appetentia effectiua doloris corruptiuo, oportet nec procul, sed in propinquo apparere, nec magnitudine humanæ virtutis proportionem excedere. Quædam enim necessum est, omnibus terribilia videantur, omnèsq; percellant. Nihil enim vetat, quominus, quemadmodum calida frigidæque & alia quædam corporis humani habitus virèsq; superant, ita animi affectionibus nonnullis opprimamur. Timidi enim & audaces secundum habitus decipiuntur.

tur. illis enim non horribilia, horribilia tamen videntur, & quæ leuiter metuenda sunt, vehementer. audaci vero contrarium, horribilia animosa videntur: & quæ vehementer, leuiter. viro autem forti vera horribilia maxime. Quocirca nec si quis ignoranter pericula sustineat, fortis est. velut qui fulmen, ex insania ferat illatum, ac si cognoscat quantum sit periculum, ex ira impetu agat. quemadmodum si Cætra, sumptis armis, occurrant fluxibus, cuiusmodi furiosa fortitudo prorsus Barbarorum est. Nonnulli vero ob alias voluptates pericula sustinent. nam & ira voluptatem habet quandam, cum spe nempe vitionis sumenda. Verum nec si ob eiusmodi, nec ob alias voluptates, malorumve grauiorum fugam motum obeat, vere fortis quisquam propterea merito dicatur. Nam si mori iucundum sit, sæpe per intemperantiam morerentur lasciu. quemadmodum & hodie, cum ipsa quidem morte minime, sed inferentibus eam suauibus existentibus sit, vt quidam per incontinentiam certum sibi concilient interitum. Non ignari etiam certam mortem propositam, quo ex genere nullus fortis videatur. Neque si quis dolore fugiens, (quod solent multi) mortem accersat, fortis fuerit. Quemadmodum enim Agathon inquit, prauis homines qui doloribus victi, mortem eligunt, veluti Chironem fabulæ perhibent, ob dolorem vlcis mortem optasse, licet immortalem. Non procul ab his distant qui ex peritia pericula sustinent, id quod pleriq; solent militantes. Id nanq; contrarium Socratis sententiæ, opinantis scientiæ fortitudinem esse, neq; enim quia nouerint horribilia, qui super mucronibus iaculorum ingredi

didicerunt, id ausi sunt, sed quia præsidia contra læsionem explorata habent. Neque enim qui audacius pugnant, idcirco fortes sunt: quemadmodum nec robur, nec diuitiæ iuxta Theognim fortitudinem gignunt. Vir enim, ut inquit, paupertate domatur omnis. Manifesta nanque quidam sustinent pericula, eo quòd discrimen nullum futurum nouerunt, cum paratum sit præsidium, argumento est, quòd malis iam reuera imminentibus, retrocedunt. Inter omnes igitur parteis euidetur virtuti proxima, quæ ex verecundia nascitur fortitudo. Quemadmodum & Homerus Hectorem scribit, periculù obiiisse ve recundia impulsus. *Hectorem verecundia cepit: primus nanque Polydamas me reprehenderit.* atque ea est quam diximus ciuilem. Cæterum vera neque hæc est, neque alia ex his vlla, sed furori similis est ferarum, quæ impetù feruntur. neque enim vel ob ignominiam, vel ex ira, vel quòd non morituros se arbitrentur, aut quòd facultatibus præseruatiuis instructi sint, sustinere horribilia opinor, nam ita nihil horribile esse iudicant. Et quoniam virtus omnis electiua est, nempe ut supra diximus, quòd omnia gratia alicuius, eius nempe quòd honestum est, huius instinctu eligatur, patet fortitudinem, quia virtus est, horribilia gratia alicuius sustinenda docere. neque ex ignorantia, ut quæ iudicium format, neque ob voluptatem, sed ob solam honestatem. quoniam si non sit honestum, sed furiosum, quia turpe, id nequaquã suffert. Circa quæ igitur versetur fortitudinis mediocritas, & quorum sit, & propter quid, & horribilia quam vim habeant, satis in præsentiarum explicatum videtur.

De

De temperantia, & eius extremis.

CAP. IIII.

Porro de temperantia & intemperantia deinceps differere conabimur. Intemperans autem multifariam dicitur. interdum enim quando non est castigatum nec emendatum, quemadmodum incastratum dicimus, quòd castratus non sit, quorum castrari nonnulla possunt, alia non possunt. (dicimus enim incastratum, & quòd castrari non possit, & quòd cum possit, non sit tamen castratum) sic & intemperans dicitur, vel quòd temperiem castigationemque natura non admittat, vel quòd admittat quidem, sed nunquam sit castigatum. veluti puer in iis peccatis quæ recte moderatur temperans: iuxta eam enim intemperiem homines intemperantes dicuntur. Rursum & id intemperans dicitur, quòd vel ægre, vel non omnino castigatione vlla emendari queat. Multifariam autem cum dicatur intemperantia, patet circa voluptates quasdam & dolores versari: tum quòd ex dispositione circa eas varia, & à se inuicem, & ab aliis homines differant, prius autem descripsimus quo pacto intemperantiam appellatione transferamus. nam eos qui nullo sensu erga eas commouentur, insensatos alij, nonnulli aliud nomen imponunt. Verum non est nota hæc affectio neque vulgaris, eo quòd magis in alteram partem peccetur, & quòd congenitus sit omnibus iucundorum eiusmodi sensus & delinitio. Huiusmodi autem sunt, quos Comici inducunt agrestes homines, qui nec moderata quidem necessariæque vlla suauiate miscent. Et quia temperans circa voluptates

Arist. Moral. Eudem.

d d d

versatur, necessum est etiam cupiditates quaedam illi propositas esse. Itaque quæ sint ista, explicare oportet, neque enim circa omnes cupiditates, omniâque suaui versatur temperans, sed opinione quidem circa sensibilia duo, gustabile scilicet, & tangibile, reuera autem circa tangibilia tamen. Nam circa visionis voluptatem, quæ citra veneris cupiditatem pulchrorum, aut dolorem, qui turpium aspectu nascitur, aut eam quæ ex auditione suaui consono-
nantium, aut secus, aut quæ olfactu fragrantium aut fœtidorum prouenit, non versatur temperans, neque enim vel patiendo, vel non patiendo dicitur intemperans. Siue igitur quis aut pulchram statuam, aut equum, aut hominem cernat, vel suaui audiat canentem, nec bibere nec edere, nec veneri indulgere velit, sed pulchra quidem videre, & canentem audire, is intemperans minime videatur, quemadmodum nec Sirenum cantibus deliniti, sed circa duo hæc sensibilia versantur, quæ & reliquorum animantium sensibus incurrentia, dolorem, voluptatēve cient: ea scilicet quæ gustu tactūve sentiuntur. Cæterum quæ reliquis sensibus suaui existunt, nullum ferè illis sensum mouent, vt circa proportionum pulchritudinis contu-
tionem nihil magnopere moueri videntur. sed & nec auscultationibus sonorum ritēque consono-
nantium, neque suaue aut grauius olentibus: licet omnes sensus acutius percillant. Sed & odoribus ij gaudent maxime, qui per accidens, non per se se oblectant. Dico autem per se, quibus gaudemus nec sperantes, nec recordâtes aliud, velut cibi aut potus. nam ob altam, hoc est edendi bibendique, voluptatem iis gaudemus. per se

vero,

vero, vt est lucorum & florum. Quocirca scite Stratonicus dixit, illa quidem pulchre, hæc vero suauius fragrare. Et quia gustabile aliquid, non omnem voluptatem feræ attingunt, nec quantum extremo lingua apice, sed quantum toto gutturo sentitur. quapropter gulones non optant linguam longam, sed quemadmodum Philoxenus ex Hyride, vulturis guttur. Itaque circa tangibilia, vt simpliciter dicam, intemperantia est constituenda, circa ea, quæ etiam intemperans versatur. nam vinolentia, edacitas, luxuria, crapula, etiam omnia eiusmodi circa sensus prædictos sunt: quas in parteis intemperantia diuiditur. Verum qui visum, auditione, olfactūque excedit, non dicitur intemperans. citràque ignominiam tales errores vituperamus, & prorsus circa quæ non dicuntur continententes. incontinentes vero nec temperantes sunt, nec intemperantes. In sensus igitur, aut quocunque alio nomine appellare conueniat, qui in omnibus deficiat, quibus solent plerunq; omnes participare, atque lætari. Verum qui excedit, intemperans est. omnes enim his & natura gaudent, & aliquo etiam modo concupiscunt, nec tamen sunt, vel dicuntur intemperantes. etenim confecti, excedunt magis quam oporteat gaudento: non confecti magis quam oporteat dolendo. Sed nec dolore etiam vacantes dicuntur. non enim deficiunt gaudento dolendo, sed magis excedunt. Quia igitur circa hæc est excessus defecitque, manifestum quòd & mediocritas, qui habitus optimus est, & vtrique contrarius. Itaque temperantia habitus præstantissimus, circa quæ intemperans versatur, quæ in diæis iucundis sensibilibus tenens medium,

insensibilitatis intemperantiæque mediocritas existit. Excessus vero intemperantia est. Defectus autem nomine caret, aut supra positas appellationes sortitur. Accuratius vero deinceps de iucundorum genere pertractabitur, ubi de continentia incontinentiæque agemus.

De mansuetudine, & eius extremis.

C A P. V.

Eodem pacto de mansuetudine, rigiditatēque sentiendum est. Nam & mansuetum qualem quandam esse erga dolorem ex ira profectum cernimus. Supra enim iracundo, rigido & agrestis (omnia enim hæc sunt dispositionis eiusdem) ferulem, & insensatum opposuimus: eo quod ira vocentur, quotquot non moueantur ad iram quibus oporteat: sed laceffiti faciles humilesque sese præbeant ad contemptum. opposita enim sibi inuicem sunt, celeriter & ægre, leniter & vehementer, & dolor quem iram dicimus lōgo tempore durans, ei qui breui. Quoniam vero quemadmodum & in aliis, hic quoque excessus defectusque reperitur: Rigidus enim est eiusmodi, qui citius magis, longiorēque tempore, tamen nec quando, nec quibus oportet, ac in multis afficitur: Seruilem autem contrarius quispiam est: Medius autem inter inæqualitatem consistit: & quia uterque habitus vitiosus est, patet medium horum æquanimitatem esse. neque enim præcurrit, aut excedit: neque quibus non oportet irascitur, nec quibus oportet non irascitur. Quocirca cum & mansuetudo circa eadem affectiones versetur habitus optimus, erit & mansuetudo mediocritas quædam, & mansuetus inter rigidum seruilemque medius.

De libe

De liberalitate, & eius extremis.

C A P. V I.

Sunt porro & magnanimitas, & magnificentia, & liberalitas mediocritates. Liberalitas enim circa acquisitionem amissionemque facultatum versatur. Nam qui omni acquisitione gaudet, omnique amissione dolet, utrunque magis quam oportet, illiberalis est. qui utrunque minus quam oportet, prodigus. qui vero ut oportet utrunque, liberalis. ut oportet hic, velut in aliis etiam expono, quemadmodum recta ratio dicitur. Et quia illi quidem in excessu defectusque sunt: nam ubi extrema sunt, isthic & medium, quod præstantissimum est in quaque specie, & vnum: necessum & liberalitatem inter prodigalitem, illiberalitatemque circa facultatum acquisitionem, & amissionem mediam consistere. Bisariam autem facultates quæstuariamque vocamus. alia enim per se est facultatum possessio, velut calcei & vestis: alia vero per accidens: nec tamen ita, ut si quis lance calcei vice utatur, sed velut emptio, conductioque mercenaria, emuntur enim & calcei. Pecuniæ autem cupidus præ quæstu accidentario circa numismatum possessionem occupatur: illiberalis vero, & prodigus circa accidentarium lucrandum. nam ille quidem in acquisitione naturali augmentum querit: prodigus vero in necessariis deficit: liberalis autem ex abundantia copia largitur. Species vero harum differre dicuntur, eo quod magis & minus circa particularas ostendunt: ut illiberalis, parcus, sordidus, turpis lucri cupidus. Parcus enim, eo quod non eriget, dicitur. Turpis autem lucri cupidus, quod

omnia corrodat. Sordidus, qui vehementer in exiguis obnititur. Deceptor vero depilatōrque, qui iniustus ex illiberalitate est. Ita contra prodigorum hic quidem cautus est, qui inordinare consumit: ille vero inconsideratus, qui in eo quē ferre dicitur ratio, durare dolore non potest.

De magnanimitate, & eius extremis.

CAP. VII.

DE magnanimitate autem, ex iis quæ de magnanimis dicta sunt, determinare oportet: eo quod ut in aliis iuxta affinitatem & similitudinem, quoad latent progredi conuenit. Ita & de magnanimitate tractantibus idem vñ veniunt. Quocirca nonnunquam contrarij eadem affectant, quemadmodum prodigus & liberalis, perfractus & grauis, audax & fortis, circa eadem enim versantur, & cognati sunt aliquosque nam & audax & fortis pericula sustinet, sed hic quidem sic, ille vero aliter, quæ plurimum inter se distant. Dicimus autem magnanimum iuxta nominis appellationem, velut vi & magnitudine animi instructum. itaq; & graui & magnifico similis videatur: quandoquidem omnes virtutes quodammodo sectatur. nam recto iudicio de rebus maximis pariter & infimis bonis pollere laudabile est. Videntur autem ea magna esse, quæ optimo habitu instructus prosequitur, circa eiusmodi scilicet iucunda. Magnanimitas vero est præstantissima, iudicat autem in vnoquoque maius & minus recte iuxta sapientis virtutisq; præscriptum. vnde vel ipsa omnes virtutes, vel ipsam omnes consequuntur. Præterea contemptius dicitur magnanimus. Singulæ vero virtutes rerum præter ratio

rationem magnarum sunt contemptrices. vt fortitudo periculorum: id enim magnum inter turpia deputat, & neque multitudinem omnem iudicat formidandam. & intemperans voluptates. liberalis opes multas magnasque spernit: id quod magnanimi esse videtur, eo quod in paucis occupetur. atque hæc magna sunt, eo quod nec cuiuslibet iudicium spectat. Magis quippe magnanimus spectat quid vni sapienti probeatur, quam multitudini, vt vulgo. Quemadmodum ad Agathonem dixit Antiphon, maligne defensionem laudantem. neglectus enim propria maxime affectio magnanimi. Porro nec vitæ, nec opum, quibus studere magnopere videntur homines, curam gerit, sed tamen honoris. itaque & dolet ignominia affectus, & indigni subiectus imperio: gaudet autem principatum assecutus. vnde contraria videntur. nam circa honores occupari, & quæ vulgus sentiat de se contemnere, non sunt consentanea. quocirca accuratius hæc discutere oportet. Nam honor exiguus & magnus bifariam capiuntur. aut enim à multis is & vulgaribus, aut ab illustribus ille contingit. qui rursus pro re, in qua euenit, differt. magnus enim non solum honorantium multitudine aut qualitate, aut pretio æstimatur, sed veritate. vnde & principatus & reliqua præclara, & studio digna bona continentur, quæ reuera eximia existunt. Quocirca nulla virtus magnitudine caret, qua & amplificare & ius reddere videtur in quibus fuerit. sed enim & inter ceteras virtutes magnanimitas eminet. quare peculiari vocabulo hac præditus magnanimus appellatur. Quoniam vero bona alia honorabilia sunt, alia vero, vt supra determinauit

mus: ex quibus alia ex vero eximia, alia parua sunt: quibus nonnulli cum digni sint, se ipsos dignos etiam arbitrantur, in iisdem solet elucere magnanimus. Quadrifariam vero hæc discernuntur. Nam & dignum esse iis, & sese dignum iis iudicare contingit. Interdum vero & mediocribus dignum iis quoque se dignum iudicare. Nonnunquam vero e conuerso utralibet hæc ad se inuicem componuntur. nam cum exiguis aliquis dignus, magnis atque honorabilibus se dignum arbitrat, alius maximis dignus, paruis se dignum existimat, prior quidem hic est exiguis dignus, magnaque affectans, vituperationem meretur. dedecens enim id est, ac minime honestum, præter dignitatem quippiam consequi. verum & is vituperandus, qui præfenti honore dignus, eum tamen auerferet. restat, iam utriusque horum contrarius, qui cum rebus magnis dignus sit, se ipsum etiam dignum arbitretur. hic laudabilis & inter hos medius est. Et quia circa honoris electionem fruitionemque circa honorabilia reliqua bona dispositio est præstantissima magnanimitas, & quemadmodum ostendimus non circa vtilia occupatur, ac ipsa mediocritas cum primis laudabilis, manifestum etiam magnanimitatem esse quandam mediocritatem. Ex contrariorum autem, hoc quod diximus indignum, maximis sese dignum arbitrantem, lentitudo. tales quippe lentos dicimus, qui magna venditant, cum non insint. Verum ubi dignus magnis, se indignum censet, pusillanimitas appellatur. pusillanimitas enim est, qui præclara meritis, iis sese indignum iudicari. Itaque magnanimitatem necessum est mediocritatem esse, inter pusillanimitatem & lentit

lentitudinē. Porro quartus ex his, neque omnino vituperatione dignus, neque magnanimus, in nulla re magni quippiam consecutus. neque enim vel dignus existit, vel ita de se ipso censet, quapropter non est contrarius. Nam etsi planè contraria inter se videantur, magnis dignum magna, & paruis dignum exigua deberi sibi arbitrari. contraria tamen non sunt, eo quòd hic reprehensione careat, quandoquidem ex rationis instinctu agit, & eadem quæ magnanimus naturæ conditione. Cum uterque quibus dignus est, sese dignum arbitrat, magnanimus ex iis, quibus dignus est sese dignum censebit. pusillanimitas vero cum magna insint ei bona honorabilia, si eis se indignum iudicat, quid faceret, si paruis dignus esset, aut igitur magnis se dignum iudicans, lentus, aut pauciorum. quocirca nemo pusillanimum dixerit, qui in quibus tantum, se non imperio dignum censeat, seque subiiciat, verum qui honesto loco natus sit, imperiumque rem magnam iudicari.

De magnifico, & eius extremis.

CAP. VIII.

Magnificus autem non ex qualibet operatione, electioneue dicitur, sed ex sumptibus: nisi forte per translationem ita vocetur. absque sumptu autem magnificentia non est. nam *μεγαλον*, id est decens, in ornatu: ornatus vero non in quibuslibet, sed in necessariorum excessu consistit. Verum qui in magno sumptu decentem magnitudinem eligit, eamque mediocritatem cum eiusmodi voluptate expetit, magnificus est. qui vero amplius quam par sit, & præter modum, is nomine caret: tamen quã-

dam affinitatem inter sese habent, quos vocant ineptos & proiigos. Nam qui opulentus dilecti hominis nuptiis sumptus suppeditat, eum apparatus se decere arbitrat. Qui frugales paucâ que desiderantes excipienti conueniat, paruificus. Verum qui nuptiali apparatu eos excipiat, nec ob gloriam, neque pro autoritate peculiari aliqua, proiigo sumis videtur. Verum qui pro dignitate iuxtaque rationem id facit, magnificus est. decorum enim iuxta dignitatem est, quandoquidem nihil præter dignitatem decet. decorum autem esse oportet. etenim decemis est agere iuxta dignitatem, & quod deceat, & circa quid deceat. aliud enim decorum est circa familiaris, aliud circa amati nuptias. atque ipsi etiam in tantum aut eiusmodi: vt spe etaculum, Cimonem non Themistoclem, quod humiliore fortuna hætenus esset, decere aiebat. ille vero, cui qualiscunque sit dignitas perinde est, nullus est horum. De liberalitate vero similiter se habet. nã liberalis aliquis est, quãdo libet,

De indignatione, verecundia, amicitia, grauitate, veracitate, vrbantate.

C A P. I X.

ET fere etiam sic cætera circa mores, vel laudabilia vel vituperabilia. nam alia excessus, alia defectus, alia vero mediocritates sunt passiuæ, quemadmodum inuidus & alienis malis gaudens. iuxta hos enim habitus dicitur, inuidus quidem angî, dignorum successu: hic vero in eadem passione nomine carere, sed ei affectioni obnoxius, notus est, gaudento indignorum vel casibus vel successibus, item & digno-
rum

rum latando. Medius vero inter hos est indignabundus, & quod veteres *μεγίστην* vocant, à dolendo, ob indignorum successum. quapropter & Nemefin Deam esse arbitrantur. Verecundia mediocritas est inter impudentiam & stuporem. Nam qui nullam de se existimationem moratur, impudens: qui omnes, stupidus: qui vero apparentes quasdam modeste, vt recundus. Amicitia vero medium inter inimicitiam & adulationem. Nam qui omnibus pro cupiditate sua iucunde congregitur, adulator est: qui vero voluptatem omnem vitat, odiosus. verum qui nec sectatur, nec refugit omnem, voluptatem, sed quod optimum videtur in congressu obseruat, amicus est. Grauitas vero mediocritas est inter contumaciam, & placendi studium. Nam qui nihil in conuictu alteri largitur sed contemnit, contumax: qui vero omnia omnibusque se subicit, placendi studiosus est: qui vero alia quidem largitur, alia non, grauis appellatur. Verus autem & simplex, quem rigidum vocant, inter dissimulatorem & iactabundum medius est. Nam qui sua deteriora mentitur quàm sunt, idque non ignorans, dissimulatores: qui vero maiora prædicat, iactabundus est. verum qui vt habeat exponit, verus, & iuxta Homerum sapiens appellatur. & in vniuersum, hic quidem veri, ille falsi amator est. Porro vrbantitas mediocritas est: & vrbanus inter rusticum & scurræ medius. Quemadmodum enim circa alimentum, vorax & terius differunt, quod ille nihil aut pauca aut ægre admitat, hic vero facile omnia, sic rusticus habet ad importunum aut scurræ. nam ille ridiculum nihil aut ægre admittit, hic vero omnia & prompte & suauiter. Verum

* *οικ. 205.*

Verum neutrum ita decet, sed quædam admit-
tenda ioca, quædam non. idque iuxta rationem:
quod facit urbanus. Demonstratio autem eadē,
quandoquidem & eiusmodi est urbanitas, & nō
quem transierentes dicimus, æquissimus habi-
tus, & mediocritas laudabilis, extrema vero vi-
tuperabilia sunt. Duplex autem urbanitas est.
alia enim quæ ridiculis gaudet, iocisq̄ue etiam
in ipsi sunt scommate iactis, alia quæ iocos lususq̄;
perexhibere aliis potest. Diuersæ quidem à se in-
uicē, sed mediocritates. ambæ nā qui & exhibe-
re iocū aliis potest, quo afficiatur sincere iudi-
cans, & qui in se dictum ferre ridiculum, inter
importunum & frigidum medius est. Quæ de-
terminatio melior est, quàm si illuso, quomodo-
cunque affecto, molestum esse quod dicitur asse-
ratur: quippe quod magis placere, ea modera-
tione prædito conueniat. hic enim recte iudi-
cat. Carerem omnes hæ mediocritates etsi lau-
dabiles sunt, non tamen virtutes dici debent,
neque earum contraria, vitia: quippe quod hæc
omnia ex affectionum diuisione, carere electio-
ne constat. vnaqueq̄; enim harum affectio que-
dam est, & quia naturalis est, ad naturales etiā
virtutes refertur. naturales enim quodammodo
virtutes hæ sunt, vt ex sequentibus patebit, cum
prudencia. vnde & inuidia iniustitiæ (nam ad
alium spectant actiones ab ipsa profectæ) & in-
dignatio iustitiæ, verecundia modestiæ adcen-
sentur. quocirca & eo in genere modestiam de-
finit, verus autem & vanus eiusmodi, vt ille
sapiens, hic stultus sit, verum medium magis
extremis cōtrarium est, quàm ipsa sibi, eo quod
illud cum neutro iungatur, & sit, hæc vero fre-
quenter, sūntque nonnūquam timido audaces,
ac par

ac partim prodigi, partim illiberales, & pror-
sus vitiose inæquales. Nam cum recte inæqua-
les sunt, medij existunt, medio nanque extrema
aliquo modo insunt, verum contrarietates non
videntur extremis similiter iuxta medium am-
bæ inesse, interdum enim iuxta defectum, ali-
quando iuxta excessum insunt, quorum causa
sunt duo illa supra commemorata, paucitas er-
ga iucunda infensatorum, & quod contrarium
magis esse videtur, in quo magis peccatur: ter-
tium vero, quod rarius, minus contrarium vi-
detur: vt audacia ad fortitudinem, & pro-
digalitas ad liberalitatem. De reliquis
igitur virtutibus laudabilibus se-
rè dictum est, itaque de iu-
stitia deinceps di-
cendum erit.

*

*Pro Quarto, Quinto, & Sexto sequentibus libris
lege Quintum, Sextum, ac Septimæ Nicomachiorum.
huc enim ex eo loco translati fuerunt, nullo penitus muta-
to verbo: vt in Græcis exemplaribus videre licet.*

ARIST

ARISTOTELIS

MORALIUM

EVDEMIO-

RUM

LIBER SEPTIMUS.

SUMMA LIBRI.

De amicitia, ac eius speciebus. De amicis: ac multis, que circa hac sunt consideranda. De benevolentia, concordia, ac probitate.

De amicitia, ubi dubitatur, an sit in similibus vel in contrariis.

CAP. I.

E amicitia, quid sit, & quale sit, quis item amicus: ac utrū simpliciter tantum dicatur amicitia, an multifariam: & si multifariam, quotnā modis: insuper quo pacto sit amico utendum, quidve iustū amicum, nihilominus excu-

tienda nobis sunt, quā ea quæ de moribus circa honesta eligibiliæque traduntur. Nam inter ciuilia officia vel potissimum est, amicitias inter se hominum mutuas conciliare. Eāque ob causam virtutem vtilem existere dicimus, quod amici esse nequeunt, qui mutuis inter se iniuriis consistantur. Præterea iustum iniustumque maxime circa amicos versari omnes cōstentur. Et sanè videtur vir bonus etiam amicus esse, ac amici

amicitia moralis quidam habitus: vt si iniuriā quis cauere instituat, homines inuicem reddat amicos. eo quod veri amici nunquam mutuo, quemadmodum & iusti, inferant iniuriam: quocirca aut idem prorsus, aut cognata inter sese amicitia iustitiæque existunt. Præterea inter bona præstâtissima reputamus paratum esse amicum: & malum grauissimum solitudinem, amicorumque carentiam interpretamur: quod omnis vita, spontaneâque hominum conuersatio his constet, quæ cum familiaribus aut cognatis, aut aliis nobiscum degentibus vel liberis vel parentibus vel vxore transigitur. Et propria quidem iusta, quæ ad amicos spectant, solum ad nos pertinent, verum quæ lege constituta, non equidem nos, sed alios respiciunt. Verum multa ambigi circa amicitiam solent. Primum quidem quod fortis assumitur, vt plerunque dicitur. Videtur enim nonnullis simile simili amicum esse, vnde natum est quod fertur, Deus similem semper adducit ad similem. etenim graculus ad graculum, & fur furem cognoscit, & lupus lupum. Sed & physiologi vniuersam naturâ rerum describentes, principium hoc constituunt, similia ad similia contendere. Quocirca & Empedocles canem fœmellam simili incumbere aiebat, ob similitudinem, quam cum eo plurimam haberet. Atque hi quidem ad hunc modum amicum definiunt. Alij vero contrarium contrario amicum asserunt. amabilia enim desiderabiliæque omnibus amica sunt: & siccum humida, non sicca appetit. vnde & terra pluuiam optare dicitur, & rerum omnium mutationem gratâ esse: ea vero in contrarium fit. Et simile simili inimicum, & figulus (quod dicitur) odit figulum. Insuper & animam

animantia quibus ex eodem victus suppetit, hostilia inuicem sunt. Opiniones igitur hæ tantum distant ab iis, quæ simile amicum, & contrarium inimicum censent. Minus certe semper ei quod plus est, hostile existit, inimicitiamque dies exorditur. Præterea & loca inter se diffita, contrariorum sunt. amicitia enim contrahere videtur. Alij vero contraria amica putant, & Heraclitus increpat Poëtam dicentem, quod lis inter Deos & homines pereat. Neque enim harmoniam consistere inquit, citra acutum & grauem sonum: neque animalia absque mare & fœmina duobus contrariis, quæ duæ opiniones de amicitia sunt in vniuersum plurimum discrepantes. Verum alia magis cognata sunt, & propria apparentium. aliis enim inter prauos amicitiam constare non posse, sed inter bonos tantum, aliis contra, absurdum videtur, si mater liberos non amare asseratur, cum & inter bruta amicitia intercedat tanta, vt etiam pro sobole sua mori non recuset. Alij tantum vile amicum arbitratur, argumento illis est, quod omnes id prosequuntur. inutilia vero abiciunt. Vnde Socrates senex ille saluam proiciens, & capillos vnguesque præscindens, particulas se inutiles omnes abicere dicebat, & postremo etiam corpus ipsum cum mortuum fuerit, & quod nullis porro vñ. bus accommodari queat: verum vbi vsui est, velut in Aegypto, reseruant, quæ omnia contraria inter se maxime videntur. nam inutile simili, & contrarietas similitudini, ac contrarium inutilissimam contrario suo maxime repugnat, quippe quod contrarij sit contrarium corruptiuum. Insuper videtur aliis quidem facile amicos comparare, aliis vero rarissimum hunc cognoscere, quo

quoniam citra successum non contingit. Cum felicibus amicitiam omnes captant, verum alij, ne in iisdem quidem infortuniis persistentibus, credendum iudicant, quippe qui fallacia quadam, fictaque cum calamitosi conuersatione, bonorum amicitia se insinuent. Sed adducendus etiam postremus, qui & opiniones de his rectissime exponit, & dubitationes contrarietasque soluit, quod sit, dum apposite explicantur, quæ videntur contraria. eiusmodi enim ratio maxime apparentibus consonat. Contingit autem oppositiones manere, quando quod dictum est, verum sumptum fuerit: interdum vero secus.

Quale sit id, quod ametur, iucundum, an bonum.

C A P. I I.

Dubitationem autem habet, vtrum iucundum, an bonum id sit, quod ametur. Nam si id maxime concupiscimus, erit eiusmodi potissimum amor. Neque enim amator dicitur, qui non amet semper. Et cupiditas semper ad iucunda fertur. nam & iucundum, quod volumus bonum amamus: verum aliud est iucundum ac bonum: de quibus & aliis cognatis determinare conabimur, his principiis constitutis. Quæ cupiditate aut voluntate appetitur, aut bona sunt, aut apparentia bona. Quapropter & iucundum concupiscibile est, quia apparet bonum: quippe quod aliis bonum iudicetur, aliis appareat tantum, etiam si non iudicetur. neque enim in eadem animæ parte sunt, phantasia. Patet igitur amicū & bonum & iucundum esse: quo determinato, altera iam suppositio præmittenda. Bonorum enim alia simpliciter bona sunt, alia alicui non

simpliciter, atq; eadem simpliciter & bona, simpliciterque iucunda. Nam quæ sano corpori conducunt, simpliciter corpori bona: quæ vero laboranti tantum, non simpliciter appellamus, velut sunt medicamenta, & festiones. Similiter & iucunda simpliciter vocamus, quæ integrum sanumque corpus oblectant: vt in clara luce, non in tenebris cernere: verum laboranti ex oculis contrarium, & vinum iucundius esse iudicatur, non lingua ex vinolentia corruptæ, quæ ne insutum quidem acetum discernat, sed sensui syncero. Similiter & in iis quæ animam spectant, non quæ pueris aut bestiis, sed cordatis probantur: utrorumque igitur memores, hæc eligimus. Et quemadmodum pueri ac bestia habent ad cordatum, sic prauus, stolidusque ad moderatam & sapientem, iis vero iucunda sunt, quæ iuxta habitus incidunt, quæ sunt bona & honesta.

De tribus amicitia speciebus: & quæ ipsarum proprie sit amicitia. C A P. I I I.

Quia vero bona multifariam dicuntur, aliud enim quia tale sit, aliud quia utile ac frugiferum: sic & iucundum, aliud simpliciter ac bonum simpliciter, aliud vero quod alicui videatur bonum, quemadmodum in inanimatorum contingit: ob singula hæc aliquid nos eligere & amare: vt & hominem. alium enim quod virtute præditus, alium quia bonus & frugiferus, alium quia iucundus ob voluptatem. Amicus autem fit, quando amatus redamat: neque id ignoratur ab ipsis. Quocirca necessum tres amicitia species esse: neque iuxta vnum aliquid omnes, neque vt vnus generis species, neque omnino æquiuoce dicantur. ad vnam enim quandam primamque referuntur, quemadmodum medicinali.

nale. etenim animam medicinale, & corpus, atque insuper etiam instrumentum & opus dicimus, sed proprie primum, per quod ratio eius nobis inest, velut instrumentum medicinale, quo medicus vitur, nec tamen instrumenti ratio medici rationi inest. quocirca in omnibus primum illud quaeritur. Et quia primū vniuersale est, vniuersaliter etiam capitur quod fallit, itaq; & de amicitia non possunt omnia apparentia reddere. Ratione enim vna minus congruente non arbitrantur ceteras amicitias esse, alia vero sunt quidem, sed non similiter: alia vero, cum prima non cōuenit, vt vniuersalis, siquidē prima fuerit, neque alias esse amicitias inquit. Verūm, vt modō dictū est, multæ amicitia species sunt: quoniam tripliciter dici amicitiam determinauimus, cum alia ob virtutem, alia ob utilitatem, alia ob iucunditatem oriri dicatur. Et sanè quæ commodorum gratia nata est, plerumque est amicitia qui seinuicē, quia vtilēs diligere solent.

Γλαῦκ' ἰπτικερός ἀνὴρ τὸν Φίλον ἐσκεμίσθη.
Et nondum Athenienses cognouerunt Megarenses. Quæ vero ob voluptatem contrahitur, iuuenum est: mutatis enim pro ætate moribus, etiam iucundū mutant. Quæ vero à virtute proficiscitur, optimorum, vade manifestum est primam amicitiam, bonorum esse mutuum erga seinuicem amorem, mutuamque electionem. Amicum enim est amatum amanti, amicūque item redamans amato. Ea igitur sola inter homines est, quippe qui soli electionem sentiunt, ceteræ autem etiam feris inter se sunt, vbi etiam aliqua medioeris elucet utilitas. Atq; ita etiam cura homini, & alia aliis amica sunt: quemadmodum et gulusaui crocodilo, Herodoto teste

& quemadmodum vates de confessibus transitionibusque loquuntur. Et mali malos, cum ob utilitatem, tum ob iucunditatem amant: neque tamen amicos fatentur, cum primæ sint expertes: quippe quod prauus iniuriâ prave inferat, quod amicitia legibus repugnat. Alij itidem amant citra amicitiam primam, quos tamē reliquas colere nihil vetat. ob voluptatem enim incontinentes se ipsos suspectos habent, nec ab iniuria mutua abstinent. Quocirca nec ob voluptatem se mutuo amantes, dici amici debent: quando accurate disquirentibus plane primam non esse constet, illa enim firma est amicitia, hæc vero prout hæctenus diximus, non illa quidem, sed ab illa profecta. Quapropter ut illo tantum pacto amicus esse asseratur cogere, est apparentia absurdâque dicere, nam iuxta rationē communem quandam affirmare omnes amicitias licet. Superest igitur, ut prima tantum amicitia vocetur, interdum vero etiam omnes: neque ut æquiuoce, neque ad se ipsas quomodocunque habentes, neque iuxta vnam speciem, sed potius ad vnum aliquod relatas.

De amicorum diuersitate: & qui propriè sint dicendi amici.

CAP. IIII.

ET quia simpliciter bonum iucundumque idem & simul est, nisi quid obstat: & primus verus, & simpliciter amicus (nam talis propter se ipsum eligibilis, idque necessario, quemadmodum enim propter se bona quispiam appetit, sic & ipsum talem eligi oportet) verus autem amicus etiam iucundus est simpliciter: videtur igitur quomodocunque amicus iucundus esse. Verum magis

magis de his determinandum, vtrum quod ipsi, an quod simpliciter bonum amicum sit, & vtrum actu amare cum voluptate, vnde & amabile iucundum, an non. hæc enim ad idem reducenda sunt, & quod non ipsi bonum fuerit, non etiam ad ipsum pertinet. Atque hoc ipsum est quod quaeritur, sic esse bona, quæ simpliciter bona sunt. eligibile enim est simpliciter bonum: ipsi vero, quod ipsi bonum: quæ conuenire oportet. Et virtus vna talē efficit, & ciuilis facultas etiâ, quibus hæc non insunt, ingignit, modo iam ante accommodatus & homo existat. naturaliter enim ei bona sunt, quæ simpliciter bona. Similiter & vir pro femina, & stupidus pro prædito indole, ob dulce vero, necesse est quæ pulchra sunt, sint & dulcia: vbi vero dissonant hæc, iam non prorsus bonum, nam intemperantia interuenire potest. Cum enim honestū iucundumque disconueniunt, in affectionibus intemperantia est. Quia cum prima amicitia est secundum virtutem, erunt & ipsi simpliciter boni: non quia utiles, sed alio quopiam modo: quando quidem bifariam, huic & simpliciter bonum capitur, & similiter quemadmodum in conducibili & habitibus, vbi aliud est simpliciter conducibile, & honestum, velut se exercitatio ad medicationem habet: itaque & habitus hominis virtus. Sit igitur homo ex rebus natura præstantibus. nã virtus natura præstantis simpliciter, alterius vero alicuius nequaquam, sed huic bonum dicitur. Eadem quoque ratio dulcis est. Hinc igitur vestigandum, vtrum absque voluntate sit amicitia, quidve differat, & in vtro amare consistat: & vtrum bonus esse etiam non iucundus queat, sed non propter id ipsum tamen. Amor igitur cum

dicatur bifariam, vtrum qui actu est, eo quòd bonum iudicat, nò absq; voluptate esse apparet. patet autem, quemadmodum in scientia rerum cognatæ contemplationes disciplinæq; speciei sua facile intelliguntur, ita etiam familiarium recognitiones expeditæ hunc cuius rei ratio eadè in vtriusq; est. Natura igitur simpliciter bonum, & simpliciter iucundum; & quibus bonum, iisdem etiam iucundum est. Quapropter similia si milibus mox gaudent, & homini homo iucundissimus. Et quia imperfecta ea conditione sunt, etiam absoluta eiusmodi erunt. Est autè vir bonus perfectus. si quidem ergo amare actu mutæ familiaritatis & notitiæ, electio cum voluptate est, scilicet & amicitia prorsus simpliciter bonorum & iucundorum, quia bona iucundaq; sunt, mutua electio. Atq; ea amicitia habitus, ex quo eiusmodi electio proficiscitur. nam opus eius actus est, qui non extra, sed in ipso amante consistit, cum potentia extra, vel in alio insit, vel diuersum saltem existat. Quocirca in amante, nò in amato gaudiù est. Amari enim amabilis rei illud vero etiã amicitia actus est, & animati tantum, cum prius etiam inanimatis cõpetat, quando & ea quoq; diliguntur. Et quia amare actu est gaudere amato, quatenus amatur, & amicus etiã est, qui amatur vicissim, erit amicus amico, non quã musicus vel medicus. Voluptas igitur ab ipso percepta, quã amicus, proprie amica voluptas appellatur. ipsum enim diligit nò ob aliud quidpiam, quàm ob rem nisi eo quatenus bonus est delectatur, non fuerit amicitia prima, neq; rem vilam interuenientem ob stare decet, vt bonum ipsum non delectet. itaq; etiam si graue o lentia fuerit, aliqua obliterare, & mentis indu-

striam

striam amplecti verus amicus solet. Hanc igitur primam amicitiam esse omnes consentunt; aliq; vero propter hanc, & aliquo modo videntur, & in controuersiam veniunt. Constantiam enim quandã habere amicitia videtur, ac sola ea constans est. nam pronunciatum à grauib; est, cõstans id esse, quod non cito fiat, neq; facile dissoluatur. cetera iudicio syncero vocant. Porro nec citra fidem consistit amicitia firma: ea vero experimentum requirit, vt inquit Theognis. Neque enim viri mulierisve mentem cognoueris ante periculum, velut de vi mentis sumptum. Eodem pacto & tempus requirit amicus, quia etiam amici ante contractam amicitia cupiunt: qui habitus, velut iam consummata amicitia, latet. nam quia ad mutuam amicitiam propendunt, & sibi inuicem omnia officia præstant, putantur non velle amici, sed re ipsa amici esse. Verùm quemadmodum in ceteris, ita hic quoque vsu venit. quemadmodum enim sani nò sunt statim qui id velint, ita nec amici qui esse volunt argumento est, quòd facile tales nondum assumpto experimento, ita nec calumnia circũueniãtur. quòd experimentum quibus in rebus habent, in his facile se caluniam non præbet, in quibus autè non habent, persuadèatur, si coniecturas calumniator adhibeat. Simul vero patet, nec inter prauos amicitiam constare posse: quippe qui iniuri sunt, & nemini sese committunt, ex se ipsis alios metientes. Vnde & boni facilius decipiuntur, nisi ea periclitatione diffidant. Et enim prauis natura bona amico præterunt, neq; quisquã amicũ magis quàm res amat. nã tales amici non sunt: repugnant enim legi amicitia, amicorũ cõmunia omnia assereti, quãdoquidè

amicus rebus ipsis præferendus est, non amicis res. Vnde prima amicitia inter paucos incidit: eo quòd difficile sit multorum capere experimentum quandoquidem non omnibus, quem admodum oportebat, possis conuiuere. Neq; ex æquo de veste & amico deliberare conuenit. e quidem quod inter duo melius extiterit, eliger mentis saltem compos, & quo est vsus olim vt deteriore. non præferet ei quod iudicet melius. In amicitia autem non facile pro vetere amico, incognitum assumet. neq; enim absque experimento est, neq; vnus diei amicus. qua propter in prouerbiũ abiit, Salis modius. Simul autem non eo tantum, quòd simpliciter bonus quispiã sit, ad amicitiam sufficit, sed vt etiam tibi sit amicus. Bonus enim quisque dicitur simpliciter, eo quòd bonus est: amicus autem, qui alteri bonus. simpliciter autem bonus amicusq;, in quo vtraque ista concurrunt. Ita q; quod simpliciter bonam alteri, hoc quanquam non simpliciter bono: alteri vero bonus, eo quòd vtilis. amare autem vnã multos, & ipsum hunc amorem auertere, impossibile erga plures operari. In his autẽ constat recte dici, amicitiam constantiũ bonorum esse, quemadmodum felicitas sufficientiũ. etenim natura, non facultates, firmitatem habet. Verum multo rectius virtutem naturæ esse affirmatur, & tempus amantem indicare, infortuniãq; magis quam successus. In illis enim vere declaratur quod dicitur, Communia amico rum omnia: quippe qui soli bonis malisque natura, circa infortunia & successus in quibus consistunt, hominem præferunt, vel vt illa sint, alia vero non sint. Successus autem arguit non veros amicos, & ad vtilitatem tantum compara-

tos.

tos. Tempus vero vtroque. neq; enim vtilis statim amicus est, verum suavis & iucundus. Sed nec qui statim, suavis simpliciter est: quando perinde vt vino ciboque partim suauitas, partim vero celeritas percipitur, verum mediocri tempore suauitatem voluptatẽque amittit, sic etiam hominibus vsu venit. nam quod simpliciter iucundum est, sine temporẽque determinari debet. Fateatur autem & vulgus, dulce vocans, non solum quod compererit, sed veluti cùm bibunt, cùmque adhuc in manibus poculum est. Non enim id inde dulce est, quia compererit aliquis, sed quia non frequenter bibit, ac quia primum decipitur. Prima igitur amicitia, à qua cæteræ nomen trahunt, secundum virtutem est, iuxtaque eius delectationem, velut dictum est prius. Reliquæ etenim inter pueros, brutaque, & prauos contingunt. Vnde prouerbio dicitur, Æqualis æquale delectat: & Malus malo iucunde conuiuuit. nam & prau nonnunquam se mutuo oblectant, non quatenus prau, nec quatenus neutri, sed quatenus vel ambo (exempli gratia) streperi: vel hic quidẽ streperus, ille vero parcus: quatenusque bonum aliquod omnes habent, eatenus congruunt sibi. Præterea viles sibi etiam hos esse contingit, non quidem simpliciter, sed institutis. Sic etiam bono viro amicum malum esse contingit, nempe ad institutum aliquod vtilem: vt malus boni viri instituto, quale bonus habet, inferuiat. bonus intemperanti quidem ad illud quod habet institutum, malo autem ad id quod iuxta naturam existit. Valentque bona simplicia quidem simpliciter, illi vero ex suppositione, nempe quatenus aut paupertati aut morbis confert,

c E c 5

idq; bonorum simpliciu causa:quemadmodū & phar-
 macum bibit, non enim bibere vult ipsum,
 sed huius mali pellendi gratia vult. Præterea a-
 mici hi esse possunt inuicem, qualiter & ij sunt,
 qui boni non sunt. Iucundus enim esse potest,
 non quatenus malus, sed quatenus aliquid com-
 mune habet: vt si sit musicus, insuper quatenus
 vnū quiddā est omnibus, quod serere possis. ideo
 quidem ad colloquiū apti boni habeantur, aut
 quatenus deniq; vniciue congruant: aliquid
 enim boni omnes habent. Tres igitur hę species
 amicitia sunt, & in his omnibus iuxta æqualita-
 tem quodammodo amicitia appellatur. Nam
 & amici secundum virtutem in æqualitate qua-
 dam virtutis sibi inuicem amici sunt.

De amicitia secundum excessum.

C A P. V.

ALia porò in his differentia secundum ex-
 cessum: velut est Dei erga hominem vir-
 tus (id enim aliud amicitia genus est) & in vn-
 uersum velut principis erga subditum, quemad-
 modum & iustum aliud est. proportione enim
 æquale, numero vero minime. quo in genere
 sunt pater erga filium, & beneficis erga bene-
 ficia passum. In his vero ipsis discrimina que-
 dam elucent, quando alia est patris erga filium
 ratio, & viri erga vxorem: hæc quidem vt prin-
 cipis erga subditum, illa vero vt benefici erga
 beneficia passum. In his aut prorsus non, aut cer-
 te non similiter redamare contingit. Ridicu-
 lum enim fuerit, si quis Deo exprobrat, si non
 pro eo ac ab hominibus amatur, vicissim ipse
 diligat: aut principi, quod non æqualem amo-
 rem subditis præstet. Imperanti enim vt ame-
 tur,

tur non vt amet, aut certe alio pacto conuenit.
 Verum oblectatione nihil est discriminis, siue
 vt in opulente erga facultates domesticas, & so-
 bolem suam, vel vt egens erga id quo potitur.
 Quocirca similiter se habet in amicis qui ob vt-
 litatem, & qui ob delectationem conciliantur.
 Nam hi quidem iuxta æqualitatem, illi vero iux-
 ta excessum amici sunt. proin quemadmodū
 illi expostulant, si non ex æquo viles sint, ac be-
 neficiis respondeant: sic hi etiam ob delecta-
 tionem. quod in amatoris vsu venit, vbi per-
 sepe ex eiusmodi causis rixæ suboriuntur, ig-
 norante scilicet eo qui amat, rationem esse di-
 uersam in iis quæ animi promptitudinem spe-
 ctant. quocirca contentionis causam amatus se
 meminisse arbitratur. hæc (inquit) non diceret
 amans, ex eo scilicet, quod rationem eandem
 esse existimat. Cum igitur tres amicitia species
 sint, secundum virtutem, secundum vtilitatem,
 & secundum voluptatem, rursus hæc in duo di-
 stinguuntur. alia enim iuxta æqualitatem, al-
 lia iuxta excessum sunt: amicitia quidem vtra-
 que: amici vero iuxta æqualitatem tantum. Ab-
 surdum enim sit, amicum vocare virum puero,
 eo quod amet & ametur. Nam et si excellentem
 virū amare alicubi conuenit: si tamen redamet
 ipse, vt dedecus improprietur, vt qui amet in-
 dignum. nam dignitate quadam æqualitateq;
 ponderatur amicitia. Quædam igitur ex æta-
 tis defectu, quædam vero ex virtutis, generis,
 aut alio quopiam, indigna æquali amore sunt.
 Semper autem ab excellente, siue vilitatem,
 siue iocunditatem, siue virtutem spectes, aut
 nullus, aut minor amor requiri debet. Verum
 in mediocribus excessibus merito controuer-
 sia

siæ oriuntur. paruum enim nonnunquam mihi me debet robore æstimari, veluti non ligni, sed aurei vasis pondus præualeat. Atqui paruum illud homines perperam iudicant, quibus domesticum bonum, magnum videtur, quia propinquum: alienum vero exiguum, quia remotum. cumque excessus interuenit, nec tamen quidem inquirunt, quo modo, ac an similiter redamari oporteat, perinde si quis amorem à Deo repositat. Manifestum est igitur, amicos in æqualitate quadam consistere: redamare autem licere, ut amici non sint. Neque vero obscurum est, quia homines amicitiam iuxta excessum, ei quæ ad æqualitatem comparata est, anteponant: eo scilicet, quia & excellentia & amore potiuntur. quocirca nonnullis assentator amico gratior est, quippe qui vtrunque cui adulari, videtur adstruere. ac sunt ferè ambitiosi tales. nam in admiratione esse, excellentiæ cuiusdam speciem habet. Natura autem alij amatorij, alij vero ambitiosi nascuntur. Amatorius quidem, qui magis oblectatur amando, quam dum amatur. Ambitosus autem magis amari & in admiratione esse cupit, excellentiæ amicus: alter vero voluptatis, quam percipit amando. nam in actu necessario amans est. redamari autem per accidens contingit, & latere potest: amans autem non potest. Et est amicitia hoc peculiare, ut amare potius, quam amari cupiant. amari vero iuxta id quod amabile fuerit, contingit. argumento est, quod amicus, si non contingat vtrunque, cognoscere vult magis quam cognosci: veluti in excessibus summis faciunt fœminæ. ut Andromache Antiphontis, quæ cognosci velle videtur ipsius gratia, ut quæ

bono

bono aliquo afficiatur, non afficiat: cognoscere vero, afficiendi amandique gratia. Quocirca in amorem etiam erga mortuos persistentes laudamus, quippe qui cognoscant, non cognoscantur. Plures igitur modos amicitia esse, & quot, tres nempe: item quod amari & amici differant, qui iuxta æqualitatem & qui iuxta excessum amici sunt inuicem, dictum est.

Quo pacto similem, quodve contrariorum dicatur esse amicitia.

CAP. VI.

Quia vero amicus etiam vniuersaliter dicitur, veluti principio, adductis extrariis quibusdam opinionibus, ostendimus (nam alij simile, alij contrarium amicum pronunciant) dicendum etiam de his est, quo pacto habeant erga expositas hætenus amicitias. Simile autem tam ad iucundum quam bonum refertur: Bonum enim simplex est, malum vero multiplex, & bonus similis sibi semper, neque mores mutat: prauus autem & stultus sibi dispar est mane & vesperi. Quocirca nisi inter se paciscantur mali, amici sibi inuicem non erunt, sed dissiliunt: quæ amicitia minime firma est. Quare eatenus simile amicum est, dum simile bonum sit. Interdum autem iuxta voluptatem consistit: similibus enim eadem iucunda sunt, & natura quodque cuique iucundum est. Vnde & voces, & habitudines, & conuersationes cognatis inter se suauissimæ solent esse, cum hominibus, tum cæteris animantibus. atque hac possunt etiam prauis se inuicem diligere, & malus malo iucunde conuiuere. Contrarium autem contrario amicum, quemadmodum vitæ. nam quod sibi simile, id

le, id inutile est. quapropter dominus seruo, & seruus domino inliget, & vit fœminâque inter se mutuo. ac iucundum & desiderabile cōtrarium, vt vtile, non quâ in fine, sed quâ vt ad finē. Nam vbi consequutus est quod cōcupiscbat, in fine quidem iam est, sed cōtrarium non cōcupiscit: veluti calidum, ipsum frigidum. Porro & cōtrarij boniq; amicitia quædam est: se inuicem enim per media desiderant, vt symbola, non vt ex ambobus vnum medium fiat. Per accidens autem cōtrarij desiderium est, per se autem mediocritatis. neq; enim se inuicem, sed medium concupiscunt cōtraria. nimium enim algentes, ad medium reducuntur cū calefūt, & calentes cū trigeunt. similiter & in reliquis. Sin vero non semper flagrauit cupiditas, non in medio erit, sed gaudebit natura iucundis citra cupiditatem in medio cōstitutus. Alij vero omnibus, quæ naturalem habitudinem egrediuntur, quæ species etiam inanimatis competit. Amare autem contingit, quando fuerit in animatis, quocirca nonnunquam dissimilibus gaudent, velut austeri facietis, irritabiles ad iram tardis, vt qui à se inuicem ad medium reducuntur. Per accidens igitur, velut ostensum est, cōtraria amica propter bonum sunt. Quot igitur species amicitia sunt, & quæ differentia, iuxta quas discernuntur amantes ac amati, idque sic vt amici absque illo vocentur, dictum est hætenus.

An quisquam sibi ipsi amicus esse queat.

C A P. V I I.

VERUM an sibi quisquam ipsi esse amicus queat, vestigationem vberiolem requirit. Nonn

Nonnullis enim videtur, sibi quisque amicus esse maxime: qui eodem vtentes canone, amicitias erga alios etiam iudicant. verum secundum rationes, iuxtaque ea quæ amicis cōsentire inexistere, partim repugnant, partim vero similia esse videntur. Quodammodo enim iuxta analogiam hæc amicitia est, simpliciter vero nequaquam: eo quod amari ac amare in disiunctis duobus consistat, iuxta quæ magis hic sibi amicus est: velut in continente & in continente dictum est; qui idem volens nolensq; agit, quando partes aliquo ad se inuicem pacto habent. Ac rationem habent hæc omnia eandem, cum qui sibi amicus est, etiam inimicus sit, aut iniuria cum se quispiam afficiat. Quæ omnia in duobus disiunctim considerantur, aut enim anima duplex quispiam est, aut hæc disiuncta non consistit: verum ab habitudine erga in se ipsum pendet, velut etiam reliqui amandi modi determinati, iuxta quos rationes exquirere. has solemus videtur enim amicus esse, qui alicui vel vere bona, vel quæ arbitretur bona, alij euenire cupiat, non sui, sed alterius gratia.

* Alio vero modo, quo coniuere optat ob ipsam cōuersationem tantum, non ob aliud quidpiam. veluti patres liberis quidem bona optant, sed aliis cōiuiunt tamen: quæ inter se inuicem omnia pugnant. ille enim si non quod sibi, hic autem si non quod est. Alij vero coniuendi desiderium non ad amorem referunt. condolere quoque dolenti, non ob aliud quidpiam nos dilectionem vocabimus. solent enim serui ita erga dominos condolere, qui agrotantes plerumque sunt morosiores, non ob ipsos quidem, & vero affectu, velut

velut matres solent liberis, & aues nonnullæ vna cum enitentibus similiter dolore affigi. amicus enim non solum amico condolere vel maxime studet, sed simili etiam conturbatione affici, veluti simul cum sitiente sitire: alioquin enim non fuerit coniunctissimus. Eadem quoque in gaudente ratio: amicitia enim est, non ob aliud quidpiam, sed ipsum tantum gaudere. Præterea eiusmodi de amicitia dicuntur, vt æqualitas quædam sit amor: nec vna tantum amicitia iungantur veri amici, sed cuncta hæc simul conferantur in vnum. bona enim cupit alteri verus amicus. Quemadmodum & nemo sibi ipsi ob aliud quidpiam benefacit, neque ob gratiam: neque indicat quod fecit, quatenus vnus est. nam qui amorem patefacit, non amare quidem, sed velle amare videtur. Itaq; & simul esse & conuiuere, congaudere, condolere, absque se mutuo ne viuere quidem posse, (vna enim anima sunt) sed commori, vnus illius veraq; amicitia est. sic enim vnus ille habet, ac sibi in hunc modum coniuuit. Omniaq; hæc in bono conspirant, in prauo autem dissentiuunt, velut in incontinente. vnde & aduersus aliquando ipse sibi existit. Quatenus vero quisque vnus est, indiuisibilis ac per omnia desiderabilis sibi est: quales boni sunt, & secundum virtutem amici: malus autem non vnus, sed multi, & die eadem varius, & importunus ipse sibi. Quamobrem recte cuiusque erga seipsum amicitia, ad boni probatq; amicitiam reducitur. quia enim sibi ipsi & similis est & commodus ac vnus insuper, vsq; etiam amicus sibi est & desiderabilis, qualis est secundum naturam: contra vero prauus. Porro bonus sibi nihil exprobat, incontinentis instar:

instar: nec posterior prioribus succenset, velut mutabiles: neque prior posteriori, velut leues vanisque solent. Præterea qui simpliciter bonus est, quærit vt ipse etiam sibi amicus existat, quemadmodum & dictum est supra, duo in sese complecti, quæ ad amicitiam mutuam propendeant, quæ disjungere sit impossibile. Quocirca in homine amicitia erga seipsum constare posse videtur, non etiam in reliquis animantibus. neque enim equus sibi ipsi amicus est, neque pueri, donec electionem per ætatem consequantur. iam tum enim puer pro cupiditate è seipso dissentit. Cognatorum amicitia similis videtur ea quæ cuique est erga seipsum, quandoquidem neutrum à se queas distinguere: & si maxime differant, cognati tamen illi sunt, ac vnus ille quoad vixerit. Quot igitur modis amare dicatur, quodque omnes amicitia ad vnam primam reducantur, ex dictis patet.

De beneuolentia.

C A P. V I I I.

Proprium vero huius considerationis fuerit de concordia beneuolentiæque disquirere: quæ aliis eadem, aliis vero absq; se mutuo non esse videntur. Est autem beneuolentia cum amicitia neque prorsus idem, nec plane diuersum. nam amicitia tribus modis distincta, neque in ea quæ vtile, neque ea quæ voluptatem spectat, consistit. siue enim vtilitatem volunt, non ob illum, sed ob se hanc cupiunt. Videtur autem beneuolentia quemadmodum & amicitia, non beneuolentis esse, sed eius cui is bene vult, si in iucundo amicitiam constituas, beneuolentiam etiam inanitatis tribues. quapropter beneuolentia

lencia circa moralem amicitiam consistit. verum beneuoli tantum est voluntas: amici vero, ut quod vult præferat etiam. Ac amicitia omnis principium est beneuolentia, ac omnis quidem amicus beneuolus: non contra, omnis beneuolus amicus. incipienti enim similis beneuolus est. vnde & amicitia principium, non amicitia appellatur.

De concordia.

C A P. IX.

CAeterum & consentire amici videntur, & consentientes inter se concordis que amici esse. verum non circa omnia amica versatur concordia, sed circa res concordibus propositas, quæque ad conuictum mutuum conducant. nec iuxta cogitationem cupiditatemque tantum. concupiscere enim contraria licet, veluti in incontinente hæc ipsa quoque sibi repugnant. Neque oportet simul pro electionis, simul & cupiditatis instinctu consistere concordiam: quippe quæ bonorum est tantum. prauis autem eadem eligentes & appetentes ipsi sibi incommodant. Videtur autem concordia, quemadmodum & amicitia, non dici simpliciter. verum alia prima quædam, & natura recta, qua mali concordis esse nequeunt: alia qua etiam prauis inter sese conspirant, quando pro electione sua cupiditatemque res succedunt: quodque concupiscunt & eligunt, eiusmodi sit oportet, quo potiri ambo queant. Nam si eas res appetant, quæ nequeant ambobus contingere, certamen oritur: cum contra inter sese concordis non soleant contendere. Est autem concordia, eadem de principatu, subiectioneque electio & voluntas, non alteru-

trius,

trius, sed publici boni gratia. quocirca amicitia quædam ciuilis concordia est. De concordia igitur beneuolentiaque hæc dicta sint.

Cur magis amantes beneficiis afficientes, quam affectu dicantur.

C A P. X.

Dicitur autem, cur magis amantes dicantur, qui ipsos affectos, quam qui affectu seipsum facientes reddant: cum videatur contrarium iustum esse, quod crediderit quis ob utile quidpiam, & quia commodare ei contingit. alium enim iuuari, alium vero impendere decet. Neque id tantum est, sed natura etiam eligibilior est actio: rationemque prorsus eandem habet opus & actio: & qui beneficium accipit, opus est beneficentis. quocirca & in animantibus peculiare in generando, natosque conservando, studium est. Et magis parentes sobolem suam diligunt, quam diligantur vicissim ipsi, & effusiore charitate hanc matres complectuntur, quam patres. ac nati itidem magis ex se genitos, quam genitores amant: quia præstantissima est actio. & matres effusius quam patres amant, quia magis suum opus esse liberos arbitrantur: & quia opus difficultate definiunt, magis utique generando mater affligitur. De amicitia igitur, quæ unicuique est erga se, quæque in pluribus versatur, hoc pacto determinatum sit.

Amicitiam omnem in æqualitate quadam consistere: ubi de ciuilitatis speciebus quadam.

C A P. XI.

Videtur autem iustum æquale quidpiam esse, & amicitia in æqualitate quadam con-

sistere: nisi frustra dicatur, amatoriam esse æqualitatem. Porro omnes ciuitates iusti quædam species sunt: communicatio enim quædam est: & commune omne ex iusto conflat. Quocirca hæc omnia amicitia, iusto, & communicatione quis diiudicari, ac discrimina quidem tenuia habet. Et quia similiter habet anima ad corpus, ut artifex ad instrumentum, & seruus ad dominum: horum quidem nulla communicatio est, quia duo non sunt, sed illud quidem vnum: & quod vnius, nullum: neque diuisibile vtrique bonum, sed amborum vnius, cuius gratia est. Corpus enim instrumentum est congenitum, & seruus domini velut particula & instrumentum separabile: instrumentum autem, velut seruus inanimatus. Reliquæ autem communicationes sunt, aut particula communicationum ciuitatis, velut contribulium est, & quæ vocatur originum, præterea quæstuaris respublicæ. Verum ciuitates omnes communicationibus quibusdam continentur, & rectæ & transgressoriæ, quemadmodum enim in harmoniis, sicut in ciuitatibus vsu venit: quæ in regia quidem, patris est: in optimipotentia, velut viri & vxoris: simplici autem Repub. fratrum. excessus autem in his, tyrannis, paucipotentia, & plebs, & iusta quidem totidem sunt. Quemadmodum vero æquale aliud quidem numero est, aliud proportionem, sic & iusti & amicitia communicationis species sunt. secundum numerum quidem, ut socialis amicitia: nam ipsa definitione terminatur. secundum proportionem vero optimipotentia, optima & regia. Neque enim idem principii, subditioque iustum est, sed secundum proportionem. Sic & amicitia similiter patris &

filij,

filij, neque ab similibus in communicationibus ratio. Amicitia autem sunt, naturalis, socialis, communicatiua, & quæ ciuiliis appellatur. Et naturalis quidem multas species habet: alia quidem ut fratrum, alia ut patris & filiorum: illa iuxta proportionem, hæc vero secundum numerum. propinqua enim socialis est, in qua singuli dignitate participant. Ciuiliis autem maxime ad vtilitatem comparata est, nam quia sibi per se non sufficiunt, conuenire videntur & cõtius mutui gratia. sola autem ciuiliis, & quæ in illa transgressio committitur, non solum ut amicitia sunt, sed ut amici iuxta eas inter sese communicant, aliæ vero iuxta excessum. Potissimum vero iustum in vtilium amicitia consistit, eo quod hoc ipsum ciuile iustum existat. alio enim pacto serra & ars simul conueniunt, non communis alicuius (nam ut organum & anima) sed vrentis gratia: contingitque ut eam industriam id instrumentum consequatur, quæ ad opus iuste conueniat, ut cuius gratia existit: ac in terebro id ipsum dupliciter: præstantior enim actus est perforatio ipsa. & in hac quidem specie corpus & seruus, velut dictum est prius. Quærere igitur quo pacto amico conueniendum sit, ipsum est iustum quærere. Nam in vniuersum omne iustum ad amicum pertinet: iustum enim aliquibus & inter sese mutuo communicantibus iustum est, & amicus communis est, alius genere, alius vero vitæ ratione. Homo enim solus non solum ciuile, sed economicum animal est: & non ut cætera aliquando se alteri, aut viro, aut mulieri coniungens, aliquando vero fugitans & latitans: sed communicabile animans homo est erga ea, quibus cum naturalis cognatio

tio illi intercedit. quocirca & communicatio & iustum quodpiam erit, etiam si verbs non sit. nam & domus & amicitia quædam est. Serui equidem & domini, velut artis & instrumentorum animæ & corporis communicatio est, verum nec amicitia neque iustitia sunt, sed proportionale quippiam: quemadmodum & salubre non iustum est, sed proportionale. Mulieris autem & viri amicitia, velut vile quodpiam, & communicatio, patris vero & filij, velut Dei erga hominem, & benefici erga accipientem, & in vniuersum natura imperantis ad natura subiectum, fratrum autem ad se inuicem, maxime secundum æqualitatem est socialis. Neque enim spurius huic est demonstratus, ambobus autem pater Iupiter vocatus est meus princeps, hæc enim à querentibus æquale dicuntur. Quocirca in domo primum fons & principium amicitia, ciuitatisque & iusti oritur.

In omni amicitia compensationem fieri debere.

CAP. XII.

QVia vero tres amicitia species numerantur, iuxta virtutem, iuxta vtilitatem, iuxtaque iocundum, singula hæc in duo distribuuntur: quando quidem vnaquæque harum & secundum excessum, & secundum æqualitatem existit. Iustum autem circa has ex controuersis patet, nam in eo quod est iuxta excessum, proportionem queritur, non simpliciter, sed excellens conuersim proportionale erga inferiorem flagitat: sic quod ab inferiore fit, in idem tendit, vnde ita inter se disponuntur hæc, velut imperans ad subditum. sin minus, numero æquale queretur, quemadmodum & in reliquis com-

muni

municationibus vsu venit, vbi interdum numero, interdum proportione æquale postulatur. Nam si æquale numero argentum illatum fuerit, id æquali numero distinguunt: sin vero numero non æquale fuerit, proportionale erit. Excellens vero contrarie conuertit proportionale, iuxtaque diametrum iungit. Ac sic quidem videatur inferior reddi excedens, & ministerium publicum fuerit amicitia & communicatio. quocirca aliquo alio æquare, & proportionale reddere conuenit, honore scilicet, qui & natura principi & Deo tribuitur à subiectis. Sed & lucrum æquare cum honore conuenit. Ac amicitia quidem ad æqualitatem constituta ciuilis est: ciuilis autem vtilitati destinata est, & quemadmodum vrbes, sic etiam ciues sibi inuicem amici existunt. Et eodem modo non cognoscuntur ab Atheniensibus. Megarenses, ac ciues ipsi, nisi inuicem vtilis fuerint, verum ex manu in manum hæc amicitia est. Porro hic & præfex est & subditus, non naturale nec regium, sed quod in parte consistit: neque eius gratia vt benefaciat Deus, sed vt æqualitas sit boni ac muneris honorarij, ad æqualitatem autem prorsus comparata esse vult ciuilis amicitia.

Vtilem amicitiam, aliam legalem, moralem aliam esse: in eaque accusationis fieri.

CAP. XIII.

Cæterum vtilis amicitia duæ species sunt: alia enim legalis est, alia moralis, ac respicit ciuilis in æqualitate & rem ipsam, quemadmodum ementes & vendentes. vnde dicitur, Merces viro amico. Quando igitur ex pacto conuenitur, ciuilis est legalis: amicitia, verum

cum rem arbitrio committunt, ad moralem amicitiam accedit, & socialem. quocirca potissimum in hac amicitia ex postulatio est, eo quod præter naturam. reliquæ enim amicitia sunt, & quæ utilitatem spectat, & quæ est secundum virtutem. Nonnulli vero utraque complecti volunt, & quidem utilitatis gratia consuetudinem cum alio habent. moralem autem faciunt ut moderati. proinde fidem habentes legitimam non faciunt. Nam inter tres istas utilis illa ex postulationes habet frequentiores. virtus enim accusationis ex pers est. suaues autem, habentes erogantésque conciliantur. vtilis autem non facile in gratiam redeunt, nisi legitime, atque ut socios decet inter sese congregiantur. Inter vtilis autem amicitias, legitima ipsa quoque criminatione vacat. pecunia enim de controuersis decidit legitima, qua & æquale mensuratur. Moralis autem voluntaria conuentio est. quocirca lex alibi ita coniuuentibus posita est, quæ in contractibus voluntariis vtrum recte habeant, non interponitur. bonis enim inter sese iustum nullum est: hi vero ut boni, etiam contrahentibus. Licet autem in hac amicitia vtrinque accusationes ancipites fieri, quoniam pacto vtrinque vtantur, quando iuxta mores non legitime fidem habent. ac dubium quidem, vtrónam modo iustum iudicare conueniat, an respectu rei præstitæ, quanta sit & qualis, an accipientis. Contingit enim interdum, quod inquit Theognis: *Tibi quidem Dea id paruum est, mihi vero ingens.*

Nam contrarium euenire potest, velut etiam in oratione ait:

Tibi quidem lusus sit, quod mihi mortem adferat.

Hinc igitur accusationes petuntur. nam ille qui-

dem repetit officium, vt qui rem magnam præstiterit, cum adesset egenti: aut si quid aliud dicat, allatum quantum quidem potuerit, sed quod illi expediebat. hic autem contra, quantum illi par fuisset, non quantum sibi commodasset: interdum vero transumpta ex postulatione controuertit. ille enim quantum ipsi contigit, hic vero quam magnum pro facultatibus præstiterit. velut si in periculo constitutus, ille drachmæ pretio adiutus sit, hic quidem periculi, alius vero argenti magnitudinem reputabit, velut in retributione pecuniæ fieri solet: nam & hic de his controuertitur. nam alius vt tuum, hic vero vt in præsentiarum res est, nisi concilient, iudicandum arbitrat. Ciuilibus igitur amicitia conuentionem & rem ipsam intuetur, moralis autem ad electionem respicit. quocirca iustum hoc magis est & iustitia inter amicos vsurpata contentionis causa. Vnde honestior amicitia moralis, vtilis autem necessaria magis. Equidem nonnulli moralem amicitiam præferunt: verum vbi quid aduersum experiuntur, declarant sese diuersos. nam quidam ex bonorum facultatumque copia, honestum persequuntur: quapropter & honestiori rei amicitia quædam est. Quocirca manifestum vt hæc distinguenda sint. Nam si morales amici sunt, ad electionem spectandum est, num æquale vel secus alteri sit ab altero postulandum: verum si utilitatis mutua gratia conueniunt, & ciuiles, quantum quisque commodarit, expenditur. Quod si hic quidem ex more, ille vero ex vtili statuatur, non pulchrum quidem, sed factum necessarium tamen, vt boni id consulamus. similiter & in altero: vt quia moraliter quidem de rebus non iudicat, at nihil

simulat, in amicitia tamen contentus alter in talem amicum incidisse sit. Moralem igitur secundum electionem esse patet: quoniam etsi magnis beneficiis acceptis vel ob facultatum penuriam non rependit, sed quantum potuit praestitit, recte habet. Atque ita Deus pro facultatum modulo nostrarum sacrificia aestimat. verum euenti, ac mutuo ad usum danti, nisi amplius istinc prouenturam polliceare, non suffecerit. Vnde multae accusationes in amicis oriuntur, nisi iustum illud puro iudicio prospiciatur. difficile enim est ad vnum quidem exquirere quae non recta se inuicem spectant, velut inter amantes vsu venit. alius enim ob conuiuendi voluntatem completitur alium: ille vero ipsum propter utilitatem. Verum quando is amor refrigerat alio superueniente aliquo, sit alius, ac tum inter sese ratiocinantur, velut Python & Pammenes altercabantur, & in vniuersum quae praceptoris erga discipulum ratio est. Neque enim scientiam & facultates vno aliquo metiri conuenit. Ac velut Prodicus medicus erga mercedem maligne persoluentem & citharædus & rex. hic enim ut iucundo, ille vero ut utili conuersatur. & quia persolvere beneficium oportet, iucundum seipsum exhibet, & ad hilaritatem prouocat, sic vicissim ille alia promittit. Quo autem pacto haec diiudicanda sint, etiam hinc manifestum sit. nam vtique hoc loco vno quopiam haec mensuranda sunt, verum non termino, sed ratione. proportio enim mensuranda est, quemadmodum & ciuilis communicatio solet. Nam quo pacto inter agricolam sutoremque communicatio constabit, nisi ex proportione aequetur opera. Nam qui non eodem respectu

ad

ad inuicem agunt, mensuram habent proportionem, velut si hic quidem sapientiam, alter vero pro sapientia pecuniam a diuite postulet. Deinde vero quid datum sit considerandum erit. nam si alter ex aceruo minori partem dederit, ille vero ex maiore non multiplicem, iniuria vtique afficit.

An bono, an retribuenti praestandum sit beneficium.

CAP. XIII.

AC recurrit quidem hoc loco, prima conuersione, an vt vtilis conuenire seipsum affirmandum sit, ille vero minime, sed iuxta aliam quamquam amicitiam. Potro discutendum, an bono iuxta virtutem amico praestandum sit beneficium & auxilium, an retribuenti facultatibusque instructo. Quod idem problema est prorsus, an amico potius quam viro bono sit beneficium. Et si quidem amicus idem etiam vir bonus fuerit, non sit difficile iudicare: nisi fortasse quis alterum amplificet, alterum vero imminuat, amicitiae vehementiam tribuens, bonitati vero mediocritatem. sin secus fiat, multae quaestiones oriuntur. Velut si hic quidem erat, non erit autem: ille autem erit, sed nondum. vel hic quidem factus est, non est tamen, vel est, non erat, neque erit: verum illud laetiosius fuerit. Quocirca nihil dicit Euripides, scribens, rationem rectam adferri, vbi merces rationis inferatur, opera illis operum vice praebuit. Nec omnia patri conueniunt, sed & matris alia, quamlibet sit praestantior pater. Neque enim Ioui sacrificantur omnia, neque omnes honores, sed quosdam admittit. Fortasse igitur sunt, quae vtili praestare oporteat, alia rursus quae bono:

nempe

nempe cui nō alimentum & necessaria propriē competant, conuiuere enim illi oportet. Et quoniam uiuere recte decet, ei præstanda non quæ ipse, sed utilis largiatur, verum qui id faciunt, præter quam decet, omni amato idem præstant. Neque iustæ sunt, quæ in orationibus amicitia definitiones cōstituantur. etsi enim omnes amicitiam exprimant, non tamen eandem determinant. utili enim cōpetit uelle alteri bona, & benefacienti. Nec tamen hæc amicitia definitio id uere exprimit, sed alij esse, alij uero conuiuere assignatur: uero qui uoluptuarius amicus est, communis dolor, communisq; lætitia tribuitur. Atque omnes quidem hæc definitiones amicitia quandam ostendunt, nulla uero proprie unam exprimit. Nec singulæ singulis amicitia congruunt, etiam si uideantur, uelut electio est existendi, quæ & ei quidem secundum excessum & faciendi competit, qui suo operi id inexistere uult, ac roganti utique conuenit, & ut sit, & ut retribuatur, uerum non huic, sed iucundo conuiuere decet. Nōnulli autem amici se inuicem iniuria afficiunt. res enim magis, sed non habentem amant, quocirca & illis amici, ut cur uoluptuarius uinum suscipit, & quia utilitati deditus diuitias. utiliores enim, idcirco moleste ferendum est, ac si minus pro maiori susceperit, hoc autē obiciunt. illud enim nunc quærent bonum, iucundum prius aut utile quærentes.

An sibi in omnibus sufficiens, amico indigeat: de amicorum numero: & interdū nos amatum abesse uelle.

CAP. XV.

Considerandum autem est de sufficientiæ amicitiaq; conditione, quo pacto habeant
ad

ad se inuicem ipsarum facultates. Quærat enim forte quispiam, num per omnia sufficienti amicus sit: cumque uir bonus, sufficientissimus, & una cū uirtute beatus, quid habeat opus amico. neq; enim uel utilibus, uel prouidis, uel alieno conuictu sufficiens opus habet, quippe qui abunde sibi ipsi conuiuere, ad seq; possit. Veluti Deus, qui cum nulla re egeat, nec amico etiam opus habet, quocirca & homo beatissimus minime omnium eget amico. nisi quatenus impossibile est ex sese sibi sufficientem esse. Unde necessarium est optime uiuētī amicos paucissimos esse, neq; comparandis amicis operam illum dare. sed negligere non uiles tantum, sed ad mutuum conuictum etiam suaues. Atque hinc sane perspicuum euadit, nec usus, nec utilitatis gratia, sed propter uirtutem tantum uerum amicum esse. Nam cum re nulla egemus, tum magis omnes, suis etiam bonis fructuros, magisque in quos conferant, quam à quibus accipiant beneficia quærent. Et accuratiore iudicio pollemus, rerum copia affluentis quam egeni, magisque tamen amicos conuictui idoneos requirimus. De hac autem quæstione considerandum est, utrum aliud quidem recte dicatur, aliud uero lateat propter parabolum. Manifestum equidem id quidem, fumentibus quid uiuere actu sit, atque ut finis. patet enim id esse sentire & cognoscere, quocirca & conuiuere est simul sentire & cognoscere. Verum idem sentire & cognoscere cuique maxime expeditur, ob congenitam omnibus uiuendi cupiditatem, ac uiuere ipsum cognitionem quandam disponit. Verum si quis detrahat hæc, & cognitionem constituat ipsam per se & non per se (id equidem latebit, uelut in oratio

oratione scriptum est, re ipsa tamen licet non latere) nihi lreferat, si alium pro seipso cognoscat. Sed quod simile viuere alium pro seipso diuersum est, rationale autem est, suum cognoscere & sentire eligibilis esse, quocirca coniungere hæc duo in oratione oportet, viuere & eligibile, quod bonum ex his constat, quando id inest eadem natura participantibus. Quoniam igitur in eiusmodi serie, altera semper in alterius ordine continetur, & cognoscibile utique eligibile est, & ut in summa communicatio determinata natura, quocirca idem velle sentire, est eundem talem quendam esse velle. Et quoniam non secundum nos ipsos horum vnumquodque sumus, sed participatione facultatum sentiendo cognoscendū, que (sentiens enim sensibilis redditur, vt iuxta hoc, vt secundum prius sentit qua & cuius, & cognoscibilis redditur cognoscens) eodem pacto & viuere semper volumus ob iuge cognoscendi desiderium, hoc est, quia & ipse cognoscibile quippiam esse cupit, electionem esse cupit, electionem autem conuictus stultum forte quispiam iudicabit. In congressibus primum etiam animalium ceterorū, vt simul edere, simul bibere, quid enim aut in communi, aut seorsim sermonem conferre differt? deinde etiam sermone communicare, cuiuslibet est. Adde quod qui amicus idoneus est, discere videri non vult. Docentis enim amicus non est, quando similitudo quædam est amicitia, sed videtur tamen. Equidem suauis bonum omnes cum amicis communicamus, quantum scilicet quodque suauitatis adiicit, & qua præstantissima quisque pollet. Ex his autem alia voluptatem corporalem, alia musicam, alia physi-

cam

eam contemplationem habent. Audacia porrò congregandi amicos decet. Vnde quidā inquit, Labor, sunt procul amici, quocirca voluptate alata non disiunctos esse oportuit. Vnde amor maxime, vt videtur, amicitia similis, bene enim viuere amor cupit, non equidem quàm oportuit potissimum, sed iuxta sensus, ratio ergo illa dubitando profert: ipsum autem opus sic contigisse viderit. Vnde patet hæc ambigentem nobis imponere. Veritas autem hinc consideratur, amicus enim esse vult, vt prouerbum habet, *Alter Hercules, & alter ipse*. Atqui diuulsus est: difficilēque quæ ab vno discesserūt, vnum esse. Atqui iuxta naturam quidā, quæ cognitissima est, similis est, iuxta corpus vero diuersius, ac etiā iuxta animam diuersus est: iuxtaque partes animæ diuersus nihilominus idē indiuisūque amicus esse vult. Itaque amicū sentire, seipsum quodammodo sentire necessario est, cognoscerēq;, ac si quid molestum amico incidit, in eo collatari ac conuiuere amico sine dubio iucundum est. accidit enim, vt illius sensus aliquis nobis simul ingeratur, præsertim si qua diuina voluptas est. Causa vero huius est, quia suauis est semper in meliore bono sese contemplari. Hoc autem nunc quidem affectus, nunc vero negotium, nūc aliquid aliud est, in quo bene viuere & amico sit possibile. Conuiuere igitur oportere, idq; maxime velle omnes, tum beatissimū optimūq; potissimum talem esse. Verūm quod ex ratione id non eluxerit, & rationabiliter id consecutum sit, ex vere dictis, vtputa compositione collationis, in promptu solutio est: quod eiusmodi Deus non sit, vt amico egeat, aut similem requirat, & nō reputabit pari ratione vir bonus. Neq; enim in hunc

in hunc modum Deus habet, vt qui pro sua excellentia nihil præter seipsum cogitat, nobis autem bonum aliunde euenit, vnde & necessum habemus multos amicos conquirere, cum ipse sibi bonum sit. Simul autem amicum esse nulum, vt multi amici, recte vtrunque affirmatur. Quia enim multis conuiuere licet, simul etiam sentire nobiscum quàm plurimos vtiq; gratissimum sit. Rursum, quia difficile in paucioribus, necessum est actum in mutua sensatione consistere, quare non solum multos comparare arduum est, sed etiam comparatis vti. Et interdum quidem abesse amatum volumus prospere degere: interdum vero participare iisdem simul cum eo, quod amicum gratumq; esse cupimus. Nam cum bonum obuenerit, eo vtiq; omnes participare volunt, non obuiente autem secus. Et quemadmodum Hercule mater potius Desse volebat, quàm vna cum ipsa manentem, Eurytheo mercenariã operam locare. Sic enim diceret, & quem Lacon Dieterio irrisit. Vocantem forte, dum tempestate affligeretur, iubens Castorem & Pollucem implorare. Videtur enim amantis esse, à molestorum participatione arceri, alterius autem simul eadẽ sustinere velle, quocirca vtraque rationabiliter eueniunt. nihil enim decet amico tam acerbum iudicari, vt nõ teneat priorem iucunditate amicum. Videtur tamen non malum ipsius expetendum, quando satis est ipsos affligi, vnde & participationẽ eius modi vetant, sed ne videãtur sua spectare, inq; amici perturbatione lætitiã affectare. Sed & leuius mala tolerantur, cum non soli ferunt. Et quia eligibile est, & vt bonum nobis contingat, & vt simul potiatur amicus, pater quod simul in minore

minore bono versari quodãmodo eligibile sit, aut cum maiore seorsim. Et quia incertum est quantum, iuxta simul illud distinguuntur, ac simul quidem omnibus participatione amicum est, quemadmodum & simul conuiuari iucundius aiunt hæc habentes, alij autem contra non volunt. Quoniam hyperbolas quis probauerit contentibus, in perturbatione magna simul communicandum: in successu autem magno seorsim agendum. Similiter etiam circa infortunia. interdum enim amicos præsto esse volumus, neq; dolere, quando scilicet nihil sint nobis amplius effecturi. Interdum vero iucundissimum præsto esse, id quod ob prædicta contingit, quando quidem natura afflicti, & in mala habitudine constitutum videre, non minus quàm in nobis ipsis refugimus: gaudentem autem iucundumque & non dolentem amicum, velut rem multo suauissimam intuemur propter causam prædictam. Quocirca vtrumlibet horum fuerit magis suaue, adesse vel non adesse propensionem reddit, idq; in deterioribus ex eadem causa. Maxime enim cupiunt amicos nõ felices esse, sed & nec in aduersis cruciari, quocirca nonnunquam simul quos amant interimunt. Maius enim id est quàm si proprium sentiat malum: quemadmodum & recordantes in quo successu vixerint, magis quàm si perpetuo se male habiturum arbitretur.

Quo pacto amico utendum. Et virtutes non esse scientias.

CAP. XVI.

Dubitavit autem quis, an amico quolibet, & ad quacunq; idoneus est, & aliter etiam, vti liceat, vt oculo ad videndum, aut eo distorto

peruerse, ac vt vnum duo esse appareat Inuerti. Ambo igitur illa, & oculus & quod oculi est reuera & per se sunt, alterum vero per accidens, quemadmodum & in cibo esus & vomitio: similiter & in scientia veritas & error. Nam qui volens non recte scribit, ignorantia vti solet, veluti qui conuersis membrorum officiis pedibus manuum, & manibus (quod solent saltatriculae) pedum vice vtuntur, quae ratio omnium etiam praestantissima est scientiarum, atque ita iustitiam vt iniustitia licet vsurpare, velut qui ex iustitia iniusta agit, perinde vt qui imperita & stolidia ex scientia. Verum si id impossibile, manifestum est virtutes non esse scientias: quando non licet ex scientia ignorare, sed errare tantum, eademque ex ignorantia facere, nec minus tamen ex iustitia & iniustitia quippiam agit. Sed enim quando prudentia scientia est, & verum quippiam idem faciet ea, liceat enim studio a prudentia desipere in iisdem, quibus & stolidia. Verum si simplex cuiusque quatenus quidque est, vsus fuerit, etiam ita agentes fecerint sapienter. In ceteris igitur scientiis alia quaedam princeps est, quae alimenta ministrat. Et principis rursus illius alia quaedam, non tamen scientia vel intellectus. Sed nec virtus, vt qua virtus, quando temperantis virtus etiam subditi virtutem sibi vsurpat.

Quid igitur est, an vt intemperantia, vitium irrationalis animae partis, & quoniam pacto intemperans mente praeditus fuerit. Verum praualens euertit mentem, ratiocinaturque contraria:

†

Et si virtus quidem in illo, in ratione vero ignorantia residet, vbi reliqua iam vendicantur: sic etiam licet iustitia, iuste quoque malaeque & prudentia stulte abuti, vnde

contra

contraria eueniant. Absurdum enim si quod in rationali parte vitium insidens, euersa ratione ignorantiam inducat. Virtus autem inexistentem in ratione stultitiam non euertit hanc, rectumque de rebus iudicium format. Rursus autem prudentia rationalem partem occupans, ex irrationali intemperantia sublata, moderatas actiones efficit, id quod continentiae videretur proprium. Itaque licet ab ignorantia prudenter, aliterque a prudentia imprudenter rebus vti, quod in ceterarum nulla euenire cernimus. Velut cum medicinam & grammaticam nutrit intemperantia.

†

Iniustus enim omnia quae & iustus potest, & in vniuersum potentiae inest impotentia. Quocirca simul prudens, & bonae eorum etiam ceterae habitudines, & corpus firmum, quando nihil fortius prudentia est. Vtrum quod scientiam dixit, non recte habet, virtus enim est, & non scientia, sed genus diuersum.

An fortunatus, infortunatus, seu quis natura sit.

CAP. XVII.

Quoniam vero non prudentia solum successum virtutemque efficit, sed fortunatos etiam bene agere, tanquam fortuna secunda prosperos gignente successus, affirmamus, quae eadem etiam scientiae sunt. Considerandum igitur naturam fortunatus hic, infortunatus ille sit, an secus, & quo pacto res habeat. Fortunatos enim quosdam esse cernimus. Stulti enim in multis, quorum scilicet fortuna domina est, prospere agunt, quandoquidem & quae arte admistrantur, fortunam admittant, in militia & gubernatoria. Vtrum igitur ab habitudine aliqua successibus eiusmodi conficiendis, aut non idonei ho-

mines sunt: Nunc equidem naturæ id quidem assignant, in quibusdam quæ tales quosdam efficit, quibus & à nativitate statim, tale quippiam ingignit, ut velut cæcis nigrisque oculis, certa aliqua forma inter se distinguuntur: sic fortunati & infortunati. Tales enim non per prudentiam prospere agere inde manifestum est, quia non irrationalis prudentia est, sed ratione prædita, qua res administrat, eam sibi adscribere illi nequeunt, quippe quòd horum fortuna causa existat, ut cunq; etiam pateat, circa alios stultos non esse. neque enim id absurdum, quemadmodum Hippocratem, cum Geometer esset præstantissimus, in cæteris tamen imperitum stupidumque fuisse constat, qui pecuniæ plurimum amisit, ob stultitiam Byzantij *πενητης λόγῳ*. Sed & in nonnullis prospere agunt stolidi. Et non raro, velut in arte navium gubernatrice, peritissimi etiam parum secundam fortunam experiuntur: ac velut in alexæ iactu, alius nihil, alius multum lucratur: quam felicitatem vel naturæ beneficio accepit, vel, ut inquirunt, benevolentia Dei, qua etiam in exilio: & eiectus benignitatem fortunæ experitur, non secus ac male compacta navis rectius sepe agitur, non per se quidem, sed quia peritum gubernatorem nacta. sic enim fortunatus ille genium optimum gubernatorem habet. Sed enim absurdum est, ralem à Deo geniove diligi, non præstantissimum potius sapientissimumque. Quapropter si necessum est, aut natura, aut intellectu aut procreatione diuina fortunam secundam contingere, & neutro posteriorum eveniat, naturæ itaq; ea prosperitas fuerit assignanda. Verum natura, vel rerum semper sic se, vel ut plurimum habentium causa est: contra

autem fortuna. Si igitur quòd præter rationem evenit, fortunæ esse viderur, perq; fortunam homines fortunati dicuntur, nõ equidem natura causa fuerit, ut quæ velut dictum, semper aut ut plurimum, sic se habentibus adscribitur. Aut insuper talis vel voto potitur vel frustratur, quemadmodum cæsius cui nõ fortuna, sed natura quominus cernat acute, causa existit, quocirca non fortunatus, sed bona natura præditus dicitur, quocirca sic de his dicendum est, ut quos fortunatos dicimus, nõ fortunæ beneficio id esse asseramus. vnde nec fortunati etiam sunt: fortunæ namq; bona sunt, quorum ipsa est causa. Sic rursum quaeritur, an fortuna sit in vniuersum aliqua: vel cum sit, an nõ sit, etiam vnde. Atqui necessum est & esse fortunam, & causam esse, vnde & bonorũ quorundam & malorum causa fuerit. Etenim si excipienda hæc sint, & nihil assignandum fortunæ, sed alij cuiusdam causæ, nõ tamen quare hanc non cernimus, fortunam causam esse affirmamus. Quocirca definites fortunam, causam proportionalem hominis ratiocinationi constituunt, tãquam sit quædam natura. Verum hæc iam alia quaestio fuerit: quandoquidẽ quos cernimus semel prospera vsos fortuna, quare ij non rursus, & rursus? eadem enim eius causa. Non igitur est fortunæ, neq; aliud etiam quippiam indeterminatorum infinitorumq; contingat. erit enim bonum & malum. Scientia vero non erit eius per imperitiam, quãdo & quidam fortunati disicerunt: aut omnes scientiæ (quod Socrates dixit) scientiæ sint. Quid igitur vetat, quominus cuidam ex ordine, non quòd oporteat, contingat, sed velut sortes procul sint iaciendæ? Quid enim autem impetus in anima

non sunt, at qui alij à ratione, alij à cupiditate (qui & priores) proficiscuntur: siquidem naturalis est per cupiditatem iucundæ rei appetitus, ac natura omnia ad bonum festinant. Quod si quidam bene nati sunt, & velut cautionis imperiti, & citra rationem ferantur, ut dicat natura, ac concupiscant, quod, quando, & quo pacto oportuit, prosperèque agunt, & consequantur stolidi, præterque rationem, eadem quæ harum rerum præceptores, tales utique fortunati censendi sunt, quotquot scilicet præter rationem plurimum prospere agunt. Natura igitur quidam fortunati sint, siquidem multifariâ dicatur secunda fortuna. alia enim ex impetu, & prælectione fiunt, alia vero secus, & prorsus cōtrarium. nam & male ratiocinari videntur bene agētes, & secunda tamen fortuna vfos cōfitemur, ac rursus quidem in illis cum voluerint, at minus bonum acceperint. & licet quidem istis per naturam prosperitatem consequantur. nam impetus animi cupiditâsque, quo oportebat delata successu est vsa: ratiocinatio autē stulta, quam fortuna dum prospere afflat, ex iis quorum causa existit, non rectam expellit, interdum vero per cupiditatem quis male ratiocinatus aduersam expertus est, in cæteris autem quo pacto iuxta appetitus cupiditatisque, ingenuitatem successus erit? Verum hic successus & fortuna duplex, quæ istic cadit, vel plures prosperitates. Quia vero præter omnes ratiocinationes rectas, scientiâsq; quosdam fortuna secunda affluentibus videmus, manifestum est aliam quâpiam successus causam esse, prior autem ista prosperitas, aut non est, aut quæ oportuit concupiuit: cumque ratiocinatio humana desit, non fuerit ipsius, neque enim prorsus rationis

tionis expertus, nec naturalis est cupiditas, sed ab aliquo corrumpitur. Secunda igitur fortuna in iis, ubi præter rationem ipsa causa existit, locum habet. id vero improuifum. nam præter scientiam præterque; vniuersale, nec tamen à fortuna profectum videtur, verum propter hoc videtur. Quocirca hæc quidem ratio non probatur, naturale esse uti secunda fortuna: sed potius quod non omnes, quibus secunda fortuna videtur affluere, id ex fortuna, sed ex natura habeant. neque nullius esse causam fortunam demonstrat, sed non omnium quorum existimatur.

An fortuna causa sit, ut concupiscamus, & quid sit motus in anima principium.

CAP. XVIII.

Quæret forsan quispiam, an fortuna eius ipsius causa sit, ut quid & quando oporteat concupiscatur. An sic omnium erit: nam & cognoscendi consultandique. Neque enim consultans consultauit, & hoc consultauit, sed principium est quoddam: neque cogitans cogitauit id prius cogitare; atque in infinitum eiusmodi fiat progressio. neque igitur considerandi iunctum principium, neque consultandi consilium. Quid igitur aliud nisi fortuna? quocirca à fortuna omnia proficiscuntur, & quoddam est principium, extra quod aliud nullum reperitur. Ipsa autem (quæritur) cuiusmodi facultate instructa efficere eiusmodi queat. quod perinde est, ac si principium motus in anima quid sit, inquiratur. Patet autem, sic esse, quemadmodum in vniuerso est Deus, & vicissim cuncta in illo: mouentur enim omnia ab inexistente in nobis numine. Rationis autem non ratio,

sed præstantius quidpiam est principium. Quid autem scientia præstantius est, nisi Deus? virtus enim organum intellectus est. Quocirca veteres dixerunt felices ex fortuna, qui irrationabiles ad recte agendum impellerentur, nec velle ipsis confert: principium enim habet & intellectu & voluntate præstantius. Alij vero rationem habent, illud vero non habent, quales sunt furoræ animi. hoc enim non possunt hi: quippe qui sine ratione feruntur. Itaq; horum qui prudentes sapientésq; sunt, celeris est vaticinatio & durabilis, qui non à ratione profectam esse suspicari debemus, sed alij experimento, alij consuetudine, speculando vtuntur, item hi, quorum est ratio soluta. Itaque & melancholici recta valde, subitáq; infomnia habent. Patet auté, quòd species felicitatis duæ sunt, altera diuina, ideòque qui felix est, numine adiutum aliquid fecisse dicunt: is autem est, qui aliquid iuxta impetum diuinum facit: alter est, qui aliquid præter hunc impetum facit. Irrationales vero ambo: ac illa frequens magis felicitas est, ista frequens minus. Sigillatim igitur de vnaquaque virtute determinatum est prius.

De probitate: & quis sit anima præstantissima terminus.

C A P. X I X.

Quia vero seorsim ipsarum vim distinximus, etiam de virtute, quam probitatem vocamus, dicédumerit. Singulas igitur habere reliquas, qui huius appellatione fit constitutus, necessum esse patet. nam neq; in cæteris aliter id veniat vsu. Nec enim toto corpore sanus sit, parte autem nulla: sed necessum aut omnes,

aut

aut certe præstantissimas recte habere. Non dissimilis etiam in toto ratio. Bono enim esse ac honesto simul & bono licet, non ipsius solú nominibus, sed rerum ipsarum differentia participant. Omnium enim bonorum sunt ipsi per se suisq; gratia eligibiles: & inter hos honesta quoque, quæ per se ipsa omnia laudabilia sunt. Vt enim ipsa, ita actiones ab ipsis profectæ laudari solent: actiones enim & modesti: ipsaq; modestia celebratur: non etiam sanitas laudabilis, nã nec opus eius: quando nec quod fortiter fit laudabile est, tametsi bona hæc consteamur. Similiter autem id etiam in cæteris per inductione manifestum est. Bonus enim est, qui natura bonis egregie sit instructus: præstantissima enim omniãq; sui desiderio excitantia bona sunt. Honor, diuitiæ, corporis virtus, facultates, natura quidem sunt bona: sed noxia nonnullis ob habitum corruptionem. Neq; enim vel stultus, vel iniustus, vel intemperans aliquid ex eorum possessione commodum referat: quemadmodum nec æger ex sani hominis alimento, neq; infirmus mutilusve, ex sani integrisq; hominis ornatu. Honestus autem bonusque dicitur, & ex eo, quòd honesta bona per se ipsa insunt illi: & eo quòd bonorum, idq; ipsorum gratia effectiuus existat, honesta autem sunt virtutes, operaq; ab ipsis profectæ. Sed & habitudo quædam ciuilis est, qualem & Lacones habent, & alij simili ingenio habent, ita comparata. Sunt enim qui virtutem non esse sequendam putent, nisi natura bonorum gratia. quocirca viri boni sunt, quòd iis natura bona existât. Verum istam probitatem non sunt nacti, neq; enim honesta per se illis sunt, sed boni honestiq; esse eligunt, neq;

id tantum, sed & quæ non honesta natura: boni tamen natura honestorum loco illis habentur. Honestæ enim sunt, cum eius gratia faciunt eliguntque honesta: vel quod honesto bonoque natura bona, honesta sunt. Honestum enim iustum est, id vero secundum dignitatem censetur: hic autem iis utique dignum existit, sed & decens honestum, decencia autem illum sunt, nobilitas, diuitiæ, potentia. quocirca honesto bonoque ea quoque honesta vtilia sunt, quæ in aliis disconueniunt: neque enim simpliciter bona eis bona sunt. bono autem honesta bonaque: quippe qui multas honestas actiones per ea conficiat. Verum qui virtutes æternarum rerum gratia complectendas arbitratur, per accidens honesta facit: quocirca virtus perfecta est probitas. Porro de volu prate dictum est, qualis & quo pacto sit, tum quod alia simpliciter iucunda sint honestaque, alia vero simpliciter bona iucundaque, neque voluptas nisi in actione nascitur. quocirca simpliciter beatus iucundissime viuit: neque id temere homines arbitrantur. Quoniam autem est quidam medico terminus, ad quem referens sanum corpus iudicat, & cuius respectu aliquotusque progrediendo sanum sit efficiendum corpus, non etiam si plus sit minusve: sic & viro bono circa actiones electionesque: natura bonorum non laudabilium tamen, terminum quandam & de habitu, & de electione ac fuga, vel paucitatis vel copiarum diuitiarum, deque successibus constituere oportuit. In prioribus quidem ostensum est, ut ratio dicat: quod idem est, ac si quis dicat se alimento sumendo omnia obseruare, ut medicina ac ratio dicat, quod verum quidem, sed parum manifestum est. Oportuit igitur iuxta

xta quod imperat, iuxtaque habitudine & actionem imperantis vitam instituere: vel seruus iuxta Domini, singulaque iuxta conuenientem suum principatum. Quandoquidem & homo ex imperante subditusque constituitur, ac vnumquodque necessarium habet ad principis sui mores accommodare. is autem duplex est, aliter enim medicina: aliter sanitas imperat, & huic illa destinatur. Sic & in cõtemplatiuo principatus habet. Neque enim iubendo Deus imperat, sed cuius gratia prudentia est, quod vero alicuius gratia iubet, in aliis determinatum est, quoniam ille nullo eget. Quæ igitur electio possessioque: natura bonorum vel corporis, vel amicorum, vel reliquorum, considerare maxime Deum facit, præstantissima est, atque hic terminus est pulcherimus: quæ vero vel ob defectum, vel ob excessum considerare poteritque: Deum permittit minime, ea est pessima. Atque sic quidem res habet animæ: & is terminus eius præstantissimus est, minimus, inquam, alteram irrationalemque: animæ partem sentire, quatenus talis est. Quis igitur probitatis terminus, sit, & quis simpliciter bonorum scopus, hunc in modum sit dictum.

Librorum Septem Moralium Eudemiorum finis.

Subsequentem de virtutibus libellum, cum sub Aristotelis nomine legatur (eisi forte ab alio autore editus fuerit) & ipsam alii subnotendam esse censuimus.

ARIST

ARISTOTELIS

DE VIRTVTI-
BVS LIBEL-
LV S,

Alexandro Chamillardo
interprete.

Quæ sint laudabilia, quæ ve vituperabilia: & cuius animæ partibus, singulae sint virtutes.

Laudabilia quidem sunt, honesta: vituperabilia vero, turpia. Et quidem in honestis principem locum obtinent virtutes, in turpibus autem vitia. Laudabilia porro sunt, & causæ virtutum, & quæ virtutes consequuntur, & quæ exoriuntur ab iis, & opera ipsarum: vituperabilia vero, contraria. Cum autem anima secundum Platonem in tres distribuatur partes: rationalis quidem, virtus est prudentia: animosæ autem, mansuetudo, & fortitudo: cupidæ vero, temperantia & continentia: totius autem animæ, iustitia, liberalitas, & animi magnitudo. Vitium vero est, rationalis quidem, imprudentia: animosæ vero, iracundia, & ignavia: cupidæ autem, intemperantia & incontinentia: totius vero animæ, iniustitia, illiberalitas, & animi prauitas.

Quid

De Virtut. Libellus. 477
Quid sit vnaquæque virtus.

Prudentia.

Est autem prudentia virtus animæ rationalis, ea præparans quæ ad felicitatem spectant.

Mansuetudo.

Mansuetudo vero est virtus animosæ, quæ qui præditi sunt, difficulter ira concitantur.

Fortitudo.

Fortitudo autem virtus est animosæ, per quam non facile mortis metu percelluntur.

Temperantia.

Temperantia vero est virtus appetentis, per quam à malarum voluptatum appetentia reduntur alieni.

Continentia.

Continentia autem virtus est cupidæ, quæ cupiditatem, quæ in malas fert voluptates, ratione inhihent.

Iustitia.

Iustitia vero est virtus animæ, eius distributiva, quod quisque meruit.

Liberalitas.

Liberalitas autem est virtus animæ, honestorum sumptuum ministra.

Magnanimitas.

Magnanimitas autem est virtus animæ, per quam ferre possunt vtranque fortunam, honorem, & ignominiam.

Quid sit vnumquodque vitium.

Imprudentia.

Imprudentia vero est vitium rationalis, male viuendi causa.

IRACUNDO

Iracundia.

Iracundia autem vitium est animosa, per quod sunt ad iram præcipites.

Ignavia.

Ignavia autem vitium est animosa, per quod periculis, & maxime mortis consternantur.

Intemperantia.

Intemperantia autem vitium est appetentis, per quod amplectuntur malas voluptates.

De incontinentia quidem nihil: sic autem tu potes definire.

Incontinentia.

Incontinentia vero vitium est cupidæ, per quod stoliditate huc illucque cupiditatem circumagunt, impellentem ad malarum voluptatum delectationes.

Iniustitia.

Iniustitia vero est vitium animæ, per quod circumscriptores sunt præter dignitatem.

Auaritia.

Auaritia autem est vitium animæ, per quod appetunt vnde quæque lucrum.

Puſſillanimitas.

Puſſillanimitas autem vitium est animæ, per quod neutram possunt fortunam ferre, nec honorem, nec ignominiam.

Quæ sint vniuscuiusque virtutis propria.

Prudentia.

Prudentiæ autem est, consiliū agitare, discernere bona & mala, & omnia quæ sunt in vita sequenda & fugienda, honeste vti omnibus bonis, cum aliis recte versari, prospicere occasionem

siones, solerter verbis & rebus vti, experiētiam habere vtiliū omnium. Memoria autem, peritiæ & solertia, vel manat à prudentia, vel prudētiæ sunt affectus: aut partim prudentiæ adminicula, vt experiētia & memoria: partim tanquā prudentiæ partes, vt consiliū & solertia.

Manſuetudinis.

Manſuetudinis autem est, posse ferre moderate obiecta crimina, & contemptus, nec celeriter rapi in vitiones, nec esse de facili mobilem ad iram, esse autem moribus comem & mitem, & ingenio esse quieto & stabili.

Fortitudinis.

Fortitudinis vero est, inconcussū à mortis metibus, & constantem in malis, & intrepidum ad pericula esse, & malle honeste mori quàm turpiter seruari, & victoriæ causam præstare. Præterea autem fortitudinis est, & laborare, & in animo insituere, & posse. Accedit autem fortitudini & audacia, & animi præstantia, & fiducia, & confidentia: adhæc, industria & tolerantia.

Temperantiæ.

Temperantiæ autem est, nihil mirari corporis voluptates, & cuiusvis sæcæ voluptatis & delectationis minime appetentem, & timere etiam iustam licentiam, & intentum esse in vitæ rationem, similiter in paruis & magnis. Affectatur autem temperantiæ, ordo, moderatio, pudor, reuerentia.

Continentiæ.

Continentiæ autem est, posse cohibere ratione cupiditatem, ferentem ad malas delectationes & voluptates, & pati, & tolerare pro natura indigentia & æguitudinis.

Iustitia.

Iustitiæ autem est, distributiuum esse eius quod est secundum cuiusque dignitatem, & tueri patrias consuetudines & instituta, & seruare scriptas leges, & veridicum esse in controuersis, & stare conuentionibus. Est autem prima iustitiarum, aduersus Deos: proxima, in demones: deinde, in patriam & parentes: deinde, erga defunctos: in quibus est pietas, vel pars iustitiæ, vel eius comes. Sectatur autem iustitiam, & sanctitas, & veritas, & fides, & vitiorum odium.

Liberalitatis.

Liberalitatis autem est, erogare pecunias in laudabilia, & largitio ad honestos sumptus faciendos, & preesto esse ad auxiliu in aduersa fortuna, & non accipere vnde non oportet. Est autem liberalis, & circa indumeta nitidus, & circa habitatione: est & instructor permagnarum rerum, & elegantium, & oblectatione habentium, nulla commodi ducta ratione: est & altor animalium, miru quid aut suaua habentium. Comitatur autem liberalitatem, morum facilitas, & comitas, & humanitas: & esse misericordem, & erga amicos beneuolum, & hospitalem, & honesti studiosum.

Magnanimitatis.

Magnanimitatis autem est, pulchre ferre & felicitatem & infelicitate & honorem, & ignominiam, & non admirari neque delicias, neque clientelas, neque potestates, neque victorias gymnicas: habere autem quandam animi altitudinem & magnitudinem. Est autem magnanimus, neque vitam magnificiens, neque vitæ amans, simplex porro moribus, & generosus, iniuria potens laceffiri, & non vindex. Sequitur autem magnanimitatem, simplicitas, & veritas.

Quæ sint vniuscuiusque vitij propria.

Imprudentia.

Imprudentiæ autem est, iudicare peruersè de rebus, deliberare perperam, vti nequire presentibus bonis, in falsam adduci opinionem de iis, quæ ad videntur sunt bona, & honesta. Sectatur autem imprudentiam, inscitia, incontinentia, rusticitas, obliuio.

Iracundiã.

Iracundiæ autem sunt species tres, excandescentia, frivolutia & vecordia. Est autem iracundi non posse ferre scædas cõtempiones, neque imminutiones: esse autem plagosum, & vindictæ cupidum, & de facili ad iram factu verbosè quouis moueri. Assèctatur autem iracundiam morositas, & inconstantia, & fordida illiberalitas, & de paruis angit, & ab iisdem de repente affici, & per breue tempus.

Ignauia.

Ignauitæ autem est: quouis metu facile percellit, & mortis maxime, & noxarum corporis, & arbitri præstabilius esse quomodocunque seruari, quàm pulchre mortem obire. Comitatur autem ignauiam mollities, effeminatio, torpor, vitæ studium. Subest etiam quædam timiditas, & contentionis detrectatio.

Intemperantiæ.

Intemperantiæ autem est, sequi delectationes.

voluptatum noxiarum & turpium, & arbitrarī maxime felices eos esse, qui in huiusmodi voluptatibus versantur, & facerem esse, & dicacem, & urbanum, & versutum. tam in verbis quam rebus. Sectatur autem intemperantiam, ordinis perturbatio, impudentia, confusio, incuria, negligentia, dissolutio.

Incontinentia.

Incontinentiæ autem est prohibente ratione, delectationes voluptatum sectari, & ducere præstabilius esse, non frui autè nihilominus, & opinari quidem oportere facere, & pulchra & conferentia, abhorrere tamen ab ipsis propter voluptates. Est autem comes incontinentiæ, mollietas, & penitentia, & plura eiusmodi, quæ intemperantiam comitantur.

Iniustitia.

Iniustitiæ autè sunt species tres, impietas, avaritia, immanior improbitas. Impietas quidem est adversus Deos, & dæmones, & circa defunctos, & circa parentes, & circa patriam. Avaritia autem circa commercia, præter dignitatem eligens præcipuum. Immanior autem improbitas est, per quam voluptates sibi comparant, ludibrio alios habentes: vnde Euenes de ea dicit: *Qua lucrum captant, nil tamen ipsa nocet.*

Est autem iniustitiæ, patriæ violare & instituta & iura, nec parère legibus, nec magistratibus, mentiri, peiorare, transgredi conventiones, & fidem fallere. Comitem autem iniustitiæ se addit calumnia, iactantia, humanitatis assimulatio, malignitas, calliditas.

Avaritiæ

Avaritia.

Avaritiæ autem, species sunt tres, turpis questus, tenacitas, illiberalitas. Turpis questus quidem, per quem ditescere quarunt vndeconque, & lucrum quam pudorem pluris faciunt. Tenacitas autem, per quam sumptui parcunt, & impense in te honesta. Illiberalitas autem est, per quam expèdunt quidem, minuratum autem male, & plus iacturæ facientes, nullo scilicet habito tēporis delectu. Est autem avaritiæ, plurimi facere pecunias, nec id probū putare quod questuosum sit: vita mercenaria, & servilis, & sordida, à munificentia & liberalitate aliena. Consequuntur autem illiberalitatem, sordes, ægrimonia, pusillanimitas, humilitas, immodestia, ignobilitas, hominum odium.

Pusillanimitas.

Pusillanimitatis autem est, nèque honorem, nèque ignominiam, nèque felicitatem, nèque infortunia posse ferre, sed honoratum quidem tumescere, & leui successu prospero auctum efferri & subsultare, ignominiam autem ne minimam quidem ferre posse. Aberratio porrò est, infortunium non diiudicare magnum: conqueri vero de omnibus, & ægro animo ferre. præterea autem talis est pusillanimus, ut omnes neglectus contumeliam vocet & ignominiam, etiam per imprudentiam, vel obliuionem admissos. Comitantur autem pusillanimitatem, sordes, quarimonia, diffidentia, humilitas.

Quid virtutis sit in vniuersum.

IN vniuersum autem virtutis quidem est, facere studiosum & probū affectum in animo,

quietis & constitutis motibus vrentem, omnibus ex partibus consonantem: quapropter videtur instituti atque rationis boni animi esse honestus affectus. Est porro virtutis, & beneficiis dignos afficere, & diligere bonos, & neque ad sumendas poenas, neque ad vindictam ardere esse animo, sed clementi placido, & misericordii. Afflecta est autem virtutis, benignitas, æquitas, animi candor, spes bona, & quæ eiusdem sunt generis, veluti familiarium studiosum & amicorum esse, sociabilem, hospitalem, humanum, elegantem se exhibere, quæ vique omnia.

laudabilium sunt: vitij autem, contraria.

*

Libelli de Virtutibus finis.

LEON

LEONARDI ARETINI
in libros Politicorum
Prooemium.

Inter moralis disciplina præcepta, quibus humana vita instituitur & docetur, eminentissimū quodāmodo locum obtinent quæ de civitatibus earumque gubernatione conseruationeque traduntur. Quippe disciplina huiusmodi: omnis felicitatem hominibus conficere studet. Felicitatem vero si uni acquirere præclarum est, quāto magnificentius erit uniuersæ civitati beatitudine adipisci? Bonum enim, quanto latius patet, tanto diuinius est existimandum. Cūque homo imbecille sit animal, & quam per seipsum non habet sufficientiam perfectionemque, ex civiti societate reportet, nulla profecto cōuenientior disciplina homini esse potest, quā quid sit civitas, & quid respublica intelligere: & per quæ conseruetur intereātque civili societate non ignorare. Mihi quidem hæc ignorat seipsum pariter ignorare videtur, ac sapientissimi Dei præceptum displicere. Itaque & Plato decem illi præclaris libris, qui sunt ab eo de Republica scripti, in hac parte ostendenda docendæque plurimum nixus est. Et Marcus Cicerō noster sex in elyis libris, quos de Republica scripsit, hanc ipsam materiā est prosecutus. Et Aristoteles in hoc volumine, quod nunc in Latium conuertimus, hæc ipsa cōplexus est, tanto quidem nitore & copia & ornatu, ut vere mereatur summe aureum voluntari. Materia igitur huius operis talis est. Conuertendi autē interpretandique mihi causa fuit eadem illa, quæ iam decem & octo annis ad conuersionem Ethicorum induxit. Nam cum viderem hos Aristotelis libros, qui apud Græcos elegantissimo stylo perscripti sunt, vitio mali interpretis ad ridiculam quādam ineptitudinē esse redactos, ac præterea in rebus ipsis errata

per multa ac maximi ponderis, laborē suscepi noua tra-
 dictionis, quo nostris hominibus in hac parte prodessem.
 Quid enim opera ea utilius? quid laude dignius efficiere
 possim, quam ciuibus meis primum, deinde ceteris qui
 Latina utuntur lingua, ignarijs Græcarū literarij facul-
 tate præbere, ut non per enigmata ac deliramenta inter-
 pretationū ineptarum ac falsarū, sed de facie ad faciem
 possint Aristotelē intueri, & ut ille in Græco scripsit, sic
 in Latino perlegere Excitauit quos, me utilitas maxi-
 ma, quam ex interpretatione Ethicorū pronouisse cōspe-
 xerā. Homines enim ingenue eruditi, quos primo veterū
 interpretationis ineptiūdo ac barbaries à legendo repel-
 lebat, ita postmodū eos libros cōplexi sunt, ut in maximā
 lucē illarū rerum cognitio sit perducta. Quod idē fore
 spero in his, de quibus nūc agimus, Politicorū libris. At-
 que eo magis, quo hæc materia utilis, et uerba ad expri-
 mēdū alia quam in suis disputationibus scholastici utā-
 tur, & maiorē quēdā effluat dicēdi ornatū, quæ duo
 interpretandū ille cōsequi, sed ne suscipiari quidem po-
 tuit. Aristoteles certe tanta faciēdia, tāta uarietate &
 copia, tanta historiarij explorarūque amulatione hos
 libros reserpsit, ut oratorio pene stylo scripti uideantur. Sic
 enim argumētatione totas interdiū explicat, ut cuncta
 dicēdi ornāmēta in eas studiōse consista liceat intueri,
 nec est in his libris quæstio ulla paulo uerbior, quæ tra-
 ctata ab illo sit absque rhetorico pigmento aut colore,
 quorum est non expressiōne, at tamen ad umbrationem
 quandā diligēs lector in hac traductiōne nostra depre-
 det. Fuit enim Aristoteles studiosissimus eloquētia, quæ
 artes Rhetoricæ eius, pluribus voluminibus explicata
 delatant. Quæ sit igitur horū librorū materia, & qua
 de causa laborē hunc susceperimus, & quales libri ipsi
 in Græco sint, hæc præfatos esse sufficiat. Hortamur au-
 tē oēs uolentēs ad huius operis diligētissimā lectiōnē,
 utpote doctrinā uerberrimā, ac rerū prope innumera bilijū
 cogitiōnē, & quidam necessariā ad uitam suscepturam

ARISTOTELIS

STAGIRITAE, PE-

RIPATETICORVM

Principis, Politi-
corum

LIBER PRIMVS:

Leonardo Aretino interprete.

SUMMA LIBRI.

De ciuitate, domo, pago, re familiari, seruis, dominatio-
 nibus ac seruitutibus, possessione, acquisitionibus
 necessaria ac numularia, & personarum in re do-
 mestica existentium uirtutibus.

De ciuitate, eius gubernatore, partibus, domo, pago.

CAP. I.

Quoniam uidemus omnem ci-
 uitatem esse societate quan-
 dam, & omnem societatem
 boni alicuius gratia constitu-
 tam (nam eius gratia quod
 bonum uideatur, omnia omnes
 agunt) patet quod bonū
 aliquod omnes coniectant.

maxime uero principalissimum omnium quæ
 est principalissima, & cæteras omnes comple-
 ctitur, est autem hæc illa, quæ ciuitas appella-
 tur, & ciuiliis societas. Quicumque uero putant
 gubernatoris ciuitatis, & regis, patrisque fami-

lias, & domini eandem esse rationem, non bene dicunt. Multitudine enim & paucitate, sed non specie illorum singulos putant differre, veluti si paucorum quidem, dominum: si vero plurium, patrem familias: sin etiam plurium, gubernatorem ciuitatis vel regem: quasi nihil differat magna domus & parua. ciuitas, gubernatorque ciuitatis & rex. quando quidem ipse præsidet, rex: quando vero secundum rationem talis scientiæ in parte præsidet, & in parte subest, gubernator ciuitatis. Sed hæc vera non sunt, quod manifestum erit secundum hanc doctrinam considerantibus. Vt enim aliis compositum, vsq; ad incomposita diuidere necessarium est (hæc namque sunt minima totius particulæ) ita ciuitatem, ex quibus componitur considerantes, & quomodo illa differant inter se, & si quid artificij recipiunt singula ipsorum, magis intuebitur. Si quis igitur ab initio rerum originem inspiciat, vt in aliis, sic & in istis optime discernet. Primum igitur necesse est combinare illos, qui non possunt esse nisi simul, ceu marem & scæminam generationis causa. Et hoc non ex electione, sed velut in cæteris animalibus & plantis naturale est desiderium, quale ipsum est, tale alterum relinquendi. Imperans vero natura & parens propter conseruationem, nam quod potest mente prospicere, natura imperat ac dominatur: quod autem potest corpore hoc facere, parat natura & seruit, quapropter domino & seruo id confert. Natura igitur distincta sunt scæmina, & seruus. Nihil enim natura facit tale, quale statuarij delphicum gladium ob inopiam, sed vnum ad vnum. sic enim optime instrumenta proficient, si eorum singula non multis, sed vni deseruiant. Verum apud Barbaros

Barbaros scæmina & seruus eodem gradu habentur. causa vero huius est, quoniam quod natura dominetur non habet, sed fit eorum societas ex seruo & serua. Quamobrè aiunt poetæ, Græcos Barbaris dominari oportere: quod idem sit natura, Barbarus & seruus. Ex his duabus igitur societatibus domus prima. Rectèq; Hesiodus inquit: *Domum in primis, mulieremque & bouem aratorem.* bos enim pro seruo pauperibus est. Quotidiana igitur societas secundum naturam constituta domus est: quos Charondas quidem homosypios, Epimenides vero Cretentis Thomocapnos appellat. Sed quæ ex pluribus domibus constituitur societas prima, vtilitatis gratia non quotidiana, pagus est. Maxime vero secundum naturam videtur pagus, propagatio quædam esse domus eorum, quos dicimus coalitos, & natos esse natorum. Quapropter primo sub regibus ciuitates erant: nunc vero etiam gætes. nam ex his qui suberant regno, processerunt. Omnis autem domus regitur à seniore: quare & coloniæ inde propagatæ propter consanguinitatem. Et hoc est, quod inquit Homerus:

Iura dant singuli natis & vxoribus.

sparsim nanque etiã sic antiquitus habitabant: Et Deos ob hoc ipsum putant cū regi regé habere: quoniã & ipsi partim nūc, partim antiquitus sub regibus degebant. Quæadmodum vero formas humanas Diis attribuunt homines, sic e iã vitas.

Quid ciuitas, quod homo cūtile sit animal, quod partibus ciuitas prior sit.

CAP. II.

QUæ autem ex pluribus pagis conficitur societas, ciuitas est, quæ quidem (vt ita dixerit)

rim totius sufficientiæ finem habet, constituta quidem gratia viuendi, existens autem bene viuendi gratia. Quapropter omnis ciuitas natura est: si quidem & primæ societales. nam hæc illarum fini: natura vero finis est. Quale enim vnūquodque est generationis perfectæ, hanc vnus cuiusque naturam esse dicimus: ceu hominis, equi, domus. Insuper cuius gratia & finis, optimum: sufficientia vero finis, & optimum. Ex his igitur patet ciuitatē esse ex his, qui natura sunt, & quod homo natura ciuile est animal. Et qui absque ciuitate est per naturam, non per fortunā, aut nequā est, aut potior quā homo: vt ab Homero per contumeliam increpatur:

Sine tribu, sine iure, sine domo.

nam simul talis est & belli cupidus, veluti qui nullo retinetur iugo, vt neque volatilia. Ex quo patet sociale animal esse hominē, magis quā omneis apes, & quā omne gregariū animal, nihil enim (vt diximus) frustra natura facit. Sermonem vero homo habet solus omnium animalium. Nam vox quidem molesti atque iocundi significatio est. quapropter aliis quoque existit animalibus. hucusque enim natura processit in his, vt sensum habeat iocundi & molesti, & hoc inter se significare possint. At sermo ad hoc datus est nobis, vt ostendamus vtilitatē & damnū, atque ita iustum & iniustum. hoc enim præter cætera animalia hominibus proprium est, vt boni & mali, ac iusti & iniusti, & aliorū huiusmodi sensum habeant soli. horūque societas facit domum, & ciuitatē. Et certe secundū naturā prius est ciuitas quā domus, & quā singuli nostrū. Nam totū prius esse quā partem, necessarium est, percepto enim toto, nō erit pes nec manus, nisi

æquiue

æquiue, veluti si quis dicat lapideā. nam corrupta quidem erit talis, cunctæ autem opere definitæ sunt & potentia. itaque cū amplius non sint tales, non est dicendum illas esse easdem, sed æquiue. Est igitur ciuitatem natura, & prius quā singuli, manifestum est. Si enim non est sufficiens vnusquisque separatus, perinde se habet ac reliquæ partes ad totum. Qui autem in communi societate nequit esse, quique nullius indiget propter sufficientiam, nulla pars est ciuitatis: quare aut bestia aut Deus, natura igitur omnibus ad huiusmodi societatem est appetitus. Qui autem primus instituit, maximorum bonorum causa fuit. vt enim perfectione suscepta, optimum cunctorum animalium est homo, ita si alienus fiat a lege & a iudiciis, pessimus est omnium animalium. Sauiissima est enim iniustitia tenens arma. Homo vero arma tenet per innatam prudētiam atque virtutem, quibus plurimum valet in contrarium vti. Itaque impiissimum & immanissimum est sine virtute, & ad libidinem cibationemque deterrimum. iustitia vero ciuile quiddā est, nam ius ordinatio est ciuilis societatis: iudicatio autem iusti iudiciū.

De re familiari, domino seruo, re possessa, imperādi ac parendi necessitate, ac vtilitate.

CAP. III.

Quoniam vero declaratū est quibus ex partibus sit constituta ciuitas, necessarium videtur primum de re domestica dicere. Omnis enim ciuitas ex domibus constat, rei domesticæ rursus partes sunt, ex quibus domus est constituta: domus autem perficitur ex seruis & liberis. Cum vero prima quæque sint in minutissimi

mis

* διηγο-
 ρεία, sic fe-
 re per libri
 totum.

mis perquirenda: primæ vero ac minutissime partes domus existant dominus & seruus, maritus & vxor, pater & filij: de his vtique tribus considerandum fuerit, quid vnumquodque, & quale esse oportet: hoc est de dominica, de coniugali (nam & ipsa proprio nomine non nominatur) & de paterna disciplina. Sint autem hæ tres quas diximus. Est insuper quædam pars, quæ videtur quibusdam esse * disciplina rei familiaris: quibusdam vero maxima eius pars. Loquor autem de illa parte, quæ versatur circa acquirendum: quæ & ipsa quemadmodum se habeat, considerandum erit. At primum de seruo & domino dicamus: vt quæ necessaria sunt intueamur: & si quid de his melius comprehendere possimus, quam ea quæ nunc exultimantur. Quibusdam porro videtur scientia quædam esse dominatio, eademque esse disciplina domestica, & dominatio, gubernatioque ciuilis & regia: vt in principio diximus. Aliis autem, præter naturam videtur esse dominatio, quoniam natura nihil differat, sed lege duntaxat inductū sit, vt alij liberi sint, alij serui, quapropter neque iustū, violentum enim. Cū igitur possessio sit pars domus, certe & illa per quā acquirimus, pars erit domestice discipline: nam sine necessariis impossibile est & viuere, & bene viuere. Vt vero in artibus definitis necessarium est subesse propria instrumenta, si opus modo confici debeat: sic etiam in re familiari. Instrumentoꝝ vero quædam inanimata sunt, quædam animata, veluti gubernatori, nauis quidem inanimata est, qui vero proram regit, animatus, nam minister in artibus locum instrumenti obtinet. Sic & res possessa instrumentum est ad vitam: possessio autem multi

multitudo instrumentorum: & seruus possessum quidam animatum, & tanquam instrumentum ante instrumenta omnis minister. Si possent enim instrumenta ad iussum vel nutum domini opus suum conficere, quemadmodum Dædali, aut Vulcani tripodes (quos inquit Poëta sponte sua diuinum prodidiisse in certamen) sic & pestines texerent, & pleetra cithara pulsarēt, nec architecti sane ministris, neque domini indigerēt seruis. Quæ igitur instrumenta dicuntur, factiua sunt: quod vero possidemus, actiuum est. à pestino quidē enim aliquid fit præter illius vsum: à veste vero atque lectica vsum solum. Præterea cum specie differant facere & agere, & indigeat vtrunque instrumentis, necessarium est & illa eandem habere differentiam. Vita certe actio est, & non factio, quapropter seruus minister est ad actionem. Id autem quod possidetur, dicitur quemadmodum & pars ad totum. pars enim non solum alterius est pars, sed etiam omnino alterius, similiter & quod possidetur. Quapropter dominus serui est dominus solum, sed illius non est, seruus autem non solum domini seruus, sed omnino illius. Quæ igitur sit natura serui, & quæ potestas, ex his patet, quicunque enim sui ipsius non est secundum naturam, sed alterius, homo autem est, hic natura est seruus, * alterius autem homo est, qui possidetur, homo existens, res possessa vero instrumentum ad acquirendum actiuum & separabile. Vtrum vero sit aliquis natura talis vel non, & vtrum melius ac iustius sit alieni seruire vel non, sed omnis seruitus sit præter naturam, considerandū postea erit. Nec sanè difficile est ratione perspicere, & ex his quæ sunt cognoscere. Imperare enim & parere non solum

necessa

* ἀλλ' ἄλλο
 ἀνθρώπου
 ἐστὶν ὅς ἐστι
 ἄλλο
 ἀνθρώπου
 ὄντος.

necessariorum sunt, verum etiam vtilium, ac statim ex generatione quædam distincta sunt, alia quidem ad imperandum, alia vero ad parendū, & species multæ & imperantium & parentium sunt, & semper melius imperium meliorum parentium est, seu hominis, quàm bestiarum. Nam quod à melioribus perficitur, melius est opus. Vbi vero aliud imperat, aliud parat, est aliquid horum opus, nam quæcunque ex pluribus consistat, & vnum quid commune sunt, siue ex continuis, siue ex discretis, in omnibus apparet & quod imperat, & quod parat, & hoc ex tota natura inest animalis. nam & in his quæ expertia sunt vitæ, est quoddam imperium instar harmoniæ, sed hæc forsitan aliena sunt ab ista consideratione. Animal vero constat primū ex anima & corpore: quorum alterum imperat secundum naturam, alterum parat. Oportet autem considerare naturam non in corruptis, sed in his quæ magis se habent secundum naturam. quocirca eum hominem, qui & animo & corpore optime dispositus sit, inspiciendum, in quo certe id manifestum est, nam prauorum quidē aut prae dispositorum sæpe inuenietur corpus imperare animo, ex eo quia peruersæ ac præter naturam se habent. Est igitur (vt dicimus) primum in animali perspicere imperium dominicum & ciuile. Nam animus quidem in corpus, dominicum habet imperium: mens vero in appetitum, ciuile & regium, in quibus clarum est secundum naturam & vtilitatem imperari ab animo corpori, & ab ea parte quæ habet rationem, ei partim quæ subiacet perturbationi, æqualitatem vero ac vicissitudinē omnibus nocere. Rursus in homine & aliis animalibus eodem modo, man-

sueta

sueta quidem meliora sunt quàm fera. his autem vniuersis melius est vt homini pareat: nam salutem ira recipiunt. Præterea autem masculus & femina, alter melior secundum naturam, altera deterior: & hic imperans, illa vero parat, eodemque modo necesse est in cunctis hominibus esse. Quicumque igitur distant tantū, quantum animus à corpore: & homo à bestia, per hunc modum se habent. Quoruncunque est opus in corporis vsu, & hoc est in eis potissimum, hi sunt natura serui, quibus melius est vt imperetur, hoc imperio quemadmodum in præmissis. Est enim natura seruus, qui potest alterius esse, quapropter & alterius est, & qui tantum particeps est rationis, vt sentiat quidem, at non habeat. Nam certa quidem animalia rationem quidem non sentiunt, sed passionibus inferiunt. Vtus etiam variat parumper. necessariorum enim corpori auxiliū fit ab vtrisque, à seruis videlicet, ac mansuetis animalibus. Vult autem natura, & differentia facit corpora liberorum & seruorum: alia quidem robusta ad necessarios vsus, alia verò recta & inutilia ad tales operationes: verum vtilia ad ciuilem vitam, hæc autem diuisa est in belli opportunitates & pacis. Accidit vero sæpe & contra, hos quidem corpora habere liberorum, illos vero animos. Nam id quidem patet, quod si tantum præcellat corpore solum, quantum Deorum imagines, reliqui omnes digni apparēt illis seruire. Id si verum est in corporibus, multo iustius in animo idem putare, sed non vt corporis, ita & animi pulchritudinem discernere facile. Quod igitur sint secundum naturam, alij liberi, alij serui, patet: quibus & seruire prodest ac iustum est.

De deo

De duplici seruo, potentia gubernandi, dominationis, ac gubernationis differentia.

CAP. IIII.

QUOD autem & contradicentes quodāmodo recte dicunt, nō difficile fuerit intueri. Dupliciter enim dicitur seruire & seruus. Est enim aliquis secundum leges seruus, & seruus, nam lex consensus quædam est; per quam bello capta illorum fieri dicuntur qui ceperunt. Hoc autem ius multi eorum qui circa leges versantur, accusant, tãquam oratorem qui iniqua decreuerit: quasi sit graue, si eius qui vim afferre potest, & potentia præcellit, seruus fiat & subditus is qui vim patitur, & quibusdam hoc modo videtur, quibusdam illo, etiam sapientum. Causa vero ambiguitatis & variationis sermonũ huiusmodi est: quia quodāmodo virtus freta potentia, vim potest maxime afferre, & semper id quod superat, est in excellentia alicuius boni. ex quo fit, vt vis non absque virtute esse videatur, sed circa iustum solum esse ambiguitatem: propter hoc sanè, quod aliis quidem beneuolentia videtur esse iustum, aliis hoc ipsum videtur iustum, potentioꝝ dominari, quoniam discordantibus inuicem huiusmodi sermonibus, cum alteri nec validum quicquam, neque persuasium continent, quod non oporteat meliorem secundum virtutem præesse ac dominari. Omnino vsurpantes quidam, vt arbitrantur, aliquod iustum (nam lex iustum quid est) seruitutem quæ ex bello prouenit, iustam posuere, & simul non iustam esse aiunt. nam fieri potest, vt belli principium nequaquam sit iustum. Et indignũ seruire, nemo diceret esse seruũ, alioquin

contin.

continget eos qui nobilissimi videntur, seruos esse, atque ex seruis, si contingat eos capi atque venundari, itaq; istos non volunt seruos dicere, sed Barbaros. Atqui cum ista dicunt, nihil quærunt aliud quàm natura seruos, vt ab initio diximus. necesse est enim dicere aliquos esse, & hos quidem vbique seruos esse, alios vero nusquam. Eodẽmq; modo de nobilitate. ipsos enim non solum apud seipsos nobiles, sed vbique existimant, Barbaros vero domi solum nobiles, quasi existat alia simpliciter nobilitas, alia non simpliciter: vt Theodeti Helena inquit: *Ex Diu ab vtraque stirpe prognatam quisquam appellabit seruum?* Sed cum hoc aiunt, nullo alio quàm virtute & vitio definiunt seruum & liberum, nobilesq; & ignobiles. putant enim, vt ex hominibus hominem, & ex bestiis bestiam, sic ex bonis bonum generari. sed natura quidẽ hoc vult, attamen plerumque non potest. Quod igitur hæc dubitatio habet rationem quandam, & quod sunt alij natura serui, alij liberi, manifestũ est. Et quod in quibusdam determinatũ est esse tale aliquid, quibus quod ob id ipsum prodest & iustum est, alium seruire, alium esse liberum: & conuenit alium imperare, alium patere eo imperio quod innatũ est: quare & dominari. Quod autem male vtrisque inutiliter fit. Nam idem prodest toti & parti, & animæ & corpori, & seruus pars quædam est domini, quasi animata quædam corporis, sed separata pars, quapropter aliquid est quod simul proficit, & amicitia est seruo & domino inuicẽ, secundũ naturã ita dispositis: illis vero, qui secundum legem & per violentiam, cõtrarium. Patet autem ex his, quod nō idem est dominatio & gubernatio reipublicæ,

Arist. Politicoꝝ.

i i i

nec omnes inter se principatus, vt quidā aiunt, nam aliud liberorum secundum naturam, aliud seruorum est. E: in re familiari imperium est vniū. nam ab vno regitur omnis domus: in republica autem liberorum & æqualium est gubernatio. Dominus ergo non dicitur secundum scientiā, sed quia est talis, eodēq; modo & seruus & liber. Scientia vero est & dominica, & seruilis. Seruilis quidem, qualem Syraculis ille docebat. nam ibi quidam mercede pueros docebat seruitutē. Fuerit sane etiam complurium tantum disciplina, ceu coquinaria, & alij huius generis famulatus. sunt enim opera alia honestiora aliis, alia vero necessaria magis, & vt est in proverbio, seruus præ seruo, dominus præ domino. hæc igitur omnes scientiæ seruiles sunt. Domini autē scientia est, per quam vtitur seruis. nā dominus est, nō in possidendo seruos, sed in vte-do seruis. Continet autē hæc scientia nō magnū aliquid, neq; gloriosum: que enim seruum scire facere oportet, illum oportet scire iubere. Quapropter quibus seruique est facultas à laboribus cessandi, & vicarius quidem hunc honorem suscipit, ipsi autem reipublicæ administrandæ, aut studiis philosophiæ intendunt. Acquirendi vero disciplina, alia est ab vtraq; istarū, ceu bellica, quædam iusta, aut venatica. De seruo igitur & domino in hunc modum determinatum sit.

De possessione, acquisitioneque secundum naturam ac necessaria animalium præcipuaq; hominum vitu variis, ac veris diuitiis.

C A P. V.

OMnino autem de vniuersa possessione & de acquisitione intuebitur secundum antecedentem

recedentem modum, quandoquidem & seruus possessionis erat pars. Primum igitur dubitaret vtique aliquis, vtum illa disciplina, quæ ad acquirendum spectat, idem sit quod facultas rei familiaris, vel pars aliqua eius, vel ministra. Et si ministra, vtum quemadmodum pectinaria textoriæ: aut quemadmodum araria, statuariæ. non enim eodem modo subministrant: sed altera quidem organa præbet, altera materiam. Dico autem materiam, ceu id quod subiacet, ex quo aliquod perficitur opus, ceu textori lana, statuario æs. Quod quidem igitur non sit eadem rei familiaris disciplina illi, quæ pertinet ad acquirendum, manifestum est. Nam huius quidem & parare est, illius vero vti. quæ enim vtitur his quæ sunt in domo, nisi rei familiaris disciplina? Sed vtum sit eius pars, vel alia species, dubitationem habet. Nam si est diligentis patrisfamilias videre quomodo pecuniæ & possessiones assint: possessio autem & pecuniæ multas complectuntur partes: itaque primum dubitatio est, agricultura vtum pars aliqua sit illius acquirendi disciplinæ, an aliud quoddam genus: & omnino circa alimentum cura & acquisitio. Atqui species alimentandi multæ sunt: quapropter & vitæ plures sunt, animalium, & hominum. non enim fieri potest, vt viuatur sine alimento. Itaque diuersitates alimentorum diuersas fecerunt animalium vitas. Nam ferarum quidem aliæ gregales sunt, aliæ foliuaræ: vt hoc, vel illo modo, illis conducit ad vitam, quoniam aliæ viuus animalibus, aliæ fructibus, aliæ cunctis pascuntur, quare ad facultatem vitæ atque delectum, ipsarum vitæ natura distinxit. Cum vero non idem cuique

* *ἡμεῖς περὶ
seruilia mi-
nistria.*

* *ἐπιτροπὴ
πῶς.*

* *πελοποι-
ῶν.*

dulce sit secundum naturam, sed aliis alia: & illarum quæ animalia, & illarum quæ fructus comedunt, vitæ inter se differunt. Hoc idem est in hominibus. differunt enim multæ eorum vitæ, nam pigerrimi qui sunt, pastorem vitam sequuntur: quoniam à manuctis animalibus sine labore educatio ipsis provenit otiosis, cùmque sit necesse mutare locum animalibus, & ipsi coguntur vna sequi, quasi agriculturam quandam viuam colentes. Alij vero ex præda viuunt, & præda quidem alia alij, ceu alij venantes, alij piscantes: vt qui paludes, & stagna, & flumina, & mare accolunt: alij ab auibus & feris, sed maxima pars hominum à terra viuunt, & à fructibus non syluestribus. Vitæ igitur ferè tot sunt quot secundum propriam & innatam habent operationem, nec per commutationem & commercia sibi præparant alimentum: pastoralis, agricultura, prædatoria, piscatoria, venatoria. Sunt & qui ista miscentes, iucunde viuunt, suppletent deficientem vitam qua deficiens est, vt sufficientia assistit: ceu pastorem simul quidem & prædatoriam, alij vero agriculturam & venationem, eodem modo & circa alias, vt indigentia compellit, in hunc modum degunt. Talis igitur acquisitio ab ipsa videtur natura hominibus data, v statim post generationem, sic etiam ad perfectionem deductis, nam ab ipso generationis initio quædam animalium simul expriment tantum alimenti, vt sufficiat donec possit sibi ipsi acquirere quod generatum est: vt quæcunque ex putredine, vel ex ouis gignuntur, quæ vero pariunt viuientia, alimentum habent in seipsis, ad natorum educationem vsque ad tempus quoddam, quam lactis naturam

naturam dicimus. Quare similiter est de perfectis quoque existimandum, plantæque animalium esse gratia, & cætera animalia hominum causa, mansucta quidem propter vtilitatem & cibum, fera vero (etsi non omnia, at plurima illorum) propter cibum, & alia adiumenta, vt & vestis ac cætera instrumenta ex illis fiant. Si igitur natura nihil neque imperfectum facit, neque frustra, manifestum est illa omnium hominum gratia fecisse naturam. Quapropter & bellica secundum naturam quodammodo acquisitiua erit. Nam & venatoria pars illius est, qua vt oportet contra bestias, & contra eos homines qui ad parendum nati sunt, nec volunt parere: quia natura id bellum iustum existat. Vna igitur acquirendi species secundum naturam, pars est rei familiaris: quam oportet subesse iam aut illam parare, quo ea subsint, quorum est comparatio rerum in vita necessariorum, & vtilium ad societatem ciuitatis & domus. Et videntur veræ quidem diuitiæ ex his constare. Nam sufficientia huius * possessionis ad vitam bonorum non infinita est, vt Solon Poëtico more dicebat: Diuitiarum nullus est finis constitutus hominibus. At certe constitutus est, vt in aliis artibus. nullum enim instrumentum cuiusquam artis infinitum est, neque multitudine, neque magnitudine, diuitiæ autem sunt multitudine instrumentorum rei familiaris & reipublicæ. Quod igitur sit aliqua acquisitio secundum naturam patri-
bus familias & gubernatoribus reipublicæ, & propter quam causam, patet.

* *ἡ γένεσις*
acquisitio-
nis.

De numularia acquisitione, quod sit prater naturam, & quod differat à cura rei familiaris: ubi multa de numi vsu.

CAP. VI.

ESt aliud genus acquirendi, quod maxime vocant, & merito vocari debet, pecuniariū: in quo nullus finis esse videtur diuitiarum & possessionis: quod esse vnum cum illo specie, de quo supra diximus, plerique crediderunt, propter vicinitatem. Sed neque est idem, neque ab illo valde remotum. Est enim alterum illorum secundum naturam, alterum non secundum naturam, sed magis secundum experientiam & artem. de quo dicere sic exordiamur. Cuiusque enim, que possidetur, rei duplex est vsus vterque; vero secundum ipsam rem, sed non similiter: verum alter proprius, alter non proprius rei. ceu calcei quidem est calceatio, & venditio: vterque enim vsus calcei est. nam qui calceum indigenti vendit pro pecunia vel cibo, vtitur calceo qua calceus est, sed non secundum proprium vsum: non enim commutationis gratia factus est calceus. Eodem modo se habet in aliis rebus, quas possidemus. Est enim permutatio in omnibus, cœpta quidem ab initio ex eo quod est secundum naturam, quod alij plura quam opus sit, alij pauciora habeant homines. Ex quo manifestum est, pecuniariam non esse secundum naturam eius, quæ pertinet * ad acquirendum. quoad enim ipsi sufficeret, necessarium erat per mutationem fecisse. In prima igitur societate, id est in domo, manifestum est nihil opus esse illius, sed iam in maiori existente societate. Alij enim illorum communiter habebant omnia.

alij

alij separatim multa rursus & alia, quorum secundum indigentiam necesse erat permutationem facere. quemadmodum adhuc faciunt Barbarorum nationes multa, alia pro aliis dantes, recipientesque. vtilia enim pro vtilibus tradunt, vltra vero nihil: ceu vinum pro tritico, & certis rebus. Huiusmodi ergo permutatio neque prater naturam est, * neque ad amplificationem patrimonij pertinet, cum sit in supplementum indigentiae secundum naturam. Ex hac tamē illa processit secundum rationem. Nam cum à remotioribus quaeretur auxiliū, importando illa quibus indigebant, & exportando illa quibus abun- dabant, necessario numi introductus est vsus. non enim facilius deferri possunt singula ad vitam necessaria. Quare ad permutationes faciendas tale aliquid composuerunt inter se dare & accipere, quod vtilium quippiam existens, haberet vium commutandi facilem ad vitam: ceu ferrum, & argentum, & si quid aliud tale, primo simpliciter definitum quantitate & pondere, postmodum vero etiam signo impressum, quo à mensura liberi essent. nam signum positum est ad quantitatem demonstrandam. Reperto igitur numo, ex necessaria permutatione, alia species acquirendi emerit numularia: primo forsitan simpliciter, postea per experientiam artificiosior. vnde quodammodo permutando, plurimum faciat lucrum. Quapropter videtur numularia maxime circa quæstum pecuniarum versari, & illius esse opus posse discernere, vnde proueniat multitudo pecuniarum. numorum enim & diuitiarum effectiua est. nam & diuitias plerunque ponunt esse multitudinem pecunie, ex eo videlicet, quod circa

* & δε χρηματικῆς εἰδ. ©.

Numi vsus.

* χρηματικῆς εἰδ.

illam intendunt pecuniaria & quaestuaria. Contra vero interdum futile quiddam videntur numus & lex omnino, & nequicquam secundum naturam, quoniam mutatis iis qui vtuntur, nullius pretij aut utilitatis est ad aliquod necessariorum. & locuples numis penuriam patietur necessarij alimenti. Atqui absurdum est, tales esse diuitias affirmare, quarum abundans quis fame perire possit, vt de Mida fabulis traditur, cui propter insatiabilitatem desiderij, quicquid apponebatur, fiebat aurum. Quamobrem quaerunt diuitias alias, & aliam acquirendi rationem. Et recte quidem, est enim alia acquirendi ratio, & diuitiarum secundum naturam. & haec quidem rei familiaris disciplina: illa vero pecuniaria, pecuniarum effectiua non simpliciter, sed per ipsarum pecuniarum commutationem. & videtur circa numum ista versari: nam numus primum est, & vltimum in commutatione. Et infinitae sunt huiusmodi diuitiarum, quae ab hac ratione rei augendae proficiuntur. Vt enim medicina sanitatis in infinitum est, & vnaquaeque ars finis in infinitum: nam quam maxime volunt illum efficere: eorum vero quae sunt ad finem, non in infinitum: finis enim extremum omnibus: sic & huius rationis augendae rei non est finis terminus. Finis autem tales diuitiarum, & pecuniarum possessio: sed rei familiaris, non augendae rei non est finis, non enim hoc est rei familiaris opus, quapropter in hac videtur necessarium, vt sit finis omnium diuitiarum. Sed contra video fieri: omnes enim in infinitum augent, qui pecuniis studet. Causa vero huius est illarum propinquitas: variatur enim vsus eiusdem rei, cum sit vtriusque acquisitionis. ipsius enim vsus acquisitio, sed

NON

non secundum idem. ac huius quidem alius finis, illius vero amplificatio. Quare videtur quibusdam hoc esse rei familiaris opus, & perseuerant existimantes oportere aut conseruare, aut augere pecuniam in infinitum. Causa vero est huius dispositionis studium viuendi, sed non bene viuendi. cum ergo cupiditas in infinitum extendatur, illa quoque quae efficiunt infinita, cupiunt. Sed qui bene viuere student, ad fructum corporis diuitias quaerunt. Vnde cum hoc quoque in acquisitione consistere videatur, omnis eorum cura: circa acquirendum est: & altera augendi species hinc processit. cum enim fructu modum excedat, illam adhibent quae huiusmodi excessum adimplere possit. & si per hanc acquirendi speciem nequeant parare, per aliam causam efficere conantur: vnaquaqueque freti potentia non secundum naturam. Fortitudinis enim non est pecuniam parare, sed fiduciam animi. neque rei militaris, aut medicinae: sed illius quidem victoriam, huius vero sanitatem. At illi cuncta ad pecuniam conuertunt, quasi hic sit finis: ad finem vero cuncta oportet tendere. De illa igitur acquirendi specie, quae necessaria non est, & quae nam ea sit, & propter quam causam illa indigemus diximus: & de illa quae necessaria est, quod altera ab illa, & disciplina rei familiaris, secundum naturam circa alimentum, nec infinita sicut illa, sed finem habens.

De acquisitione necessaria, numularia, & speciebus eius.

CAP. VII.

EX hoc patet id, de quo ab initio dubitabatur, vtum gubernatoris domus & ciuitatis

fit acquirere vel non, sed oporteat prius esse ac-
 quitum. sicut enim homines non faciunt respu-
 blica, sed factos à natura suscipiens vitur illis,
 sic & alimentum oportet naturam præcere, aut
 à terra, aut à mari, aut alio quopiam. Sed quem-
 admodum hæc administranda sunt, ad gubernato-
 rem pertinet domus. neque enim textoriæ est la-
 nas facere, sed factis uti, & discernere qualis sit
 bona & apta, & mala & inepa. Enimvero dubi-
 taret utique aliquis, cur ea diligentia quæ ad ac-
 quirendum pertinet, pars rei familiaris sit: me-
 dicina vero non sit eius pars. Atqui sanam esse
 familiam oportet, quemadmodum & victum
 habere, aut aliud quiddam necessariorum. Sed
 cum sit ut patrisfamilias & gubernatoris de sa-
 lute providere, sit etiam ut non, sed medici: ita
 etiam de pecuniis est ut patrisfamilias, est etiã
 ut non, sed ut lucro inferuentis. Maxime vero
 (ut prius dictum est) natura oportet hæc existe-
 re. naturæ enim opus est alimentum genito præ-
 bere. cuique enim ex quo generatur, ex eo ali-
 mentum relinquatur. itaque secundum naturam
 est parandi facultas omnibus ex fructibus & a-
 nimalibus. Cum vero & hæc sit duplex, ut dixi-
 mus, & altera pecuniaria, altera disciplina rei
 familiaris. & hæc quidem necessaria & lauda-
 bilis, illa vero translata & merito improbanda,
 quia non secundum naturam, sed ab hominibus
 acquiritur: rationabilissime habetur odio ipsa nu-
 mularia: quoniam à numo ipso facit acquisitionem,
 & non ad quod induendus est. Commutationis
 enim causa numus inductus fuit, scænus au-
 tem seipsum maius facit. unde & nomen venit:
 quoniam illa quæ parantur, similia sunt gi-
 gmentibus: in scæno autem numus numum
 parit

parit: quare maxime præter naturam est hic ac-
 quirendi modus. Quoniam vero quæ ad cogni-
 tionem pertinebant, determinauimus sufficien-
 ter, illa quæ ad vsum pertinet, discutienda sunt.
 cuncta enim hæc considerationem habent li-
 beralem, experientiam vero necessariam. Sunt
 autem circa acquirendum partes vitiles rerum
 ipsarum quæ acquirendæ sunt, peritiam habe-
 re quæ optimæ sint, & ubi, & quomodo: ceu qua-
 les equi comparandi sunt, quales boues, aut pe-
 cudes. eodem modo in aliis animalibus. or-
 tet enim peritum esse, quæ istorum potissima,
 & ubi, & qualia. nam alia alibi potiora gignun-
 tur. Deinde agricultura, cuiusque specierum, ut
 nudi soli, & consiti, & apium, & aliorum ani-
 malium natatiliu, tum volatiliu, ex quibus
 sit vitilitas proventura. maxime igitur propriæ
 acquisitionis istæ sunt partes, & primæ. Eius
 vero quæ per translationem dicitur, potissima
 pars est mercatura. Et huius partes tres: nau-
 uigatio, deuectio, negotiatio. differunt autem
 hæc inter se, cum alia securiora sint, alia fru-
 ctuosiora. Secunda pars est scæneratio. Ter-
 tia mercenaria, & huius alia vitilium artium: alia
 sine arte, solo corpore ministrante. Est & quar-
 ta acquirendi species, media inter hanc & pri-
 mam (habet enim partem eius quæ est secun-
 dum naturam, & partem eius quæ per transla-
 tionem dicitur) & est in his omnibus quæ à ter-
 ra, & ab his quæ terræ sunt, non à fructibus, sed
 ab vitilibus, ceu sylua cædua, & omni metallica.
 hæc rursus multas complectitur partes: nam
 multæ sunt ex terra metallorum species. De sin-
 gulis horum in genere dictum est nunc: in spe-
 cie vero de his dicere vitile quid foret ad opera
 cons

conficienda, sed graue nimis in his edocendis persistere. Sunt enim operationes illæ artificiosissimæ, in quibus minimum fortunæ est: illæ sordidissimæ, in quibus maxime inquinatur corpus: illæ seruilissimæ, in quibus corporis est vsus plurimum: illæ vero ignobilissimæ, in quibus minimum requiritur virtutis. Cùm vero sit à quibusdam de his scriptum, vt à Charete Patrio, & Apollodoro Lemnio de cultu agrorum tam nudorum quàm consitorum, & similiter ab aliis, de aliis ea quidem, cui cura est, præcepta consideret. Etiam quædam à frugi patribus familias dicta colligere oportet. hæc enim cuncta vitia sunt his qui augere patrimonium curant. Quale est illud Thaletis Milesij, id enim consideratio quædam est ad acquirendum, sed illi quidem attributum propter sapientiam, est autem vniuersale quiddam, cui cum obiiceretur philosophiæ studium propter inopiam, quasi inutile & infructuosum, prospexisset illum seruit per Astrologiam, oliuarum vbertatem futurâ, cùmque coegisset pauxillum pecuniarum, hyme adhuc vigente emptionem olei fecisse in Mileto, & in Chio, pro paruo admodum pretio, vt pote nemine plus offerente, arrhâsq; dedisse. Cùm itaq; postea tempus venisset, multis subito querentibus, vendidisse oleum, quanti ipse voluit: ac magnam vim pecuniarum inde superlucraturum, ostendisse amicis, perfacile esse philosophis ditari si vellent: sed hoc non esse illis curæ. Thales igitur in hunc modum dicitur sapientiam suam ostendisse. Est autem (vt diximus) vniuersalis hic querendi modus, si quis possit sibi soli venditionem comparare. Quapropter ciuitates quædam hunc faciunt quæstum, cùm

Thaletis sapientia.

indig

indigent pecuniis: venditionem enim sibi solis reseruant. In Sicilia quidam cum apud eum pecunia reposita esset, ferri quicquid erat ex ferrariis emit: postea vero mercatoribus illuc accedentibus vendebat solus, non magnum excessum pretij faciens, sed tamen ita, vt pro quinquaginta talentis, centum conficeret. Hoc itaque sentiens Dionysius, pecunias quidem illi non abstulit, sed amplius Syracusis morari vetuit: vt qui reditus reperiisset suis rebus inutilis. Iste vidit aliquid tale, quale Thales viderrat: vterque enim sibi soli venditionem parauit. Hoc est vtile videre etiam in republica, nam ciuitates pecuniis indigent, & huiusmodi querentibus, quemadmodum domus, sed & magis, quam obrem in Republica quidem huic soli parti intendunt.

De partibus rei domesticæ, ac differentia, virtutibus mulieris, serui, pueri, imperantis, parentis, & artificum.

C A P. V I I I.

QVONIAM vero tres erant partes rei domesticæ, vna dominica, de qua supra diximus, alia paterna, tertia coniugalis: Nam & vxori præest & filiis, tanquam liberis quidem amobus, sed non eodem imperij modo, sed vxori quidem ciuilitate, filiis autem regie: Masculus enim quàm foemina natura principalior est, nisi alicubi contra naturam constiterit, & quod antiquius est & perfectum, iuniore & imperfecto: In ciuilibus igitur principatibus plerunque commutatur is qui præest, & is qui subest, nam æquales esse volunt secundum naturam, nec quicquam differre, attamen cùm hic quid præest,

præstet, ille vero subest, requirit differentiã, & figuris, & sermonibus & honoribus. vt Amasis inquit, de pedum lotore. enim uero masculus ad fœminam semper ita se habet. Filiorum autem imperium est regij. Quod enim genuit, quodque per amicitiam præstet & per patet, id ipsum est idem quod species quædam regij imperij. Ideo bene Homerus de Ioue inquit:

- *Hominum pater atq; Deorum.*

sic appellans horum omnium regem. Natura enim excellere regem oportet, genere autem esse eundem: quod accidit seniori ad iuniorem, & parenti ad natum. Manifestum ergo est, quod plus studij domesticæ disciplinæ est circa homines, quàm circa possessionem inanimatorum: & circa horum virtutes, quàm circa virtutes possessionis, quas diuitias appellamus: & circa liberos magis, quàm circa seruos. Primum igitur de seruis dubitauerit quispiam, vtrum præter ministeria, & corporalia opera, sit aliqua virtus serui excellentior: puta modestia, & fortitudo, & iustitia, & alij huiusmodi habitus, vel non sit vlla, præter corporalia ministeria. Ambiguitatem sanè id vtraque ex parte habet, nam siue sit aliqua, excellentiores erunt serui quàm liberi: siue non est aliqua, cum sint homines rationis participes, absurdum videbitur. Eadem est serè questio de muliere & puero, vtrum & horum sint virtutes, & oporteat mulierè esse modestam, & fortem, & iustam: & an puer sit intemperans, & modestus, an non. Et vniuersaliter id querendum est de imperante natura & parente, vtrum eadem virtus, an alia. Si enim oportet vtrosque participes esse virtutis, cur tandem alter imperare debet, alter parère

penitus

penitus? Non enim secundum magis & minus possunt differre. nam imperare & parère specie differunt, & non secundum magis & minus. Sin vero alium oportet, alium non, admirabile est. Nam si imperans non erit temperatus & iustus, quomodo bene imperabit? Sin is cui imperatur, quomodo bene parebit? intemperatus enim & timidus, nihil faciet vt oportet. Constat igitur oportere vtrosque habere virtutem. sed in ipsa virtute esse differentiam: quemadmodum in iis quæ natura obediunt, id aperte in animo inspicitur. est enim in animo quod natura imperat, & quod parèt: quorum diuersam censemus esse virtutem, & vt rationem habentis, & irrationalis. patet igitur eodem modo se habere in aliis. Quare pleraque sunt natura imperantia & parentia. Alio enim modo liber præstet seruo, & masculus fœminæ, & vir puero: & omnibus insunt partes animæ, sed differenter insunt. seruus enim omnino non habet deliberandi arbitrium. mulier vero habet quidem, sed inualidum: puer autem habet, sed imperfectum. Eodem igitur modo se habere necesse est & circa morales virtutes. Putandum est autem omnes participes esse oportere, sed non eodem modo, sed quantum cuique opus est. Ex quo fit, vt is qui imperat, perfectam virtutem habere debeat moralem (nam eius opus est simpliciter præcipientis ac præfidentis: ratio autem præcipit atque præfidet) aliorum vero vnusquisque quantum sibi competit. Quare patet virtutem moralem esse omnium supradictorum. Nec eadem temperantia mulieris & viri, neque fortitudo, neque iustitia, vt Socrates putabat: sed hæc quidem

fortitudo

fortitudo, illa vero obediens. eodem modo & in aliis. Patet autem id magis particulariter cōsiderantibus. nam qui vniuersaliter dicūt, quòd bene se habere animum virtus est, & recte agere, aut aliquid tale, se ipsos decipiunt. multo enim melius dicunt, qui enumerant virtutes, quemadmodū Gorgias, quàm qui ita definiunt. Quapropter oportet sicut poëta de muliere dixit, ita censere in omnibus: *Mulieri decus affert taciturnitas, sed non ita vero.* Cū vero puer sit imperfectus, patet, quòd & huius virtus non ipsius ad seipsum est, sed ad perfectum & ducem. similiter & serui ad dominum. posuimus autem seruum esse vtilem ad necessaria. quapropter patet ipsum virtute indigere parua, & tanta vt neque propter intemperantiam, neque propter timiditatem in operibus deficiat. Dubitabit vero aliquis (si verum est quod nunc diximus) vtrum artifices oportet habere virtutē. nam sæpe propter intemperantiam deficiunt in operibus. An hoc longe differt. nam seruus quidem adheret nobis communionē vitæ: ille autem remotior est: & tantum sibi competit virtutis, quantum seruitutis. vilis enim artifex determinatā quamdam habet seruitutem. Et seruus est secundum naturam: sed nemo furor, nec alius opifex. Patet ergo quòd huius quidem virtutis causam esse oporteat dominum seruo, non eum qui doctrinam habet in operibus dominicam. quapropter non bene dicunt, qui seruos spoliant ratione, dicentes præcepto vti duntaxat. admonendi sunt enim magis serui quàm pueri. Et de his in hunc modum determinatum sit. De viri autem & mulieris, filiorumque & patris virtute, & conuersatione ad inuicem, quid recte vel contrā, & quomodo

quomodo oportet, hoc quidem facere, ab illo autem abstinere, in his quæ in republica conspiciuntur, necesse est intueri. Nam cum omnis domus sit ciuitatis pars: illi autem domus: partibus autem virtus ad totum respicere debeat: necessarium est respicienti ad reipublicam filios vxoresque iustituere. si quidem refert ad rectam institutionē reipublicæ pueros & mulieres esse bene institutos. Enimvero referat necessarium est. nam mulieres media pars sunt hominum liberorum: ex pueris autem sumuntur qui reipublicam gubernent. Quare cū de his determinatum sit, de reliquis autem in aliis sit dicendum, omissis propositis, tanquā finem habētibus, alio sumpto principio differamus: ac primum illa discutiamus quæ tractata sunt de optimo ciuitatis statu.

Aristot. Politicorum k k k

ARISTOTELIS

POLITICO-

RVM

LIBER SECUNDVS.

SVMMA LIBRI.

Diversæ Respublice examinantur, muticem comparantur, ac improbantur.

Non omnem unionem, ac communitatem in civitati quarendam esse, contra Socratis rempublicam, apud Platonem.

CAP. I.

Voniam proposuimus considerationē tacere de civili societate, quæ sit optima omnium iis qui possunt vivere maxime ad votum: oportet alias quoque considerare respublicas, quibus vtiuntur civitates aliquæ earum, quæ bene legibus institutæ videntur: & si aliqua sint aliæ ab aliquibus scriptæ, quæ bene se habere videantur, ut restæ institutio utilitatis; appareat. Nec putetur esse ad ostentationem & superfluitatem, quærere aliud quippiam præter illas: sed quia illæ non se habent, ideo hunc laborem à nobis esse susceptum. Incipiendum est autem ab eo, quod est secundum naturam huius considerationis principium. Necessarium quidem est, aut omnia esse communia inter ciues, aut

nulla

nulla, aut quædam. Enimuero nulla esse communia, impossibile constat esse: cum civitas sit communio quædam. Ac primo necesse est locum esse communem. nam locus quædam paritas est vnius civitatis: ciues autē socij vnius civitatis. Sed vtrum melius fuerit in bene instituenda republica, quæcumque recipere communionem possunt, ea omnia esse communia: an quædam communia esse, quædam non esse? Nam fieri possent ut filij, ut vxores, & res quæ possidentur, communes essent, quæadmodum in Platonis Republica. ibi enim Socrates inquit, oportere communes esse filios, & mulieres, & facultates. Id vero vtrum præstat ita fieri, ut nunc fit, vel secundum legem illam in republica scripta? Continet porro & alias turbationes permutas ista mulierum communio. & id, propter quod censuit legem hanc esse ferendam, non videtur consequi ex rationibus. Præterea ad finem, quem inquit oportere civitati existere (ut nunc quidem dictum est) impossibile. Quomodo autem distinguere oporteat, nihil ab eo determinatum est. dico autem, ut quod vna videlicet sit civitas tota, tanquam id sit maxime optimum. suscipit enim hanc suppositionem Socrates. Atqui constat, quod ea si procedat, ut vna fiat magis, civitas non erit. Est enim civitas multitudo quædam secundum naturam, quæ dum fit vna magis, domus erit ex civitate, & homo ex domo. vnam enim magis domum censemus esse quam civitatem, & hominem vnam quam domum. quare etiam si possent quispiam hoc facere, tamen non esset faciendum, quia perimit civitatem. Nec solum ex multitudine hominum constat civitas: verum etiam ex eorum multitudine, quia specie differunt. non fit enim civi-

*δυσχε-
ρεας.

ras ex similibus. aliud enim ad bellum confederatio quàm ciuitas. illa enim quantitate predest, & si eadē sit specie, cum auxiliij gratia fiat, ceu si pondus magis attrahat. Differt autem & eo modo ciuitas à gente, quando per pagos diuisa non sit multitudo, sed quemadmodum Arcades. Ex quibus autem vnum fieri oportet, specie differunt. quapropter æquale repensum ciuitatem conferuat, vt in Ethicis dictū est prius. quoniam inter liberos & æquales necessariū est hoc esse. nam omnes simul magistratum gerere impossibile est, sed aut per annum, aut per aliam præfinitionem, & tempus. atque isto modo fit, vt omnes gerant magistratum: ceu si mutarentur futores & fabri, nec semper idem futores ac fabri essent. Cum vero melius sit, ita se habere ea quæ sunt circa societatem ciuilem, manifestum est melius fore, si iidem semper magistratum gererēt, modo id fieri posset. Sed in quibus hoc fieri nequit, propterea quòd omnes natura sunt pares, simul est iustum (sive bonum, sive prauum sit gerere magistratum) vt omnes huius muneris participes fiat, & in eo imitari vicissim æquales, cedēdo inuicem alios aliis, utpote qui ex principio sint æquales. nam alij regunt, alij reguntur in parte, tanquam si ipsi alij hiant. eodem modo illorum qui regunt, alij alios gerunt magistratus. Patet igitur ex his, quòd non recipitur sic vnam aptam esse ciuitatem, ceu dicunt quidam: & quòd maximum fore commodum ciuitatibus dicebatur, id interimit ciuitates. at qui singulorum bonum singula conferuat. Patet etiam alio modo, quòd querere nimium vnire ciuitatem, non est melius. Domus enim magis sufficiens est, quàm homo vnus: ciuitas autem

quàm

quàm domus. & vult quidē tū esse ciuitas, cum habet sufficiētiam multorum societas. Si igitur magis expetendum est, quòd magis sufficiētiam habet, certe & minus vnum, eo quòd est magis, expetibilius est.

*Socraticæ opinio inprobatio, mulierū, ac filiorum
communitatem in republica constituentis.*

C A P. I I.

ENimuero nec si optimum sit vnum quàm maxime esse ciuitatē, tamen id demonstrare non videtur ex sermone, si omnes simul dicant meum, & non meum. hoc enim Socrates putat signū esse ciuitatis perfectē vnita. At enim verbum Omnes, duplex est. Si igitur tāquam singuli, forsitan esset magis, & quòd efficere vult Socrates. singuli enim eundem filium suum dicerent, & mulierem eandē, & de facultatibus, & de quibusuis aliis alia eodem modo. Nunc autem non ita dicunt, qui communibus vtuntur mulieribus, & filiis: sed omnes quidē, at non vt singuli ipsorum. eodemq; modo de facultatibus, omnes quidem, sed non vt singuli eorum. Quòd igitur aberrat ratio quædam sit in verbo, Omnes, manifestum est. nam & vtraq; & imparia, & paria dicit propter duplicitatem, & in sermonibus positum litigiosos facit syllogismos. quare hoc ipsum, Omnes, dicere, vno quidem modo bonum est, sed nequaquam possibile: alio autē modo nihil consentaneum. Habet præterea quòd dicitur, nocuum est aliud, quòd enim multorum commune est, in eo minima adhibetur diligentia. nam de propriis maxime curant homines, de communibus autem minus quàm quantū singulis committit. tanquā enim alio curante, ab aliis negli-

k k k 3

guntur, quemadmodum in seruilibus ministris, famulantes multi interdum deterius inferuiunt, quam pauci. Fiunt autem vnicuique ciuium mille filij, & hi non vt singulorum, sed vt cuiusuis quiuis similiter est filius. quare omnes similiter negligēt. Præterea isto modo singuli suum dicent bene agentē aut male, quotiescūque contingat numero. puta, meus est aut illius, hoc modo dicens de singulis ex mille, vel ex quot ciuitas sit, & hoc dubitans. nam incertū est cui contigerit genuisse filium, & saluum esse genitū. At qui vtrum præstat sic dicere suum, ita vocantes vnumquemque, duorum milliū, & decē milliū: an magis vt nunc in ciuitatibus suum vocant, hic quidem filium suum, ille fratrem suum, ille nepotem suum, aut per aliam quandā coniunctionem & ex consanguinitate, vel familiaritate, & affinitate sui primum, vel suorum. & præterea alterum sodalem, alterum contribulem? præstat enim esse proprium nepotem, quam illo modo filium. Quinimo nec vitari quidem potest, quin agnoscantur à quibusdam fratres & filij, & patres & matres. nam per similitudines natorum ad parentes, necessarium est vt fidem recipiant de sese inuicem. Quod tradunt scriptores quidā populi superioris Libyæ euenire. Habere enim mulieres communes, filios tamen partiri inter se secundum similitudines. † Sunt enim mulieres quedam, & animalia, ceu equi & boues, quorum ea natura est, vt simillimos genitoribus edant foetus, vt equa illa apud Pharsaliam, Iusta nuncupata. Et præterea huiusmodi molestias non facile erit vitari ab iis qui eam statuunt cōmunitatem: puta, plagas & neces partim voluntarias, partim inuoluntarias, & rixas, & iurgia

† al. cod. ad
114167. 270.

quæ

nefas est committere aduersus parentes & propinquos, magis quam aduersus extraneos. Sed frequentius illa euenire necesse est, vbi ignorāt quam vbi sciunt. & ea si contingant, à scientibus expiari debito modo possunt, ab ignorantibus vero non possunt. Illud etiam absurdum, quod qui filios communes fecerunt, coire solum amātes vetuerunt, amare vero non vetuerunt: nec alios vsus, vel esse patri ad filias, & fratri ad fratrem, omnium deorsumissimū est, cum & amare solum. Absurdū etiam non aliam ob causam coitionem illorum vetuisse, nisi quia nimia voluptas inde sit prouentura: sed quia pater sit, aut filius, aut fratres ob eam rem nihil putare referre. Videtur autem magis prodesse, vt agricolis communes sint mulieres & filij, quam custodibus. minus enim erit amicitia, si communes sint nati & mulieres. enim uero tales sint quibus imperantur, oportet, quo ipsi pareant imperio, nec res nouas in ciuitate moliantur. Penitus autem contrariū eueniat necessarium est ex huiusmodi lege, quam ea quorū causa optimas leges esse oportet, & quam id cuius gratia Socrates censet ita instituendum de natis & mulieribus. Amicitiam enim putamus maximum esse bonū ciuitatibus. nam sic minime seditionibus agitabuntur. Et vnam esse ciuitatem laudat maxime Socrates: quod & videtur, & ipse inquit esse amicitia opus, vt in amatoris sermonibus scimus dicentem Aristophanem, propter eximiam amantium cupiditatem, applicari simul, & ex duobus fieri vnum. hic ergo necessarium est ambos corruptos esse, vel vnum. At in ciuitatibus necesse est amicitiam infirmam fluxamque fieri propter huiusmodi cōmunitatem, & minime dicere

Vide conuulsiū Platonis.

*μικρόν
*γλυκύ.

suum, aut filiū patrem, aut patrē filium. Vt enim parum mellis multa in aqua diffusum, insensibilem facit mistionem, sic accidit communitatem istam, nequaquam necessariam in tali republica, à nominibus extimantibus vel patrem ut filij, vel filium ut patris, vel fratres inuicem exilem profecto beneuolentiam efficere. Duo enim sunt quæ faciunt homines curam habere & amare: proprium scilicet, & affectio. quorum neutrum sit necessè est in huiusmodi republica. Insuper translatio illa natorum ex agricolis, & artificibus in custodes, & ex his in illos, magnam continet difficultatē, quemadmodum tandem fiet: & cognoscāt necesse est dantes & trāsferentes, quibus quos dedant. Præterea & superius dicta magis in his necessarium est euenire, puta rixas, & plagas, & amores, & cædes. nam non amplius appellant custodes fratres & filios, & patres & matres, qui aliis ciuibus deduntur: & rursus qui ex custodibus, aliis ciuibus, ut tale caueant aliquid perpetrare propter consanguinitatem. De communitate igitur natorum & mulierum determinatum sit in hunc modum.

Contra eūdem de facultatum communitate, ac magis fratrum in repub. constitutione: ubi erroris sui causa exponitur.

C A P. I I I.

HIs consequens est de rebus quæ possidentur, considerare, quomodo sit constituentum illis, qui in optima republica versari debeant: vtrum communes esse debeant, vel non communes. Hoc seorsum determinandum est, nec simul cum his quæ de natis & mulieribus constituuntur. Dico autem circa res, vtrum & si

sint

sint nati mulierēsque separatim, quemadmodum nunc sunt omnibus, præstet tamen res esse communes & vsus. puta, vtrum præstet fundos proprios esse, fructus vero in commune conferre: quod apud quasdam sit gentes, vel contra, solum quidem commune esse, & communiter coli. fructus autem partiri in proprios vsus: quod etiam facere dicuntur quidam Barbarorum, vel & fundos, & fructus esse communes. Si ergo alij forent agricolæ, alius esset modus & facilius: sed cum ipsi sibi laborent, ea quæ ad possessiones attinent, plures præbebunt difficultates. Nam si in fruendo & laborando non sint pares, necesse est inculcationes existant. contra fruentes quidem & consumentes multa, parum vero laborantes, ab his qui minus consumunt, & multum laborant. Omnino autem cōuictus, & communitas rerum humanarum omnium difficilis est, & maxime in his rebus. Probat autem eorum qui vna peregrinantur societates, quorum plerique ferè dissident inter se de paruis vilibusque rebus offensi. nos quoque ministris illis plurimum irascimur, quibus maxime vtimur ad circularem famulatum. Communes igitur habere res, has & huiusmodi alias continet difficultates. Eo autem modo quo nunc fit, si insuper moribus & moderatione legum restarum honestetur, non parum distabit. habebit enim vtriusque commoda. dico autem vtriusque, videlicet, eius quod communes sint res, & eius quod propria. Oportet enim omnino vt res sint propriae, sed quodammodo communes. curæ enim diuise inculcationes adiuicem non parient: imò proficient, utpote ad proprium vnoquoque sedulo incumbente. at vero per vir-

tutem erunt ad vsum (vt est in prouerbio) quæ sunt amicorum communia. Est autem etiam nunc quibusdam in ciuitatibus in hunc modum subscriptum, ne putetur impossibile. & præcipue in iis quæ bene gubernantur, aliqua sunt, aliqua esse possunt. propria enim sua quisque possidens, partim vtilia facit amicis, partim vitur communibus. vt in Lacedæmone seruis vtuntur vicissim, tanquam forent vniuscuiusque: & præterea equis, & canibus, & vehiculis. Patet igitur esse melius vt propriæ sint res, sed vsu facere illas communes. quemadmodum autem hoc fiat, legislatoris erit prouiso. Est sanè innarrabile, quantum interlit ad voluptatem, considerare aliquid esse proprium sui. non enim frustra quisque ad seipsum amicitiam habet, est vero id naturale. Sed cum amatio sui reprehenditur, non illud reprehenditur, quia se amet, sed quia magis quam oportet se amat: quemadmodum amatio pecuniarum, nam amant omnes, vt ita dixerim, talia. At qui & largiri, & opem ferre amicis, & hospitibus, & familiaribus, dulcissimum est. quod fit, si propriæ sint facultates. hæc autem non contingunt illis, qui nimis vnam efficiunt ciuitatē. Et præterea duarum virtutum opera manifeste tollunt, temperantiæ erga mulieres alienas (ab his enim opus laudabile est se ob temperantiā abstinere) & liberalitatis circa res possessas. neque enim discerni poterit liberalis, neque liberalem operationem faciet villā. nam in vsu earum rerū quas ipsi possidemus, liberalis est opus. Illiusmodi itaque legis positio faciem habet apparentem, & humana videri possit. auditor enim libenter recipit, putans fore mirabilem quandam amicitiam

etiam omnibus erga omnes: præsertim cum quis incommoda accusat rerum publicarum, nunc prouenientia ex eo, quia non sint communes omnium facultates: ceu litigia ex contractibus, falsorum testium accusationes, diuitum adulationes: quorum nihil fit propter proprietatem, sed propter improbitatem. Cum etiam res in communi possidentes, rerumque vtentes communione, multo magis inter se litigare videamus, quam eos qui separatim possident. sed videmus vel paucos qui in commune degant, magis diffidere, quam multos, quorum propria quisque sua habeat, si conferamus utroque. Insuper æquum erat referre, non solum quantis malis priuabantur, si communitatem rerum habebunt, sed etiam quantis bonis, videtur autem omnino impossibilis esse illa vita. Causam vero Socrati huius erroris putandum est fuisse, suppositionem non rectam. Oportet enim quodammodo vnam esse ciuitatem & domum, sed non penitus. est enim quod si procedat, non erit ciuitas. est etiam quod erit quidam prope vt non sit ciuitas, deterior ciuitas: velut si quis concentum faciat vniuocum, & versum pedem vnum: sed oportet cum sit multitudo (vt prius diximus) per disciplinam, communem & vnam efficere. Et qui disciplinam sic adhibiturus, volens per illam studiosam facere ciuitatem, absurdum est, si per talia quædam instituendam putet, ac non per mores, & per philosophiam, & per leges: veluti seruorum iumentorumque possessione in Lacedæmone, & comessionem in Creta legislator communem induxit. Neque illud sanè ignorandum est, quia oportet ad lōgum temporis, ac multos

annos inspicere, in quibus haudquaquam poterit latere, an recte se habeant. ferme enim omnia inuenta sunt quidem, sed alia non induta, alia ab expertis repudiata. Maxime autem id apparet, si quis per opera inspiciat rempublicam sic institutam: non aliter enim poterit fecisse ciuitatem, nisi separet illa atque distinguat, partim in comestationes, partim in genera, partim in tribus. Itaque nihil aliud contigit lege prouisum esse, nisi vt custodes agros non colant, quod nunc Lacedaemonij facere ceptant. Modus vero totius reipublicae quis futurus sit in commune degentibus, neque Socrates ipse inquit, neque dictu facile est. Atqui multitudo ciuitatis diuersorum ciuium est multitudo, de quibus nihil determinatum est, an & agricolis communes esse facultates oportet, vel proprias singulorum, praeterea utrum mulieres & pueros proprios vel communes. Si enim eodem modo communia sunt omnia omnium, quid differant isti ab illis custodibus? vel quid plus accedet sustentibus eorum imperium? vel quam ob causam imperium sustinebunt? nisi forte praetextunt aliquid tale quale Cretensēs, qui caetera omnia seruis permittentes gymnasia solum illis vetuerunt, & armorum possessionem. Quod si vt in aliis ciuitatibus, ita apud illos talia erunt, quis modus erit communitatis? necesse est enim duas ciuitates in vna esse ciuitate, & eas inter se contrarias. facit enim alios quidem custodes, quasi in praesidio constitutos, alios agricolas, & artifices, & caeteros, ciues. Litigia vero, & iurgia, & quaecumque alia mala ciuitatibus prouenire inquit, omnia prouenient etiam istis, quamquam dicat Socrates,

tes,

tes, fore, vt non multum legibus indigeant, propter disciplinam, veluti circa res urbanas, & circa forum, & aliis huiusmodi legibus, tribuens solum disciplinam custodibus. Insuper dominos facit suarum rerum, agricolas, ac tollere permittit. At multo magis putandum est fore illos graues & insolentes, quam illas quae apud quosdam sunt, lloticias, & penesticias, & dulecias. Enimvero siue necessaria sint haec similiter, siue non, nihil nunc quidem determinatum est, neque de consequentibus quae sit eorum administratio, & disciplina, & leges quaedam. Est autem neque facile reperire, neque parum referens, quales hos esse oporteat ad conseruandam custodum communionem. Atqui si mulieres faciet communes, facultates vero proprias, quis curam habebit rei domesticae, vt habent agriculturae viri, quanuis sint communes facultates, & agricolarum mulieres? Absurdum etiam ex bestiis facere similitudinem, quod conueniat eadem exercere mulieres, quae viri, ad quos rei domesticae cura nequaquam pertinet. Periculosa est insuper magistratuum constitutio, quae sic facit Socrates, vt semper sint iidem. At hoc seditionis est causa, etiam apud illos qui nullam possident dignitatem, quod ergo apud bellicosos & animosos viros? Quod autem ipsi necessarium sit, eisdem semper magistratus facere, patet. non enim aliorum modo, & modo aliorum miscetur animis diuinum illud aurum, sed semper eisdem. Inquit autem quibusdam statim a genitura aurum misceri, quibusdam argentum, aes vero & ferrum illis, qui artifices futuri sunt, aut agricolae. Praeterea custodibus felicitatem auferens, totam, inquit, ciuitatem facere beatam oportet legista

* ἡ πόλις
 alij verum
 integrum.

gislatores. At impossibile est totam esse beatam, nisi aut plurimam, aut omnes partes, aut quaedam habent felicitatem. non enim eorundem est felicitas, quorum & par. sic enim ut insit toti, & si nulli partium, at felicitatem impossibile est. Quod si custodes non erunt felices, qui tandem alij non enim artifices quidem, neque vulgus. Illa igitur respublica, de qua Socrates locutus est, has continet difficultates, & alias his non minores.

De ea reipub. Socratis parte, in qua de legibus agit. & eius redargutio.

CAP. IIII.

FEt me autem similiter circa leges quoque se habet postea scriptas: quapropter & de illa reipublica parte hic cogitare parum, melius erit. Etenim in republica de paucis admodum determinavit Socrates: ut de mulierum & natorum communitate, & de rebus possessis, ac de institutione reipublica. Diuisit enim in duas partes multitudinem habitantium, in agricolas, & propulsores belli: tertiam ex iis fecit, eos qui consultant ac deliberant, & in quibus summa reipublica consistit autoritas. Agricola vero & artifices, utrum nullius magistratus, an alicuius participes sint, & utrum arma possidere debeant & vna pugnare, nihil determinavit Socrates, sed mulieres censet vna pugnare debere, ac disciplinam habere, eandem quam custodes, cetera vero extraneis peregit sermonibus, & disciplinam custodum qualem esse illam oporteret. Legum autem maxima quidem pars leges existunt publicae. pauca vero de republica dixit: quam dum pergit communiores facere, paulatim

latim circumagitur in aliam rempublicam. Praeter communitatem enim mulierum & rerum possessarum, cetera eadem utrisque attribuit. nam & disciplinam eandem, & ut abstinentes viuunt ab operibus necessariis. Et de comestationibus eodem modo: praeterquam quod hic existimat mulierum quoque comestationes esse debere, & hanc mille habentium arma, illam vero quinque millium. Superfluum ergo quiddam, & comptum, & nouum, & dubitatum omnes Socratis habent sermones, sed cuncta recte, forsitan difficile. Nam etiam multitudo illa, de qua nunc dicebatur, latere non oportet, cum tanta sit, quod Babylonia, aut alia quadam infinita regione indigebit, ex qua ociosorum quinque millia cum mulierum ac ministrantium multiplici turba alantur: Suppositiones quidem sunt pro arbitrio faciendae, non tamen impossibiles. Dicitur autem debere legislatorem ad duo respicere: in ferenda lege: ad regionem, & homines, addendum est & ad vicina loca, si oportet ciuilitate viuere ciuitatem. non solum enim necessarium est ipsam talibus uti ad bellum armis, quae utilia sint in sua regione, verum etiam quae in aliena. Quod si quis huiusmodi non recipit vitam, neque priuatim, neque publice, nihilominus tamen oportet terribilem esse hostibus, non venientibus solum in regionem, verum etiam abeuntibus. De modo quoque rerum possidendarum videndum est, ne forsitan melius sit aliter definire & clarius. Tantas, inquit, possidere oportet, ut modeste viuatur: perinde ac si dicat, ut bene viuatur. Verum hoc est nimis generale: & est modeste viuere, ærumnose tamen, at melius est dicere in odeste, & liberaliter. separatim enim utrumque, alterum

† a. l. cū so-
li huiusce-
modi virtu-
tes sint.

luxuriæ accommodabitur, alterum difficultati,
† cū solæ huiusmodi virtutes habitus sint cir-
ca vsum facultatum nostrarum: puta, patrimo-
nio mansuete vel fortiter vti non dicimur, at
modeste & liberaliter dicimur: quare necessa-
rium est circa illud istas versari virtutes. Absur-
dum quoque est cum facultates adæquauerit,
de ciuium multitudine nihil determinare, sed
indefinitam relinquere multitudinem filiorum,
quasi sufficienter adæquatam propter sterilita-
tes, quorūcunque contingant, quod videtur nunc
quoque euenire in ciuitatibus. Sed opus est vt
aliam certitudinem tunc habeat quam nunc. nā
nunc quidem nemo dubitat, eo quod in singu-
los diuisa sunt facultates in quātamcunq; mul-
titudinem: tunc vero cum sint indiuisa, necessa-
rium * dispare nihil habere, siue pauciores sint
multitudine, siue plures. Magis autem putaret
quis oportere determinatum esse modum pro-
creandorum filiorum, quā facultatum: vt non
plures quā determinatum sit procreari oport-
teat, & numerus definiendus est respectu habitū
ad fortunas, si contingat decedere aliquos, & ad
defectum procreandi ceterorum. Prætermittere
autem id, vt in plerisque ciuitatibus, necesse est
egeftatis sit causa ciuibus: egeftas vero sedition-
es & delicta parit. Itaque Phidon Corinthius,
vnus ex vetustis legumlatoribus, familias cen-
suit æquales permanere debere, & ciuium mul-
titudine, quamuis sortitiones habebant prius o-
mnes inæquales secundum magnitudinem. at in
his legibus cōtrarium est. Verum de his, quem-
admodum statuendum putemus, postea erit di-
cendum. Omissum est etiam in illis legibus, que-
admodum differant præsidēs à subiectis. Inquit
enim

* magis-
Zulias ad-
iuges.

enim oportere, quemadmodum ex alio lanæ fi-
lum ducitur quā lini, sic & eos qui præsumt, se
habere debere ad eos qui subsunt. Cum vero to-
tam substantiam augeri dixerit vsque ad quan-
tuplum, quare hoc vti que non erit in regione
vsque ad aliquid? Videndum est etiāne ædifi-
ciorum diuisio non proficit ad rem familiarem.
duas enim cuique domos attribuit: at difficile
est duas habitare domos. Tota vero constitutio
† vult esse neque plebis gubernatio, neque pau-
corum potentium, sed horum media, quam vo-
cant rempublicam. est enim ex iis qui arma fe-
runt. Si igitur vt communissimam omnium hanc
ciuitatibus constituit rempublicam, recte forsā
dixit: sin vt optimam post primam rempublicā,
non recte, forsā enim Lacedæmoniorum rem-
publicam quis magis probabit, vel aliam quan-
dam magis optimatium. Sunt qui dicant opti-
mam rempublicam ex omni genere gubernationum
admissam esse debere, atque ob id La-
cedæmoniorum laudant rempublicam: cōstare
quidem illam ex paucorum potentia, item ex
vno principe & populari statu affirmant, ponē-
tes regem illorum pro vnus gubernatione, se-
natum vero pro paucorum potentia: ephoros
autem pro statu populari, quoniam ephori ipsi
ex plebe sumuntur, alij ephoratum quidem ty-
rannidem putant, sed populariter regi per co-
messationes, & alium quotidianum victum. Sed
in his legibus dictum est, optimam rempublicā
ex populari statu constare debere, ac ex tyran-
nide: quas aut non reponat quis omnino inter
species rerum publicarum: aut deterrimas om-
nium esse fateantur. Melius ergo dicunt qui plu-
res commissent: nam quæ ex pluribus constat
Aristot. Politiorum. 111

respublica, melior est. Deinde nihil videtur habere ex vnius gubernatione, sed ex paucorū potentia ac populari statu, verum ad paucorū potentiam inclinare magis, quod patet ex magistratum creatione. nam quod ex delectis sortitio fiat, cōmune est vtriusq;. Sed quod necesse sit diuitiores concionē habere, & magistratus creare, vel aliud quippiā huiusmodi publicorum negotiorū facere, alios vero prateriti, id paucorum potentie est. Insuper conari, vt plures ex diuitibus ad dignitates sumātur, & ad maximas quidem ex maximo cēsu, paucorū potētia est, & senatus delectio. Deliguntur enim cuncti ex necessitate, sed ex primo cēsu: postea totidē ex secundo, postea ex tertio, verum non omnes necesse erat ex tertio vel quarto assumi, ex quarto autē quattorū solis necesse est primis & secundis, postea ex his æqualem ex singulis censibus numerum esse sumendum inquit, erunt itaq; plures & potentiores, qui ex maximo censu sumuntur, † quia necesse non est. Quod igitur non gubernatione plebis, ac vnius principatu constabit huiusmodi respublica, ex his: patet patebit etiam postea, cum de ea specie respublica tractabimus. Habet etiam circa magistratū creationem, quod ex delectis deligantur, periculum quippiam. Nam si aliqui conspirare velint etiam mediocri numero, semper secundum horum voluntatem fiet assumptio. In legibus igitur illa respublica ita se habet.

De Phalea, quæ & Carthaginiensis est, respublica.

CAP. V.

Sunt vero & aliæ quedā respublicæ tum idio-
starum, tum philosophorum, & in admini-
stra

stratione ipsarum versatorum. Omnes autem hæ propinquoires sunt illis, secundum quas nūc regunt, quā istæ duc. nullus enim neque de communitate filiorum, neque de mulieribus talem aliquā introduxit nouitatem, neq; etiam de scēminarum comestationibus, sed à necessariis magis inchoant. Videretur quibusdam maximū, vt de patrimoniis recte constituaatur, nam hinc seditiones oriri cunctas asserunt. Quamobrem Phaleas Carthaginiensis ante omnia de hac parte cōstituit. Inquit enim patrimonia ciuū equalia esse debere, hoc autem perfacile factū esse, si statim ab ipsa cōditione ciuitatis prouideretur. Postquam vero condita foret, difficilius quidē, attamen satis mature adæquari posse, si diuites dotes dent neque accipiant, pauperes autē contrā, accipiant dotes, & non tradant. Plato autem in legibus suis vsque ad aliquid censuit esse permittendum. nam supra quincuplum eius quod foret minimum, nemini licere ciuium possidere, vt prius diximus. Sed oportet ne id quidem latere legislatorem (quod certe nunc latet) quod qui patrimonio modum imponit, debet etiam filiorum numero modum imponere. nam si excedat multitudo filiorum patrimonij facultatē, necessarium erit legem abrogare: & sine illa abrogatione improba lex erit, quoniam ex diuitibus pauperes facit, opus est ergo, ne tales seditioni efficiantur. Quod igitur valet aliquid in republica patrimoniorum exæquatio, & veterum aliqui videntur cognouisse, vt Solon constituit, & apud alios lege cauetur, vt non quantum quisque velit, sed quantum lex permittit, agri possideant. Eadem quoque ratione patrimonia sua alienare leges vetant: vt est apud Lo-

* dicitur.

ros lege cautum, ne quis patrimonium alienare possit, nisi euidentem calamitatem ostenderit superuenisse, præterea ut antiquæ hæreditates cõseruentur. Quod sublatum apud Leucada, valde popularem eorum ciuitatem effecit. non enim amplius euenit, ex taxatione census ad magistratos assumi. Sed & æqualitatem quidem patrimoniorum constituit: verum hæc aut ita magna esse, ut deliciari liceat: aut ita exigua, ut tenuiter victum agant. Patet igitur non sufficere patrimonia exæquata fuisse à legislatore, sed medium coniectandũ esse. Præterea si quis mediocria statuat omnibus patrimonia, nulla utilitas est. magis enim cupiditates adæquandæ sunt quàm patrimonia, hoc autem fieri non potest, nisi sufficienter disciplina ciuibus adhibita per leges. Sed forsã responderet Phaleas, hoc ipsum se dicere. Censet enim horum duorum æqualitatem ciuitatibus inesse debere, patrimonij scilicet, ac disciplinae, sed quæ tandem hæc disciplina sit exprimendum fuit: & vnam eandemque esse, nihil prodest. nam fieri potest, ut sit vna eadẽque disciplina, verum eiuscemodi, per quam cupidi fiant pecuniarum, aut honoris, aut vtriusque. Insuper seditiones oriuntur, nõ solum ob patrimoniorum, verum etiam ob honorum inæqualitates, & hoc diuersum in vtroq; nam multitudo quidem grauius fert inæqualitatem patrimoniorũ. præstantes autẽ vni honorum æqualitatem. vnde illud natum est:

Honori incumbit tam ignauus, quàm bonus.

Non solum vero homines propter necessaria iniuriantur, quorum remedia putant adæquationem patrimoniorum, ne spolient alios propter frigus, aut propter famem, verum etiam ut

gau

gaudeant, neq; concupiscant. nam si maiores habeant necessariorum cupiditatem, ob huius medelam iniurias inferunt. Non ergo ob hanc solum, verum etiam si concupiscant ut molestia careant, & voluptate fruantur. Quod igitur horum trium remedium est: his quidem exiguum patrimonium & opificium, illis autem temperantia: tertium vero si quis velit per illa delectari, non aliunde quàm à philosophia quærat remedium. nam cetera quidem hominibus egent, cum iniurias inferunt plurimum propter superflua, non propter necessaria: puta tyrannidẽ inuadunt, non ut frigus repellant, quapropter honos maximus habetur, non ei qui iurem occiderit, sed ei qui tyrannum. Itaque Phaleas paruis duntaxat iniuriis hac sua reipublicæ constitutione succurrit. Præterea multa statuere pergit, per quæ ad seipsos recte instituti erunt, sed oportebat quoque ad finitimos, & peregrinos omnes. Necessè est ergo constitutum esse reipublicam ad bellicum robur: de quo ille nil dixit. Eodem modo de facultatibus. tantas enim esse oportet, ut non solum ad ciuium usum, verum etiam ad pericula externa sufficiant. quare nec ita magnas esse decet, ut finitimi concupiscant, quibus resisti nõ possit: nec rursus ita paruas, ut cum paribus & similibus bellum nequeant sustinere, ille quidem nihil determinauit. Oportet autem neque id latere, quantas facultates habere conducatur. Forte recta determinatio fuerit, tantas esse debere, ut lucrum superantibus bello, afferre non possint, sed ita quasi nihil superacquirant. Quare Eubolus considerare iussit Autophradatem cum Atarneæ obsidere vellet, cogitaret ut quanto tempore circa expu-

gnationem eius loci distineretur, ac existimaret huius temporis iacturam: velle enim pro minori pretio iam tunc Atarnea relinquere. quæ cum dixisset, Autophradatem in sententiam traxit, & obsidionem prætermittere fecit. Habet igitur utilitatem exæquatio patrimoniorum inter ciues, ne inde seditiones oriantur, verum (vt ita dixerim) non admodum magnam: nam & præstantiores conquiri possent, quasi ipsi plus habere debeant. ex quo fit vt ipsi sæpe insurgant, ac seditiones concitent. Præterea, improbitas hominū insatiabilis est. & primo quidem sufficere dicunt in pauca atque minima: mox vero, ubi illa sunt consecuti, plura appetunt, semper, quousque, in infinitum procedant. infinita est enim cupiditatis natura, ad cuius expletionem plurimiviuunt. Horum igitur principū est magis, quàm patrimoniorum exæquatio, ciuitatem sic instituire, vt boni quidem viri plus quàm sibi competat, habere non querant: improbi autem eam querant, habere non possint. hoc autē fiet, si inferiores sint, nec iniuriam patiantur. Nec vero in hac ipsa exæquatione patrimoniorū, recte est ab eo dispositum, cum fundos & agros exæquet solum: sed sint seruorum quoque; armentorumque; & pecuniarū diuitiæ, & apparatus ingens earum rerum, quas suppellectilem vocitamus. An igitur horum omnium exæquatio querenda est, vel moderatio quædam mediocris, an cuncta omitenda? Videtur autem ex ipsarum legum positione ciuitatem exiguā constituere: si quidem artifices omnes publici erūt, nec multitudinem augebunt ciuitatis. sed certe publicos esse eos qui publica faciūt opera oportet, quemadmodum & Epidamni: & Diophan-

tuis

tus quandoque Athenis constituit. De Phalææ igitur republica serè ex his deprehendi potest, si quid ab eo sit bene dictum, vel non bene.

De Hippodami, & Milesiorum republica.

C A P. VI.

Hippodamus autem Euryphontis Milesius, qui & ciuitationem diuisionem inuenit, & Piræum abscidit, cum esset in cætera quoque vita morosior propter gloriæ cupiditatē, vsque adeo vt quibusdam videretur, superfluous capillorum prolixitate & ornatu sumptuoso, præterea vestitu vtili quidē, sed admodum factio, non in hyeme solum, veræmeritiam in æstate: studiosus autem de omni natura esse volens, primus omnium, qui non in republica versati essent, aggressus est aliquid dicere de optimo ciuitatis statu. Constituit autem ciuitatem multitudine decem millium, in tres diuisam partes. faciebat enim vnā partem artifices, alteram agricolas, tertiam propulatores belli atque arma tenentes. Diuisit quoque regionem in tres partes, vt esset pars vna sacra, alia publica, tertia priuata. vnde cultus Diis fieret, sacra: vnde vero propulatores belli alerentur, publica: quæ autem agricolarū foret, priuata. Legum quoque tres esse species solum putabat: de quibus vero iudicia fierent, totidem esse numero, iniuriam, damnum, eisdem. Ponebat quoque vnum iudicium principale, ad quod omnia male iudicata reuocarentur: idque constituebat ex senibus quibusdam delectis. Sententias vero in iudiciis, non calculis ferendas esse censebat, sed vnumquenque iudicem tabellam afferre, in qua scri-

beret, si condemnaret simpliciter, sententiam: sin absolueret simpliciter, vacuum: sin partim condemnaret, partim absolueret, id ipsum definiret. nam vt nunc quidem fit, non recte prouisum à lege existimabat: quia cogantur homines aut hoc, aut illud iudicantes, peierare. Ferebat quoque legem de iis, qui vile quippiam ciuitati reperissent, vt honoribus afficerentur. Filios autem eorum, qui pro patria bellando occubuissent, ex publico alendos esse: quasi id non prius fuerit lege prouisum. nam est nunc Athenis ea lex, & in aliis quibusdam ciuitatibus. Magistratum vero omnium electiones populo attribuit. Populum autem faciebat tria illa genera ciuium: qui vero delecti essent, eos rerum publicarum curam habere debere, item hospitalium, & pupillarium. Plurima igitur ac maxime digna memoratu in Hippodami constitutione ista sunt. Sed primo dubitabit aliquis de partitione ciuium. nam & artifices, & agricolæ, & qui arma tenent, omnes in reipublicæ communione versantur. verum agricolæ quidem arma non habent: artifices autem neque arma neque agros: itaque sunt quodammodo serui eorum qui habent arma. participes igitur esse omnium bonorum impossibile est, cum sit quidem necessarium ex iis qui habent arma, constitui belli duces, & custodes ciuium, & principalissimos (vt ita dixerim) magistratus, quòd si participes non sint reipublicæ, quomodo bono animo esse potuerunt in reipublica? Enimvero potentiores esse oportet illos qui arma tenent ambabus partibus. id autem non facile est, nisi multitudine exuperent. quòd si hoc erit, quid opus est alios participes esse

esse reipublicæ, & suffragia magistratuum habere? Præterea, agricolæ quid utilitatis afferunt ciuitati? Artifices enim esse necessarium est. nam omnis ciuitas artificibus indiget, & possunt proficere ex artibus, quemadmodum in aliis ciuitatibus. sed agricolæ si habentibus arma victum parant, merito forent pars aliqua ciuitatis. at illic priuatum habent, priuatumque colunt. Insuper autem publicos agros, ex quibus propulsatores belli victum habere oportet, si ipsi idem colant, non esset aliud agricola, aliud propulsator belli, quod legislator esse vult. sin alij quidam ab agricolis & propulsatoribus, quartum erit membrum ciuitatis nullius particeps, sed alienum à reipublica. Quòd si quis dicat eisdem agricolas, & proprios colere & publicos agros, primo fructuum multitudo non sufficeret, ex quibus singuli binis domibus habeant ministrare. deinde, quamobrem non statim ex eisdem agris pro seque alimenta sumant, & pro propulsatoribus exhibeant. hæc sanè omnia magnam continenturbationem. Nec de iudicio quoque recte se habet lex, qua iudicandum putant cum distinctione, lite simpliciter scripta, ita vt ex iudice fiat arbiter. hoc enim in compromisso in plures facto recipitur (conferunt enim inter se de sententia ferenda) sed in iudiciis non recipitur: imò legumlatores plerique contra statuunt, ne iudices inter se colloquantur. Deinde, quomodo non erit litigiosa sententia, cum iudex non putat tantum deberi, quantum petitur. nam si petitor viginti minas postulabat: iudicium autem vnus decem iudicet, alter quinque, alter quatuor, & hoc modo diuidant: & alij in to-

rum condemnent, alij in nihilum: quis erit mo-
 dus sententiarum concordandarum? Præterea,
 nemo peierare cogit simpliciter condemnantē
 vel absoluentem, si simpliciter petatur, non e-
 nim cum absoluit, nihil debere iudicat, sed vi-
 ginti minas non debere. at ille peierat, qui cum
 putet viginti minas non deberi, tamen con-
 demnat. De eo autem, quod inuenientibus ali-
 quid commodum ciuitati, honores tribuendi
 sunt, non est tutum lege cauere, sed apparatus
 solum probabilem habet: continet enim calum-
 nias, & motum forsan reipublicæ. Sed incidit
 hæc in aliam questionem & considerationem
 aliam. Nam dubitant nonnulli, vtrum damno-
 sum sit vel vtile ciuitatibus leges patrias muta-
 re, si sit alia melior. quapropter non est facile di-
 cto statum assentiri, siquidem non cōducit mu-
 tare. fieri autem potest vt inducatur aut legum,
 aut reipublicæ dissolutio, tanquam commune
 bonum. Sed cum in hanc mentionem incideri-
 mus, etiam pauca de eo perscrutanda sunt: ha-
 bet enim, vt diximus, dubitationem: & melius
 videri potest, vt mutationem recipiant. nam
 alijs quidem scientiis hoc prodest: ceu si medi-
 cina ab institutis patrijs mutetur, & gymnasti-
 ca, & aliæ artes atque facultates. quarum cum
 vna ponenda sit ciuilis disciplina, pariter in ea
 quoque eandem rationem esse tenendam. Pro-
 bari autem hoc dicit aliquis, & in ipsis rebus.
 antiquas enim leges nimium rudes esse & bar-
 baras. armati siquidem ferro incedebant Græ-
 ci, & vxores emebant inuicem. & quæcunque
 vetusta iura alicubi extant, penitus rudia sunt.
 ceu apud Cumas de cæde lex est, si accusator
 multos testes inducat ex agnatis propriis, reum
 esse

esse cædis, contra quem probatur. Quærent au-
 tem omnino non patrium, sed bonum omnes.
 putandumque est priscos illos homines, siue ex
 terra geniti fuerint, siue ex corruptione aliqua
 seruati, fuisse ignaros & imprudentes, vt de ter-
 ra natis dicitur, quàm absurdum est in eorum
 opinionibus persistere velle. Præterea neque le-
 ges scriptæ meliores sunt, si sunt immutabiles.
 vt enim in alijs artibus, sic etiam circa ciuilem
 constitutionem impossibile est singula & ad mi-
 nimum vsque scriptis comprehendere. necesse
 est enim, vt generaliter scribantur: actiones au-
 tem circa singularia fiunt. Ex his ergo videtur,
 & quasdam leges, & quandoque esse mutandas.
 Alio autem modo considerantibus, cauenda
 videtur esse maxime. cum enim vtilitatis qui-
 dem accessio parua sit, assuescere vero faciliter
 leges mutare improbandum, constat errata
 quædam esse toleranda, & legumlatorum & ma-
 gistratum. non enim tantum proderit qui cor-
 rigere perget, quantum nocebit assuefactio su-
 perioribus non parendi. Mendax & de artibus
 exemplum. neque enim simile est mutare ar-
 tem atque legem. nam lex nullam vim habet,
 vt ipsi pareatur, nisi ex more: mos autem non
 fit nisi temporis longitudine. quare faciliter
 mutare leges ex presentibus in alias nouas, in-
 firmam facere est vim legis. Præterea si mu-
 tandæ sunt leges, vtrum omnes & in omni re-
 publica, an non? & vtrum à quocunque, aut
 quibusdam? in his enim magna est differentia.
 Quapropter nunc quidem omitamus conside-
 rationem hanc, nam aliorum est temporum.

* anpiçōs
 exatit.

DE Lacedæmoniorum autem republica & Cretensium, serme autem & de aliorum Rebuspublicis duo sunt consideranda. vnum, si quid recte vel non recte ad optimam constitutionem in illis sit: & ordinatum: alterum, si quid ad suppositionem & modum aduersantis ab illis reipublicæ. Quod igitur necessarium est in bene constituta reipublicæ necessarium ad esse facultatem, omnes fatentur: sed quemadmodum id futurum sit, non facile est comprehendere. nam & Penestæ Thessalorum multoties in ipsos Thessalos insurrexerunt: & Ilores Lacedæmoniorum: nam in casibus eorum aduersis nunquam insidari destiterunt. Verum apud Cretenses nihil adhuc tale accidit. causa forsitan est, quia vicinæ ciuitates, quamuis inuicem bellum gerant, tamen earum nulla rebelles recipit. quoniam id non conducit, quando & ipsæ periticos habent. At Lacedæmoniorum finitimi omnes inimici erant, Argiui, Messenij, & Arcades. nam & Thessalis ab initio rebellauerunt, dum cum finitimis Achæis & cum Perrhæis & Magnesijs gererent bellum. Videtur autem etsi nihil aliud, attamen hoc ipsum esse prodificile, quemadmodum cum eis sit conuersandum. Nam si remisse erga illos te geras, superbiunt illi quidem, ac se pares dominantibus existimant: sin aspere tractentur, insidiantur, atque odio habent. patet igitur non reperire optimum modum eos, quibus ista contingunt circa subiectos. Præterea lenitas in mulieres & ad propositum reipublicæ nocet, & ad directionem

* vs μρ
τηται:
a. l. sancti.

† a. l. acco-
las a. l. pos-
sessionis do-
mibus fini-
timis.

nem ciuitatis. Vt enim domus pars sunt vir & vxor, ita & ciuitatem bifariam diuidi censendum est, in virorum multitudinem ac mulierum. quocirca in quacunque republica male prouisum est circa mulieres, in ea putandum est medietatem ciuitatis esse neglectam: quod ibi contingit. Volens enim legissator totam ciuitatem esse duram ac laborum patientem, in viris quidem id fecisse constat, in mulieribus autem non fecisse. viuunt enim molliter, ac in omnem licentiam dissolutæ. Itaque necessariū in tali republica diuitias haberi in precio: præsertim cum viri sint mulieribus obnoxij. quod accidit omnibus ferme militaribus bellicosisq; gentibus, præterquam Celtis, aut si qui alij coitū masculorum palam receperunt. Videtur autem qui primus martulatus est, non irrationabiliter Venerem Marti coniunxisse: quoniam omnes huiuscemodi homines proni sunt ad Veneræ, aut masculorum, aut mulierum, illisque obnoxij. Itaque apud Lacedæmonios hoc fuit, multaque in eorum principatu à mulieribus administrabantur. Etenim quid refert, vtrum mulieres ipsæ gubernent, an eos qui gubernant, à mulieribus gubernari? idem enim accidit. Cūque insolentia ad nullum obsequium vtilis sit, nisi forte ad bellum, maxime nociuæ etiam ad hoc ipsum Laconum mulieres erant. Patefecerunt hoc in Thebanorum aduentu. non enim magis vtilis præstiterunt se quam aliarum ciuitatum mulieres: sed turbam inferebāt magis quam hostes. Ab initio igitur rationabiliter contigisse Lacedæmonijs videtur in mulieres indulgentia, cum per militiam multum domo abessent, Argiuis primo, mox Arcadibus & Messeniis bellum

bellū inferentes. exercētes enim se ipsos, legum-
latoꝝ pꝛestabāt affuēctos propter militare vi-
tā. multas enim cōtinet virtutis partes. Mulieres
autem tertur. Lycurgus deducere conatus ad le-
ges: at vbi repugnabant, abstinuisse. Causa igitur
factorum hæ sunt: itaq; & huius peccati. Sed
nos non id consideremus, cui venia danda sit
vel non dāda, sed rectūne sit an non rectum.
Quæ porto circa mulieres non bene se habent,
videntur (vt diximus ante) non solum ipsa per
se indecentiam quandam facere in republica,
sed impellere quoque ad cupiditatem pecuniar.
Post illa enim quæ nunc dicta sunt, tuentes in-
æqualem rerum possessionem quis reprehendat?
nam eorum quibusdam hoc euenit, vt ma-
gnam nimium opulentiam haberent: aliis ve-
ro vt penitus exiguum: quapropter ad paucos
deuenerunt agri. hoc autem ex eo accidit, quia
male fuerat lege prouisum, emere enim, aut
vendere quod habeas, fecit non honestum. & re-
cte id quidem: sed donare ac testamento relin-
quere concessit. atque idem accidit necesse est,
per hūc modum & illum. Sunt enim mulierum
ferè ex quinque partibus totius regionis due, mul-
tis hæredibus institutis & traditione dotiū ma-
gnarum, atqui melius erat, aut nullam, aut par-
uam, aut mediocrem esse constitutam. nunc au-
tem licet donare ex testamento cuiusq;. & si
nullo instituto hærede decesserit, hic cui volue-
rit, dat. Ex quo factū est, vt regio sufficiens mille
& quingentos equites alere, pedinū vero triginta
millia, ne mille quidē totos habeat, probauit
autē res ipsa prauè apud illos in hac parte suis-
se prouisum: quoniā vna plaga suscepta ciuitas
ea corruit, nec vltra pertulit ob hominum pau-
citat

citatem. Aiunt etiam per tempora priorum re-
gum, nouos homines permultos donatos, ob nu-
merum ciuiū, qui bello diminuti fuerant ad au-
gendū. & aiunt fuisse quandoq; Spartiatis decē
millia. & tamen siue sint ista vera, siue non sint,
melius est per adæquationem possessionum re-
plere hominibus ciuitatē. Contraria etiam quo-
dāmodo est huic prouisioni lex illa circa pro-
lem. volens enim legumlator quā plurimos fore
Spartiatas, inducit ad multitudinem procrean-
dam. Est enim lex, qui tres genuerit filios, cum
esse immunem ab custodia: qui vero quatuor, im-
munem esse ab omnibus. Atqui patet, quod si
multi gignantur, regione sic distributa, necessa-
rium est multos fieri pauperes. At enim & quæ
circa Ephoros constituta sunt, prauè se habent.
hic enim magistratus maximarum apud illos
rerum potestatem habet. sumuntur autē ex ple-
be omnes: vt multoties contingat homines valde
pauperes in hac potestate constitui, qui pro-
pter egestatē venales sint. Ostenderunt id & sæ-
pe prius, & nunc in Andriis. corrupti enim pe-
cunia quidā, quantum in se fuit totam republi-
cam euerterūt: & propter eius magistratus & ni-
miam potestatem, ac & tyrānidī parem, reges ip-
sos populares fieri compulerant, vt in hac quo-
que parte respublica læderetur. popularis enim
status ex optimate resultauit. Continet tamen
republicam magistratus iste. ac quiescit enim
plebs ex eo quia maximam magistratus capax
est. itaq; siue per legislatorem, siue per fortunā
euenit hic, vtiliter se habet rebus. Oportet enim
republicam, quæ diuturna sit, velle, vt omnes
ciuitatis partes consent, atque in statu suo per-
maneant. Reges ergo propter honorē suum ita

se habebunt. præstantes autem viri propter senatum: nam ea dignitas virtutis est præmium. plebs autem propter ephoriam: nam constituitur ex omnibus. Sed oportebat hunc magistratum sumi quidem ex omnibus, non tamen per hunc modum, per quem nunc fit, est enim nimium puerile. Præterea autem & iudicandi de magnis rebus potestatem habent homines contingentes. itaque melius foret non secundum propriam mentem eos iudicare, sed secundum literas & leges. Et etiam Ephororum vita nequaquam conueniens proposito ciuitatis. nam Ephori quidem molliter viuunt, in cæteris autem tanta asperitas est vita, vt nequeant homines illam perferre, sed clam transgredientes legem voluptatibus fruuntur. Senatorum quoque potestas non recte apud illos constituta est. nam quod sint viri boni ac sufficienter ad virtutem eruditi, dicit forsitan aliquis ciuitati conducere. enimvero quod per omnem vitam magis de rebus decernendi potestatem habeant, periculosum est: est enim vt corporis, sic etiam & ciuitatis senectus. Per hunc autem modum eruditus, vt & legislator ipse diffidat, tanquam non bonis viris nequaquam tutum. Videntur autem hi, qui in hac potestate constituti sunt, largiendi gratificandique permulta facultatem habere. quapropter melius erat eos rationi reddenda subiectos esse: nunc autem non sunt. Videtur autem Ephororum magistratus omnes alios magistratus corrigere, in hoc autem nimium certe illis permisum: & non per hunc modum dicimus rationem reddere oportere. Insuper creatio ipsa senatorum, quam per suffragia faciunt, perleuis est. ac ipsum petere magistratum qui

qui eligendus sit, non recte se habet: oportet enim & volentem & non volentem ad magistratum assumere, si dignus sit eo magistratu. Nunc autem idem facere in hoc videtur legislator, quod in alia re publica. ambitiosus enim faciens ciues, illis vtitur ad senatorum delectum. nemo enim magistratum petet, nisi honoris sit affectator. atque pleraque eorum quæ homines iniuste faciunt, per ambitionem & auaritiam committuntur. De regia vero potestate, vtrum melius sit eam in ciuitatibus existere necne, alia foret disputatio. attamen melius, non vt nunc quidem, sed pro vita cuiusque regis iudicare. Quod autem ne ipse quidem legislator credit se facere bonos & honestos, manifestum est. diffidit enim quasi non sint ad sufficientiam boni viri. Itaque legatos simul mittebant inimicos, ac saltem ciuitatis esse putabant, seditiones regum. Non bene etiam circa comessationes, quæ illi Phiditia nominant, constitutum est ab initio. Oportebat enim magis ex publico esse conuentum, quemadmodum in Creta. sed apud Lacedæmonios vnusquisque conferre habet: etsi sunt quidam longe pauperrimi, qui huiusmodi sumptum nequeant sufferre. ex quo fit, vt legumlatore contra eueniat quam ipse voluerit. Voluit enim ciuitatem popularem facere per comessationes. sed contra accidit, cum non sit facile pauperibus comessationum participes esse. more enim maiorum sic apud eos definitur, vt qui comessationum princeps esse nequeat, is ad reipublicæ gubernationem non admittatur. Legem vero quæ est circa præfectos classis, & alij quidam improbarunt: & recte quidem improbant. est enim seditionis causa. nam cum reges sint belli

duces, præfectura illa perpetua ferè alterum est imperium. Et sic quoque suppositioni legislatoris succenseri potest: quod & Plato in legibus suis censuit. Ad partem enim virtutis tota ordinatio illarum legum contendit, scilicet bellica: hæc autem utilis ad victoriam consequendam. Itaque salui erant bellum gerentes, peribant vero ubi rerum potiti essent: quoniam nec otium agere, nec quicquam aliud exercere sciebant præstabilius, quam rem militarem. Illud quoque erratum non sane minus, quod putant bona illa, quæ ad bellum pertinent, ex virtute magis quam ex vitio fieri. & in hoc quidem recte. sed quod hæc potiora quam virtutem ipsam putant, in hoc non recte. Male etiam circa pecunias publicas apud Spartiatis constitutum est, quia neq; in publico habent quicquam, & magna bella gerere coacti pecunias ægre conferunt, nam quia Spartiatarum est plurimum agri, non examinaut inuicem collationes. & euenit legumlatori contra quam commodum est, publice inopiam, priuatim auaritiam inducere. De Lacedæmoniorum igitur republica hæcenus dictum sit, nam hæc suat, quæ maxime quis reprehendat.

De Cretensium republica.

CAP. VIII.

Cretensium vero respublica huic finitima est. Habet autem quædam non deterius, sed plurima minus nitide. Videtur autem & fertur Lacedæmoniorum respublica in pluribus imitata Cretensem, vetusta autem pleraque rudiora sunt nouis. Ferunt enim Lycurgum post dimissam Carilli regis tutelam, cum longo tempore

pore peregrinaretur, in Creta plurimum fuisse diuersatum propter cognationem. erant enim Lyctij Lacedæmoniorum coloni. susceperant autem ij qui in eam coloniam venerant, instituta legum, tunc in antiquis habitatoribus obtinentia, quapropter & nunc † Pericci eodem modo illis legibus vtuntur, quomodo eas Minos constituit primus. Videtur autem hæc insula ad principatum Græciæ esse nata, ac præclare sita, cuncto nanque imminet mari: cum ferè Græci omnes circum mare sint positi. abest enim hinc modicum à Peloponneso: illic vero ab Asiæ loco, qui circa Triopium est & Rhodum. Quare imperium maris obtinuit Minos, ac & insularum alias subegit, alias vero dudum inculcas habitari fecit, tandem Siciliam aggressus, circa * Camerinam defunctus est. Habet autem conuenientiam, Cretica institutio cum Lacedæmonica. Agriculturam exercent apud hos quidem Ilotæ, apud illos vero Pericci. Et comestationes sunt apud vtrosque: & antiquitus nuncupabant Lacedæmonij non Phiditia, sed Andria, quemadmodum Cretes, ex quo palam est inde prouenisse. Insuper autem & respublicæ institutio. Ephori nanque eandem vim habent, quam in Creta hi qui Cosmi appellantur: nisi quod Ephori quinque sunt, Cosmi autem decem. Senatores autem pares sunt Senatoribus, quos vocant Cretes consilium. Regia autem potestas fuit primo apud Cretas, postea illam sustulerunt, imperio in bello ad Cosmos translato. Concio autem omnibus communis est, sed aliã nullam habet auctoritatem, quam ea comprobandi, quæ à senatoribus & Cosmis fuerit antè decreta. Quæ igitur de comestationibus consti-

† *accola.*

* *καμεινον*
ή καμεινον

tuta sunt, melius apud Cretas, quam apud Lacedæmonios habent. Nam apud Lacedæmonios vnusquisque certum quid in singula capita taxatum soluit: quod nisi faciat, à republica lex pellit, vt prius diximus. at in Creta communis est. ex cunctis enim quæ à terra proueniunt vel armentis, ex publicis, & his quæ afferunt pericæci, diuisio fit. vt pars vna ad Deorum cultum & ad publica onera, pars ad comestiones deputetur. at ita ex publico educant omnes, & mulieres, & pueros, & viros. Ad temperantiam autem cibi quasi utilis sit, multa legislator philosophatus est, & de mulierum diuortis, de earum congregatione ad viros, ne superfluam pariant multitudinem prospexit. quod vtrum prauè vel non prauè constitutum sit, aliud erit considerandi tempus. Sed quòd circa comestiones melius prouisum sit apud Cretas, quam apud Lacedæmonios, manifestum est. At circa Cosmos deterius, quam circa Ephoros. Quod enim mali habet Ephorum magistratus, idem & in illis est, sumuntur enim quibus, sed quod in his prodest reipublicæ, illic non est. Nam hic, quia ex omnibus assumptio est, particeps populi amplissimi magistratus, vult manere reipublicam: illic autem non ex omnibus sumuntur Cosmi, sed ex quibusdam familiis, & Senatores ex iis qui Cosmi iam fuerunt. De quibus idem dici potest, quod de iis quæ apud Lacedæmonios fiunt. Nam esse liberum magistratum atque perpetuum, maius est munus quam dignitas eorum mereatur. & non secundum legem scriptam iudicare, sed secundum quod sibi videtur, periculosum est. Quiescere autem plebem non participantem, nullum signum est bene consti-

tuez

tutæ ciuitatis. Nec quicquam susceptionis est Cosmis, quemadmodum Ephoris: abeuntque per insulam longe à contendentibus. Medicina vero quam huic delicto adhibent, ridicula est, nec ciuilibus, sed tyrannica. sæpenumero enim aut collegæ illorum, aut priuati homines insurgentes per seditionem Cosmos expellunt. Licet etiam Cosmis seiplos magistratu abdicare. enimvero hæc omnia præstabat lege fieri, quam pro hominum voluntate: non enim secuta est regula. Omnium vero deterrimum est, potentum depositio: quam tam sæpe concitant, cum sententias dare nolunt. per quam manifestum est habere eam institutionem aliquid reipublicæ, sed non esse reipublicam, at potentatum magis. Consueuerunt autem concitata plebe & amicis ad vnus arbitrium rem deferre, seditionesque & prælia inter se miscere. At vero id quid differt ab eo, quòd tandem ea ciuitas non sit, dissoluta ciuili societate? Est autem periculosus hic reipublicæ status, si qui velint possintque inuadere. sed, vt supra diximus, seruatur propter locum, quia omnes aduenas procul excludit, itaque Pericæci manent Cretensibus. verum Ilotes persæpe à Lacedæmoniis descere. nõ enim erat in Creta potentatum vllus externus: sed nuperime bellum peregrinum irrupit in eam insulam, quod patefecit imbecillitatem legum suarum. De hac igitur republica hæc dixisse sufficiat.

Superiorum rerum publicarum comparatio.

C A P. I X.

Videtur etiam Carthaginensium reipublica bene constituta, multaque habere præter-

MM 3

* Durasse
LXX.

alias, quædam vero maxime similia Lacedæmoniiis. Tres enim istæ respublicæ quodammodo inter se proximæ sunt, multumque distant ab aliis, Cretica dico, & Laconica & Carthaginensis: multæque in ipsis prouisa sunt recte. Signum autem est reipublicæ bene institutæ, quod populus in tuo permaneat loco, neque seditionem ullam (quod dictu dignum sit) vnquam fecit, neque tyrannum. Continet autem similia Lacedæmoniarum reipublicæ, comestiones quidem sodalitorum, Phiditiis: centum autem & quatuor virorum potestas, Ephoris: præterquam quod non deterior. nam illi ex contingentibus sunt: hanc autem potestatem suscipiunt optimates. * Imperator vero & Senatus conueniunt Lacedæmoniorum regibus & senibus, melius autem quod imperatorem non secundum genus, neque ex vili & præ excellenti magis eligunt quam secundum virtutem. nam qui magnam habent potestatem, si ipsi nullius pretij sint, multum nocent, noceruntque iam Lacedæmoniorum ciuitati. Plurima igitur reprehensorum propter transgressionem communia sunt omnibus antedictis. Sed quantum ad intentionem optimatum attinet & reipublicæ, quædam ad popularem statum magis declinant, quædam ad paucorum potentiam. Nam referendi quidem ad populum aut non referendi aliqua, imperatores vna cum senatu domini sunt, si omnes concordent, si non concordent, populus ipsorum dominus est. quæcunque autem retulerint magistratus, de his non approbandi modo illorum sententias potestas permessa est populo, verum etiam pro arbitrio constituendi protidendi que, & cuius contradicere relatis illorum

licet,

licet: quod non est in aliis rebus publicis. Quinquiritatum vero, qui multarum ac magnarum rerum potestatem habet, ab illis eligi, & centumviratum hos eligere, qui est maximus magistratus, & hos longiori tempore quam alios imperium retinere. nam & perfundi magistratu imperant, & designari ad magistratum, ad paucorum potentiam spectat. Esse autem sine mercede, & sine electione quæ sorte fit, optinatum est ponendum, & siquid aliud tale. Iudicia quoque omnia à cunctis magistratibus iudicari, & non ab aliis alia, vt apud Lacedæmonios. Transgreditur autem maxime ab optimatibus ad paucorum potentiam institutio Carthaginensium secundum aliquam intelligentiam in eo, quod etiam multi comprobant. non solum enim optimos, verum etiam ditissimos censent in magistratibus esse ponendos: quasi impossibile sit qui egenus existat, eum bene magistratum gerere, aut quietem optare. Si igitur sumere diuitem, paucorum potentia est, per virtutem autem, optimatum: ista quædam fuerit species tertia, per quam constituta est apud Carthaginenses respublica. creant enim magistratus ad hæc duorespicientes & præsertim maximos, vt imperatores & duces bellorum. Putandum autem est huiuscemodi excessum ab optimatibus esse errorem legis conditoris: quem ab initio præuidisse valde necessarium fuit, vt optimi valerent quietem agere, nec quicquam indecorum facere, non solum in magistratu, sed etiam in vita priuata. Quod si inspicere oportet ad opes gratia quietis, prauum est maximos magistratus esse venales, imperium, & belli ducatum. hæc enim lex pretiosas magis facit diuitias quam

virtutes, ac ciuitatem totam ad studium pecuniarum conuertit. Nam quicquid apud ciuitatis principes habetur in pretio, necessarium est & aliorum ciuium opinionem subsequi. vbi autem non maxime honoratur virtus, ibi non est possibile firmum optimorum esse in republica statum. Assuescere vero ad lucra rationabile est, quando per largitionem adipiscuntur dignitates. absurdum est enim si pauper quidem aliquis, verum bonæ mentis lucrari velit: improbius autem non velit, cum sumptus fecerit. Quocirca oportet eos, qui possunt optime gerere magistratum, assumere ad magistratum, probabiliusque fuisset si autor legis opulentiam præstantium viroꝝ abiecisset, ac eorum qui in magistratu forent, quieti prospexisset. Præuuum etiam videri potest plures magistratus ab vno homine geri: quod in honore est apud Carthaginenses. vnicum enim ab vno optime perficitur opus. hoc autem vt fieret, prouidendum fuit à legumlatore, neque cogendum eundem tibicinem esse atque futorem. Quare vbi non parua est ciuitas, magis ciuile est, vt plures sint participes magistratuꝝ, magisque populare. communis enim, vt diximus, & melius singula conficiuntur atque celerius. Patet autem hoc in bellicis rebus, & nauticis. in his enim amobus per omnes (vt ita dixerim) transit imperare & parère. Sed cum ad paucorum potentiam vergat respublica eorum, optime illud effugiunt, vt semper aliqua plebis pars diretur ad oppida mittentes. per hoc enim illi arbitrantur ac certe efficiunt, statum ciuitatis permanere. Sed hoc est fortunæ opus. oportebat vero non per fortunam sine seditionibus esse, sed per legiflato-

rem

tem id fieri. nunc autem si diuisa fortuna incidat, & plebs à gubernatoribus secedat, nullum est remedium legis ad quietem adhibitum. Lacedæmoniorum igitur, & Cretenſium, & Carthaginienſium respublicæ, quæ merito habentur insigniores, in hunc modum se habent.

*De republica Solonis, & variis institutoribus
rerumpublicarum.*

C A P. X.

Eorum autem qui de republica aliquid tradiderunt, quidam nunquam priuati sunt in gubernatione ciuitatis, sed in privata vita otiosi vixerunt. de quibus si quid dignum relatu fuit, de omnibus serè supra diximus. Quidam autem legiflatores fuere, gubernaueruntque vel in propriis ciuitatibus, vel in alienis. Et horum quidam solum modo legum auctores fuerunt, quidam etiam respublicæ constituendæ, veluti Lycurgus & Solon. hi enim leges & respublicam condidere: Lycurgus quidem Lacedæmonii, vt dictum est: Solon autem Atheniensibus. Existimant autem quidam Solonem legiflatorem fuisse præclarum. nam & paucorum potentiam sustulisse, quæ nimis intemperans erat, & plebem à seruitute liberasse, ac statum popularem in patria constituisse, oprimèque respublicam temperasse. nam esse consilium Areopagi paucorum gubernationis est: delectus vero magistratuꝝ, optimatum: iudicia vero, populare. Sed videtur Solon illa duo (cum essent prius) non sustulisse consilium Areopagi, & magistratuꝝ delectus: a: † populum asseruisse, iudiciis ex omnibus consti-

† constitutis-
se populatū
statim.

m M m 5

tutis. Quapropter quidam illi succensent, quòd alterum dissoluerit, cum auctoritatem omnem ad iudicium traduxerit, quod per sortitionem est. nam cum hoc inualuit, tanquam tyranno gratificantes populo, in eum qui nunc est, popularem statum, rempublicam redegerunt. Et consilium Areopagi Ephialtes inhibuit, & Pericles. Iudicibus vero salaria Pericles induxit, ac per hunc modum vnusquisque eorum qui apud plebem posse voluerunt, populi vim augere perseuerauerunt, donec in istam quæ nunc est, licentiam peruenit. Apparet autem hoc, non tam Solonis voluntate, quam casu euenisse. Nauali enim potentia aduersus Medos victor populus, maiora de sese sapere cepit, & accesserunt patroni seditiosi contra bonos & modestos ciues, qui rempublicam gubernabant. cum videatur quidem Solon eam quæ maxime necessaria fuit, potestatem populo tradidisse, vt magistratus crearet, & malefacta corrigeret, nisi enim populus hanc habeat potestatem, seruus erit & inimicus. At magistratus omnes constituit ex nobilibus ac locupletibus, ex censu quingentorum modiorum, & iugerum: tertium ex equitibus: quartum ex opificibus sordidis, quibus nullum magistratus assequendi ius erat. Fuerunt etiam legum positores Zaleucus apud Locros occidentales, & Charondas Catanienfis ciuibus suis, cæterisque ciuitatibus Calcidicis, quæ sunt circa Italiam & Siciliam. Tentant vero quidam inducere quasi Onomacritus fuerit primus legum ferendarum peritus. hunc vero exercitatum in Creta, cum esset Locrus, profectum autem per artem diuinationis, ei familiarem fuisse Thale-

tem.

tem. Thaletis autem auditores fuisse Lycurgum & Zaleucum: Zaleuci autem Charondam. sed qui ista dicunt, tempora non supputant. Fuit etiam Philolaus Corinthius legumlator Thebanis. Erat autem Philolaus ex familia Bacchiadum, amicus vero Dioclis, qui in olympiis vicit. sed vbi ille ciuitatem deferuit, commotus ob amorem matris Alcyones, Thebas migravit. atque ibi ambo defuncti sunt, monstranturque etiam nunc illorum sepulcra, quæ ab inuicem facile spectant, verum ita constituta, vt ex Dioclis quidem sepulcro non sit prospectus in Corinthium agrum ob animi infectionem: ex Philolai autem sit prospectus. Habitarunt igitur ob huiusmodi causam apud Thebanos, legesque illis Philolaus descripsit, & de aliis quibusdam, & de sobole procreanda quas illi leges proletarias appellant. Et hoc est præcipue ab illo prouisum, vt numerus hereditatum conseruetur. Charondæ autem nihil est proprium, nisi iudicia falsorum testium. Primus enim de his legem posuit: diligentia autem & claritate etiam elegantior quam hi qui nunc sunt legum conditores. Philolai proprium est patrimoniorum disparitas: Platonis autem mulierum & natorum & patrimoniorum communitas, & comestationes feminarum, & præterea lex circa ebrietatem, vt reges conuiuiorum sobrii sint. & in rebus bellicis exercitatio, per quam ambidextri fiant: cum oporteat non alteram manum vtilem, alteram inutilem habere. Draconis quoque leges sunt. sed iam constituta republica leges tulit. Proprium autem Draconis est nihil quod sit memoria dignum, nisi rigiditas ob magnitudinem pœnarum.

rum.

rum. Fuit quoque Pittacus legum conditor, sed non in republica versatus. Lex est propria illius, ebrios si quem pulsauerint maiori poena damnari, quam si sobrii fecissent, quod enim plures delinquant ebrii quam sobrii, non ad id respexit, quod magis esse debeat ebriis venia, sed ad vtilitatem. Fuit etiam Androdamas regius legum conditor Chalcidensibus, qui sunt in Thracia, de homicidio & hæreditatibus.

nihil tamen huius propriū referre quis potest. De his ergo rebus publicis, quæ principales sunt, & de his quæ sunt ab aliis quibus scriptæ, in hunc modū cognouisse sufficiat.

*

ARIST

557
ARISTOTELIS

POLITICO-

RVM

LIBER TERTIUS.

SVMMA LIBRI.

De ciuitate, ciue, rerumpublicarum speciebus, dominatore ciuitatu, viris eam constituentibus, vnus vri virtute superexcellente, ac regia gubernatione.

De ciuitate, & ciue, quid sit vtrunque, de ciuitate donatis, de magistratibus, de iuste & iniuste ciuibus.

CAP. I.

Vi de republica considerat, quæ sit vnaquæq; & qualis, fere prima illa consideratio occurrit, videre quid sit ciuitas. Nam ea nonnunquam in controuersiam venit, cum alij dicant à ciuitate factum, alij non à ciuitate, sed à potentibus quibusdam, vel à tyranno. gubernatoris autem reipublicæ ac legum positoris totum negotium versari videmus circa ciuitatem. Est autem respublica, eorum qui in ciuitate degunt, institutio quædam. Cum vero sit ciuitas compositum quiddam, quemadmodum alia tota ex pluribus partibus consistentia, manifestum est primo de ciue esse perquirendum, nam ciuitas est ci

* πολιτι
κῶν.

est ciuium multitudo quædam. Quare & quem oporteat ciuem vocari, & qui sit ciuis, est considerandum: nam & de ciue sæpe contenditur, nec eundem omnes esse fatètur ciuem: & qui in populari ciuitate ciuis est, pèr sæpe in paucorum gubernatione non erit ciuis. Eos igitur qui alio quodammodo appellationem sortiuntur, ceu eos qui in ciuitate donati sunt, omittamus. Nec habitatio ciuem facit, nam isto modo peregrini qui circa nos habitant, & serui ciues essent. Nec rursus qui fori ac iudicij ius habent, nam hoc existit etiam illis qui simul cõtrahunt, cum per contractum forum sortiuntur, quanquam multis in locis peregrini ne id quidem perfecte habeant, sed necesse est vt patronum accipiant. Ex quo fit vt imperfecte quodammodo sint fori iudiciorum participes, sed vt pueri nondum ætate perfecti, & senes ob ætatem à muneribus publicis vacantes, non simpliciter ciues dicendi sunt, sed quodammodo ciues. At nos quærimus eum, qui simpliciter ciuis dicatur, nec habeat aliquam adiunctionem quæ restringat & corrigat: cum & de infamibus & de exilibus eodem modo vt supra dubitari, & responderi potest. Ciuis simpliciter nulla alia re definitur magis, quam participatione potestatis publicæ iudicandi & decernendi. Potestates tamen aliæ sunt determinatæ secundum tempus, ita vt non liceat interdum, nec semel eandem habere, aut per alia temporum spatia, aliæ sunt indeterminatæ, ceu illius qui in concione deliberat, & qui iudicat, quanquam fortasse diceret aliquis, tales non esse in potestate constitutos. At qui ridiculum foret, qui de maximis rebus deliberant & decernunt, eos potestatem dicere non habere. Sed nihil re-

* p. 170.
x. os.

† magistra
fms.

ferat, cum de nomine sit quæstio. est enim absque nomine publica potestas iudicantis decernentisque in concione, sed sit definitionis gratia indeterminata potestas. Ponimus autem eos esse ciues, qui huius potestatis vna cum aliis participes sunt, maxime igitur proprie ciuis, super omnes alios qui ciues dicuntur, ferè talis est. Nec latere nos debet, quod in rebus, quarum subiecta differunt specie, & aliud eorum est primum, aliud secundum, aliud consequens, aut omnino nihil est (qua talia sunt) cõmune, aut vix. Respublicas autè videmus specie differre: & alias esse posteriores, alias priores. Quæ enim aberrauerunt ac prolapsæ sunt, necesse est vt posteriores sint integris & incorruptis, quomodo autem dicamus eas labi, postea patebit. Quare ciuè quoque esse alium atque alium, necesse est secundum differentiam rerum publicarum. Itaque ille, de quo diximus, in populari quidem statu maxime est ciuis: in aliis vero speciebus esse quidem potest, non tamen necesse est. In quibusdam enim ciuitatibus nec populus est, neque concionis usus, sed senatum habent & iudicia, vt apud Lacædæmonios de contractibus cognoscunt hi, qui Ephori nuncupantur, alij alios, de eadem autem senatus, & forsitan alius magistratus de aliis, eodemque modo apud Carthaginienses, de omnibus quidem causis magistratus quidam cognoscunt. Sed recipit correctionem quandam definitio ciuis, quod in aliis rebus publicis non est indeterminata illa potestas, quæ in concione decernit & iudicat, sed determinata secundum iurisdictionem. horum enim, aut omnibus, aut quibusdam concessum est deliberare ac iudicare, vel de omnibus vel de quibusdam. Quis igitur sit ciuis,

fit ciuis, ex his patet. Cui enim liabilitas est participandi potestatis publicæ deliberatiuæ & iudicialiæ, hunc ciuem esse dicimus eius ciuitatis, ciuitatem vero talium multitudinem, quæ ipsa per se sufficiens sit, vt simpliciter dixerim, ad viuendum. Consueuerunt autem eum etiam dicere ciuem, qui ex duobus ciuibus ortus sit, & non ex altero solum, ceu ex patre & matre: alij vero magis vltra requirunt, ceu auos & proauos vel plures. His itaque definitis ciuilibiter & succincte, dubitat quidam, tertius ille aut quartus, quomodo erit ciuis. Gorgias quidem Leontinus partim dubitans fortasse, partim ludens, inquit: *Quemadmodum mortaria sunt illa quæ à factoribus mortariorum fiunt, sic Larissæos esse qui ab artificibus eorum fiunt, esse nanque aliquos Larissæorum factores.* Est autem simplex, si enim participarent administrationis reipublicæ secundum determinationem iam dictam, essent vtique ciues. Etenim neque possibile congruere definitionem illam primis conditoribus aut habitatoribus, vt ex patre matreque ciuibus sint exorti. Sed forsitan de eo magis dubitari potest, cum facta mutatione recipiuntur quidam ad communionem reipublicæ, quemadmodum Athenis fecit Clisthenes, post tyrannorum eiectionem. cōplures enim in tribus descripsit, peregrinos, & seruos, & inquilinos, de quibus dubitari potest non qui ciuis, sed an iuste vel iniuste. Atque de eo intuper quis dubitabit, an si non iuste ciuis, ne ciuis sit: quasi idem valeat iniustus & falsus. Sed cum videamus quosdam iniuste se in magistratibus gerere, quos tamen magistratus esse dicimus, sed nequaquam iuste: ciuis autem potestate quadam definitus sit: (nam qui parti-

ceps

ceps est talis potestatis, est ciuis, vt diximus:) patet quòd hos quoque ciues esse dicendum est. Iuste autem vel iniuste, pertinet ad primam illam quæstionem, in qua quæritur nunquid à ciuitate factum sit, vel non à ciuitate, ceu cum ex paucorum potentia vel tyrannide, ad populare statum fit mutatio. Tunc enim neque mutuatam pecuniam soluere quidam volunt, quasi non ciuitas eam suscipiat, sed tyrānus: nec alia huiusmodi permulta, quasi res publica vi ac victoria constet, non publica vtilitate. Si igitur per hunc modum, quædam in populari statu fiunt, esse similiter dicendum est huius ciuitatis acta, & paucorum potentia & tyrannidis.

Quo pacto ciuitatem eandem, vel non eandem dicere debeamus. C A P. I I.

Videtur autem proprius huius quæstionis locus, quomodo aliquando dicamus ciuitatem esse eandem & non eandem, sed aliam. Potissime igitur inuestigatio dubitationis huius est circa locum, & homines, & homines fieri enim potest, vt separetur locus & homines, & alios alibi habitare. Sed hæc leuior est dubitatio. nā cum multipliciter dicatur ciuitas, perfacilis est huiusmodi quæstio. Similiter quoque eorum qui eundem inhabitant locum, quoad dicendum sit vnā esse ciuitatem, non enim moenibus id definitur. liceret enim Peloponnesum totam vnis moenibus circūdari, talis fortasse est Babylon, quæ capta cum esset ab hostibus, ferunt partem aliquā eius ciuitatis tertia die nondū aliquid sensisse, similiter & quæcumque alia magis habet circumscriptione gentis quam ciuitatis. Sed huius quæstionis alio loco vtilis erit cōsideratio. nam de

magnitudine ciuitatis, & quantam esse vtile sit, & vtrum vnā vel plures, latere nō debet ciuilem hominem. At manentibus eisdem habitatoribus eodem loco, vtrum quoad sit idem genus habitantium eandem esse ciuitatem dicendum sit, quanuis semper alij intereant, alij oriantur? vt & flumina sole mus eadem dicere, & fontes eosdē, quanuis semper vnda noua superueniat ac defluat. An homines dicendum sit eosdē esse propter eandem causam, sed ciuitatem aliam? Nam si ciuitas est societas quādam (societas autē ciuium) variata reipublicā gubernandā forma, & alia effecta, necessarium vtiq; videretur, ciuitatem quoq; nō eandem permanere, vt & chorum alium esse dicimus dum tragicus est, quādam comicus: & si iidē sint homines, eodēq; item modo, omnem aliam societatem & compositionem, si species compositionis alia fiat, ceu harmoniam earundem vocum aliam esse dicimus, & modo Doricam, modo Phrygiam vocitamus. Id si ita est, patet quōd maxime dicendum est eandem ciuitatem, ad rempublicam respicientes, nomine autem vocari alio, aut eodē licet, eisdem habitantibus eandem, vel aliis penitus hominibus. Vtrum autem iustum sit † reddere pecuniam mutuo sumptam, mutata reipublicā gubernandā specie, an non iustum, alia est dubitatio.

De virtute absolute viri boni, & boni ciuis, num sit eadem an altera. De virtute ciuis qui praest, & qui parat. An opifices sint dicendi ciues.

CAP. III.

His vero quae nunc dicta sunt, cōsequens est videre, vtrum eadem sit virtus boni viri, &

boni

boni ciuis, an non eadem. Atque si hoc est perquirendum, prius de virtute ciuis sub compendio considerare oportet. Vt igitur nauta vnus aliquis est eorum, qui sunt in communi societate, ita & ciuem dicimus. Nautarū veto, quamquam dissimiles sint secundum potentiam (nam alter est remex, alter gubernator, alter proram dirigens, alter alteram huiusmodi appellationem habens) patet quōd expressissimus vniuscuiusque sermo proprius erit illius virtutis. Similiter autem & commune quiddam conuenit omnibus. salus enim & conseruatio nauigantiū, commune est omnium opus. ad hoc enim vnusquisque eorum intendit. sic igitur & ciuibus, licet dissimiles sint, opus est conseruatio communis societatis: societas vero est reipublica, quapropter necesse est virtutem esse ciuis ad rempublicam. Si quidem igitur plures sunt reipublicarum species, patet non esse recipiendum, vt studiosi ciuis vna sit virtus, eaque perfecta, ac viri perfecta est virtus. Quōd igitur fieri possit, vt ciuis studiosus non possideat virtutem illam, per quam dicitur vir bonus, manifestum est. Quinetiam & alio modo inquirentibus, peruenire licet ad eandem rationem circa optimam rempublicam. Nam si impossibile est ex omnibus studiosis esse ciuitatem: & oportet singulos opus suum benefacere, hoc autem à virtute, sit vero impossibile similes esse ciues omnes: nequaquam vna esset virtus ciuis & viri boni. Nam virtutem studiosi ciuis omnibus esse oportet. sic enim optima foret ciuitas vtiq; at viri boni virtutem impossibile est omnibus esse, nisi necessarium sit in studiosa ciuitate ciues omnes esse viros bonos.

† Παθησι δια
soluere, aut
non dissol
uere.

* λόγος

Præterea cum ex dissimilibus constet ciuitas, vt animal ex anima & corpore: anima vero ipsa ex ratione & appetitu, & domus ex viro & vxore, & acquisitio ex domino & seruo: eodem modo cum ciuitas ex his omnibus, ac præterea ex aliis dissimilibus constet speciebus, necesse est non vnam esse ciuium omnium virtutē, quemadmodum nec chorum agentium, supremi & assistentis, quod igitur non eadem simpliciter ex his patet. Sed an erit alicuius eadem virtus ciuis studiosi & viri boni? Dicimus vtique studiosum in magistratu, bonum esse atq; prudentem: ciuilem autem hominem necessarium esse esse prudentem, & statim aliam esse disciplinam præsentis aiunt quidam, vt patet in regum filiis, qui ad equestrem bellicamque disciplinam in adolescentia erudiuntur. & Euripides inquit, *Non mihi speciosa sed ea quorum eruitas indiget.*

Tanquam sit præsentis disciplina quædam. Si autem est eadem virtus præsentis boni, ac viri boni: ciuis autem est & qui regitur: non eadem virtus simpliciter esset ciuis & viri boni, sed tamen cuiusdam ciuis. non enim eadem virtus est eius qui præsidet, & ciuis. Et ob hoc forsitan Iason inquit grauius ferre, si non regnaret, quasi nesciret priuatus esse. Sed nihilominus laudandum est posse imperare, & parere: ac ac præclari ciuis virtus est posse præesse, & subesse laudabiliter. Si ergo virtutem boni viri posuimus præsentem, ciuis autem vtraque: non vtique fuerint ambæ similiter laude dignæ. Cum ergo aliquando videatur vtraque, sed non eadē, eum qui imperat & eum qui parat, addiscere debere: ciuem autem vtraque scire, & participare ambarū: quid sequatur deprehendere quis potest.

Est

Est enim præsentia dominatiua, hac vero in his quæ necessaria vocantur scire facere, nequaquam necessarium est ei qui præsidet, sed vt magis, alterum vero seruile est: dico autem alterum, posse exhibere ministeria. Seruorum autem species plures esse dicimus, cum sint ministeria plura: quorū partem vnā obtinent manuales, hi sunt, vt nomē significat, qui ex manibus viuunt, in quibus sunt opifices. Quapropter apud quosdam antiquitus huiusmodi homines excluderentur a reipublicæ honoribus, antequam populus extremus fieret. Hęc igitur opificia eorum qui ita subsunt, neque rectorem discere oportet, neque eum qui in republica versatur, neque bonum ciuem: nisi fortasse quandoque suis ipsius priuati gratia. Non enim amplius contingeret esse alterum dominum, alterum seruū, sed est præsentia quædam, per quam præst similibus genere, & liberis hominibus. & hanc dicimus esse ciuilem præsentiam, quam eū qui præst didicisse parendo oportet: ceu præfectum equitum esse, cum ipse prius sub alio esset: & exercitum ducere, cum ipse prius in exercitu per inferiores militiæ gradus ductus sit. Quamobrem recte dicitur, neminem bene imperare posse, qui non prius sub imperio fuerit. Sed horum diuersa est virtus, & oportet bonum ciuem scire ac posse præesse & subesse. & hæc virtus ciuis, scire recte se habere in vtraque parte, & boni viri vtraque, quamquam alia est species eius temperantiæ & iustitiæ quæ præst. nā eius qui subest ac liber est, non vna profecto fuerit virtus ac boni viri, vtputa iustitia alias species habet cum præst, alias cum subest. Quemadmodum viri & mulieris alia temperantiæ, & forti-

†magistra-
m gerentis.

tudo. nam videretur vtiq; timidus esse vir, si ita fortis esset, vt foemina fortis. & mulier inhonesta videretur, si sic honesta foret, vt vir honestus: administratio quoque domus, alia mulieris, alia viri. nam viri est acquirere, mulieris seruare. Prudentia vero propria virtus est praesidentis. nam caetera quidem virtutes videntur communes, tam eorum qui praesunt, quam eorum qui subsunt: at prudentia non est virtus eius qui subit, sed opinio vera. qui enim subest, vt is est qui fistulam facit: qui vero praest, vt is qui vtiq; fistula. Vtrum igitur eadem sit virtus viri boni, & ciuis studiosi, vel alia, & quomodo eadem, & quomodo alia, ex his patet. Restat adhuc vna dubitatio circa ciuem: vtrum reuera ciuis sit is solum, cui participatio est publicae potestatis, an opifices etiam ac mercenarij sint ciues nuncupandi. Nam si ponamus hos quoque esse ciues, qui magistratum sicut expertes, nequaquam possibile est vnus cuiusque ciuis tale esse virtutem, si vero nullus horum est ciuis, in qua parte sunt huiusmodi homines reponendi: neque enim in eorum ministrorum loco qui nobiscum habitant, neque rursus vt peregrini. An secundum hanc rationem nihil dicemus euenire absurdum, neque enim serui supra dictorum quicquam, neque liberti. Illud autem verum, quod non omnes illi dicendi sunt ciues, sine quibus ciuitas esse non potest: cum neque pueri ita ciues sunt, vt viri: sed hi quidem simpliciter, illi vero ex suppositione. ciues enim sunt, sed imperfecti. Vetusis quidem temporibus apud quosdam opifices erant serui, aut peregrini, quapropter etiam nunc plerique tales sunt. Optima quidem ciuitas nunquam opificem faciet ciuem,

quod

quod si hi ciues, cuius autem virtus, quam diximus, dicendum est non esse cuiusque ciuis, neque liberi modo, sed eorum qui a ministeriis necessariis sunt alieni. necessaria vero qui vni ministrat, seruus est: qui autem publice, viles & sordidi. Patebit autem hinc patum adhuc considerantibus, quemadmodum in his res se habeat. hoc enim quod diximus, id ostendit. Cum enim plures sint rerum publicarum species, plures quoque species ciuium sint necesse est, ac maxime eorum ciuium qui subsunt. Itaq; in quadam republica opifices & sordidi ciues erunt: in quibusdam vero impossibile est vt ciues sint: puta in optimatum gubernatione, si qua illa est, in qua secundum virtutem dantur honores, & secundum dignitatem. neque enim virtutem exercere potest qui vilibus opificibus occupatus est. In paucorum quoque gubernatione tenues homines ad rempublicam non recipiuntur: ex magno enim censu ad honores reipublicae peruenitur. Artifices tamen ad hanc speciem peruenire possunt, etsi sordidi sint: quoniam plerumque diuitiis abundant. Apud Thebanos lex fuit, vt nemo habilis esset ad honores reipublicae suscipiendos, nisi decem annis a mercatura destitisset. In multis autem rebus publicis attrahuntur lege ad ciuitatem etiam peregrini. Est etiam lex in quibusdam ciuitatibus, vt satis sit ex matre ciue esse genitum. & eodem pacto spurios multae recipiunt: atque propter defectum legitimorum ciuium tales ciues faciunt: paucitate enim hominum inducti, his vtuntur legibus quod si abundant multitudine, paulatim excludunt, primo libertini generis homines, deinde eos qui ex matre solummodo ciues sint:

tandem non nisi ex utroq; parente natos ciues, pro ciuibus habent. Quòd igitur plures sint species ciuium, ex his patet: & quòd maxime dicitur ciuis ille, qui habilis sit ad honores suscipiendos, vt Homerus inquit. sed vbi id occultum est ex deceptione habitatoru, tanquam inhonoratum quendam repositum, repellunt. vt inquilinus enim est & aduena, qui honores capere non potest. Vtrum igitur alia, an eadem virtus sit, per quam est vir bonus & ciuis studiosus, patet ex supra dictis, quòd cuiusdã ciuitatis idem, cuiusdã vero alius, & ille non omnis, sed qui præest reipublicæ, & potestatem habet, aut solus, aut cum aliis gubernationem exercens.

Quid sit respublica, & ipsius finis Quos sint imperij in re familiari modi. Quid respublica reita, quidve lapsa.

C A P. I I I I.

His ita determinatis, videndum iam est, vtrum vna sit ponenda respublica, an plures. Et si plures, quæ, & quot, & quænam differentię earum sint. Est autem respublica ordinatio ciuitatis & circa magistratos alios, & maxime circa id quod summã in ciuitate habeat auctoritatem, & si sit principalissimum. Principalissimum autem est id, quod vbiq; gubernat & regit ciuitatem: ceu in populari quidem populus, in paucorum vero potentia pauci. Dicimus autem & rempublicam aliam esse ab istis, eodemq; modo dicemus de aliis. Supponendũ est primo, cuius gratia ciuitas sit constituta, & quot sint gubernandi species circa hominem, & circa vitæ societatem. In superioribus libris, vbi de gubernatione rei domesticæ, ac de domino

&

& seruo determinauimus, dictum est, natura esse hominem ciuile animal ac sociale. Ex quo fit vt si etiam nihil indigeat mutuo auxilio, nihilominus affectent vitæ societatem. quietiam & communis vtilitas coniungit eos, in quantum contert singulis partem bene viuendi. maxime igitur hic est finis & publice omnibus, & priuatum. Congregantur etiam ipsius vitæ gratia. forsan enim inest sibi aliqua particula honesti, & continet ciuilem societatem, etiam viuendi gratia solum, si non molestia in vita admodũ exuperent. Patet autem quòd tolerant homines multa aspera, propter viuendi cupiditatem, vt existente in eo quadam prosperitate, & naturali dulcedine. Atqui & modos imperij facile est diuidere, cum sape sit de his à nobis in externis sermonibus determinatum. Dominatio enim, licet reuera vtilis existat natura seruo, & natura domino, nihilominus imperat pro domini vtilitate, pro vtilitate autem serui continget. neq; enim fieri potest, vt seruo deficiente seruetur dominatio. Filiorum vero imperium, & vxoris, & domus totius, quam vocamus rei familiaris gubernationem, aut gratia est eorum qui gubernantur, aut gratia alicuius, quod sit vtriq; commune. Gratia eorum qui gubernantur, vt videmus & alias artes, ceu medicinam & gymnasticam illorum quibus imperatur, vtilitatem quærere: contingenter tamen & eorum qui præcipiunt, esse potest. nihil quippe vetat, magistrum ipsum gymnasiij esse vnum eorum qui exercentur, quemadmodum gubernator semper est vnus ex his qui sunt in nauis. Magister igitur gymnasiij & gubernator considerant semper eorum vtilitatem quos gubernant. sed

quando horum vnus est, per accidens ipse que suscipit vtilitatem, hinc quidem nauta, ille autem vnus eorum qui gymnasio exerceatur. Quapropter ciuilia quoq; imperia, cum sint secundum æqualitatem ciuium constituta, & secundum paritatem, vicissim exigunt ea gerere, qui natura fert: censentes inuicem munera subire, & considerare vicissim quoddam illius bonum, quemadmodum ille prius dum præfesset, considerauit vtilitatem istius. nunc autem ratione commodorum ex reipub. gubernatione prouenientium, volunt continuo in potestate esse, velut si semper contingeret magistratum gerentibus ex valerudinaris ante, sanos degere: nam forsitan ita magistratus amplecterentur. Constat igitur quòd quæcunq; reipublicæ ad communem vtilitatem intendunt, hæc certe rectæ sunt secundum simpliciter iustum: quæcunq; vero ad propriam eorum qui præsumt vtilitatem solam, aberrant quidem, sunt q; omnes rectorum reipublicarum transgressiones & labe. gubernantur enim quasi à dominis: ciuitas autem est liberorum societas.

*De diuisione & definitione illius reipublicarum,
& de earum transgressione.*

C A P. V.

His determinatis, consequens est respublicas, considerare, quot sunt & quæ: & primo quidem eas quæ sunt rectæ: nam labe earum ex illis patefcent. Cum vero gubernatio ciuitatis & regimen idem significant: regimen autem est potestas ciuitatis: necesse est potestatem huiusmodi aut penes vnum esse, aut penes paucos, aut penes multos. Quando igitur vnus, vel

pauci,

pauci, vel multi communem vtilitatem in gubernatione sequuntur, hæc esse rectas rerum publicarum species necesse est. quando autem ad propriam vtilitatem vel vnus, vel paucorum, vel multitudinis gubernatur, transgressiones sunt & labe. Aut enim dicendum est non esse ciues, aut ad participationem vtilitatis sunt recipiendi. Vocare autem consueuimus, cum vnus ad vtilitatem communem respiciens gubernat regiam potestatem. Cum vero pauci gubernant, plures tamē vno optimatum gubernationem: vel ex eo quia optimi præsumt, vel ex eo quia ad optimum publicum administrant. Cum autem multitudo gubernat ad communem vtilitatem, vocatur communi nomine rerum publicarum omnium, respublica. Contingit autem rationabiliter vnum excellere secundum virtutem, aut paucos datur: vt vero multitudo excellat ad omnem virtutem, difficile est, sed maxime ad bellicam. hæc enim in multitudine fit. Quare in hac reipublicæ specie principalissimum ac potentissimū est id, in quo robur belli consistit. & in his ipsi illi sunt, qui sunt in possessione armorum. Prolabuntur vero ac transgrediuntur huiusmodi species, ex regia quidē gubernatione, in tyrannidē: ex optimatibus vero, in paucorum potentiam: ex republica autem, in populatē statum. Tyrannidem enim esse dicimus, dominatum vnus ad propriam commodū intendentis. Paucorum autem potentiam, cum ad opulentorum commodum gubernatur. Popularem autem statum, cum ad commodum egenorum, harum enim nulla ad communem vtilitatem respicit. Oportet autem paulo vberius explicare quæ sic vnaquæque istarum, habent enim

enim dubitationes quaidam. Philosophantis enim circa singulorum disciplinam, & non solum ad agendum respicientis, proprium est nihil negligere neque prætermittere, sed demonstrare in lingulis veritatem. Tyrannidem enim esse diximus vnius dominationem ciuili societati præsentis. Paucorum autem potentiam, quando rempublicam tenent opulenti & diuites. Popularem vero gubernationem cum tenuerint homines & non possidentes diuitias gubernant. Prima igitur dubitatio est circa definitionem. Nam si plures sint opulenti & diuites, ac rempublicam teneant: popularis autem gubernatio sit cum multitudo regit: eodemque modo, si cubi contingat inopes esse pauciores quam opulenti, sed potentiores ac rempublicam teneant, & ubi pauci rempublicam obtinent paucorum potentiam nuncupamus: non recte viderentur istæ definitiones esse positæ. Enimvero si quis adiungens opulentiam quidem paucitatem, inopiæ vero multitudinem, sic appellet rerum publicarum species, ut dicat paucorum potentiam esse, in qua gubernationem reipublicæ habent opulenti, numero pauci: popularem vero, in qua inopes rempublicam tenent multi existentes, aliam habet dubitationem. Quas enim dicemus eas reipublicas, eam videlicet in qua plures opulenti, & eam in qua pauciores inopes gubernant: siquidem nullæ sunt alie reipublicæ præter supra dictas. Videtur igitur ratio ista ostendere, quod paucos esse vel multos qui gubernant, contingens est, aliud paucorum potentiam, alterum populari: propterea quod ubique accidit, ut pauci sunt opulenti, multi vero inopes. Ex quo fit, ut huiusmodi causæ non faciunt differ-

entiam: sed in eo differat popularis gubernatio à paucorum potentia, quod alibi opulenti, alibi inopes rempublicam obtinent. Necessariumque, est ubique, per opes ac diuitias præfunt, siue hi pauciores sint, siue plures, hanc esse speciem illam quæ vocatur paucorum potentia: ubiqueque autem inopes, hanc esse popularem gubernationem. Sed accidit (ut diximus) hos quidem paucos esse, illos vero multos. opibus enim ac diuitiis pauci abundant, libertatis tantum omnes participes sunt, propter quas causas contendit utrique de republica.

De iusto paucorum ac populari gubernationis.

De ciuitatis fine, virtute ac vitio.

C A P. V I.

SVMendum est prius, quos terminos esse dicunt paucorum potentiam & popularis gubernationis, & quid sit iustum in utraque. Omnes enim attingunt iustum quoddam, sed usque ad aliquid, & aiunt non omne iustum proprie putatur videtur æqualitas iustum quidam esse, & est, sed non omnibus, at æqualibus, & inæqualitas videtur iustum esse: & est quidem, sed non omnibus, at inæqualibus. Alij vero hoc auferunt, videlicet quibus, & male iudicant, causa vero est, quia de seipsis iudicium sit. quivero de propriis iudicant, ut plurimum non recti sunt iudices. Itaque cum iustum aliquibus, & diuisum sit eodem modo in rebus & personis, ut diximus in Ethicis, æqualitatem rei consentunt, sed de personis contendunt, maxime ob id quod dictum est modo, quia de seipsis non recte iudicant. Denique, quia usque ad aliquid utriusque eorum iustum quiddam dicentes, putant se dicere simpliciter iustum

iustum. illi enim si in ali quo sint superiores, cenopibus & diuitiis, alios omnino putant impares esse: hi vero si in aliquo sint pares, puta libertate, omnino putant esse pares. Ceterum quod est principalissimum, non dicunt. Si enim possessionum gratia societatem iniissent, atque una conuenissent, tantum caperent ciuitatis, quantum possessionis. itaque ratio illa valeret, quae est paucorum potentiam, qui aiunt non esse iustum, ut qui unum contulit, tantum participet de centum minis, quantum is qui contulit omne reliquum: neque de iis quae ab initio, neque iis quae postea superueniant. Quod si non viuendi solae gratia, sed magis bene viuendi: nam sic seruorum & aliorum animalium ciuitas esse posset: quod non est ex eo quia, felicitatis non sunt capacia, nec viuendi secundum electionem: neque societatis gratia bellica, ne a quoquam iniuria afficiantur: neque propter commercia ac mutuam utilitatem: nam sic Tusci & Carthaginenses, & omnes ij. quibus est commercium inuicem tanquam ciues essent vnus ciuitatis: sunt nempe illis foedera circa res importandas & pacta, ne iniuria afficiantur, & scripturae circa mutuam bellorum societatem. sed neque magistratus communes his deputati sunt: verum alij apud alios, nec quales esse oportet alteri de alteris cogitant, neque ut nemo eorum iniustus sit, qui sub foedere comprehenduntur, neque ut prauitatem nullam habeant, sed solum ut non inuicem se iniuria afficiant. At enim de virtute ac vitio publice cogitant, quicunque curam habent bene instituendi ciuitatem. Ex quo manifestum est, de virtute curam esse habendam ei, quae reuera ciuitas sit nominanda, non orationis gratia.

nam

nam sit communicatio societas aliorum ad bellum, loco solum differens ab aliis sociis longe existentibus. & lex pactio, ut ait Lycophron Sophista, fideiussor inuicem iustorum, sed non talis, ut bonos & iustos ciues efficiat. Et quod ita se habeat patet. nam si quis coniungat loca in unum: ut Megarensium Corinthiorumque ciuitas sese inuicem contingant moribus, nihilominus vna non erit ciuitas: nec si simul coniungantur inane: quanquam hoc vnum sit de his communibus, quae proprie sunt ciuitatum. Eodemque modo si qui habitent separati quidem, non tamen ita longe ut nequeant simul communicare, legesque habeant, iniuriam sibi inuicem in commerciis prohibentis: ceu si vnus faber, alter agricola, alter furor, alter aliquis huiusmodi foret, essentque hi decem millia numero, nec aliae eis forent communiones, nisi talium rerum, puta contractuum & bellorum confederationis: nec sic quidem ciuitas adhuc foret. propter quam uti iue causam? Non enim, quia non propinqua sit communicatio. nam si in unum conuenirent ita communicantes, vnusquisque tamen utatur propria domo ut ciuitate, ac sibi ipsis ut confederati auxilium, ferant contra iniuriantes solum, ne sic quidem ciuitas esse videretur recte considerantibus, si quidem eodem modo conuersarentur simul, coniunctim, & separatim. Ex quo patet, quod ciuitas non est communicatio loci, & non iniuriandi sibi ipsis, & commercij gratia. sed ista quidem ut assint, necessarium est, si quidem futura sit ciuitas. nec tamen si ista assint omnia, ciuitas adhuc erit. At bene viuendi societas & domibus, & generibus, vitae perfectae gratia, & per se sufficiens, hoc tamen non erit nisi

vno

vno eodemque loco habitantibus, & coniugia simul ineuntibus. propter quod propinquitates in ciuitatibus extiterunt, & sodalitia, & sacra, & conuersationes familiarum. idque est amicitiaꝝ opus. nam simul viuendi electio amicitia est. Finis est igitur ciuitatis bene viuere: illa vero gratia finis. Ciuitas autem est generum pagorumque societas, vitæ perfectæ ac persuficientis: hoc est (vt diximus) bene ac beate viuere. Bene igitur agendi gratia ponendum est esse ciuilem societatem, non autem gratia simul viuendi. Quapropter quicumque plus conferunt ad huiusmodi societatem, his plus iuris comperit in ciuitate, quam his qui libertate ac genere pares sunt, vel maiores. sed ciuili virtute sunt impares: & quam iis qui diuitiis superant, sed virtute superantur. Quod igitur omnes qui de republica contendunt, partem aliquam iusti dicunt, manifestum est ex supradictis.

Quem oporteat in ciuitate dominari: & nonnulla de repetundis rationibus.

CAP. VII.

Fst autem dubitatio quid oporteat dominans esse in ciuitate, nunquid populum, an eos qui diuitias habent, an bonos & æquos, vel vnum qui sit optimus omnium, vel tyrannum. Verum hæc omnia videtur habere difficultatem. Quid enim inopes quia plures sint, si partiatur ea, quæ sunt opulentorum, hoc non iniustum est: † decreuerunt enim qui potestatem habent. iniuria igitur summa, quæ tandè dicenda est? Rursusque omnibus acceptis, si plures ea sibi tribuant, quæ sunt paucorum, constat quod ciuitatè corumpunt. atqui virtus nunquam corrumpit id, quod

quod eam habet, neque iustum ciuitatis corruptiuum est. ex quo patet legem istam non posse iustam esse. Præterea illa quoque quæ facta fuerint à tyranno, necessarium foret iusta esse omnia. vim enim adfert propter potentiam, vt multitudo diuitibus. Sed an paucos & opulentos iustum est dominari? an ergo si & illi hoc agant, & rapinas exerceant, auferantque multitudinis bona, hocne erit iustum? & cætera ergo: hæc igitur omnia constat esse praua, & non iusta. Verum bonos & æquos dominari oportet, autoritatè que habere omnium. Ergo alij omnes cum magistratus non capiant, inhonorati manebunt? nam honores quidem magistratus potestatesque appellamus: quos si boni semper habeant, necessarium est alios excludi ab honoribus reipublicæ. Sed nunquid vnus qui sit optimus, dominari debet? at enim hoc etiam † grauius est: quoniam plures erunt ab honoribus exclusi. Sed forsitan dicit aliquis, legem dominari debere, non autem hominem, in quem cadunt animi perturbationes. Si igitur sit lex quidem, sed vel ad paucorum potentiam, vel ad multitudinis fauorem declinans, quid tandem referet in his, de quibus dubitatum est? euenient enim eadem, quæ supra dicta sunt. de his igitur sit alius quidem sermo. Quod autem magis penes multos debeat esse potestas, quam penes paucos, licet optimos, videtur solui posse, & quandam habere dubitationem, imò forte veritatem. Nam si plures sint, quorum vnusquisque non sit studiosus, tamen heri potest, vt in vnum conuenientes, omnes meliores sint quam illi, non vt singuli, sed vt omnes: quemadmodum cæna in qua plures conferunt, quam ea quæ ex

† ad minorem paucorum potentiam attinet.

vnus erogatione fit.nam cum plures sint,vnus-
 quisque partem habet virtutis ac prudentiæ,ac
 sunt in vnum collati,quasi homo vnus qui mul-
 ros pedes habeat,multasq; manus,multosq; sen-
 sus.& eodem modo circa mores & intelligen-
 tiam.quapropter melius iudicant multi & in
 musica,& in poetarū operibus:alij enim aliud,
 & cuncti cuncta discernunt.Sed in hoc differunt
 studiosi viri ab vnoquoque aliorum ex multi-
 tudine:quemadmodum decoros à non decoris
 aiunt,& picta artificiose à veris, eò quòd scor-
 sum distincta in vnū colliguntur.cùm si separa-
 tio fiat,pulchrius se habebit,huius quidam pic-
 ti oculus, alterius vero cuiusdam alia particula.
 Si igitur de omni populo omnique multitudine
 recipitur hanc esse differentiam multitudinis
 ad paucos studiosos, incertum est, inò per lo-
 uen certum, quòd de quibusdā est impossibile.
 nam eadem ratio de bestiis esset, quanquā quid
 differunt quidam,vt dixerim, à bestiis: sed de ali-
 qua multitudine nihil verat, quod dictū est esse
 verum. Quapropter dubitationē illam priorem
 per ista soluere quis potest, ac similiter aliā sub-
 sequentem, quorum oporteat potestate habere
 liberos homines ac multitudinem ciuium, qua-
 les sunt quicumq; neq; opes habent, neq; virtutis
 vllam existimationem. Etenim permittere istis
 magnos magistratus, nequaquam est tutū, pro-
 pter iniustitiam & ignorantia, per quas quibus-
 dam iniuriarentur, in quibusdam errarent. Rur-
 sus vero excludere illos penitus ab honoribus
 periculosum esset. cum enim multitudo inopum
 est in ciuitate, eadē inque ab honoribus exclusa,
 necesse est eam ciuitate esse plenam hostiū rei-
 publicæ. restat igitur vt ad consultandū, & decer-

nendum

nendum isti recipiantur. Quapropter & Solon,
 & alij quidam eorū qui leges cōdidere, huiusce
 modi homines ad repetendas gestorum ratio-
 nes, & ad suffragia electionesque magistratum
 admittunt: solis autem vt magistratus commit-
 tantur, nequaquam permittūt. Dum enim cum
 aliis vna decernunt, atq; consultant, capiunt o-
 mnes simul sufficientē sensum, & permisti me-
 lioribus profunt reipublicæ: quemadmodū non
 purum alimentum vna cum puro, totū facit vti-
 lius, quàm paucū. separatum vero vnusquisq; im-
 perfectus est ad indicandum. Sed habet dubita-
 tionem huiusmodi ordinatio reipublicæ. Pri-
 mum, quia videretur eiūdem esse hominis scire
 iudicare quis recte medelā attulit, qui ipse sciat
 etiam mederi, ac sanitatem ægotatibus afferre.
 hic autem est medicus. eodem modo de aliis fa-
 cultatibus & artibus. vt enim medicū rationem
 suā medelæ apud alios medicos reddere oportet,
 ita & alios apud similes. Medicus autē est &
 ille qui agit, & ille qui præcipit & ostendit, & ter-
 tio loco ille qui à pueritia expertus est circa ar-
 tem. sunt enim quidam tales in cunctis (vt ita di-
 xerim) artibus. tribuimus vero iudiciū non mi-
 nus expertis quàm scientibus. Deinde & circa
 electionē eodem se videtur modo habere. nam
 recte eligere scientis est opus: ceu geometriā in
 geometria, & gubernatorem in nauigatione. et-
 si enim in quibusdam operibus & artibus con-
 currunt alij quidā ignorantes, non tamē melius
 iudicant quàm scientes. Itaq; secundū hanc ra-
 tionem autoritas multitudini danda non esset,
 neq; in electionibus magistratum, neq; in ra-
 tionibus administratorū repositendis. At enim
 forsā hæc omnia non bene dicuntur, etiā pro-

pter superiorem sermonem, si sit multitudo non
 nimis seruilis. erit enim vnusquisq; deterior iu-
 dex, quàm hi qui sciunt. veruntamen simul om-
 nes, vel melius iudicabunt, vel nõ deterius. & de
 quibusdam quidem non solum is qui fecerit,
 necq; melius iudicat, quàm quicumq; qui opera
 cognoscunt etiam non habentes artem. puta do-
 mum, non solũ is intelligit & iudicat qui fecit,
 sed melius is qui vitur. vitur autem paterfamili-
 as. & de remone gubernator, non faber: & de
 epulis conuiuia, non coquus. Hoc igitur dubium
 per hunc modum videtur sufficienter solui. Est
 & alia dubitatio cum hac annexa. quia inconue-
 niens videtur, vt deteriores qui sunt, maiorum
 rerum habeant potestatem, quàm probi. rationes
 vero administratorum à magistratibus repose-
 re, & magistratus ipsos deligere maximum est,
 quæ duo in quibusdam ciuitatibus (vt dictũ est)
 à populo fiunt. concio enim talium omnium do-
 mina est. at qui concionis quidẽ participes sunt,
 & deliberant, & decernunt exigui census homi-
 nes, & cuiusq; ætatis: quæsturam vero & militi-
 præturam & maximos magistratus suscipiunt
 ex censu magno, atq; ætate. Questio illa potest
 eodẽ modo solui: nam forsã id se recte habet,
 neq; enim iudex, neq; consulor, neque is qui in
 concione existit, dominator, sed iudicium, & se-
 natus, & populus: dictorum vero vnusquisq; est
 particula illorũ. dico autem particulam, cõsul-
 torem, concionatorẽ, & iudicem. itaq; iuste do-
 mina maiorum est multitudo. ex multis enim
 populus constat, & senatus, & iudicium, maiõꝝ
 census est vniuersorũ quàm singulorum per se,
 & quàm illorum paucorum, qui magnos susci-
 piunt magistratus. Hæc igitur in hunc modum
 dicit

dicit

determinata sint. Prima vero illa quæstio non
 festũ facit, nihil adeo vt leges recte positas de-
 bere dominari. illũ autem, qui reipublice præest,
 siue vnus hic sit, siue plures, debere in his pote-
 statẽ habere, in quibus leges expresse cauere nõ
 possunt, ex eo quia non facile sit, generali ser-
 mone singulos casus comprehendere. Quas ta-
 mẽ leges recte positas dicamus, nondũ apparet:
 sed adhuc superest anterior dubitatio. atq; tales
 esse leges, quales sunt respublicæ, necessariũ est,
 prauas vel studiosas, iustas vel iniustas, & hoc
 vnum manifestum est oportere ad speciem rei
 publicæ leges esse accommodatas. Quod si ita
 sit, patet quod leges illas, quæ ad rectas governa-
 tiones accommodatæ sunt, necesse est esse iustas:
 illas vero quæ ad earum labes, esse non iustas.

*Ex nobilibus, ingenius, opulentis viris constituendam
 esse ciuitatem: iustitia, virtute bellica in ea opus esse:
 & ad quos legitimo respicere debeat.*

C A P. V I I I.

Cum vero in cunctis scientiis & artibus fi-
 nis sit bonum, maximum autem & maxi-
 me in principalissima omnium: hæc autem est
 ciuiliis potestas, est autem ciuile bonũ, iustum,
 id autem communis vtilitas: videtur autem om-
 nibus æquum, quoddam esse iustum, & vsq; ad
 aliquid contentiunt philosophicis rationibus,
 in quibus determinatum est de moralibus: quid
 enim & quibus iustum, & oportere paribus par-
 existere: quorum certe paritas, & quorum impa-
 ritas sit, oportet non latere (habet enim id dubi-
 tationem) & philosophiã ciuilem. Forsã enim
 diceret aliquis, secundum omnis boni præmi-
 nentiam oportere impariter magistratus tri-

buere, si in aliis non differant, sed pares sint. differētibꝫ enim aliud esse iustum, & quod sit secundum dignitatem. Atqui si hoc verum sit, erit & secundum colorem & secundum magnitudinem, & secundum vnum quodq; bonorum plus tribuendum de ciuili iusto illis qui super excellent. an hoc quidem a parte falsum est: quod patet in aliis scientiis, & artibus. Paribus enim fistulatoribus quantum ad artem, danda non est prærogatiua fistularū illi qui sit nobilior (nihil enim melius caneret) sed oportet his qui in opere ipso super excellent, tribuere fistularum prærogatiuam. Quod si nondum patet quod dicimus, etiam magis deducētibꝫ erit manifestum. nam si erit aliquis excellens fistulatoria arte, inferior tamen nobilitate generis, vel forma, & si maius quodlibet illorum est bonum quàm fistulatoria (dico autem nobilitatem & formam) & secundum proportionem fistulariæ sunt anteponenda: tamen huic danda sunt meliores fistulae. oportet enim in opus ipsum prærogatiuam conferre. diuitiarum vero & nobilitatis respectus nihil confert. Præterea, secundum istam rationem, omne bonū ad omne bonum esset utiq; comparabile. Nam si magis aliqua magnitudo, & certe omnino magnitudo comparabilis foret & ad diuitias, & ad libertatem. itaq; si magis hic excelleret magnitudine quàm ille virtute, & magis superemineret omnino magnitudo virtuti, essent omnia * conferenda. quanto enim magnitudo huius illum superaret, tanto constat esse parem. Cū vero hoc sit impossibile, patet quod in rebus ciuilibus, nõ secundum omnem imparitatem de magistratibus recte contendunt, si enim sint hi quidē tarsi,

* ουμολη
τά.

illi autem veloces, nihil ob hoc oportet alios plus, alios minus habere: sed in gymniciis certaminibus horum excellentia honorem capit. At ex quibus constat ciuitas, in his est necesse contentiones cadere. Quapropter rationabiliter sibi arrogant honore nobiles, & ingenui, & opulenti. oportet enim ingenuos esse & censum habere ad onera perferenda. non enim ciuitas esse potest ex pauperibus omnibus, quemadmodū nec ex seruis. At si hæc requiruntur, patet quod & iustitia & virtus bellica requiritur. sine his enim stare ciuitas non potest. Hoc tamē interest, quod sine primis illis ciuitas esse non potest, sine his autem nõ bene permanere. Ad hoc igitur vt sit ciuitas, videri possunt vel omnia, vel quædam istorum recte sibi honores vindicare, ad vitam tamen optimā disciplina & virtus iustissime sibi vindicare honores utiq; viderentur, vt supra dictum est. Cū vero nec omnium parium par habere debeant qui in vno aliquo sint pares, nec impar impares secundum vnum, necessariū est omnes huiusmodi rerum publicarum transgressiones esse, & labes. dictum vero est prius, quia inter se quodammodo omnes iuste contendūt, simpliciter autem non omnes iuste. opulenti quidem, quod plus regionis possident: regio autem commune quiddam, præterea in commerciis magis creditur eis vt plurimum. Ingenui autem & nobiles, quasi prope inter se. ciues enim magis generosiores quàm ingenerosi. nobilitas autem apud omnes in honore habetur. Insuper contentaneum est, ex melioribus ortos esse meliores: est enim generis virtus nobilitas. Similiter quoq; dicimus virtutem merito contentionem inducere. sociabilem enim virtutem dici-

mus esse iustitiam, quam cætera omnes virtutes necessãrio consequuntur. atqui & plures ad pauciores: nam & potentiores & ditiores & meliores sunt, vt suscipis pluribus ad pauciores. An ergo, si omnes isti forent in vna ciuitate, ceu boni, & diuites & nobiles, essetq; alia multitudo populi, vtrum in dubium veniret, quibus gubernatio reipublicæ foret tribuenda, an non esset dubium? In vnaquaq; igitur republica earum quas diximus, indubitatum est iudiciũ, quinam debeant gubernare. principatibus enim inter se differunt, ceu aliqua quatenus per diuites sunt, alia quatenus per studiosos, & aliarũ vnaquæq; eodem modo. Sed tamen considerandum est, quando circa idem tempus ista existunt, quomodo sit determinãdum. nempe si studiosi sint in ciuitate admodum pauci, quomodo est agendum. An considerare oportet si pauci ad opus gubernandi reipublicam sufficiant, an tot esse oporteat, vt ex his ciuitas constet. Est autem dubitatio quædam in cunctis, qui de honoribus in republica contendunt. Nam qui vel propter diuitias, vel propter genus gubernationem sibi tribuendam putant, nihil iuste dicere viderentur. sequeretur enim, vt si quis vnus omnium ditissimus foret, is eodem iure gubernare alios omnes deberet. eodem modo qui nobilitate antecelleret, eorum gubernator esset, qui cum ipsi sint ingenui, de honore contendunt. Hoc idem forsã contingeret in optimatum gubernatione circa virtutem. Siquis enim vnus probitate antecellat aliis, qui in eadem republica versentur, hunc dominari oportebit secundum illam rationem. ergo si & multitudinem dominari oportet ex eo, quia potentior est quàm pauci, etiam si vnus

vel

vel plures vno, pauciores tamen quàm multitudo. potentiores sint aliis, hos oportebit gubernare potius quàm multitudinem. Hæc itaque omnia videntur ostendere, quòd harum determinationum nulla est recta, secundum quam censent sibi quisq; gubernationem esse tribuendam, cæteros vero omnes sub eorum gubernatione esse debere. Nam profecto & ad eos qui per virtutem sibi arrogant gubernandi auctoritatem, & ad eos qui per diuitias, respondere posset multitudo iustum sermonem. nihil enim vetat multitudinem quandoque meliorem esse quàm pauci ac ditioꝝ, non secundum singulos, sed secundum vniuersos. Ex quo ad quæstionem illam, quam afferunt nonnulli, per hunc modum responderi potest. Quarunt enim nonnulli, ad quid respicere legis conditor debeat in legibus rectissime constituendis, vtrum ad meliorum, an ad plurium vtilitatem, quando contingat quod modo diximus. Rectum quidem accipiendum est æque. æque vero rectum ad totius ciuitatis vtilitatem, & ad communem ciuium. ciuis autem communiter qui particeps est imperandi & parendi, licet alius secundum vnãquamque speciem rerum publicarum. secundum autem optimam speciem, qui potest & eligit parère & imperare ad vitam secundum virtutem degendam.

An vnus qui ceteros virtute excellat, ciuitatis partem sit ponendus. De ostracismo. Et quid ab optima republica de viro illo agendum sit.

C A P. I X.

Quòd si vnus sit vsque adeo superexcellens virtute, vel plures quàm vnus, nec tamen

tot numero vt implere ciuitatem possint, vt neq. comparanda sit aliorum omnium virtus, neque facultas gerendi rempublicam ad hanc plurius si plures sint, vel vnus tantum si vnus, non amplius si ponendi sunt ciuitatis pars. fieret enim illis iniuria, si pariter atq; alij censeretur: cum sint vsq; adeo superiores secundum virtutem ac ciuilem potentiam. putandum est enim talem virum, tãquam Deum in hominibus esse. Ex quo manifestum est, positionem legum necessariam esse circa æquales genere potentia, sed in illos tales non est lex: ipsi enim lex sunt, etenim ridiculus foret, qui illos legi subicere conaretur. Dicerent enim fortasse quemadmodum de leone scribit Antisthenes, concionantibus lepuleculis, ac censentibus equum omnes habere debere. Quapropter à ciuitatibus, quæ populariter reguntur, Ostracismus repertus est. hz siquidem ciuitates æqualitatem maxime complectuntur. Itaq; qui superexcellere videtur, vel propter diuitias, vel propter amicos, vel propter aliquam aliam ciuilem potentiam, extra ciuitatem relegatur ad tempus aliquod terminatum. Tradunt etiam fabulæ, ob huiusmodi causam Herculem ab Argonautis fuisse relictum, non enim vnã cum aliis nauẽ regere illum voluisse, vt nimium superexcellens inter nauigantes. Quapropter qui vituperant tyrannidem & consilium Periandri Thrasibulo datum, non simpliciter existimandi sunt recte dicere. Ferunt etiam Periandrum nihil respondisse ei, qui consilij petendi causa ad ipsum missus fuerat: sed supereminentes spicas demetendo segetem adæquasse, cuius causam cum non intelligeret nuntius, ac factum ab eo narraret, intel

intel

intellexisse Thrasibulũ, quod oportebat supereminentes ciues auferre. Hoc autem nec prodest solum tyrannis, nec solum faciunt tyranni, sed & in paucorum potentia, & in populari statu similiter se habet. Ostracismus enim eandẽ quodammodo vim habet, tollendo eos qui supereminet, & in exilium pellendo. Hoc idem & in ciuitatibus & in gentibus faciunt qui dominantur, velut Athenienses circa Samios & Chios & Lesbios. quam priuimus enim imperium firmiter habuerunt, eos in multis pessundarunt contra scederis æquitatem. Persarum autem rex Medos, & Assyrios, & alios qui magnũ aliquid de ipsis sapiebant ob imperium prius habitũ, saepe contriuit. Quæstio autem proposita circa omnes est rerum publicarum species vniuersaliter, & quæ sunt rectæ, nam illæ quæ transgrediuntur, ad propriam respiciunt vtilitatem, hoc agunt, quinimo & illæ quæ ad cõmunẽ respiciunt bonum, eodem modo se habent. Patet hoc in aliis quoque artibus & scientiis, neque enim pictor pedem mensuram excedentem, animal habere pateretur, quanuis pulcherrimus ille pes esset: neque nauium faber proram, aut aliam partem nauis: neque certe inagister chori eum, qui pulchriorem ac meliorem toto choro vocẽ emit, sinet in choro esse. Itaque ob hoc quidem nil prohibere eos qui domini sunt, conuenire cum ciuitatibus, si propria dominationis gratia quæ ciuitatibus vilis sit, id agant. Quare secundum eas quas confitemur superexcellencias, quandã habet vtilitatem ratio illa, per quam ostracismus fuit repertus. Melius tamen foret sic ab initio per legis conditorem prouideri, vt republica non indigeret tali medicina, secun do autem loco,

+ ciuile in-
ficiam.

loco, siquid tali accidat, conandum est tali aliquo remedio corrigere: quod tamen factum nõ est à ciuitatibus, non enim respexerunt ad commodum publicum, sed per seditionem vsi sunt ciuili pulsione. In his igitur speciebus gubernandi, quæ lapsæ sunt, quod ad priuatum commodum pertinet ac iustum est, patet, forsan autem non simpliciter iustum: & hoc est manifestum. Sed in optima republica magna habetur dubitatio, si non per excellentiam aliorum bonorum, ceu iurium & diuitiarum, & amicitiarum, sed si quis excellat virtute, quid de eo sit faciendum. Non enim dicendum est, vt talis vir sit de ciuitate pellendus, atqui neque gubernationi aliorum talis vir erit subiiciendus: perinde enim est, ac si qui Iouem gubernare velint potestatem diuidentes. Restat ergo, vt videtur, naturam huius talem esse, vt omnes sponte sua illi parere debeant, itaque huiusmodi quidem homines reges esse perpetuos in ciuitatibus.

De republica regia, & regum speciebus.

C A P. X.

Forsan vero post hæc congruum fuerit considerare de regia gubernatione. Diximus enim hanc esse vnam ex rectis speciebus rerum publicarum. Considerandum est autem, vtrum conducat ciuitati & regioni, quam recte gubernari oporteat, regem habere an non, sed alia quædam species gubernandi magis conducat: an quibusdam conducat, quibusdam non. Ante omnia vero distinguendum est, an sit vnum genus eorum, vel differentias habeant plures. Et facile est intueri quòd plura genera sunt, nec est omnium regum modus vnus potestatis. In La-

cedæ

cedemoniorum enim republica videtur rex esse maxime secundum leges, neque enim potestatem habet omnium: sed cum egreditur extra regionem, imperium habet eorum quæ pertinent ad bellum, præterea sacrificia, Deorumque ceremoniæ ei commissa sunt: hæc igitur regia potestas est, quasi autoritatem belli perpetuam habere. vitæ enim necisque alicuius non habet potestatem, nisi dum bellum gerit, vt etiam apud antiquos fuisse videtur, quod ostendit Homerus. nam Agamemnon in concionibus, maledictis & iurgiis vexabatur, sed cum à concione digressus in prælio erat, occidendi habebat potestatem. Itaque, inquit, quem ego procul à pugna fugientem conspexero, non sibi sat erit fugere canes & aues: nam penes me occidendi potestas. Vna ergo species regni est autoritas belli perpetua, & quandoque per genus, quandoque per electionem huiusmodi regnum obtinetur, Est & alia insuper monarchiæ species, qualia sunt apud quosdam Barbaros regna, vim habentia proximam tyrannidi, licet sint legitima & secundum morem parata. Ob id enim, quia magis aptæ sunt naturæ ad seruendum nationes Barbarorum quàm Græcorum, & eorum qui incolunt Asiam, quàm eorum qui Europam, perferunt seruire iugum æquo animo. Et ob hoc tyrannica sunt huiusmodi regna: sed habent securitatem, quia more & legibus consistunt. Et ea de causa custodiam habent regiam, non tyrannicam. reges enim à ciuibus custodiuntur: tyranni vero ab externis mercede conductis, & reges secundum leges, & volentibus: tyranni vero inuitis dominantur, itaque alteri à ciuibus custodiuntur, alteri contra ci-

ues eu

* De arca
xlii d
xlii

ues custodiam parant, sunt igitur hæc, de quibus dictum est, duæ species monarchiæ. Tertia est species, vt antiquitus in Græcia fuere, quos vocabant Aesymnetas. Est autem hæc, vt simpliciter dicamus, electiua tyrannis, differens à Barbarica, non eo quòd non legitime. sed eo quòd non consuevit, potestas autem huiusmodi, aut viuente eo durabat, aut tempore quodam præfinito, vel rebus gestis finiebatur, qualem elegerunt quandoque Mitylenæi Pittacum aduersus exules suos, quibus præerat Antimenides & Alcæus poeta, ostendit hoc Alcæus in quodam loco suorum carminum. increpat enim, quòd Pittacum hominem obscuri generis laboranti ciuitati præfecerint, tyrannum plausu frequentantes. Huiusmodi igitur species, quia tyrannica sunt, dominationem habent: quia vero electiua sunt, & volentium, regiæ. Quarta species regni est, quales erant heroicis temporibus spontaneæ secundum morem & legem. propter beneficia enim à patribus collata in populos, vel per artes, vel per bellum, vel per congregationem in vnum, vel propter acquisitionem regionis delatum fuit eis regnum de populorum voluntate & successoribus. Id erat secundum morem. Hi & imperium habebant belli, & rei diuinæ cultum exercebant: nisi talia essent sacrificia, quæ sacerdotium requirerent, & præterea de controuersis iudicabant, & hoc faciebant alij iureiurando præstito, alij sine iureiurando, erat autem illis ius iurandum, per scēptri eleuationem. Veteres igitur illi reges antiquis temporibus ciuitates, & gentes, & nationes externas continuo gubernabant, postea vero, partim ipsis regibus dimittentibus, partim multitudine

tudine detrectante, illud solum in quibusdam ciuitatibus relictum est regibus, vt ceremoniarū erga Deos haberent facultatem, ac belli duces in externis essent.

De speciebus iterum regiæ potestatis. An ab optimo viro regi, vel ab optimis legibus gubernari magis expediat. Cui ubi lex prouidere non potest, prouidendi danda sit potestas. De permutatione ex vna in alteram recipi. speciem. Et de custodiis regiū.

CAP. XI.

Regiæ ergo potestatis tot sunt species, quatuor videlicet. Vna qualis erat temporibus heroum, volentium scilicet, & in quibusdam determinatis rebus. Dux enim belli, & iudex controuersiarum erat rex, & dominus ceremoniarum erga Deos. Altera erat Barbarica, ex progenie scilicet, dominatio secundum leges. Tertia, quam Aesymnetiam vocant, quam esse diximus electiuam tyrannidem. Quarta, Laconica: ea autem est, vt simpliciter dicam, imperium belli in quodam genere perpetuum. Ista quidem igitur per hunc modum inter se differunt. Quinta est species regni, quando vnus omnium habet potestatem, quemadmodū vniqueque gens, & ciuitas vnaqueque publice ordinata, ad exemplar gubernationis domus. Vt enim gubernatio patrisfamilias est regia quædam potestas domi, ita regia potestas est ciuitatis & gentis vnus, aut plurium quasi domestica quædam gubernatio. Ferè autem duæ sunt regni species, de quibus considerationem facere expedit, vna hæc, de qua diximus: altera Laconica, nam aliarum pleraque inter has mediæ sunt.

sunt. pauciorum enim dominæ, quàm omnimoda potestas regia: pluriũ vero quàm Laconica. Itaq; consideratio serè circa duo versatur. Vnũ, conducãtne ciuitatibus perpetuum belli ducem habere: & hunc vel per genus, vel per electionẽ. Alterum, conducãtne, vnum habere potestatem omnium, an non conducatur. De duce igitur belli considerare, ad leges potius pertinet, quàm ad aliquam speciem rei pub. nam in omni republica id cadere potest, quare dimittamus hanc primam partem. De rege autem, quoniam hæc est gubernandi legitima species, considerare oportet, & dubitationes quæ in ea cadunt percurrere. Caput vero huius quæstionis est, vtrum expediat magis ab optimo homine regi, vel ab optimis legibus gubernari. Qui gubernationem hominis præferunt, aiunt leges solum vniuersaliter prouidere, nõ autem de singulis quæ accidunt iubere, itaque in quacunq; arte literis præcipere fatuum esse. Et in Aegypto post tertiam diem mouere licet medicis, quòd si prius, periculo id agunt suo. Patet ergo propter eandẽ causam, non esse per literas & leges optimam gubernationem, atqui & illam adesse oportet gubernantibus vniuersalem rationem. Et melius certe cui nõ adest turbatio aliqua omnino, quàm cui naturaliter inest, hac autẽ turbatione lex caret, mens vero humana non caret. Sed forsã dicit aliquis, quòd per huiusmodi rationem probabilius deliberabit circa singula. Quòd igitur necesse sit ipsum legis conditorem esse, ac leges poni, manifestum est: sed non inuiolabiles, quatenus transgrediuntur. nam in cæteris quidem inuiolabiles esse oportet. At de quibuscunq; lex aut prouidere non potest omnino,

aut

aut non bene prouidere, vtrum in his vni viro optimo danda sit potestas, an multis? Etenim nunc plures simul cognoscunt de causis, & deliberant, & iudicant, sunt autem huiusmodi iudicia omnia de singularibus, & cum vnusquisq; per se fortasse deficiat, ciuitas autem ex multitudine constat: vt conuiuium, ad quod plures conferunt, melius est quàm vna atque simplex mensa: sic iudicia multorum sæpe meliora sunt, quàm vnius cuiusq;. Præterea multitudo minus subiacet corruptioni, quemadmodũ aqua magna congeries: sic etiam plures quàm pauci, incorruptibiliores sunt. at cum vnus iudicat, si ita vel alia huiusmodi perturbatio vincat, necessarium est iudicium corrumpi: sed in multitudine, difficile foret omnes irasci atque errare. Sit autem multitudo liberorum hominum, qui nihil agant præter legem, nisi in quibus lex ipsa necessario deficiat, quòd si hoc nõ facile in pluribus, si plures sint boni viri & ciues, vtrum incorruptior erit vnus in gubernando, an cũ erunt plures & boni omnes? an patet quòd plures? eniuero plures inter se factionibus cõtendũt, vnus autẽ non contendit. Sed aduersus hoc forsã ponendum est. quòd studiosi viri sunt omnes, vt ille vnus. Si ergo plurium gubernatio, bonorum autem virorum omnium, optatium dicitur, vnus autem regnum, optabilius esset ciuitatibus ab optimis gubernari quàm à rege, & si cum potestate, & si sine potestate sit imperium, modo reperiri queant plures similiter, & ob hoc forsã rex ab initio repertus est, quòd difficile erat viros plures excellentie virtute reperiri. præsertim cùm tunc ciuitates paræ forent. Præterea ob beneficia accepta regem crea-

Aristot. Politicoꝝ.

p p p

uere: quod opus est bonorum virorum, sed cum postea contingeret, ut plures pari virtute reperirentur, non amplius tolerarunt regem, sed communi quiddam querentes respublicas constituere. Cum vero deteriores facti, lucrum sibi quaererent ex gubernatione reipublicae, paucorum hinc potentiam exortam fuisse credendum est. Honorabant enim diuitias: ex his vero in tyrannides transire: ex tyrannidibus rursus ad plebem, semper enim ad pauciores redigentes, propter questus cupiditatem, multitudinem corroborauerunt, ut tandem insurgens multitudo ad popularem statum ciuitates redegerit, factis insuper maioribus ciuitatibus, non facile est aliam quam popularem gubernandi speciem remanere. Si autem quis ponat optimum esse ciuitatibus a rege gubernari, quomodo fiet in filiis: utrum per genus erit successio. At si natorum qualescunq; perniciosum est. Sed dices, non relinquet regnum huiusmodi natis rex, cum id in sua sit potestate. At non facile iam est in hoc fidem habere: arduum enim ac maioris virtutis, quam secundum humanam naturam. *Quaestio* est etiam utrum habere debeat qui regnaturus est, circa se potestiam quandam, qua possit compellere non parentes, vel quomodo gubernationem exercebit? Si enim habeat potestatem a legibus concessam, & nihil ex voluntate sua faciat praeter leges, tamen necessaria erit sibi potentia, per quam leges tueri queat. Forfan quidem de huiusmodi rege non difficile est determinare, nam oportet ipsum vires habere, sed tales ut vnoquoque separatim & simul pluribus potentior sit, populo tamen sit impotentior: ut antiqui solebat custodias ciuitati dare, cum aliquem

quem ciuitati praefecissent, quem Aesymnetam vocitabant, vel tyrannum. Et Dionysio postulanti circa se habere aliquos custodiae causa, consuluit quidam Syracusanis tot esse dandos.

De regia vnus tantum & absoluta potestate: & an ipsum legem ve dominari melius sit. Et quae multitudo a regibus, quaeve ab aliis viris apta sit gubernari. CAP. XII.

Verum de eo rege, qui cuncta ex voluntate sua gerit, consideratio nunc est facienda. nam ille qui secundum leges dicitur rex, non facit (ut diximus) regiae gubernationis speciem, quia in cunctis rebus publicis cadere potest ut sit quidam ducendo exercitui, cum ciuitas bellum gerit, perpetuo praefectus para in populari statu, & optimatum gubernatione, pluresq; auctoritatem vni committunt belli gerendi. Est autem talis quaedam deputatio apud Doracium, & apud Syponinos: licet apud Syponinos paulo restrictior. Sed regia illa potestas plenissima, per quam rex omnia ex voluntate sua gubernat, videtur quibusdam non esse secundum naturam: ut vnus omnium dominus sit ciuium, cum ex similibus ciuitas constet, nam similibus natura idem ius esse necessarium est, & eandem dignitatem secundum naturam, quare ut parem habere impares alimoniam, aut vestem, nocuum est corporibus: ita & in honoribus res se habet, similiter ergo & inaequalem inaequalibus, ex quo non magis praesse quam subesse iustum est, & per vicissitudinem eodem modo, & haec iam lex, nam institutio lex est. Melius est igitur ut lex dominetur, quam aliquis ciuium, eademque ista ratione si quos praesse oportet, ita sunt praeficiendi, ut

†ordo.

custodes legum atq; ministri. necessè est enim esse aliquos magistratus cum potestate, sed non vnum hūc esse debere aiunt in ciuium paritate. Quæcunq; tamen videntur per legem quidem terminari non posse, per hominē vero cognosci posse, prudenter cauens lex adiungit, cætera iustissima intentione iudicari debere per eos qui iudiciis præsumt, ac insuper emendare permittit, quid videatur, conantibus vt melius disponatur quàm sicut iacet. Qui igitur legem præesse iubent, videntur iubere Deum præesse & leges: qui autem hominem iubet præesse adiungit & bestiam, libido quippe ralis est, atq; obliquos agit etiam viros optimos qui sunt in potestate, ex quo mens absq; appetitu lex est. Videtur autem de artibus falsum esse exemplum. quòd secundū literas medicari vanū esset, meliùsq; fore si possidentibus artem vtamur, nam illi quidem nihil contra rationem per amicitiam agunt: sed trucidant mercedem accipere, cum sanos fecerint. At in ciuilibus magistratibus multa per affectionem & gratiam consueuerunt delinquere, cum si de fide medici timeretur, ac suspitio foret, ne suscepto ab inimicis pretio necare vellet, tunc ex literis curam magis optaremus. Atqui ægrotantes medici alios ad se medicos vocant, & magistri palæstræ alios magistrōs: quafi nequeant verum discernere qui de propriis iudicant, & in affectu constituti sunt. quare manifestum est, quòd iustū quærentes, mediū quærunt. Lex enim medium est. Præterea validiores, & de validioribus rebus leges sunt illæ, quæ ex moribus proueniunt, quàm quæ ex literis: quare si minus fallitur homo magistratum gerēs quàm hi qui secundum literas, nō tamē quàm hi qui

secun

secundum consuetudinem. Atqui nec facile est vnum discernere: opus erit ergo, vt plures sint sub eo magistratū gerētes. itaq; quid refert hoc, statim ab initio prouidere, vel expectare, vt ipse vnus aliis ista cōmittat? Insuper quod prius dicebatur, siquidē vir studiosus, quoniam melior sit, præesse debet, vno autem duo boni meliores sunt. Hoc enim est quod Homerus ait:

*Duo simul euntes. Et opatio Agamemnonis:
Vnam tales mihi decem consultores adessent.*

Sunt autem etiam nūc magistratus cum potestate iudicandi de quibusdā, ceu iudex de quibus lex prouidere nō potest. nam de quibus lex determinare potest, nemo dubitaret. Sed cum quædam comprehendere legibus possint, quædam non possint: & hæc sint illa quæ dubitationem & quæstionem faciūt, vtrum melius sit ab optima lege, an ab optimo viro gubernari: nam quæ in consultationem veniunt, de eisdem ferri legem impossibile est: nō igitur hoc aiunt, quòd necessarium sit hominem de huiusmodi rebus iudicare, sed quòd non vnum solum sed plures. iudicat enim vnusquisque in magistratu bene, si sit eruditus primo à lege. Forfan vero absurdū videri posset, si melius cernat duobus oculis, & duabus auribus audiat, & duobus pedibus, duabusq; manibus agat, quàm plures pluribus: cum & nunc quidem reges & tyranni oculos plures sibi comparent, & aures, & manus, & pedes præficiendo amicos, & curationem rerum eis committendo, qui nisi sint amici, non faciunt secundum illorum intentionem: si vero sint amici, & status illorum & personarum: amicus autem par & similis. quare si eos censet præficiendos, certe pares ac similes gubernationi præfice cō-

P p p 3

set oportere. Quæ igitur contēdentes contra regiam gubernationem aiunt, ferē ista sunt. Sed hæc forsā in quibusdam ita se habent, in quibusdam autem non ita. Est enim quiddam natura dominabile, aliud regibile, aliud populare, & iustum, & vtile. tyrannicum vero non est secundum naturam, nec vlla aliarum gubernationum, quæ rectam transgrediuntur formam. hæc enim sunt præter naturam. Sed ex his quæ dicta sunt, patet, quod in similibus & paribus nec vtile est neque iustum, vt vnus sit dominus omnium: neque si non sint leges, sed tanquam ipse sit lex: neque si sint leges, neque bonus bonorū, neque non bonorum non bonus: neque si secundum virtutem sit melior, nisi per quendam modum. Quis autem iste sit modus dicendum est. diximus vero aliquāliter & ante. Et primo determinandum est, quid congruat regi, quid optimatibus, quid reipublicæ. Regibus congruit huiusmodi multitudo, quæ natura apta sit ferre genus præstans virtute ad principatum ciuilem. Optimatibus vero congruens est multitudo liberorum, quæ nata sit ad ferendum gubernationem eorum, qui sunt secundum virtutem primarij. Ad ciuilem gubernationem autem reipublicæ congruit ea multitudo, in qua populus innascitur bellicus, qui gubernari possit, & gubernare secundum leges & æquitatem, impariētiens tenuioribus honores & magistratus. Quādo igitur aut totum genus, aut inter alios vnum aliquem ita virtute præcellere contingat, vt vnus ipsius virtute maior sit aliorum omnium virtute, tunc iustum est hoc esse regium genus, & omnium dominari, & hunc vnum esse regem. Vt enim dictum est prius, non solum id

habet

habet iustitiam, quam præferre solent rerum publicarum institutores, & qui optimatum, & qui paucorum potentia, & qui popularis. omnes enim secundum excellentiam tribuunt, sed excellentiam non eandem, sed secundum prius dicta. neque interficere, neque in exilium agere, neque relegare hunc posse decet, neque dignari vt per vices gubernet. non enim natura fit, vt pars superet totum. habenti vero tantam excellentiam hoc accidit. restat ergo vt huic suadenti pareatur, & potestatem eum habere, non per vices, sed simpliciter. De regia igitur gubernatione, & quas differentias habeat, & vtrum vtile sit ciuitatibus vel non, & quibus & quomodo, in hunc modum determinatum sit. Cùm vero res dixerimus esse rectas gubernandi species: harum vero necessarium sit eam esse optimam, quæ ab optimis gubernetur: talis autem est, in qua contingit, aut vnum aliquem omnium, aut genus totum, aut multitudinem virtute præstantem gubernare eos, qui gubernari valeant, ad eam vitam quæ sit maxime expetenda: & in primis libris ostensum sit necessarium esse, vt sit eadem virtus boni viri & ciuis optimæ ciuitatis: patet quod eodem modo & per eadem fit vir bonus, & ciuitatem statueret quis ab optimis gubernari, vel à rege. itaque eadem ferè discipulina & iidem mores facient studiosum virum, qui faciunt ciuilem & regium. His determinatis, conandum iam erit de optima reipublica dicere, quemadmodum fiat, & quomodo constitutur, nam necesse est de illa conuenientem considerationem facere.

ARISTOTELIS

POLITICO-

RVM

LIBER QUARTUS.

SVMMA LIBRI.

De variis rebus publicis, ac ipsarum speciebus: & tandem de optima. Quis apti sint ad unam rem publicam, quive ad aliam. De earum mutuis deceptionibus. De republica partibus, consiliis scilicet, magistratibus, & iudiciis.

De optima republica, & aliis etiam à legiflatores cognoscendis.

C A P. I.

N cunctis artibus & scientiis quæ non circa partem sed circa genus aliquod perfecte existunt, vnus est considerare, quid cuique conueniat generi. ceu exercitatio corporis qualis quali conueniat, & quæ sit optima.

optime enim natura disposito & optime distributo, optimam conuenire necessarium est, & quæ plurimis, vna omnibus: etenim hoc gymnasticæ est. Præterea vero, si quis non exactum illum cupiat habitum & scientiam circa certamina, nihilominus magistri gymnasiarum est hanc potentiam præparare. eodémque modo in medicina, & in fabricatione nauium, & ve-

stium,

stium, & in omni alio artificio videmus contingere. Quare manifestum est, quòd eiusdem est scientiæ videre quæ sit optima respublica, & qualis maxime ad votum foret, nullo externorum eam impediente. & quæ quibus conueniat. nam plures optimam assequi, forsitan impossibile est. Itaque & ea quæ sit simpliciter optima, & ea quæ quantum fieri potest optima, latere non debet legis conditorem, ac vere ciuilem hominem. Ac præterea tertia quæ sit ex suppositione. nam oportet datam quoque considerare posse, quemadmodum ab initio constituatur, & constituta seruarietur quamplurimum tempore. Dico autem ceu si cui ciuitati contigerit, neque optimam gubernationem habere, neque necessaria illi adesse, neque illis ipsis quæ adint recte uti, sed aliis deterioribus. præter hæc autem omnia, eam gubernationem, quæ omnibus maxime congruat ciuitatibus, nosse oportet: vt tradunt plurimi eorum qui de republica tractant. Et si de aliis recte dicant, de vtilibus certe aberrant. non solum enim optimam rempublicam considerare oportet, sed etiam illam quæ in vsum cadere possit, & quæ sit facilius & communior omnibus. Nunc autem alij supremam quærunt solum, multis adminiculis indigentem: alij magis communem aliquam tradentes, tollentisque eas quæ in vfu sunt, Laconicam, vel aliam quandam commendant. At enim oportet talem institutionem reipublicæ inducere, vt velint ac possint homines ex his quæ sibi assunt, faciliter eam recipere. Nam est non minus difficile corrigere rempublicam iam institutam, quam ab initio instituere. quemadmodum & post discere, quam ab initio didicisse.

Quapropter non solum his quæ libris scriptæ sunt rebus publicis, verumetiam illis quæ re vera existunt auxiliari posse decet civilem hominem, vt diximus. Hoc autem facere non potest, si ignoret quot sint species earum. nam nunc quidam putant vnã esse popularem, & vnã paucorum potentem: quod non est verum. Itaque oportet non latere differentias omnium, & quot sint, & quotupliciter componantur. Leges etiam simul cum his considerandæ erunt, quæ sunt optimæ, & quæ conueniant vnicuique gubernationi. Sunt enim leges omnes ad rempublicam accommodandæ, non autem respublica ad legem. est nanque respublica institutio ciuitatis circa magistratus honorésque publicos, quemadmodum debeant impartiri, & in quo potestas autoritasque summa debeat consistere, & qui sit finis cuiusque societatis. Leges autem earum variæ sunt, per quas modus rei publicæ gubernandæ significatur secundum quas, debeant illi qui sunt in potestate imperare, & prohibere transgressores. Ex quo patet, quod necessarium est differentias & numerum tenere singularum rerum publicarum, etiam ad legum positiones. neque enim fieri potest, vt eadem leges vtilis sint paucorum potentia, ac popularibus omnibus. siquidem plures sunt, & non vna popularis potestas, neque vna duntaxat paucorum potentia.

De speciebus rerum publicarum, transgressionibus, ac de his quæ à civili viro sunt exquirenda.

CAP. II.

CUm vero in præcedentibus dictum sit à nobis, tres esse rerum publicarum species res-

tas, Regnum, Optimatem, & eam quæ appellatur Respublica: ac tres earum transgressiones & labe, cum regnum in tyrannidem, optimorum autem gubernatio in paucorum potentiam, respublica autem in popularem statum labatur: & de optimatum gubernatione & regia sit dictum: nam de optima respublica considerate idem est, ac de illis dicere: vult enim vtraque illarum per virtutem, ceteris opportunis concurrentibus consistere: & in super quid inter se differat regia potestas, & optimorum gubernatio: & quando regia gubernatio putanda sit, determinauimus: restat nunc vt de illa quæ appellatur respublica dicamus, & de ceteris gubernandi formis, vt de paucorum potentia, ac de populari statu, & de tyrannide. Patet igitur harum transgressionum quæ deterrima sit, quæve secunda, necesse est enim primæ & diuiniſsimæ transgressionem, esse deterrimam: Regiam quippe gubernationem necesse est aut nomen habere solum, cum non sit: aut propter magnam illius, qui regit excellentiam, esse. Ex quo fit, tyrannidem deterrimam existere, ac plurimum à recta specie gubernandi abesse, secundo autem loco, paucorum potentiam. nam optimorum gubernatio multum ab hac specie distat. maxime vero mediocrem esse popularem statum. Fuit & prius quidam, qui isto modo tradidit, non tamen in idem aspiciens nobiscum. ille enim existimabat specierum omnium, quæ recte sanè essent, velut paucorum potentia & aliarum, deterrimam esse popularem: improbarum vero optimam. Nos autem eas quæ transgrediuntur, aberrare omnes dicimus. nec paucorum potentia, quod melior sit

fit altera quàm altera rectè dicitur, sed quòd minus improba. verum de his nùc discutere omit-
tamus. Est à nobis primo distinguendum, quot
sunt differentia rerumpublicarum, siquidè plu-
res sunt species popularis gubernationis ac pau-
corum. Deinde quæ communissima & opti-
bilissima sit post optimam rempublicam, & si
qua contingit alia ad optimatum naturam de-
clinans rectè constituta, & quam plurimis con-
gruè ciuitatibus, quæ nam ista fit. deinde alia-
rum, quæ à quibus expetèda. Fortan enim qui-
busdam necessaria est popularis gubernatio
magis quàm paucorum potentia: quibusdam
vero hæc magis quàm illa. Deinde quemadmo-
dum dispositum esse conueniat illum, qui velit
has gubernationes recipere. dico autem popu-
larem secundum singulas species, ac rursus pau-
corum potentiam. Tandem vero omnium ista-
rum cum facta fuerit breuiter mentio, conandè
erit referre quænam labes, & quæ conseruatio-
nes sint rerumpublicarum & communiter om-
nium, & particulariter vniuscuiusq; & per quas
causas illas maxime euenire contingat.

*Quæ sit rerumpublicarum diuersitatis causa, &
quæ sint earum species præcipuæ, tum ex alio-
rum, tum vero ex propria opinione.*

C A P. I I I.

VT igitur sint plures rerumpublicarum spe-
cies, illa est causa, quòd cuiusque ciuitatis
partes sunt plures. Videmus enim primo, ex do-
mibus consistere ciuitatem: deinde rursus ex hac
multitudine alios esse diuites, alios pauperes,
alios medios: diuitumq; & pauperum, partem
esse bellicam, partem imbellem: & rursus ex ple-
be

be partem agrorum cultura: deditam videmus,
partem mercatura, partem opificiis & fordidis
ministeriis. Nobilitatis quoq; differentia sunt
secundum opulentiam, & magnitudinem census,
sunt enim alij equites: quod munus nemo faci-
liter supportare potest, nisi sit diues. Itaq; anti-
quis temporibus quæcunq; ciuitates equestri po-
tentia excellebant, in his paucorum potètia gu-
bernabat: equitatu autem bella contra finiti-
mos exercebant: seu Etrurienses, & Chalciden-
ses, & Magnesi, qui erant super Mæandro, & aliæ
plures Asiaticorum ciuitatum. Præterea sunt
aliæ quàm iuxta diuitias nobilium differentia.
quosdam enim genus, quosdam virtus extol-
lit, & si quid aliud tale ciuitatis partem esse o-
porteat, dictum est, vbi de optimatibus tracta-
uimus. ibi nanque distinximus, ex quot parti-
bus necessariis omnis constat ciuitas, & hæc qui-
dem partes, quandoque concurrunt omnes ad
rempublicam gubernandam, quandoq; plures.
Patet igitur, quòd necesse est plures respublicas
esse inter se differentes specie. nam & hæc partes
earum inter se specie differunt. Respublica e-
nim est institutio gubernatorum, hanc vero di-
stribuunt omnes, vel secundum potentiam eor-
um qui participes sunt, vel secundum aliquam
æquitatem communem, dico autem, veluti tenui-
orum, & opulentiorum, vel communem ali-
quam amorum. Necessariu est ergo respubli-
cas tot esse, quot sunt institutiones circa earum
supereminencias, & secundum differentiam par-
tium. Maxime vero duæ videntur esse, quemad-
modu de ventis dici solet, alios quidem esse bo-
reales, alios australes, cæteros autem ventos ho-
rum esse excessus: sic etiam respublicas duas esse
popu

popularem scilicet, & paucorum potentiam. nam optimates speciem esse paucorum potentium posuere, & eam quae vocatur respublica, dicebat esse popularem: quemadmodum de ventis Zephyrum quidem borealem, Eurus autem australem. Eodemque modo in harmoniis, ut quidam tradunt. nam & in illis posuerunt duas species, unam Doricam, alteram Phrygiam, ceteras vero omnes, vel ad Doricam, vel ad Phrygiam referri. maxime quidem igitur consueverunt, de rebus publicis sic existimare. Sed certe verius ac melius est, ut nos diuisimus, duarum vel unius recte constituta ceteras esse transgressiones, & aliquas esse probe temperatae harmoniae, alias vero ipsius optimae reipublicae. ad paucorum vero potentiam inclinant quae duriores sunt ac magis violentae: quae vero remissa & molles, ad popularem statum.

De populari gubernatione. ciuitatis partibus. speciebus plebis, nobilium, ac popularis gubernationis.

C A P. I I I I.

Neq; vero popularis ita simpliciter ponenda, ut quidam ponunt, ubi multitudo dominatur. nam & in paucorum potentia, & ubique maior pars praevalet. Etenim si essent uniuersi mille trecenti, & horum mille forent opulenti, neque partem gubernationis darent trecentis illis pauperibus ingenuis, ac in ceteris paribus, nemo certe diceret hanc esse popularem. Eodemque modo, si pauci quidem inopes in ciuitate plus possent quam multi & opulenti, nec honores illis impartirentur, nemo utique

dice

diceret hanc esse speciem, quae appellatur paucorum potentium. Potius itaque dicendum fuerit popularem quidem esse, cum penes ingenuos homines est gubernatio: paucorum autem potentium, cum penes opulentos. sed contingit ut alteri multi sint, alteri pauci. plerique enim ingenui sunt, rari vero diuites. Etenim si magistratus, honorisque publici secundum magnitudinem distribuerentur, ut in Aethiopia quidam tradunt fieri, vel secundum pulchritudinem, paucorum esset gubernatio, cum parua sit multitudo magnorum & formosorum. Veruntamen non isto modo facta est respublicas istas determinasse. sed cum plures sint partes & multitudinis & paucorum potentium, adhuc resumendum est, ut neque ingenui pauci existentes pluribus, neque multitudo ingenuis dominetur. ut in Apollonia, quae est in Ionio & Thera. in utraque enim istarum urbium honores dignitatesque erant illorum, qui nobilitate praestabant, & qui primi in eas colonias venerant, qui erant pauci: non autem diuitum superaret populus. ut in Colophone antiquitus: sibi enim possidebat magna patrimonium multitudo, antequam bellum gererent aduersus Indos. Sed est multitudinis quaedam gubernatio, quando ingenui homines & inopes multi existentes gubernant rempublicam. Paucorum vero potentium, quando opulenti & nobiliores pauci existentes gubernant. Quod igitur plures sint rerum publicarum species, & quibus de causis, patet. Quamobrem vero plures sint, quam illae quas dictum erat, & quanam istae sint, & propter quid, deinceps dicemus, principio unde prius assumpto. fateamur enim non unam partem, sed plures omnem habere ciuitatem

VI

Vt igitur si animalis vellemus species capere, primo segregaremus id quod necessarium sit animal omne habere, ceu quædam sensoriorum, & quod cibum conficiat atque receperet, puta os & ventrem, & præterea illas, quibus mouetur partes. Si itaque tot species solum, harum vero differentiarum forent, dico autem ceu oris genera plura, & ventris, & sensoriorum, & præterea earum quibus mouentur, partium, harum coniugationis numerus necessario efficiet plura genera animalium. non enim fieri potest, ut idem animal habeat plures differentias oris, sic etiam neque aurium, itaque, quando susceptæ fuerint omnes combinationes istorum, facient species animalis: & tot quidem species, quot coniugationes sunt partium necessariarum. Eodem modo de dictis rebus publicis, ciuitates enim non ex vna, sed ex multis partibus constant, ut sepius dictum est. Vna quædam pars est circa alimentam multitudo, quos agricolas dicimus. Altera vero pars ea quæ vocatur mechanica, hæc autem versatur circa ministeria, ceu artes, sine quibus ciuitas habitari non potest. harum vero artium alie sunt necessariae, alie ad delicias pertinent, & ad vitæ cultum. Tertia pars est forensis multitudo, quæ circa emendum vendendumque, & circa mercaturam & numulariam versatur. Quarta pars, mercenarij. Quinta, propulsatores belli. quæ quidem pars non minus necessaria est ciuitati quam aliqua superior, aduersus inuadentes, si velint tueri libertatem. impossibile est enim ut quæ ciuitas vocari mereatur, sit natura serua. per se enim sufficiens ciuitas: seruus autem non per se sufficiens est. Quapropter in libris de Republica ornate

qui

quidem hoc, sed non sufficienter dictum est à Socrate. inquit enim ex quatuor maxime necessariis ciuitatem constare. hos autem esse, textorem, agricolam, coriariam, ædificatorem. rursum vero adiungit, quasi illa non sufficient, fabri ferrarium & pastorem: & insuper negotiatorem, & numularium. & hæc omnia complent primam ciuitatem. Quasi vero ciuitas omnis necessariorum gratia sit constituta, ac non magis gratia honesti, & quasi æque indigeat coriariis, & agricolis. propulsatores autem belli non primam facit partem, antequam aucta regione, ac vicinis coactis, ad bellum deueniatur. Atqui & in quatuor illis, & in quocumque communicantibus, necessarium est esse aliquem, qui ius dicat, ac decernat. Si quidem ergo animam quis ponat animalis esse partem magis quam corpus, & ciuitatum magis talia ponendum est esse partes, quam ea quæ pertinent ad necessarium vium, propulsatores belli videlicet, ac iustitiæ iudicariæ exhibitores, ac præterea consultores, quod est ciuili prudentiæ opus. & hoc siue separatim existat quibusdam, siue eisdem, nihil refert ad hunc sermonem. nam & in armis esse, & agros colere, sæpe cõtingit eisdem. Quare si hæc & illa ponenda sunt ciuitatis esse partes, manifestum est quod & propulsatores belli pars necessaria sunt ciuitatis. Septima pars est eorum, qui magna patrimonia habentes, reipublicæ onera sustinent, quos opulentos vocamus. Octaua, eorum qui publicam operam exhibent, & qui in magistratibus gerendis occupati existunt. ciuitas enim absque magistratibus esse non potest. necessarium igitur est, esse quosdam qui magistratus gerere valeant, & hoc munus sustinere vel perpetuo

Aristot. Politicorum

q 22

vel ad tempus: Reliqua vero sunt illa, de quibus paulo ante determinauimus, in consulendo, & ius litiganti in ciuitate reddendo versari. Si igitur hæc ciuitatis adesse oportet, recteque fieri & iuste, necessarium est esse aliquos, qui virtutem habeant rerum ciuiliū. Cæteras ergo potentias eisdem adesse posse videntur pluribus, ceu eosdem esse propulsores belli, & agricolas, & artifices, & præterea consultores & iudicantes. Arrogant quoque sibi virtutem cuncti, & multifariam se idoneos existimant ad gubemandum. verum pauperes ac diuites eosdē esse impossibile est. quapropter hæc partes præcipue videntur esse ciuitatis, inopes scilicet & opulenti. Et præterea ex eo, quod vt plurimum alij pauci sunt, alij multi, maxime omnium contrariæ inter se partes istæ apparent. itaq; & reipublicas secundum earum prævalentiam constituerunt: ac duæ videntur, scilicet popularis & paucorum potentia. Sed quòd sint plures, & ob quas causas dictum est prius. Quòd vero & popularis ipsius species sint plures, & paucorum potentium, ostendemus. Paret autem hoc ex his quæ dicta sunt. nam & in plebe, & in nobilitate plura sunt genera. Plebis quidem vna species, agricolæ, alia artifices, alia negotiatores, qui emendis vendendisque rebus intendunt, alia circa rem maritimam, & horum alij bellatores, alij mercatores, alij nauæ, alij piscatores. multis enim locis horum omnium turba ingens, vt piscatores Tarenti & Byzantijs, naualis multitudo Athenis, mercatores in Aegina & Chio, portitores in Tenedo. insuper manuales & paruas facultates habentes, qui ociosi esse non possunt. Præterea qui non ex vtroque parente ciue sunt orti,

orti, liberi tamen homines, & siqua huiusmodi plebeiorum hominum species altera. Nobilitas vero, diuitia, genus, virtus, disciplina, & his similia, quæ dicuntur secundum eandem differentiam. Popularis igitur prima species dicitur maxime secundum æqualitatem. vult enim lex huius popularis pares esse diuites & pauperes, nec alteros plus posse, alteros minus, sed vtrosq; esse æquales. siquidem maxime liber est in populi statu, vt putant quidam, & æqualitas certe esse maxime pariter omnibus reipublicæ participantibus. cum vero populus sit multitudo, & id obtineat quod pluribus videatur, necesse est vt hæc sit popularis gubernatio. vna igitur species popularis est hæc. Alia vero species, vt magistratus honorisque in republica secundum censum patrimoniorum, & eum quidem paruum, tribuantur, ita vt qui tanta possidet, habilis sit ad honores reipublicæ suscipiendos: qui vero non possidet, sit inhabilis. Alia species popularis est, vt omnes omnino ciuibus habitas sit, modo non sint aliqua ex causa obnoxij: dominetur autem lex. Alia species popularis est, vt omnes omnino habiles sint ad magistratus gerendos, modo sint ciues, & dominetur lex. Alia species eodem modo, nisi quòd non lex dominatur, sed multitudo. hoc autem fit, quando populi decreta prævalent legibus. Accidit vero ob præpotes quosdam, qui populum ducunt. nam in iis rebus publicis in quibus dominatur lex, præpotens aliquis non sit, qui populum ducat, sed optimi ciuium reipublicam gubernant. At vbi leges non dominantur, ibi ductores populi oriuntur. solus enim populus regit, compositus vnus ex pluribus. multitudo

enim auctoritatem dominandi habet, non ut singuli, sed ut omnes. Homerus autem cum dicit non esse bonum ut plures regant, utrum de hac dicit, vel de illa cum plures gubernant, ut singuli, incertum est. Talis ergo populus, ut pote absolutam potestatem habens dominari solus quærit, nec ulli legi subesse, efficiturque dominator. itaque assentatores eius in pretio habentur. Et est huiusmodi populus in gubernatione sua tyranno persimilis. iidem nempe mores, & utrobique meliores deprimuntur. & decreta huius populi perinde sunt, ut tyranni præcepta. & ductores suavorisque huius populi sunt velut adulatores illi, qui circa tyrannos versantur, & utrique apud utrosque potentia par, tam adulatoribus penes tyrannum, quam ductoribus suavoribusque populi apud ipsum populum. Hi autores sunt, ut decreta legis infringant, & ad voluntatem populi cuncta referantur. contingit autem illis fieri potentes ex eo, quia populus dominatur omnium. ipsi autem voluntatem populi maxime ducunt, quoniam fides à populo eis adhibetur. Præterea qui de magistratibus conqueruntur, ad iudicium populi negocia referunt: populus autem gratanter audit eorum prouocationes. quare per hunc modum magistratus irritantur omnes. Merito autem reprehendere videntur qui dicunt huiusmodi popularem non esse legitimam reipublicæ speciem. ubi enim leges non prævalent, non est reipublica. nam lex dominari omnibus debet, in particularibus autem magistratus & reipublica præuidere. Itaque si est popularis una specierum reipublicæ, clarum est quod talis gubernatio, in qua decretis cuncta efficiuntur, non est proprie popu

* κατὰ
λύσινται,
dissoluntur.
† indicare.

popularis. nullum enim decretum recipit esse vniuersale. De popularis igitur speciebus in hunc modum determinatum sit.

*Quod quatuor sint species paucorum gubernationis,
& de permissu gubernationibus.*

C A P. V.

PAucorum vero gubernationis species vna est, in qua magnum habentes censum ad gubernationem reipublicæ recipiuntur, atque ita magnum, ut tenues homines ad eum peruenire non possint. is vero qui tanta possidet, habilis sit ad reipublicam gerendam. Alia species est, cum à paruo censu est magistratus habilitas, & eligunt ipsi eos qui desunt. si igitur ex omnibus hoc faciunt, videtur hoc esse potius optimum: sin vero ex paruo numero, paucorum potentia. Alia species est, cum filius patri succedit. Quarta species, cum hoc sit quod modo diximus, ut lex non dominetur, sed illi qui regunt. Et hæc species in paucorum gubernatione correspondens est, ut tyrannis in monarchia, & ut est in populari statu vltima illa species de qua diximus: & vocant huiusmodi speciem paucorum potentiam. gubernationis igitur paucorum hæc species sunt. Nec latere nos debet, quod multis locis accidit reipublicam quæ secundum leges non sit popularis, more tamen & gestione populariter gubernari. similiter autem e conuerso apud alios contingit reipublicam secundum leges esse popularem, moribus tamen & gestione ad paucorum gubernationem magis referri. Contingit autem hoc maxime post mutationem rerum publicarum. non enim

statim mutantur, sed contenti sunt ab initio homines parua accessione potentia. Itaque leges quidem manent vt prius erant, praualent tamen qui republicam mutauerunt.

*De speciebus popularis, & paucorum potentia,
& causis earum.*

C A P. V I.

QVOD autem tot sint popularis & paucorum gubernationis species, ex his patet. Necessesse enim aut omnes partes populi, quas supra enumerauimus, reipublicae gubernationem habere, aut quasdam habere, quasdam non habere. Cum igitur agricolae, & mediocria possidentes reipublicam gubernant, secundum leges est gubernatio. victum enim ex opera sua quaerere habent, nec otiosi esse possunt. itaque lege constituta, solummodo necessariis concionibus intendunt, aliis autem recipi ad reipublicam licet, cum tanta possidebunt, quanta determinat lex. omnino enim non licere omnibus, paucorum potentiae est, otiosi autem eum qui non redditus habeat, impossibile. Haec igitur his de causis vna est species popularis gubernationis. Altera vero species est, ob adhibitam electionem omnibus licere qui prohibiti non sint per genus, vt possint tamen in otio esse, quapropter in huiusmodi quidem populari administratione leges praualent & gubernant, quia redditus non est. Tertia species est, omnibus omnino licere reipublicam gerere, qui liberi sint, non tamen licere ob supradictam causam, quare necessarium in hac quoque legem dominari. Quarta vero species est illa, quae pot-

steris

steris temporibus in ciuitatibus esse coepit. maioribus enim factis ciuitatibus quam ab initio fuerant, & redditibus facultatibusque abundantibus, participant omnes reipublicae propter multitudinis praualentiam: versanturque in re publica gubernanda, ex eo quia possunt otiosi esse, etiam inopes, mercedem capientes. maximeque huiusmodi multitudo otiosa est. non enim cura rei familiaris proprie eos impedit, quae diuites ita occupat, vt saepe à comunionibus absint & à iudiciis. ex quo fit vt multitudo pauperum dominetur in republica, non autem leges. Species igitur popularis gubernationis tot ac tales sunt, ob necessitates supradictas. Paucorum autem gubernationis prima species est, quando plures habent patrimonia, sed non admodum ampla, faciunt enim potestatem participandi ei qui tanta possidet. Et propter multitudinem eorum qui ad reipublicam recipiuntur, necesse est non hominem, sed legem dominari. quanto enim magis distant à monarchia, neque tam amplas habent facultates, vt eas negligente otiosi valeant, neque ita exiguas, vt à ciuitate victum quaerant, necesse est vt legem velint dominari, non autem ipsos. Quod si pauciores sint qui possident patrimonia, siquidem plura quam prius, secunda species fit gubernationis paucorum. magis enim potentes, plus habere se dignos putant. quapropter ipsi sumunt ex aliis, qui ad reipublicam se conferunt, propterea quia nondum ita robusti sunt, vt abique lege gubernare possint, legem huiusmodi posuere. Quod si eo deueniant, vt ipsi pauciores numero maiores facultates habeant, tertia cumlatio fit guber-

nationis paucorum. ipsi enim per se magistratus & imperia retinent, secundum legem iubentem, ut parentum defunctorum loco filij succedant. Quod si magis etiam subnixi sint opibus & amicitijs, prope est talis potentia ad monarchiam, & dominantur homines, non autem lex, & hæc est quarta species gubernationis paucorum, correspondens vltimæ speciei popularis.

In quot species Plato respublicas dimiserit: & de optimaturæ varijs speciebus.

CAP. VII.

Sunt insuper duo alia genera rerum publicarum, præter eas in quibus aut multitudo, aut pauci gubernant: quarum alteram aiunt omnes speciem esse vnam ex quatuor. Dicunt autem eas quatuor, monarchiam, paucorum gubernationem, popularem, & quartam, quam vocant optimatam. Est & quinta, quam communi nomine omnium appellant rempublicam, sed quia non sæpe fit, latet numerare volentes: & ita suscipiunt, quasi sint quatuor solum: ut Plato in libris de Republica facit. Optimatam igitur se recte habet appellare illam, de qua tractauimus in primis libris. quæ enim ab optimis viris simpliciter per virtutem est gubernatio reipublicæ, & non ad suppositionem quandam bonorum virorum, eam solum iustum est optimatam appellari. in sola enim ista simpliciter idem est vir bonus & ciuis, in alijs autem boni sunt ad speciem gubernandi suam. Sunt tamen quædam, quæ differentiam habeant à paucorum gubernatione (& appellantur optimates) & ab ea quæ vocatur, respublica: vbi non solum respectu

respectu diuitiarum, sed etiam respectu virtutis ad gubernationem reipublicæ sumuntur. Hæc respublica differt ab illis, & naturam optimatis sapere videtur. nam in his ciuitatibus non faciunt publice curam virtutis: sunt tamen quidam præstantiores, qui videntur esse boni viri. Vbi ergo respublica respicit ad diuitias, & ad virtutem, & ad populum, ut est apud Carthaginienses, ea naturam optimum sapere videtur. & vbi ad duo illorum solum, ut Lacedæmoniorum, ad virtutem & ad populum: & est hæc mixtura popularis ac virtutis. Optimatum igitur post illam primam optimam rempublicam gubernandi formam, hæc duæ species sunt, & tertia, quæcunque illius quæ appellatur respublica, inclinant ad paucorum gubernationem.

De ea quæ nomine generis respublica peculiariter appellatur. Quid sit ea quam censu potestatem dicunt. De bonis legibus. De finibus optimati, popularis, & paucorum potentie.

CAP. VIII.

Reliquum est ut de ea quæ appellatur respublica dicamus, & de tyrannide. Ordinauimus autem ipsam nos, cum prius non esset, neque hæc transgressio, neque illa, de quibus modo diximus, optimates, quia re vera omnes aberrant à rectissima gubernandi forma. postmodum cum istis numerantur, & sunt harum transgressiones & lates, ut in superioribus circa principium diximus. merito autem postremo loco tyrannidem reseruauimus, propterea quod ista minime est respublica: nostra vero materia est de respublica tractare. Qua igitur de

causa sic ordinauimus, dictum est. Nunc autem est à nobis de illa quæ communi nomine appellatur respublica, ostendendum. nam clarius eius vis apparebit post determinationem eorum quæ ad paucorum gubernationem, & ad popularem spectabant. Est enim respublica (vt simpliciter dicamus) mixtura paucorum gubernationis ac popularis. Consueuerunt autem eas quæ inclinant ad popularem, vocare respublicas: eas vero quæ ad paucorum gubernationem, vocare optimates: ex eo quia opulentioribus doctrina atque nobilitas magis adesse consueuerunt. præterea qui diuitias habent, ea videntur habere, propter quæ cæteri iniurias faciunt. vnde & honestos, & bonos, & nobiles istos appellant. Cùm ergo optimatum gubernatio velit excellentiam tribuere optimis ciuibus, & paucorum gubernationem esse dicant ex bonis & honestis magis, videtur impossibile quæ ciuitas non ab improbis sed ab optimis gubernetur, eam non bene gubernari: eodémque modo quæ leges non habeat bonas, gubernari ab optimatibus. Habere autem leges bonas, non id est, si recte sint positæ, nec eis pareatur. Itaque vna recte legum institutio putanda est, legibus parere: altera, vt recte sint leges positæ, quibus parere oportet. fieri enim potest vt pareant ciues male positæ legibus. id autem dupliciter accidit: aut enim optimis quantum datur ipsis, aut simpliciter optimis. Videtur autem optimatum esse, maxime honores tribuere secundum virtutem. finis enim optimatum virtus: paucorum vero gubernationis diuitiæ: popularis autem libertas. Quod autem pluribus videtur, commune est omnium. nam in paucorum, & multitudi-

dinit

dis gubernatione, & in optimorum, quod videtur maiori parti eorum qui in republica versantur, id obtinet. In plerisque igitur ciuitatibus, hæc species gubernandi respublica vocatur. sola enim mixtio coniecturam facit opulentorum & inopum, diuitiarum & libertatis. Ferè enim apud plurimos, illi & qui diuitiis pollent, bonorum & honestorum locum obtinere videntur. Cùm vero tria sint, quæ circa æqualitatem respublicæ contendant, libertas, diuitiæ, virtus (nam quartum illud quæ appellatur nobilitas, duobus consequens est: nobilitas enim est antiquæ diuitiæ, & virtus) manifestum est, quòd duorum mixtura diuitum & pauperum est respublica appellanda. trium vero, optimatum gubernatio maxime aliarum, præter illam veram & primam. Quòd igitur sint aliæ respublicæ præter monarchiam & popularem, & paucorum potentiam, dictum est: & quales istæ, & in quo differant inter se, & optimatum gubernatio, & aliæ species quæ ad optimates declinant, & quomodo non longe distant inter se, manifestum est.

Quo pacto ea quæ respublica appellatur, constituatur ex paucorum potentia & populari, & de modis mixtionis.

C A P. I X.

Quomodo autem fiat præter popularem & paucorum potentiam illa quæ appellatur respublica, & quo in ordine reponenda sit, deinceps dicemus. & simul apparebit quibus definiant popularem & paucorum gubernationem. sumenda est enim horum distinctio. postea ex his ab vtraque, tanquàm regulam sumen-

tes

tes componere oportet. Sunt autem definitiones tres compositionis ac mixturæ. aut enim ambo sumenda, quorum vtræq; leges ponunt: ceu circa iudicia. In paucorum enim potentia diuitibus pœnâ constituunt, nisi iudicando assint, pauperibus vero mercedem nullam: in popularibus autem, pauperibus mercedem, diuitibus autem pœnam nullam, commune ac medium istorum ambo hæc, itaque & ciuile. mistum est enim ex ambobus, vnus igitur modus hic est combinationis. Alius autem medium capere eorum quæ ab vtrisque iubentur: ceu concionari, hi quidem à nullo censu vel exiguo penitus, illi vero à magno censu, commune certe neutrum, sed mediū vtriusque census. Tertius vero ex duobus iustis, hæc quidem ex populari lege, illa autem ex paucorum gubernatione, dico autem tale aliquid, vt videtur, popularis quidem magistratus sortiri, paucorum autem gubernationis eligere: & popularis, non ex censu tribuere, paucorum autem ex censu. Optimatum igitur ac ciuile, ab vtraque vtrunque accipere: ex paucorum quidē gubernatione electiuos facere magistratus: ex populari autem sumere non per censum, modus igitur admiscendi talis. Bene autem admiscuisse popularem & paucorum gubernationē finis est, quando eadē respublica dici potest popularis, & paucorū gubernatio. Patet enim hoc accidere dicentibus eas bene esse commistas, accidit hoc etiam medio: conspicitur nāque in eo vtrunque extremorum, quod contingit Lacedæmoniorum respublicæ. Sunt enim permulti qui aggrediuntur dicere eam esse popularem, propterea quod populariter complura in illa sunt constituta, ceu primum circa educationem

puerorum, pari enim modo diuitū filij educantur, & pauperum, & erudiuntur per eum modū, per quem valeant pauperum filij erudiri, similiterque in sequenti aetate cum viri facti sunt, in illo non magis conspicuus diues quā pauper, Cibi quoq; iidem vtrisque in comestationibus. Vestitu etiam tali diuites vtuntur, qualem & pauperum quiuis habere potest. Præterea, duorū maximorum magistratuum, alterum eligit populus, alterum gerit. senatores enim per populū eliguntur, ephori autē ex popularibus constituuntur. Alij vero dicunt esse illam paucorū gubernationem, quoniā multa habeat quæ paucorum potentiam asserunt, ceu omnes dignitates per electionem conferri, per sortē vero nullam, & insuper apud paucos potestatem esse necandī, & in exiliū pellendī, ac cætera huiusmodi permulta. Oportet enim in republica bene temperata vtrunque videri inesse, & neutriū, & conseruari per se ipsam, nō aliunde, & per se ipsam, non per alios multos extraneos, qui velint, nam & prauæ respublicæ hoc potest contingere, sed nec velle quidem gubernationem alteram quoquomodo partiū ciuitatis omnino. Quemadmodum igitur oporteat rempublicam constituere, & similiter illas quæ appellantur optimates, dictum est.

De tyrannide, & modis tyrannidis.

CAP. X.

R Estat nunc vt de tyrannide dicamus: non quod multis verbis indigeat, sed vt habeat in hoc tractatu locum suum, quando quidē hanc quoque posuimus partem esse aliquam publicæ gubernationis. De regno igitur determinauimus in su

in superioribus libris, vbi tractatum est à nobis, nunquid regis gubernatio utilis foret ciuitatibus, an inutilis, & quam, & vnde constituere oportet, & quomodo. Tyrannidis vero species duas ibidem distinximus, propterea quòd eam potentia quodammodo alteratur ad regiam gubernationem, ex eo quia ambæ potestates istæ sunt secundum leges. nam & apud Barbarorum quosdam eliguntur aliqui ad gubernandum soli, cum absoluta omnimodâque potestate. Et apud Græcos olim eodem modo quidem eligebantur, qui soli gubernarent, quos vocabant. Aesymnetas. Habent vero hæc inter se differentias quasdam. erant enim regis, ex eo quia secundum leges, & eo quia volentibus imperabant: tyrannicæ autem ex eo, quia pro arbitrio dominationem exercebant. Tertia species tyrannidis, quæ maxime proprie videtur id nomen habere, opposita est regis potestati absolute. nam necesse est tyrannidem illam monarchiam, quæ nullis subiaceat legibus, & dominetur per vim æqualibus & melioribus, ac respiciat ad propriam utilitatem, non ad utilitatem subditorum, quæ propter inuoluntaria, est cum nemo liber sponte sua ferat huiusmodi seruitutem. Species igitur tyrannidis tot, & tales sunt.

De optima republica, partibus ciuitatis, mediocritate scilicet, excessu, atque defectu.

C A P. X I.

Quæ vero sit optima respublica, & quæ vita optima pluribus ciuitatibus & hominibus, neque per virtutem iudicantur, quæ supra vulgus emergat, neque per doctrinam quæ ingenio indiget & adiumentis externis, neque per gubernatio

nationem quæ ad votum fiat: sed vitam eam probant, quam plurimi consequi possint, & gubernationem eam, quam plurimæ ciuitates valeant recipere. nam quas vocant optimates, de quibus modo diximus, partim exterius cadunt plurimis ciuitatibus, partim appropinquant illi quæ respublica vocatur, quam obrem de ambabus tanquam vna sit, dicendum est. Iudicium autem de omnibus istis ex eisdem principiis est. Si enim recte dictum fuit in Ethicis, vitam beatam esse secundum virtutem non impeditam, virtutem autem ipsam esse mediocritate: necesse est mediam vitam optimam eius, quam singuli adipisci valeant, mediocritatis, & has omnes definitiones necesse est esse circa ciuitatis virtutem, vitium, & rempublicam. est enim respublica vita quædam ciuitatis. In cunctis autem ciuitatibus partes sunt tres. nam alij diuitiis excellunt: alij paupertate nimia deprimuntur: alij sunt inter hos medij. Cum igitur confessi simus mediocritatem, & medium esse optimum, palam, quòd bonorum fortunæ mediocris possessio, est optima omnium existimanda. hæc enim facilis est ad obedientiam mandatorum. At vero si modum excedant in alterutram partem (ceu si forma, si virtutibus, si nobilitate generis, si diuitiis, vel iis contrariis, ceu si paupertate nimia, si imbecillitate egregia, si ignominia multa) difficile est ut rationi obediant: fiunt enim istorum alij superbi & delinquentes aperte in rebus magnis, alij occulte prauis, & in rebus exiguis fraudatores, iniuriæ vero inferuntur quandoque per contumeliam, quandoque per dolum. Insuper hi minime circa gubernationem respublicæ afficiuntur, minimeque consulunt: hæc autem vitæ damno

*†obediendâ
rationi.*

damnosa sunt ciuitatibus. Præterea qui boni fortunæ superabundat, ceu opibus, diuitiis, amicis, & aliis huiusmodi, nec imperium cuiusquæ pati volunt, neque sciunt, & hoc statim eorum natis existit: propter delicias enim ne in scholis quidem præceptoribus obedire consueuerunt. Qui autem eorum sunt in indigentiā nimia constituti, deiecto nimium animo, vilēsque existunt, ex quo fit vt magistratum gerere nesciant, sed ad parandum seruiliter sint apti, illi vero sibi imperari nullo modo patiuntur, sed ipsi aliis tanquam domini, volunt imperare. Efficitur ergo seruorum & dominorum ciuitas, non autem liberorum: & aliorum inuidentium, aliorum spernentium, quod plurimum abest ab amicitia & ciuili societate. nam societas amicabile quidā est: cum inimicis enim ne via quidem communicare volunt homines. Vult quidem ciuitas ex paribus ac similibus esse, quantum maxime id fieri potest, hoc autem maxime existit mediis, itaque necessario fit, vt huiusmodi ciuitas optime gubernetur, ex quibus diximus natura constare ciuitatem. Conseruantur quoque in ciuitatibus isti maxime cæterorum ciuium. neque enim aliena concupiscunt, vt faciunt pauperes: neque eorum bona cupiunt ab aliis, vt accidit diuitibus, & quia neque insidiantur aliis, neque alij ipsis, sine periculo degunt. Quapropter bene optauit Phocylides, multa mediocribus optima, mediocris esse volens in ciuitate. Patet igitur, quod ciuili societas optima est, quæ per mediocres fit, easque ciuitates recipere, vt optime gubernentur, in quibus mediocres plurimi sunt, ac plus possunt: maxime quidem ambabus, vel saltem altera parte. hæc enim

enim addita præualere facit, & prohibet contrarios excessus fieri. Quapropter valde optandum est, vt ij qui in republica versantur, facultates habeant mediocres, ac sufficiētes. nam vbi alij nimis multa possident, alij nihil, vel plebs infima insurgit, vel paucorum potentia illa extrema, vel tyrannus propter vtrunque excessum, ex populari enim statu nimium ^{† propensio-} superbo, ^{nem.} & ex paucorum potentia ad tyrannidem deuenitur: ex mediocribus autem ac prope paribus, multominus, cuius rei causam postea, vbi de mutationibus tractabitur, dicemus. Quod autem media sit optima, manifestum est, sola enim seditionibus caret. vbi enim permultum est mediocre, minimum seditiones & discordiæ ciuium innascuntur: magnæque ciuitates ob hanc ipsam causam minus seditionibus subjacent, quia magna in his est mediocrium hominum multitudo, paruas autem ciuitates facile est in duas partes diuidi omnes, ita vt nihil medium relinquatur, & ferè cuncti vel inopes sunt vel opulenti. Populares quoque gubernationes tutiores sunt & diuturniores, quam paucorum potentium propter medios. Plures enim sunt, & magis honoris participant in populari gubernatione, quam paucorum. nam quando sine his multitudo inops plus potest, male res se habent, ac cito pereunt. Signum vero huius putandum est, quod qui optime leges condiderunt, ex mediocribus ciuibus fuere. nam & Solon huiusmodi fuit, vt apparet ex eius carminibus: & Lycurgus (non enim erat, rex) & Charondas, & plurimi aliorum. Patet autem ex his, & quia plurimæ respublicæ aut populares sunt, aut paucorum gubernationes. propter id enim

quod in his frequēter pauci sunt mediꝝ, ſemper qui prævalent (ſiue hi ſint qui facultates habent, ſiue populares qui medium tranſcendunt) per ſerpfos gubernationem agunt: itaque aut multitudo populi inſurgit, aut paucorum potentia. Præterea, ex eo quia ſeditiones ſunt, & pugna inter multitudinem & opulentos, quibuſcunque vincere contingit, hi neque communem amplius habent rempublicam neque æqualem, ſed quaſi victoriæ præmium reportant rempublicam obtinere: & alteri popularem ſtatum, alteri paucorum potentiam faciunt. Præterea qui principatum Græciæ habuerunt, hi ad propriam reſpicientes rempublicam, aut popularem ſtatum in ciuitatibus conſtituerunt, aut paucorum gubernationem, non ad ciuitatum illarum commoda reſpicientes, ſed ad ſua, atque ita per iſtas cauſas effectum eſt, vt vel nunquam mediocum illa gubernatio exiſterit, vel admodum raro, & apud paucos, vnus enim vir conſenſit ſolus ex iis qui antiquitus in principatu fuere, hunc gubernandi modum conſtituere. lãmq; in ciuitatibus conſuetudo obtinuit, non velle æquale, ſed aut imperare quære, aut victos obedire. Quæ igitur optima ſit reſpublica, & quam ob cauſam, ex his patet. De aliis autem rebus publicis, cum plures populares & plures paucorum gubernationes eſſe dixerimus, quæ prima ponenda ſit, & quæ ſecunda, & quæ deinceps potior ſit aut deterior, determinata optima, nõ erit difficile intueri, neceſſe eſt enim eſſe meliorem, quæ proxime huic accedit deteriorem vero, quæ plurimũ diſtat à medio, niſi ad ſuppoſitionem quis iudicet, dico autem ad ſuppoſitionem, quia multoties alia reſpubli-

ca

cæ forma eligibiliore exiſtẽte, nihil vetat aliam quibuſdam magis vtilem eſſe.

Quæ multitudo apta ſit ad popularem aut paucorum gubernationem: Et legiſſatores ſemper ad medios reſpicere debere.

CAP. XII.

Quæ autem reſpublica quibus, & qualis quilibet conferat, conſequens eſt tractare, ſed capiendum, prius eſt vniuerſaliter de cõditis. Oportet enim partem illam ciuitatis quæ rempublicam ſtare vult, potentioꝝ eſſe, quàm illa pars, quæ nõ vult rempublicam manere. Eſt autem ciuitas ex quali & quanto, dico autẽ quale, ceu libertatem, diuitias, diſciplinam, nobilitatem, quantum vero, ceu multitudinem populi prævalentem. Fieri autem poteſt, vt quale exiſtat vni ciuitatis parti, ex quibus partibus ciuitas eſt conſtituta: alteri vero quantum, ceu maiorem eſſe numerum ignobilium quàm nobilium, & pauperum quàm diuitum. neque tamen tantum ſuperare quantitate, quantum ſuperari qualitate, propter hoc, ad inuicem conferenda ſunt. Vbi ergo ſuperat pauperũ multitudo eam quam diximus proportionẽ, hic popularis gubernatio exoritur, ac ſpecies ſingulæ popularis ſtatus, ſecundum multitudinis exuperantiam, ceu ſi agriculturalum multitudo plus poſſit, primã ſpecies: ſi multitudo tenuiorum ac mercenariorum, vltima ſpecies. & ſic de aliis, quæ ſunt harum mediæ. Vbi autem ea pars, in qua ſunt opulenti & nobiles, ſuperat qualitate, quàm deſiciat quantitate, hic paucorum potentia, gubernatioque exoritur: ac eodem modo ſingulæ ſpe-

* Paucorum
omn.

cies huius secundum exuperantiam istiusmodi hominum. Debet autem qui legem ponit in republica, semper ad medios respicere. siue enim ad paucorum gubernationem dirigantur leges, de mediis est coniectandum: siue ad popularem statum, hos respicere debent. Vbi enim mediocrium superat multitudinem, vel vtrunque extremum, vel alterum tantum, hæc res publica recipit stabilitatem. non enim est metus, ne quandoque diuites cum pauperibus conspirent contra mediocres. nunquam enim alteri seruire alteris vellent. Quod si communiorem aliquam quærent, nullam aliam quam istam reperirent, nam per vices gubernare non paterentur, propter dissidentiam quæ inter eos existit. In cunctis vero locis arbiter est fidelissimus, arbiter autem medius, quantòq; melior est gubernatio temperata, tanto durabilior. Aberrant etiam plerique illorum, qui optimates reipublicæ gubernationes efficere volunt, non solum in tribuendo nimium diuitibus, verum etiam in excludendo plebem. necesse est enim procedente tempore, et falsis bonis verum malum euenire, diuitum enim cupiditates plus habendi magis destruunt rem publicam, quam multitudinis.

De simulatis legibus paucorum, ac popularium contra se inuicem, ac earum temperamento: de gubernatoribus, & cur ex regia prius, in alias gubernationes facta sit mutatio.

CAP. XIII.

Sunt autem illa circa quæ simulant, ac fallaciter pretextant ad populum, quinque, numerus concio, magistratus, iudicia, armatura, exercitatio. Circa concionem quidem, licere omnibus adesse,

adesse, sed pœna apposta diuitibus si non adfuerint, vel maiorem quam multitudini. Circa magistratus autem, non licere his qui censum habent magnum, renunciare magistratui, pauperibus autem licere. Circa iudicia vero, pœnam esse diuitibus nisi iudicent, pauperibus autem impunitatem, aut illis magnam, his paruam pœnam, ut est in Charondæ legibus. Quibusdã vero locis, omnibus licet descriptis, in concionibus iudicissque adesse, quod si descripti sint & non exerceant, in pœnas incidunt permagnas, ut metu pœnæ vitent descriptionem, neque iudicia, neque conciones exercent. Eodem modo circa arma, & circa gymnasia legibus statuunt. pauperibus enim licet non habere arma, diuitibus autem pœna constituta est, nisi habeant, & si gymnasio se non exercent pauperes, nulla pœna est: diuitibus autem est pœna, ut alij metu pœnæ se exerceere compellantur, alij qui nullam formident pœnam, non faciant. Hæc igitur paucorum potentia sunt machinamenta. In populari autem statu contra hæc, alia excogitant. Pauperibus enim salaria statuunt concionantibus atque iudicantibus: diuitibus autem nullam pœnam imponunt. Itaque manifestum est, si quis velit iuste hæc temperate, quod oportet vtrinq; assumere, & illis quidẽ salaria constituere, his autem pœnã, sic enim omnes cõmunicarẽt: nam illo quidem modo, res publica fit alterorum solum, oportet quidem rempublicam esse ex iis solum qui arma possident. Censûs autem magnitudo definitur simpliciter non potest, sed considerata qualitate, attinet maximum, ut qui participant res publica sint plures quam ij qui non participant, hunc instituere. Volunt enim pauperes

& honorum expertes, quietem agere, si neque contumelia eos quis afficiat, neque bona illis auferat. sed hoc non facile: non enim semper contingit vt qui rempublicam gubernant, sint mites & humani. & confueuerunt quoties bellum est, grauius ferre, nisi suscipiant alimenta, nam sunt egeni: & si quis alimenta porrigat, cupiunt bellum. Apud quosdam gubernatio reipublicæ existit, non in iis qui ad armaturam sunt habiles, sed in iis qui exercebant arma, in Maliensibus quidem gubernatio reipublicæ erat in istis: & magistratum creabant ex iis qui militabant. Primæque reipublica apud Græcos constituta est ex his qui bellum gerebant, posteaquam deserunt regna: ab initio quidem er equitibus, nam robur belli tunc in equitibus habebatur. peditatus enim nisi ordo ac disciplina assit, inutilis est. huiusmodi autem disciplina & ordo antiquis illis temporibus nondum erat: ex quo fiebat, vt in equitatu robur belli haberetur, sed auctis ciuitatibus quæ in armis potentiam habebant, plures ad communionem reipublicæ recepti sunt. ex quo factum est, vt quas nunc reipublicas vocamus, tunc popularis status diceretur. Fuerat enim antiqua ciuitatum gubernatio rationabiliter paucorum, & regia: propter paucitatem enim hominum non erat magnus numerus mediocrium. itaque pauci cum essent multitudinem & institutione, magis ferebant ab aliis gubernari. Quam igitur ob causam plures sunt rerumpublicarum formæ, & quamobrem præter eas quæ dicuntur alia sint (neque enim popularis gubernationis vna est species, nec aliarum similiter) ac præterea quæ differentiæ sint inter eas, & quare accidat

& insu

& insuper quæ sit optima reipublica, & vt plurimum dici possit, & aliarum qualis qualibus congruat, dictum est.

De partibus reipublicæ, consilii scilicet, magistratibus, iudiciis, de consultandi potestate, & membris eius.

CAP. XIII.

R versus autem & communiter & separatim de vnaquaque dicemus, eorum quæ post hoc sequuntur, conuenienti sumpto principio. Sunt ergo tres partes omnium rerumpublicarum in singulis, quarum studiosus legis positor considerare debet vtilitatem: quibus bene se habentibus, necesse est rempublicam bene se habere, & gubernandi formas inter se differre, in eo quod singulæ istarum differunt. Harum trium partium vna est quæ versatur in publicis consiliis. Altera in magistratibus, hoc est quos esse oportet, & quam potestatem habere, & quemadmodum debeant creari. Tertia pars in iudiciis consistit. Ea pars quæ consulit, auctoritatem habet de bello & pace, de societate belli ineunda vel dissoluenda, de legibus ferendis vel abrogandis, de morte, de exilio, de publicatione bonorum, & rationibus reposcendis. Necesse est enim vel omnibus ciuibus hæc omnia decernenda tribuere, vel quibusdam, seu vni cuidam magistratui, aut vniuersalibus, vel aliis aliis: vel quædam illorum omnibus, quædam quibusdam. Omnia igitur & de omnibus populis re est: talem enim æqualitatem affectat populis. Sunt autem plures huiusmodi. Vnus si singulariter & non simul omnes: vt est in reipublica

Teleclei Mileſij, & in alijs rebus publicis, delibe-
rant magiſtratus ſimul collecti, ad magiſtratum
vero vadunt omnes ſingulatim ex tribubus &
partibus etiam minutis, donec tranſeat per om-
nes. congregatur autem populus, ſolummodo
pro legibus terendis, & pro his quæ pertinent
ad rei publicæ ſtatum, & pro iis audiendis quæ
à magiſtratus nunciantur. Alius modus eſt,
omnes ſimul conuenire, aut ſolummodo ad ma-
giſtratus creandos & ad ferendas leges, & pro
bello vel pace, & ad rationes repoſcendas: in
cæteris vero eos, qui magiſtratum gerunt, de-
cernere ad ſingula deputatos, vel per electio-
nem vel per ſortem. Alius modus eſt, vt ad magi-
ſtratus creandos & ad rationes depoſcendas co-
ueniant omnes ciues, & ad deliberationem bel-
li ſuſcipiendi, vel ſocietatis ineundæ: cætera
vero magiſtratus exæquantur per electionem
creati: quod fieri poteſt. tales vero ſunt quot
exercere neceſſarium eſt eos qui ſciunt. Quar-
tus modus eſt, vt omnes de omnibus conue-
nientes deliberent, magiſtratus vero de nullo
ſtatuant, ſed tamen primo loco ſententiam di-
cant: quemadmodum fit in extrema illa guber-
natione populari, quam in paucorum guber-
natione ſpeciei illi violentæ, & in guber-
natione vnius tyrannidi correſpondere diximus.
Hi ergo modi populares omnes. Quorſdam
vero de omnibus paucorum potentia. habet
autem & hoc differentias plures. quando enim
à mediocri cenſu fiat aſſumptio, & multi aſſu-
mentur, propter eam cenſus mediocritatem, &
quæ lex vetat non moueant, ſed ſequantur, &
liceat poſſidenti cenſum, habere, paucorum eſt
huiuſmodi gubernatio, ſed tamen ciuilibus pro-

pter

pter eius mediocritatem. Quando vero non
omnes participes ſunt, ſed qui eliguntur, & ſe-
cundum leges gubernant, vt & prius, pauco-
rum potentia eſt. Quando autem ipſi ſe eligunt,
qui deliberandi autoritatem habent, & quan-
do filius patri ſuccedit, ac domini ſunt legum,
neceſſe eſt huiuſmodi gubernationem eſſe pau-
corum potentiam. Sed quando aliquorum ali-
qui, ceu cum de bello & pace, & repetendis ra-
tionibus vniuerſi: de alijs autem magiſtratus
electi, vel ſorte aſſumpti optimatum, id eſt, vel
eius quæ appellatur rei publicæ. Quod ſi de qui-
buſdam electi, de quibuſdam vero ſortiti, &
ſortiti vel ſimpliciter, vel ex prælatiſ, vel com-
muniter electi ac ſortiti, partim optimatum eſt,
partim rei publicæ ipſius. Distinguitur ergo ea
pars, quæ in conſulendo deliberandove confi-
ſtit in hunc modum pro natura rerum publica-
rum: & adminiſtratur vnaquæque rei publicæ
ſecundum huiuſmodi terminationem. Confert
autem & gubernationi illi, quæ nunc maxime
videtur eſſe popularis (dico autem ei in qua po-
pulus dominus eſt etiam legum in deliberando,
ac melius diſponendo) hoc idem facere in com-
munibus, quod fit circa iudicia in paucorum
potentia. imponunt enim poenam illis quos iu-
dicare volunt, vt iudicent: populares vero mer-
cedem ſtatuunt pauperibus. Confert & hoc idem
circa conciones agere. melius enim delibera-
bunt, ſi omnes conſilio interſint, populus qui-
dem cum nobilioribus, iſti autem cum populo.
Confert etiam per electionem aſſumi eos, qui
deliberaturi ſunt, vel per ſortem æqualiter ex
partibus ciuitatis. Confert etiam ſi plurimum
excellat multitudo plebis eos qui ſunt in gu-

bernanda republica peritiores, vel non omnibus mercedem tribuere, sed quantum responderet numero nobilitatis, vel sortiri plures. In paucorum vero gubernationibus, aut eligere quosdam ex multitudine, aut tale aliquid constituere, quale est in quibusdã ciuitatibus, quos appellant præconsultores ac legum custodes, ac de his solummodo rebus ad consilium referte, de quibus isti antè deliberauerint. Per hunc enim modum populus interueniet in deliberando, nec tollere quicquam de republica valebit, insuper aut illa decernere poterit populus, aut nihil contrarium illis, quæ præponentur: vel considerandi quidem omnes participes facere, deliberandi vero magistratibus potestatem relinquere. Et oppositum eius facere, quod sit in populari statu. populi enim decretum in condemnando ratum nõ sit, sed ad magistratus rursus referatur, quod contra fit in popularibus, magistratus enim absoluedi, domini sunt omnino: condemnandi vero non, sed ad populum habetur recursus. De consultando igitur & deliberando, eiusque potestate, in hunc modum determinatum sit.

De magistratibus propriis, qui necessarii, & honesti, & de magistratuum constitutionibus.

C A P. X V.

Consequens his est circa magistratus distinguere. habet enim & hæc pars differentias multas: quòtq; magistratus esse, & quarum rerum autoritatem habere oporteat, & pro quo tempore singulos: (nam alij semestres, alij breuiiores, alij annuos, alij diuturniores statuunt magistratus): & utrũ oportet esse perpetuos, an ad long

longum tempus, aut neutrum, an multoties eodem, aut non eundem bis, sed tantum semel: & præterea circa constituendum magistratus, ex quibus oportet creari, & à quibus, & quomodo: de his enim omnibus oportet posse distinguere quot modis fieri posset, & qui quibus conferant gubernationibus reipublicæ. Est autem nec hoc quidem facile determinare, quales magistratus sunt nuncupandi: indiget enim ciuiliis societas multis præfidentibus. Quapropter non omnes, qui vel eliguntur vel assumuntur sorte, sunt magistratus existimandi: vtpote sacerdotes. hoc enim aliud quiddam ponendum est à ciuilibus magistratibus. Præterea qui pompas ducunt, & præcones, & legati qui eliguntur. huiusmodi enim curæ ciuiles aut omnium ciuium sunt ad vnam actionem, puta dux eorum qui militant: aut secundum partem, vt mulierum puerorũque curatores. aliæ dispensatiuæ: sæpe enim eliguntur quidam ad distribuendam annonam. aliæ ministratiuæ, ad quas si opulenti eligantur, substituunt seruos. Maxime vero, vt simpliciter dicamus, illi sunt magistratus appellandi, quibus datum est deliberare de quibusdam, & statuere, & maxime hoc extremum. nam iubere imperiosius est. Verum ista quantum ad vsum nihil differunt, vt ita dixerim. nõdũ enim determinata est huiusmodi de nomine controuersia: habet autem quandam aliam intellectuam considerationem. Quales autem magistratus, & quot necessarii sunt ciuitati: & quales necessarii quidem, inutiles vero ad bonam reipublicæ gubernationem magis vtique quispiam dubitabit: & ad omnem reipublicam, & præsertim ad paruas ciuitates. Nam in magnis quidẽ licet,

licer, & debent singuli magistratus ad singula opera deputari. sufficit enim multitudo ciuium ad magistratus gerendos quare alios cum intermissione magna temporis, alios semel duntaxat gerunt: meliùsque singula curantur, quam si in multis cura nostra distrahatur. Sed in paruis ciuitatibus necesse est in paucos, magistratus plures conferre. nam cum sit paucitas hominum, non facile est multos in magistratibus esse. qui enim postea forent successores horum? indigent quandoque magistratibus eisdem & legibus, parua magnaq; ciuitates: nisi quòd hæc quidem sæpe indigent eisdem, illis vero multo tempore intermisso id accidit. quapropter nihil prohibet multas simul curas illis demandare: non enim se impediunt, & propter hominum paucitatem necessarij sunt magistratus quidam quasi luminaria obeliscis imposita. Si ergo dicere possumus, quot necessarij sunt omni ciuitati, & quot non necessarij quidem, sed opportuni, facile quis sciens ista, coniungat, quales coniungere congruat in vnum magistratum. Debet etiam hoc non latuisse, quales conueniãt secundum locum magistratus plurium curam habere, & qualium vbi que in vnum magistratum potestate habere, ceu honestatis, vtrum in foro præfectum annonæ, & alium alibi, aut vbi que eundem, & vtrum secundum negocia partiendum est, an secundum personas. dico autem, ceu vnum curam honestatis, alium puerorum, & alium mulierum. & in rebus publicis, vtrum differunt secundum vnamquãq; & magistratum genus, vel nihil. ceu in populari statu, & paucorum gubernatione, & optimatum, & monarchia, vtrum idem sunt magistratus potestatis

testatem habentes, sed non ex æqualibus, aut similibus, sed alij in alijs. veluti in optimatibus quidem ex hominibus doctis, in paucorum autem potentia ex opulentis, in populari statu ex ingenuis. vel existant quidam secundum istas differentias magistratum, & alicubi conferat eosdem esse, alicubi diuersos. alicubi enim congruit magnos esse, alicubi paruos eosdem magistratus. Veruntamen sunt aliqui proprii, ceu eorum † qui ante deliberant. hæc enim potestas non est popularis, consilium vero populare. oportet enim esse aliquid tale, cui cura sit populum consilio præuenire, ne ociosus sit. hi autem si pauci sunt numero, paucorum potentia est. est autem necesse vt illi sint pauci, qui ante deliberant: itaque paucorum potentia est. sed vbi sunt ambo hi magistratus, illi qui ante deliberant consiliariis constituunt. consiliarius enim popularis: qui vero ante venit in consulendo & deliberando paucorum potentia. Dissoluitur etiam potestas consilij in huiusmodi gubernationibus, in quibus populus ipse conueniens de omnibus constituit. hoc autem accidere consuevit, cum est utilitas quædam aut merces constituta his qui in contentionem conueniunt. ociosi enim conueniunt per sæpe, & de cunctis ipsi statuunt. Qui autem puerorum curam habent, & qui mulierum, & si quis alter est qui potestatem habet & curam huiusmodi, optimatum id est & non populare fieri enim non potest vt prohibere pauperum mulieres aliter sit quam paucorum potentia: cum mulieres ipsorum in delicijs viuant. Sed de his quidem eatenus dixisse nunc satis sit. De constituendis autem magistratibus conandũ est iam transi

* πρὸς -
λοι, πρæ-
consulto-
res.

transigere. Consistunt autem differentia in tribus definitionibus, quibus compositis necesse est omnes modos esse comprehensos: vnum ex tribus est, qui sint illi qui magistratus constituunt: alterum, ex quibus constituatur: tertium, per quem modum. Cuiusque vero istorum differentia sunt tres. aut enim ciues omnes constituit, aut quidam: & vel ex omnibus, vel ex quibusdam determinatis: ceu per censum, vel per genus, vel per virtutem, vel per aliud quiddam tale, quale apud Megarenses, ex his qui vna cum populo ad bella coniuncti redierunt. & hoc aut per electionem, aut per sortem. Rursus autem haec simul conduplicata. dico autem haec, ceu quosdam aliqui, quosdam omnes: & quidam ex omnibus, & quidam ex quibusdam: & quidam electione, quidam sorte. Vniuscuiusque istorum differentia modi erunt quatuor. aut enim omnes ex omnibus per electionem: aut omnes ex omnibus per sortem: & vel ex cunctis, vel quasi diuisim per tribus & conuentus & societates, quousque transeat per vniuersos ciues: aut semper ex omnibus, & partim. sic, partim illo modo. Rursus vero, si pauci sunt illi qui constituunt magistratus, aut ex omnibus per electionem, aut ex omnibus per sortem, aut ex quibusdam per electionem, aut ex quibusdam per sortem, vel partim isto modo, partim illo: dico autem quaedam ex omnibus per electionem, quaedam per sortem. atque ita duodecim modi efficiuntur seorsum, duobus conduplicatis. Horum autem duae constitutiones sunt populares, hoc est omnes ex omnibus electione, vel sorte: vel partim sorte, partim electione. At enim non omnes simul, sed ex omni-

bus

bus constituere, vel ex quibusdam, vel sorte, vel electione, vel utroque modo: aut partim ex omnibus, partim ex quibusdam utroque modo, dico autem utroque modo, partim sorte, partim electione illius speciei est, quae appellatur res publica. Quosdam vero ex omnibus constituere, partim electione, partim sorte, aut utroque modo hos quidem sorte, illos autem electione, paucorum potentia est, multorumque magis si utroque: sed quosdam ex omnibus, quosdam ex quibusdam, ciuile optimatum: vel quosdam electione, quosdam sorte: quosdam vero ex quibusdam, paucorum potentia, etiam si per sortem fiat vel non fiat: & quosdam ex quibusdam utroque modo: quosdam autem ex omnibus, & ex quibusdam omnes per electionem optimatum. Modi igitur circa magistratus tot sunt, & distinguuntur ita secundum rerum publicarum formas. Qui autem quibus conducant, & quomodo constitutiones eorum faciendae sunt vna cum potestatibus magistratum, & qui sint hi, manifestum erit. dico autem potestatem magistratus, ceu circa reditus autoritatem habere & circa custodiam. alia enim potestatis species, quemadmodum circa bellum, & circa contractus forentes.

De iudiciis, & eorum speciebus. & de modis iudiciorum.

CAP. XVI.

Reliquum ex tribus est, de iudiciis dicere. Capiendi vero sunt istorum modi per eandem viam. est enim differentia iudiciorum in tribus terminis, ex quibus, & de quibus, & quomodo. Dico autem ex quibus, utrum ex omnibus vel

ex

† pntici.

ex quibusdam. de quibus, quot species iudiciorum. quomodo, vtrum per sortem vel per electionem. Primo igitur distinguamus quot sint iudiciorum species. Sunt autem octo. Vnum, rationes repositere. Alterum, si publice quis cui iniuriatus sit. Aliud, quod ad statum ciuitatis pertinet. Quartum, ex magistratibus & priuatis hominibus, quæcunque circa pœnas versantur. Quintum, de priuatis contractibus habentibus magnitudinem. at præterea de homicidiis, & peregrinis. Homicidij rursus species, siue in ipsi iudiciis. siue in aliis ex prouidentia fecerit vel inuitus, & quocunque confitemur quidem facta, sed de iure controuersiam facimus. & quod pro homicidio exulantibus circa reditum statuuntur. vt Athenis dicitur, & quod in † Phreati iudicium. Contingunt autem talia & in omni tempore pauca, & in magnis ciuitatibus. De peregrinis autem vna pars est, si peregrinus contra peregrinum agat: altera, si peregrinus contra ciuem. Est insuper vltra hæc omnia, de paruis rebus cognitio, quæ drachmas quinque, aut non excedant, aut parum. oportet enim & de his ius dici: nec incidit in iudiciorum multitudinem. Sed omittamus de his, & de homicidiis & de peregrinis: dicamus autem de ciuilibus, in quibus si non recte iudicetur, seditiones ac rerum publicarum motus gignuntur. Necessè est enim vel omnes de omnibus supra dictis iudicare electione vel sorte: vel omnes de omnibus partim sorte, partim electione: vel de quibusdam eorum aliquos, partim sorte, partim electione assumptos. hi ergo modi sunt quatuor. Totidem alteri, qui secundum partem. rursus enim ex quibus, & qui iudicant

dicant de omnibus per electionem, aut ex quibus de omnibus per sortem, vel partim sorte, partim electione, vel quædam iudicia de eisdem ex sortitis & electis. Ili ergo, vt dictum est, sunt modi in prædictis. Insuper eadem conduplicata, vt quædam ex omnibus, quædam ex quibusdam, quædam ex vtrisque, ceu si eiusdem iudicij essent, alij ex omnibus, alij ex quibusdam: & vel per sortem vel per electionem, vel ex ambabus. Quot igitur modi iudiciorum esse possunt, dictum est. Horum autem prima, popularia sunt, quæcunque ex omnibus vel de omnibus. Secunda, paucorum potentium, quæcunque ex quibusdam de omnibus. Tertia, optimatum & ciuilia, quæcunque partim ex omnibus, partim ex quibusdam.

*

Arist. Politicoꝝ 355

ARISTOTELIS

POLITICO-

RVM

LIBER QUINTVS.

SVMMA LIBRI.

De rerū publicarum mutationibus, seditionibus, earum causis, ac medelis. De diuersarum specierum rerū publicarum mutationibus, ac ipsarum conseruandarum modis. De regni, ac tyrannidis mutationibus, ac conseruatione.

De causis mutationum rerū publicarum, & earum inaequalitate & aequalitate, & istis & stabilitate.

CAP. I.

E aliis quidem omnibus, de quibus dicere proposuimus, fere dictum est, ex quibus autem mutantur respublicæ, & quot ea sint & qualia, & quæ nam sint singularium rerū publicarum corruptiones & lates, & ex quibus in quales maxime mutantur: præterea que remedia generaliter & specialiter cuiusque, & per quæ maxime conseruari possit vnaqueque rerū publicarum, cōsiderandum deinceps erit. Oportet autem prius illud principium assumere, quòd plures sunt formæ rerū publicarum, & in his conseruentur quidem omnes iustitiam & con

& conuenientem æquitatem, sed aberrant ab ea, vt est antè dictum. Nam populus constat ex iis qui cum sint secundum quid pares, putant se simpliciter pares. Paucorum vero potentia ex iis qui cum præsentent aliqua re, se in cunctis præstare arbitrantur. opibus enim superantes, simpliciter existimant superare. Deinde vero illi quasi pares existentes in cunctis, dignum putant se parem portionē habere. hi autem quasi superiores sint, maiora sibi competere arbitrantur: maius enim in æquale. Habent vero omnes aliquid iustum, sed simpliciter aberrant. Et ob eam causam, quando non pro opinione sua vtrique reportent de republica, seditiones concitant. Omnium vero iustissime hoc facerent, qui virtute præcellunt: qui tamen minime omnium id faciunt, nam hi simpliciter rationale est vt soli præferantur. Sunt autem quidam, qui præstantes genere, plus habere se dignos putant. Videntur nobiles esse illi, quorum maiores virtute & diuitis præditi fuerunt. hinc principia & fontes, vt ita dixerim, seditionum oriuntur. Quapropter mutationes merito fiunt, quandoque ex præsententi statu ad alium: ceu ex populari gubernatione ad paucorum potentiam, vel ad popularem ex paucis, vel ad rempublicam & opriamatem ex illis, vel ad illas ex istis. quandoque præsentem gubernandi formam non querunt mutare, sed in ea permanentes, pro se illam suscipiunt, vt paucorum potentiam vel monarchiam. Insuper circa magis & minus: ceu vel paucorum potentiam existentem magis extendere vel coercere, vel popularem statum ampliare vel restringere. Eodémque modo de aliis speciebus ampliandis vel restringendis, vel in

parte aliqua reipublicę mouenda, ceu magistratum quendam de nouo inducere, vel remouere, vt apud Lacedæmonios ferunt Ly sandrum tetasse regiam potestatem tollere, & Pausaniam regem Ephoros. & Epidamni mutata est reipublica, parte: cum pro tribuum præfectis, senatores creauerunt. Apud Elienses vero necessarium est illorum etiam, qui versantur in republica dignitates inuadere, quando creatur magistratus aliquis. Paucorum autem potestatis erat in hac republica, quod vnus solus ad magistratum sumebatur. Vbiq; enim propter inæqualitatem oritur seditio: disparibus tamen non existit proportio. perperua enim potestas regis iniqua foret, si esset in paribus. omnino enim quærentes æquum in seditiones incidunt. At enim duplex est æquum: vnum numero, alterum dignitate. numero quidem, ceu multitudine ac magnitudine idem, & æquum: dignitate autem dico, id quod est secundum rationem. ceu tria excedunt duo secundum æqualem numerum, & hæc vnum, dico autem quatuor excedere duo, & hæc vnum: æqua enim pars duo ex quatuor, & vnum duorum: ambo enim medietates. Parentes autem simpliciter esse iustum id, quod est secundum dignitatem, contendunt, vt prius dictum est. alij quia si in aliquo sint pares, se penitus pares existimant: alij, quia si in aliquo præstant, in cunctis se superare arbitrantur. Quamobrem duæ præcipue sunt gubernandi formæ. populus scilicet, & paucorum potentia. nobilitatem enim ac virtutem in verbis quidem omnes fere vsurpant. etenim qui vere nobiles ac boni sint, nusquam centum reperiuntur: diuites autem multis in locis. Simpliciter

pliciter omnino secundum alterutrum statuere æqualitatem, improbum est, patet autem ex eo quod contingit: nulla enim huiusmodi rerum publicarum recipit stabilitatem. Causa vero huius, quia impossibile est ex primo errore in principio commisso, non euenire ad extremum aliquid mali. quare opus est partim arithmetica æquitate vti, partim ea quæ est secundum dignitatem. Veruntamen tutior est, ac minus seditioni subiacet popularis gubernatio, quam paucorum. nam in paucorum gubernatione duæ gignuntur seditiones: vna inter seipsos, alia ad populum. in gubernationibus autem populi, vna tantum seditio fit, ad paucorum potentiam. ipsis vero inter se, quod quidem dignum dictu sit, non accidit seditio populi. Insuper mediocrium hominum gubernatio, propinquior est populari gubernationi, quam illi quæ paucorum: quæ quidem est magis tuta, quam aliqua huiusmodi rerum publicarum.

De seditionibus paucorum, & popularium: pro quibus rebus seditiones oriuntur, & quæ sint earum causæ.

CAP. II.

Cum vero consideremus quibus de causis seditiones mutationesque rerum publicarum eueniant, capienda sunt primo vniuersaliter principia, & causæ earum. Sunt autem ferè tria, de quibus ipsis primo succincte determinandum est. Videre enim oportet quemadmodum dispositi ad seditiones deueniunt: & quantum rerum gratia: & tertio quæ sunt initia ciuiliū turbationum, ac seditionum inter ciues. Quod quidem igitur disponantur ad res nouas appetendas, illa est potissima causa, de qua iam

646

Politicoꝝ

diximus, quia alij pares esse volunt his qui plus possunt, & nisi hoc fit non acquiescunt: alij vero se præstare dignos putantes, indigno serunt nisi plus habeant. hæc autem quandoq; iuste cupiuntur, quandoq; iniuste. inferiores quidem vt pares sint, res nouas exoptant: & pares qui sunt, vt præstent. Quemadmodum igitur dispositi sunt qui res nouas quarunt, dictum est. Res autem, pro quibus contendunt, sunt lucrum, & honor, atq; his contraria. dedecus enim & damnũ vel ipsorum vel amicorum fugientes, seditiones in ciuitatibus agunt. Causæ vero ac principia motus, vnde ipsi ita disponunt, & pro iis de quibus diximus, sunt vt septem, sunt etiam vt plura. quorum duo sunt eadem cum illis quæ dicta sunt, non tamen eodem modo. propter lucrum enim & propter honorem iritantur inuicem, non acquirant sibi ipsi, sed quia vident alios partem iniuste, partim iuste plus habere. Insuper propter contumeliã, propter metum, propter præpotentiã, propter contemptum, propter incrementum excessum: præterea & alio modo propter verecundiam, propter negligentiam, propter pusillitatem, propter imparitatem.

Quo pacto ob dictas causas eueniunt seditiones

CAP. III.

EX quibus contumelia & lucrum, quam habent vim, & quot causæ, serè est manifestum. † Superbia enim, & auaritia eorum qui gubernant homines, prouocant contra se, & contra statum eius reipublicæ, quæ ista fieri patitur. auaritia vero quãdoq; ex priuatis rebus fit, quãdoq; ex publicis. De honore etiam clarum est, & quid valeat, & quomodo causa sit contem-

dendi, ipsi enim inhonorati, & alios honoratos cernentes, seditionem aggrediuntur. Hæc autem iniuste quidem sunt, cum præter dignitatem honorantur quidam, vel inhonorantur: iuste vero, cum secundum dignitatẽ. Propter præpotentiã autem, quando maior sit & potentior, vel vnus vel plures, qui secundum dignitatem & potentiã reipublicæ, consuevit enim ex talibus fieri vnus dominatio, vel gubernatio violenta. Quapropter quibusdam in locis Ostracismo vtuntur, ceu Argis & Athenis. atqui melius erat ab initio prouidere, ne in huiusmodi potentiã augeri homines permitterentur, quã post contra auctos remedium querere. Propter metum vero ad seditionem deueniunt, qui penas formidant ob maleficia commissa: & hic contra quos paratur violentia, præuenire volentes, priusquã malum patiantur. vt apud Rhodum nobilitas contra plebem insurrexit metu iudiciorum, quæ sibi parabantur. Propter contemptum vero ad seditiones deueniunt, ceu in paucorum potentia, quando plures sunt illi, qui à republica excluduntur: potentiores enim se putant. Et in populari statu, opulenti contemnentes inordinationem & incuriam eorum qui gubernant, ceu apud Thebanos post pugnam in Onophytis commissam, mala gubernatione popularis status interijt. & in Megarensisibus, ceu per inordinationem & negligentiam magistratum superati sunt. & Syracusis ante Gelonis tyrannidem. & Rhodi populus, antequam contra insurgeretur. Fiunt etiam propter incrementum mutationes rerum publicarum. vt enim corpus ex partibus suis cõstat, & oportet eas simul pro modo quãq; suo crescere, vt conuenientia

permaneat, ac nisi hoc fiat corrumpitur (ceu quando pes quatuor cubitorum sit, ceterum vero corpus duarum palmarum longitudinem habeat: interdum vero & in alterius animalis figuram transiret, si non solum quantitate, verum etiam qualitate immoderatum fieret incrementum) ita & ciuitas ex partibus constat, quarum interdum aliqua paulatim subcrefcit, ceu egenorum hominum multitudo in popularibus gubernationibus & rebus publicis. Contin- git vero quandoq; id per fortunam: velur apud Tarentum cum superati praelio ab Iapygen- sibus, nobilitatis magnam partem amisissent (sunt autem id praelium paulo post id tempus, quo Medi Graeciam inuasissent) ad popularem sta- tum ex republica est facta mutatio. Et Argui post caedem suorum in Hebdoma a Cleomene Spartiata factam, coacti sunt inquilinos quos- dam ad rempublicam recipere. Et Athenis, cum terra male pugnaretur aduersus Lacedaemo- nios, nobilitas attenuata est, cum ex descripto submittere se ad bellum cogereetur. Contingit autem hoc & in popularibus gubernationibus, rarius tamen, pluribus enim diuitibus existen- tibus, vel diuitiis in pluribus auctis, mutatio fit in paucorum potentiam. Mutantur etiam res pu- blicae absq; seditione propter verecundiam: vt in Heræa, cum enim per electionem sumere ma- gistratus solerent, postea sortiti sunt, ex eo quod electiones eorum in homines turpes puden- dōsq; cadebant. Et propter negligentiam, quan- do sinunt ad summas potestates eos assumi qui non sunt amici status eorum: per quem quidem modum apud Florem euerfa est paucorum gu- bernatio per Heracleodorum, qui magistratum

naſtus

naſtus gubernationem ciuitatis ex paucorum potentia ad popularem statum traduxit. Inſu- per propter puſillum, dico autem puſillū, quan- do latet paulatim ſubcreſcens rei publicae mu- tatio, quae ad magnitudinem latet: et euadit, ſi negligatur. quemadmodum apud Ambrocioſas a paruo cenſu prius erant magiſtratus, tandem vero a nullo: quaſi nihil aut prope foret inter parum & nihil. Seditiones quoque concitat pe- regrinitas, donec in eandem ſimul conſpirationem deuenierit. vt enim non ex quauis multitu- dine conſtituitur ciuitas, ita etiam neque in quouis tempore. Quapropter quicumque adhuc inquilinos ſuſceperunt vel aduenas, omnes ſerē ſeditionis uſe ſati ſunt, ceu apud Sybarim vna cum Troezeniis incoluerunt Achaei. poſtea ma- iorem in numerū creſcentes Achei Troezenios pepulerunt. vnde * pollutio illa exorta eſt Sy- baritis, & Thuriis. Idem fecerunt Sybarite contra eos qui illos receperant, nam plus habere volentes, quaſi de ſuis agris pulſi ſunt. Et apud Byzantium peregrini in oppreſſionem ciuium coniuſati, cognita re, praelio & armis expulſi ſunt. Et Antiſtaei exules ex Chio ſuſceptos, tan- dem armis deiecere coacti ſunt. Zanclei vero, qui Samios receperunt, mox ab eis ſunt propria ciuitate deiecti. Apolloniatae qui ſunt in Pon- to, in colis receptis, ſeditione agitati ſunt. Et Sy- racuſani poſt tyrannos expulſos, cum hoſpites & conductos milites feciſſent ciues, in ſeditionem & praelium inciderunt. Et Amphipolite, receptis Chalcidenſium colonis, pulſi tandem ab illis ſunt ſerē omnes. Seditionem autem con- citant, in paucorum quidem potentia, multitu- do indigne ferēs, vt dictum eſt prius, quod cum

* 270

ipsi sint pares, non pariter honorantur. In popu-
lari vero statu nobilitas, quod par h^{ab}et ceteris,
cum ipsi sint praestantiores. Incidunt etiam
quandoque in seditione ciuitates propter si-
tum, quando talis est locus, vt non ad vnam
eandemque gubernationem sit aptus. vt Clazo-
monis accidit, qui in Chyro habitant, contra
eos qui habitant in insula. Et Colophonis erga
Notios. Athenis quoque non eodem modo, sed
multo magis populares sunt, qui in Pyraeo ha-
bitant quam qui in vrbe. vt enim in praeliis
transitus fossarum, etiam si admodum parua
sint, interruptit ordines militum, ita & in ciui-
tate † dissidentia omnis videtur dysfunctionem
facere. Maxime forsan dissident virtus & virtus;
deinde paupertas & diuitie, & alia magis quam
alia; quarum vna est illa, de qua diximus.

† *si simili-
tudo.*

De medelis, & documentis circa seditiones.

CAP. IIII.

Oriuntur autem seditiones non pro paruis
rebus, sed ex paruis ad magna proueniunt,
maxime etiam parua corroborantur, quando
in principalibus sunt, vt contigit Syraculanis
antiquitus. Mutatus est enim ciuitatis status
propter duos adolescentes, qui in magistratu
constituti, similitatem inter se habuerunt ex
amatoria causa. altero enim absente (cum so-
dalis eius esset) alter puerum, quem amabat, sibi
conciliauit. at ille reuerfus, cum id grauiter fer-
ret, uxorem illius habere studuit, ex hoc, omnes
qui versabantur in republica, diuerso fauore di-
uerterunt. Quamobrem ab istis principiis ca-
uendum est diligenter, ac dissoluenda statim
sunt

sunt eorum discordia, qui multum in republica
possunt. In principio enim peccatur. princi-
pium autem dicitur esse dimidium totius. itaq;
paruum in principio erratur, correspondens est
ad alias partes. Omnino autem excellentium vi-
rorum discordia totam post se trahunt ciuita-
tem: vt contigit a pud Hestiam post popularem
statum. Duobus enim fratribus de diuisione pa-
trimonij contententibus, vnus eorum qui erat
pauperior, quasi non exhibente altero fratre bo-
na omnia, neq; thesaurum quem pater inuenerat,
proferente, querebatur, ac populum in suos
fauores pertraxerat: alter vero qui diuitiis pol-
lebat, locupletes sibi asciuerat. Et in Delphis ex
fauore partium contentione exorta, principium
fuit seditionum omnium, quae postea fuerunt
in ea ciuitate secuta. hic enim cum sibi triste au-
gutium incidisset, vt venit ad sponfam, susci-
pere illam noluit. parentes vero puella quasi
spreti atque contempti, sacrorum quiddam eo
sacrificante iniecerunt, atque vt sacrilegum ac-
cusantes capite damari fecerunt. Mitylenae
quoque seditio ex hereditate coorta, magno-
rum malorum fuit origo. indeq; bellum Athe-
niensibus contra Mitylencos susceptum, in quo
vrbs eorum a Pachete duce capta fuit. Timo-
phane enim quodam opulento homine vita
functo, cum duae filij superstites fuissent, Doxan-
drus quidam dari illas filijs in matrimonium
concupiuit. quod cum assequi non potuisset, alios
sibi praelatos dolens, res nouas moliri aggressus:
Atheniensibus quibus erat publice hospes,
bellum suscipere persuasit. Et apud Phocenses se-
ditio exorta est ex hereditate inter Mnaseam
Mnaseonis patrem & Euthykratem Onomarchi.

hæc seditio Phocenſibus initium fuit eius belli, quod ſacrum appellauerunt. Mutatus eſt etiam Epidamni ciuitatis ſtatus ex nuptiis. deſponde- rat enim quis filiam, cum vero pater ſponſi ma- giſtratum gerens illi mulctam irrogaffet, quaſi deſpectus, omnes qui præſentis ciuitatis ſtatu inſenſerant per iactationem ad ſe recipit. Fiunt etiam mutationes & in paucorum potentia, & in populari ſtatu, & in ea quæ appellatur repu- blica, ex eo quod aliquod collegium vel alia pars ciuitatis ſamam ſit vel augmentum maio- rem in modum confeçuta: vt apud Athenienſes, Areopagi cõſilium per tempora belli Perſarum ſamam cõſecutum reipublicæ gubernandi for- mam ſeueriores videtur teçiffe. Et rurfus nau- alis turba, quod cauſa victoriæ Salaminenſi bello fuiſſe videbatur, & vbi eam victoriam prin- cipatum maris acquiſiſſe ciuitati, popularem ſtatum magis aſſeruit. Et apud Argiuos nobili- tas, quod in prælio contra Lacedæmonios apud Mantiniam urbem commiſſo, magnam ſamam confeçuta erat, popularem ſtatum delere tenta- uit. Et apud Syracuſanos multitudo vrbana, quod cauſa victoriæ belli aduerſus Athenienſes videbatur fuiſſe, reipublicam mutauit ad po- pularem ſtatum. Et apud Chalcidenſes, quod ſi- mul cum nobilitate ad opprimendum Phoxum tyrannum plebs inſurrexiſſet, ſtatim reipublicæ gubernationem inſcepit. Et apud Ambraciam eodem modo, populus vnà cum aggreſſoribus Perianthro tyranno expulſo, in ſeipſum gubernationem conuertit. Et omnino hoc latere non oportet, quod qui potentia cauſa fuerunt, ſiue priuati homines, ſiue collegia publica, ſiue tri- bus, ſiue & pars aliqua ciuitatis, ſiue quæcumq;

multi

multitudo, ſeditio nem commouent. aut enim qui honori illorum inuident ſeditio nem faciunt, aut ipſi propter præuolentiam parem habere cõ cæteris, non acquieſcunt. Mouetur quoq; repu- blica quando partes illæ ciuitatis, quæ contra- riæ videtur eſſe, parificatur (æcui diuites & plebs) medium autem parum aut nihil omnino ſit, ſi enim quæuis pars ita robuſta fiat. vt ad illâ quæ prædominabatur, proxime accedat, non tolerat poſthac discrimina ſubire. Quapropter & qui virtute præcellunt, nullâ (vt ita dixerim) faciunt ſeditio nem. pauci enim ſunt, alij vero permulti. Vniuerſaliter ergo in cõſtitis rebus publicis ipſius initia cauſarq; ſeditio nem ac mutationum, in hunc modum ſiunt. Mutatur autem reſpublica quandoq; per vim, quandoq; per dolũ. Per vim autem aut ſtatim, aut poſtea compellendo. nam & fraus duplex eſt. nonnunquam enim decepti ab initio, tua demum ſpõte recipiunt alium gu- bernandi modum, deinde poſtea violenter con- ſeruant: vt accidit cum quadringenti illi Athe- nienſium reipublicam inſeperunt. affirmantes enim quod Perſarum rex pecunias ad bellũ con- tra Lacedæmonios ſubmiſtraret, ac in eo mē- titi, nihilominus poſtea vi retinere gubernatio- nem conati ſunt. Interdum autem ab initio per- ſuadentes, at poſtea rurfum perſuaſis ſpõte ac volentibus retinent gubernationem. Simpliciter ergo circa omnes reſpublicas, ex his quæ di- cta ſunt, contingit mutationes fieri.

De mutationibus popularis gubernationis: & earum modis.

C A P. V.

SEd oportet in vnaquaque ſpecie rerũ publi- ſcarum hoc idem cõſiderare. Popularis ergo ſtatus

status maxime recipit mutationes, propter eorum hominum perfidiam, qui sunt quasi duces in populo. Hi enim priuatim egregiam quenq; calumniando, conspirare eos simul compellunt (cogit enim in vnum communis metus etiam eos, qui prius erant inimicissimi) publica vero multitudinem irritant. & hoc ferè vbiq; in hunc modum fieri videmus. Nam & apud Comum popularis status interiit, ob prauitatem eorum qui populum ducebant. nobilitas enim conspiratione facta, regimè ciuitatis arripuit. Et apud Rhodum. impositis enim pecuniis, quæ conductis militibus soluerentur, potentes quidam in populo pro se eas retinebant, erātque id impedimento, quo minus ea redderentur, quæ præfectis debebantur triennium, præfecti autem classis, cum pecunias non haberent, ac nihilominus nauigare ex lege cogentur, veriti pœnam iudicij, conspirationem inierunt ad popularem statum euerrendum. Apud Heracleam quoque populus oppressus est illico post coloniarū emissionem, ob populi ductores. potentes enim quidam in populo, illatis iniuriis, nobilitatem expulerunt: illi vero postea conspirantes, & in vni conuenientes, in urbem reuersi, populum oppresserunt. Nec multo dissimiliter apud Megarenses popularis status interiit. Ductores enim populi, quo pecunias per honorum publicationem haberent, multos è nobilitate pepulerant, vt tandem facta sit permagna exulum multitudo, exules ergo in vnum conuenientes prælio superarunt, oppressoque populo paucorum potentiam constituerunt. Contigit hoc idem apud Cumas in populari statu, quem destruxit Thrasimachus, & apud alios ferè quis inspiciat muta-

tatio

tationes eodem modo contigisse. Interdū enim, vt gratificetur iniuriantes, nobilitatem conspirare faciunt, vel patrimonia æque diuidentes, vel reditus muneribus publicis subiicientes: interdum vero calumniantes, vt bona opulentorum publicari faciant. Vtustis quidem temporibus, quando idem erat potens in populo ac belli dux, populares res in tyrannidem mutabantur, & profecto antiquorum tyrannorū plurimi ex popularibus hominibus facti sunt. Causa vero, cur tunc fierent, non autem nunc, illa est, quòd tunc qui in populo maxime poterant, erāt ex his qui bello gerendo præficebantur. nondū enim dicendi peritiam habebant: nunc autem Rhetorica arte superueniente, qui dicendi facultatem habent, populos ducunt quidem, sed quia imperiti sunt rerum bellicarum, tyrannidem inuadere non audent, nisi vbi parū aliquid tale incidit. Tyrannides certe frequentius fiebant prius, quam nunc, & propter magnas potestates quibusdam commissas, ceu Mileti ex consulu. multarum enim ac magnarum rerū potestatem habebat consul. Ac etiam ob id, quia tunc vrbes non erant magnæ: sed rure homines habitabant, otium agēs præter quam ab agris, qui autem patroni erant in populis, cum viri militares essent, tyrannidem inuadebant: idque agēbant omnes, præstita sibi prius fide à populo; quæ acquirebatur ex inimicitia aduersus opulentos, vt Athenis, Pisistratus per factionem contra Pediacum susceptam, & Megaris, Theagenes armentis opulentorum occisis, quæ iuxta flumen repererat pascētia, & Dionysius accusans Daphnæum & diuites, meruit tyrannidem Syraculis obtinere, propter inimicitiam nobilitatis,

tatis, sibi fide à populo præstita, quasi popularis esset. Mutantur etiam respublicæ, ex consuetâ gubernatione in vltimam speciem popularitatis. cum enim per electionem sunt magistratus, non tamen à censu, eligit autem populus ambientes populum magistratuum gratia, eò rem deducunt, vt sit populus dominus etiam legum. Remedium autem, ne hoc omnino fiat, vel vt minus fiat, illud est, vt tribus quidem magistratum eligant, non populus vniuersus. Popularem igitur statuum mutationes ferè omnes per has fiunt causas.

De mutationibus paucorum potentie, & earum modis.

C A P. VI.

PAucorum autem gubernationes mutantur per duos maxime modos manifestissimos: Vnum, si iniuriis afficiant multitudinem. quilibet enim patronus sufficit, & maxime si ex numero paucorum dux aliquis existat, quemadmodum in Naxo Lygdamis, qui tyrannidem postea Naxiorum inuasit. Habet autè etiam ex aliis initium seditionis differentias. quandoque enim ab ipsis opulenti, qui non honorantur magistratibus, fit dissolutio, cum per pauci sint illi, qui dignitates vsurpant: vt in Massaliensibus, & in Istro, & apud Heracleam, & in aliis ciuitatibus accidit. Nam qui honores non susceperat, res nouas moliri non cessabant, donec ipsi quoque honoraretur, primo quidem seniores ex fratribus, deinde iuniores. quibusdam enim locis non simul ad rempublicam gubernandam recipiuntur filius & pater: alicubi vero frater senior ac junior. & illic quidem paucorum potentia ciuium

uilior

uilior facta est. In Istro autem ad populum recidit. In Heraclea vero à paucioribus ad sexcentos deuenit. Mutata est & Gnidii paucorum potentia, seditione inter nobilitatem ipsam coacta, ex eo quòd pars eorum ab honoribus excluderetur: siquidem pater filium impediabat, & frater fratrem, nec nisi qui senior foret honorabatur. insurgens enim populus per illorum discordiam, ac ducem natum ex ipsa nobilitate, irruens periclit. imbecillis enim aduersa pars erat. Et apud Erythrienses, in paucorum gubernatione regiarum urbium antiquis temporibus, licet diligenter curarent qui, in gubernatione illarum versabantur, tamen quia perpaucci erant, non tulit populus, sed rempublicam mutauit. Mutantur etiam paucorum gubernationes ex seipsis, propter factiones ipsorum qui plus posse apud populum volunt. Hoc autè dupliciter fit, quandoque enim sibi asciscunt, & coniungunt alios ex ipso numero paucorum: vt Athenis in triginta illis fecit Charicles, & in quadringentis Phrynichus simili modo, quandoque vero ipsi, qui sunt ex paucorum numero, vendicant sibi plebem, vt apud Larissam, nobilitas plebem colebat, ex eo quia per plebem fiebat electio magistratus illius, qui custodia reipublicæ vocabatur: & in quibuscunque gubernationibus paucorum, non illi ipsi eligunt ad magistratus, qui & gerere illos possunt, sed ex censibus magnis tribuuntur, vel ex aliquo corpore, electio tamen eorum per ciues fit, aut per plebem, vt Abidi, & vbi iudicia non sunt ex his qui rempublicam gubernant, colendo plebem, quo eorum suffragia promerentur, rempublicam mutant, vt apud Heracleam contingit, quæ

Arifto, Politiorum.

t T t

est in Ponto, quod idem accidit, quando in gubernatione paucorum quidam existentes, ad pauciores etiam rempublicam trahunt, pares enim ceteris esse querentes, compelluntur populum in sui auxilium adhibere. Fiunt etiam mutationes in gubernatione paucorum, quando prodigaliter viuentes qui gubernant, per luxuriam patrimonia consumpserunt. Optant enim res nouas huiusmodi homines, tyrannidemque vel sibiipsis, vel alteri affectant, quemadmodum Hipar Dionysii Syracusis, & Amphiboli Cleotimus Chalcidenses colonos superinduxit, & cum venissent, seditionem cum illis contra diuites fecit, & in Aegina qui negotium id Chariti Atheniensi fecerat, res nouas molitus est, propter huiusmodi causam. Hi ergo homines consumptis patrimoniiis, aut res nouas commouent, aut rempublicam furtis expilant, itaque seditiones aut ab ipsis aut ab illis concitantur, qui eorum facta non tolerant: ut Apolloniæ quæ est in Ponto accidit. Concors vero si sit paucorum gubernatio, ex seipsa non facile interit. Huius signum est apud Pharsalum urbem reipublicæ status: pauci siquidem in ea ciuitate gubernatores, multorum sunt domini, quia ipsi inter se recte ac debito more se gerunt. Euertuntur etiam, quando in paucorum gubernatione aliam paucorum gubernationem efficiunt: id est quando eorum, ad quos pertinet gubernatio reipublicæ, qui pauci sunt, selectio quædam fit, neque habilitas est omnibus ad maximum magistratus, dignitatesque posse assumi. Quod apud Elidem urbem quandoque contigit. nam cum paucorum esset gubernatio reipublicæ, admodum pauci eorum ad senatorium ordinem, quæ erat perpetua dignitas,

gnitas, peruenire poterant, ob id quod erat potentium. hic ordo ac persimilis Lacedæmoniorum senatorum. Fit autem mutatio gubernationis paucorum & in bello, & in pace. In bello quidem, quod populo dissidentes, conducto milite uti compelluntur, & qui illis præficitur, sæpe tyrannus euadit: ut Corinthi Timophanes, quod si plures præficiuntur, ipsi sibi potentiam parant, interdum vero ista formidatæ qui regunt, populum recipiunt ad reipublicæ communionem, quoniam necessitas cogit populo uti. In pace autem propter dissidentiam, quam inter se habent, conductis militibus custodiam tradunt, præficiuntque illis virum aliquem, qui ad neutram partem magis inclinare videatur, at iste sæpe fit dominus partis vtriusque, quod accidit in Larissa vrbe Leucadæsis, qui circa Samum rempublicam tenentibus, & apud Abidum tempore sodalitatum, quarum erat iphiadæ. Oriuntur etiam seditiones per exclusionem aliorum ab aliis factam, eorum ipsorum qui sunt in paucorum gubernatione, quando de nuptiis, vel de iudiciis concertant, quemadmodum de nuptiis supra diximus. In Erethria paucorum gubernatio equitum sublata est per Diagoram, qui affectus iniuria fuerat ex nuptiis. Ex iudicio autem apud Heracleam seditio exitit, & Thebis ob adulterij iudicium. Atqui vtroque in loco non iniusta fuerat accusatio, sed per factionem potius nimis exasperata: apud Heracleam quidem aduersus Eurionem, Thebis vero aduersus Archium, quos inimici peruenientes in foro ligati, ac ceruicem eius annulo ferreo includi fecerunt. Sæpe etiam paucorum gubernationes dissolutæ fuerunt ob nimiam dominationem, non

*ij. dispers

mates ab illis quæ appellantur respublicæ in hoc: & ob id sunt alia earum minus, alia magis durabiles. illas enim quæ magis declinant ad paucorum potentiam, optimates appellant: illas vero quæ ad multitudinem, respublicas vocant, quæ propter tutiores sunt istæ, quàm alia. Fortius enim est id quod plus est, ac magis acquirunt æquum habentes. Qui vero diuitiis abundant, si respublica excellentiam eis tribuat, contumelia cæteros afficere pergunt, nec par habentes conquirunt. Penitus enim ad quamcunque speciem declinet gubernatio ciuitatis, in eam transmutatur, utrisque suum augmentibus: velut respublica ad populum, optimates ad paucorum potentiam: vel in contraria, ceu optimum gubernatio in popularem, tanquam enim iniuriam patientes, in contrarium trahunt, qui magis sunt inopes: respublica vero in paucorum potentiam transmutatur. solum enim stabile est secundum dignitatem æquum, & habere sua quæ sunt. Contigit vero id quod modo diximus, in Thuriis. quod enim à maiore censu erat magistratus, in minorem facta est mutatio, & in plures gubernatores. & quia agros totos possidebat nobilitas contra legem (nam gubernatio eius ciuitatis erat ipsorum) ita que plus habere poterant. At populus bello exercitatus, ac potentior effectus quàm illorum custodes, nobilitatem compulit agros, qui contra legem tenebantur, dimittere. Insuper quia omnes optimatum species ad paucorum potentiam declinant, nobilitas in illis plus habet: velut apud Lacedæmonios, opes & diuitiæ in paucis sunt, ac magnam licentiam habet nobilitas faciendi quodlibet, & cui velit gratificandi: quæ causa fuit, ut Lo-

corum ciuitas, interiret, propter Dionysij clientelas, quod non contigisset in populari statu, neque in ea optimatum gubernatione, quæ optime mista & temperata fuisset. Maxime vero latent optimatum gubernationes, paulatim sese dissoluentes, quod quidem dictum est prius vniuersaliter de omnibus rebus publicis, idque inter causas mutationis minuta paruitas appellatur, quando enim omittunt aliqui ex his quæ ad rempublicam pertinent, ac deinde aliud paulo maius, facilius mouent, quousque totam moueant reipublicæ formam. Quod in Thuriis accidit respublica, cum enim legem haberent, per quam non nisi intermisso quinquentio præturam gerere licebat. iuniores quidem rei militaris periti, & apud multitudinem famam habentes, cum cæteros, qui in rebus gerendis versabantur, spernerent ac facilliter se consecutus arbitrarerunt, legem totam illam tollere aggressi sunt, lata altera lege, ut liceret continere eosdem prætores esse. At enim magistratus qui præerant suffragiis, appellabantur vero consultores, commoti prius ad resistendum, tamen postea destiterunt, putantes, quanuis hæc vna lege soluta, tamen cæteras esse permansuras, postea vero prohibere volentes, ne alia more uerentur, nihil proficere valuerunt, sed mutata est eorum respublica in potentiam eorum, qui nouas res aggrediebantur. Dissoluntur vero cunctæ respublicæ interdum per se ipsas, interdum per externam causam, quando contraria gubernatio sit, vel propè vel longe quidem, sed admodum potens, quod quidem contigit Atheniensibus & Lacedæmonijs. Atheniensis enim ubique potentiam paucorum: Lacedæmonij

* स्पарт
γην.

vero ubiq; popularem statum euerterunt. Vnde igitur rerumpublicarum mutationes, seditionesque exoriantur, serè dictum est.

De conseruatione rerumpubli carum modi viginti.

C A P. VIII.

DE conseruatione autem earum, & communitè & seorsùm de vniuscuiusque, conseruans est vt dicamus. Illud ergo ante omnia patet, quòd si sciamus per quæ corrumpuntur respublicæ, scimus etiam per quæ conseruantur. contrariorum enim contrarij effectus: corruptioni autem conseruatio est contraria. In illis igitur rebuspublicis quæ laudabiliter permittæ ac temperatæ sunt, illud est diligenter obseruandum, ne quid ex legibus institutisq; moueatur, maximèq; ab eo cauendum, quòd paulatim rept. latet enim corruptio, quia non tanta simul fit: decipiturque mens ab illis, vt sophistica illa ratio, si vnumquodque pusillum, & omnia. hoc autem est vt sit, & est vt non. totum enim & omnia non pusillum, sed composita ex pusillis. vna igitur custodia aduersus hoc principium est opponenda. Deinde non confidere his que finguntur quodammodo, & adumbrantur ad populum: reprobantur enim ex ipsis operibus, qualia vero dicamus rerumpublicarum signamenta, superius est ostensum. Intueri licet quasdam respublicas durare non solum ex optimatibus, verumetiam ex paucorum potentiis, non quia per se ipsæ stabiles sint, sed quia hi qui gubernant, recte se gerunt, tam erga eos qui sunt extra rempublicam, quàm erga eos qui in reipublicæ gubernatione versantur. Erga eos quidem qui non participes sunt gubernationis, nõ

afficien

afficiendo ipsos iniuriis, ac præstantiores ipsorum ad participationem reipublicæ recipiendo, cupidòque honoris non deprimendo, neque multitudinem suis commodis fraudando. Erga illos vero, qui socij in gubernanda reipublica sunt humane inuicem ac populariter se gerendo. æqualitas enim illa, quæ in populari statu affectatur, ea in similibus non solum iusta est, verumetiam utilis. Quamobrem si plures sint in gubernatione reipublicæ constituti, eis permulta popularium institutorum vitia sunt: ceu semestres esse magistratus, vt omnes qui similes sunt, adipisci valeant. sunt enim tanquam populus quidam illi, qui inter se pares ac similes sunt. itaq; in illis frequenter existunt, velut duces quidam populi, vt prius diximus. Deinde minus in potentias incidunt paucorum gubernationes & optimates. non enim similiter facile est latere male agentem in breui tempore magistratus & in longo. nam ob hoc, in paucorum gubernationibus, & popularibus tyrannides fiunt. aut enim hi qui maximi sunt in vtraque, tyrannidem inuadunt (hîc ductores populi, ibi potentes) vel qui maximos gerunt magistratus, quando longo tempore durant. Conseruantur autem respublicæ, non solum ex eo quia procul sint à periculis, verum etiam interdum quia propinquæ sunt. homines enim formidantes, vigilantius intendunt ad reipublicæ custodiam. Itaq; oportet eos qui rempublicam salutæ esse volunt, formidans quasdam patere, vt caueant, neq; dissoluant quasi nocturnam quandam custodiam, reipublicæ obseruationem: & quod longe abest, propinquum facere. Etiam nobilium contentiones seditionesq;, per legea

quoque oportet custodire conari, & qui extra contentiones sunt eos ante capere, tanquam malum ab initio exorians cognoscere non cuiusvis sit, sed ciuiliſ viri. Ad mutationes vero quę propter censum fiunt, ex paucorum potentia atque ex republica, quando contingit hoc, manentibus eiſdem censibus, aut pecuniarum copia facta, vtile est considerare vniuersum totius ciuitatis censum, ac præsens tempus ad præteritum conferre. nam in quibusdam ciuitatibus census agitur annuatim: in maioribus vero per triennium aut quinquennium. & si multiplicatus sit, ac multo maior factus quam prius erat ille, secundum quem statuta fuerat reipublicę gubernandę habilitas, lege prouidere. vt census vel augeatur vel relaxetur. si quidẽ cedat, augeatur secundum multiplicationem: si vero deficiat, relaxetur ac minor fiat census taxatio. In paucorum enim gubernationibus, & in rebus publicis nisi hoc fiat, hic paucorum gubernatio, ibi potentia nimia insurget. illo autem modo ex republica quidem popularis status, ex paucorum vero gubernatione respublica, aut populus. Cõmune autem est & in populari, & in paucorum gubernatione & in omni republica, neque augere nimium quenquam supra modum, sed magis conari paruos & longi temporis honores præbere, quam confestim magnos. corrumpuntur enim, nec cuiusvis est hominis prosperitatem ferre. Quod si accumulare dati sint alicui honores, non sunt simul omnes postea auferendi, sed paulatim. Maxime vero lege ita prouidete conandum est, ne alicui nimium sit excessiua potentia, neque amicorum, neque pecuniarum, quod si ita contingat, per absentiam remouen-

moendę sunt huiusmodi hominum clientela. Cum vero ex priuata etiam vita res nouę oriatur, magistratus constituendus est. quidam, qui sit quasi in specula ad mores ciuium intuentos, ne quis ita viuatur, vt reipublica nocere possit, in populari quidem statu, ne alienę viuatur à popularitate: in paucorum autem potentia, ne alienę à natura eius gubernationis. Eodẽmque modo de aliis speciebus rerum publicarum. Et si quid exulter prosperitateque sit elatum in ciuitate, per partes obseruare propter easdem causas. cuius remedium est, semper contrariis partibus magistratus & res agendas committere. contrarias partes voco, ceu præstantes viros multitudini, & diuites pauperibus. Conandumque est vel admiscere pauperes cum diuitibus, vel medios augere. hi enim dissoluent seditiones ob imparitatem procedentes. Maximum vero illud est in omni republica & legibus, & cetera omni diligentia constituendum, ne ex magistratibus lucra proueniant. id autem maxime in paucorum gubernatione est obseruandum. leuius enim ferunt populi, qui ab republica excluduntur, quinimo gaudent, quod sua agere non impediuntur. At si existiment eos qui magistratus gerunt ex republica ditari, duplicem capiunt molestiam, & quod ab honore excluduntur, & quod à lucro. Vni ce vero contingit simul existere popularem statum & optimatum, si ita quis instituat: foret enim vt & nobiles & plebes haberent quę vtrique vellent. Licere enim omnibus rempublicam gerere populare est: magistratus vero à nobilibus teneri, optimatum. hoc autem accidit, quando ex magistratibus nõ proueniant lucra, pauperes

* dinguere
reia.

pauperes enim magistratus non volent, si nil in sit lucri, sed potius suis rebus propriis intendere. diuites autem quia non indigent ex republica lucrari, magistratus gerent, atque ita continget egenis quidem ditari ob operam rebus suis impensam, nobilibus vero non subici cui-cunque. Ad hoc autem vt non subripiantur pecunia publica, editio fiat pecuniarum praesentibus ciuibus omnibus, & describitur per societates, & ordines, & tribus deponantur. Quod vero magistratus sint absq; lucro, statuendi per leges sunt honores, iis qui optime se gesserint. Oportet autem in populari statu diuitibus parcere, ac non modo possessiones eorum non auferre, sed ne fructus quidem earum: quod in quibusdam ciuitatibus imprudenter fit. Melius etiam est volentibus prohibere, ne munera illa subeant, quae sint magni sumptus, ac nullius utilitatis, ceu choros exhibere & ludos & iaces, instar Chiorum, & cetera huiusmodi munera. In paucorum vero gubernatione, cura est pauperum suscipienda diligenter, & officia quibus sunt salaria constituta, istis tradenda. & si quis diuitum eos contumelia affecerit, maior poena est constituenda, quam si ipsi inter se idem fecissent. Et successio in hereditatibus per cognationem sit, non per donationem, nec valeat quisquam plures hereditates capere, sed vnam solummodo. Per hunc enim modum magis aequales erunt facultates, & egenorum permulti ad abundantiam traducuntur. Vtile est & in populari statu, & in paucorum gubernatione, aliorum vel aequalitatem vel praestantiam tribuere his qui minus participant reipublicae. in populari quidem diuitibus, in paucorum vero gubernatione, egenis;

nis: exceptis tamen his magistratibus, in quibus ius auctoritatisque reipublicae consistit. hi enim solis iis qui sunt ex republica, committi debent.

Quas conditiones habere oporteat praecipuos magistratus suscepturos. De praecipuis, quibus popularis status, aut paucorum potentia seruentur.

C A P. IX.

TRia vero debent habere illi, qui principales magistratus sunt suscepturi. Primum vt ament praesentem ciuitatis statum. Deinde, vt habeant potentiam maximam ad ea exequenda, quae magistratus requirit. Tertium, vt habeant virtutem & iustitiam in vnaquaque republica, ad ipsam rempublicam, nisi enim iustum idem sit in cunctis rebus publicis, necesse foret & iustitiae esse differentias. Habet autem dubitationem, quando haec omnia non concurrunt in eodem, quemadmodum sumere oportet, ceu si sit quidam aptus ad rem militarem, sit autem ille idem improbus, nec reipublice amator: alter vero iustus & amator, sed ad rem militarem non aptus: cuius facienda sit electio. Videtur inspiciendum esse ad duo, cuius magis participant omnes, & cuius minus. Quapropter in re militari quidem ad peritiam magis quam ad probitatem est respiciendum: pauciores enim sunt rei militaris periti, plures probitatis. Contra vero, in custodia & administratione aerarum: plures enim probitatis requirit, quam quantum habeant multi. scientia vero huius communis est omnibus. Dubitari enim potest, si potentia adsit reipublicae & amicitia, quid opus est virtute. sufficient enim illa duo ad

†incontinē-
tia.

ad reipublicæ vtilitatem. An, quæ fieri potest, vt duo illa habentes sint intemperantes: itaque vt sibi ipsis non obtemperant scientes & amantes seipſos, sic etiam erga reipublicam nihil vtar ita se habere quosdam. Simpliciter autem quæcunq; in legibus professe diximus, cuncta illam reipublicam seruant. Et quod sæpe iam diximus, maximum fundamentum est, custodire vt potetior sit ea pars, quæ reipublicam saluam esse velit, quàm illa quæ nolit. Præter hæc autem omnia, latere non oportet, quod modo later eas reipublicas, quæ transgrediuntur medium. Multa enim quæ popularia videntur, popularem statum dissoluunt: multa etiam quæ paucorum esse videntur, dissoluunt paucorum gubernationem. qui vero existimant hanc esse vnam virtutem, trahunt ad excessum, ignorantes quòd quemadmodum nasus excedit rectitudinem laudabilem ad aquilinum esse vel simi, sed tamen adhuc pulchritudinem ac gratiam retinet, at si quis magis trahat ad excessum, primo quidem abiicit congruentem mensuram paritatis, tandem vero ita disponitur, vt non nasus appareat propter excessum ac defectum contrarium. eodem modo & de aliis partibus. Contingit autem hoc & circa alias gubernationes. nam paucorum quidem potentiam, & popularem sufficienter se habere contingit, & si transgrediantur ab optimo statu. quòd si quis intendat magis vtranque earum, deteriores primum faciet reipublicam, tandem vero neque reipublicam esse. Quapropter non ignorari oportet à legis conditore ac ciuili homine, qualia popularia seruent populi statum, & qualia paucorum apparentia euerant paucorum gubernationem.

tionem. neutra enim istarum videtur stare posse absq; opulencia & multitudine. sed quando ad æquatio fiat facultatū, aliam necesse est esse reipublicam. itaq; dissoluentes leges, quæ sunt circa excessum, dissoluunt reipublicas. Aberrant vero & in populari statu, & in paucorum gubernatione. In populari quidem ductores populi, vt multitudinem dominam legum efficiant. ob id enim faciunt semper ciuitatem opulentis repugnantem. at oportebat cōtrarium videri semper dicere pro opulenti. In paucorum vero gubernatione pro populo, eos qui reipublicam gubernant. & contra iurare quàm nunc iurant paucos gubernantes. in quibusdam enim ciuitatibus nunc iurant, populum odio habere, & consilio annitar vt male habeat. expedit autem simulare ac fingere contrarium, atque ita iuramentum concipere, non afficiam populum iniuriis. Maximum autem omnium quæ dicta sunt, ad reipublicæ stabilitatē est id, quod nunc paritatis facit omnes, erudiri ad reipublicæ disciplinam. nihil enim profunt vtilissima leges quæ à gubernatoribus decernuntur, nisi moribus instituti & disciplina imbuti in reipublica homines fuerint: si leges populares, populariter: si paucorum potetia, ad hanc ipsam gubernationem. Nam si est in vno intemperantia, est etiam in ciuitate. disciplina autem reipublicæ est, non ea facere per quæ latentur pauci potentes aut populares, sed per quæ valeant, illi quidem paucorum gubernationem tenere, hi vero popularem. Nunc autem in paucorum potentia gubernatorum filij deliciis intendunt: tenuiorum autem filij gymnasiis laboribusq; exercentur, itaque & volūt magis & possunt res novas moliri.

In po

In populari vero statu qui maxime videtur esse popularis, cōtra quā vile sit constitutum est. huius rei causa est, quōd male definiunt libertatem. Duo sunt enim, quibus popularis status definitur, potestate summa populi, ac libertate. Iustum autem æquum videtur esse. æquum vero quodcumq; videatur multitudini, id esse † stabilium. liberum autem & æquum quodcumque velit quis facere. itaque vivit vnusquisq; vt vult in huiusmodi populari statu, & ad quod gliscit, vt ait Euripides. Sed hoc est prauum. non enim putandum est esse seruitutem, viuere ad formā reipublicæ, sed salutem. Ex quibus igitur mutantur rebus publicæ, & corrumpuntur: & per quæ seruantur, & permanēt, vt simpliciter dicamus, tot & talia sunt.

De mutationibus Regni, & tyrannidis.

CAP. X.

Restat nunc videre de vnus gubernatione, ex quibus corrumpatur, & per quæ seruari valeat. Ferē autem similia ac propinqua sunt illis, quæ diximus suprā de cæteris gubernationibus, illa quæ circa regnum, & circa tyrannidem contingunt. nam regia quidem potestas optimatum gubernationi respondet: Tyrannidis autem, ex paucorum potentia illa postrema, & ex populari componitur. quapropter perniciosissima est his qui sub ea sunt: vt pote ex duobus composita malis, & transgressiones & delicta continens, quæ ex ambabus illis proueniunt. Existitq; generatio statim ex contrariis vtriq; istarum. nam regia potestas pro tutela præstantium viroꝝ contra populum reperta est: & fit Rex ex præstantibus per excellentiam virtutis,

tis, vel rerum gestarum quæ sint à virtute, vel per excellentiam huiusmodi generis. Tyrannus vero originem habet à populo ac multitudine, contra nobilitatem, vt populus iniuriam ab illis non patiatur. Patet hoc ex ipsis his quæ contigerunt. ferē enim tyranni vt plutimū facti sunt ex ductoribus populorum, fidem adepti ab initio propter calumnias contra nobilitatem iactas. Tyrannides igitur alix in hunc modum constitutæ sunt, ciuitatibus iam adauctis. Alix prius ex regibus transgredientibus patria iura, & affectantibus magis dominari. Aliæ ex electis ad principales magistratus: antiquitus enim populi constituebant diuturniores administrationes & procuraciones. Alix ex paucorum potentia, eligentium vnū aliquem ad maximos magistratus. Omnibus istis modis facultas fuit id perficiendi, si modo voluissent, per potentiam sibi præexistentem, vel ex regia potestate, vel ex honoribus. à populo exhibitis. ceu Phidon apud Argos, & alij alibi regiam potestatem habentes tyranni sunt facti. circa Ioniam vero tyranni, & Phalaris, ex honoribus. Panærius quoq; in Leontinis, & Cypselus Corinthi, & Pisistratus Athenis, & Dionysius Syracusis, & alij eodem modo ex fauore populorum, apud quos multum poterant. Vt ergo diximus, regia potestas instituta est secundum optimatum gubernationem. est enim secundum dignitatem, vel per virtutem propriam, vel generis, vel per beneficia collata, vel per ista simul ac potentiam. Omnes enim qui maxima beneficia in ciuitates habentesque contulerunt, vel qui eam facultatem habuerunt vt conferre valerent, hoc honore potiti sunt; alij bello conseruatis populis ne in seruitutem

deuenirent, quemadmodum Codrus. alij à seruitute liberatis, vt Cyrus. alij quòd condidissent urbem, vel quòd regionem acquisissent, quemadmodum Lacedemoniorum, & Macedonum, & Molossorum reges. Vult autem Rex esse custodiantur, nec etiam populus afficiatur contumeliis. Tyrannus autem, vt sæpe iam diximus, ad nullam communem respicit vtilitatem, nisi gratia proprij commodi. Est autem obiectum tyranni, quod placeat: regis, quod honestum sit, quamobrem & illa in quibus plus habent, sunt tyrannis quidem pecuniæ, regibus autem honores, & custodia regi à ciuibus suis est, tyranno autem à peregrinis. Quòd vero tyrannis contineat illa mala quæ sunt & popularis gubernationis & paucorum potentia, manifestum est. Ex paucorum quidem potentia finem esse diuitias. per has enim solas necesse est permanere, vt conductos retineat custodes, vt sumptus faciat in educando, vt populo suo in nulla parte confidat. itaque arma ciuibus suis adimere, ac multitudinem populi conculcare, ac ex urbe pellere, & vacuam habitatoribus ciuitatem reddere, communia sunt vtrarunq; paucorum scilicet potentia, & tyrannidis. Ex populari autem, vexare nobilitatem, clam euertere & palam, & in exilium pellere, tanquam aduersarios & machinatores contra potetiam suam. Ex his enim & consilia aduersus eos iniri contingit, aliis dominationem affectantibus, alijs seruitutem fugientibus. Vnde Periandri consilium Thrasylulo datum, super eminentes spicas decerpere, tanquam opportunum fuerit eminentiores ciuium de medio tollere. Vt igitur serè dictum est, eadem

dem principia mutationum sunt existimanda, & in rebus publicis & in vnus gubernatione. per contumeliam enim, & per metum, & per contemptum insurgunt pleriq; subiectorum aduersus dominantes. iniuria vero maxime per contumeliam, nonnunquam & per ablationem rerum fiunt. Sunt autem & fines ibi tales, quales sunt circa tyrannides & regna. opes enim & honores qui in tyrannis regibusq; maximi conspiciuntur, affectant omnes. Insurgitur autè quandoq; in corpus dominantis, quandoq; in ipsam dominatione. Quando enim per cõtumeliã adducuntur homines ad insurgendum, impetus fit in corpus. cumq; sint contumeliæ partes plures, vnaquæq; illarũ concitat ad iram. irascentium vero plurimi vltionis causa impetum faciunt, non causa potetia. Quale fuit illud filiorum Pisistrati: ob contumeliam enim sorori Harmodij illatam, & ipsum Harmodiu compellatum, impetus in eos factus est: ab Harmodio quidem propter sorore, ab Aristogitone autem propter Harmodium. Aduersus Periandrum quoq; Ambraçia tyrannum insidiæ factæ sunt, ex eo quia in potu quem amabat pueru interrogauit, an nondum ex se prægnans esset. Philippus vero à Paufania occisus est, quia nõ vlciscebatur contumeliam sibi factam ab Artalo. Et Amyntas paruus à Derda, quia iactaret se illius ætate abusum esse. Et Eunuchus à Euagora Cyprio. quòd enim mulier reueret eius. filiu, quasi contumelia affectus eũ necauit. Plurimæ vero inuasiones factæ sunt ex eo, quia in corpus verecundiam intulissent qualis fuit inuasio illa Cratei aduersus Archelaum: semper enim molesta illi fuerat consuetudo eius. Itaq; parua etiam occasio sufficiens

fuit, vel quia filiarum nullam sibi dederat, cum se daturum promississet. sed primam occupatus bello aduersus Syrram Arabeum tradidit regi Elibix: alteram vero filiam minorem natu filio Amyntæ coniugauit: existimans per hunc modum minime sibi fore aduersaturum ex Cleopatra genitum. sed indignationis principium exitit, quod grauius ferebat se ad libidinis gratiam haberi. Fuit vna cum illo ad rem patranda[m] Hellanocrates Larissæus ob eandem causam, quod enim abusus ætate illius non, vt promiserat deducebat, ob contumeliam id fieri ratus est, non ob amorem. Paron vero & Heraclides Aenij Cotyn peremerunt, † patri maclantes.

Adamas vero à Cory rebellauit, quasi contumelia affectus, quod ab eo in pueritia exectus esset. Multi etiam ob verberatum corpus vel interfecerunt ira perciti, vel impetum fecerunt quasi contumelia affecti, & contra homines in potestate constitutos, & contra reges. vt Megacles apud Mitylenem Penthelidas circumueuntes & clauis pulsantes, cum amicis aggressus interiecit. & postea Smerdes verberibus cæsus, & à muliere tractus Penthilon interimit. Archelai vero necis princeps fuit Dechamnicus. is enim primus ceteros aggressores commouit & irritauit. causa vero fuit ira, quod illum Archelaus Euripidi poët. verberandum tradidisset. erat vero infensus illi Euripides ob maledictum in ipsius insuauitatem oris iactatum. Et alij complures tali de causa vel interfecti sunt, vel in periculum insidiarum venerunt. Similiter quoque propter metum hæc enim vna ex causis est, vt in republica, sic etiam vnius in gubernatione. ceu Xerxem † Arthapobanes metuens calunniam de Dario,

† *uisione: sumētes patres.*

† *Arta-panes.*

Dario, quod eum suspendisset Xerxe non iubeat, sed putans illi veniam esse datam propter conam, quasi ab ignoſcente. Alij vero propter contemptum. vt videns quidam Sardanapalum regem inter eas mulieres penſa diuidentē, si modo hæc fabula vera fuit: & si non in illo, attamen hoc in alio verum esset. Et Dionysium postteriore[m] Dion inuasit, quod eum contemnebat conspiciens ipsum Dionysium semper ebrium, & ciues Syracusanos ita se habere. Amicorum etiam quidam insurgunt propter contemptum. ob fidem enim eis adhibitam spernunt, tanquam facultatem habentes clam moliendi, & putantes se dominationem obtinere posse, quodammodo per contemptum inuadunt. Tanquam enim potentes & contemnentes periculum, propter suam potentiam facilius insurgunt: vt duces quidam exercituum aduersus principes suos, quemadmodū Cyrus contra Astyagen, cuius & vitam & potentiam contemnebat, cernens & copias eius iam consenuisse, & ipsum in deliciis vitam agere. & Seuthes Thracius, cum esset dux exercitus Amadoci. Quidam vero huiusmodi plurium gratia insurgunt, ceu propter contemptum, & propter lucrum: velut contra Ariobarzanē Mithridates. Maxime vero propter hanc causam insurgunt ij, qui sunt natura † superbi, & honorem habent ex rebus bellicis apud dominantes & principes. fortitudo enim potentiam habens superbia est, per quas ambas quasi facilius superaturi eos aggrediuntur. Eorū vero qui ob honoris cupiditatem insurgunt, alius modus est causæ, vltra iam dictos. Non enim vt quidam tyrannos inuadunt spe magnorū commodorum magnorūq; honorum quos in illis

† *audaces.*

cernunt, inducitur, sic & qui ob honoris cupiditatem eos aggrediuntur: sed illi quidem ut ea sibi arripiant, quæ in tyrannis admirantur: hi autem ut ex re gesta memorabili atq; egregia famam ac celebritatem nominis coniequantur, non dominationem acquirere volentes, sed gloriam. Sunt tamen numero perpauci qui ob hanc causam moueantur: constituendum est enim sibi uiuendum non esse, nisi rem confecerint: quibus adesse oportet Dionis propositum, sed non facile quidem est ut fiat in multis. ille enim cum paucis militibus contra Dionysium profectus, ait quantumcunq; progredi posset, satis id sibi fore, ut si vel parum terræ illius inuasisset, pulchrum iam sibi mori existimaret. Corruptur autem tyrānides, vno quidem modo, ut vnaquæq; aliarum rerum publicarum ab extra, si alii qua sit contraria respública robustior, nam voluntas quidem aderit, propter contrarietatem electionis: quæ autem volunt, omnes efficiunt, modo possint. Contrariæ vero sunt gubernationes, populus quidem tyrannidum secundum Hesiodum, ut figulo figulus. nam gubernatio populi illa postrema, tyrannis est, regia vero potestas & optimatum gubernatio, propter contrarietatem gubernandi. Quapropter Lacedæmonij multas euerterunt tyrannides, & Syracusani per id tempus, quo respública eorum recte gubernabantur. Alio autem modo corrumpuntur, cum in seipsis seditionem habent: quemadmodum circa Gelonem factum est, & nunc circa Dionysium. Gelonis enim filium. Thrasylbulus Hieronis frater per illecebras & voluptates ita ducebat, ut ipse dominaretur. domestici vero ac necessarii per factionem repugnabant, ut non tyrannus

tyrannis omnino dissolueretur, sed Thrasylbulus. verum alij inter hæc conspirantes, eam occasionem nacti, ipsos omnes pepulerunt. Dionysium autem Dion, contra cum copiis ductis cum esset affinis, suscepto populo, illum pepulit, ipse vero interfectus est. Cumq; duæ sint causæ, propter quas maxime contra tyrannos insurgunt, odium scilicet, & contemptus: odium quidem existat oportet in tyrannos: ex contemptu autem plurimæ fiunt euersiones. Huius vero signum fuerit, quod plerique eorum qui dominationes adepti sunt, eas vsq; ad extremum conseruauerunt: sed qui ab illis susceperunt, confestim, ut ita dixerim, perierunt omnes. in voluptatibus enim viucentes, efficiuntur facile contemnendi, ac multas præbent occasiones opprimendi sui. Particulam vero quandam odij debemus iram existimare. nam quodammodo earundem rerum causa existit, & est interdum ira efficacior quam odiu: vehementius enim insurgunt, quia perturbatio illa non vitur ratione. Maxime vero contingit ut ira deserantur, qui contumelia fuerunt affecti: per quam quidem causam & Pisi stratidarum deleta est tyrannis, & multæ aliarum. Sed odium magis ratione vitur. nam ira cum dolore fit: quare nõ facile ratione vitur: odium vero sine dolore. Ut autem summatim dicamus, quotcunq; causas diximus paucorum potentia illius postrema & nimia, ac popularis gubernationis extrema, totidem & tyrānidis causas esse ponendum est. nam & hæc sunt diuisione tyrannides quædam. Regnum autem ab his quæ extra sunt, minimum corrumpitur, quapropter & diuturnius est: ex se autem ipso ut plurimum eueriti contingit. Corruptitur autem duobus

modis. vno, si seditio oriatur inter eos qui participes sunt regni: alio modo, si tyrannice gubernare pergant, volentes esse domini plurium, & contra legem. Non fiunt nunc amplius regna, sed si qua fiunt, monarchiæ & tyrannides magis sunt, ob id, quia regnum spontanea gubernatio est, ac maiorum propriæ. & plurimi pares sunt, neque vsque adeo præcellentes, vt ad magnitudinem dignitatẽque huius gradus se possint attollere. atque ex eo fit, vt sponte illi non pareatur, quod si deceptione quis aut vi dominetur, iam apparet hanc esse tyrannidem. In regnis autem illis, in quibus succeditur per genus, pondum est corruptionis esse causam, vltra illas quæ supra sunt dictæ, quod plerunque contemnendi homines succedunt in regnũ, & quod cum non habeant potentiam tyrannicam, sed regiam, superbiunt. Est enim facilis deiectione regis. si enim nolint, statim non erit rex. at tyrannus etiam nolentium est. Corruptuntur ergo gubernationes vnus per has, & huiusmodi causas,

Per quæ regna seruantur, & quibus modis reuocantur tyrannides.

C A P. XI.

Seruantur autem simpliciter loquendo, ex contrariis. singulariter autem loquendo per deductionem illarum ad mediocre modum. Quanto enim paucorum est potestas omnis, tanto maiori tempore necesse est eam durare. nam & ipsi & qui regunt, minus superbiunt, magisque moderati fiunt, & illi qui reguntur invident minus. Propter hoc enim & apud Molossos longo tempore durauerunt reges, & apud

Lace

Lacedæmonios, quod ab initio statim in duas partes diuisa fuerit regia potestas. Et postea Theopompus ad mediocritatem magis illam deducens, Ephorus superaddit, potestate quidem minuens, sed tempore augens regiam autoritatem, vt faceret eam quodammodo non minorem sed maiorem. vt ad vxorem respondisse ferunt dicentem, an non erubesceret quod filiis minorem potestatem regiã derelinqueret, quã à patribus ipse accepisset: Nõ profecto, inquit, nam relinquo eis multo durabiliorem. Tyrannides vero seruantur duobus modis inter se contrariissimis. Quorum alter est is, quem per successionem traditum plurimi tyrannorum obseruant. Horum autem multa constituisse ferunt Periandrum Corinthium. multa etiam ex gubernatione Persarum est assumere. Sũt autem hæc, illa perniciosa, quæ supra retulimus omni conatu à tyrannis fieri, quod dominationem retineant, veluti potentiores decerpere, & sapientes perimere. Et neque comensationes permittere, neque sodalitates, neque disciplinam neque aliud quicquam tale, sed omnia cauere, vnde consueuerit oriri inter ciues intelligentia, & fides. Et neque scholas, neque conuentus aliquos scholasticos fieri concedere: & omnia facere, ex quibus ciues inter se quàm maxime incogniti sint: cognitio enim fidem generat inter ipsos. Et fatellites eius apparere semper, ac veritari foris, quominus latere possit quid quisq; agat, assuetatq; animum submittere per seruitutem continuam. & alia quæcumque; talia Persica & Barbarica, tyrannidis sunt. cuncta enim idem possunt. Et ne lateant conari, quæcumque; quis dixerit aut fecerit, sed esse exploratores. quemadmodum Syra-

V V V 5

cusis hi qui traductores nuncupabantur, & auricularij, quos submittebat Hieron, vbicumque foret congregatio aliqua vel cōuersatio, minus enim audent qui hæc timent, & si audeant minus latere possunt. Calumniari quoq; inuicem, & committere amicos cum amicis, & plebem cum nobilitate, & diuites inter se ipsos, & subditos ad paupertatem redigere, tyrannicæ est prauitatis, vt neque sumptus fiat in custodia, & illi quotidianis molestiis occupati vacare non possint ad consilia contra tyrannos incunda. Exemplum huius sunt pyramides Ægypti, & donaria Cypselidarum & olympi ædificatio à Pisistratidis facta, & Polycratis opera circa Samum. Hæc enim omnia fuerunt instituta ad otium, ad quietem populorum tollendam, & ad inducendam paupertatem per tributorum pensionem: vt etiam Syracusis factum est. Dionysio enim eam ciuitatem tenente, contigit Syracusanos in quinque annorum tempore cunctas facultates suas in soluendis tributis consumplisse. Studet etiam bellum concitare tyrannus, vt negotiis occupentur ciues, & indigentia ducis continuo detineantur. Et regnum quidem per amicos seruat: tyranni autem est maxime amicis disfidere, quasi velint omnes, possint autem maxime amici cum subuerrere. Et quæ sunt circa vltimam popularem gubernationem, tyrannica sunt omnia: vt potentia mulierum domi, quò reuelent virorum secreta, & manumissio seruorum eadem de causa. non enim insidiantur serui & mulieres tyranno, & si prospere degant, necesse est beneuolos fore, & erga tyrannidem, & erga popularem statum. nam & populus dominus esse vult. Ex

quo

Ex quo fit, vt adulator es apud utrosque in honore habeantur. est enim qui populū colit & ducit, populi adulator. Tyrannorum vero qui assentando conuertatur: quod est opus adulatoris. nam propter hoc prauos amicos habent tyranni, quò adulationibus gaudēt. Id autem nemo faceret qui mentem haberet libero homine dignam: sed amant boni viri, vel nō adulantur, & vitales prauis ad praua, clauus enim clauo, vt dicitur proverbiū. Nullo quidem honesto, nulloque libero delectari, tyrannicum est. se enim solum esse talem, putat tyrannus. Qui autē subditorum vel honestati student, vel libertati, minuerent excellentiam & præminentiam tyranni videntur. Oderunt ergo illos tyranni, tanquam euersores potestatis suæ. Peregrinos etiam in conuiuia & familiarem vsum magis recipere quàm ciues, tyrannorum est: quasi illos quidem habeant hostes, hos vero non aduersantes. Hæc & huiusmodi à tyrannis fiunt pro dominatione retinenda, nec quicquam omittunt prauitatis. Sunt autem (vt ita dixerim) hæc omnia tribus speciebus comprehensa. Tria enim coniectat tyrannus. Vnum, vt animos imminuat ciuiū. nemo enim parui animi contra tyrannum insurgit. Secundum, vt ciues inter se diffidentes reddat. non euertitur enim tyrannus, nisi ciuium aliqui inter se fidem habeant, quapropter & bonos viros persequitur, quasi pestiferos & aduersarios dominationi suæ, non solum quia non acquiescunt in seruitute viuere, verum etiam quia fides eis & inter se, & ab aliis plurima adhibetur. neque accusant alios, neque ipsi inter se accusantur. Tertium, impotentia agendi. nemo enim sibi impossibilia aggreditur: itaque neque tyrannidē tollere.

rollere, si potentia desit. Ad quos ergo fines referantur tyrannorum consilia, tres isti sunt. Ad has enim suppositiones tyrannica redigi possunt vniuersa, partim ne cōsidant inter se ciues, partim vt potentia eis desit, partim vt pusillanimi efficiantur. Vnus ergo modus, quo vtuntur tyranni, talis est. Alter vero modus, contrariam illis quæ dicta sunt, diligentiam facit. Est autem deprehendere ipsum ex regnorum corruptione. vt enim regi modus corruptiōis vnus est, gubernationem ipsam regiam magis reducere ad tyrannicam: ita tyrannidis conseruatio est, ad regiam gubernationem magis eam referre, vnum solummodo custodientem, vt potentiam retineat, per quam nō modo volentibus, verum etiam nolentibus dominari possit. nam si hanc abiciat, simul abiicit & tyrannum esse. Sed hoc tanquam suppositionem quandā manere oportet: cetera vero partim facere, partim quā optime simulare, vt regia gubernatio videatur. Primum enim videri communium commodorum curam habere, nō effundentem largitiones tantas, vt ciues moleste ferant: quando quidem ab illis capit operantibus ac laborantibus in sua tenuitate, donat vero fortis, & peregrinis, & historionibus effuse: rationem reddentem eorū quæ acceperit & expenderit, quod iam factum est à quibusdam tyrannis. sic enim administrans, non tyrannus videbitur, sed legitimus gubernator. nec erit ei formidandum, ne quandoq; sibi desint pecuniæ, cum sit dominus ciuitatis, sed dispersigentibus tyrannis ex propria domo. Et prodest hoc magis, quā relinquere congregatas. minus enim custodes ipsi contra tyrannum ob res ipsas insurgunt. Sunt autem formidabiliores

absen

* absentibus tyrannis, qui custodiunt, quā ciues. nam illi quidem vnā absunt, hi autē remanent. Deinde reditus & impēsas apparare oportet, tum gratia diligentis administrationis, tum etiam, vt si quando foret opus illis vt possit ad belli necessitates, omninoque seipsum præbere custodem & quæstōrem, non vt suarum pecuniarum, sed vt communium & publicarū. Et videri velle non asperum, sed cum grauitate honestum, & tale, vt eum non timeant obuij, sed magis reuerentur, hoc autem non facile eum assequi, qui foret contemnendus. Quapropter opus est, vt si non aliarum virtutum, at saltem ciuiliū eū curam habere, ac talem de seipso opinionem afferre. Insuper nō solum ipsum videri nulli potius ciuium contumeliam facere, sed etiam nemini illorum qui circa eum sunt. Eodemque modo se habere mulieres suas erga ceteras mulieres. nam & per contumelias mulierum permultæ iam tyrannides perierūt. Et circa voluptates corporis contrarium facere, quā nunc faciant quidam tyranni. non solum enim statim ab aurora id agunt, conuiuanturque per dies plures, verum etiam apparere volunt alijs quod ita faciant, vt tanquam felices beatosque admirentur. Sed in talibus maxima erit moderatio adhibenda, vel saltem videantur illa fugere. non enim facilliter inuadi potest, nec facilliter cōtemni qui sobrius sit, sed qui ebrius: neque qui vigilet, sed qui dormiat, cōtrariūmq; agendum est supra dictorum ferē omnium. corroborenda enim & ornanda ciuitas est ab eo, tanquā à curatore, ac non tyranno. Videri etiam oportet ipsum erga religionem Deorum affici vehementer. minus enim formidabunt populi, ne

quid

* ἀπὸ τῶν
μῆτρων.

quid contra iustitiam fiat, si religioni deditum illum existimabunt, ac Deorum timorem habere: minúsque contra illum audebunt insurregere, quasi Deos habeat * propitios & fauentes. Verumtamen oportet sine improbitate talé videri, atque eos viros qui aliqua in re laudabiliter se gesserint, honorare, ita vt non existiment vnquam se magis honorari á ciuibus suis, in libertate degétibus potuisse. Hos autem honores ipsemet tribuere debet tyrannus: pœnas vero & animaduersiones per alios infligere, per magistratus videlicet, & iudicia. Communis vero custodia omnis dominationis vnus, est neminem vnum præ cæteris magnum facere, sed plures: nam se inuicé custodient. Quòd si quem extollere oporteat, non tamen eum qui sit moribus audax, nam huiusmodi homines aprissimi sunt ad inuadendum circa res omnes. Si vero cuiusquam potentia minuenda est, modice ac non vno simul impetu omnis potestas est auferéda. Insuper ab omni contumelia abstinendú, præcipue tamen á duabus: ne in corpus flagris, nére in ætatem libidine insultum agat. Maximéque id cauendum in illis hominibus, qui honorem magnificiunt, nam in pecunias illatam iniuriæ, auari homines grauius ferunt: in honorem vero illatam, & qui boni sunt viri, & qui honorem magnificiunt, permolestè patiútur. quapropter aut non huiusmodi hominum opera vtendum est, aut animaduersiones in illos patrio more, ac sine vlla contumelia sunt faciendæ. In ætate vero ex amore sit conuersatio, non ex licentiá, deniq; hoc dedecoris omnino, impensione maiorum honorú est redimendum. Eorum autem qui ad vim inferendam contra corpus tyranni

in

insurgunt, illi sunt formidandi & cauendi, qui ita dispositi sunt, vt amplius viuere non curent, cum occiderint. Quapropter maxime cauendú est ab his, qui vel se ipsos, vel eos quos habebant charissimos, contumelia affectos putát, sine vlla enim cura propriæ salutis irruunt, qui per indignationem & iram aggrediuntur, quemadmodum & Heraclitus inquit, durum esse dicés pugnare aduersus iram. vita enim id emi. Cum vero ciuitates ex duabus constent partibus, ex inopibus scilicet, & opulentis, maxime quidem de vtriusque partis salute cogitandum est ab eo qui gubernat, & alteros ab alteris nulla iniuriæ affici. Quicumque tamen eorum sint potentiores, hi præcipue sunt á gubernatione vendicandi, ac velut propriè efficiendi, nam si hoc extiterit, neq; seruatorum liberationem facere compelletur tyrannus, neq; arma adimere. altera namq; pars tyranni potentia adiuncta, sufficiens erit ad superandum eos qui contra insurgere velent. Superfluum autem particulariter dicere de omnibus istis. intentio enim manifesta est, quòd oportet non tyrannicum, sed tanquam patremfamilias & regem esse putari ab illis, qui sub eo sunt, nec pro se capientem, sed pro cõmunis utilitatis cautela & cura, & mediocritatem in vita sequi, non excessus. Præterea egregios viros per familiaritatem sibi coniungere, plebem vero ac multitudinem per fauorem & gratiam in obsequio retinere. Ex his enim necesse est non solum dominationem eius esse pulchriorem, & optabiliorem, ex eo quia melioribus imperet, & non abiectis, neque affectis, neque ex eo quòd ipse neque odio sit neque formidetur: verumtiam ex eo quòd longiorem & durabiliorem

cuius

eius dominationem fore contingat. Insuper moribus talem esse, vt vel recte se habeat ad virtutem, vel semibonus quidam sit, & non malus, sed semimalus.

Quæ gubernationes minimum durant. Quæ fuerit Socratus opinio apud Platonem, & eius reprobatio.

CAP. XII.

ATqui omnium gubernationum breuissime durare solent paucorum potentia, & tyrannidum. Quippe illa quæ plurimo durauit tempore Orthagoræ & filiorum, qui apud Sicyonios tyrannidem habuere, ad centesimum vsque annū peruenit. Durationis vero causa fuit, quòd mediocritate quadã erga subditos utebantur, multaq; legibus seruietes agebant. Et quia aptus rei militari fuit Clisthenes, non facile contemnedus habebatur. Plurimum vero conuersatione, & vsu familiari fauorẽ & gratiam hominū acquirerebant. fertur enim Clisthenes coronasse iudicẽ qui victoriæ illius cõtraxerat. Aiunt quidam huius iudicis statuã esse illam, qui in foro sedet. Pisistratus quoq; fertur, aliquando apud consiliū Arcopagi citatus iudiciũ subisse. Secunda vero apud Corinthum Cypselidarũ tyrannidẽ, nã ea durauit annis tribus & septuaginta & mensibus sex. Cypselus enim ipse tyrannidẽ exercuit annis triginta, Periãdrus vero quadraginta quatuor, Piammeticus autẽ Cordijannis tribus. Causa vero durationis eadẽ fuit. cum enim popularis esset Cypselus, ac gratia apud multitudinem praualeret, sine vlla corporis custodia in dominatione perseuerauit. Periãdrus autẽ eius filius, magis tyrannice se gessit, sed vir erat bello egregius. Tertia Pisistratidarum Athenis, hæc

hæc autem non fuit continua, bis enim tyrannide pulsus fuit Pisistratus, itaque ex annis triginta tribus, solum annis septem & decem tyrannidẽ exercuit: filij vero eius annis decẽ & octo: atq; ita omnes simul anni fuerunt quinq; & triginta. Ex reliquis vero illa quæ apud Syracusas fuit, Hieronis, & Gelonis, sed nõ longa fuit, hæc annis enim non amplius quàm duo de viginti durauit. Gelon enim septem annis cum tyrannidẽ exercuisset, octauo defunctus est: Hieron autem decem: Thrasibulus vero mense decimo excidit. cæterarum vero tyrannidum plerũque breui tempore durauerunt omnes. Quæ igitur sint tam circa gubernationes plurimum quàm circa gubernationem vnus solius, per quæ & corrumpantur & seruentur, serẽ dictum est de omnibus. In Republica vero Platonis Socrates de mutationibus loquitur, nec tamen recte. Illius enim reipublicæ, quæ est optima atque prima, mutatio nulla propria assignatur. inquit enim, causam esse mutationis, quia sic natura comparatum sit, vt nihil permaneat, sed in ambitu quoddam temporis mutationem recipiat. esse vero principium horum, inquit, quorũ sequitur tertius cubus quinario coniugatus duas exhibet harmonias, inquit, quando numerus diagrammatis huius efficiatur solidus, utpotẽ natura producente prauos, & meliores disciplina. Hoc ergo forsitan inquit non male. fieri enim potest vt sint aliqui, quos disciplina instituit, ac bonis fieri viros impossibile est. Sed hæc non propria mutatio foret illius reipublicæ, quam optimam esse vult, magis quàm aliarum omnium, & vniuersorum quæ fiunt, & ex tempore, per quod inquit omnia mutari, & quæ non simul incipiunt,

* 1109 ap-
2. an.

simul quoque mutantur: ceu si pridie mutationis facta essent, simul forte mutantur. Præterea quam ob causam ex illa transit ad Lacedæmoniorum rempublicam? sæpius enim in contraria transeunt res publicæ omnes, quàm in ea quæ sint propinqua. Eadem ratio est de aliis quoque mutationibus. Ex Laconica enim, inquit, mutatio fit ad paucorum potentiam: ex ista vero ad popularem statum: ex illo rursus ad tyrannidem. Atqui & è contrario mutantur: ceu ex populari in paucorum potentiam, & magis quidè quàm in tyrannidem. Præterea tyrannidis utrum mutatio sit vel non sit, nihil dicit propter quâ causam, nec in quam reipublicæ speciem transit. Huius vero causa est, quòd non faciliter dicere valebat: indefinitum enim, nam secundum eum oportebat in primam & optimâ, sic enim utiq; fieret continuo circulus, sed mutatur in tyrannidem tyrannis, ut ea quæ apud Sicyonios ex Myronis tyrannide in Clisthenis, & in paucorum potentiam, ut illa quæ in Chalcide fuit Anticleontis, & in popularem statum, ut illa quæ Gelonis fuit Syraculis, & in optimates, ut illa quæ Charilæi apud Lacedæmonios & Carthaginenses. Et in tyrannidem fit mutatio ex paucorum potentia, ut in Sicilia plurimæ vetustarum: in Leontinis in Panætij tyrannidem: & apud Gelam in Cleâdri: & apud Regium in Anaxilæi: & in aliis compluribus ciuitatibus eodem modo. Absurdum etiam putare, in paucorum potentiam ideo transire, quia homines cupidi & pecuniarum studiosi in magistratibus versantur, ac non quia plurimi diuitiis superabundantes, non iustum existimant par habere in ciuitate eos qui non habent facultates, & eos qui habent. In multisq; paucorum

paucorum potentis non licet pecunias quærere, sed leges sunt prohibentes, apud Carthaginè autem quæ populariter gubernatur, pecuniis student, nec tamen adhuc mutati sunt. Absurdum etiam dicere, esse duas ciuitates sub paucorum gubernatione opulentorum & inopum. Quid enim aliud huic formæ quàm Laconicæ accidit, vel alteri cuiunq; ubi nò omnes æquali possideant, aut non omnes æqualiter sint boni viri? nullo autem pauperiore facto, nihilominus ex paucorum transmutantur gubernatione ad popularem statum, si plures sint inopes: & ex populari in paucorum potentiam, si potentiores sint opulenti quàm multitudo: & alteri negligant, alteri intendant. Cùmque plures sint causæ, ex quibus mutationes fiunt, eas non dicit, sed vnam solum, quòd prodigaliter viuentes vsuris confecti pauperes efficiuntur, quasi vero fuerint omnes ab initio diuites, vel plurimi eorum, sed hoc falsum. At quando ipsorum potentium quidam patrimonia consumperint, res nouas moliuntur: quando autè alij, nil graue accidit, & mutantur nihilo magis in popularem statum, quàm in aliam speciem gubernationis. Insuper vero & si honores vnâ cum aliis non capiant, si iniurias inferant, si contumelias afficiant, seditiones oriuntur, & mutationes in reipublica. Fiunt etiam etsi nulla dissipatio patrimonij intercefferit, ex eo quòd liceat quicquid volunt efficere, cuius rei causam esse ferunt, nimiam libertatem. Cùmque plures sint paucorum, plures etiam populi gubernationes, tanquam vtraque vna sit, mutationes assignat Socrates.

ARISTOTELIS

POLITICO-

RVM

LIBER SEXTUS.

SUMMA LIBRI.

*De popularium, ac paucorum gubernationum institutio-
nibus, speciebus, legibus, ac partibus: Nec non de
magistratum speciebus, ac eorum officii.*

*Quod, quæ reipublicæ, paucorum potentia, &
popularibus gubernationibus conveniant, con-
siderandum sit.*

CAP. I.

Not igitur sint differentia, & quales eius quod deliberandi habet potestatem, & in quo summa reipublicæ consistit, & circa magistratum ordinationem, & de iudiciis, & qualia ad qualem ordinetur rempublicam, & præterea de corruptionibus, & conseruationibus rerum publicarum, ex quibus proueniant, & quas ob causas, dictum est prius. Sed cum plures sint species popularis, & similiter aliarum gubernationum, de illis siquid restat, non prius fuerit considerare, ac simul unicuique earum proprium & conuenientem modum reddere: ac præterea considerare coniunctiones simul ipsorum modorum. nam eorum coniunctio parit rerum pu-
blica

blicarum varietatem: vt & optimatum gubernationes ad paucorum declinent potentiam, & reipublicæ magis populares existant. Dico autem coniunctiones, quas considerare oportet, & nunc vsque considerare non sunt: ceu si pars illa quæ in deliberando versatur, & illa quæ circa electiones magistratum consistit, ita instituta sit, vt conferat paucorum potentia, aut quæ circa deliberandum ad paucorum potentiam, quæ autem circa electiones ad optimatum gubernationem magis declinet: vel per alium quendam modum non omnia instituta sint reipublicæ congruentia. Qualis igitur popularis quali congruat ciuitati, & qualis paucorum potentia quali multitudini, & aliarum gubernationum quæ quibus conferat, dictum est prius. Verum tamen oportet fieri manifestum, non solum quænam istarum gubernationum optima sit ciuitatibus, sed etiam quomodo constituendæ sint & istæ & aliæ, breuiter est explicandum. Et primo de populari dicemus, nam per hanc etiam de contraria illius gubernatione patebit. hæc est autem, quam vocant quidam paucorum potentiam. Capienda sunt autem ad hanc disciplinam cuncta popularia, & quæ videntur popularium esse sequacia, ex his enim simul positis, resultant species gubernationis popularis, & plures esse eas quam vnã & differentes continget. Duæ sunt causæ, per quas plures existunt populares. Primum illa quæ dicta est prius, quia inter populos differentia est. sunt enim alij agricolæ, alij opifices, alij ministri: quorum primi à secundis, & tertij ab vtrisque, non in eo modo differunt, quod melior aut deterior popularis status, verum etiam in eo quod non idem sit. Secunda vero

causa est, de qua nūc dicimus. quæ enim popularem statum sequuntur, ac videntur esse propria ipsius, cōiuncta simul faciunt varietatem, nam alicui pauciora consequentia sunt, alicui plura, alicui omnia. Utile vero horum singula cognoscere, & ad constituendū quam velit quis & ad corrigendū. quærūt enim qui rempublicam instiunt cuncta, quæ illi propria et cōuenientia sint, in vnum colligere ad propositum suum. sed aberrant dum hoc faciunt, vt supra dictum est à nobis, vbi de corruptionibus rerum publicarum tractauimus. Nunc autem dignitates & mores, & quæ flagitent dicemus.

Quis sit finis popularis gubernationis: & de quibusdam popularium gubernationum peculiaribus.

CAP. II.

Propositum igitur popularis reipublicæ est libertas. hoc enim dicere consueuerunt, quasi in hac solummodo republica libertatem quærentes: ad hanc enim respicere dicunt omnem popularem statum. Libertatis vero ipsius pars vna in eo consistit, vt per vices imperent & pareant. nam iustum populare est æquū habere secundum numerum, non secundum dignitatem. Ex quo fit vt secundum hoc iustum multitudo ex necessitate dominetur: & quicquid decreuerit populus, id esse ratum, & id esse iustum. Aiunt enim oportere, vt vnusquisque ciuium æquum habeat, atque ita contingit in popularibus gubernationibus inopius plus posse, quam opulentos. plures enim sunt, & id obtinet quod pluribus videatur. Vnum igitur libertatis signum hoc est, quod ponunt omnes popularis reipublicæ finem. Alterum

vero

vero viuere, vt quisque velit. hoc enim aiunt opus esse libertatis: siquidem serui est viuere non vt vult. hic est igitur secundus popularis reipublicæ finis. Hinc profectum est, nemini potissimum subesse velle quod si hoc non datur, ac saltem per vices subesse ac præse: idque pertinet ad libertatem quæ est secundum æquum. His præsuppositis, ac tali existente principio, popularia huiusmodi sunt. Sumi ad magistratus omnes ex omnibus, ac præse omnes vnicique, & vnumquenque vicissim omnibus. Per sortem tribuere magistratus, vel omnes penitus, vel illos saltem, qui non peritia indigent & arte. A nullo censu esse magistratus, vel saltem à minimo. Non nisi semel eundem magistratum ab aliquo geri posse, vel per raro, & paucos, exceptis his qui versantur in bello. Parui temporis esse magistratus, vel omnes vel quot recipiunt: iudicare omnes, & ex omnibus, & de omnibus, vel de plurimis & maximis & principalissimis: puta de corrigendo, & de republica, & de priuatis contractibus. Et concionem esse omnium dominam, magistratum vero nullius. aut dominam esse concionem rerum maximarū, magistratum vero minimarum. Inter magistratus autem popularissimum est consilium, vbi non omnibus est mercedis facultas. nam tunc quidem admunt & huius magistratus potentiam. ad se enim reducit iudicia cuncta populus mercede abundas, vt diximus supra, vbi de hac parte tractauimus. Deinde mercedem capere potissimum quidem omnes, concionem, iudicia, magistratus: vel saltem magistratus, & iudicia, & consilium, & conciones principales: vel eos magistratus, quos necesse est in eadē simul esse

comessationes principales: vel eos magistratus, quos necesse est in eadem simul esse commessatione. Præterea cum paucorum gubernatio genere, & diuitiis, & eruditione definiatur, videtur quæ popularitatis sunt, contraria esse, ignobilitas, inopia, sordidum opificium. Præterea potestatem nullam perpetuam esse, quod si reliqua sit aliquid ex antiqua mutatione, illius auferre potentiam, & ex electione ad sortem reducere. Hæc igitur omnia communia sunt gubernationum popularium. Contingunt autem ex eo iusto, quod fatentur esse populares: hoc est æquum habere omnes secundum numerum, quod maxime videtur esse popularis status & populi, æquum est enim, cum nihilo magis gubernant diuites quam pauperes, nec soli potestatem habent, sed omnes ex æquo secundum numerum, sic enim demum existimant paritatem in republica esse, ac libertatem.

Quo pacto in populari gubernatione census parandi sint.

C A P. I I I.

Sed quæritur post hæc, quemadmodum habebunt æquum, vtrum oportet partiri in mille eos census qui sunt quingentorum, & mille æqualiter posse quingentis: vel non sic potest oportet istam paritatem, sed partiri quidem sic, deinde ex quingentis pares accipientem, & ex mille, hos potestatem habere partitionum & iudiciorum. Vtrum igitur respublica ista iustissima est secundum populare iustum, vel magis illa quæ secundum multitudinem? Aiunt enim populares, id esse iustum, quod videtur vtrique pluribus: potentes vero, quod videtur his qui

plus possident. pro multitudine enim facultatū aiunt esse statuendum. Sed habent hæc vtraque imparitatem & iniustitiam. Si enim quod pauci possunt, tyrannis est: nam si vnus habeat plura quam alij opulenti, secundum paucorum iustū, is solus dignus est qui gubernet. si vero quod plures secundum numerum, iniuriabuntur publicantes bona opulentorum ac paucorum, vt superius dictum est. Quæ igitur sit æqualitas, quam ambo profiteantur, considerandum est ex his quæ vtrique definiunt iusta. Inquiunt enim quicquid videatur maiori parti ciuium, id oportere esse ratum. Sit quidem hoc, atramen non penitus. sed cum duæ partes sint ex quibus ciuitas constat, diuites scilicet & pauperes: quod ambabus videatur aut pluribus, id ratum sit, quod si contraria videantur, quod pluribus & habentibus maiorem censum. puta si alij decem, alij viginti, videatur autem diuitum sex, pauperum vero quindecim, accedat vero pauperibus quatuor diuitum, diuitibus autem quinq; pauperum, quorumcunq; census exuperat, connumeratis ambabus vtrisque, id ratum sit. Quod si forsitan æquales esse contigerit, communem esse hanc æquiquitatem putandum est: vt nunc accidit, si vtrique paria suffragia concionis sint, aut pares in iudicio sententiæ, nam aut sorte dirimendum est, aut aliud quiddam huiusmodi agendum. Sed de æquo & iusto, quanquam sit admodum difficile in illis reperiri veritatem, tamen facilius est sortiri, quam persuadere iis qui plus habere possunt. Semper enim qui imbecilliores sunt, æquum & iustum quærunt: sed qui plus possunt, ista non curant.

*De quatuor speciebus popularium, ad quos perti-
neant, de earum legibus atq; uasframentu.*

C A P. IIII.

CVM vero quatuor sint gubernationes po-
pulares, optima est illa, quam primo gra-
du posuimus, vt superioribus libris dictum est,
eadem quoq; antiquissima omnium. Dico autē
primam secundum distinctionem populorum.
nam optimus populus est ille, qui ex agricolis
constat. itaq; & popularis status effici datur, vbi
multitudo ab agricultura viuit, vel pascuo: ne-
gociosa quidem, quia nondum multum habet.
Ex quo fit, vt raro concionem agant. cum enim
laborādum sit illis circa necessaria ad victum,
operibus destinantur suis, & aliena non appet-
tunt: dulciūque illis est opus facere quā in
republica versari, nisi magna in gubernādo sint
emolumenta suscepturi. plerique enim magis
lucrum appetunt, quā honorem. Signum hu-
ius est, quod tyrannides antiquitus perculerunt,
& nunc paucorum potentiam perferunt, modo
suam rem agere illis permittatur, neque diri-
pantur quæ habent. cito nanque alij eorum di-
uites efficiuntur, alij egere desistunt. Præterea, si
quæ cupido honorum eis inest, facile adimple-
tur per potestatem, quam in concionibus habet
creandi magistratus, & corrigēdi delicta. Nam
in quibusdam ciuitatibus, etsi non eligit popu-
lus magistratus, sed quidam per partes deputati
ex omnibus, vt apud Mantineam, tamen sa-
tis esse putant, quod consulendi, deliberandiq;
habent potestatem. Ac putandum est hanc esse
tanquam formam aliquam popularis guber-
nationis, vt fuit quandoque apud Mantineam.

Quapropter vtile est prius dictæ populari gu-
bernationi, & ita consuetudo fuit, eligere qui-
dē magistratus, & corrigere, & iudicare omnes.
Magistratus autem maximos geri per eos qui
electi sint, & à censibus maioribus maiores, vel
à censibus nullum, sed per eos qui possunt. Ne-
cesse est autem, cum ita gubernantur respubli-
cæ, eas bene gubernari. nam magistratus sem-
per ab optimis gerentur, populo ita volente ne-
que præstantioribus inuidere. nobilibus autem
ipsis & præstantibus hic gradus sufficiet, non e-
nim suberūt aliis deterioribus. ipsi vero magi-
stratus gerent iuste, quia pœnam formidabunt,
quoniam corrigere ad alios pertinet. compesci
enim ac non licere facere quicquid quis velit,
vtile est. nam licentia agendi quod quisq; velit,
custodire, nō potest ingentiam vnicuiq; homi-
num prauitatem. itaq; necesse est illud euenire,
quod optimū est in rebus publicis, vt magistra-
tus à præstantioribus gerantur, sine vlla populi
diminutione. Quod igitur hæc popularium gu-
bernationum est optima, patet: & qua de causa,
quia ob talem aliquem esse populum. Ad con-
stituendum autem populum agricolam, tum
leges quædam antiquitus apud multos latæ,
vtilissimæ sunt, tum illud vniuersaliter, ne li-
ceat cuiquam habere plus agri quā mēsuram
certam, vel aliquo loco ad oppidum & ciuita-
tem. Erat antiquitus in multis ciuitatibus lege
cautum, non licere venditionem facere bonorū
primæ hereditatis. Est etiam lex, quam dicunt
Oxili fuisse, ne liceat cuiquam scenerari su-
per aliqua fundi parte, quam quis haberet.
Dirigere etiam id oportet Aphycalorum lege.
est enim vtilis ad id quod dicimus. Illi enim
quanq

quamquam sint permulti, possideant autem e-
 quam regionem, tamen omnes agricolæ sunt,
 quoniam pretia constituunt non totarum pos-
 sessionum, sed per tales partes diuidentes, ut e-
 tiam pauperes facilliter eas pretiis superare pos-
 sint. Post agricolam multitudinem optimus
 est populus, ubi pastores sunt, & viuunt ex ani-
 malibus. In multis vero hæc cum agricultura
 conuenientiam habet. utrique enim corpori-
 bus exercitati ad bellicas expeditiones utilissi-
 mi sunt, ac potentes sub dio consistere. Cætera
 vero multitudines, quasi omnes ex quibus alij
 status populares constant, multo quàm hi dete-
 riores sunt. nam opificum quidem, ac forensiũ,
 & mercenariorũ * vilis est vita, nullũq; virtu-
 tis opus eorum quæ tractat multitudo. & insu-
 per quia huiusmodi genus hominum circa forũ
 urbemq; ut ita dixerim, assidue hæret, facilliter
 conciones agit. at agricolæ, quia sparsim ha-
 bitant per agros, neq; in vnum coeunt facilliter,
 neq; similiter indigent huiusmodi congregatio-
 ne. Quibus vero contingit situm regionis talem
 esse, ut longe distent ab vrbe, in iis facile est po-
 pularem statum laudabilem constituere ac rem-
 publicam. vi enim ipsa compellitur multitudo,
 quasi colonias per agros efficere. Quare & si fo-
 rensis turba sit, tamen conciones in populari
 statu non facit abtq; multitudine illa, quæ per
 agros habitat. Quomodo ergo constituenda sit
 optima illa ac prima popularis gubernatio di-
 ctum est. patet etiam quomodo aliæ: iussequen-
 ter enim est defendendum, & deterior semper
 multitudo separanda. Postremam vero speciẽ,
 quia omnis multitudo ad illam recipitur, ne-
 que cuiuscunque ciuitatis est eam perferre, ne-
 que

* φούλας

que facile permanere eam, nisi legibus & mo-
 ribus bene stabilitam. A quibus vero labefacta-
 ri contingat, & hanc & alias republicas, ferè di-
 ctum est prius in plurimis. Sed ad constituen-
 dam hanc popularem gubernationem, & ad po-
 pulum roborandum, consueuerunt præsidetes,
 ad populum recipere complures, ac ciues effi-
 cere non solum legitimos, verum etiam spurios
 ex quouis ciue, id est, siue ex patre, siue ex ma-
 tre. omne enim hoc huic populo magis conue-
 niens est. Consueuerunt igitur ij qui populos
 ducunt, ita constituere. Oportet tamen id face-
 re, quoad exuperet nobilium mediõrumq; mul-
 tudo, neq; vltra progredi. nam si transcendũt,
 turbatiorem efficiunt rempublicam, ac nobili-
 tatem exasperando magis irritant: quæ causa
 seditionis fuit apud Cyrenem. parvũ enim in-
 conueniens conuiuendo transigitur: magnum
 vero in oculis hæret. Insuper talia cõstituta uti-
 lia sunt ad popularem statum huiusmodi, & ad
 populi corroboracionẽ, qualia Clithenes Athe-
 nis factitauit, quo populi gubernationem au-
 geret: & apud Cyrenem, qui populum constitue-
 runt. Tribus enim aliæ constituendæ sunt plu-
 res, & sodalitates priuatorum sacrorum redi-
 gendæ sunt ad pauca & publica. Et cuncta dili-
 genter excogitanda, quo quàm maxime omnes
 simul admisceantur familiaritates, conuersa-
 tionẽsq; primæ disiungantur. Præterea tyran-
 nica machinamenta omnia videntur esse popu-
 laria: ceu licentia seruorum, & mulierum, &
 puerorũ, ut sine metu viuant ut velint. permul-
 ti enim huiusmodi statum ciuitatis amabunt,
 cum plerisq; dulcius sit dissolute viuere quàm
 modeste.

† Cod Gra
 ad. (hac am-
 rem usq; ad
 aliquod con-
 ducere po-
 test.)

Ad

Ad populares institutiones precepta.

CAP. V.

†C. Gra. nō
constituere
maximum
opus, neque
solum.

EST autem opus legis positōris, & eorū qui volunt statum aliquem talem consistere, nam vt constituatur talis status, non magnum negotium est, neq; solum sed magis vt seruetur, vno enim vel duobus vel tribus diebus permanere, quomodo cūq; gubernantibus, haud difficile est. Quapropter opus est ex his, quas supra retulimus, conseruationibus & corruptelis rerum publicarum, cautela m assumere, cauendo illa quæ corruptiua sunt, ac leges tales ponendo, & sine scripto & scriptas, quæ conseruationes status maxime comprehendant. neque putare id esse populare, neq; paucorum potentia, quod efficiat ciuitatem maxime à multis vel à paucis gubernari, sed quod quam plurimo tempore. At nunc ij, qui sunt potentes in populis, gratificantes multitudinali, multa populariter agunt per publicationes bonorū in iudiciis factas. Quare oportet eos qui curam salutis habent reipublicæ, contra moliri, leges ponendo, vt damnatorum bona sacra sint, & non in publicum sed in sacrum referantur. hæc enim lex nihilominus iniurias compeſcet. nam pœna eadem erit. populus autē minus cupide dānabit, cum nihil sit utilitatis ex dānatione suscepturus. Insuper publicas accusationes quam rarissimas facere, magna pœna constituta aduersus eos, qui falso accusarint. non enim populares in iudicium vocari consueuerunt, sed nobiles. Oportet autem erga statum reipublicæ, quantum fieri potest, omnes reddere beneuolos. quod si id fieri nequeat, saltem conari, ne hostes existiment

stiment eos qui gubernant. Cū vero postremo illæ species gubernationum popularium in multitudine consistant, ac difficile sit vt concionibus vacare possint sine alicuius mercedis susceptione, hoc autem nisi reditus habeat ciuitas, maxime inimicum est præstantibus viris. Nam ex tributo & publicatione bonorū, & ex iudiciorum improbitate necesse est prouenire, quod multas iam populiarum respublicas subuertit. Vbi ergo publici reditus non sunt, facere oportet conciones raras, & iudicia magna quidem, sed paucis diebus duratura. hoc autem confert ad illud, quod non formidabūt impensas opulenti, si diuites non capiant mercedem iudicij, sed pauperes. Confert etiam ad recte iudicandum multo magis, nam qui magna patrimonia habent, multis diebus abesse nolunt à rebus suis, modicum vero abesse tempus non moleste ferunt. Vbi vero sunt reditus publici, non id facere, quod nunc magni quidam in populo faciunt. superflua enim diuidunt, ac simul capiunt, mōxq; rursus indigēt eisdem, est enim pauperibus, ceu vas perforatū huiusmodi emolumentum. Sed oportet eum qui vere popularis sit, videre ne multitudo pauperie nimia prematur: nam egestas prauam reddit populi gubernationem. Conandum est igitur ingeniose, vt abundantia ad sit diuturna. nam id prodest etiā diuitibus. Congregantes vero illa, quæ ex re ditibus proueniunt, simul omnia egenis tribuere oportet: præsertim si quis possit, tantum congreget, quantum sat est ad agelli compactionem, vel saltem ad facultatem negotiandi & agrum colēdi. & si non omnibus possibile, at secundum tribus, aut partem aliam id facere.

In hoc autem ad necessarios conuentus mercedem diuites conferre, cupidus inanium munerum. Per talem aliquem modum Carthaginenses gubernantes, amicum retinent populum: semper enim quosdam à populo mittentes in aliquas gubernationes, eos diuites faciunt. gratiorum vero, ac mentem habentium nobilitatem est suscipere egenos, & occasionem praebentes conuerti ad res agendas. Recte quoque se habet Tarentinorum exemplum imitari, illi enim & iumenta facientes communia ad pauperum usum, beneuolam per hunc modum sibi plebem constituunt. Magistratus in super omnes duplices faciunt, ut sint alij per electionem, alij per sortem. quo enim populus capiat, per sortem: quo autem melius gubernetur, per electionem. Est autem hoc facere etiã in vno eodemque magistratu, ut alij sorte, alij electione ad eum gerendum assumantur. Quomodo ergo oporteat popularium gubernationes instituire, dictum est.

De speciebus paucorum potentia. ordinatione census ex populo assumendi, qua paucorum gubernationes potiores, & quae deterrima.

C A P. V I.

DE paucorum quoque gubernationibus quomodo agendum sit, patet ferè ex eisdem. Nam per contrarium agendum est in omni paucorum gubernatione, ad oppositam sibi popularis gubernationis speciem, reputando maxime moderatam illam ac summam ceterarum gubernationem paucorum, & primam. Haec autem est propinqua illi, quae res publica nuncupatur, in qua oportet census diuidere, & alios minores, alios

alios maiores facere. minores quidem, à quibus necessarii magistratus capiuntur: maiores vero, à quibus capiuntur ij magistratus, qui sunt principaliores. Et qui tantum adepti fuerint censum, habiles sint ad rempublicam gerendam, afferente populo tantam multitudinem per ipsum censum, ut cum illa potentiores sint qui gubernant rempublicam, quam illi qui non gubernant. Semper autem ex meliori populo capiendi sunt illi, qui ad societatem reipublicae recipiuntur. Similiter autem in ea gubernatione paucorum quae sequitur, intendentes parumper, est instituendum. In ea vero quae opprobriata est extremae popularitati, quae est paucorum potentia, tyrannidi perisimilis, quanto deterrima est, tanto maiori opus est custodia. Ut enim corpora bene disposita ad sanitatem, & nauigia bene instructa ad nauigandum, multos ferunt errores, nec ob eos succumbunt: valetudinaria autem corpora, & nauigia parum firma, nautisque instructa prauis, ne paruos quidem ferunt errores: ita rerumplicarum ea quae deterrimae sunt, plurima indigent custodia. Populares igitur gubernationes per multitudinem hominum omnino seruantur. hoc enim opponitur ad illud iustum, quod est secundum dignitatem. Paucorum vero potentium contra, videlicet per rectam ordinationem oportet assequi firmitatem.

Quot partes multitudinis praecipuae sint, & quae: ac totidem sint partes utiles ad bellum: & praecipua ad paucorum potentias.

C A P. V I I.

Cum vero sint multitudinis potissimum partes quatuor, agricolae, artifices, negociatores, Aristot. Politicorum y y y

res, mercenarij: quatuor etiam vtilis ad bellum, equites, pedites grauis armaturæ, expediti leuis, & turba naualis: vbi contingit regionem esse ad equitatum aptam, ibi locum habet aptissimum; paucorum potentia illa summa. nam conseruatio habitatorum ab equitibus prouenit. equos vero nutrire, eorum est qui magnas habent facultates. Vbi autē regio ad peditatum est apta, alteram speciem affectat paucorum potentiz, nam grauis armaturæ, diuitem est magis quam pauperum. expediti autem leues & nautica turba, à plebe est omnis. Nunc autem vbi talis turba multa est, quando seditio fit, deterius certat. Sed oportet huius medicinam capere à belli duce, qui ad equitum ac peditem robur, expeditos leuis armaturæ solent coniungere: & cum his superant populi in seditionibus opulentos, nam leues & expediti contra equites & contra grauis armaturæ pedites facile pugnant. instituere igitur potentiam istam, contra seipos est instituere. Sed oportet diuisis ætatibus, cum alij seniores, alij iuniores existat, in iuuenili adhuc ætate constitutos filios suos erudire ad leues & expeditas operationes: delectos quidem ex pueris, Athletas esse ipsos operationum. Concessio autem reipublicæ populo facienda est, vel cum ad censum peruenerint, vt dictum prius est: vel, vt faciunt Thebani, cum certū tempus à mercatura & huiusmodi exercitiis destiterint, vel, vt apud Massiliam iudicio factō, qui digni sint ad rempublicam recipi, & qui excludi. Præterea dignitatibus iis, quæ sunt principalissimæ, quas suscipere oportet eos qui in reipublica gubernatione versantur; adiungenda sunt onera publica, vt populus sponte sua eas nolit, & veniam habeat

† Sordidū
epificiū.

habeat illis qui huiusmodi magistratus suscipiunt, vt potē mercedem permagnaam pro ea dignitate soluentibus. Congruit autem cum huiusmodi magistratus ineunt, & sacra magnificentissime facere, & publica quædam ædificia ad vsum populi construere: vt multitudo certans urbem ornari tum muneribus erga Deos, tum ædibus ad vsum publicum, libenter aspiciat potestatem statuum ciuitatis. Continget etiam præstantibus viris hæc esse monumenta suæ largitatis. Sed hoc non fit nunc per eos homines, qui magni sunt in paucorum potentia, sed contrarium. lucrum enim quærunt non minus quàm honorem. itaque dici potest recte, hos esse populares status paruos. Quomodo igitur instituendæ sint, & paucorum gubernationes, & multitudinis, in hunc modum determinatum sit.

De magistratibus, & eorum speciebus, & quibus rebus proficiendi sint.

CAP. VIII.

Consequens est circa magistratus videre diligenter, quorū hi sint, & quales, & quibus de rebus, vt supra dictum est. Sunt enim quidam magistratus, sine quibus ciuitas esse non potest. sunt etiam quidam ad cultum ornatūque pertinentes, sine quibus bene habitari ciuitas non valet. Præterea necessarium est & in paruis quidem ciuitatibus pauciores esse magistratus: in magnis autem plures, vt prius ostendimus. Quales ergo congruat simul coniungere, & quales separare, non debet esse clam. Primum ergo cura rerum necessariorum, vt in foro assint veniuntur. que super qua quidem cura magi-

stratus quidem est constituendus, cuius officium sit circa contractus & circa honestatem, nam cunctis ferè ciuitatibus necessarium est, emptiones, venditionesque fieri inuicem, pro vsu rerum necessariorum, & hæc facultas maxima & expeditissima est ad eandem sufficientiam consequendam, cuius gratia in vnam videntur conuenisse rei publicæ societatem. Altera vero cura huic coniuncta ac propinqua est circa urbem, de publicis priuatisque rebus, de ædificatione decenti, de viarum conseruatione ac directione, de finibus regendis, vt sine querela sint, & de similibus. vocant autem huiusmodi magistratum ædilitatem. partes eius vero sunt plures, vt magnis ciuitatibus alia super alias incidunt: ceu mœnibus reficiendis præiecti, & fontium curatores, & portuum conseruatores. Alia vero est cura, & quidem necessaria atque huic propinqua, nam de eisdem rebus, ceterum non in vrbe, sed extra urbem in agro vt fatur. vocant autem huiusmodi magistratum, ¶ alij definitores, alij custodes agrorum. hæc igitur procuraciones sunt tres. Est & alius magistratus, ad quem reditus publici referuntur, qui apud eos conseruati, mox distribuuntur ad singulas opportunitates. vocant vero istos, receptores, & quaestores. Alter vero magistratus est, apud quem præscribi oportet priuatos contractus, & sententias iudicum, apud quos etiam postulationes vocationesque in ius præscribi debent. quibusdam in locis huiusmodi magistratum diuidunt in partes plures. sed est vna eademque autoritas istorum omnium: appellantque eos, qui hunc magistratum gerunt, tum præfectos, tum memoriales, vel similibus nuncupatio

¶ alij agrorum definitores, alij sylvarum custodes.

cupationibus. Qui vero post hunc sequitur, summe necessarius est, ac difficillimus omnium magistratum. vertitur autem circa executiones eorum qui damnati sunt, & circa eorum poenarum atque custodias. Est autem grauis huiusmodi administratio propter multas quæ inde proueniunt inimicitias. itaque nisi magna emolumenta ex eo capiantur, gerere illum omnes recusant, & si gerant, secundum leges facere non tolerant. sed est necessaria res. nam nihil prodesse de rebus iustis iudicia aut sententia, nisi ferent qui eas executioni mandarent. quare si hæc desint, communitio inter se ciuium permanere non potest. Propterea melius est non vnum hunc esse magistratum, sed partiri in plures, vt alij de aliis iudicia exequantur. & circa actiones eodem modo conandum est distinguere. adhuc etiam magistratus alios alios exequentis, & nouorum magis nouos, & præsentium alio condemnante, alij sunt qui exigant, ceu prætores urbani ædilitum condemnationes, ac rursus istorum alij. quanto enim minus inimicitiarum sit illis qui executioni demandant, tanto magis res finem suscipient. Si sint ergo iidem qui condemnant & qui condemnationes exigunt, duplex contrahitur odium. in omnibus autem eisdem, cunctis inimicum est. Multis etiam locis separatur ille qui custodit reos, ab illo qui animaduertit in eos: vt Athenis illi, qui vnde-cimiri nuncupantur. Quapropter melius est hunc quoque diuidere magistratum, & quasi adumbrare & mitigare: est enim necessarius non minus quam superior. Contingitque in eo, vt viri boni maxime vident hoc officium: prauos autem nequaquam tutum sit ei præficere, cum

ipsi potius indigeant custodia & carcere, quam alios debeant custodire. Itaque oportet hoc non vnum esse officium, neque continuo ab eisdem fieri, sed vbi est aliquis iuniorum ordo, aut custodum, aut magistratum, deputandi sunt pro tempore alij atque alij, qui horum officiorum suscipiant curam. Hos ergo magistratus tanquam summe necessarios ponendum est esse primo. Post hos autem alij sunt magistratus, nec sane minus necessarij, & maioris quidem dignitatis, nam plurima indigent experientia & fide. Tales vero sunt circa custodiam vrbis, & circa illa omnia quæ ordinantur ad bellicas expeditiones. opus est enim & in pace & in bello permultis, nam & mœnia ciuitatis curanda tuendaque sunt, & disquisitiones descriptionesque ciuium agenda. Alicubi ergo super his plures sunt magistratus, alicubi pauciores: veluti in paruis quidem vrbibus vnus super omnibus, appellant vero hos prætores vel consules, in super si sint equites, aut pedites, aut sagittarij, aut turba naualis, super vnoquoque eorum præfecti quidem statuuntur: appellanturque præfecti equitum, præfecti legionum, præfecti nauales, & seorsum sub his præfectus triremis, præfectus cohortis, tribunus militum, & alia huiusmodi particularia, totum vero vna quadam species est, procuratio scilicet rerum bellicarum. & erga huiusmodi magistratum, hoc modo se habet. Cum vero quidam magistratum, & si non omnes, pertractent multa negotiorum publicorum, necesse est esse alium magistratum, qui rationes repetat atque corrigat, ipse vero nihil tractet. vocant vero hos alij correctores, alij rationales, alij scrutatores, alij procurato-

res. Præter hos vero omnes magistratus vnus est maxime principalissimus omnium, idem enim plerunque habet finem & introductionem, qui præsidet multitudini, vbi populus dominatur. Oportet autem id quod cogit, summam habere in republica autoritatem, appellant vero quibusdam in locis Praeconfultores ex eo, quia ante deliberant: vbi vero multitudo est, consilium magis. Ciuitatum igitur magistratus ferè tot alij sunt. Alia species curationis est circa rem diuinam, ceu sacerdotis, & æditiuæ templi: vt conferuntur quæ sunt, & erigantur ruinosa ædificia, & cætera omnia quæ pertinent ad diuinum cultum. Euenit autem alicubi curam hanc esse vnã, vt in paruis ciuitatibus. alibi vero plures separatas à sacerdotio, vt sacrificij, ac æditiuæ, & custodes sacrarum pecuniarum. Huic consequens est illa, quæ circa sacrificia publica, quotcumque sacerdotibus lex non committit, sed ex publico fiunt, vocant autem eos qui istis præsumt, alij Reges sacrarum, alij Pontifices maximos. Necessaria ergo officia sunt circa hæc, vt illa repetamus, circa rem diuinam, circa rem bellicam, circa redditus publicos & impensas, circa forum, circa vrbem & portus & regionem: in super circa iudicia, & contractus, postulationes, & executiones, & custodias, & super rationibus, & disquisitionibus, & super correctionibus eorum quæ quis gesserit in magistratu, & postremo circa consilia rerum communium. Propria autem earum ciuitatum quæ magis pacatæ atque tranquillæ sunt, curam facere de mulierum disciplina, de legibus seruandis, de disciplina iuuentutis, de gymnasiarum gubernatione: præterea de ludis

gymnasticis ac musicis, & si qua alia huiusmodi spectacula continget fieri. Horum vero quædam manifestæ sunt non popularia, veluti disciplina mulierum & puerorum. nam pauperibus necesse est uti mulieribus, & pueris tanquam ministris, quoniam seruos non habent. Cùmque tres sint magistratus, per quos assumunt quidam summas potestates, conseruatores legum, & præconsultores, & consilium: conseruatores legum optimatum magistratus est, præconsultores vero paucorum potentia, consilium autem popolare. De magistratibus ergo, ut in figura, tenè dictum est de omnibus.

ARIST

ARISTOTELIS

POLITICO-
RVM

LIBER SEPTIMUS.

SVMMA LIBRI.

De optima vita, ac ciuitate beata. De eius conuenienti multitudine, rebus maritimis, ciuibus partibus, distributione, aditibus, ac locis variis. De ciuium institutione. De coniugiis, filiorum procreatione, victu, ac institutione.

De optima vita, & ciuitate beata.

CAP. I.

De optima republica rectè quærere volenti, necessariū est prius determinare, quæ vita sit maxime expetenda: nam si id ignotū sit, necesse est & optimam rempublicam ignorari. optime enim agere cōsentaneum est, qui sub optima rei publicæ disciplina reguntur, ex his quæ sibi assint, nisi quid accidat præter rationem. Quare primo statuendum est, quæ vita sit cunctis, ut ita dixerim, maxime opranda: deinde utrum publice & priuatim eadem sit, an alia. Purantes igitur multa sufficienter esse dicta de optima vita, etiam in externis sermonibus, & nunc illis vtendum cenemus. Nempe aduersus hanc diuisionem nemo utique refragabitur.

quod tria cum sint bonorum genera, externa, corporis, & animi, ista omnia adesse felici homini oportet. nemo enim felicem diceret eum, qui nullam partem fortitudinis habeat, neque temperantia, neque iustitia, neque prudentia, sed timeant etiam circumuolantes muscas, temperantem vero à nulla penitus edendi bibendique extrema cupiditate, & gratia quadrantis vnus dilectissimos interficiantem, similiter & mente tam stultum atque ignatum, quasi puerum quandam vel insanum. Sed ista quidem sic, vt dicta sunt, omnes concederent. Discordant tamen in quanto atque excessu. nam virtutis quidam satis habere se putant, quantumlibet habeant diuitiarum vero atque pecunie, potentiaque & fame, & huiusmodi omnium infinitum excessum sequuntur. At vero nos illis dicemus, quia facile est de his etiam per opera ipsa fidem suscipere, cernentes, quia homines acquirunt & conseruant non virtutes externis bonis, sed externa virtutibus. Ipsaque beata vita, siue in gaudio posita est, siue in virtute, siue in ambobus, magis existit moribus & intellectu in excessu ornatis, mediocria vero externa possidentibus, quam his qui in externis plura possident quam opus sit, & qui in illis deficiunt. Quinetiam ratione licet hoc probe intueri, nam externa quidem bona finem habent tanquam instrumentum quoddam. omne autem vtile tale est, vt excessus vel noceat habenti, vel certe nil proficit. At bona animi, quanto magis excedunt, tanto magis vtilia sunt: siquidem non solum honesti, verum etiam vtilis appellationem tribuere illis oportet. Omninòque patet, quod sequi dicemus dispositionem optimam cuiusq;

rei ad inuicem, secundum excessum distantia illorum, quorum dicimus eas esse dispositiones. Quare, si est anima preciosior corpore & pecuniis, & simpliciter & nobis, necessarium est & dispositionem vtriusque optimam eodem modo illis correspondere. Insuper animi gratia illa expeti nata sunt, & ita recte sentientes expetere omnes oportet, non autem animum gratia illorum. Quod igitur felicitatis tantum vnique contingit, quantum virtutis atque prudentia, & quantum secundum has operatur, confessum nobis existat, teste Deo fretis dicente, felicem esse atque beatum, non per aliquid externorum, sed per seipsum, quia talis est secundum naturam. Cum & bonam fortunam aliud esse quam felicitatem, propter hæc necessarium est, nam externorum quidem bonorum causa est fortuna & casus: at iustus & temperatus nemo à fortuna est, neque per fortunam. Consequens vero est, & iidem rationibus consentaneum, ciuitatem quoque beatam esse quæ optima sit, & quæ bene agat. impossibile autem bene agere eos, qui bona non agant. nulla vero bona actio est neque viri neque ciuitatis, sine virtute atque prudentia. Fortitudo autem & iustitia & prudentia ciuitatis eandem habent vim ac formam iis, secundum quas vnusquisque hominum dicitur iustus, & prudens, & temperatus. Sed hæc hæcenus præmissa sint, neque enim non attingere illa possibile fuit, neque omnino omnes eorum rationes explicare. nam alterius orij ista sunt. Nunc autem supponatur nobis, quod vita optima, & priuatim vnique & publice ciuibus est cum virtute, intantum externis facultatibus adiuta, vt actiones studiosas

conficere possit. Sed de his nunc prætermisissis, postea considerandum erit, si quis forsitan dicētis non acquiescit.

An eadem sint felicitas, & optima vita. An contemplatiua, an actiua vita sit præferenda. De optima reipub. dispositione, placitis aliorum, & officio legislatoris.

CAP. II.

Vtrum autem eadem sit dicenda felicitas singulorum hominum & ciuitatis, vel non eadem, reliquum est videre. Manifestum vero & hoc, omnes enim faterētur esse eandem, nam quicumque in diuitiis beatam vitam posuerunt, hi ciuitatem quoque totam, si opulenta sit, beatam fatebuntur. Et quicumque tyrannicam vitam aliis præferunt, hi ciuitatem late dominantem beatissimam esse dicent. Qui vero id vnum per virtutem recipit, is & ciuitatem beatorem dicet, si sit studiosior. Sed hæc iam duo sunt, quæ indigent consideratione. Vnum, nunquid vita illa præferenda sit, quæ versatur in republica & in communi societate, an potius vita peregrina, & à ciuili societate remota. Præterea quam speciem reipublicæ, & quam dispositionem ciuitatis optimam putare debemus, siue ab omnibus expectanda sit communio ciuitatis, siue à quibusdam non, sed tamen à pluribus. Cum vero ciuili intelligentiæ & speculationis hoc sit opus (non autem circa vnumquodque expectandum) præteramus & nos hanc considerationem, nam illud quidem extra propositum esset, hoc autem secundum propositum huius inuestigationis. Quod igitur necessarium sit illam esse optimam publicam, per cuius institutionem vnusquisque optime

optime agat, & beate viuat, manifestum est. Sed dubitatur etiam ab iis, qui vitam cum virtute maxime eligendam putant: vtrum vita ciuilis & actiua sit præferenda, an potius illa vita, quæ sit ab omnibus externis soluta, seu contemplatiua: quam solam putant quidam esse sapientis. Ferè enim has duas vitas, præstantissimæ ad virtutem homines antepone re vidētur, & antiqui, & recentes: dico autem duas, ciuilem, & philosophicam. Sed refert non parum, vtrum hoc vel illo modo veritas se habet. necesse est enim illū qui recte sapit, ad melius propositum se disponere, & priuatim vnumquemque hominem, & publice ciuitatem. Putant autem quidam in gubernando alios, si cum dominari fiat, iniuriam esse summam, si ciuilitate cessare quidem iniuriam, sed impediri vitæ tranquillitatem. Alij vero contra hæc, omnino putant ciuilem & actiuam vitam solam esse viri. in singulis enim virtutibus nulli esse maiorem operandi facultatem, quam his qui in reipublica gubernatione versantur. Sunt etiam qui aliis dominari, & tyrannicum reipublicæ modū putant solum esse beatum, & in quibusdam ciuitatibus hic est finis legum, vt finitimis dominentur. Itaque scūm pleuraque constituta passim (vt ita dixerim) iaceant apud plurimos: tamen si quid vnum leges respiciunt, id coniectant omnes, vt ciuitas dominetur. Sicut in Lacedæmone & Crera, ad bellum ferè ordinata est disciplina iuuentutis, & legum multitudo. Præterea apud gentes omnes, quæ possunt præualere, huiusmodi honoratur potentia: seu apud Scythas, & Persas, & Thraces, & Gallos. Quibusdam enim leges sunt ad huiusmodi prouocantes virtutem, vt apud Carthaginica

nenses ferunt ornatam annulorum accipere pro numero expeditionum, in quibus militauerint. Fuit etiam quandoq; in Macedonia lex, eum qui nullum hostem interfecisset, capistro cingi. Apud Scythas vero nõ licebat solennibus epulis pateram circumlatam accipere ei, qui nullum occidisset hostem. Apud Iberos quoq; pugnacem gentem, tot obeliscos erigere circa sepulcrum mos est, quot homines ex numero hostium necauerit. Et alia apud alios sunt huiusmodi complura, legibus aut moribus constituta. Atqui videretur forsitan nimis absurdum esse, si quis considerare velit, an hoc propositum esse debeat eius, qui legibus instituit ciuitatem, providere scilicet, vt illa dominetur finitimis, & volentibus, & inuitis. Quomodo enim id ciuile, aut lege faciendum, quod non legitimum quidem est, neque enim legitimum, non solum iuste, verum etiam iniuste dominari: subdere vero est, & non iuste. Atqui nec in aliis scientiis ita videmus. nec enim medici, neque gubernatoris est, vel persuadere aegrotis & nauitis, vel vim asferre. Sed plerique videntur existimare ciuilem disciplinam esse dominari, & quod in seipos fieri nollent, hoc in alios facere non erubescunt, ipsi pro se iustitiam quaerunt, pro aliis vero nulla eis iustitiae cura est. Hoc autẽ absurdum, nisi tales sint natura, vt alter dominari debeat, alter non. Quod si est ira, nõ est conãdũ omnibus dominari, sed illis duntaxat qui dominabiles sunt, sicut nec venari homines ad mēsam vel sacrificiũ, sed illud quod venabile est. est autẽ venabile omne animal, quod sit natura ferũ & esui aptũ. Enimvero fieri potest, vt sit ciuitas vna seorsum per seipsam beata, videlicet si gubernetur recte. nõ potest

potest esse sita in loco penitus separato, & legibus vti laudabilibus: cuius reipublicae constitutio, non ad bellũ neq; ad superandum hostes fit. Patet igitur quod rei bellicae studia bona sunt existimanda, sed non vt finis supremus, sed gratia illius. Studiosi autem legum positoris est: considerare urbem, ac naturam hominum, & omnem aliam communionem vitae laudabilis, quo participant, quantum fieri potest, felicitatem. Differentia tamen erit in quibusdam constitutendis. & hoc pertinet ad eandem disciplinam, quae est de legibus ponendis, videre, si qui sunt finitimi populi, qualia ad quales exercenda sint, & quemadmodum cum singulis conuersandam. Verũ de hoc postea suo loco considerationem faciemus, ad quem finem debeat optima reipublicae constitutio tendere.

De controuersia in usu vitae cum virtute, dominatu & praesentia vitae contemptata.

CAP. III.

AD contentes autem vitam cum virtute esse maxime recipendam, sed contentes de illius usu, dicendum est nobis ad utroque. Sunt enim qui despiciunt magistratus ciuitatis, putantes ingenui hominis esse aliam vitam quam ciuilem, & omnibus praeserendam. alij vero hanc optimam putant. impossibile enim nihil agentem bene agere, bene autem agere ac felicem esse, idem est. Vtrique eorum quaedam dicunt recte, & quaedam non recte. nam liberi quidem hominis vitam meliorem esse, quam in dominando occupati verum est. nihil enim egregium est, seruo vti in quantum seruus. iustus enim domini in rebus necessariis nihil habet.

bet decorum. At putare omnem gubernationem esse dominationem, nequaquam est verū, non enim minus distat liberorum gubernatio à dominatione seruorum, quàm differat natura liber à natura seruo: de quo sufficienter superioribus libris determinatum fuit. Sed laudare magis nihil agere quàm agere, nō est rectum, nam felicitas actio est, præterea multorum & præclarorum finem habent, iustorum temperatorumque actiones. Quinimo respondebit tortasse aliquis, quòd potestatem habere optimū esset, sic enim plurimas ac pulcherimas res agere posset, itaque is qui dominus agēdi esse potest, hanc facultatem dimittere aliis non debet, sed sibi arripere, & neque filium patris, neque parentem filij, neque amicum amici hac in parte rationem habere, nam quod optimum sit, id nobis ipsi addiscere debemus, optimū autem est bene agere. Hoc illi forsitan recte dicerēt, si modo existeret afferentibus ac violantibus, illud quod esset omnium maxime optandum, sed forsatis id fieri non potest, falsoque hoc supponūt. Non enim amplius bonas actiones illas esse contingit, nisi tantum ipse præstet quantum vit mulieri, & pater filiis, & dominus seruo. Quare is qui violaret, nihil tantum proficeret postea, quantum iam à virtute ipsa recessit. paribus enim honestum & iustum in parte. hoc enim iustum ac par, non par autem paribus, & non simile similibus, præter naturam est, nihil autem bonum, quod sit præter naturam. Quapropter & si alius quidem sit melior secundum virtutem, & secundam potentiam actiuam in rebus optimis, hunc sequi honestum est, & huic parere iustum, sed oportet illi non virtutem solum,

rum

rumetiam potētiam existere, per quam sit actiuus. Quòd si hæc vera sunt, & felicitas in bene agendo est reponenda, & publice totius ciuitatis, & priuatim singulorum vita illa erit optima, quæ sit actiua. Verumtamen actiuam nō est necessarium esse ad alios, quemadmodum quidam putant. neque eas meditationes solum esse actiuas, quæ gratia eorum fiunt, quæ ex agendo proueniunt, sed multo magis quæ in seipsis perfectæ sunt ac sui ipsarum gratia. fiunt contemplationes & meditationes, bene agere enim finis est: quare & actio quædam, maxime autem proprie dicimus agere etiam externis actionibus eos, qui intelligentia & cogitatione operibus præsumt, vt architecti. Quinimo neque sine actione esse necessarium est eas ciuitates quæ positæ sint in solitudine, & ita viuere eligentes, fieri enim potest vt partibus inter se agere contingat, multa enim communicationes adiuticem sunt partibus ciuitatis. Similiter autem hoc existit vniciuique homini, vix enim Deus bene se haberet, & mundus totus, quibus non sunt actiones externæ præter proprias ipsorum. Quòd igitur necessarium sit eandem esse vitam optimam priuatim vniciuique hominum, & publicè ciuitatibus, & hominibus, manifestum est.

Quanta debeat esse multitudo ad conuenientem ciuitatis magnitudinem.

CAP. IIII.

CUm vero ista nunc præmissa sint, ac de aliis rebus publicis fuerit prius à nobis consideratum, de reliquis dicendi initium faciamus, quales aliquas suppositiones esse oportet pro ea

Aristot. Politiorum.

z z z

ciuitate, quæ maxime secundum votum sit constitutionem susceptura. Neque enim fieri potest vt optima sit respublica nisi opportuna assint facultates, ex quo necesse est multa præsupponere quasi optantes, esse tamen nullum eorum impossibile: dico autem ceu de multitudine ciuium, ac de regione. Vt enim cæteris artificibus, puta textori & nauiculario, materiam subesse oportet aptam ad officium: nam quanto melior hæc existit, tanto id quod fit ex arte, erit præclarior: sic & gubernatori reipublicæ & legum positori oportet propriam subesse materiam apte se habentem. Est autem ciuilibus facultatis primo videre de multitudine hominum, quàm multos & quales natura esse oportet: De regione quoq; eodem modo, & quanta & qualis esse debet. Putant plerique magnam esse debere beatam ciuitatem. id etsi verum est, ignorare tamen videntur qualis magna & qualis parua dicenda sit ciuitas: existimant enim magnam ex numero habitantium. Sed oportet nõ tantum ad numerum, sed magis ad potentiam respicere. est enim ciuitatis opus quoddã, quate quæ maxime id efficere potest, hanc existimandum est esse maximam ciuitatem, ceu Hippocratem, non hominem, sed medicum quis diceret esse maiorem quàm alium, qui magnitudine corporis eum excedat. Quinimo si ex multitudine iudicandum sit, non ex quauis multitudine id est existimandum: necesse est enim forsã in ciuitatibus esse seruorum, & inquilinorũ, & hospitiũ grandem numerum, sed ex iis qui sunt pars ciuitatis, & ex quibus ciuitas constat, horum enim præcellens multitudo signum est magnæ ciuitatis, ex qua vero ciuitate operari quidem

quidem permulti exeunt, bellatores autem pauci, hanc impossibile est esse magnam. non enim idem est magna ciuitas & populosa, quinetiam re & effectu patet, quia difficile est & forsã impossibile, vt quæ nimium populosa sit ciuitas, optime gubernetur. Earum certe quæ bene gubernari dicuntur, nullam videmus in populosam multitudinem esse diffusam. Patet etiam ex rationum fide. nam lex ordinatio quædam est, & bonam legis positionem necessarium est esse bonam ordinationem: at multitudo nimium magna non potest recipere ordinationem. diuinæ enim potentia id opus esset, quæ & hoc totum continet, cum & bonum quidem in multitudine ac magnitudine cõsuevit, fieri quapropter & ciuitatẽ illam, cuius cum magnitudine dictus terminus existit, optimam esse necesse est. Sed est quædam mensura magnitudinis ciuitatis, quem admodum & aliorum omnium, animaliu, plantarum, instrumentorum. nam horum singula, neque parua nimium, neque magnitudine excessiua suam potentiam retinebunt, sed aut destituta erunt omnino à natura, vel male se habebunt. Ceu nauis vnius palmæ non erit penitus nauis, neque duorum stadiorum: sed si procefferit ad aliquam magnitudinem, quandoq; propter paruitatem malefaciet nauigationem, quadoque propter excessum. ita & ciuitas, si ex nimium paucis sit non est per se sufficiens: sin ex nimium multis, sufficiens quidem in necessariis erit vt gens, sed non vt ciuitas. respublica enim non facile est in illis constitui. nam quis dux esset tam excessiua multitudinis, aut quis præco non stentorius? Quocirca necesse est primam esse ciuitatẽ illam, quæ ex ea multitudine con-

stat, quæ multitudo prima per seipsam sufficiens sit ad bene viuendum in ciuili societate, recipitur vero, vt ea quæ multitudinem hanc excedit, sit maior ciuitas: sed hoc non est, vt diximus, infinitum. Quæ vero sit huius excessus determinatio, ex operibus intelligi faciliter potest. Sunt enim actus ciuitatis imperantium atque parentium, imperantis quidem opus est iubere ac iudicare: ad iudicandum vero secundum iustitiam, & ad magistratus demandandos secundum dignitatem, necessarium est, vt se inuicem cognoscant ciues quales sint. quare vbi hoc non fieri contingit, necesse est vt male res procedant circa magistratus demandandos, & circa iudicia. In vtroque certe horum, nequaquam est temere procedendum: quod in nimia multitudine manifeste contingit. Insuper hospitibus & inquilinis facile est ad rempublicam aspirare, cum nõ difficile sit in tanta hominũ multitudine latere. Patet igitur quod est optima determinatio ciuitatis, vt sit maximus multitudinis excessus, quæ sit per se sufficiens ad viuendum, & facile inter se cognosci possit. De magnitudine ergo ciuitatis determinatum sit in hunc modum.

Optima regionis, & situs vrbs conditiones.

CAP. V.

DE regione autem eadem ferè dici possunt: nam qualis esse debeat: clarum est quod sufficientissimam omnes laudabunt. Hanc autè necesse est feracem esse omnium: nam omnia in seipsa habere & nullius indigere, sufficientis est. Multitudinem vero ac magnitudinem tantam, vt queat habitatores ociosos nutrire, liberaliter simul temperatèq; viuentes. Hoc autem

vtrum

vtrum bene vel non bene dicatur, postea diligentius erit considerandum, vbi de possessionibus & facultatibus mentionem fieri contingerit, qualiter & quemadmodũ se habere erga vñum ipsum oportet. Per multas enim circa considerationem istam dubitationes cadunt, propter trahentes in vtramq; partem vitæ excessum, alios ad tenuitatem, alios ad largitatem. Formam vero regionis non est difficile præscribere, credendumque est in quibusdam, rei militaris periculis asserentibus talem esse oportere, vt ab hostibus quidem non facile inuadi possit, ciuibus autem facilis sit in aliena egressio. Præterea vt hominum multitudinẽ facile inter se cognosci posse diximus oportere, sic etiam regio sit subiecta conspectui, id est vt cognosci, & succurri faciliter possit. Vrbis autem situs, si formanda nobis illa est secundũ votũ, opportuna, & ad terram, & ad mare debet iacere. Vna iam determinatio præmissa est, oportere ad auxilia ferenda communem esse locorum omnium. Vnde quoque asserenda altera, ad importationem fructuum. Præterea ad lignorum materiam, & ad, siquid aliud simile opificium regio in se habeat, facilem aduectionem.

An communitio maris turba nautica. & naualis potentia ciuitatibus recte instituitur expedit, vel ne.

CAP. VI.

Communitio autem maris, vtrum utilis sit ciuitatibus vel damnosa, per multas sunt disceptationes. Nam & frequentare aduenas quosdam, alienis educatos legibus, inutile putant ad rectam ciuitatis disciplinam, & tur-

bam popularē multiplicari ex vsu maris, transmittentibus ac recipientibus negociatorum multitudinem, contrarium esse dicunt rectę ciuium institutioni. Quod igitur, si ista non contingant, melius sit & ad securitatem & ad copiam rerum necessariarū, communiōe maris habere urbem & regionem, non est obscurum, nam ad facilius ferendum hostes, per opportuna facultas succurrendi auxiliandique suis terra & mari esse debet, & ad nocendum inuentibus, si non vtrinque possibile, at altera ex parte magis existit ambarum participantibus. Et quę apud eos non existunt, importari, & quę superabundant, deportari ex necessariis est, sibi enim ipsi mercabilem non aliis ciuitatem esse oportet. Qui autem omnibus mercatum apud se præbent, hi faciunt quæstus cupiditate, quod si non expedit ciuitati hanc cupiditatem habere, neq; mercatum certe huiusmodi debet recipere. Nam & nunc quidem videmus multis regionibus & ciuitatibus stationes ac portus oportune iacere: vt neq; intra urbem sint, neque valde distantes, murisq; circumdari, & aliis huiusmodi munitionibus. Clarum est enim, quod si quis boni proueniet ex tali communiōe, ciuitas id bonum suscipiet: sin aliquid mali, cauere ab eo facile erit per leges iubentes ac determinantes, quos oportet, & quos non oporteat inuicem admisceri. De nauali autem potentia, quod melius sit eam habere vsque ad aliquam quantitatem, manifestum est, non solum enim sibi ipsis, sed & finitimis quibusdam oportet & auxiliari posse, & esse terrori, quem admodum terra sic etiam mari. Magnitudo autem & multitudo huius potentia, ad mo-

res ciuitatis erit accommodanda, nam si ea fuerit ciuitas, quę magnam præstantiam autoritatēque habere conueuerit, necessarium erit hanc potentiam rebus esse cōtorem. Turbam vero nauticam, & huiusmodi hominum multitudinem, non necessarium est ciuitatibus existere, nulla enim ciuitatis pars huiusmodi homines esse debent. Nam pugnatōres qui naues conscendunt, ingenui sunt homines, terra quoque militare consueti, hi præ sunt nauali turbæ & imperant. Existente vero multitudine tenuis fortunæ hominum, qui circa nos habitant, & agricolarum qui in regione rem rusticam exercent, necessarium est abundantiam esse nautarum. Videmus etiam nunc istud fieri in quibusdam ciuitatibus, ceu in ciuitate Heracleotarum, multas enim implent triremes, urbem possidentes magis exiguam quàm ceteri. De regione igitur, & portibus, & urbibus, & mari, & nauali potentia, in hunc modum determinatum sit. De multitudine quoque ciuitatis, quam determinationem habere decet, prius diximus.

Quales debeant esse natura cines, de quo laudantur Graci, & quales urbis custodes.

CAP. VII.

Nunc autem quales natura ciues esse oportet, à nobis dicetur. Forsan vero id deprehendet quis, si inspiciat ad ciuitates Gręcorum, quę bene gubernari dicuntur, & ad totum terrarum orbem, vt à gentibus variis incolitur. Nam quę frigidas regiones incolunt gentes, & quę per Europam, animo quidem abundant, ingenij vero & artificij parum habent

quapropter in libertate magis perseverant. disciplina vero reipublicæ difficulter recipiunt, ac finitimis dominari non possunt. Quæ vero Asiam incolunt, ingenio & arte abundant, sed animositatem non habent: propter quod & parere dominantibus, & seruire perseverant. At Græcorum genus, ut mediæ regionem locorum sortitum est, sic etiam amborum est particeps. nam & animosum & ingeniosum est. Ex quo fit ut in libertate degat, & disciplinam reipublicæ optime recipiat, & vniuersæ reipublicæ constitutionem sortitum, imperare omnibus possit. Eandem quoque differentiam habent Græcorum gentes inter se. quædam enim habent naturam ad vnum illorum: quædam vero permittæ ac temperatæ sunt ad utranque illarum potentiarum. Patet igitur, quod oportet & intelligentiam & vigorem animi naturæ existere illis, qui futuri sint idonei, quos legum positor ad virtutem instituat, Nam quod de custodibus aiunt quidam opus esse, ut beneuoli sint erga notos, erga ignotos vero infesti, vigore animi est qui beneuolentiam facit. illa est enim potentia animæ, per quam amamus ac beneuoli sumus. cuius rei signum est, quod magis irritatur animus contra familiares & amicos, quam contra ignotos, si contempnum se putet. Quapropter Archilochus recte cum amicos incusaret, ad animum loquitur inquit: *Non tu quidem ab amicu lanceis transfixus es?* Quod dominatur & quod libertatem seruat, ab hac potentia animi existit: dominans enim & iniustus est animus. Nec bene se habet dicere, quod aduersus ignotos debent esse infesti: nam aduersus neminem tales esse oportet, neque sunt magnanimi homi-

nes natura infesti, nisi contra iniurias. Hoc autem magis contra notos familiarisque patitur, quod dictum est prius, si iniuriatos sibi existimant. Et hoc non sine ratione contingit, à quibus enim deberi sibi beneficium expectant, ab eisdem non solum priuari beneficio, sed insuper lædi se putant. Vnde in proverbio dicitur, *Fratrum contentiones & ira sunt acerbissimæ. & qui se nimium amant, hi se nimium oderunt.* De hominibus igitur qui in reipublica futuri sint, & quot esse oportet, & quales natura, & de regione, quantâ, & qualem, ferè determinatum est. non enim eadem certitudo quaerenda est, in his quæ per rationes, & in his quæ sunt per sensum.

Quod non omnia: sine quibus ciuitas stare nequeat, sint eius partes. & quæ sint ipsius partes propria.

CAP. VIII.

CVM vero ut aliorum secundum naturam consistentium, non hæc sunt partes totius consistentiæ. sine quibus totum esse non potest: palam quod nec ciuitatis ponendum est esse partes, quæcunq; ciuitatibus existere necessario oportet, nec alterius cuiusque communionis, ex qua fit vnum aliquod genus. Vnum enim quid & commune esse debet communicantibus, siue æquale, siue inæquale suscipiant: ceu siue alimentum id sit, siue agri quantitas, siue aliud tale. sed quando hoc gratia huius, hoc autem non gratia, nihil in his commune: sed aut huic quidem facere, huic autem accipere. dico autem velut organo omni ad id opus, quod fit & opificibus. Domui enim ad ædificatorè nihil est quod fiat commune, sed est domus gratia ædificatorum ars. Quapropter possessione quidem

indiget ciuitas : nulla tamen pars ciuitatis est possessio , multa vero animata sunt possessionis partes. Ciuitas autem communitio quædam est similitum gratia vitæ , vt maxime fieri potest optimæ. Cum vero sit felicitas optimâ , ipsa autem virtutis operatio , & vsus quidam pertinetus : contingat autem ita vt aliqui illius recipiant participationem , alij parum aut nihil , manifestum est quod hæc est causa , quare ciuitatis species & differentia existunt , pluresque rerumpublicarum forma , per alium enim modum , & aliis viis singuli hoc appetentes , & alios viuendi modos fecerunt , & alias reipublicæ disciplinas . Considerandum autem est , quot sint illa , sine quibus ciuitas esse non potest , nam quas dicimus esse ciuitatis partes , eas necessarium est in istis esse. Capiendus est igitur operum numerus : ex his enim id apparebit. Primum igitur debent existere alimenta. Deinde artes : multis enim instrumentis indiget vita. Tertium arma , nam qui simul in communitate viuunt , necessarium est in ipsis habere arma , quibus & magistratibus parere inobedientes compellantur , & quibus vis propulsetur externa. Præterea pecuniarum habendarum facultas quædam , quo illas habere possint & ad proprias indigentias , & ad bellum. Quintum ac primum , circa rem diuinam cultus , quod vocant sacrificium. Sextum , quod est omnium summe necessarium , iudicium pro vtilitate & iustitia contrahentium. Hæc sunt igitur opera , quibus indiget ciuitas omnis , est enim ciuitas multitudo non quæcunque , sed illa quæ ad vitam per se sufficiens sit , vt diximus. Si vero aliquid horum deficiat , impossibile est simpliciter per

per se esse sufficientem huiusmodi societatem , necessarium est ergo his operibus ciuitatem consistere. Esse igitur oportet multitudinem agricolarum , qui victum conferant , & artifices , & pugnatores , & locupletes , & sacerdotes , & iudices necessariorum atque vtilium.

Quæ ciuitatis partes quibus hominum generibus conueniant.

C A P. I X.

HIs determinatis , reliquum est considerare , vtrum omnes communicate debent horum omnium (fieri enim potest , vt iidem ipsi sint & agricolæ , & artifices , & consultores , & iudicantes) vel in vnoquoque opere supra dictorum alios ponendum est , vel quædam esse propria , quædam vero communia necessarium est. Sed non in omni reipublica hoc , vt diximus , contingit , nam fieri potest , vt omnes participent omnium , & non omnes omnium , sed quidam quorundam , hæc enim faciunt rerumpublicarum varietatem , nam in populari quidem participant omnes omnium : in paucorum autem potentia contrarium est. Cum autem consideratio nostra sit de optima reipublica , ea vero est , per quam ciuitas esset maxime felix , felicitatem autem , quod sine virtute impossibile est existere primo diximus , manifestum , quod in ciuitate quæ optime gubernetur , & quæ iustos habeat ciues simpliciter , ac non ad suppositionem , neque artifices , neque mercatores ciues esse oportet : vilis est enim huiusmodi vita , & virtuti aduersa , nec certe agricolæ esse oportet eos , qui futuri sint ciues , opus est enim quiete & otio ad virtutem comparandam ,

randam, & ad rempublicam gerendam. Cùm vero hi supersint qui bello intendunt, & qui consultant de utilibus, & iudicant de iustis & non iustis, qui quidem maxime videntur partes ciuitatis, vtrum & hos esse alios ponendum sit, vel eisdem hominibus ambas partes tribuendum? Clarum est, quòd quodam modo eisdem, & quodam modo aliis. quà enim alterius vigoris vtrunq; opus. & alterum prudentia, alterum viribus indiget, aliis: quà vero impossibile est, eos qui afferre vim & prohibere hos possunt, subiectionem pati semper eisdem, qui enim armorum domini sunt, iidem etiam sunt domini status, vel mutationis rei publicæ. Restat igitur, vt eisdem quidem ambobus respública tradatur, non simul quidem, sed vt natura fert. Vires quidem in iunioribus sunt, prudètia vero in senibus. sic inter eos distribui, commodum est, & iustum esse videtur. habebit enim hæc distributio id, quod est secundum dignitatem. At qui possessiones quoque circa hos esse oportet. necesse est enim facultates adesse ciuibus, hi autè sunt ciues. nam turba quidem vrbana vilium ministrorum nulla pars est ciuitatis, nec aliud genus quodcumq;, quod non sit virtutis effector. Patet hoc ex eo quod præmissimus. felicitas enim necesse est, vt per virtutem fiat. felicem vero dicere ciuitatem debemus, non ad partem aliquam eius respicientes, sed ad omnes ciues. Manifestum igitur quòd horum esse possessiones oportet: si quidem necesse est agricolas esse seruos, vel Barbaros, vel ministros. Reliquum est ex his qui supra numerati sunt, genus sacerdotum esse, quorum institutio manifesta est. neque enim agricola, neq; artifex, neq; vilium exercitiorum quisq;

quisquam sacerdos est deputandus. honos enim Diis est à ciuibus impendendus. Sed cùm distincti sint ciues in partes duas, hoc est in eos qui arma tenent, & in eos qui consultant, & decens sit Diis cultum exhibere, & requiem suscipere eos, qui pro tempore in his laborauerunt ac defessi sunt, his vtiq; esset sacrorum cura demandanda. Quæ sint igitur, sine quibus ciuitas stare non potest, & quot sint ciuitatis partes, dictum sit. Agricolas enim & artifices, & omne ministerium ciuitatibus existere necessariū est. Sed partes ciuitatis sunt qui arma tenent, & qui consultant. & separatim est vnumquodque istorum: hoc quidem semper, hoc vero secundum partem.

De distributione ciuitatis, comensationibus, partitione regionis, cultoribus, & agricolis.

CAP. X.

Videtur autem non nunc neque paulo antè hoc notum fuisse his, qui de republica philosophantur, quòd per genera sit ciuitas distinguenda: & pugnatorum genus aliud esse, aliud agriculturalum. nam & in Aegypto vsque ad hoc tempus, in hunc modum se habet, & in Creta. in Aegypto quidem Sesostris legem ferente, in Creta vero Minoè. Antiqua videtur etiam comensationum institutio. quod in Creta factum est Minoè regnante: sed multo prius hoc in Italia quàm in Creta constitutum fuit. Tradunt enim periti homines illorum locorum, fuisse Italum quendam Oenotriæ regem, à quo mutato nomine pro Oenotris Itali sunt vocitati, orami que illam maritimam Europæ, quæ est inter Scyllaticum & Lameticum sinum (distant vero hæc

hæc loca inter se meridiei iter) Italix nomen primo cœpisse. Hunc ergo Italum tradunt agriculturam Oenotros docuisse, cum prius essent pastores vagi, ac palantes, illisq; leges posuisse, & commestrationes instituisse primum. Quapropter etiam nunc quidam illorum populorum commestrationibus vtuntur, & legibus quibusdam ab illo positis. Incolebant autem eam Italia partem, quæ ad Tyrrheniam versa est Opici, qui nunc Aufonij nominantur. Alteram vero partem quæ ad Iapygiam & Ionium pertinet, incolebant Chaones, Syrtim appellatam: & ipsi quoque ab Oenotris orti. Inuentio igitur commestrationum hinc primum extitit. Diuisio autem ciuitatis per genera, apud Ægyptum incœpit. Sefostris enim multis temporibus ante fuit, quàm Minos in Creta regnaret. Et alia ferè credendum est eodem modo inuenta fuisse multoties in longo tempore, imò vero infinities. Nam quæ necessaria sunt ad vsu vitam, indigentiam ipsam docuisse rationabile est: & illis repertis additamenta postmodum facta fuisse, ad expolitiorem viuendi formam, quod eodem modo in constitutione rerum publicarum accidisse credendum est. Esse vero cuncta verusta, signum est, quòd Ægyptij (quorum antiquitas maxima putatur) leges habuerunt, & ciuilem institutionem. Quapropter vtendum est iis quæ sufficienter tradita sunt, & quæ deficiunt reperire conandum. Quòd igitur agri & possessiones eorum esse debent qui armamentum, quique partes sunt ciuitatis, dictum est: & qua de causa cultores illarum alios esse oportet, & quanta & qualis debet esse regio. De distributione vero ipsius regionis, & qui, & qua-

les

les debent esse cultores, dicendum est. Quandoquidem neque communes omnium censemus esse debere possessiones, vt quidam tradiderunt: sed vsu amicabili communes fieri, neque deesse vlli ciuium alimenta. De commestrationibus videtur quoque omnibus vtile esse, vt assint bene institutis ciuitatibus. Quam vero ob causam nobis quoque idem videatur, postea dicemus. Oportet autem ciues vniuersos ad earum communionem admitti, at non facile est, vt qui pauperes sint, contribuere statutam pensionem ex proprio possint, & cæteram domum gubernare. Præterea in sacrificiis, cultûque deorum sumptus communes esse debent totius ciuitatis. Est igitur necessarium in duas partes regionem diuidere, & aliam esse publicam, aliam priuatorum. Vtraque illarum partium rursus diuidenda est: illius namque partis quam publicam esse debere diximus, vna pars deorum cultui deputanda est, altera vero ad commestrationum impensam. Rursus vero priuati agri pars vna ad proprias necessitates est deputanda, altera vero ad ciuitatem: vt duabus sortibus vtrunque distributis, amborum locorum omnes participes sint, æquum enim & iustum ita se habere, & ad finitima bella concordantius. Vbi enim hic modus non seruatur, alij facilliter profiliunt ad finitimorum inimicitias: alij nimium illas refugiunt, & contra dignitatem. Quamobrem apud quosdã lex est, vt qui agros habet vicinos, hi non admittantur ad consilium belli aduersus illos suscipiendi, quasi ob priuatam sui causam recte consilium dare non valentes. Agros igitur per hunc modum facienda partitio est, ob causas antè dictas. Cultores autem ipsi,

maxime

maxime quidem si secundū votum optandum est, serui esse debent; neq; omnis vnus generis, neq; animo elati. ita & ad faciendum opus vtilis forent, & nihil noui ab eis metueretur. Secundo autem loco Barbari ministri, natura similes his quos supra diximus. Horum autem in priuatis quidem agris & ipsi priuatorum domino sint, in publicis vero publici. Quemadmodum autem seruis vtendum sit, & quare melius est omnibus seruis præmiū libertatis esse propositum, postea dicemus.

De situ vrbs, loci in ea ad diuersa accommodati, priuatis adibus, manū, & ipsius ornatus.

C A P. X I.

VRbs autē quōd terræ marisq; particeps esse debet, & quōd ad totā regionē similiter debet esse communis quātum fieri potest, dictū est prius. Ipsiū autem ad seipsam, optandū est positionem sortiri, ad quatuor respicientes. Primū ad sanitatem. ad orientē enim Solem conuersæ vrbes, & ad eos ventos qui inde perflant, salubriores sunt: secundo loco quæ sunt secundū Boream sitæ. hæc namq; sunt ad hyberna potiores. In reliquis vero, vt ad ciuiles res & ad bellicas opportune se habeat: ad bellicas quidem, vt facilis sit ciuibus in aliena egressio, hostibus autē difficilis aditus, ac difficilis circumdatio. Aquarum autem & stagnorū abundantia habeat, maxime naturalem. quōd si naturalis deficiat, ex aqua pluuiæ cisternæ & lacus, qui magnam vim aquarum suscipiant, comparentur, ita vt deesse aqua, si quando obsiderentur, nunquam possit. Sed cū oporteat de sanitate habitantium curam habere, hoc autem sit primū in situ & qua-

litate

litate loci, secundum in aquarum salubriū vsū, in ea quoque re est diligentia merito adhibenda. Quibus enim plurimū & frequentissime vitimur ad corpus, ea plurimū important ad sanitatem. aquarum autem & ventorū potentia talem habent naturam. Quia propter in ciuitatibus quæ recte sapiunt, distinguendus est aquarum vsus, si non omnes sunt pares, nec abundantia sit earum aquarum, vt alia seorsim aquæ ad cibum & potum, alia ad indigentiam deputentur. Loca autem munita, non pariter cunctis ciuitatibus vtilia sunt. vt puta arx ad dominationem vnus, vel paucorum, in populari vero viuendi modo, æqualitas loci. in optimatum vero gubernatione, neutrum istorum, sed magis loci plures ardui. Priuatorum autem domorum forma gratior & commodior ad ceteras res existimatur secundum nouiorem istum Hippodamium morem. sed ad securitatem tutelamq; ciuitatis vtilior erat antiquorum ædificatio. habent enim illorum ædificia inextricabiles aditus, ex quibus nisi consueri euadere vix possunt, & inscrutabiles lateras, si qui aggredierentur: ex quo vtriusque horum participare debent. potest enim hoc fieri, si quis ita disponat, vt solent agricolæ illos, quos vocant quidam vinearum tramites. Et totam urbem nō facere penetrabilem, sed partes quadam & loca. sic enim ad securitatem, & ad ornatum se bene habeat. Mœnia vero qui dicunt non oportere adesse ciuitatibus illis, quæ virtutem possideant, nimium prisce loquuntur: & hoc vident per experientiam reprobatum in iis ciuitatibus, quæ sibi id ad gloriam iactabant. est enim ad pares ac non multo excedentes multi-

rudine, non satis decorum per mœnia seruari velle. sed cum aliquando contingat & fieri possit, vt multo maior hominum multitudo, & maiori virtute superueniant, si saluus esse oportet, neq; perire, neque contumeliis affici, firmissimam munitionem murorum putandum est oportunitissimam esse in bello: præsertim hoc tempore, in quo tormenta & machinæ ad obsidiones urbium cum omni subtilitate sunt adiuuata. Simile est enim ciuitatem non circumdadam mœnibus censere, & regionem facilem ad inuadendum quaerere, & deicere montuosa loca, & priuatis domibus non circumdare parietes, quasi viles futuri sint habitatores. Atqui ne id quidem latere oportet, quod qui mœnibus circumdantur, eis licet in vtranque partem vti urbibus, & tanquam muros habentibus, & tanquam non habentibus: sed eis qui mœnia non habent, non licet. Si ergo per hunc modum se habet, non solum mœnia circumdanda sunt vrbis, verum etiam curandum vt & ad ornatum ciuitatis se habeat decenter, & ad bellicas opportunitates, tum alias, tum ad illas quæ nunc repertæ sunt. Vt enim aggressoribus cura est quibus modis vincant, ita quædam iam reperta sunt, quædam inuestigare atque philosophari oportet eos qui defendunt. principio enim non aggrediuntur eos qui bene se præparauerunt expugnare.

De adibus sacris, foris, & locis comessationum.

C A P. XII.

Cum vero multitudo ciuium in comessationibus distributa esse debeat, mœnia vero sint præsidii quibusdam, & turribus per opportuna loca interpositis munienda, clarum est, quod

quod res exigit aliquas comessationum, in illis ipsi præsidii collocari. & hæc quidem per huiusmodi modum videntur constituenda. Aedes vero Deorum, ac principalissimæ magistratuum comessationes, idoneum locum habere debent, & eundem sacra quotcumque lex non separar, aut responsum oraculi. Esset autem talis locus quisquis super eminentiam haberet & ad eandem virtutem sufficienter, & ad vicinas partes ciuitatis excellenter. Decet autem sub hunc locum constructionem fori esse talem, qualis est in Thessalia eius quod liberum vocant, id est quod debet esse purum ab omni mercatu, & neque opifices, neque agricolas, neque alios villos tales illi appropinquare, nisi à magistratibus vocarentur. Esset vero hic locus gratior, si & gymnasia seniorum in eo sint constituta. decet enim secundum ætates distribuere hunc ornatum, & in iunioribus magistratus quosdam versari, seniores autem magistratibus assistere. præsentia enim magistratum ante oculos posita gignit veram reuerentiam, liberaliæque pudorem. Venalium autem rerum, aliud forum esse debet & alio loco situm, accessu facile, quo & à terra & à mari facilis sit importatio omnium. Cum vero multitudo ciuium diuisa sit in sacerdotes & magistratus, decens est sacerdotibus circa aedes sacras esse comessationes institutas. Magistratum autem quicumque de contractibus ius dicunt, & qui accusationibus cognoscunt, & qui circa vocationes in ius, & alia huiusmodi administrationem intendunt, & insuper qui ædilitatis & vrbianarum rerum curam gerunt, iuxta forum in loco celebri, communique sunt comessationes statuendæ. talis est locus il-

lius fori, in quo necessaria venundantur, nam alterum illud forum superiori loco firum, dehere esse diximus otiosum, hoc autem ad negotia rerum deputari. Hunc eundem ordinem in regione quoque imitandum esse dicimus, sunt enim magistratus quidam apud rusticos, quos alij sylvarum custodes, alij rectores appellant: quibus & loca ad custodiam regionis, & comessationes sunt iisdem in locis constituenda. Tempa quoque per regionem distributa esse debent, partim Diis, partim heroibus. Sed immorari nunc circa ista superfluum est, cum sint illa non difficilia cognita, sed magis factu, dicere enim, voti est: euenire autem, fortunæ. Quapropter circa talia insistere, ad præsens omitamus.

In quibus bene agere consistat. De felicitate, & de in quibus homines sunt studiosi.

CAP. XIII.

DE republica autem ipsa, ex quibus & quilibet constare debet ciuitas, quæ beata sit futura, & recte gubernari, dicendum est. Duo sunt, in quibus omnis commendatio bene agendi consistit, vnum, vt propositum ac finis agendi recte subiaceat: aliud, vt eas, quæ ad illum finem ferant, actiones inueniamus. Fieri enim potest, vt & concordent hæc inter se, & discordent, nam quanto magis illud ad quod intenditur, recte iacet: sed in actionibus per quas illo potiri credimus, aberratur. quandoque autem omnia ad finem diriguntur: sed finis ipse est prauè positus, quandoque etiam in vtroque est error, veluti circa medicinam. neque enim quale aliquid esse oportet sanum corpus, recte iudicat interdum,

neque

neque ad subiectum sibi finem opera diriguntur. Oportet autem in artibus & scientiis hæc vitæque obtineri, finem, & eas quæ sunt ad finem actiones. Quod igitur bene viuere ac felices esse omnes cupiunt, manifestum est, sed aliis potestas est adipiscendi, aliis non, propter fortunam aliquam, vel naturam. opus est enim adiumentis quibusdam ad bene viuendum, minoribus quidem illis, qui melius dispositi sunt, maioribus autem, qui peius. alij vero, statim nõ recte quarunt felicitatem cum possint. Cum autem propositum nostrum sit optimam rempublicam, videre ea vero est, per quam ciuitas optime gubernetur: optime autem gubernatur, si felicitatem maxime recipiat: manifestum est, quod quid sit felicitas, latere non debet. Diximus autem in Ethicis, si modo illorum librorum utilitas vlla est, operationem esse, & vsum virtutis perfectum, & hunc non ex suppositione, sed simpliciter. Dico autem ex suppositione, quæ necessaria sunt: simpliciter autem, quod in seipso commendationem habet: veluti circa res iustas iudicare, punire, supplicio afficere, à virtute quidem est, sed ex necessitate, commendationemque habet ex compulsionem. eligibilis nanque foret nullo tali indigere, neque hominem neque ciuitatem. Ac enim ad honores & opes, simpliciter sunt optimæ actiones. nam alterum quidem illud mali alicuius electio est: hæc autem contra, effectiones enim bonorum sunt, & generationes. Studiosus enim vir, & paupertate, & morbo, & aliis fortunæ aduersitatibus laudabiliter vitur: verum tamen felicitas in contrariis existit, nam & hoc determinatum fuit in Ethicorum libris, quod talis est studiosus, cui per virtutem bona, sunt sim

placiter bona. patet autem, quod & vsus istos necessarium est studiosos & bonos esse simpliciter. Quapropter existimant homines, externa bona causam esse felicitatis: ceu si quis bene pulchri causam putat esse lyram magis quam artem. Necessarium est ergo ex his quae dicta sunt, alia subesse, alia parare legis positorem. ex quo secundum votum optimam constitutionem ciuitatis in his, quorum domina est fortuna: dominam enim illam posuimus. sed studiosam esse ciuitatem, non est fortunae opus, sed scientiae ac electionis. At studiosa ciuitas est, ut ciues qui in republica versantur sint studiosi. nobis autem omnes ciues participes sunt reipublicae. Hoc igitur considerandum est, quomodo sint studiosi. nam si contingat omnes esse studiosos, non autem singulos ciuium, sic foret optabilis: sequitur enim ad singulos esse, & omnes esse. Atqui boni quidem & studiosi sunt propter tria. Sunt autem haec tria, natura, mos, & ratio. etenim nasci oportet primum, ceu hominem, & non aliud animal: & sic qualem aliquem secundum corpus & animam. Quaedam etiam nasci nulla utilitas est: mores enim mutari faciunt, nam aliqua per naturam ad vtrunque apta, per mores ad peius vel ad melius conuertuntur. Caetera igitur animalia maxime viuunt secundum naturam, partem vero aliquid & secundum mores. homo autem & secundum rationem: solus enim rationem habet. Ita oportet haec simul concordare, multa enim praeter mores, & praeter naturam agunt homines propter rationem, si persuadeatur melius esse aliter agere. Natura igitur quales esse oportet, eas, qui legum positori sint parituri, determinatum est prius, reliquam

quam opus est iam disciplina: quaedam enim assuescendo discuntur, quaedam audiendo.

Reges oportet esse imperantes, & parentes, eosdem ad diuersos: pariter & ipsorum disciplinam. Et ad quae respicere debeat legum positor, ac de quibus ipse non laudatur.

CAP. XIII.

Cum vero omnis societas ciuili constet ex imperantibus & parentibus, hoc iam considerandum est, vtrum alios esse oportet qui imperant, & alios qui parent, an eosdem per vitam. patet enim quod & disciplina secundum hanc diuisionem sequi debet. Si ergo tantum differrent alteri ab aliis, quantum Di & heroes ab hominibus differre putantur, ut primum statim corpore, ac postea animo longe antecellerent, ac manifeste indubitateque appareret eorum supereminentia, clarum est quod semper eisdem istos melius foret imperare, alios vero parere. Sed cum facile non sit hoc reperire, nec sic (ut apud Indos Scylax esse ait) reges tantum à populis differre: manifestum est, quod propter multas causas necessarium est, ut omnes similiter participes sint vicissim imperandi & parenti. aequum enim idem similibus: & difficile est stare rempublicam, quae constituta sit praeter iustitiam. cum illis enim, qui ab imperando excluderentur, concurrent omnes qui sunt in regione, statim mutare cupientes: & tantam esse multitudinem in reipublica gubernatione, ut sit potentior istis, vnum aliquid impossibile est. At enim quod oportet eos qui in magistratu

sunt differre à subiectis, indubitable est. quomodo ergo hæc futura sint, & quomodo participent, considerare debet legislator, vt prius diximus. Natura enim ostendit, quemadmodum hæc distinguenda sunt. fecit enim eisdem genere, alios iuniores, alios seniores: quorum alteri debent parçre gubernantibus, alteri gubernare. Indignatur autem nemo propter ætatem maiori concedere. nec putat illum cui cedit, potiorum esse se: præsertim cum & ipse quando ad id ætatis peruenit, eundem honorem sit receptorus. est ergo vt eisdem esse dicere eos qui parent & imperant: est etiam vt diuersos. Itaq; & disciplinam, vt eandem dicere necesse est, & vt diuersam. qui enim imperare velit recte, oportere, aiunt, prius sub imperio fuisse. Imperium vero, vt in primis libris dictum fuit, aut gratia imperantis est, aut gratia subiectorum, horum alterum seuuorum esse diximus, alteru liberorum. Mandatorum vero quædam inter se differunt, non in agendo, sed in cuius gratia. Quapropter multa quæ videntur esse ministro- rum opera & adolescentium, liberis hominibus pulchrum est ministrare: ad pulchrum enim & non pulchrum non tantum differunt actiones propter seipsas, quantum in fine & gratia cuius. Cum vero ciuis & præsidens eandem virtutem esse dixerimus, quæ optimi viri, & eundem prius patere debere, postea imperare: hoc vtiq; erit legum positori intuentium laboradumque, vt boni viri efficiantur, & per quæ exercitia, & quis finis optimæ vitæ. Diuersæ autem sunt due partes animæ, quarum altera rationem per se habet, altera non habet quidem per se, verum tamen rationi obtemperare potest: quarum dixi-

mus

mus esse virtutes illas, per quas vir bonus dicitur quodammodo. Sed in vtra istarum magis est finis? Qui ira diuidunt, vt nos facimus, his ambiguum non est quomodo sit dicendum: semper enim deterius melioris gratia est. patet hoc in his quæ sunt secundum artem, & in his quæ sunt secundum naturam: melius autem illud quod rationem habet. Diuiditur autem dupliciter, vt nos consueuimus diuidere: est enim ratio alia actiua, alia contemplatiua. Sic ergo necesse est & hanc partem diuidere, & actiones clarum est quod correspondenter se habere dicemus. & oportet eas actiones quæ sunt meliores secundum naturam, magis expetendas esse ab illis qui consequi possunt, aut omnia, aut illa duo: semper enim cuique id est maxime expetendum, cuius potiri est summum. Diuisa est autem vita tota in negotium & otium, bellumque & pacem. Et agibilia quædam sunt necessaria & vtilia, quædam honesta: in quibus necesse est eandem esse optionem & partibus animæ & ipsarum actionibus: bellum quidem gratia pacis, negotium autem gratia otij, necessaria & vtilia, gratia honestorum. Ad cuncta igitur hæc aspiceret debet, qui legem ponit, & ad partes animæ, & ad illarum actiones: magis vero ad ea quæ meliora sunt & finis. Eodem modo & circa vitas & rerum diuisiones, posse enim oportet & in negotio versari, & in bello. præferenda tamen est pax & otium, necessaria & vtilia posse agere, præferenda sunt tamen honesta. Itaque ad hæc tanquam ad signum, & pueri adhuc existentes, & alia ætates quæ indigent, per disciplinam sunt dirigenda. Nam qui nunc Græcorum recte gubernari videntur, & legumatores

qui eas respublicas instituere, neque ad optimum finem videntur aspexisse, neque id ad omnes virtutes disciplinam & leges direxisse: sed onerosæ declinauerunt ad illas virtutes, quæ videntur vtilis ac plus habere faciunt. Similiter quoque posterorum quidam scriptores opinionem tuam eandem ostenderunt. laudâtes enim Lacedæmoniorum rempublicam. admirantur & commendant legislatoris eius propositum, quod omnia ad potentiam & ad bellum direxerit: quæ & per rationem refelli possunt, & per facta ipsa nunc reprobata sunt. Vt enim plurimi hominum dominari late cupiunt, quoniam exinde multa proueniunt fortunæ commoda: sic Thibron admirari laudat, & videtur Lacedæmoniorum legumlatorem, & quicumque alter de republica illorum scripsit, quod propter exit citationem eorum ad pericula, multorum dominatione sibi comparatur. Atqui patet, quod eum non habeant nunc dominationem Lacedæmonij, nec felices amplius essent, nec legumlator eorum bonus. Insuper illud ridiculum, si permanentes in legibus eius, nullôque impediende illis legibus uti, amiserunt bene viuere. Non recte vero suscipiunt, neque de dominatione, ad quam intendisse legislatores ostendant. nam imperium liberorum melius est ac magis ex virtute, quam dominari, vt seruis. Præterea non per hoc ciuitas felix est existimanda, neque legislator laudandus, quod vincere docuerit, & finitimos dominari. hæc enim magnum continent nocementum. nam aduersus ciues hoc ager qui poterit, & ciuitati suæ dominari quæret. de quo accusant Lacedæmonij Pausaniam, licet in tanta dignitate constitutum.

Nec

Nec sanè aliqua huiusmodi ratio est aut lex ciuilibis, neque vtilis neque vera. eadem enim optima & priuatim & publice legumlatorem inducere oportet in animos hominum. Neque exercitatio rerum bellicarum ob id est meditanda, vt in seruitutem adigant immerentes: sed primum ne ipsi seruire aliis compellantur: deinde, vt imperium querant gratia vtilitatis subiectorum, non ante omnia dominationem: tertio, vt eis dominentur, qui seruire sunt digni. Quod autem oporteat legis positorem studere, vt prouiso sua circa res bellicas & circa alias institutiones ad otium & ad pacem referatur, id attestatur, quod pleræque talium ciuitatum bellum gerentes conseruantur: sed cum dominationem adeptæ sunt, destruantur, splendorem enim veluti ferrum per pacem amittunt. Causa huius est legumpositor, qui non ita instituit, vt in otio stare possint.

Quibus virtutibus & pacis, & belli tempore opus sit, & à quo primum eruditio facienda sit.

C A P. XV.

CVM ergo idem finis esse videatur publicæ & priuatim hominibus, & eandem definitionem esse necesse sit viro optimo & optimæ rei publicæ: manifestum est oportere virtutes eas quæ ad otium spectant, illi existere. finis est enim, vt sæpe iam diximus, belli pax, negotij otium. Sunt autem vtilis ad otium & quietem virtutes, quarum opus in otio est, & quarum in negotio, oportet autem multa negotiorum nobis existere, vt liceat in otio esse. Quæ propter temperatam ciuitatem esse oportet, ac fortem & patientem. nam, vt est in prouerbio, nullum otium seruis, qui vero non possunt fortiter pericula subire.

subire, serui sunt inuadentiũ. Fortitudine igitur & cõstantia opus est ad negotium: philosophia vero ad otium, temperantia autem & iustitia in vitro; tempore, sed magis in pace & otio. nam bellum quidem ipsum ipsum cogit homines esse iustos ac temperatos, fortunæ autẽ prosperæ fruitio, & otium cum pace, petulantes magis facit. Multa igitur iustitia, multaque temperantia indigent hi, qui in optimo statu constituti videntur, & in fruatione omnium rerum, quæ beatos facere putantur. veluti siqui sunt, vt Poëta tradunt, in beatorum in sũlis. maxime enim hi philosophia, & temperantia & iustitia indigerent, quanto magis otiosi sunt in abundantia talium bonorum. Qua igitur de causa beata & studiosa futura ciuitas his indigeat virtutibus, manifestum est. turpe est enim, non posse frui bonis: sed in negotiis quidẽ & bello viros probos videri, in otio autem & pace seruiles. Quamobrẽ oportet, non quemadmodum Lacedæmoniorũ ciuitas, virtutem exercere. illi enim non eo ab aliis differunt, quod non putent eadẽ maxima bona quæ cæteri: sed eo quod prouenire illa existimant magis per aliquam virtutem. Cũ vero maiora sint hæc bona, quàm ea quæ belli, & fruitio eorũ quàm virtutum, & quia illius gratia, manifestatur ex his. Quomodo autem, & per quæ id erit, vtique, considerandum. Diximus supra diuidentes, quod natura, & mōre, & ratione indigemus: ex his autẽ quales aliquos natura esse oportet determinauimus. Restat videre, vtrum ratione prius an moribus sit eruditio facienda. hæc enim simul concordare debent optima concordatione. contingit enim rationem aberrare ab optima suppositione, & similes per mores duci.

duci. Clarum est hoc primum quidem, quemadmodum in aliis, quod generatio est à principio, & finis à principio aliquo alterius finis, ratio autem nobis & mens naturæ finis: quare ad hæc generationem ac morum institutionem parare oportet. Deinde vt anima & corpus duo sunt, ita quoque duas videmus esse animæ partes, vnã irrationalem, alteram quæ habet rationem: habitus quoque earum duos, quorum alter est appetitio, alter mens. Vt autem corpus in generationem antecedit animam, sic pars irrationalis antecedit eam partem quæ habet rationem. Patet id in pueris, quibus statim ira & voluntas & concupiscentia existit: ac ratio & mens, procedente ætate, in illis fieri nata sunt. Quapropter corporis curam necesse est prius suscipere, quàm animi, deinde appetitus, curam tamen appetitus qui gratia mentis: curam vero corporis, qui gratia animi. Si ergo ab initio prouidendum est à legis positore, vt optima sint corpora eorum, qui educantur, primo quidem circa coniugia prouidere debet, quæ ætate & cuiusmodi existente, sint in matrimonium copulandi.

Quæ circa coniugia, ac liberorum procreationem consideranda sint, ac peragenda.

CAP. XVI.

Hoc autem instituet legis positore, inspiciens ad ipsos, & ad vitæ tempus, vt ætatibus in idem concurrant, nec discrepet gignendi potentia. Viro enim adhuc generare potente, si mulier ipsa concipere non possit: vel muliere quidem ad concipiendum apta, si vir ipse

ipse non possit, lites ac discordiæ inter eos oriuntur. Ad filiorum quoque susceptionem est inspicendum, ne nimis distent ab ætate paterna: quoniam nec ipsi senioribus gratiam referre ullam possunt, nec parentes filiis adiumenta præstare. Nec etiam nimis proximi ad ætatem paternam accedere debent filij, habet enim hoc turbaationem non paruam: cum neque tanta sit reuerentia huiusmodi filij erga genitores, utpote quasi æqualibus, & circa gubernationem domus querelæ ex ista quasi paritate soleant provenire. Insuper, quod dicere incipientes huc digressi fuimus, ut corpora natorum sint secundum legis positoris voluntatem, serè quidem hæc omnia provenient per vnam diligentiam. Nam cum sit finis gignendi, ut plurimum viris quidem septuagesimus annus, mulieribus autem quinquagesimus: ita coniugandi ab initio sunt, ut ætatibus ad hunc finem concurrant. Est autem adolescentium coniunctio improba ad filiorum procreationem, in cunctis enim animalibus iuueniles partus imperfecti sunt, & fœminæ crebrius quam mares, & parua corporis forma gignuntur, quocirca necesse est hoc idem in hominibus provenire. Huius autem coniectura fuerit, quòd in quibuscumque civitatibus consuetudo est adolescententes mares puellâsque coniugari, in eisdem inutilia ac pusilla hominum corpora existunt, in partu quoque laborant magis puellæ, ac pereunt plures. Ex quo responsum oraculi Træzenis datum quidam existimant, ob istam causam, quasi multis pereuntibus propter immaturitatem nuptiarum, non propter fructuum collectionem. Ad continentiam quoque utile est nuptias fieri

ri-fiores. intemperatiorum enim esse videtur, cum puellæ veneri assueverunt. At masculorum corpora crescere impediuntur, si adhuc augente semine † consuetudinem ineanit. nam † a. l. corpore non multo excedit amplius. Quapropter puellas quidem circa ætatem decem & octo annorum nuptui tradere congruit, masculos autem circiter ætatem annorum septem & triginta, in hoc enim tempore, & vigentibus corporibus coniungentur, ac procedente tempore simul apte desinant procreare posse, & filiorum susceptio partim erit ab initio eis ætate vigentibus adhuc, si recte procedat statim generatio: partim iam vergentibus ad annum septuagesimum. Quibus igitur ætatibus coniugia sint faciendâ dictum sit. Tempus autem anni, ut nunc multi observant, recte per hyemem aptius ad nuptias esse videtur, sed consideranda sunt in procreatione liberorum, quæ à medicis & quæ à physicis traduntur. Medici enim tempora corporum sufficienter ostendunt: physici autem de spiritibus, boreales magis quam australes laudant. Quæ autem corpora maxime utilia sint, magis dicendum esset, ubi disciplina librorum tractatur, summam vero factu fuerit nunc dixisse. neque enim Athletarum habitudo utilis foret ad civilem habitum, neque ad sanitatem, & procreationem liberorum: nec rursus humilis & imbecilla nimium, sed media istarum. laboriosam enim habitudinem habere oportet, exercitatum vero laboribus non violentis, neque ad vnum laborem solum, ut Athletarum habitudo, sed ad liberalia opera, hæc autem similiter viris mulieribusque

existere debent. Prægnantes quoque mulieres curam habere corporum oportet, non pigrescentes, neque subtili videntes alimonia, hoc autem facile est legum positori providere, si iubeat singulis diebus iter quoddam facere debere ad Deorum sacra mulieres, quæ sortitæ sint concipiendi honorem. Mens tamen contra quam corpus, in tranquillitate est tradenda. quæ enim sunt, ab ea quæ continet, capere videntur: quemadmodum illa quæ nascuntur à terra. Circa expositionem autem vel educationem filiorum lex sit, nihil orbatum natura fore educandum. In aliis vero, si mores institutio iue civitatis prohibeant natos exponere, ac multitudo tanta prolis alicui contigerit, ut duplicatus sit filiorum numerus (nam is definitus esse debet) ad multitudinem nimiam evitandam antevenire oportet, ut non concipiantur, nam postquam concepti sunt, & sensum aut vitam acceperint, nefas est attingere eos. Cum vero determinatum sit, qua ætate vir & vxor sint ab initio coniugandi, quanto tempore liberis operationem dare conveniat, determinemus. Seniorum enim fœtas, quemadmodum iuniorum imperfecti sunt, & corporibus & intellectibus: senescentiam quoque ferus sunt irrobusti: quapropter illud maxime tempus probandum est, in quo maxime intelligentia viget in nobis, id autem esset in plurimis, circiter annum quinqueagesimum, ut Pœtatarum quidam dixerunt, septenario numero ætatem dimittentes. Iaque qui quatuor aut quiaque anni. hanc ætatem excesserint, derelinquere debent: in aperto procrea veli stadium, ac de cætero vel sanitatis, vel alterius huiusmodi

modi causa concubirum facere videri. Coitus vero omnis alterius quam coniugis, penitus sit interdictus, quædò quidem sit & appelletur coniunx. Quòd si quis deprehendatur contra facere per tempus procreationis, dignam pro delicto pœnam reportet.

De viciis, & institutione puerorum.

CAP. XVII.

Sceptis autem filiis, multum referre pstandum est ad corporis robur, quali victu nutriantur. Apparet vero ex cæteris animalibus, & ex gentibus, quibus cura est assidua bellicæ habitudinibus, nutrimentum laetis maxime proprium esse corporibus: abstemium autem magis propter ægritudines. Et præterea motus quoscunque in ea ætate fieri datur, conferunt. Ne membra vero ob teneritudinem distorta fiant, vtuntur adhuc gentes aliquæ organis quibusdam & machinis, quæ corpus à talibus illæsum conseruant. Confert etiam statim à pueritia frigori assuescere. hoc enim & ad sanitatem, & ad res bellicas vtile est. Quapropter apud multos Barbarorum consuetudo est, vel gelido amne natos immergere, vel parua veste amicire, ut faciunt Galli: ad cuncta enim ad quæ possibile est, statim ab initio melius est assuescere, est autem apra puerorum natura ob eorum calorem, ad frigus exerceri. Circa primam igitur ætatem hæc & huiusmodi diligentia est adhibenda. Sequenti vero ætate vsque ad annos quinque, quia nondum ad disciplinam aliquam sunt admouendi, neque labores perferre cogendi, ne crescere impediatur, motus

Aristor. Politicoꝝ.   bb Bb

solummodo quosdam suscipere debent, quo pigritiam corporis euitent: qui motus præparandi sunt illis, & per alios actus, & per ludum, ludi vero ipsi, neque illiberales neque laboriosus esse debent, neque remissi. Quas autem narrationes & fabulas illa ætate pueri audire debeant, cura sit iis qui pueris publice præficiuntur. cuncta enim talia ad conuersationes postea futuras accommodanda sunt, itaque ludi ut plurimum tales esse debent, ut sint imitationes eorum quæ postea serio erunt faciendæ. Cohibitiones vero puerorum & interruptiones ploratus qui legibus prohibent, non recte faciunt. sunt enim vitiosæ ad augmentum, cum sint quodammodo exercitationes corporum. spiritus enim compressio facit robur laborantibus, quod contingit etiam pueris ploratum cohibentibus. Prouidendum est ab his, quibus puerorum cura publice commissa est, circa huiusmodi educationem, & alia, & ut quam minime cum seruis versentur. hæc enim ætas vsque ad annos septem, necessarium est ut domi alatur, rationabile est ergo præcipue in hac ætate, ut ab auditu & visu seruilium rerum absint. Omnino igitur obsecratis verborum, ut & quicquam aliud, per legislatorem exterrinanda est de ciuitate. ex turpiter enim loquendi licentia sequitur & turpiter facere. Potissimum igitur statim a pueris, neque dicant, neque audiant quicquam turpe. Si quis vero dicere aut facere quicquam prohibitorum deprehensus fuerit, is si liber sit, sed nondum in conuentum comessatorum dignatus assumi, honore prohibeatur & verberibus castigetur, sed si sit maioris ætatis, seruilis infamia afficiatur. admissi seruilis officij gratia.

Cum

Cum vero dicere quicquam interdixerimus, clarum est quod & aspicere aut picturas, aut actus deformes prohibemus. Sit igitur cura magistratibus, nullam neque picturam neque statuam esse talium rerum imitaticam, nisi apud Deos quosdam, quibus etiam lasciuia mos tribuit, apud hos permittit lex iam homines factos pro se, & filiis, & vxoribus facra facere. Iuniores autem neque iamborum, neque þ tragicædiarum spectatorem esse sinat, ^{þ comædiarum} nisi cum ad eam peruenerunt ætatem, ut in comæssationibus vnâ cum aliis sedere, & potus etiam participes esse possunt, & ab ebrietate & huiusmodi labe in fontes disciplina omnes præstabit. Nos quidem nunc cursim ista attigimus: postea vero insistentés oportebit determinare magis, siue oportet, siue non oportet primo quærentes, & quomodo, sed in præsentem mentionem de his facere necessarium fuit. Forstian enim non male circa hoc censet Theodorus tragicædiarum actor, nulli enim vnquam concedere voluit, ut ante se ageret, neque ex ^{* ὁτι λῶν} vilibus etiam histrionibus, quasi magis faueant auditores illis, quos primo audierint. Contingit hoc idem in conuersationibus hominum & rerum: omnium enim prima nos magis delectant. Quapropter oportet a pueris omnia turpia procul remouere, & maxime quæcun que habent in se vel obscenitatem, vel improbitatem. Transactis vero annis quinque, in duobus vsque ad septem oportet iam disciplinas spectare, quas addiscere eos oportet. Duæ autem sunt ætates in quas necessarium est disciplinas diuidere, vna post septimum annum vsque ad pubertatem: altera a pubertate vsque.

ad annum vigesimum primum. nam qui hebdomadibus diuidunt ætates, vt plurimum non dicunt bene. itaque sequenda est naturalis distinctio: omnis enim ars & disciplina implere vult id, quod deest naturæ. Primum igitur videndum est, si facienda sit institutio quædam circa pueros: deinde, si vtile sit publice curam eorum suscipere, vel magis priuatim, quomodo nunc fit in plurimis ciuitatibus:

Tertio qualem hanc esse curam oportet.

*

ARIST

ARISTOTELIS

POLITICO-

RVM

LIBER OCTAVVS.

SVMMA LIBRI.

De puerorum institutione. & de iis qua ipsi ad discere consueverunt. De Musica, eius speciebus, ac musicalibus instrumentis: quæque quibus conueniant.

Quod facienda sit circa pueros institutio: & ea quidem publice.

CAP. I.

Vòd igitur à legis positore maxime intendendum sit circa disciplinam iuuentutis, nemo vtique dubitabit, nam id quidem neglectum in ciuitatibus affert reipublicæ detrimentum. Oportet enim ad singula gubernandi genera disciplinam accommodari, nam mos vniuscuiusque proprius consuevit & seruare rempublicam, & ab initio constitutæ: seu popularis mos popularem, & paucorum potentia accommodatus mos, eam quæ consistit in paucorum gubernatione, semper autem melior mos causa est melioris reipublicæ. Præterea in cunctis facultatibus & artibus sunt quædam, ad quæ erudiri prius oportet, & assuefieri ad

earum opera, itaque manifestum est, quòd & ad virtutis actiones. Cùm vero vnus sit finis ciuitati toti, clarum est oportere disciplinam quoque esse vnã & eandem omnium, & huius curam esse publicam & non priuatam: quemadmodum nunc vnusquisque curam habet suorum filiorum, priuatimque docet & priuatam disciplinã, prout ei videtur. Sed oportet publicorum publice exercitationem fieri: & simul nõ debet quisque ciuis se suum existimare, sed omnes ciuitatis, particula enim ciuitatis vnusquisque est: cura vero singularum particularum respicere nata est ad curam totius. Laxari possunt in hoc Lacedæmonij: nam plurimam circa pueros diligentiam faciunt, & quidem publice. Quòd igitur lege prouidendum sit circa disciplinam iuuentutis, & hoc publice faciendum, patet.

Qualis, quarumque rerum, & cuius gratia debeat esse puerorum institutio.

CAP. II.

Quamnam vero ista sit disciplina, & quomodo tradenda, latere nõ debet. Nam nunc quidem in ambiguo est, neque eadem omnes censent iuuentutem addiscere debere, neque ad virtutem, neque ad vitam optimam: neque conspicium est, vtrum per intelligentiam magis deceat, vel per animi morem. Impedimentorum quoque respectus considerationem disciplinæ conturbat: cùm manifestum non sit, vtrum exercitatione nostra accommodanda sit ad ea quæ sunt vitia ad vitam, vel ad ea quæ tendunt ad virtutem, vel ad ea quæ ad maiorem quandam superfluamque pertinent apparatus. hæc enim omnia patronos quosdam susceperunt. De his quoque

quoque quæ ad virtutem tendunt, nihil confesum existit, etenim virtutem non eandem omnes statim honorant: ex quo fit vt discordent circa illius exercitationem. Quòd igitur ex vtilibus necessaria sint addiscenda, manifestum est: quòd autem non omnia, distinguentibus liberalia opera ab illiberalibus patebit, illa talia esse recipienda, quæ cùm vtilia sint, faciunt exercitum habentemque non vilis exercitij operatorem. Vile autem exercitium putandum & ars & disciplina, quæ cunq; corpus, aut animum, aut mentem liberi hominis, ad vsum & opera virtutis inutilem reddunt. Itaque & artes illæ quæ deterius disponunt corpus, & cuncta mercenaria exercitia, sordida nuncupamus, mentem enim occupatam & vilem reddunt. Sunt etiam quedã ex liberalibus scientiis, quas vtiq; ad aliquid discere honestum sit, penitus vero se se illis tradere, ac ad extremum vtiq; prosequi velle nocentis illis, quæ supra diximus, obnoxios facit. Sed refert plurimum cuius gratia quis agat, vel discat. nam si gratia sui vel amicorum, vel propter virtutem, non est illiberalis: qui vero id ipsum agit propter alios, sæpe vtiq; videbitur illiberaliter, ac sordide agere. Disciplinæ igitur illæ, de quibus diximus, ad vtranque partem se habent.

Quatuor esse, quæ pueri discere consueverunt: quarum alius otij, alius negotij causa utimur.

CAP. III.

Sunt autem ferè quatuor, quas discere iuuenes consueverunt, literas, gymnasticam, musicam, addunt vero & quarum quidam, figurandi peritiam. Literas quidem & figuratorem,

tanquam vtilēs & valde expeditēs ad vitam: gymnasticam vero tanquam pertinentem ad tortitudinem. De Musica vero iam ambigitur, nam nunc quidem plurimi voluptatis gratia illam addiscunt: veteres autem inter disciplinas eam collocauerunt, ex eo quòd natura querit (vt sepe dictum est) non solum in negotio recte, verum etiam in otio laudabiliter posse versari. Hoc enim principium est omnium, vt rursus de illo dicamus, si enim vtroq; opus est, magis autem expendum est otium quam negotiū, nec id quidem in ioco: nam sic necesse foret iocum esse finem vite, quòd si sit impossibile, & magis in negotiis vtendum est ioco, nam qui laborat, indiget relaxatione: & huius gratia est iocus, negotia vero sunt cū labore & conatu: & propterea oportet iocum adhibere, qui tanquam medicinam eo tempore afferat, nam relaxatio est huiusmodi motus animi, & requies per voluptatem. Otium autem ipsum videtur in se voluptatem habere, & felicitatem & vitam beatam, & hoc non negotiosis, sed otiosis existit, nā qui negotiatur, alicuius gratia negotiatur, quòd sibi desit, felicitas autem finis est, quam non cum dolore, sed cum voluptate esse omnes putant. Hanc tamen voluptatē non eandē omnes posuerunt, sed secundū se vnusquisq; & secundū suum habitum: optimus tamen optimū, & eam quæ sit ab honestissimis. Itaq; manifestū est, quòd oporteat ad otium quoq; degenē ad discere quo edam, & erudiri: & has eruditiones ac disciplinas sui ipsarum esse gratia: illas vero quæ ad negotium, tanquam necessarias & gratia illorum. Quæ propter Musicam antiqui inter disciplinas collocauerunt: non tanquam rem necessariam.

sariam, nihil enim habet tale: neq; tanquam vilem, vt literæ ad lucrum, & ad rem familiarem, & ad studia, & ad ciuiles actiones cōplurimas. Videtur quoq; figuradi peritia vtilis esse ad iudicandum melius artificum opera, neq; vt gymnastica ad sanitatem & robur: nihil enim horū videmus ex musica fieri: restat ergo quòd ad degendum in otio, ad quod & apparet eam adhiberi, quā enim putat degenētia esse ingenuorum hominum, in ea constiunt. Quapropter Homerus in poemate suo ita inquit:

Sed quale est vocari ad mensam opipare paratam.

Deinde nominans quosdam alios, subdit:

Et accersunt citharædum qui omnes demulceat.

& alio loco ait Vlyses:

Optimam esse degenē rationem, quando letis omnibus conuictis audiunt citharædum, sedentes per ordinem.

Quòd igitur sit disciplina quædam, quā non vt vtiem, neq; vt necessariam docēdi sunt filij, sed vt liberalem & honestam, manifestum est. Vtrum autem vna sit numero, an plures, & quæ nam istæ, & quomodo, posterius dicetur. Nunc tantam in præmissum ut, quòd apud antiquos habemus testimonium ex his disciplinis quas diximus, musica enim hoc manifestat. Ac etiam de vtilibus, quòd aliqua addicere pueros oportet, non modo propter vtilitatem, vt patet in literis, verum etiam propter multas disciplinas alias, quæ per literas addiscuntur. Similiter vero figurandi peritiam, non vt in venundando emeadōq; vana non decipiatur, sed potius quia contemplari facit pulchritudinem corporum, quætere vero vtilitatem vbique, minime congruit magnanimis, & ingenuis hominibus.

Cum vero manifestum sit, vtrum moribus a ratione sit disciplina tradenda, & an circa corpus primo vel circa mentem, patet ex his quod adolefcentes gymnasticæ & pædortricæ sunt tradendi: quarum altera qualem aliquam facit habitudinem corporis, altera operationes.

De gymnastica & puerorum exercendorum disciplina.

C A P. I I I I.

NVNC autem quæ ciuitates curam habere puerorum maxime videtur, partim athletarum habitudinem inducere student, in quo deformant corpora ac augmentationem eorum impediunt. Lacones vero in hoc quidem non errant, sed efferatos laboribus reddunt adolefcentes, quasi hoc vtile sit maxime ad fortitudinem. Atqui, vt iam sæpius diximus, neq; ad vnâ virtutem, neq; ad hanc maxime respiciendum est ab eo qui curam facit institutionis, & si ad hanc, non tamen id consequuntur, neq; enim aliis in animalibus, neq; in gentibus videmus fortitudinem adesse maxime efferatis, sed potius mansuetioribus & leoninis moribus, multæque sunt gentes, quæ ad cædes hominum, & ad eorum comestionem insulant: vt circa Pontum Achari & Heniochi, & ex Mediterraneis alia gentes similiter his, vel magis: quæ quidem gentes clanculum per insidias latrocinantur, ad bellica tamen opera nihil valent. Præterea scimus Lacones, dum ipsi soli exercebantur, præstitisse cæteris: nunc autem esse aliis inferiores, non enim ob id præstabant, quod iuuentutem exercerent, sed quod ipsi exercitati contra non exercitatos pugnabant. Itaq; honestas,

at

ne non feritas est in certaminibus præferenda, neque enim lupus, neque alia bestia, honestum periculum pugnando luberet, sed magis vir bonus. Qui vero adolefcentes in hæc nimium tradunt, & in necessariis absq; disciplina dimittunt, vere illos sordidos reddunt, ad vnum enim opus reipublicæ vtilis faciunt, & illud ipsum deterius, vt ratio ostendit, oportet autem non ex prioribus operibus, sed ex his quæ nunc fiunt, iudicare, nam nunc quidem illi qui repugnant, disciplinam habent, tunc vero non habebant. Quod igitur vtendum sit gymnastica, & quomodo vtendum concessum existat, vsq; enim ad pubertatem leuioribus exercitationibus sunt adhibendæ, absq; victu illo violento & laboribus coactis, ne corpora crescere impediuntur. Signum erit non paruum, quod ita contingat: quia inter eos qui Olympia vicerunt, duo vel tres tantum reperiuntur, qui iidem adolefcentes & viri sint victoriam consecuti: propterea quod per exercitationes pueris adhibitas sublata sit vis acrobaturæ violentis laboribus. Post pubertatem vero cum annis tribus ad alia perdiscenda intenderint, tunc congruit & laboribus & victu necessario illos occupare, nam simul mente & corpore laborare non oportet: cum seinuicem impedire nata sint: labor quidem corporis, mentem: mentis autem, corpus.

De musica pulebra disceptatio: de eius effectibus: & eam ad puerorum disciplinam esse adhibendam.

C A P. V.

DE musica vero dubia quædam posuimus antea, & nunc rectum erit illa resumere, vt tanquam

tanquam consentanea fiant rationibus quas quis de ea dicens ostendat. Neque enim facile est demonstrare, quam potentiam habeat, neque cuius gratia illam adipisci oportet, utrum solatij caula & quietis, quemadmodum somnus, & potus. nam hæc per se ipsa non sunt honesta, sed iocunda, & simul cessare curas faciunt, ut inquit Euripides. Quapropter instituunt in illa, & utuntur cunctis illis similiter, somno, & potu, & musica, in his quoque saltationem posuerunt. An magis putandum est ad virtutem tendere musicam, ut potentem, quemadmodum gymnastica tale aliquod corpus reddit, sic & musicam talem aliquem morem efficere, assuesfacientem posse recte lætari. An ad degendi rationem aliquid confert, & ad prudentiam, nam hoc tertium ponendum est, ex his quæ dicuntur. Quod igitur oporteat pueros non solatij gratia discere, manifestum est, non enim solantur discetes: nam cum labore est disciplina. Atqui nec ad degendi rationem pueris, neque illi ætati congruit attribueretur, nulli enim imperfecto competit perfectio. Sed forsitan videbitur puerorum studium solatij esse gratia vitis factis & perfectis. Quod si hoc tale est, cuius gratia oportet ipsos addiscere? ac non potius, instar Persarum Medorumque regum, per alios idem facientes voluptatis ac disciplinæ participes fieri? etenim necesse est melius perfici ab his, qui hoc opus suum fecerunt & artem, quam ab his, qui tanto solum tempore in eo laborauerunt, quanto addiscunt. Quod si oportet in his eos laborare, similiter & circa epularum apparatus oportebit utique eos addiscere: quod est absurdum. Eadem quoque dubitatio cadit, si possit mores facere meliores, quid

quid enim opus est eos hæc addiscere, ac non ex aliis audientes recte lætari, & iudicare posse, quemadmodum Lacones? illi enim quanquam non didicerint, possunt tamen recte iudicare, ut aiunt, quæ sit bona, vel non bona melodia. Eademque ratio foret ad solatium, & ad rationem degendi otij libero homine dignam, quid enim oportet eos discere, ac non aliis ventibus frui? Considerare hoc licet ex opinione quam habemus de Diis, non enim Jupiter cantat, aut citharam pulsat secundum poetas: imò illos qui talia faciunt, appellamus viles: & opus illud non viri neque sobrij, sed iocantis. At enim de his postea erit considerandum. Prima vero quaestio est, utrum musica sit in ioco reponenda, vel non: & quid potest efficere de his tribus in dubitatione propositis, utrum disciplinam, an solatium, an rationem otij degendi. Rationabiliter quidem ad omnia instituitur & videtur omnium particeps, nam & iocus gratia quietis est, ac requietem necesse est esse iocundam, est enim medicina molestiæ illius, quæ per labores suscipitur. & ratio degendi otij non solum honestatem habere debet, verumetiam voluptatem: felicitas enim ex ambabus istis est. Musicam vero omnes fatemur esse ex iocundissimis, siue nuda sit, siue cum modulatione. Inquit profecto & Mutrus, Carmen dulcissimam rem esse mortalibus. Quapropter & ad cœtus familiarum, & ad vitam in otio degendam, rationabiliter illam recipiunt, ut potentem lætitiâ afferre. Unde & ex hoc quis intelligat illam pueris esse perdendam, quæcunque enim iocunda sunt, atque eadem innocua, non solum congruunt ad finem, verumetiam ad quietem,

quietem: cum vero contingat hominibus per-
 raro esse in fine, per sepe autem cessent & vta-
 tur iocis, non ob aliud modo, sed etiam ob dele-
 ctationem, vtile foret requiescere in his, quæ ab
 illa proueniunt, voluptatibus. Contingit autem
 hominibus fecisse iocos finem, cum & habeat
 fortasse finis voluptatem quandam, sed non
 quancunq;. Querentes vero istam accipiunt
 hanc pro illa, ex eo quod cum fine agendi simi-
 litudinem habet, nam finis gratia nullius futuri
 expetitur: & tales voluptates nullius futuri
 gratia, sed gratia eorum quæ antecesserunt, la-
 borum scilicet, & molestiarum per quam igitur
 causam quarunt felicitatem fieri, per huiusmo-
 di voluptates, hanc vtiq; aliquis rationabiliter
 existimet causam. De communiione autem mu-
 sicæ non per hæc solum, sed etiam quia vtilis
 sit ad cessationes, vt videtur nec per eas modo,
 sed insuper querendum, num aliquando aliud
 ex ea proueniat, pretiosior quidem natura eius
 est, quam secundum eum vsum, de quo supra
 dicitur: & oportet non solum ab ipsa volup-
 tatem capere, quam participant omnes secundum
 sensum, habet enim musica naturalem volup-
 tatem, per quam illius vsus cunctis ætatibus,
 cunctisq; moribus est acceptus. Sed videndum
 est, si quo modo ad mores extenditur & ad ani-
 mum, id autem patebit, si aliquando tales aliqui
 secundum mores per illam efficiamur. Atqui quod
 efficiamur, per Olympi moderationem manife-
 stum est: ea namq; abstrahit animam, & quodam-
 modo rapit: raptus vero & abstractio animæ
 circa morē affectio est. Præterea audientes repre-
 sentationes, omnes afficiuntur etiam sine melo-
 diis & versibus. Cum verò contigerit musicam
 esse

esse delectabilem, virtutem autē esse circa læ-
 tandum recte, & amare & odisse, oportet profe-
 cto addiscere & assuescere ad nullam rem adeo,
 vt ad iudicandum recte & ad gaudendum man-
 suetis moribus, & laudabilibus operibus. Sunt
 autē in rhythmis & melodiis similitudines ma-
 xime penes veras naturas iræ, & mansuetudi-
 nis ac fortitudinis & temperantiæ, & contrariorū
 his, & aliorum omnium quæ ad mores pertinet.
 Patet id ex effectu, mutamus enim animum ta-
 lia audientes, mos autem dolendi ac lætandi in
 similibus prope est, vt erga veritatem eodem
 modo se habeat: ceu si quis gaudet imaginē ali-
 cuius vidēs, non propter aliam causam, sed pro-
 pter formam ipsam, necessarium est huic &
 aspectum ipsum illius, cuius imaginem cōtem-
 platur, esse iocundum. Contingit autem in aliis
 quidem sensibilibus, nullam existere similitudi-
 nem morum: vt in his quæ tactu vel gustu per-
 cipiuntur, in his etiam quæ visu, admodum pa-
 rum, figuræ enim sunt talia, sed ad modicum: &
 omnes huiusmodi sensus participant, insuper
 non sunt hæc similitudines morum, sed signa ma-
 gis, quæ sunt figuræ & colores morum, & sunt
 hæc a corpore in passionibus. Attamen quan-
 tum refert circa horum visionem, oportet pu-
 eros non figuras inspicere Pasonis, sed Poly-
 gnoti: & si quis alter pictor vel statuarius sit
 moralis. At in melodiis ipsis sunt imitationes
 morum, & hoc est manifestum, statim enim
 harmoniarum distincta est natura, ita vt qui
 audiunt, aliter disponantur, nec eodem modo se
 habeant ad vnanquamq; ipsarum, sed ad qual-
 dam flebiliter & contracte magis, puta ad eam
 quæ appellatur Lydia mista: ad quam verò
 mollius

mollius secundum mentem, ceu ad illas quæ sunt remissæ: ad aliam vero mediocriter & compositæ plurimum, ut videtur Dorica facere sola omnium harmoniarum. I hrygia vero distrahit ac rapit animum, & quasi extra se ponit. hæc enim recte dicunt, qui circa huiusmodi disciplinam philosophantur: capiunt enim verborum testimonia ex rebus ipsis. Eodem modo se habet circa rhythmos: alij enim morem continent grauius, alij concitant, alij violentiores afferunt motus, alij liberaliores. Ex his igitur patet, quod musica potest animi morem aliquem facere. Quod si hoc potest musica, clarum est quod ad puerorum disciplinam est adhibenda, & in ea pueri sunt instituendi. Congruit autem naturæ huiusmodi disciplina, nam pueri propter ætatem nihil ferunt sponte, quod non habeat in se iocunditatem: Musica vero ex his est, quæ sunt iocunda secundum naturam. Et videtur cognatio quædam esse nobis cum harmoniis & rhythmis, quapropter multi sapientum dixerit, alij quidem animam esse harmoniam, alij vero habere harmoniam.

De Musica quid dicendum, ac ea utendum, quidue minime: ubi de musicis instrumentis quamplura.

C A P. VI.

Vtrum autem addiscere eos oportet cantando, & manibus agendo, vel non, quemadmodum prius dubitatum est, nunc erit dicendum. Non est obsecrum interesse multum ad hoc, ut efficiamur aliquales, si quis operum ipse sit particeps, nepe impossibile est vel certe admodum difficile, ut qui opera ipsa non tractat, perite

perite valeat iudicare. Et simul opus est ut pueri habeant exercitationem aliquam, & Architzæ tabella recte reperia est, quam pueris dant, ut in ea occupati, illa quæ sunt domi non irangant: nescit enim pueritia quiescere, hic est ergo infantibus conueniens ludus: disciplina vero maioribus, tanquam tabella quædam. Quod igitur docendi sint musicam, ita ut in opere ipso versentur, ex ipsis patet. Quid autem deceat vel non deceat secundum ætates, non difficile est determinare, ac respondere vituperatoribus, vile huiusmodi exercitium esse dicentibus. Primum igitur cum iudicandi causa sint hæc opera perdiscenda, oportet in pueritia illis operam dare. in maiori vero ætate exercitationem dimittere: tantummodo autem iudicare posse per disciplinam adeptam, ac lætari recte. Vituperatoribus autem, qui aiunt sordidos ac viles musicam facere, non difficile est respondere, si consideremus, quousque illi opera danda sit ab his, qui ad virtutem ciuilem erudiuntur, & quæ melodiz, quæ rhythmi sint addiscendi, & præterea quibus instrumentis percipiatur. nam in eo quidem plurimum refert, consistitque in his obiectionibus solutio, nihil enim vetat, modos quosdam musicæ illud, quod aiunt, efficere. Clarum est igitur oportere disciplinam eius neque impedimentum afferre cæteris operationibus, neque corpus efficere inutile ad bellicas ciuileque exercitationes: ad vsus quidem iam, ac disciplinas vero postea. Erit autem hoc, si neque in illis laborabunt quæ ad certa artificia pertinent, neque circa admirabilia quædam & superflua, quæ in certaminibus prius, & de certaminibus in doctrinam venerit: sed eorumque, ut gau-

dere valeat probabilibus melodiis & rhythmis, & non communi sensu musicæ solum, vt animalia quædam, & turba seniorum ac puerorû. Patet etiam ex his, quibus instrumentis sit vtendum. neque enim tibiæ sunt in disciplina recipiendæ, nec aliud artificiosum instrumentum, vt cithara, & siquid aliud tale: sed quæcunque faciunt auditores bonos, vel musicæ disciplinæ, vel alterius. Insuper tibia non est morale, sed potius suscitatum, & concitatum. itaque ad huiusmodi tempora est vtendum illa, in quibus spectacula magis purificationem patiuntur, quàm disciplinam. Adiungamus autem & illud, quod contrarium disciplinæ efficit, impediens rationem, vt tibiæ sonus. Quapropter bene reprobaerunt illarû vsum antiqui, licet prius vsi fuissent. Studiosiores enim f. l. propter diuitias, & animosiores ad virtutem, post victoriam contra Medos habitam, ac ex rebus gestis magnum de se opinantes, disciplinam omnium arripuerunt, non iudicantes, sed experientes. Quapropter tibiæ quoque vsus tunc receptus est. nam & apud Lacedæmonios quidam qui ludos exhibebat, ipsemet tibiis modos fecit. & Athenis eousq; in consuetudinem venit, vt ferè ingenui omnes addiscerent. quod pater ex tabula à Thrasippo posita, cum ludos pro tribu sua dedit. Postea vero in desuetudinem abiit, & improbari cœpta est, cum iam melius per experientiam iudicare possent, quid ad virtutem pertineret, & quid non. Eodemque modo per multa instrumentorum antiquorum inprobata sunt, veluti Peæides & Barbiti, & quæ ad voluptatem audientium intendebant, heptagona, & trigona, & sambucæ, & cuncta quæ indi-

gent

gent perita manuum gesticulatione. Rationaliterque illud se habet, quod antiqui de tibiis fabulantur. aiunt enim Minervam reperiticem, tibiis abiicisse ob deformitatem oris. atqui nõ male se habet dicere, fecisse hoc Deam, deformitate oris insensam: sed tamen multo magis ob id, quia nihil confert tibiærum vsus ad intelligentiam & mentem, cum scientia & ars Minervæ sit attributa. Cum vero instrumentorum & operis probauerimus artificiosam disciplinam: artificiosam vero illam posuimus quæ versatur in certaminibus: in illis enim qui agit, non propriæ virtutis gratia agit, sed vt audientes delectet, & onerosa quidem delectatione: quapropter non ingenui hominis censum esse huiusmodi opus, sed per viles ac sordidos contingit illud fieri. nam finis, cuius gratia faciunt, improbus est, cum spectator onerosus existens, modo hoc, modo illud exigere consuevit: ita vt artifices quoque placere studeret, illiusmodi efficiatur, & corpora similiter propter motus.

Harmonii & rhythmi omnibus vtendum esse: diuersis tamen ad diuersa, ac secundum ætates diuersas: vbi de harmoniarum differentiis multa.

CAP. VII.

Considerandum est autem, vtrum omnibus vtendum sit harmoniis & omnibus rhythmis, an distinguendum. Deinde vtrum illis qui eruditionis causa laborant, eandem distinctionem tribuamus, an tertium quiddam aliud. Quoniã videmus musicam esse per melodiam & rhythmos, horum vtrunque latere non debet, quam vim habeat ad doctrinam: & vtrum præferenda

sic ea pars, quæ in melodiis consistit, an ea quæ
 in rhythmis. Putans igitur multa de his esse di-
 cta recte à musicis quibusdam, qui nunc sunt, &
 à philosophis qui peritiam habent huius disci-
 plinæ, discussionem & examen singularum par-
 tium illis dimittemus, qui perquirere volent:
 nos autem legitime solummodo in genere de
 ipsis dicamus. Cùm illa probetur à nobis melo-
 diarum diuisio, quam faciunt quidam philoso-
 phi, quòd aliæ sunt morales, aliæ effectiuæ, aliæ
 abstractiuæ, ponentes naturam earum ad sin-
 gula istorum propriam: dicimus autem, non
 vnius vtilitatis gratia oportere musica vti, sed
 multarum: nam & doctrinæ gratia & purifica-
 tionis. (quid autem purificationem intelliga-
 mus, nunc simpliciter, aliàs vero diligentius in
 his quæ de Poëtica scribimus, dicemus) tertio
 gratia degendi otij quietisq; causa & remissio-
 nis curarum: patet omnibus harmoniis esse
 vtendum, sed non eodem modo: verum ad do-
 ctrinam quidem moralibus est vtendum maxi-
 me: ad eruditionem vero aliorum pulsante, effe-
 ctiuis & abstractiuis. nam affectio illa, quæ con-
 tingit circa animos quorundam vehementer,
 in cunctis existit. Differt autem secundum ma-
 gis & minus, ceu miseratio & metus, & præterea
 abstractio animi. nam per hunc motum deuoti,
 & supplices quidam fiunt. Videmus autem &
 sacris melodiis ita affici, quando vtuntur ex-
 piantiibus animam carminibus, quasi medicina
 fretis, & purificatione. Hoc idem euenire neces-
 sum est iis qui commiseratione, & qui metu, &
 qui aliis affectibus detinentur, & aliis, quatenus
 cuiq; talia contingat: fieriq; in omnibus purifica-
 tionem quandam & leuationem cum voluptate.

Similiter

Similiter autem carmina purificatiua lætitiæ
 afferunt innocuam hominibus, quapropter tali-
 bus harmoniis, & talibus carminibus spectandi
 sunt hi, qui theatralem musicam tractant certa-
 tores. Sed cùm spectator sit duplex, alter inge-
 nuus & doctus, alter vilis & indoctus, ex opifi-
 cibus turbæque vrbana, his quoque accommo-
 danda sunt certamina, & spectacula ad cessatio-
 nem & requiem. vt enim illorum animæ dis-
 stortæ sunt à naturali habitudine, sic harmonia-
 rum & melodiarum distortiones sunt quædam,
 illæ quæ sunt vehementes & infractæ. Delectat
 vero singulos id quod suæ naturæ sit aptum.
 quamobrem licentia permittenda est his, qui de
 arte musica certant in theatro, vt ad huiusmodi
 spectatorem tali genere vtantur musicæ. Ad do-
 ctrinam vero, quemadmodum dictum est, mo-
 ralibus melodiis est vtendum, & talibus harmo-
 niis, qualis est Dorica, vt supra diximus. Reci-
 pienda est & alia quamcunq; nobis suadent, quæ
 in philosophia musicæque versantur. Socrates
 vero in libris de Republica non recte Phrygiam
 tantummodo adiungit ad Doricam, licet im-
 probans tibiam ex instrumentis. habet enim
 eandem vim Phrygia in harmoniis, quam ha-
 bet tibia in instrumentis. ambæ enim concitant
 animos, & in affectus impellunt. Ostendit hoc
 Poësis: tota enim bacchatio, & tota huiusmodi
 concitatio maxime omnium instrumentorum
 per tibias fit. harmonia vero Phrygia maxime
 hunc modum habet: ceu Dithyrambus mani-
 feste videtur esse Phrygius. Cuius quidem rei
 plura afferunt argumenta, qui circa huiusmodi
 rerum intelligentiam vacat. & inter cætera il-
 lud, quòd Philoxenus aggressus Dorice facere

Dithyrambos in fabulis, non potuit, sed vi illius naturæ tractus fuit ad Phrygiam harmoniam, quæ maxime illis congruebat. Doricam autem tarentur omnes constantem esse ac firmam, morumque summopere continere virilem. Præterea cum medium extremorum sumendum esse diximus: Dorica autem hanc habet naturam ad alias harmonias: manifestum est quod Doricam præ cæteris decens est iuniores addiscere. Sed duo consideranda sunt. vnum, quid possit: alterum, quid deceat. nam possibilia quisque agredi, & conuenientia sibi debet. Sunt autem hæc distincta ætatibus, seu defessis iam tempore non facile est alti spiritus castilenas canere, sed talibus subiicit natura remissas. Ex quo Socraticam in hoc quoque merito reprehendunt quidam ex his, qui circa musicam versantur, quod remissiores harmonias improbauit ad doctrinam, quasi violentas accipiens eas, non secundum violentiæ naturam (nam violentia magis debacchari facit) sed defessas. quare & ad futuram ætatem seniorum, opus est huiusmodi harmonias attingere, & huiusmodi melodias. Præterea, si qua est talium harmoniarum, quæ conueniat puerorum ætati ex eo quia possit ornatum simul doctrinamque asserre: quod Lydia maxime omnium harmoniarum habere videtur: manifestum quod hæc tres determinationes sunt in doctrina faciendæ, medium, possibile, ac decens.

Substantiu Oſto Politīcorum ſpī-

ARISTOTELIS

STAGIRITAE, PE-

RIPATETICORVM

Principis, Oeconomi-
corum

LIBER PRIMUS

Leonardo Aretino interprete.

SUMMA LIBRI.

De iis, quæ ad rem attinet familiarem, eique sunt propria. De variis erga diuersos Oeconomi legibus.

Quomodo differant & conueniant inter se Politicæ & Oeconomica, & quis earum sit ordo.

CAP. I.

Es familiaris & respublica inter se differunt, non solum quantum domus & ciuitas: (hæc enim sunt eorum subiecta:) verum etiã illo, quod in republica quidem plures imperant, in re familiari vero vnus duntaxat est imperator & rector. Quædam enim artes distinguuntur, nec est eiusdem fecisse ac facto vti: quemadmodum lyra & fistulis, sed reipublicæ disciplinæ, est ciuitatem ab initio constituisse, & constituta bene vti, itaque patet etiam esse rei familiaris, parare domum,

& illa vti. Ciuitas quidem est multitudo domorum, agro & pecuniis sufficienter abundans ad bene viuendum. Id autem ex eo patet, quòd si compotes horum esse nequeunt, societas soluitur. Insuper huius gratia in vnum coeunt. cuius autem gratia vnumquodque est, & fit, & substantia ipsius hæc existit. Itaque patet priorem esse rem familiarem quàm tempulicam: nam & opus illius est. pars enim ciuitatis est domus. Considerandum est igitur de re familiari, quod fit illius opus.

De partibus domus, & vnde sit sumenda possessio.

C A P. I I.

DOmus quidem partes sunt, homo & possessio. Quoniam vero primum in minimis natura cuiusque inspicitur, in domo quoque se habet ita. Quare secundum Hesiodum hoc ad esse conuenit:

Domicilium in prissis, mulieremq, & bouē aratorem.
Alterum enim primum in viciū est, alterum in liberis. itaque oportet ea quæ ad vxorem spectant, recte disposuisse, hoc est prouidisse, vt talis sit qualis esse debeat. Possessionis autem prima cura est ea, quæ secundum naturam, secundum naturam vero potissima est agricultura. Secundo loco, omnia quæ sunt à terra: ceu metallorum, & si qua alia huiusmodi, sed agricultura præcipue, quoniam iusta, non enim ab hominibus, nec volentibus vt cauponaria & mercenaria: nec inuitis quarit, quemadmodum bellicæ artes: & est earum rerum quæ sunt secundum naturam. natura enim omnis educatio est à matre: quare & hominibus à terra. Prodest etiam hæc plurimum ad fortitudinē. non enim, quemad

quemadmodum viles artium, corpora eneruat, sed talia facit, vt & sub dio consistere, & tolerare laborem valeant, & aduersus hostes pericula capessere. soli enim hi res suas extra munitiones habent.

Quòd viri & mulieris societas secundum naturam sit & necessaria, & quòd multa commoda contineat.

C A P. I I I.

SEd eius diligentia quæ est circa homines, prima sunt partes circa vxorem. societas enim est maxime secundum naturam mari & fœminæ. Præmissum est enim à nobis & aliis locis, desiderare naturam multa efficere talia, veluti vnumquodque animalium. est enim impossibile fœminam sine mare, aut marem sine fœmina hoc adimplere. quare eorum societas necessitate constituta est. Enimvero in cæteris animalibus absque ratione id fit, & in quantum naturæ capacia sunt, & procreandi gratia solum. in cicuribus autem & prudentioribus distinguuntur magis, apparent enim in his magis mutua auxilia, & dilectiones & cooperationes: maximèq; in homine id conspicitur, quòd non essendi causa solum, verumetiam bene essendi mas & fœmina ope mutua coniunguntur, filiosque procreant, non solum vt id naturæ tributum ferant, verumetiam vt commoda exinde suscipiant. valentes enim ipsi, imbecilles suos labore tuerunt, & alunt. mox imbecilles ob senium in aetate, à valentibus eadem reportant. Et simul natura per hunc circuitum adimplet sempiternitatem: ex quo secundum numerum non potest, at secundum speciem. sic enim diuina

providentia vtriusque natura ordinata est, viri scilicet, & mulieris ad societatem. Tendunt enim eorum omnia in idem utilitatis, licet contraria quædam videantur. Alterum enim robustum facit, alterum imbecillius. ut hoc quidem ob timorem cautius, illud vero propter fortitudinem pugnacius esset. & alterum parat foris, alterum parta domi conseruat. Ad operis vero effectiorem, alterum sedulitatem intra limen agit, ad externam vero peruagationem imbecillum. alterum ad sedulitatem deterius est, ad motum autem valentius. Circa prolem autem, generatio quidem propria est, utilitas vero communis. alterius enim nutrire est, alterius crudire.

Leges viri ad uxorem.

C A P.

IIII.

PRIMUM igitur leges sint viro ad uxorem, & iniuria cesset. sic enim nec ipse iniuriam patitur. hoc enim & communis lex inducit, ut Pythagorici dicunt, quemadmodum seruam à late abductam, quam maxime decet videri iniuria afficere. est autem viri iniuria externarum mulierum coitus. In usu vero, ut neque desit presentibus nec absentibus impotens sit acquiescere: sed ita assueferi, ut sufficienter se habeat in presentia & absentia. Recte vero se habet & illud Hesiodi: *Puellam accipere oportere. ut gratis moribus eam imbueri possis.* diuersitates enim morum nequaquam sunt ad dilectionem aptæ. Circa ornatum vero, quemadmodum in moribus fictionem esse non decet, si simul appropinquare debent, sic etiam nec in corpore. nam illa, quæ per ornatum fiunt, nihil differunt ab histrionum usu, Tragicædiæ in scena agentium.

Leges

Leges domini ad seruos.

C A P. V.

POSSESSIONUM autem prima quidem, ac maxime necessaria est illa, quæ optima & principalissima: id autem est homo. quæ propter oportet primo seruos parare studiosos. Seruorum autem species dicitur, curator, & opifex. cum vero cernamus, quod disciplinæ tales aliquos faciunt iuuenes, necessarium est postquam paraueris, imbueri illos, quibus liberalia officia fuerint committenda. Cum seruis autem versetur ita, ut neque superbos esse sinat, neque abiectos. & liberalioribus quidem honorem, opificibus vero cibum abunde tribuat. Et quoniam vini potus etiam liberos ad insolentiam impellit, & apud multas nationes ingenui quoque ab illo se abstinent, ut Carthaginenses dum militant, patet quod vini, aut nihil, aut valde raro seruis tradendum est. Tria vero cum sint: opus, cibus, & castigatio, cibus quidem sine castigatione & opere petulantem reddit: opus vero, & castigatio sine cibo violenta res est, & infirmum facit seruum: restat igitur, ut opus faciendum illi tribuat, & cibum sufficientem. sine mercede enim dominandum non putant. merces autem serui, cibus est. Verum ut alij deteriores fiunt, quando nec melioribus tribuitur melius, neque præmia sunt virtutis & vitij proposita: sic etiam serui, quæ propter oportet considerationem habere, ac indulgere illis, & permittere singula secundum merita, & cibum, & vestem, & quietem, & castigationem verbo, & opere, medicorum artem imitantes, in medicinæ loco prospicietes, quod quidem cibus medicina non est propter continuationem.

*η δολίγγον.

tionem. Genera vero seruorum ad opus faciendum optima essent, neque timida, neque fortia nimis, in vtrisque enim peccatum est: nam & nimis timidi non ferunt laborem: & ferocibus non commode imperatur. Oportet quoque finem omnibus esse terminatum, est enim iustum simul & vtile, libertatem esse propositam. libenter enim labores subibunt, si & propositum præmiū conspexerint, & tempus definitum. Sunt etiam procreatis filiis, tanquam obfidibus obligandi. Nec plures habendi sunt eiusdem generis, quemadmodum in ciuitatibus. Sacra quoque & largiores epulas seruorum gratia magis faciendum, quam liberorum, plura enim ipsi habent, cuius vtique gratia talia instituta sunt.

Leges Oecovorni.

CAP. VI.

Quatuor habere oportet patrēfamilias circa pecunias, nam & quærere posse conuenit, & quæsitā tueri, alioquin nulla quærēdi foret vtilitas, nā cribro haurite nihil aliud est, quam (quod dici solet) terebratum vas. Esse præterea talē, vt & ornari præsentibus & frui sciat, horum enim gratia habere illas expedit, distinguenda quidem sunt singula, & plura habenda fructuosa quam infructuosa, & negotia sic sequestranda, vt omnium simul periculum non subeat. Circa tuendum autem quæsitā, vtilēs sunt Persicæ & Laconicæ, vtilis etiam Attica dispensatio, vendentes enim emunt, & penoris institutio non est in exilioribus administrationibus. Est autem Persica, ipsum omnia iubere, omniāque inspicere. Et quod de Dionysio inquit Dion. nullus enim parem curam habet alie

alienorum & suorum, itaque quæcunque per ipsum geri possunt, circa illa cum diligentia intendat, in quo Persæ simul & Libyci dictum recte se habet. Persa enim rogatus, quid equum maxime pinguem faceret: oculus domini respondit. Libycus vero rogatus, quod sterquilinum agro foret optimum: domini, inquit, vestigia. Sunt igitur inspicienda negotia diligenter viro, inspicienda etiam ab vxore, prout inter eos distinctæ sunt curæ. Et hoc faciendum est, in exilioribus quidem administrationibus, raro: in grandioribus autem, quorum cura aliis committitur, sæpe, nisi enim quis bonum exemplum de se præbuerit, imitatore diligentiæ habiturum non existimant, neque in re familiari neque in aliis: quoniam impossibile sit, non diligenti domini diligentes esse vicarios. Cum vero hæc ad virtutem honesta sint, & ad rem familiarem vtilia, expurgari decet prius dominum quam seruum, & cubitum ire posterior, nec vnquam incustoditam esse domum, quemadmodum nec urbem, quādo opus est, neque die, neque noctu. Et ante lucem surgere, quod & ad sanitatem, & ad curam rei familiaris, & ad studium Philosophiæ prodest quam plurimum. In paruis igitur administrationibus Attica regula circa fructus vtendum est, in magnis vero distinctio facienda est eorum quæ in annum, & eorum quæ in singulos menses menses consumere oportet. Eodemque modo in instrumentis separanda sunt ea, quorum vsus quotidianus est, ab his quæ raro sunt vsui. hæc tradenda sunt iis, quibus negotia commiseris, ac certo tempore inspectio eorū facienda erit, vt non lateat, quid saluū sit, quidve perierit. Aedes quoque ita parandæ sunt, vt & rerum

rerum possessorum, & salubritatis, commoditatisque rationem habeamus. Rerum possessorum dico, seu fructuum & vestium, quales his conducant, & fructuum, quales aridis, & quales liquidis: & aliarum rerum, & quales animatis, & quales inanimatis, seruisque & liberis, maribusque & foeminis, ciuibus & peregrinis. Commoditatis vero & salubritatis, ut aestate quidem vectorum afflatum, hyeme vero Solem recipiat. essent autem tales, si a uerso Borea fuerint, nec æqualiter lata. Videtur quoque in magnis domibus utilis esse janitor, qui sit ad cætera inhabilis, pro obseruatione importandorum & exportandorum. Ad rectum vero usum instrumentorum illud. Laconicum valet, singula suo loco iacere, sic enim parata non requiruntur.

ARIST

ARISTOTELIS

OECONOMI-

CORVM

LIBER SECUNDUS.

SVMMA LIBRI.

De officiis & legibus, tum propriis, tum mutuis viri & mulieris.

Leges probæ mulieris.

CAP. L

Robam mulierem omnibus quæ sunt intus, dominari oportet, curamque habere omnium secundum præscriptas leges, non permittentem quenquam ingredi sine præcepto viri, veritatem maxime verba, quæ de mulierum corruptela circumseruntur, & siquid intus accidat, ut sibi notum sit soli: & si quod malum ab ingredientibus committatur, ut penes virum sit culpa. Dominam vero impensarum ad festos dies, quos permiserit vir, sumptu, & vestitu, & apparatu minori etiam utatur, quam leges permiserint ciuitatis: considerans, quod nec vestimentorum nitor, nec excellentia formæ, nec auri magnitudo tantum valet ad mulieris laudem, quantum modestia in rebus, ac studium honeste decoræque viuendi etenim omnis huiusmodi ornatus animi optabilis est. multoque firmior ad se

ad senectutem vsque, veras laudes sibi natisque afferre. Se igitur ipsam in his virtutibus inanimet mulier, pergatque laudabiliter rebus præesse. nam viro quidem indecens videtur ea scire, quæ intra ades fiunt. In cæteris vero omnibus parere mulier viro contendat. Nec audiens quicquam de republica, nec trañans quicquam eorum quæ ad connubia spectare videntur, sed cum tempus poscet, aut filias tradere nuptui, aut nurus accipere, obediat penitus in his viro: atque sic vnà deliberet, vt sententiam viri sequatur: intelligens nõ ita turpe viro esse quicquam eorum quæ domi sunt facere, sicut mulieri quæ foris perquirere. Existimare autem debet mulier bene composita, mores viri esse legem suæ vitæ impositam sibi à Deo, per conjunctionem matrimonij atque consortij, quos si quidẽ æquo ferat animo, per facile reget domum: sin contra, difficilius. Quapropter decet non solum in prosperis rebus, secundaque fortuna vnam se viro præstare, & inferuire velle, verumetiam in aduersis. Si sit in rebus defectus, vel corporis ægrotatio, vel alienatio mentis, æquo ferat animo, & obsequatur: nisi forte turpe aliquid sit, vel indignum. Ne si quid perturbatione animi vir deliquerit, memoriter seruet, sed ægritudine ignorantiaque adscribat. nam quãto in his diligentius obsequetur, tanto sibi maiorem gratiam habebit, cum ab ægritudine fuerit liberatus. & si iubenti aliquid turpe non paruerit, melius recognoscat ad sanitatem reuersus. quapropter ab his cauere debet mulier. In aliis autem multo magis obtemperare, quàm si empta venisset in domum. magno enim pretio empta fuit, societate vitæ, & procreatione liberorum: quibus

quibus nec maius, nec sanctius quicquam esse potest. Præterea, si cum fortunato vixisset viro, non vsque adeo virtus eius illustrata esset. Non est sanè parum secundis rebus bene vitæ: tamen aduersas moderate perferre, multo maius est existimandum. nam in magnis calamitatibus & iniuriis, nihil abiecte facere, celi est animi. Precandum est igitur, ne quid tale accidat viro, quòd si quid accidat aduersi, putare debet hinc optimam sibi laudẽ, si recte se gesserit, proventuram: secum ipsa repetẽs, quia nec Alceste tantam sibi gloriam comparasset, nec Penelope tot tantisque meruisset laudes, si cum fortunatis viris vixisset: verum Admeti, & Vlyssis aduersitates parauerunt illis memoriam sempiternam. In aduersitatibus enim virorum suorum fidem ac iustitiam erga illos seruantes, gloriam non immerito sunt consecutæ. nam prosperitatis quidem facile est reperire participes: aduersitatis vero, ni optima sint mulieres, participes esse renuunt. Ob quæ omnia, multo magis decet virum in honore habere, nec illum contemnere, si sacra pudicitia, & opes animositatis filia secundum Herculem non sequantur. Mulier igitur huiusmodi sese moribus ac legibus custodire debet.

Leges viri ad uxorem.

CAP. II.

Vir autem viuẽversa, leges sibi reperiat ad vxoris vsum, quæ tanquam filiorum vitæque socia in viri domum peruenit, natos relicta, genitorum viri suique nomina habituros, quibus quid sanctius esse potest, aut circa quæ magis studeret vir sanæ mentis, quàm ex Arist. Oeconomic. d D D d

optima laudabilissimæque muliere filios procreare, senectutis pastores quasi optimos, ac reuerentes, patris matrisque custodes, ac totius domus seruatorum? Educati siquidem recte à parentibus per sanctos & iustos mores, boni merito euadent, contra vero si fiat, sentient detrimentum. Nisi enim parentes exemplum vitæ filiis præsentent, euidentem excusationis causam erga se illis relinquunt, ac timendum est, ne contempti à filiis, quasi non bene vixerint, in senectute deserantur. Quapropter nihil prætermittendum est, quod ad vxoris pertinet disciplinam, vt ex quammaxime fieri potest, optima filios generet. Nam agricola quidem nihil omittit, quod semen in optima terra, ac maxime exculta ferat, sperans ita demum fructus optimos inde se recepturum, at si qua vis imminet, mori præliando magis vult aduersus hostes, quam illius vastationem pati, & huiusmodi mors laudatur maxime. Cum ergo tanta adhibeatur cura, pro corporis esca, quid pro liberis, & matre educatrice? nonne procius omne studium fuerit adhibendum? Hoc enim solò, hominum conditio mortalitatis per successionem sempiternitatem consequitur: omniaque parentum vota huc tendunt, quamobrem qui ista negligit, & Deos ipsos videtur negligere: propter Deos igitur, quibus præsentibus sacra fecit, & vxorem duxit, ac multo magis se post parentes, vxori tradidit ad honorem. Maximus autem honore est sobriæ mulieri, si cernat virum suum obseruantem sibi castitatem, nec de vlla muliere magis cogitantem, sed præ cæteris omnibus hanc, & suam, & fidam sibi existimantem. tanto enim magis studebit mulier, se talem præstare, quanto se cognouerit

fide

fidèlitate, atque iuste à viro diligi. Ergo parentem ignorare non decet, qui parentibus, quæ vxori & filiis honores conueniant, vt tribuens vnicuique quæ sua sunt, iustus & sanctus habeatur, pergrauiter enim vnusquisque fert honore suo priuari, nec si aliena quis permulca tribuat, contentus erit, si sua sibi auferantur. Nihil vero magis suum est vxori, nec magis illi à viro præstandum, quam sancta & intemerata societas. Quapropter nõ decet hominem sanæ mentis, vbi cuique contigerit semen exponere: ne de vilibus & iniuicis similes liberis legitimetur, ex quo & vxor honore suo priuatur, & filiis iniuria fit, ac sibi pro his omnibus dedecus incumbit. Appropinquandum vero est vxori cum magna temperantia atque modestia: sitque pudor in verbis, in operibus vero fas atque honestas, in conuersatione fides & moderatio: parua quidem peccata etsi voluntaria fuerint, ignoscendo, siquid vero per ignorantiam deliquerit, commonefaciendo. Nec metum incuriat sine verecundia & pudore: hæc enim meretrices ad mæchos pati decet, at vero cum verecundia & pudore iusta diligere & timere, id ingenuæ est mulieris erga proprium virum. Duplex est enim timoris species, vna cum reuerentia & pudore, qua virtuti ad patres filij modesti, & ciues bene morati ad beneuolos gubernatores, altera cum inimicitia & odio: sicut serui ad dominos, & ciues ad tyrannos iniustus & iniquos. Ex his quoque omnibus meliora eligens, vxorẽ sibi conciliat, ac fidelem probamque efficit, vt sue præsens sit vir, sive absens, nõ minus utilis sit, quam si semper adesset, tanquam rerum communium curator: & quando vir abest, vt sentiat vxor nullum sibi,

neque meliorem neque commodiorem, neque magis suum esse quam virum, ostendatque hoc ab ipso initio, ad commune bonum semper intendens, quamvis puella sit ac noua in talibus.

Testimonia superiorum præceptorum ex Homero.

CAP. III.

ET si ipse sibi maxime dominetur, optimus totius vitæ rector existet, & vxorem talibus vti docebit. Nam neque amorem, neque timorem absque verecundia laudauit Homerus, sed vbiq; amare præcepit cum modestia, & pudore. Eo quidæ modo Helenam timere Priamum, inquit, ita dicentem:

O metuende mihi semper, semperque tremende.

Chare socer. nihil aliud dicens, quam eam cum pudorè diligere. Rursus vero Vlysses ad Nauficaam inquit:

Te mulier valde equidem admiror & metuo.

Censet autem Homerus, virum & vxorem sic inuicem se habere debere. nam nemo deteriore se admiratur ac veretur, sed huiusmodi affectus accidit inuicem melioribus, & natura benignis: minoribus etiam sapientia, ad se meliores. Hunc animum Vlysses erga Penelopem gerens absens licet, nihil deliquit. Agamemnon autem propter Chryseidè erga propriam peccauit vxorem, ausus dicere in concione Græcorum, Captiuam mulierem, nec natura præstantem, imò vt plane dixerim Barbaram, in nullo Clytæmnestra deteriore esse: ex qua cum liberos haberet, non recte sese gerere visus est. Quomodo enim recte, qui antequam sciret qualis erga se foret, vi ductam sibi illam coniunxerat. At Vlysses, quædam Atlantis filia, vt secum maneret, ac sempi

sempiternitatem pollicente: ne ob id quidem proderet voluit vxoris affectum, & amorè & fidem: maximè sibi supplicium arbitratus, si malus dum esset, immortalitatè haberet. Cum Circe etiam manere noluit, quanquam insuper sociorum salutem pollicente. imò respondit, nihil sibi dulcius videri posse, quam patriam incultam & asperam, magisque optauit mortale vxorem filiumq; videre, quam fieri ipsum immortalem. sic ille firmam stabilemque vxori fidem seruabat, pro quibus merito ab vxore eadè reportabat. In oratione quoque illa, quam habuit ad Nauficaam, apparet Poëtam maxime probare viri & vxoris pudicam societatem. precatus est enim Deos, vt darent illi virum, & familiam, & vnanimitatem cum viro, non quamlibet, sed honestam. inquit enim, nihil melius esse posse hominibus, quam si concordii voluntate vir & vxor domum gubernarent. & hic igitur, vt patet, laudat Poëta vnanimitatem mutuam viri & vxoris, non eam quæ circa improba obsequia, sed eam quæ animo & prudentia iuste coniuncta est. nam voluntate domum gubernare, hoc designat. Idem etiam inquit, quòd cum huiusmodi inter virum & vxorem viget concordia, inimici quidem eorum anguntur plurimum. amici vero permagna suscipiunt gaudia: quem tanquam vera dicentem probant. Nam viro quidem atque vxore circa res optimas concordii studio vacantibus necesse est vtriusque animos idem sentire, deinde propter concordiam potètes facti, & inimicis spem auferunt, & amicis profunt, quòd si ipsi dissideant, amici quoque dissidebunt, & infirmitatem ipsi sentient maxime.

Taq; manifeste præcepit Poëta. Virû & vxo-
rem in his quæ improba & impudica sunt, si-
bi inuicé consentire nequaquam debere. In his
vero, quæ quâ maxime fieri potest, pudica sunt
& iusta, concorditer sibi inuicem inferuire. Stu-
dentes primo quidê curam omnem parentibus
exhibere: vir quidem vxoris parentibus non mi-
nus, quàm propriis: vxor autê viri. Deinde filio-
rum & amicorû & rerum, domûsq; totius tan-
quã communis curam habeât, seipsos studio &
diligentia superare certantes, & quisq; plurimo-
rum bonorum sit autor & causa, meliôrq; exi-
stat & iustior. Deposita quidem superbia, indu-
stria vero suscepta, cum benignitate & mansue-
tudine gubernantes: vt cum ad senectam perue-
nerint, deposito administrationis onere, & con-
cupiscentiis liberati, possint & sibi ipsis inter se,
ac filiis suis rationem reddere, vter eorû mag-
is profecerit in familiæ gubernatione, ac sta-
tim scire, aut per fortunam, malum, aut per vir-
tutem bonum. In quibus qui superauerit maxi-
mum præmium à Diis consequitur, vt Pinda-
rus inquit. Dulce enim sibi cor, & spes morta-
lium multiplicem astit voluntatem, secundum
vero à filiis in senectutem feliciter educari.
Quapropter & priuatim & publice decet eum,
qui vitam gerit, ad omnes Deos hominêsq;,
respicere, multûmq; & ad vxorem, & ad fi-
lios, & parentes.

*Præcedens liber, siue i Secundus, siue Primi pars
sit in Græci, exemplaribus (quod no-
sum sit) minime reperitur.*

ARISTOTELIS

STAGIRITAE PE-

RIPATETICORVM

Principis de Re

Familiari

LIBER PRIMUS.

Bernardino Donato Vero-
nensi interprete.

*De differentia & conuenientia Rei familiaris
& publicæ, & ordine earum.*

CAP. I.

Res familiaris & publica nõ
modo ita differunt vt do-
mus & ciuitas: (has enim
sibi res illæ habent subie-
ctas:) sed etiam, quod pu-
blica ex multis cõstat prin-
cipibus: familiaris autem
vnum duntaxat principem
habet. Quum igitur nonnullæ artes inter se di-
uisæ sint, nec omnino eiusdem sit & conficere,
& eo quod confectum sit vti: quemadmodum
vsu venire in lyra & tibiis videmus: reipublicæ
tamen est, & constituere ab initio ciuitatem, &
constituta vti præclare, proinde haud dubium,
quin rei quoq; familiaris sit & domum, hoc est,
rem ac familiam parare, & eadem bene vti.
Quòd autem ciuitas sit & domorum & regio-

nis & possessionum multitudo tanta, quanta ad bene viuendum sit satis, apparet perspicue, nam si quando contingit vt ipsum hoc obrinere non possint, societas etiam ipsa dissoluitur. Præterea huius ipsius rei gratia conueniunt, & qua gratia est vnumquodque, hac item ipsa extitit ab initio, ab eademq; habet vt sit id ipsum quod est, ex quo haud dubium relinquitur, quin ortu ipso res familiaris publicæ antecedit, quando huius item opus antiquius, est enim particula ciuitatis, domus. *Quum* ergo rem familiarem considerandam susceperimus, tum eiusdem opus quodnam sit, videndum putamus.

De partibus domus, & unde sumenda possessio.

C A P. I I.

DOrmus autem partes illæ sunt, homo atq; possessio, quare cum in iis primo quæ minima sunt vniuersiusque rei natura spectetur, etiam ea quæ ad domum pertinent, simili ratione constabunt. Itaque, vt Hesiodus ait, oportebit quidem vt in primis domus, & mulier, bōsque adsit arator. nam alterum in iis quæ vitam alunt, alterum in iis qui liberi sunt, obtinet principatum, quocirca quæ ad consuetudinem cum muliere pertinent, ea optime constituere necesse fuerit, hoc ipsum porro est incumbere, vt cuiusmodi hanc esse oporteat, promptum habeatur. At ex possessionibus, quæ secundum naturam sit, ea principem curam merebitur, quare secundum naturam res rustica antecedit, sequentur quæcunque ad terram ipsam pertinent: cuiusmodi est quæ metalla exquirat, & si qua est alia eiusdem generis,

neris, res autem rustica maxime, propterea quod iusta est, nam neque à volentibus auferit, vt cauponæ, & quæ mercenarias operas exercent: neque ab inuitis, vt quæ bello atque armis vtuntur: sed ab ipsa protinus sumit natura, omnibus quippe à matre alimentum certo naturæ instituto suggeri consuevit, quocirca hominibus item ab ipsa terra, strenuitati præterea hominum ac fortitudini maxime conducit: non enim quemadmodum ex arboribus, quæ sordidæ vocantur, corpora exercentium inutilia reddit, sed idonea quæ & assidue foris excubent, & labores tolerant: præterea quæ aduersus hostes periclitentur, nam eorum tantummodo possessiones extra sepra & munitiones habentur.

Qualis viri & mulieris æconomica societas.

C A P. I I I.

IN iis autem quæ ad homines spectant, prima fuerit vxoris cura, si quidem inter matrem ac scæminam societas in primis est, namq; alibi apud nos pro concessio habetur, naturæ hunc esse appetitum vt eiusdem generis multa efficiat, veluti item ex animalibus vnumquodque, fieri autem non potest, vt vel scæmina sine matre, vel mas sine scæmina hoc ipsum per se compleat munus, quare amborum societas necessario constituta est. Præterum hoc in aliis quidem est animalibus tenere, & eatenus quoad eis natura seipsam impertit, & sobolis duntaxat gratia propagandæ, in iis autem quæ & mitiora sunt & prudentiora, distinctum est magis, apparent enim magis adiumenta quæ præstantur & charitates, & operum societates in-

ter ipsa : sed que in homine maxime, propterea quod in hoc genere mas & femina sociata inter se sunt non modo ut ipsa sint, sed etiam ut ipsis bene sit: & liberorum possessio non ea modo de causa huic generi data est à natura, ut habeantur qui ministrent, sed ut etiam qui adiuuent, quæ enim ipsi valentes conferent in infirmos, ea vicissim post à valentibus accipient, cum ob senectutem imbecilles facti erunt. Hoc ipso præterea circuitu natura id consequitur atque explet, ut, quando numero non potest, at saltem specie sit semper, sic ab ipso Deo vtriusque & maris & feminae natura ad societatem prouisa atque instituta est, hæc enim ipsa in eo distincta sunt, quod non omnia ad eandem res vtilem habent vim, sed nonnulla ad contrarias quidem, attamen quæ eundem finem spectent, eodemque contendunt, nam eorum alterum robustius, alterum imbecillius efficit, ut illud esset magis ad cauendum idoneum ob timiditatem, hoc ad propulsandum atque vlciscendum ob fortitudinem: & hoc quidem ea foris suppeditaret, quæ necessaria sunt, illud autem intus eadem conseruaret, itémque ad opus faciendum, quum illud sedendo posset durare, esset tamen ad labores foris tolerandos imbecillius. hoc vero cõtra, quum ad quietem atque otium esset minus aptum, tum autem ad omnem motum existeret valentius, necnon in sobole, ut procreatio amborum esset cõmunis, adiumentum singuli suum proprium præstarent, nam horum quidem alere est, illorum autem instituere.

Leges

Leges viri ad uxorem.

CAP. III.

Primum igitur leges erga uxorem habeantur: in quibus etiam illa, ne vir eam afficiat iniuria: sic enim ne ipse, quidem afficietur, hoc ipsum porro etiam communis lex præcipit, ut Pythagorici dicunt, quasi supplicem & ab ara & foco abductam, ita videri, minime oportere illam afficere iniuria, à viro autem iniuriæ, si fortis cum aliis feminis consuescat. Porro conuictus & consuetudo sit talis, ut neuter alterius congressum reformidet, vel absentis desiderium ferre nequeat: sed ita assuescat, ut vel præsentem vel contra, secum bene agi arbitretur. etiam Hesiodus præclare illud:

Urginem habeto, tuos ut discat sedula mores.

nam dissimilitudines morum minime ad conciliandas voluntates, idoneæ. De ornatu vero, quemadmodum in moribus non oportet falsa quædam proficentes ad se mutuo inter ipsos accedere, ita ne corporibus quidem, qui autem cum ornatu, & fuce inter se consuescunt, in nulla re differunt ab Histrionibus, qui cum scenicis indumentis vitam vnâ degere assidue solent.

Leges domini ad seruos.

CAP. V.

Ateorum quæ possidentur, primum quidem illud, maximèque necessarium, quod & optimum, & ad imperandum aptissimum, hoc vero ipsum hominem esse meminimus, proinde seruos

seruos comparare sedulos oportet, sunt autem seruorum duo genera, villicus, & operarius. verum quum disciplinis videamus adoloscen-tes, novos quosdam habitus accipere, operæ precium fuerit & parare & alere etiam eos, quibus liberalia officia recte credantur. Cum seruis autem ita est consuefendum, vt neque in petulantiam euadere, neque in segnitiam declinare permittantur, & iis quidem qui magis ingenui sint, honores impertiendi: operariis autem cibi copia subministranda videtur. & quoniam vini vsus etiam eos qui ingenui sunt, contumeliosos atque insolentes efficere solet, multæque liberæ gentes eo abstinent, vt Carthaginenses cum militiæ degunt, haud dubium quin ex eo, aut nihil prorsus, aut per exiguum quiddam sit concedendum. Verum tria quum sint, opus, castigatio, cibus, si quis cibum quidem præbeat, nunquam autem neque opus facere cogat, neque castiget, reddet petulantes: sin contra, & ad opus cogat & castiget, cibum vero non præbeat, rem violentam inducet, ipsosque imbecillos efficiet. superest igitur vt & opere faciundo exerceat, & abunde pascat: etenim fieri nequaquam potest, vt hominibus nullam accipientibus mercedem quis imperet, serui autem merces cibus. Porro quod in aliis contingit, vt si iis, qui meliores sint, melius nihil fiat, neque sint virtute vitiove villa proposita præmia, deteriores euadant, idem in seruis quoque vsu venit, quare & inspicere ac cognoscere diligenter quid ab iis agatur oportebit, & iisdem pro meritis singula, cibus, vestimenta, otium, suppli-

supplitia, tum verbo, tum re & tribuere & remittere, medicorum artem imitantes, & considerantes, vt medicamenti locum obtinet cibus: non est autem medicamentum propter assiduum vsum. Seruorum autem ad opus faciendum optimum fuerit genus eorum, qui neque timidi, neque fortes sint supra modum, in vtrisque enim offensus est, nam timidiore, laboris onus non sustinent: animosioribus non facile imperatur. Oportet autem finem aliquem statuere omnibus: & iustum quippe est, & expedit, libertatem illis præmij loco esse propositam, tunc enim sunt ad laborem promptiores, quum aliquod laboris, quasi certaminis præmium expectant, tempus quoque definitum habeatur, operæ etiam precium fuerit, illos pro creatione filiorum quasi pignore quodam obligare, nec eiusdem nationis multos possidere, sicut ne in ciuitatibus quidem, sacra autem facere, & conuiuiorum voluptatibus operam dare, seruorum potius gratia quam liberorum, plus enim hi decerpunt ex eo, cuius gratia illa instituta sunt.

Leges Oeconomicorum.

C A P. V I.

Quatuor porto sunt, quæ patrem familias habere oporteat in re pecuniaria, nam non minus ad seruandum quam ad comparandum idoneum esse oportet: alioqui vanus fuerit omnis comparandi labor. subito enim haurire hoc ipsum fuerit, & perforatum, quod dicitur, dolium. Præterea & ordinis adhibendi rebus

*Abstinētia
à potu vini.*

rebus quæ possidentur ac supelletilibus, & eisdem utendi periculum, horum quippe gratia, reliquis quoque illis indigemus. Etiam quæ possidentur, ita singula dividere oportet, ut quæ fructum ferant, plura sint, quam contra: quidquid vero operis faciundi fuerit, ita distribuendum; ut non omnibus simul periculum impendat. Ad conservandum autem ratione & Persica & Laconica uti commodum est, etiam Attica utilis, vendunt enim vicissim atque emunt, ac ne penuriam quidem rationis constitutio in iis quæ ad rem familiarem pertinent, minimum obrinet locum. est autem Persica ratio, ut ipse per se unusquisque & disponat omnia & inspiciat, nam (quod de Dionysio referebat Dion) nemo æque diligenter suam atque alienam rem solet curare, quare quo ad eius fieri poterit, unumquemque per seipsum adhibere diligentiam oportet, & quod Persæ cuiusdam atque Afri dictum fertur, ad hanc rem commodè applicabitur, ille quippe interrogatus, quidnam esset, quod maxime equum pinguem efficeret, domini oculum esse respondit. Afer autem roganti cupiam, quodnam stercurus optimum, ipsius, inquit, domini vestigia. Ergo alia crunt à viro, alia autem ab uxore inspicienda, prout inter utrunque domestica fuerint munia distributa, hocque ipsum in parvis quidem curationibus, rarius est faciendum: in iis autem quæ aliis commissa sunt, cæpius, neque enim fieri potest, ut, nisi quis pulchre exemplum præbeat, pulchre alius quispiam imiteretur, neque in aliis rebus, neque in procuratione domestica. quare non est putandum

fieri.

fieri posse, ut sine diligentia dominorum, procuratores, seu villici sint diligentes. Et quoniam hæc ipsa & ad virtutem egregia, & ad rationem domesticam utilia sunt, ipsæ prius dominis quam servis, è lecto surgendum, posterius dormiendum, nunquam domus sine custode relinquenda, quasi ciuitas: & quæcunque facienda sunt siue noctu, siue interdiu, eorum nihil prætermittendum. De nocte etiam surgendum, quando hoc & ad bonam valetudinem, & ad rem familiarem, & ad philosophicam vitam utile. In parvis igitur facultatibus, Attica disponendarum frugum ratio utilis: in magnis autem, seorsum ea quæ in rotum annum ab iis quæ in singulos menses impendi solent, habenda erunt, similis est in vasis & supelletilibus ratio. nam quibus, singulis utimur diebus, separanda sunt ab iis, quibus rarius: hocque muneris genus iis est assignandum, qui rebus domesticis præsent. ad hæc eorum inspectio repetenda est certo tempore, ne nos lateat quidquam, siue quod conseruatum sit, siue quod perierit. In construenda autem ædificandaque domo habenda est ratio rerum quæ in ea collocanda sunt, non modo incolumitatis earum gratia, verumetiam commoditatis. Dico autem res collocandas, ut si dicam, quæ fructibus sint ac vestimentis condacibilia, in ipsis autem fructibus, quæ aridis sint, quæve humidis vtilia magis, in cæteris autem quæ possidentur, quæ sint animalibus, quæ inanimis, quæ servis & liberis, quæ foeminis & viris, quæ hospitibus & ciuibus aptiora. Præterea ad commoditatem salubritatemque

æstate

Curæ & præsentia domini utilitas.

Quid agere debeat dominus quomodo ad vigilias.

estate quidem salubrioribus ventis patere oportebit, hyeme vero apricam esse, hoc autem continget, si parte altera pressior angustiorque fuerit, nec longitudini æqualem habuerit latitudinem. Videtur autem, ubi magna quædam est res familiaris, ibi seruus hostiarius is esse apprimè utilis, qui reliquis inutilis sit muneribus, ut quæ intro, quæ uero foras ferantur, salua habeantur.

Ad uium autem uasorum, Laconicus mos erit utilis, singula enim oportet suis sedibus collocata esse,

ita in promptu sita nullum afferent quærentibus laborem.

✱

Qui sequitur liber in Græcis codicibus pro Secundo habetur.

ARISTOTELIS

DE RE FAMILIARI

LIBER^{us} SECUNDUS.

Qui continet ea, quæ ad rationem rei comparanda atque admissiuae pertinent.

Vi res aliquas certa ratione est curaturus, hunc neque locorum, in quibus negotia sint gerenda imperitū esse, & suapte natura solemtem, atque industrium, & ipso uitaæ proposito strenuum, ac iustum, oportet. harū enim

*Quibus in-
stitū esse
oportet ne-
gotiantem.*

partium ubi quis uia defuerit, tum in eo negotij genere quod tractandum assumpserit, multa peccata committet. Curationum autem domesticarum genera (ut summationem ea distribuamus,) sunt quatuor. nam si qua forte alia profertur, ea in hæc ipsa recidere facile reperiemus: Regium, Satrapicum, Ciuile, Priuatum. ex quibus Regium & amplissimum & simplicissimum esse consuevit. Ciuile autem tum maxime uariū, tum facillimum. at uero & perexiguū, & apprimè uariū quod Priuatum appellauimus. porro his omnibus communia inter se multa sunt necesse est. nobis autem ea nunc consideranda assumpsimus, quæ per se maxime unicuique contingunt.

Primum igitur uideamus id quod Regium

Aristot. De Re Famil. e e E

diximus. Est autem regia quidem administratio, ea quæ summam rerum obtinet potestatem: sed in partes distributa est quatuor. aut enim nummi rationem habere consuevit, aut rerum quæ exportantur, aut earum quæ importantur, aut impensarum. horum singula suum proprium habent munus. Nummi quippe rationem haberi tunc dico, quum ex quo genere, & quo tempore illi precium, vel addendum, vel minuendum sit consideratur. Eorum autem quæ exportantur aut importantur, quum, & quâdo, & quænam ex his à præfectis accepta, qui Satrapæ appellantur, Regi ipsi disponere expediat. Impensarum autem quum quænam ex his subducendæ sint: & quo tempore in sumptus ipsos, siue in ea quæ nummò parari solent, erogandus sit nummus: & omnino erogandus.

Secundo autem loco id quod Satrapicum appellauimus. cuius sanè generis partes sunt sex: quæ omnes penes ipsos prouentus considerantur. aut enim hi capiuntur à terra, aut ab iis quæ regionis ipsius propria sunt, aut à mercatoribus, aut à tributis, aut ex re pecuniaria, aut ex reliquis rebus. Horum autem ipsorum & primus & optimus, qui à terra percipitur, hic porro est, quod alij fructuarium, alij decimam vocant. Proximus is qui de rebus propriis comparatur: alibi enim gignitur aurum, alibi argentum, alibi æs, alibi alia quæcunque gigni possunt. Tertius qui ex mercatibus. Quartus qui ex iis conficitur tributis, quæ & ad terram & ad fora pertinent. Quintus ex passione, quæ & fructuositas & decima appellatur. Sextus qui ex aliis rebus, qui quidem singula capita ipsosque operarios attingit: vnde etiam nomen apud

Græcos

Græcos accepit, ἐπικαταβάλλον τε, καὶ χειρωναξίον.

Tertio loco Ciuile quod nominauimus genus exequamur. Huius optimus est prouentus ille, qui de iis, quæ propria sunt regionis, percipitur. Proximus, qui de mercatibus, & iis quæ ad certamina Iudôsque pertinent. Postremus is qui ex annuis & in orbem redeuntibus.

Quarto autem atque extremo loco Priuatium quod vocauimus. quod genus inæquale quidem est, propterea quòd non vnum quiddam spectari ab administrante oportet: minimum autem idcirco, quòd & prouentus & sumptus modici existunt. Cæterum huius ipsius generis prouentus is maxime probabilis qui de terra colligitur. proximus is qui ab aliis in orbem redeuntibus rebus. Tertius qui ex argento. Præter hæc autem, quòd omni domesticæ curæ tanquam fastigium imponi debet, eius ratio in cæteris quidem generibus est habenda non negligenter, in hoc autem ipso præcipua, vt prouentibus ipsis maiores sumptus non fiant. Quum ergo ipsas partitiones exposuerimus, tum rursus nobis id fuerit considerandum, siue regia sit præfectura, siue ciuitas, quam curandam susceperimus. & si omnes illas partes, quas proxime numerauimus, vel earum præcipuas & maximas ferre possit, vtrum tamen iis omnibus sit vtendum. deinde quænam genera prouentuum, aut non adsint omnino, possint tamen parari: aut exigua quum sint, in maius augeri: vel impensarum quæ nunc fiant, quænam & quot si totæ subtrahantur, nihil offendant. Ita nos quidem hæc ænus quum ea

quæ ad curaciones domesticas, tum ea quæ ad harum ipsarum partes attingent, iam diximus. Sequitur deinceps vt huic parti in vno collecta subiungamus, quæ nonnulli priorum atatum ad prouentum pecuniarum parandum, fecerunt, aut etiam artificiosè moderati sunt: eaduntaxat quæ memoratæ digna iudicauimus: quippe qui ne hanc quidem historiam inuilem fore censeamus. erunt enim nonnulla ex his, quæ quispiam iis facile accommodabit, quæ ipse admiuistranda susceperit.

I CYPSELLVS Corinthus, quum Ioui uouisset, si dominus fieret ciuitatis, se illi omnia quæcunque essent Corinthiis, dicaturum, eos quæcunque haberent, iussit describere. deinde à singulis, vbi ad hunc modum descripta habuit, decimam partem accepit. reliquis autem partibus eos ad lucrum exerceri iussit. tum anno vertente, rationem eandem seruauit. ita decem annorum spatio contigit, vt & ille haberet omnia, quæcunque sacrasset, & alia Corinthij, quæ adepti erant possiderent.

Varia exempla, quæ vñ esse possunt.

2 LYGDAMIS Naxius quum exules ciciffet, nec qui illorum res vellet emere, nisi paruo pretio, inueniretur, ipsis exulibus vendidit. Statuas quoque & alia eiusdem generis donis immortalibus dicanda, quæcunque illi in quibusdam officinis imperfecta reliquerant, partim ipsis exulibus, partim cæterorum cuique volenti ita vendidit, vt euentis nomen vniique rei sic empta inscriberetur.

3 AT Byzanti quum pecuniarum indigerent, loca sacra quæ apud ipsos publicauerant, vendiderunt, fructuosa quidem ad certum tempus, nullum autem ferentia fructum, in perpetuum.

Eadem

Eadem ratione vsi sunt in his quæ sodalitia, & quæ tribuum singularum propria erant, item quæcunque in priuatis locis sita. magno enim pretio emebantur, quorum erat reliqua possessio ipsis autem sodalibus alia publica pretio addixerunt, quæcunque vel gymnasium, vel forum, vel portum attingerent. loca autem in foro piscationem, omnemque ex falis venditione prouentum, loca præterea vbi & praestigiarum ostentatores, & qui diuini appellatur, & pharmacopola, alique eiusdem generis homines suas artes exercebant, tertia partis eius, quod in ipsis conficeretur, tributo onerantur: ius vero commutandæ pecuniæ vni mensæ addixerunt. alias autè aut alteri vendere, aut emere ab altero nemo prorsus poterat. alioqui illis ipsis multabatur bonis. Rarius quum apud eosdem lex esset, vt ne quis ciuis haberetur, qui non vtroque ex ipsis parente progenitus foret, ipsi vero pecuniarum indigerent, decreto sanxerunt, vt qui ex vno duntaxat ipsorum natus esset, si tricenæ minas conferret, ciuis existeret. Rursus quum vno eodémque tempore & annone caritate, & pecuniarum indigentia premerentur, nauigia quæ ex Ponto venerant, deduxerunt in portum. quum autem post aliquod tempus, mercatores molestius eam rem ferret, vsuras illis decimas pro tributo imposuerunt, ementibus autem quippiam, id oneris imposuerunt, vt decimam partem seorsum à pretio penderent. apud eosdem vero quum inquilini nonnulli possessiones fœnore obligatas haberent, soluendoque non essent, statuerunt, vt quicunque tertiam fœnoris partem attulisset, omni

obligatione solutus, proprium ius possidendi retineret.

4 HIPPIAS Atheniensis cœnaculorum eas partes, quæ in vias publicas eminebant, ipsosq; ascensus, sepimentaque ante domos vestibulis similia, item ianuas quæ foras aperirentur, venire iussit. emebant ergo ij quorum possessiones ipsæ erant. itaque magnam pecuniarum vim coëgit: nummum vero qui tunc Atheniensibus in vû erat, ab vsu amouit: certoque illo pretio constituto, iussit iterum ad se referri. quum autem conuenissent, vt nouum monetæ genus excuderent, idem argentum exposuit. si qui vero aut nauibus præficiendi, aut tribuum suarum duces futuri, aut choris sumptum præbituri erant, aut aliqua eius generis munia obituri, in quæ esset aliquid impendendum, iis primum tolerabilem ac modicam irrogauit multam: deinde iussit, volentem vnumquenque vbi eam multam persoluisset, numero eorum adscribi, qui suo munere perfundti essent. Mineræ autem sacerdoti, cuius templum erat in arce, asserri pro quolibet mortuo ordei mensuram vnam, & tritici alteram, & obolum vnum. si cui vero puer, aut puella nasceretur, hoc ipsum nihilominus.

5 ATHENIENSES vero, qui Potidæam incolebant, quum pecuniarum ad gerendum bellum indigerent, iusserunt res quæ possiderentur, ab omnibus conscribi, non coniunctim apud suum cuiusque populum, sed singillatim, in quo quisque loco esset, vt qui pauperes essent, ipsi quoque censeri possent. cuiusque autem nullum omnino erat possessionis genus, huius corpori multam indicebât, minas duas:

ab his

ab his igitur rebus quod conscriptum fuerat, integrum quisque ciuitati repræsentabant.

ANTISSÆVS autem, quum ciuitas indigeret pecuniis, solitque essent Dionysia quæ dicuntur sacra splendide celebrare, in quæ quæ alia multa infumebant, quæ per annum comparabant, tum etiam victimas ingenti pretio, iamque instaret hic solennis dies: tum illis persuasit, vt, & vouerent in proximum annum Dionysio se eadem duplicata reddituos, & ea ipsa quæ collegissent, nunc venderent. sic igitur ab illis non mediocris pecuniarum summa, quæ pro tempore vti possent, coacta est.

LAMPACENI autem quum magnus apud ipsos triremium numerus expectaretur, & farinæ medimnus quaternis drachmis venderet, iis qui in foro vendebant, imperarunt, vt fenis drachmis venderent. olei quoque mensuræ quæ triobolo amplius quaternis venibat, vni que atque aliarum eiusmodi rerum, eadem ratione pretium auxere. ita suum is recipiebat, qui priuatim rei ipsius dominus erat, quod autem eo amplius supererat, ipsa ciuitas, itaque pecuniis abundauit.

HERACLIENSES quo tempore iis, qui apud Bosphorum erant, tyrannis, naues miserunt quadraginta, pecuniis indigebant, ergo à mercatoribus & frumentum omne, & oleum, & vinum, & si quid aliud in foro venale habere solent, coëmerunt. quum autem instaret tempus, quo iam pretium solui oportebat: & mercatoribus optimum factu visum est, ab ipsis non singillatim dimensa, sed confertim omnia venditari onera: & illi alia ratione tribuentes, non mercedem, sed ipsum forum onerariis pa-

uibus imposuerunt:& quæstorem singulis nauibus præfocere, quum autem in hostilem regionem peruenissent, emebant, scilicet ab illis milites, omnèq; prius coactum est, quàm imperatores pro mercede argentum iterum redderent, quare contigit vt idem argentum impenderetur, donec domum redirent.

9 L A C E D Æ M O N I I vero pecunias sibi ad reditum in patriam postulantis Samiis, decreto sanxerunt vnum diem & se, & seruos, & iumenta nihil omnino gustare, quantumque in cibum solitus esset vnusquisque impendere, tantum Samiis dare.

10 A T Carthaginenses, quum multos in ciuitate haberent mercenarios milites, nec mercedem, quam illis debebant, dissoluere possent edixerunt, vt cuicumque ciui, aut inquilino ius esset rapinæ aduersus ciuitatem aut priuatum quempiam, si vellet recipere, is describeretur, ita quò frequentes descripti essent, nauigia quæ in Pontum nauigabant, probabili quadam obiecta causa diripuerunt: certumq; constituerunt tēpus, in quo se ius reddituros de iis ipsis rebus dicerent, quum ergo multa esset coacta pecunia, ipsos quidem milites dimiserunt, de directionibus autem iudicio disceperunt, iis autem qui iniuste direpti fuerant, ciuitas ipsa de suis prouentibus satisfecit.

31 C Y Z I C E N I autem seditione orta inter ipsos, & in ea seditione victoriam obtinente plebe diuitibus comprehensis, quum pecunias deberent militibus, decreuerunt, non morte afficere eos quos comprehenderant, sed multatam pecunia in exilium mittere.

32 C H I I vero pecuniis indigentes, quum apud ipsos

ipsos lex esset, vt æs alienum publicæ scripturæ mandaretur, decreuerunt, vt qui quidem deberent, id ipsum quod deberent, ciuitati repræsenterent: ciuitas vero ipsa ex suis prouentibus vsuras iis qui scenerauerant, redderet, donec sortem adæquarent.

M A V S O L V S Carix tyrannus rege à se tributum per nuncios exigente, regionis opulentissimos coëgit, ac regem tributum flagitare indicauit, sibi vero non esse vnde illud dissolueret, tum quidam ad hoc ipsum comparati viri è vestigio illi polliciti sunt quantum quisque esset collaturus, qui quum hoc fecissent, opulentiores qui erant, partim pudore adducti, partim metu, longe illis plura polliciti sunt, sed, ipsum præstiterunt. Iterum pecuniis indigens Mylassenses congregauit, eisque dixit: ciuitatem quidem illam, quæ ipsus esset mater, sine muro esse: à rege autem exercitum duci aduersus eam, velle ergo se à Mylassensibus conferri pecunias ab vnoquoque; quâ plurimas. Hisce, inquit, pecuniis quas nunc in medium conferetis, etiam eas quæ vobis supererunt conseruabitis, quum autem multi contulissent, ipse quidem pecunias habuit, murum autem condi in præsentia Deo, inquit, non placet.

C O N D A L V S Mausoli legatus, vbi ipse iter per prouinciam facienti pecudem quispiam, aut vitulum attulerat, describebat & nomen eius qui dedisset, & tempus quo dedisset, tum eum ipsum alere iubebat, donec ipse reuertetur, at vero vbi satis diu se commoratum putauerat, ratiocinabatur quantum interim fructus ex eo percipi potuisset: & vtrunque, tum animal ipsum, tum irutum ab eo qui nutriue-

rat, exigebat. Arborū etiam quæ in vias regias, aut impendebant, aut cadebant, fructum pretio addicebat, quod si quis miles decessisset, vectigalem drachmam pro corpore offerendo imperabat. inde ergo simul ipse argentum capiebat, simul duces eundem fallere non poterant, quo tempore miles occidisset. Idem quum Lycios animaduverteret capillo impensius gaudere, literas à rege dixit venisse, quæ iuberent capillos ad caput ornamenta ex iis consicienda submittere, itaque sibi à Mausolo esse imperatum, vt eos tonderet, se tamen si certam pro singulis capitibus pecuniam velint pendere, aduenturum ex Græcia capillum, illi vero libenter quod petebat tribuerunt, multæque ex ingenti turba
35 coactæ sunt pecuniæ.

ARISTOTELES Rhodius Phocæam imperio obtinens quum pecuniis indigeret, duâsq; Phocæorum cerneret factiones, ad alteram eorum secreto verba fecit, affirmans sibi alteros pecuniam polliceri, si rempublicam inclinare ad ipsos mallet, se autem malle ab iis accipere, & ciuitatis curam ad eos administrationemque transferre. vbi ergo hæc audiverunt qui tum aderant, illico quantum postulauerat pecuniarum præbuere, tum ille rursus alteris indicauit, quæ ab illis prioribus tulisset: itaque hi quoque dederunt non pauciora, quum ergo ab vtrisque accepisset, tum vtrosque alteris concilians, ad concordiam reuocauit, ipsos autem ciues compluribus controuersis cernens implicitos, magnasque inter se ex multo tempore habere illatas acceptasque iniurias, forum iis constituit, quo posthac tanquam bello decertarent: præmonuitque si qui iudicio foroque illo vbi non
essent,

essent, (legem autem tulit quatenus vterentur) nulla iis amplius fore de prioribus criminibus iudicia, tum multarum causarum temerariam vel aggressionem vel omissionem, item eas quarum crimina multarentur pecunia ad seipsum reuocans, & ab vtrisque per alteros capiens, pecuniarum non exiguam summam coegit. 16

GLAZOMENII autem, quum eodem tempore & annonæ & pecuniarum indigentia premerentur, decernerunt, vt quibuscumque apud ipsos oleum esset priuatum, hi scenerentur illud ciuitati, nam huiusce generis fructus magna est in regione eorum copia. vbi ergo illi scenerati sunt, tum hi conducta mercede nauigia ad mercatum emiserunt, vnde ipsis veniret frumentum, olei pretium pignoris loco obligantibus. rursus talenta viginii mercedem militibus debentes, nec habentes vnde tantam summam dissoluerent, ductoribus annuum vsuram quaterna talenta constituerunt, sic vero quum nihil amplius de sorte ipsa detraherent, semper autem in cassum impenderent, nummum pro argenteo ferreum excuderunt, ad viginti talentorum summam: quem deinde iis qui opulentissimi in ciuitate erant, singulis tamen pro rata portioni tribuentes, ab illis ipsis tantundem recepere. hac ratione & vnusquisque ex priuatis ciuibus habuit, quid in quotidianum vsum impenderet, & ciuitas ipsa ære alieno liberata est. post autem quum ex prouectibus vsurâ illis detulissent, atque vniciuique semper diuidetes pro rata parte distribuissent, ferreos nûmos retulerunt.

SELYBRIANI vero egestate pecuniæ 17 laborantes, quum apud ipsos lex esset, ne frumentum ab ipsis ad eos qui fame premerentur, expot

exportari liceret, frumentóque vetere abundaret, decreto sanxerunt, vt à priuatis frumentum ciuitati præberetur certo constituto pretio, ita quidem vt à pud singulos annuus relinqueretur victus, deinde vbi quod ipsis præcium rectum visum est, constituerunt, exportandi potestatem vnicuique volenti fecere.

18 **ABYDENI** autem quum propter seditionem, agrum incultum atque inertem haberent, nec inquilini quidquam ipsis concederent, propterea quòd etiam tum ipsis deberent, sciuerunt, vt cuique volenti liceret, rusticis sœnerari, quo suum opus facerent, primisque ipsi ex eo fructu emolumentum perciperent: ceteri vero ex iis quæ reliqua essent.

19 **AT** Ephesij in pecuniarum inopia legem tulerunt, ne sœminæ apud ipsos aurum gestarent, & quodcunque in præsentia haberent, ciuitati mutuam darent. Columnis autem quæ in templo erant, certo argenti definito numero, quem conferre oporteret, nomen eius qui argentum dedisset, inscribi permisit, tanquam is dedicasset.

20 **AT** Dionysius apud Syracusanos, dum pecuniam cogere vult, concione aduocata, dixit, visam sibi esse Cererem, quæ omnem muliebrem ornatum ferri in templum iuberet, ac se quidem primum omnium, suarum sœminarum ornatum iam attulisse, postulare ergo vt ceteri quoque idem faciant, ne qua Deæ indignatio aduersus ciuitatem oboritur: quòd si quis hoc sibi faciendum non putauerit, hunc se pro sacrilegij reo habiturum. itaque quum omnes quæ apud se erant, & propter Deam & propter illum, attulissent, Deæ quidem rem sacram fecit,

at or

at ornatum omnem ipse abstulit, tanquam ab ipsa Dea mutuatus, quum autem progressu temporis, sœminæ rursus gestarent, idem iussit si qua vti vellet aureo gestamento, ab ea res quadam, certas ac definitas in templo dicari. Idem ædificaturus triremes, quum sciret, futurum vt indigeret pecuniis, concione aduocata, dixit, quandam sibi, tunc prodi ciuitatem, ad quam accipiendam pecunia esset opus: ergo & ille postulauit vt singuli ciues ad se binos afferret ita-teres, & hi quod iussi sunt attulerunt, post autem bidui siue tridui interuallo interiecto, quum diceret se ab incæpto aberrasse, neque rem ad exitum potuisse perducere, homines laudauit, singulisque quod attulerant reddidit, quo facto & animos sibi ciuium reconciliauit, & illi haud ita multo post, quum iterum se recepturos sperarent, iterum attulerunt: quod ille ad naues construendas retinuit. Item Dionysius dum argenti copiam non habet, plumbeum nummum percussit, deinde quum aduocasset concionem, multa de percussio nummo verba fecit, illi autem quamnis inuiti, tamen quod ab illo propositum est, sciuerunt. ita vnusquisque vt quod plumbeum erat pro argenteo haberet, animum induxit. Rursus idem pecuniarum inopia laborans, postulabat vt ciues sibi afferret, qui quum se habere negarent, tum ille quæ domi habebat supellectilia, producere cœpit ac vendere, tanquam is qui inopia coactus hoc faceret, quæ dum Syracusani emunt, ille interim quid quisque emeret, conscribebat, vbi autem pretium à singulis depositum est, tum ille quam quisque supellectilem emisset, eam ad se ab iisdem iussit referri, quum autem ciues propter huius-

cemodi

cemodi tributa pecora siue iumenta non alerent, dixit, sibi ea satis esse, quæ hæctenus contulissent: quod si qui nunc acquirerent, ea fore iis qui acquisuissent immunia, ita quum multi breui tempore tanquam habituri immunem, rem multam pecuniariam comparassent, vbi tempus esse iudicauit, ea censi iussit, tributumque imposuit. ciues ergo indignati, quod se deceptos animaduertent, ea maclabant & vendebant, sed vbi aduersus hoc, ille ea maclari iussit duntaxat quibus in diem opus esset, tum illi ea sacris offerebant occidenda. at contra ille edicto prohibuit, ne foeminini generis vllæ hostiæ cæderentur. Idem rursus quum pecuniarum indigeret, iussit omnium apud se describi pecunias quicunque domi suæ pupilli essent, vbi vero horum pecuniæ ab aliis quibusdam descriptæ sunt, his ipse tam diu est abusus, quoad illorum quisque ad legitimam peruenit ætatem. Rhegio vero à se capto, concionem coëgit, dixitque, à se quidem illos iure optimo venire posse: tamen si ab illis nunc ea recipiat, quæ in bellum illud impenderit, terrasque pro singulis corporibus minas, dimissurum illos. Rhegini ergo hæc audientes, quæcunque apud se vnquam occulta habuerant, ea in apertum protulerunt. & qui pauperiores erant, partim à ditioribus, partim ab hospitibus suis mutantes, præbuerunt quantum ille rei pecuniariæ postulauerat, quæ quum ab illis accepisset, eorum nihilominus corpora venire iussit, necnon quæcunque ab illis tunc è latebris prolata fuerant suppellectilia, omnia omninoprehendit. Mutuatus etiam à ciuibus pecunias, quod diceret eas se illis redditurum,

vbi

vbi illi quod dederant, repetere cœperunt, iussit singulos quantum quisque haberet argenti, ad ipsum ferre. quod si quis non tulisset, multam huic irrogauerat mortem. quum ergo allatum esset argentum, monetam percussit, atque edidit drachmam, videlicet quæ duabus drachmis valeret: ita factum est, vt illud quoque ipsum, quod antea debebatur, ad eundem referrent. Idem nauibus centum in Hetruriam aduectus, ex matris Matutæ fano, & auri & argenti magnum numerum, itemque reliquum ornatum non exiguum diripuit. Deinde aut ignorans à nautis item haberi non pauca per præconem edixit, vt singuli eius quod quisque haberet, dimidium apud se repræsentarent, reliquum vero dimidium illius foret, qui illud prehensum haberet, quod si quis dicto audiens non fuisset, mortem ei dixerat pro multa futuram. nauis igitur rati si dimidium attulissent, reliquum se habituros impune, id ipsum attulerunt. at ille vbi priora accepit, reliqua nihilominus afferri ad se iussit.

MENDÆI vero, quæ è portibus reliquisque vestigalibus capiebant, prouentum, hunc in ciuitate administranda vsurpabant, quæ autem ipsis vel à terra, vel ex domiciliis pendebantur tributa, ea non exigebant, sed eos qui haberent describebant, quod si quando pecuniarum aliqua indigentia euenisset, tum vero debentes qui erant, eam ipsam soluebant, ita fiebat, vt præteritum illud tempus, quo omnium eadem pecunia abusi fuerant sine vsura, iurarentur. Idem cum Olynthiis bellum gerentes indigentesque pecuniis, quum abundantem mancipiis, sciuerunt, vt relictis vnicuique mare

mare vno & semina vna, cuncta alia venderetur, vt privati qui essent, possent ciuitati commolare pecunias.

22 CAULISTRATVS autem in Macedonia, quum portorium si quando maximi venibat, vicenis non amplius talentis veniret, effecit, vt eius summæ duplū inueniretur, animaduertens enim nullos vnquam emere nisi opulentiores, propterea quòd vicenum talentorum sponsores dare oportebat maximi census viros, per præconem edixit, vt qui veller emeret, sponsoresq; tertix partis exhiberet, aut quanti quisque persuadere alteri posset.

23 TIMOTHEVS Atheniēsis quum bellum aduersus Olynthios gereret, argentòque indigeret, æs percussit distribuitque militibus, indignantibus autem illis affirmavit & mercatores, & quicumque in foro venderent, eadem ratione vendituros. ipsis autem mercatoribus prædixit, quæcunque æreum nummum quis accepisset, eodem vt rursus ea quæ regio terret venalia, quæque producerentur ex præda, mercaretur, quibuscunque autem ipsis æreus relinqueretur nummus, ij vt hunc ad se referrent, & pro ære, argenti tantundem acciperent. Idem apud Corcyram bellum gerens laboransque inopia, militibus stipendium flagitantibus, nec iam ipsi fidem habentibus, sed minitantibus se ad hostes transiuro, concionem aduocauit, dixitque argentum propter aduersas tempestates ad se ferri nequiuisse, sed quod antea illis trium mensium stipendium dedisset, hoc se nunc illis impune gratisque remittere, tantam sibi eius copiam adesse. itaque suspicati milites nunquam illum tantam pecuniæ summam ipsis tam pro-

dige elargiturum, nisi re vera in expectatione haberet quas dicebat pecunias, quicquid post hæc, nec efflagitanda mercede molestiores ei fuerunt, donec ille gessit quæ voluit, post autem dum Samum obsidet, fructus omnes, omnemque ex agris prouentum Samiis ipsis vendidit, ita ad mercedem militibus soluendam pecuniis abundauit. Idem quum rerum quæ ad viuendum necessariæ sunt, in castris penuriam cerneret propter eos qui adueniebant, quicquid tritici venale habendum erat, molere vetuit: nec idem mensuram vendere medimnum minus: neque item de liquoribus partem vllam ea mensura minorem, quæ proprie metreta vocatur: ergo ipsorum ordinum duces, quisque manipulis præerant, quæ acruatim congesta emerant, ea minutatim, postea militibus distribuebant, & qui venticiabant, secum ferebant, quæ necessaria sibi putarent ad victum, qui deinde abeuntes vendebant. si quid residui ipsis foret, ex quo id euenit, vt milites victu abundarent.

DIDALES Persa quum haberet milites, 24 ea quidem quæ ad quotidianum victum necessaria erant, illis ex hostili terra suppeditabat, sed quum ab iisdem militibus nummos flagitaretur, nec haberet vnde dissolueret, iamque dissoluendi tempus adesset, tale quiddam machinatus est, cogit ad concionem milites, atque sibi quidem pecuniarum nunc copiam non suppetere, verum eas adesse in quodam loco: & locum ipsum vbi essent, nominabat, quin etiam motis castris illuc ire cepit, deinde vbi ad locum propius accessit, progressus in illum, accepit ex iis quæ in loco erant fanis, quidquid

valorum argenteorum deprehendit, deinde stratis iumentis tanquam argentum gestantibus, taliâque præ se ferentibus, procedebat, quod milites conspicati, ratique omne illud argentum esse, quod veheretur, animis quidem ipsi confirmati sunt, tanquam mercedem recepturi, at ille dixit oportere ad Amisum peruenire, ibique ipsos autorari, iter porto: ad Amisum & multorum erat dierum, & hyberno tempore faciendum, itaque toto hoc ipso tempore eodem exercitu facile est abusus: quippe qui illi ad vicium necessaria tantummodo præberet, ipse autem tum opifices, tum caupones, atque inuitores, apud quos quidpiam commutari posset, in suis castris habebat: alij vero nulli quidquam profus talium rerum facere licebat.

- 25 CHABRIAS Atheniensis Taoni regis Aegyptiorum exercitum habenti, sed pecuniis indigenti, hoc consilium dedit, ut sacerdotibus diceret oportere tum ex sacris nonnulla, tum etiam sacerdotum multitudinem propter sumptum amoveri, quod quum audissent sacerdotes, & vellent omnes suum penes se quisque sacrum manere, pecunias, tam communes quam priuatas illi afferbant, verum ubi ab omnibus accepit, tum iussit illis imperari decimam duntaxat partem eius, quod ante hac soliti essent, tam in seipsum, quam in sacrum impendere: reliquas vero nouem partes sibi ipsi sœnerarentur, donec quod aduersus regem Persarum gerebatur bellum finem acciperet. Quicumque autem ædes aut domicilia haberent, ab iis omnibus conferri iussit, quantum ipse oportere constituisset, singulis item corporibus eadem ratione tributum im-

impofuit, qui vero frumentum, aut vendebant, aut emebant, hos ultra pretium ipsum obolum vnum pendere in singulas mensuras iussit, ad hæc in singula nauigia singulasque officinas, aliâque item quoduis aliud opificij genus præferentia, decimam operis effecti partem tribui loco soluendam imperauit. Idem extra fines ducturo exercitum iussit quidquid ab vnoquoque non signati argenti aut auri possideretur, id à singulis ad illum allatum representari, quum autem quamplurimi attulissent, argento quidem ipse uti illum iussit, eos vero qui illud dedissent, commendari nauium præfectis, ut his illi ex tributis satisfacerent.

IPHICRATES Atheniensis quum Coty's militiam coegisset, ei pecunias suppeditauit ad hunc modum, iussit imperare hominibus qui sub imperio suo essent, uti tantum sibi terræ singuli sererent quantum terna medimna caperet, quo facto magna frumeti copia coacta est, hoc illi ad loca ubi mercatus agerentur, missum subuendit, itaque pecuniis abundauit.

COTY'S Thrax cogendi exercitus causa mutuabatur à Perinthiis pecunias. Perinthij autem eas illi non dabant, postulauit ergo ut à ciuibus suis saltem aliquos darent in quorundam locorum custodiam, ut ipse interim iis quos tunc in præsidij habebat, militibus, liberius uti posset, tum vero Perinthij se dominos locorum futuros rati, è vestigio quod iubebantur fecere, at Cotys eos qui missi fuerant sub custodia asseruatos retinuit, iussitque quas mutuabatur ab illis pecunias missis damnum qui acciperent, ad se referre.

MENTOR filius quum Hermeam com-

prehendisset, iamque eius loca obtineret, curatores quoscunque; Hermeas ipse profecerat, suis se tenere locis iussit. ubi vero animo confirmati sunt omnes, & quod prius apud se habuerant, non amplius aut occultum, aut exportatum haberi oportere rati sunt, tum vero correptis illis, omnia pariter quae illis erant, comprehendit.

29 MEMNON Rhodius Lampfacum imperio obtinens atque indigens pecuniarum, ditissimo cuique certam argenti summam conferendam adscripsit. his porro ab aliis ciuibus satisfactum iri affirmabat. ubi vero alij ciues conrulare, tum idem hanc quoque pecuniam sibi ad tempus iussit commodari: & lingua nuncupauit ad quod usque tempus illis esset redditurus. Idem rursus quum pecuniarum indigeret, postulauit ut illi afferrent: recepturos autem ex prouentibus tantundem addebat, itaque illi attulerunt sperantes e vestigio satisfactionem futuram, quum vero iam percipiendorum prouentuum tempus adesset, sibi his item pecuniis esse opus affirmauit, illis autem post redditurum cum seruore. Idem militantibus mercedem ac stipendia sex anni dierum denegabat, illos dictitans per hosce dies, neque in custodia, neque in itinere vlllo esse, neque sumptum facere consueuisse, dicebat autem priuatim libertati dicatos, atque ex intercalatione vocantes dies. Idem militibus antehac proximo a calendis die stipendia dare solitus, tres primi mensis dies praeteriit, sequentis quinque, atque ad hunc modum progressus peruenit tandem ad tricesimum.

30 CHARIDEMVS Oreitanus Aolidis quaedam obtinens loca, Artabazo exercitum contra ipsum ducente, pecuniarum quibus mili-

liti satisfaceret, indigebat, initio igitur proferebant. postea se amplius non habere dixerunt, at vero Charidemus quem maximi prouentuum locum esse censebat, huius incolas siue nummorum quidpiam, siue aliud suppellectilis genus pretiosius haberent, iubebat in alium locum transmittere, se illis transmittentibus praebiturum comitarum, ipsaque princeps hoc ipsum palam faciebat. ita iue quum hominibus persuasisset, eoque ad hunc modum ab vrbe paululum abduxisset, scrutatus quaecunque ferebant, abstulit quantum sibi opus esse putauit, illisque rursus in suum locum reduxit. Idem quum per praeconem edixisset, ut quibus ciuitatibus ipse imperaret, in iis nemo vlla arma domi possideret, quod si quis dicto audiens non fuisset, huic dependendum fore argentum pro multa, quod edixerat negligebat, nec vlli prorsus cura sibi esse significabat: at homines quum existimarent illum temere edixisse, quae singuli forte possidebant suis locis immota tenuere, sed ille repente vniuscuiusque suppellectilem scrutatus, apud quoscunque armorum vllum genus deprehendit, ab his multam quam indixerat exegit.

PHILOXENVS quidam Rhodius quum Cariae prouinciae praefectus, pecuniisque indigeret, dixit se Dionysia celebraturum: & qui choris sumptum suggererent homines conscripsit maxime omnium fructibus abundantes: quibus etiam quae apparare opus esset, imperauit: sed eos videns hanc rem aegrius ferentes, per certos homines quibus internunciis utebatur, rogitabat, quid tandem sponderent se daturos, quo illius administrationis molestia libera-

rentur: tum vero illi eo sumptu, quem se facturos sperabant, multo amplius dare polliciti sunt, ut sic & ea molestia carerent, neq; à suis procul abessent: at ille & ab his quidquid datum est accepit, & alios loco illorum conscripsit, quoad & ab his ipsis accepit quod voluit, & ab omnibus singillatim representatum est aliquid.

32. EVÆSES Syrus Ægypti provincie præpositus, quum Præfectos singularum terrarum Ægypti partium à se defecturos sensit, conuocatos in aulam omnes suspendit, familiaribus autem ac domesticis eorum iussit renunciari, à se illos haberi in custodia, ergo ex necessariis quisque pecunias comparabat, ut pecuniis redimeret comprehensos, ille autem ubi spondidit se singulos redditurum, ac pro singulis quod quisque profitebatur accepit, tum vero unicuique suum mortuum reddidit.

33. CLEOMENES Alexandrinus Ægyptum provinciam imperio obtinens, fame in aliis quidem locis vehementi exorta, in Ægypto autem sanè tolerabili, frumentum exportari vetuit, sed quum ij qui singuli Ægypti partibus præfecti erant, iactarent, nequaquam futurum vt tributa pendere possent, nisi frumentum exportari liceret, exportationem quidem illis concessit, sed ingens tributum frumento imposuit, ex quo euenit vt ex frumenti exigua summa quæ exportaretur, ingens tributum acciperet, & præfecti excusatione destituerentur. Idem dum naui per eam vehitur præfecturam, in qua pro Deo colitur Crocodilus, raptus est vnus ex pueris eius: conuocatis igitur sacerdotibus, dixit, quum ipse prior lætus esset, velle

6c

se Crocodillos vlcisci, itaque venationem eorum imperauit, ac sacerdotes, ne ipsorum Deus ludibrio haberetur, argenti summam quantumcunque cogere potuere, illi attulerunt, itaque ille quieuit. Idem ab Alexandro rege iussus apud Pharum, urbem condere, & mercatorum conuentum, qui prius apud Canobum agebatur, ibi constituere, ad Canobum naue peruenit: conuocatisque sacerdotibus, & iis qui possessiones habebant, dixit, se ea de causa venisse, vt eos migrare iubebat, sacerdotes autem caterisque locum incolentes, vt mercatum ille apud se eodem loco relinqueret, pecuniam illi à se coactam attulerunt, qua accepta tunc quidem ille abiit, at idem non ita multo post, vbi quæ condenda urbi necessaria erant parata habuit, naue ad illos reuectus, immensam quandam ab iisdem & immodicam postulauit pecuniam, tanti dicens sua interesse apud se mercatum illum agi potius quam apud illos, qui quum dicerent se non posse tantam summam præstare, tum vero ab eo nihilominus traducti sunt. Idem quum quandam misisset, vt sibi venalia quædam emeret, sentiens illum, quanquam ea nactum quæ paruo pretio venirent, ad se tamen vt magno empta relatum, allocutus est illius emptoris notos ac familiares, audiuisset se illum immoderato pretio emisse, haud tamen futurum vt ipse animus aduertat, simulque stoliditatem illius eum quadam simulatione in insectabatur atque obiurgabat, illi autem quum hæc audiuissent, responderunt, non oportere illum iis, qui aduersus hunc aliquid dicant, credere, priusquam ipse reueniat, rationemque illi reddat,

ita quum emp̄or reuenisset, renunciauerunt ei familiares sui, quæ à Cleomene audiuerant, ille autem dum & illis & Cleomeni operam suam probare vult, quanti vere emerat, indicauit. Idem quum frumentum in illa regione denis drachmis veniret, conuocatos ad se cultores interrogauit, quanti vellent sibi operam frumentariam locare, qui tum responderunt, minoris quàm soliti essent mercatoribus vendere: at ille iussit illos quidem sibi tantidem præbere, quanti aliis venderent, ipse autem frumento binas & tricenās drachmas pretium constituens, tanti aliis vendebat. Idem sacerdotibus conuocatis dixit: & immoderatos & multos in sacra suæ ipsorum regionis fieri sumptus, oportere igitur & ex sacris nonnulla, & ex sacerdotibus quam plurimos dissolui, tum vero ipsi sacerdotes existimantes hoc illum vere facturum, & priuatim quisq; & communiter vniuersi sacras præbere pecunias, quum & quisq; vellent suam apud se sacrum immobile seruari, nec ipse sacerdos esse desinere.

- 34 ANTIMENES Rhodius quum Alexandri itineribus ex dimidia parte præset, pecuniarum copiam hoc modo apud Babylonem inuenit. vetus in terra Babylonica lex erat, vt earum rerum quæ importarentur decima solueretur pars, nec ea lege quisquam utebatur: obseruauit ergo & satrapas omnes qui in expectatione erant. & milites, & legatos non paucos, item artifices a iuude accessitos, qui alios secum adducerent, & qui priuatim peregrinarentur, & dona complura quæ afferbantur: à quibus omnibus secundum priuicam legem, decimam exegit. Idem rursus dum mancipia promit

mit, quæ in castris erant, iussit cuiunque libitum esset, profiteri quanti vellent, eundemque octonas drachmas annuās soluere, quod si mancipium fugisset, pretium quod professus esset, reciperet. compluribus ergo descriptis mancipiis, non exigua summa argenti coniecta est: sibi quod vero mancipiū fugæ se dedisset, satrapani iubebat eum, in cuius prouincia castra posita essent, illud præstare, aut representare ipsi domino pretium.

OPHELAS Olynthius quum curatorem³⁵ constituisset in eam præfecturam quæ nomus Arthridites vocatur, & ad ipsum eius præfecturæ principes accessissent, qui se longe plura collaturus pollicerentur, si modo eum quem nunc curatorem constitueret, amoueret, interrogauit illos, num ea præstare possent, quæ proficiebantur? qui quum se posse dixissent, ille nihilominus, & curatorem eodem loco reliquit, & ab illis tantum tributi exigi iussit quantum ipsi professi erant, neque igitur quem constituerat, ignominia afficere voluit, neque tributi illis plus imponi, quàm quanti ipsi se ipsos censuissent, ipse vero ex ea re multiplicem pecuniam comparauit.

PYTHOCLES Atheniensis Atheniensibus³⁶ suasit, vt plumbum quod à Tyriis subuehebatur, ciuitas à priuatis quo pretio illi vendebant, binis videlicet drachmis caperet, deinde constituto illi tenarum drachmarum pretio ea ratione diuenderet.

CHABRIAS supplementis in centum & 37 viginti naues coactis, quum ipsi sexaginta duntaxat opus esset, imperasse dicitur iis qui in alteris sexaginta erant, quæ videlicet remane-

bant, aut frumentum in duorum mensium stipendium præbere, aut ipsos nauigare, at illi dum in suis rebus versari potius volunt, dederunt quæ illi imperauerat.

38 ANTIMENES thesauros, hoc est, rerum magis necessariarum acruos, qui prope regias vias habebantur, à Satrapis secundum regionis legem compleri iussit, quum autem indigere se diceret exercitus, aut aliud multitudinis genus sine rege, eò mittebat aliquem, & sic ex thesauris deprompta vendebat.

39 CLEOMENES quum iam calendæ adessent, ac militibus stipendium dimetiri oporteret, nauigauit de industria nescio quò, vbi vero mensis abiit, tum naui reuectus dissoluit stipendium, ac deinde altero mense ineunte ac progrediente intermisit solutionum vsq; ad proximas calendæ, milites ergo propterea quòd recens stipendium acceperant, quiescebant, ille autem uno totius anni mense intermisso, menstruam semper mercedem auferebat.

40 STABELIVS Myxiæ præfectus, quum mercedem militibus deberet, conuocatis ducibus, dixit, priuatis sibi nusquam esse opus militibus: quòd si quando illis indigeret, tum se ductoribus singulis erogare solitum argentum, eosque ad cogendam militiam mittere, mercedem vero quam illis deberet, libentius ipsis ductoribus soluere. iussit ergo vnumquemque quid descriptorum militum haberent, extra regionem emittere: at duces rati sibi ipsis ex ea re questuosam pecuniam fore, milites ipsos, quemadmodum ille iusserat, emisserunt, deinde breui interiecto tempore, vbi eosdè coegit, dixit videri sibi, NEQVE SINE CHOROTIBICI

tibicinem, neque sine priuatis militibus duces vtilitatis quidquam habere, itaq; illos migrare è prouincia imperauit.

41 DIONYSIVS quum sana Deorum circumiret, sicubi boni dæmonis auream aut argenteam mensam appositam vidisset, ibari illi Deo imperabat: ac deinde mensam auferri, si quod vero simulacrum porrecta manu phialam sustineret, dicebat se accipere: & sic auferri iubebat. Idem aurea amicula, & coronas simulacrorum tollebat, dicens se & leuiora & odoratiora daturum, ita illis amiculum quidem album coronas autem populeas circundabat.

Series chartarum,

a A, b B, c C, d D, e E, f F, g G, h H, i I, k K, l L, m M, n N, o O, p P, q Q, r R, s S, t T, v V, x X, y Y, z Z. a Aa, b Bb, c Cc, d Dd, e Ee, f Ff, g Gg, h Hh, i Ii, k Kk, l Ll, m Mm, n Nn, o Oo, p Pp, q Qq, r Rr, s Ss, t Tt, v Vv, x Xx, y Yy, z Zz. aa Aa, bb Bb, cc Cc, dd Dd, ee Ee, ff Ff.

LVGDVNI,
EX TYPOGRA-
PHIA THEOBAL-
DI PAGANI.
63